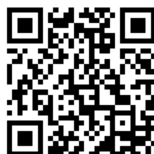
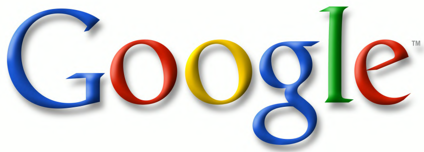
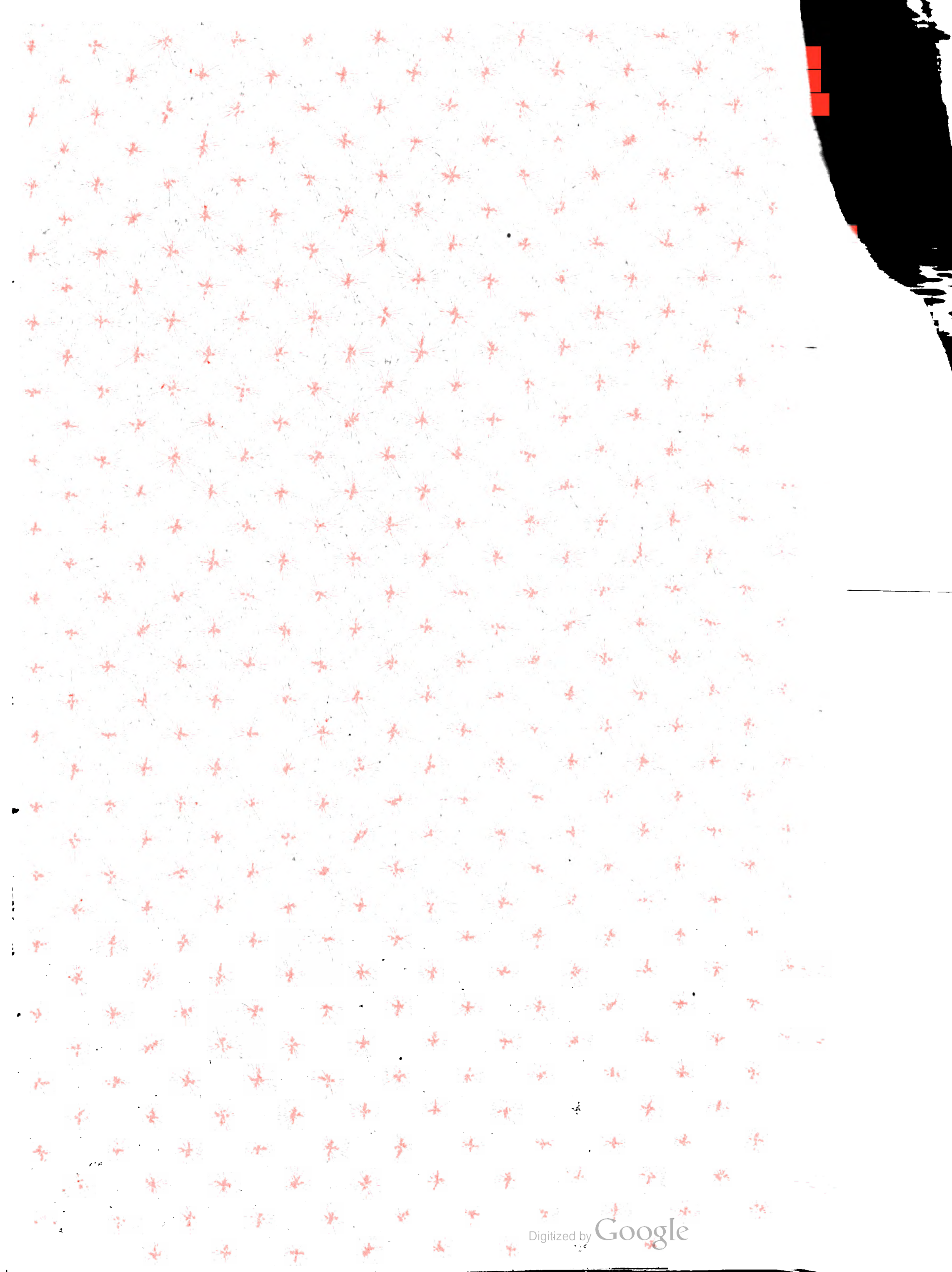

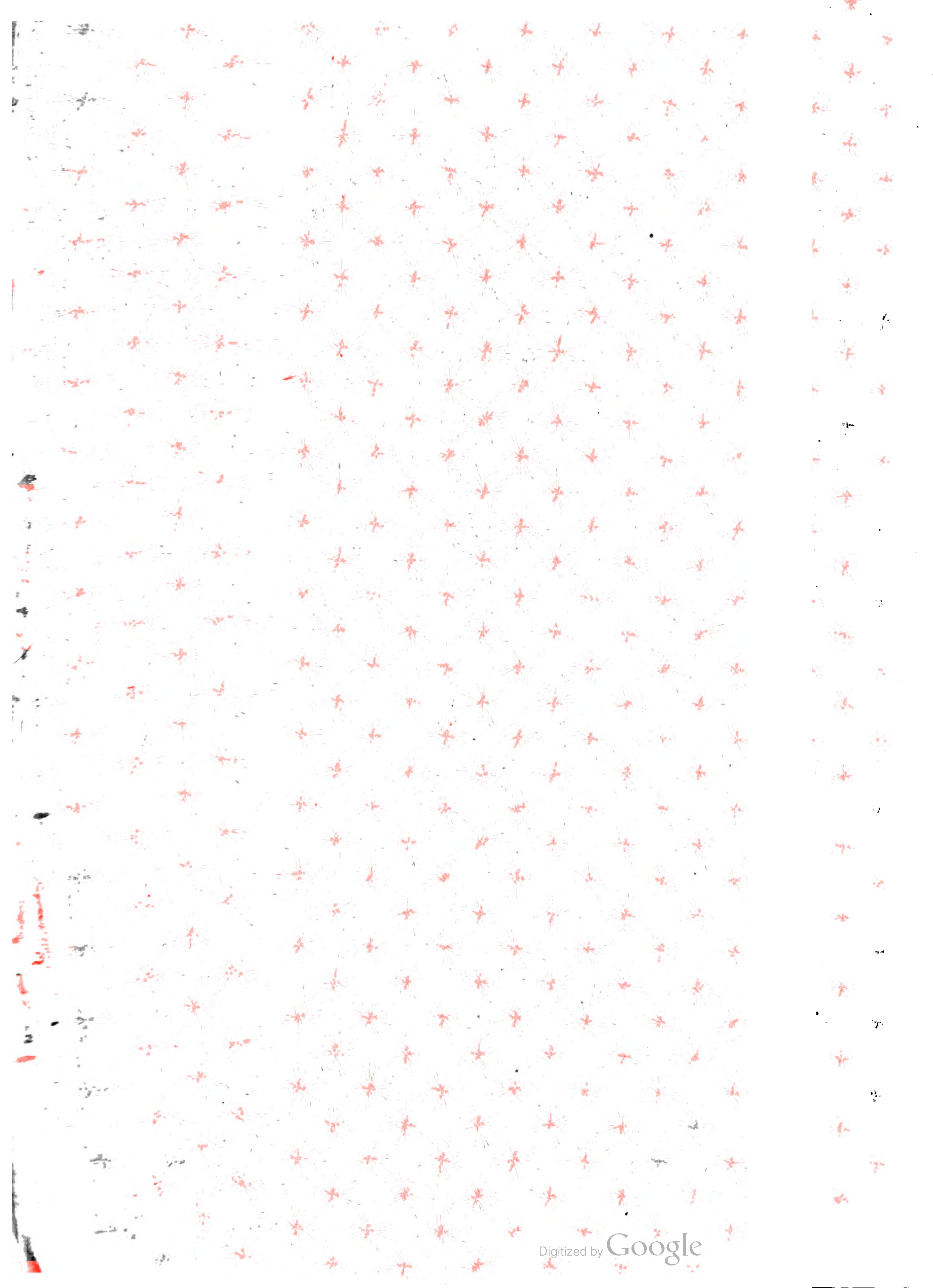

THE UNIVERSITY OF MINNESOTA.
OMNIBUS ARTIBUS
COMMUNE VINCULUM

Digitized by Google

WALDORF BINDERY COMPANY
LIBRARY BINDERS
ST. PAUL

HISTORISK TIDSSKRIFT

UDGIVET AF

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

FJERDE RÆKKE

FEMTE BIND

KRISTIANIA
GRØNDAHL & SØNS BOGTRYKKERI
1909

Dette Bind af Historisk Tidsskrift, femte Bind af fjerde Række, er udgivet for en Del af de Midler, som Fru Calla Wiel Nilsen i de sidste fem Aar har stillet til Foreningens Raadighed til Fremme af lokalhistorisk Forskning. Bestyrelsen tillader sig i den Anledning at bringe sin varme Tak for den Generøsitet, som paa denne Maade er vist Foreningen, og hvorved den er sat istand til at offentliggjøre en betydelig Række Afhandlinger over Emner af den angivne Art.

31 December 1909.

INDHOLD.

Side

ALTERET VED ALTERHØ.

ET ÆLDGAMMELT KULTUSMINDE FRA ROMSDALEN.

AF DR. YNGVAR NIELSEN.

Gjennem mange Aar har det været en Tanke, der stadig har sysselsat mig, om det i Norge skulde vise sig muligt at kunne finde og paavise et af de gamle Kultussteder, der omtales under Navnet *hörgr,* bevaret til vore Dage. Thi det skulde dog synes, som om dette ikke var umuligt, skjønt det ikke er af de Fund, der lettest lader sig gjøre. Horgernes overveiende Antal laa selvfølgelig ikke paa afsides Steder. Hele den Kultus, der var knyttet til den Klasse af Sakralsteder, hvori disse maa have hørt ind, Stene, Hauger o. lign., maa naturligen, under alle Forhold, hvor den saa forekommer i Verden, væsentlig have været henlagt til de Strøg, hvor Menneskene boede, og hvor de havde sin Gjerning. Det naturbundne Menneske har som Regel ikke dyrket sine Guder, af hvilken Art disse end kan have været, langt fra sit Hjem. Horgerne maa derfor som Regel have været anlagte i selve Bygderne. Saa fremgaar bl. a. af de ikke ganske faatallige Steder, hvor i Norge Ordet *hörgr* forekommer, navnlig i sammensatte Gaardsnavne (med *vin*), antagelig rundt om i det hele Land. I dem kan vi have

at regne ligesaamange Antydninger om, at de gamle, under samme Navn forekommende Kultuspladser har ligget midt i de bebyggede Dele af Landet. Men dermed blev det ogsaa, efter Christendommens Indforelse, en selvsagt Ting, at disse Kultussteder med Lethed kunde opspores og ødelægges. De var under Kontrol af den nye Læres Forkyndere og havde vanskeligt ved at holdes skjult for dem.

Men der maa ogsaa have været andre Horger, som har ligget mere afsides, og til hvilke der var knyttet en Kultus af en mere speciel Art. Det kan have været Offersteder eller religiøse Kultuspladser, som kun undtagelsesvis anvendtes og besogtes, og idet disse har befundet sig paa fjernere liggende Steder, hvor Folk for øvrigt kun sjelden kom hen, var det muligt, at disse undgik den Ødelæggelse, som ellers hjemsogte de fleste Horger. Det er efter Horger af den Art, jeg har tænkt mig, der maatte søges.

Jeg har ment at finde en Horg af denne sidste Sort oppe mellem Romsdalsfjeldene, nemlig i det gamle Mindesmærke, som beskrives af Gerhard Schøning i hans Reise igiennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 (Kjobenhavn, 1778). Jeg anser det rigtigst at tage mit Udgangspunkt i denne Beskrivelse. Der tales her, II, S. 121 flg., om »en rar Alderdoms Levning«, som nærmere beskrives saaledes:

»— — en i Form af et Alter, af Steene opsat næsten firekantet Muur, som er opført af store flade Steen-heller, noget over 2de Alne høi, og 2 Alne paa hver Siide. Man kalder denne, her til Lands rare og usædvanlige Bygning, endnu Alteret, og vil meene, at det er brugt, i de Roman-Catholskes Tiider, som et Alter: men det er neppe troligt. Denne Bygning er vel retter fra vore allerældste Forældres Tiider, og smager meget af vore gamle *Joters* eller *Jotuners* Begreebe om Guddommen og dens Dørkning. Mærke-

ligt er dette herhos, at tæt hos dette Alter sees 3de cirkelrunde, steensatte Kredse, hver 2de Alne i Giennemsnidt. Man har om dem det her giængse almindelige Sagn, at de have været *Kampe-pladse*; det kan være; det synes ei uriimeligt: men hvad man lægger til, nemlig at den, i vore Kiæmpe-Viiser omtalte, berømmelige Helt, *Axel Thordsøn*, skal have været en af dem, som her have kiæmpet, det er vel neppe troeligt eller antageligt. Fleere af samme Slags Altere, blev mig berettet, skulde findes paa samme Sted; noget dette liigt har jeg fundet i Værdalen.«

Som denne Beskrivelse er affattet, kan der af den ikke med Bestemthed sees, hvorvidt den grunder sig paa Selvsyn. At saa har været Tilfældet, er dog ikke rimeligt. Tiden kan neppe have strukket til. Schøning kom 30te August 1773 til Grytens Præstegaard og forlod denne igjen 2den September. Saaledes har han havt 31te August og 1ste September til at reise op og ned Romsdalen, men vil i denne Tid neppe have kunnet afse Tid til at gaa op paa Fjeldet og bese Alteret. Jeg er derfor mest tilbøielig til at forudsætte, at hans Oplysninger om Alteret maa være byggede paa Meddelelser fra andre. Men de gjør dog, ogsaa under denne Forudsætning, Indtryk af at være meget paalidelige og at afgive et udmærket Udgangspunkt for Studier over det Øiemed, hvori det gamle Minde er opført. Den Hjemmelsmand, der har meddelt Schøning de Oplysninger, som ligger til Grund for hans Beskrivelse, maa have været en paalidelig og grei Mand. Efter disse skal den alterlignende Mur have havt en kubisk Form, to Alen i Høiden, to Alen i Bredden og to Alen i Længden, ligesom den maa have været regelmæssig bygget af store, flade Stenheller. Beskrivelsen udelukker fuldstændig den Mulighed, at den kan have bestaaet af mere løst sammenkastede Stene. Det Mindesmærke, som Schøning beskriver, har øiensynlig været

opført af Mennesker og har havt Karakteren af et virkeligt Bygværk.

Jeg vil, i Henhold til Schønings Sammenligning, kalde det for Alteret. Det er, efter denne ældste Beskrivelse, nærmest at sidestille med et saadant, i Lighed med de gamle, massive Stenaltere, der forekommer i mange af vore gamle Kirkebygninger. Som et Alter har det ogsaa længe været betragtet af Romsdalens Befolkning, der tillige efter det har givet den Fjeldhøide, som hæver sig bagenfor dets Plads, Navn af Alterhø. Dette Alter har ogsaa senere hen været besøgt af forskjellige mere eller mindre sagkyndige Iagttagere, fra hvem der ogsaa foreligger Beskrivelser. Men ved disse er at mærke, at de aldeles ikke stemmer med, hvad der oplyses hos Schøning, hvorimod de indbyrdes, sig imellem, passer meget godt sammen. Dette maa jo forekomme noksaa paafaldende og vække visse Tvivl, om dog den tilsyneladende saa korrekte Skildring, som Schøning har leveret, virkelig ogsaa fortjener denne Ros.

N. Nicolaysen omtaler Alteret i Norske Fornlevninger, S. 540, hvor han deraf meddeler følgende Beskrivelse: »Paa et Fjeld oven- eller vestenfor Gaarden Sletta, paa et ophøiet, fritliggende Sted er der et saakaldt Alter, som omtales af Schøning og besaaes i 1850 af Sognepræst *Kraft*; ifølge denne bestaar det af en firkantet Pille, opført af flade Stenheller, $2^1/_2$ Alen høi, $1^1/_3$ bred og $^3/_4$ tyk; ovenpaa er »som Prydelser« opreiste en Del Stenheller, og mod Vest springer en Helle frem, der ligesom et Alterbord er indlagt i den store Pille og foran hviler paa 2 mindre Stenpiller; derfra haves vid Udsigt mod Nordvest og Syd, men især mod Vest over til Valdalen paa Søndmør, hvorfor man har villet sætte dette saakaldte Alter i Forbindelse med Olav den helliges Flugt i 1028 gjennem Valdalen.«

Det vil af denne Beskrivelse straks falde i Øinene, at det Monument, som her omtales, er af en helt anden Konstruktion end den, som Schøning beskriver. Det kubiske Alter er her en høi og forholdsvis smal Pille, hvortil er fæstet et Bord med en mere moderne Form. Uvilkaarlig maa der spørges, hvorledes dette kan være det samme Mindesmærke som det, Schøning har skildret.

Den i Tid (efter Krafts Besøg) næstfølgende Omtale af Alteret findes i Amtmand G. Thesens Beskrivelse af Romsdals Amt (1861), hvor det paa flere Steder i Forbigaaende nævnes. Mest udførlig tales der S. 383 om dets mulige Bestemmelse: »— — maa erindres det paa Fjeldhøiden Alterhøi staaende Alter, som man har villet udlede fra Hedendommen, men som ialfald med ligesaa god Grund kan ansees for et christent Alter, da dets Altertavle, halvanden Mandshøide, vender sin Ryg mod Øst og har sit Alterbord vendt mod Vest«. Thesen kan neppe have været paa Stedet. Ellers vilde han ikke have brugt Udtrykket: *paa Fjeldet Alterhøi.* Han maa have havt sine Oplysninger fra andre, og da ligger det nærmest at tænke paa, at Sognepræst Kraft ogsaa kan have været hans Hjemmelsmand. I dette Tilfælde kan Thesens Meddelelse nærmest betragtes som et supplerende Tillæg til, hvad der allerede i Forveien var at finde hos Nicolaysen. Ogsaa Thesen har, i den »historiske Indledning«, hvormed han aabnede sin Bog, henledet Opmærksomheden paa Alterets Nærhed ved den Rute, efter hvilken Olav den hellige i 1028 drog paa sin Færd fra Valdalen. Imidlertid er der ikke dermed ydet noget Bidrag til Forstaaelsen af, hvad der har været Øiemedet for Opførelsen af Alteret.

Tyve Aar eller vel saa det, efter Sognepræst Krafts Besøg, reiste nuværende Rektor B. E. Bendixen (1870—1872) omkring i Romsdals Amt, og besøgte da ogsaa

Alteret. Resultaterne af hans Undersøgelser findes samlede i en Afhandling, Fornlevninger i Nordmøre og Romsdal, der er trykt i Aarsberetning fra Selskabet til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, 1877. I denne Afhandling heder det S. 232 flg. om to gamle Mindesmærker af denne samme Sort, af hvilke det ved Alterhø beskrives sidst:

»Høyem omtaler i sin Beskrivelse af Akerø Præstegjeld forskjellige Stensætninger, som han antager for hedenske Altere; men de er alle Naturens Verk. — — — Derimod findes der paa to Steder i Romsdalen høist eiendommelige Bygninger, som maa være opført af Menneskehaand, og som neppe har noget Sidestykke i vort Land.

Ovenfor Gaarden *Bergsviken* i Veø Præstegjeld forer et Skar, *Breidskaret*, mellem Horgen og Skaalfjeldet, og omtrent en halv Mil fra Gaarden, i en med Bjerke tæt bevokset Li, et Stykke oppe paa Horgen, ligger en Stensætning, som Bønderne kalder *Alteret*. Underlaget dannes af tre tykke firsidede Heller, den ene lagt efter Længden ovenpaa den anden; disse støttes igjen af en Mængde mindre og større Stene. Den underste Helle er mindst, den øverste størst og holder omtr. 1.85 m. i Længde, henved 1 m. i Bredde og ca. 0.30 m. i Tykkelse. Paa dennes bagerste Del ligger igjen tre temmelig store Stene, i en saadan Stilling til hverandre, at de danner Spidserne af en Trekant, og ovenpaa disse atter en stor uregelmæssig kubisk Sten, hvis Sideflader er fra 1 m. til 1.28 m. i Bredde; Høiden er omtrent 87 cm. Overfladen er ujævn og indsænket paa Midten. Paa den øverste Helle staar man foran den store Sten, aldeles som foran et Alterbord. Høiden af den hele Stensætning er omtrent 2.25 m.

Intet Sagn knytter sig til den, og dens Bestemmelse er ikke let at forstaa, hvis man ikke vil opfatte den som

et hedensk Alter. Om et Naturspil kan der her ikke være Tale. Ældre Beretninger har været altfor raske til at opregne Altere og antage tilfældige Stenlag for Menneskeværk; men derfor kan meget godt saadanne existere. Man har gjort Forsøg med at grave under den og flytte den øverste Sten; men Arbeidet har været for svært.

Den ligger saa tæt dækket af ung Skov, at en neppe vil finde den uden kjendt Fører. Paa Tilbagereisen fra Stedet fik jeg høre, at der skal findes en lignende et godt Stykke længere inde i Skaret; den var tilfældigvis fundet for en Tid siden.

I Sammenhæng hermed kan omtales det bekjendte Alter i Gryten, skjønt det sagtens maa være reist i christen Tid. Alteret ligger omtrent en Mil fra Dalbunden, lige under Toppen af Fjeldet *Alterhø*, som Stensætningen har givet Navn, antagelig i en Høide af omtr. 775 m. og adskillig over Birkegrændsen, paa et frit og jevnt Sted. Den nærmeste Vei didop gaar fra Ormheim eller Sletta. Alteret er 2.10 m. høit og er opsat i en Firkant, udelukkende af smaa Heller; paa Toppen er reist en halvkredsformig Helle, der støttes af mindre Stene. Omtrent i en Høide af 60 cm. over Jorden er indskudt i Alterpillen en bred Helle, hvis fremspringende Del hviler paa en anden, opretstaaende Helle, saaledes, at det danner et Bord. Foran og paa sydlige Side er opstablet andre Heller og firkantede Stene til Bænke; men baade disse og Bordet kan være kommet til i en senere Tid, da det afgiver et bekvemt Hvilested for Jægere. Nogle faa Skridt derfra er reist en liden Varde. De Stenkredse, som Schøning omtaler, kunde jeg derimod ikke opdage.

Man har sat denne Bygning i Forbindelse med Olaf den helliges Flugt fra Valdalen i Søndmøre til Lesje; i saa Fald skulde han altsaa have gjort Hvil og holdt sin Andagt her; men det bliver naturligvis kun en løs Gisning. Fra

Stedet gaar der ellers Fjeldveie til forskjellige Sider. Olaf kunde have draget fra Grøndalen og maaske dennes Sidedal, Stendalen, op til Foden af Alterhø, hvorfra der er en vid Udsigt; lige foran aabner sig en bred, øde Fjelddal, *Mebotn*, mellem *Storhætta* og *Mehø* paa den ene Side og *Vermhø* og *Bjørneggen* paa den anden. Fra Alterhø gaar saa Fjeldvei til *Brøste* i Ulvaadalen, paa Grænsen mod Lesje, og derfra igjen til Einbu, hvor Olaf kom ned. Forsaavidt har alt sin gode Sammenhæng; men selve Stedet, hvor Alteret ligger, er dog noget udenfor Veien.«

Ogsaa hos Bendixen møder vi den samme Henvisning til Olav den helliges Færd i 1028. Dog er den hos ham kun fremsat under Tvivl, ved Henvisningen til den Kjendsgjerning, at selve Alteret dog befinder sig i nogen Afstand fra den Vei, Kongen sandsynligvis maa have taget. Derhos er Bendixens Beskrivelse overensstemmende med den, som Kraft har givet hos Nicolaysen, og dermed tillige afvigende fra Schønings. Alteret er ikke det massivt opmurede Stenalter, kun et af to Heller, en liggende og en staaende, dannet Bord, der støtter sig mod en høi Heller. Bendixen har tillige givet den korrekte Oplysning, at Alteret ikke befinder sig paa et Fjeld (som hos Kraft og Nicolaysen) eller paa Fjeldhøiden Alterhø (som hos Thesen), men derimod lige under Toppen af Alterhø. Omend Alteret befinder sig høit tilfjelds, saa ligger det dog i en Dal, ikke paa en høi Fjeldtop.

Efter Bendixens kjender jeg intet Besøg og ingen Skildring af Alteret under Alterhø. I sin interessante Reisehaandbog over Romsdals Amt har Bastian Dahl nok omhandlet dette Mindesmærke. Men hans Beskrivelse er ikke bygget paa Selvsyn. Han anfører kun, hvad Bendixen har skrevet. Af Folkene paa en af Gaardene Sletta har jeg hørt, at en dansk Videnskabsmand ved

Midten af 1880-Aarene skulde have aflagt et Besøg ved Alteret. Men hvem dette kan have været, og hvorvidt han derom har givet nogen Beretning, er mig ubekjendt.

I flere Aar har jeg havt til Hensigt at aflægge et Besøg oppe under Alterhø. Men der er altid kommet en eller anden Hindring i Veien, saaledes at jeg først i afvigte Sommer 1906 fik den længe ønskede Anledning. Om Aftenen den 3die August kom jeg til Stueflaaten og saa allerede paa Landeveien fra Mølmen og derhen Alterhøen rage op. Den er et mægtigt Fjeld (henimod 1500 m.), som hæver sig op af et lavere Plateau, der igjen danner Romsdalens Begrænsning, og som bærer Navn af *Borja*. Dette Fjeld kan ogsaa meget vel sammenlignes med en gammel Borg, med de bratte Vægge, der tager sig ud som Bastion og Runddele. Oventil synes den at være flad, kanske svagt bølgeformet. I Fortiden maa den have været et søgt Jagtfelt, idet der, efter hvad der blev mig opgivet, skal være adskillige Dyregrave deroppe.

Paa Stueflaaten lykkedes det at træffe en yngre Mand, der for nogle Aar siden havde været ved Alteret og nu mente, at han paa ny skulde kunne tage sig frem dertil. Af ham fik jeg først den Oplysning, at Alteret ikke stod paa Toppen af Alterhø, men paa Vestsiden af dette Fjeld, nede i en Dal. Denne Dal gaar helt rundt Borja og Alterhø og befares ikke sjelden. Fra Stueflaaten kan den følges efter Ulvaaen, forbi Gaarde og Sætre helt op til Vandskillet, hvorfra den bøier af imod Vermaaens Dalføre og der synker ned i Romsdalen ved Sletta og Ormem. Tæt ved Ulvaaen ligger Kabben, der snart har været Sæter, snart skal have været Fjeldgaard. I selve Raaket op til Alterhø ligger Furuhol, som øverste Sæter. Fra denne er der ingen særdeles lang Afstand frem til Alteret.

Med min Fører drog jeg om Morgenen den 4de August fra Stueflaaten ned til Sletta, passerede der Broen

over Slettafossen og steg saa stærkt opad i Hoiden, gjennem den tætte Skov og forbi nogle Sætre. Herfra tyndedes efterhaanden Skoven, og siden naaedes Høifjeldsregionen, hvor den endnu synlige Sti bugtede sig op paa Skraa mod Vest under Alterho, med dens bratte Vægge. Her var der vid Udsigt. Men desværre var Dagen regnfuld; omend Regnet kun i mindre Udstrækning stængte for Skuet af de vakre Romsdalstinder, saa var det i andre Henseender generende. Saaledes blev det i dette Veir ikke muligt at tage et Fotografi af det Mindesmærke, der var mit Maal for Dagens Fjeldvandring.

Det trak ud, forinden jeg kom op, og mere end en Gang begyndte jeg at fundere over Muligheden af, at her skulde kunne foreligge en liden Mystifikation. Hoiden er vistnok storre end angivet af Bendixen og kan maaske sættes til omkring 1000 m. Deroppe var det fladere. Men fremdeles bar det langt indover. Langt fremme passeredes en Myrslette. Efter Forerens Forklaring skulde denne have Navn af *Herberget*, uden at han dog vidste at angive nogen Grund for dette. Der saaes intet Spor af Bygning. Jeg opdagede heller ikke i Nærheden nogen sammenlagte Heller, der kunde tænkes at have været et Tilflugtssted for gamle Dages Jægere.

Fra Herberget bar det atter et Stykke fremover, væsentlig paa Sandbund. Jeg blev mere og mere tvivlsom. Men vi havde nærmet os adskillig ind under Alterhø, da Føreren omsider sagde, at vi var der. Ganske rigtig, der saa jeg den Alterpille, som Bendixen havde beskrevet. Men mit første Indtryk blev en Skuffelse. Som det gamle Mindesmærke nu saa ud, kunde det ikke være en Horg. Navnlig saa dets Materialier meget nye ud. Men da jeg havde seet lidt nærmere til, fik jeg dog den Tanke, at det neppe var saa uinteressant, som det først havde forekommet mig.

Selve Alteret er i sin nuværende Skikkelse nærmest en usædvanlig høi og stor Varde, opført af større og mindre, hovedsagelig flade Stene. Den er vel 1 Meter i Firkant og omkring 3 Meter høi. Øverst stikker der op en halvrund flad Helle. Alt er forsaavidt som paa de fleste andre, store Varder, der træffes rundt om paa vore Høifjelde. Men der er noget andet, som skiller den fra disse. Paa Pillens vestlige Væg er der en liggende Helle, som læner sig mod denne, og som bæres oppe af en staaende Helle. Det hele ser ud, som et almindeligt, til en Væg fæstet Slagbord af Træ, og det er dette, som nu kaldes Alteret. Disse Heller er derhos overgroede med Mos, og de synes i meget lange Tider at have været udsatte for Veirets Indflydelse. Det samme gjælder ogsaa en Del lange Stene og Heller, der er lagt til Rette som Sæder paa de tre Sider af Bordet. Her forstaaes Meningen med det hele Arrangement, som det nu er. Pillen med den opstaaende, flade, halvrunde Helle er som den mod Øst vendende Væg, til hvilken der er bygget op et Alterbord, og deromkring er da Sæder.

Men her kan christne Forestillinger, og det ovenikjøbet forholdsvis nye, have virket med ind, skjønt det synes vanskeligt at forstaa, hvortil alt dette skulde tjene. Et christent Alter paa dette Sted forekommer omtrent meningsløst. Stedet, hvor det er reist, ligger noksaa langt ude af den Rute, efter hvilken Olav den hellige i 1028 drog fra Valdalen til Lesja. Det maatte da tænkes, at han havde steget fra Ulvaadalen over i Vermaaens Dal og var kommen ned til Sletta. Men dette synes ogsaa lidet rimeligt, da det vilde været Tab af Tid for ham. Overhovedet er der ingen Grund til at sætte ethvert gaadefuldt Mindesmærke, som findes paa disse Fjelde, i Forbindelse netop med denne ene Begivenhed. Der er mange andre end Olav den hellige, som har færdets over dem,

og som i Tilfælde her kunde have havt den Tanke at bygge en Varde eller noget lignende.

I Nærheden af den store Varde er der reist en noget mindre, ligeledes firkantet Varde, hvorimod der ikke saaes noget til de Stenkredse, som omtales hos Schøning.

Altsammen findes paa en stor, gruset Flade, der ligger noget ophøiet over Omgivelserne, — antagelig en Moræne. Denne Flade er Høidepunktet mellem Ulvaaens og Vermaaens Vassdrag. Mod Øst overrages den af Alterhø. Mod Vest sees ret ind i den dybe Dal Mebotn, som strækker sig langt ind i Fjeldet, henimod Vermevandet. For øvrigt er der rundt om mægtige Fjelde, tildels med eiendommelige Former. Med lidt Tilhjælp af Fantasien er det her let at danne sig en Forestilling om, at man paa dette Sted staar som i et vældigt Gudshus, hvor en Botn i Alterhø kan forestille det allerhelligste. Det er netop et Sted, hvor det kunde tænkes, at der i hedensk Tid var afholdt store Fester til Solens Ære. I denne Høide vilde en anden Kultus end netop Solens være lidet tænkelig.

For øvrigt var der i de foreliggende Mindesmærker ingen nærmere Anvisning at faa, og jeg vendte derfor i Regnveiret, der nu var endnu stærkere og tættere, end det havde været under Opstigningen, tilbage til Sletta og derfra til Ormem, hvor jeg tilbragte Aftenen.

Her fik jeg imidlertid aldeles tilfældig en Del Oplysninger, der maaske kan give Nøglen til den foreliggende Gaade og bringe Lys i Mørket. Hvis disse Oplysninger er rigtige, hvad der ikke synes at være nogen Grund til at betvivle, maa der ved dem bydes en tilfredsstillende Forklaring af de Aarsager, som har bevirket, at de yngre Beskrivelser af Alteret, fra det 19de Aarhundrede, er saa afvigende fra den ældre, Schønings fra det 18de.

Paa Ormem traf jeg en Mand, der var bosat i Nærheden, og som fortalte mig, at Alteret stammede fra en forholdsvis moderne Tid. Omtrent ved Skiftet mellem det 18de og 19de Aarhundrede havde der nede i Romsdalen boet en Mand, der følte sig tiltrukken af Høifjeldets store Ensomhed, — en filosofisk grublende Natur, der navnlig havde sine egne Meninger om Religion. Denne Mand flyttede op paa Kabben og blev boende der, og dyrkede saa Gud paa sin Vis ude i den mægtige Fjeldverden, i Naturens store Kirke. Han byggede Alteret under Alterhø. Det skal ogsaa have været hans oprindelige Plan at omgive dette med Mure og dække det med Tag. Men denne Tanke blev aldrig udført.

Han, som flyttede op til Kabben, var af den samme Slægt, som endnu lever paa Gaarden Flatmark. Ved min Ankomst til denne, den 5te August, kunde jeg dog ikke om ham erholde andre Oplysninger, end at Fortællingen om hans Bosættelse paa Kabben virkelig var sand, ligesom det vel maa ansees for rimeligt, at han har givet Alteret den Form, som det nu har, og at hans Forbillede dermed har været det christne Alter. Men hvad han har udført, er ikke nogen Nybygning, — kun en Ombygning.

Paa den Tid, da han flyttede op til Kabben, stod fremdeles det gamle Stenmonument, som Schøning har beskrevet efter Oplysninger fra 1773. Naar det i det 19de Aarhundrede har faaet et ganske andet Udseende, da byder denne Mands Ombygning en aldeles tilfredsstillende Forklaring af en saadan Forandring. Hvad Schøning beskriver, er Alteret i dets urgamle Form og Udseende. Hvad de senere Besøgende har seet og beskrevet, er Alteret, som det blev omdannet af den ensomme Mand paa Kabben. Han forefandt der den gamle Kultusplads, med dens af Heller opførte Alter. Ogsaa han blev greben af Naturens Mægtighed paa dette Sted og valgte det for

at dyrke Gud, — ubevidst handlende ud af den samme dybe Trang til Andagt, som i fjerne, fjerne Tider havde ladet de gamle Beboere af Omegnen søge derhen. Eneboeren paa Kabben faar jo derved en psychologisk Interesse, med sin Tilbagevenden til en gammel Kultusplads, hvor han i hedenske Spor har dyrket sin Gud i Naturen.

Stenene fra det af Schøning beskrevne Monument ligger fremdeles paa Stedet. Om det paa Grundlag af disse Rester kan rekonstrueres, er vistnok tvivlsomt. Men det maa ansees for sikkert, at det har været som et muret, massivt Stenalter, og at dette har været en Kultusplads af ubestemmelig Ælde. Et Alter af denne Art maa regnes som en *hörgr*, men en, som kun har været besøgt ved enkelte Anledninger. Den har været opført af utilhugne Stene og Heller, men dog regelmæssig, og har tydelig budt sig frem som et Værk af Menneskehænder.

En saadan *hörgr* ligger forud for al skreven Historie. Den er et Værk fra fjerne Tider. Man har hidtil væsentlig forsøgt at tolke disse Monumenters Bestemmelse med deres Udseende og Bygningsmaade ud af de skrevne Kilder. Uden at ville skyde disse helt tilside, tror jeg dog at kunne udtale saa meget som, at det ikke vil lykkes at faa Rede paa, hvad der er ment ved en *hörgr*, medmindre der anstilles en Undersøgelse af alle bevarede Mindesmærker, som kan have gaaet ind under denne Betegnelse. Det vilde antagelig være en Misforstaaelse at forudsætte, at alle disse Kultuspladser skulde have været nøiagtig indrettede paa samme Maade. Ikke alene har den omhandlede Kultusform med Tilbedelse og Ofring ved Horger været spredt ud over store Strøg. Den har ogsaa været benyttet gjennem lang Tid. Vi maa jo regne den for den ældste Kultusform, men heller ikke glemme, at den har kunnet have en lang Udvikling.

Beklageligvis havde jeg ikke i 1906 Anledning til at undersøge det andet, af Bendixen omtalte Mindesmærke. Efter hans Beskrivelse maa dette være høist interessant, og jeg agter derfor, saasnart jeg kan, at tage det i Øiesyn og foranstalte en nærmere Undersøgelse deraf. Hvis det fremdeles har faaet Lov til at staa urørt, maa det være et i sin Art mærkværdigt Monument fra meget fjerne Tiders Kultus, kanske en af de mest ideale Typer paa en *hörgr*, som er bevaret indtil Nutiden.

Til den af Bendixen beskrevne, formentlige *hörgr*, ved Bergsviken i Veø, er der endnu knyttet en videre Interesse derved, at det Fjeld, paa hvilket den staar, bærer Navn af *Horgen* eller *Horja*. Det synes vel at maatte være rimeligst, at det er den gamle *hörgr*, det derværende stensatte Monument, som har givet Fjeldet dette Navn. Men dermed aabnes der atter Plads for en ny Undersøgelse, om Sammenhængen mellem de to Betydninger af Ordet *hörgr*. Denne maatte gjælde det Spørgsmaal, hvorvidt de norske Fjeldnavne paa *-horg* altid har havt sin Oprindelse fra et paa vedkommende Høide anbragt Kultusmonument af en Horgetype, eller om de blot skriver sig fra Fjeldets afrundede Form. De forekommer nu vistnok især inden det gamle Hordafylkes Grænser. Paa Voss findes *Lønehorgen* og tæt derved, i Granvin, *Neseimshorgen*, og dersom der paa noget af dem træffes Levninger af en gammel *hörgr*, da maa Navnet være at udlede af denne, og ikke af Fjeldenes Form. Ivar Aasen mener, at Horg alene i vore Dage skal betyde en »Bjergknold, Bjergtop«, men uden at give Eksempler paa denne Sprogbrug. Mere instruktivt er, hvad Hans Ross har meddelt om Ordets Forekomst som Appellativum. Andreas Vibe synes ogsaa alene at kjende det fra Sammensætninger og tillægger det Betydning af en afrundet Fjeldtop. Men

ingen af de forskjellige Forfattere anfører et Exempel paa, at man kan sige: en Horg, ligesom man siger: en Aas, en Hø, en Koll o. lign. Saaledes er jeg meget tvivlsom i dette Spørgsmaal, hvorvidt Fjelde som de nævnte, virkelig har Navn efter sin Form og ikke efter en gammel Kultus, der var samlet om en paa dem opført *hörgr*.

At *hörgr* i sig selv skulde have den Grundbetydning af et afrundet Fjeld, som af de forskjellige Forfattere er anført, forekommer ogsaa paafaldende, naar det sammenlignes med de tilsvarende Former af den samme Stamme i beslægtede Sprog. Finnur Jónsson har i sin Afhandling om Horgerne[1] nærmere omhandlet disse Former. Det gammelhøityske *harug (-uh)* er anvendt til at gjengive de latinske Ord: *lucus, nemus, fanum.* I Angelsachsisk har *hearh* en aldeles tilsvarende Betydning, som *lucus, sacellus, fanum* og tillige *idolum* i Latin. Paa den Maade skulde det være saa meget mere sandsynligt, at Ordet ogsaa hos os havde samme Betydning, og at Fjeldnavnet var den sidst afledede Anvendelse. Oprindelig skulde derfor *hörgr* have været den hellige Lund, og derefter den i en saadan opstillede Stenhelligdom, og hvis det saa tilsidst virkelig ogsaa har havt den almindelige Betydning af en afrundet Fjeldtop, da er denne afledet af den samme Helligdoms hyppigst forekommende Form.

Men det er denne sidste Betydning, der staar for mig som tvivlsom, og jeg tør ikke godkjende den uden efter en nærmere Undersøgelse af Ordets Anvendelse i det nuværende Sprog.

I den Form, som det af mig besøgte Alter for Tiden har, byder det ingen Lighed med en afrundet Fjeldtop og kan forsaavidt ikke i nogen Henseende anvendes som

---

[1] Trykt i Festschrift zur 50jährigen Doktorjubelfeier Karl Weinholds (Strassburg, 1896), S. 13 flg.

Bevis. Det synes mig, naar jeg overser det nu foreliggende Materiale, overhovedet rimeligst at opfatte Betydningen *afrundet Fjeldtop* som afledet, ikke som oprindelig. Som Fjeldbetegnelse forekommer neppe *hörgr*, uden i sammensatte Fjeldnavne.

For øvrigt er det neppe heller sikkert, at Betydningen: Lund, er den oprindelige. Det kan endog meget vel tænkes, at denne er afledet, og at Ordet først er anvendt paa denne Maade, fordi Horger almindelig opstilledes i Lunde. Saaledes skulde Ordet egentlig betegne en Stenhaug, saa en Stenhaug i en Lund og saa først en Lund i Almindelighed.

Som allerede i det Foregaaende (S. 12) nævnt, maa det være en nærliggende Formodning, at den Kultus, der har havt sin Plads paa et saa høitliggende Sted og under saadanne Omgivelser, ikke vel kan have været henvendt til nogen anden Guddom end Solens. Uvilkaarlig maa et Monument som dette Alter minde om Prokopios's gamle, ofte anførte Fortælling om det langt mod Nord boende Folk, der ved Solens Tilbagevenden steg op paa de høie Fjelde og bragte den sin Dyrkelse. Denne Skildring passer rigtignok ikke paa Romsdalen, da det Folk, som den skal gjælde, maa have boet nordenfor Polarcirkelen. Men alligevel kan den opfattes som en Antydning om, at der i de nordlige Lande har forekommet en Soltilbedelse, hvorom Kundskab var bragt til Syden.

Men, selv bortseet fra denne Beretning, kjendes der andre Træk, der viser, at Soldyrkelse har været praktiseret i Norge, og det langt ned i Tiden. Saadanne Træk forekommer, om just ikke i selve Romsdalen, saa dog fra Romsdals Amt, fra Sundalen paa Nordmør og fra Søndmør, — Træk, der vidner om den Maade, hvorpaa vort Folk, fra fjerne Tider af, har betragtet Solen. Jeg anfører dette her, uden dog deri at ville se afgjørende Be-

viser for en gammel Solkultus, der har været knyttet til Alteret ved Alterhø. Men det fortjener dog at nævnes i denne Sammenhæng[1].

Alle Formodninger om den Anvendelse, det gamle Kultusminde har havt i den fjerne Fortid, da det først blev bygget, hviler selvfølgelig paa en løs Grund. Men det er ikke haabløst at fortsætte med Undersøgelsen af, hvad det engang kan have været. Denne Undersøgelse maatte nærmest blive en sammenlignende, og da først og fremst med de af Bendixen beskrevne og omtalte gamle Stenmonumenter ved Horja i Veø. Disse befinder sig jo betydelig lavere, idet de ligger inden Skovregionen. Men de har, som det synes, den meget store Fordel, at de antagelig har bevaret sine oprindelige Former. For deres Vedkommende kan det neppe være tvivlsomt, at de begge to, hver for sig, repræsenterer en Type af den gamle *hörgr*, saadan som den har forekommet paa afsidesliggende Steder.

Efterat ovenstaaende var nedskrevet, og medens det tildels allerede stod i Sats, har jeg havt Anledning til at besøge et andet gammelt Stenmindesmærke, af en fra de romsdalske ganske afvigende Art, og som derhos findes i en af vore tættest bebyggede Egne. Ogsaa dette Monument maa antagelig henføres til Kultusmindernes Klasse. Jeg medtager det her, endskjønt det ligger meget langt fra Alterhø og Romsdalen. Jeg vil nemlig neppe paa det første kunne finde Tid til at behandle det mere udførlig, paa et bredere Grundlag, men vil dog gjerne allerede nu benytte Leiligheden til at omtale det.

[1] Lærer Storaker har i sin Tid samlet flere saadanne Træk. Væsentlig efter dem har Ivar Mortensen, i Danske Studier, 1905, S. 115 flg., omhandlet den norske Soldyrkelse, hvortil Axel Olrik har leveret Kommentarer.

Dette Mindesmærke er den mærkelige Stensætning paa Valby i Tjølling, ikke langt fra den gamle Handelsplads i Skiringssal og fra Præstegjældets Hovedkirke, hvilken jeg besøgte den 22de Oktober 1906 og under de heldigste Omstændigheder. Skjønt Stensætningen, der ligger tæt ved en almindelig befærdet Landevei, midt imellem flere Gaarde og neppe i mere end 5 Kilometers Afstand fra Larvik, selvfølgelig længe har været kjendt, har den dog først i den senere Tid været synderlig paaagtet. Det er Vestfolds Filial af Fortidsmindesforeningen, som har taget sig af den, og som for nogle faa (4—5) Aar siden har ladet den undersøge, oprenske og istandsætte [1].

Stensætningen paa Valby danner en med lave Stene i selve Jordskorpen indrammet Firkant, hvis ene Diagonal omtrent gaar i Linien N.—S. Hvert Hjørne er markeret med en større opreist Sten. Af disse mangler den ene, som har vendt mod V. Den mod Ø. vendende Sten har været kastet overende, men er atter reist paa Foranstaltning af Vestfolds Filial. Antagelig ligger dog den manglende Sten ikke langt borte og vil kunne gjenreises. Jeg skulde formode, at den er en større Sten, som findes nogle Skridt mod S. i helt liggende Stilling.

De to staaende og den ene liggende Sten er ganske almindelige store Stene, uden nogen Tilformning. Men saa meget interessantere er den gjenreiste, østlige Sten. Efter hele sit Udseende er denne et phallisk Emblem. Der er taget en Sten i naturlig Tilstand, men med Phallosform, som er reist op, og paa hvis øverste, runde Ende der er udhugget en liden Fordybning. Denne er i de Meddelelser, som i den senere Tid er fremkomne i Pressen angaaende dette Monument, betegnet som en Offer-

[1] Et Billede findes i Professor G. Gustafsons nylig udkomne Bog, Fra Norges Oldtid, S. 142.

skaal, idet man har gaaet ud fra den Forudsætning, at det var et Offersted, under hvilket Navn det hele ogsaa i Almindelighed gaar i Omegnen. Det er meget muligt, at denne Betegnelse af den fundne Fordybning som Offerskaal kan være den korrekte. Men ogsaa i dette Tilfælde maa det formodes, at den der foregaaede Offerceremoni har havt en særegen Betydning, der svarer til de phalliske Emblemer, og passer ind i de Forestillinger, der var knyttede til disse, og som ingenlunde var indskrænkede til Norge alene, men har været udbredte over den hele Verden.

Simpelt og tarveligt, som dette phalliske Offersted — jeg finder det hensigtsmæssigt at anvende denne Betegnelse — endnu kan forekomme, tør det være, at det vil vise sig at have en stor Interesse og at give udmærkede Bidrag til Forstaaelsen af vore Forfædres religiose Forestillinger. Deres phalliske Guddomme var fremfor andre Frøi (og Frøia). Men netop i Omegnen af Valby findes der Spor af gammel Frøikultus. Frøi var Frugtbarhedens Gud, og intet Sted kan synes at være mere passende for at dyrke ham end just de vakre og frugtbare Sletter, som breder sig rundt om Viksfjordens lave Bredder. P. A. Munch[1] har allerede været opmærksom herpaa. Han har tænkt sig, at de til Norge udvandrede Ynglingekonger hertil havde indført Frøikultusen og skabt et Midtpunkt for denne ved Tjolling. Munch henfører Grundlæggelsen af denne »upsalske Frøikultus«, som nu fremtræder paa Vestfoldrigets frugtbare Jordbund, til Halvdan Hvitbein og hans Søn Øistein. Hermed kan det være, som det vil. Men det er vel egnet til at paaagtes, at der er en saadan Overensstemmelse mellem Upsala og Tjølling i dette Punkt. Af hvilken Art den almindelige Frøiskultus

---

[1] Det norske Folks Historie, I, 1, S. 270.

var, viser sig af det, som er bekjendt angaaende Gudens store Billede i Upsala[1].

Men Tjolling (Skiringssal) var ikke alene et Sted for Frois Tilbedelse. Ogsaa Guden Tors Navn og dermed vistnok ogsaa hans Kultus har været knyttet til den samme Egn. Den Halvø, som begrænser Viksfjorden mod Øst, kaldes nemlig fremdeles Torsø. Jeg har nylig i en anden Afhandling behandlet denne Fjord, for at kunne bestemme de Principer, hvorefter vore gamle Forfædre i Almindelighed drev sin Kystfart, og de Hensyn, der afgjorde deres Valg af Plads for de mere søgte Handelssteder[2]. Det viser sig nu, at den paaviselige Parallelisme mellem Viksfjorden og Tønsbergfjorden er endnu mere gjennemført, end det oprindelig kunde formodes. Begge Fjorde dækkes nu mod Øst af Halvøer. Men ligesom Noterø ved Tønsbergfjorden har været en Ø, saa er dette ogsaa Tilfældet med den saakaldte Torsø. I Oldtiden har Viksfjorden ogsaa fra Østsiden været tilgjængelig mindst gjennem et, antagelig endog gjennem to Sund.

Af disse har det ene været paa det Sted, hvor nu et ganske lavt Eide stikker over fra Fjord til Fjord, lidt søndenfor den bekjendte Fiskerhavn, Ula. Men ogsaa mere nordlig, fra Viksfjordens nordre Bund er det rimeligt, at der paa lignende Maade har ført et Sund over. Her siges der at være, oppe paa Land, fundet Levninger af et gammelt Skib, i det formodede gamle Udløb, der nu forlængst er gjengroet. Viksfjorden er ovehovedet en Bugt, som hurtig gror igjen og grunder op, hvilket fornemmelig skal skyldes den Slags Siv, som vokser i Mængde

---

[1] Sophus Bugge i Videnskabsselskabets Forhandlinger for 1904, No. 3. Det er meget muligt, at netop Mindesmærket fra Valby kan give Bidrag til at forstaa Beretningerne om Upsala.

[2] I Geografisk Selskabs Aarbog, XVI, for 1904—1905, S. 137 flg.

om dens Bredder. Ved et Besøg, som jeg 10de Juni 1906 aflagde der, var dette straks paafaldende. Fjorden har i Oldtiden saaledes havt flere Udløb, hvilket i væsentlig Grad har forøget dens Brugbarhed. Skibene har kunnet komme ind og ud ved forskjellig Slags Vind og ikke risikeret at blive bundne til Havnen længere, end de selv ønskede. Senere, da Sundene sandedes til, blev det alligevel muligt at drage Skibene over de lavere Eider, som afløste dem.

Torsø skal nu være Benævnelsen paa hele Viksfjordens Østside, paa hele Halvøen op til det nordligste af de to Sund. Deraf behøver dog ikke nødvendig at følge, at Navnet oprindelig har betegnet mere end den ene af de to Øer, den nordenfor Eidet ved Ula. Kanske en indgaaende lokal Undersøgelse kunde skaffe for Dagen en Lokalitet, der lod sig formode at være Pladsen (Hovland?) for den til Tor indviede Helligdom, som har givet Strøget dets gamle Navn. I det hele er jeg tilbøielig til at vente meget af en Gjennemgaaelse af Strøget paa begge Sider af Christianiafjorden, med de talrige Gudenavne, som her knytter sig til Lokaliteterne. Det er som et helligt Land, hvori man her seilede ind, og Gudernes Kultus var paa det nøieste knyttet til en Række af Lokaliteter. Herved vindes igjen Indsigt i vore gamle Fædres primitive Tro. Som andre naturbundne Folk, i Fortid og Nutid, har deres Liv været knyttet til deres Kultus. Denne har saa at sige gjennemtrængt den hele Tilværelse og i en Grad, som er ukjendt for det moderne Kulturmenneske, bestemt denne. Alene ved at se de hidhørende Forhold under videre Synspunkter, under Belysning af de nu almindelig hævdede Principer af almindelig ethnologisk Art, kan man der tænke paa at komme til Resultater og at vinde Forstaaelse af, hvorledes de mytologiske Begreber har udviklet sig.

Men da bliver Horgerne — og hvad der ellers af andre gamle Mindesmærker staar i Forbindelse med disse — netop et meget vigtigt Punkt for Undersøgelser over saadanne Emner. Det er for deres Vedkommende ikke nok med de rent archæologiske Undersøgelser. Disse bliver kun et Led i den almenmenneskelige Udvikling, der begynder i de animistiske Forestillinger og derfra udvikles i Polyteismens specielle Udgreninger af disse. Men dette har havt en lang Udvikling og har passeret gjennem mange Grader. Den, som blot har nogen Kundskab om de gamle mytologiske Forestillinger, vil ved Synet af et saadant Minde som Valbymonumentet, vækkes til Eftertanke. Vi er der inde paa et Felt, hvor allerede Betragtningen af de gamle Mindesmærker, som de ligger der, halvt- eller heltforglemte ude i Naturen, vil være vækkende for den paafølgende Forskning. Stenene taler, hvor de skriftlige Minder tier.

Den gamle Haalogalænding, som for Aar 900 havde besøgt Handelspladsen i Skiringssal, og som fortalte den angelsachsiske Konge om den, — han har visselig seet Mindesmærket ved Valby. Men allerede da havde dette staaet gjennem mange Aarhundreder, og det kan være, at det ligeledes da havde gjennemlevet en lang Udvikling i de Forestillinger, der var knyttede til den Kultus, som der fandt Sted. Ogsaa de tilsyneladende uforanderlige Guder havde skiftet Ham. Der havde været en Opgang, med stedse klarere Tilløb til Udformning af de enkelte Skikkelser. Men der var antagelig bagefter kommet en Nedgang med dertil hørende Opløsning af de gamle religiøse Begreber. Fremdeles var dog den gamle Kultus vedligeholdt paa de gamle Steder, og støttet til den, hvilede der en særegen Glans over den Slægt af Konger, som havde sit Sæde nær disse.

Vi maa saaledes ogsaa se den politiske Samling af det hele Norge, der udgik fra Vestfold, i Lyset af dettes gamle Kultus, saavelsom af de særegne Samfundsformer, som havde udviklet sig i Sammenhæng med denne. Som i Sverige Upsalakultusen bredte sig ud, saa maa det ogsaa i Norge have været med den beslægtede Vestfoldskultus. Men i de senere Tider blev dette glemt. Ligesom i politisk Henseende det samlede Norge allerede under sin Grundlægger saa Tyngdepunktet henlagt til Vestlandet, saa blev snart det religiøse Tyngdepunkt overført til Trondelagen. Om den gamle vestfoldske Kultus i dens Forhold til det øvrige Norge taler rigtignok ingen Saga. Men det vilde være urigtigt, af den Grund at overse, at der maa have været en Stund, selv om den blev kort, da Vestfoldsguderne betragtedes som de, der havde forlenet Vestfoldskongen med Seiren, og derfor traadte særlig frem. Det kan neppe tænkes, at der ikke ogsaa skulde have været et religiøst Moment med i den store Bevægelse, der under Vestfoldskongernes Førerskab ledede til Norges første Fremtræden som et samlet Rige. Men i Sagaer, der bl. a. er redigerede med den Tendens at ville fremstille Samlerkongen Harald som tilhørende et religiøst Standpunkt, der skal indeholde christne Forudanelser, kan det ikke ventes, at der skulde komme ind endog blot den ringeste Hentydning til saadanne Ting. I dem var det snarere en Hovedsag at overse alt, hvad der indeholdt de direkte Hentydninger til det gamle, krasse Hedenskab. Kun rent leilighedsvis bliver det muligt at stole paa de Meddelelser, Sagaerne i den Vei kan komme til at indeholde. I ethvert Fald maa de behandles med megen Kritik.

Til Dato har heller ikke Archæologien paa dette Omraade bragt de store Resultater. Den har i altfor høi Grad valgt sig et exklusivt Arbeidsfelt. Gjennem sin

Syslen med Gravfundene har den udrettet meget. Men overfor de øvrige Mindesmærker staar den endnu hjælpeløs. Navnlig yder den os kun en rent minimal Hjælp til Forstaaelse af de religiøse Mindesmærker, — de, som dog skulde have den største Interesse og ialfald kunne aabne noget Indblik i de Gamles mytologiske Forestillingskreds. Dens Arbeidsmetode hos os forekommer at være vel spredt. Hvad der kræves, er en systematisk Undersøgelse af hele, bestemt afgrænsede Landskaber, hvor der kunde tilveiebringes en systematisk Oversigt over det samlede Materiale, paa hvilken der igjen kunde bygges sikre Slutninger.

Norges Jord gjemmer mange andre værdifulde Ting end, hvad der hentes frem ved Gravfundene og ved de mere tilfældige Sølvfund, af hvilke sidste der for nylig er gjort nogle af stor Interesse. Jeg skal nævne en Opgave, der byder sig frem som en meget nærliggende, — den, gjennem Gravninger at tilveiebringe Klarhed over Grundplanen i de gamle Hov[1]. Den Ødelæggelse, der har gaaet over disse, kan ikke paa alle Steder have været saa grundig, at der jo ikke, ialfald paa nogle Steder maa kunne paavises Levninger af Fundamenterne under Jorden. Selvfølgelig maa der søges. Selvfølgelig maa den søgende være belavet paa at gribe feil, ikke én, men kanske flere Gange; men det maa ikke bevæge ham til at stanse.

Opgaverne er dog endnu langt videre.

Det gamle Vestfold forekommer mig at være et Sted, hvor Undersøgelser af denne Art skulde blive særlig lønnende, og da især i Strøget om Viksfjorden. Dr. Hjalmar Stolpes berømte Undersøgelser af den gamle svenske Handelsplads paa Björkön i Mälaren bragte i sin Tid rigt Udbytte for Videnskaben. At give den et norsk Side-

---

[1] I den kommende Aarsberetning (for 1906) fra Fortidsmindesforeningen vil Spørgsmaalet om Hov og Horger blive berørt i en særlig Afhandling, ved Foreningens Formand.

stykke kunde være en smuk Opgave, og da bliver det selvsagt, at Stedet maa være Handelspladsen i Skiringssal. Der er gravet i derværende Hauge. Men Hovedsagen maatte være at finde Stedet, hvor Omsætningen er foregaaet, og hvor Livet har pulseret. Det synes dog rimeligt, at skjønt antagelig tusinde Aar er hengaaet, siden Handelen flyttede sig derfra op til Tunsberg, saa maa der dog paa den gamle Handelsplads være Spor at finde, kanske endog meget stærke og tydelige Spor. Skiringssals Handelsplads maa først søges paa Gaarden Kaupang ved Viksfjorden. Rundt omkring ligger et interessant archæologisk Felt. Ved at samle Kræfterne om dette og der aabne et fagmæssigt, sagkyndigt Arbeide, kan det ikke være tvivlsomt, at der i den ene eller anden Form maatte blive udvundet Resultater.

De skrevne Kilder kan kun vanskelig give noget mere. Det bliver de Kilder, der vindes ved sagkyndig Gravning, og som herefter maa bringes tilveie, paa hvilke der maa lægges mest Vægt. Alene ad den Vei kan der vindes fornøden Klarhed over, hvad Vestfoldsriget har været for vor ældste Historie. Men netop fordi her er saa meget at vinde af reel historisk Interesse, maa Historiens Dyrkere udtale et varmt Ønske om, at Undersøgelsen sker snart, samlet og med Kraft. Tiden bør nu være inde, da der skaffes nyt Materiale. Saadant kan ialfald skaffes.

De Forsøg, som hidtil har været gjort paa at klargjøre, hvad der i norsk og islandsk Literatur overhovedet har været ment med *hörgr*, kan trods den derved anvendte Lærdom og Skarpsindighed ikke erkjendes at have bragt store Resultater. I Grunden staar vi fremdeles lige uklare overfor Løsningen. Saa meget kan vi dog sige, at det ikke vil blive muligt at tilveiebringe fuld

Klarhed over, hvad en *hörgr* var, alene ved at holde os til de bevarede skriftlige Kilder. Disse kan ikke vise os andet end, hvad der mentes om disse Monumenter i en senere Tid. Selv om Traditionerne havde god Rede paa, hvad et saadant skulde være, og selv om de fæstede sig til bevarede Levninger af de gamle Mindesmærker, saa yder de os dog ikke den hele fornødne Hjælp. I sig selv er de jo ogsaa meget knappe.

Derhos er de heller ikke samstemmende. Men dette maa ikke forundre. I og for sig kan der ikke være nogen Grund til at forudsætte, at enhver *hörgr* har været af samme Type. For det første har de været anvendte gjennem meget lange Tider, og der har været en lang Udvikling i dem. I Aarhundredernes Løb har de kunnet forandre sig meget. Heller ikke behøver de til samme Tid at have seet ligedan ud allesammen. Ogsaa inden de samtidige Mindesmærker af denne Art kan der have været stor Forskjel.

Det kan forekomme sandsynligt, at et Monument som det under Alterhø, — vel at mærke i den Form, hvori Gerhard Schøning har beskrevet det, — kan give Veiledning. Det var et massivt, plumpt Alter, men havde tillige i Nærheden flere Stenkredse. Ogsaa det andet, af Bendixen beskrevne Mindesmærke (ovfr., S. 6 flg.) maa blive at undersøge. Begge disse maa regnes som tilhørende den samme Type. De er begge Altre, og maa derfor holdes nøie ud fra den anden Type, der repræsenteres ved Stenringene. Men samtidig dermed maa ogsaa haves for Øie, at disse tvende Typer kan forekomme og forekommer ved hinandens Side, — i den umiddelbareste Forbindelse. Der er saaledes ingen indre Væsensforskjel.

Schøning fortæller jo — som ovenfor er anført — at der ved det oprindelige Alter under Alterhø fandtes flere Stenringe, og dette Exempel kan være veiledende

ogsaa for andre Mindesmærker af disse Typer. Derimod er det med vor mangelfulde Kundskab, ikke muligt bestemt at definere, hvorvidt noget af de her omhandlede Monumenter netop er en virkelig *hörgr*. Rimelighed er der imidlertid for, at de begge er det, — at man her har to af de forskjellige Former, hvori disse Kultuspladser har været anordnede og indrettede.

Men under disse Omstændigheder er det mig ikke muligt at slutte mig til de Resultater, hvortil Finnur Jónsson er kommen i sin, før paaberaabte lærde Afhandling om *hörgr*. Ud fra de literære Kilder, som han udelukkende har benyttet, kommer han til den Slutning, at *hörgr*, som Ord fra den religiøse Kultus er en urgammel Betegnelse for Gudehuset, Templet, i Norden specielt for det Tempel, som er viet Gudinder. Han føier dertil: »I det 13de og 14de Aarhundrede var man af ganske naturlige Grunde paa Island ikke mere ganske klar over Ordet, uagtet enkelte Lærde, som Snorre selv, havde erkjendt, hvad der var det rigtige. Det blev nu identificeret med det til vore Dage paa Island kjendte *hörgr* = *Bergtind* eller *fremragende Klippe*, og saaledes synes den falske Betydning *Stenalter* at være opstaaet.»

Efter min Opfatning maa denne Forklaring antages at stride mod de synlige Mindesmærker, der er bevarede til vore Dage. Ved en Undersøgelse af, hvad en *hörgr* var, kan det ialfald ikke undlades at tage Hensyn til dem, og dertil kommer, at Ordets virkelige Etymologi netop synes at pege i den Retning, at Forklaringen af *Stenalter* som den oprindelige Betydning ialfald maa erkjendes at have særdeles gode Grunde for sig.

Til *hörgr* svarer nemlig den keltiske Rod *car*, der netop har Betydning af Sten, — den samme Rod, hvoraf Kelterne dannede sit Ord *carn* og videre *cairn*, der jo er den Betegnelse, der paa de britiske Øer anvendes om

primitive Stenmonumenter og Hauger af Sten. Ligeledes betyder det oldirske Ord *carric* Klippe[1].

Med disse Exempler for Øie vil man vanskelig kunne benegte, at Udviklingens Gang har været den, at Sten er det oprindelige og Lund det afledede. Mellemledet har været et Mindesmærke af Sten, en gjennem Stenbygninger afmærket Kultusplads i en Lund eller Skov. Thi at Horgerne hyppig har været anbragte i Lunde, er ikke alene i sig selv naturligt og rimeligt. Det bestyrkes ogsaa ved udtrykkelige Vidnesbyrd.

Finnur Jónssons Bevisførelse for Hypotesen om, at Horgerne hovedsagelig eller udelukkende har været viede til kvindelige Guddomme og været disses Templer, synes mig overbevisende efter hans Kilder. Men disse er ikke tilstrækkelige. Helt andre Fremgangsmaader maa til for at finde den rigtige Løsning. Hvis Valbymonumentet, med sit phalliske Emblem, har været en Helligdom for Frøia og ikke for Frøi, kan det rigtignok godt passe ind i nævnte Teori. Men med Monumentet under Alterhø slaar det neppe til. Dette Mindesmærke har neppe heller nogensinde havt Antydning af phalliske Emblemer, og paa det Sted, hvor det findes, kan der aldeles ikke være Grund til at tænke paa nogen Helligdom for Guddomme af den Art som de nævnte. Kjærlighedens og Frugtbarhedens Guder kunde dog ikke formodes at have nogen Plads paa det veirhaarde, øde Snau-

---

[1] Herom kan henvises til Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog af Hjalmar Falk og Alf Torp, I, (Christiania, 1903) S. 298 flg. Denne Ordbog indeholder vistnok de bedste Oplysninger, som hidtil er givne angaaende Betydningen af Oprindelsen til Ordet *hörgr*. Undersøgelsen hviler her paa et meget bredere og mere omfattende Grundlag end f. Ex., hvad der findes hos Ivar Aasen, der hidtil har været den lexikalske Hovedkilde for alle Forklaringer eller Forsøg til saadanne af det her omhandlede Ord.

fjeld, midt imellem de sneklædte Romsdalsfjelde. Det gamle Alter maa nødvendig tænkes at have havt en anden Bestemmelse, og den Kultus, som det har tjent, har havt en helt anden Karakter. Det har været en Kultus, der blot har kunnet drives til en enkelt Aarstid, og kanske blot har været knyttet til en enkelt større Fest. Dermed synes det næsten at maatte ansees som givet, at her har Soldyrkelsen, og den alene kunnet gribe ind. For en Kultus, der er forlagt ind i Fjeldverdenen, og det i en Fjeldverden som den, der omgiver Alterhø, byder Solen sig naturlig frem som den, hvem der vises guddommelig Ære, medens der her visselig ikke kan blive Tale om nogen Guddomme som de, for hvilke Valbymonumentet har været reist. Saadanne Guder hører hjemme nede i de dybe varme Dale eller paa de frugtbare store Sletter. I Høiden, paa Snaufjeldet vilde deres Dyrkelse omtrent være meningsløs.

Ved et Monument som det under Alterhø kan der heller ikke være nogen Grund til at fæste sig ved Betydningen af *hörgr* som udgaaet fra Lunden. Her er det alene det oprindelige, utvivlsomme Stenmonument, der i sin gamle Form bliver som en ægte *cairn*. og denne *cairn* maa atter have været et af de ældre Minder af denne Art. Netop Tilbedelsen af Solen med dens varmende og belivende Kraft har sikkerlig været et Led i den ældste Kultus, der dreves af Norges Beboere paa deres mere primitive Standpunkter. Saaledes kan ogsaa Paavisningen af denne Kultusplads faa Værd for det hele Studium af de gamle mytologiske Forestillinger med, hvad dertil hører. Specielt maa det blive vigtigt for det enkelte Spørgsmaal, hvad en *hörgr* egentlig var, idet dette ikke kan finde sin endelige Løsning gjennem en Sammenstilling af de literære Kilder, men maa løses hovedsagelig ad archæologisk og komparativ ethnologisk Vei. Thi den gamle *hørgr* har talrige Sidestykker rundt den hele Verden og

er ikke noget for Norge og dets nærmeste Nabolande Enestaaende. Dyrkelse af Guder, høiere eller lavere, der knyttes til Hauger, Stene, Stenhobe og fritstaaende Altere, er et meget almindeligt Fænomen. Det er knyttet til alle Himmelstrøg og er fremgaaet af en for alle Mennesker fælles Forestilling.

Hvad de to Mindesmærker, som er omhandlede i denne Beretning, angaar, da maa det fremdeles haves for Øie, at de begge fortjener en nærmere Undersøgelse gjennem Gravninger.

Ved Valbymonumentet er der, saavidt vides, foretaget en Gravning. Men denne har været begrænset og ikke omfattet det hele Felt, som der er at medtage. Ved Alteret under Alterhø er der ikke anstillet nogen Undersøgelse. Ved den af Eneboeren paa Kabben foretagne Ombygning er dette maaske blevet i den Grad nyformet, at man neppe engang er istand til at paavise dets oprindelige, ældgamle Fundamenter fra de Dage, da det endnu havde bevaret sin Alterform. Men saa kommer dertil Schønings Beretning om de Stenkredse, der fandtes ved Alteret i 1773. Disse er nu ikke synlige. Men de kan maaske gjenfindes ved Gravninger i Grunden, og saadanne maa ialfald kunne fastslaa, om der paa deres Plads findes levnet Kul o. lign.

Stenkredsene oppe i denne Høide synes vanskelig at kunne tænkes at have været Gravsteder, medens det er rimeligt, at de har dannet et Supplement til Alteret og tjent den samme Kultus som dette. Det er derfor ikke urimeligt, at en omhyggelig Undersøgelse af det hele Strøg omkring Alteret vil kunne give et Udbytte, der kan tjene til at kaste Lys over de gamle Stenkredses Øiemed og Anvendelse. Jeg skulde saaledes anbefale denne Sag til Archæologernes Opmærksomhed og bede om, at den allerede i Sommeren 1907 kunde blive undersøgt af kyndige Folk.

Af hvad der i det Foregaaende er udviklet, vil det sees, at her ikke kan fremlægges sikre Slutninger, paaviselige Resultater. Naar det er forudsat, at de to heromhandlede gamle Monumenter begge er Horger, er dette, omend meget sandsynligt, dog endnu ikke mere end Hypoteser, hvis Paalidelighed endnu kan tiltrænge mange Undersøgelser og maaske aldrig blive bragt helt til Evidens. Men saa meget tror jeg dog at kunne sige, at det alene bliver ved at betragte de fremdeles forhaandenværende Mindesmærker af denne og lignende Art, at man kommer til fuld Indsigt i dette baade vanskelige og vigtige Emne. Selv de ældste Kvad, der er komne til os, tilhører en Tid, da Horgerne havde mange Aarhundreder bag sig. De skriftlige Kilder maa naturligvis ogsaa høres. Men de kan ikke tillægges den hovedsagelige Afgjørelse. Og hvad de archæologiske Fortidsminder angaar, da maa disse ogsaa undersøges paa ny, og det endog meget grundig, forinden de kan tillægges hele den Vægt, som de rettelig maa have.

I de Strøg, hvor de sidstnævnte Minder er at træffe, vil visselig en Undersøgelse som den af mig anbefalede, vække almindelig Interesse og finde Støtte hos Befolkningen. Som opmuntrende Exempel kan nævnes den Maade, hvorpaa Hedemarkens Befolkning optraadte, efterat jeg i 1905 havde henledet Opmærksomheden paa den Interesse, der knyttede sig til den gamle Kirkeruin paa Rokoberget[1].

30te November 1906.

[1] Den norske Turistforenings Aarbog, 1906, S. 97—113.

OM JORDEGODSETS FORDELING I TØNSBERG LEN (DET SENERE JARLSBERG GREVSKAB) I 1650 OG 1701.

AF

LORENS BERG.

Nogle indledningsord.

I et lokalhistorisk arbeide (om Andebu i 1600-aarene) har jeg søgt at paavise, hvor nøie et enkelt bygdefolks liv og udvikling var knyttet til jordegodsets skjæbne.

Heller ikke, naar det bliver spørsmaal om at klargjøre hovedlinjerne i et større distrikts, en hel landsdels historiske udvikling, kommer vi selvfølgelig forbi den kjendsgjerning, at jordegodset tidligere i langt høiere grad end nu spillede en hovedrolle i befolkningens økonomi. Jordegodsets historie bliver derfor nøglen ogsaa til landsdelenes historie.

Som et bidrag til Vestfolds historie efter reformationen har jeg her udarbeidet et par oversigter over jordegodsets fordeling i Tønsberg len, det senere Jarlsberg grevskab. For at give det tørre statistiske materiale mere liv og overskuelighed er den grafiske fremstillingsmaade taget tilhjælp.

Tønsberg len udgjorde omtrent $^2/_3$ af Vestfold. Det heldigste havde naturligvis været at kunne behandlet hele

Vestfold overett. Men for at vinde den fordel at kunne bygge paa ensartede kilder viste det sig nødvendigt foreløbig at holde de to administrations-distrikter, Vestfold var delt i, adskilt. Senere kan saa resultaterne for begge distrikter sammenarbeides[1].

Om den plan, som ligger til grund for denne skisse, maa jeg faa lov til at sige et par ord.

Et forsøg paa at skaffe oversigt over jordegodsets historie i et større distrikt maa lettest ske ved med passende mellemrum at tage tversnit af jordens fordeling mellem de vigtigste grupper af jorddrotter. Jeg har gaaet ud fra, at disse mellemrum maa kunne sættes til omkring 50 aar. Vi maa da blive sat istand til at følge bevægelserne i jordegodsmasserne med tilstrækkelig nøiagtighed.

De to tversnit, som her meddeles, nemlig fra 1650 og 1701, trænger altsaa senere som fortsættelse lignende tversnit fra 1750 og 1800.

Naar 1650 er valgt som udgangspunkt, saa kommer det bl. a. af, at vi har den ældste nogenlunde fuldstændige jordebog over lenet fra det aar.

Det kan indvendes, at jeg heller burde begyndt omkring 1670. Jeg havde da kunnet bygge paa matrikelverket fra 1660-aarene med dets betydelige rettelser i gaardenes landskyld og værdiforhold.

Det skal indrømmes, at den forældede landskyld i 1650 ofte er meget misvisende, naar de enkelte brugs værdi og størrelse skal sammenlignes. Men som bekjendt blev matrikuleringen langtfra nogen grundig revision. Instrukserne gik ud paa, at det skulde bero med en forenkling af skyldspecierne og en udjevning i landskyldens

---

[1] Vestfold var indtil omkr. 1670 delt i Tønsberg len og Brunla len; i 1670-aarene omdannedes lenene til Jarlsberg grevskab og Larvik grevskab, som hver for sig ogsaa udgjorde et amt.

fordeling inden de enkelte distrikter. Ialfald maatte landskylden af skattehensyn ikke nedsættes. Naar det derfor, som her, er tale om i store træk at fiksere jordegodsets fordeling mellem større grupper af eiere, saa maa sikkert ogsaa landskylden, slig som den var i 1650, ansees brugbar hertil. Netop gjennem grupperingen opnaaes ogsaa en udjevning.

Tingen er, at det har flere ikke uvæsentlige fordele at kunne sætte udgangspunktet et stykke bagenfor matrikulerings-aarene. Vi kommer derved i direkte rapport med den ældgamle distriktsinddeling i skibreder, og resultatet bliver mere skikket som tilknytningspunkt for de forsøg, som bør gjøres for at skissere jordegodsets fordeling længere tilbage. En endda vigtigere grund for Vestfolds vedkommende er den omstændighed, at vi omkring 1650 endnu kan faa et ganske godt overblik over den i og efter reformationstiden indflyttede danske adels stilling som jorddrot. Vi kommer altsaa i rapport ogsaa med adelsveldets tidsrum. Netop i 1650- og 60-aarene maa denne adel give slip paa det allermeste af sit jordegods, her i Tønsberg len væsentlig til fordel for byborgerne. Ikke mindst paa Vestfold har byborgerne en rask opgangsperiode i 1600-tallet, særlig fra 1630 og 40 af. Med den energiske forretningsmand Anders Madssøn i spidsen sætter de sig fast som jorddrotter i bygderne baade paa adelens, kronens og bøndernes bekostning. Ved at tage vort første tversnit af jordfordelingen saa tidlig som 1650 opnaar vi at faa markeret den sterke stigning i byborgernes indflydelse.

For at kunne eftervise de økonomiske interessebrydninger paa jordegods-feltet og særlig faa belyst bygdefolkenes kaar under disse, bliver jordegodset her udskilt i følgende eiendomsgrupper:

1. Selveiergods, jord, som eies af bønder og ogsaa bruges af eierne.
2. Bondegods, jord, som eies af bønder, men eierne bygsler den bort, enten fordi de har formeget, eller fordi jorden ligger for langt væk fra deres hovedbøl.

   Disse to grupper danner tilsammen bygdefolkets egen andel i bygdens jord. Værdien heraf udgjør selvfølgelig ogsaa hovedparten af bygdefolkets formue (bygdekapital)[1].
3. Krongods, jord, som tilhører kronen (staten).
4. Adelsgods, jord, som tilhørte adelsfamiljer som privatgods.
5. Kirkegods, jord, som tilhørte kirker, prestebol, skoler, hospitaler o. lign.
6. Byborgergods, jord, som tilhørte byborgere eller ogsaa personer udenfor bondestanden, som nærmest maa jevnstilles med byborgere, f. eks. fogder, prester, toldere o. lign.

   De 4 sidste grupper danner det egentlige leilændingsgods, og værdien af dette kan kaldes fremmed kapital, modsat bygdekapitalen. Ogsaa brugerne af bondegodset hørte jo formelt til leilændingerne; men seet fra bygde-økonomisk standpunkt brugte de ligevel bygdefolkets egen jord.

Et bygdefolks økonomiske stilling maa kunne bestemmes efter forholdet mellem disse to hovedgrupper. Har bygdefolket stor andel i sit jordegods i form af selveier- og bondegods, da maa dets økonomiske evne være god. Og omvendt.

---

[1] Resten af formuen laa dengang væsentlig i besætninger og løsøre Naar bygdefolkets andel i jorden her benyttes som gradmaaler for dets kapitalstyrke, maa det erindres, at i de uheldigst stillede bygder forrykkes forholdet: værdien af bøndernes besætninger og løsøre overstiger værdien af deres jord.

Derimod kan vi stupe op i meget urigtige resultater, naar vi — som det vanlig er gjort — bedømmer bygdernes og distrikternes kaar bare efter forholdet mellem selveiere (i strengeste forstand) og leilændinger. Det kommer an paa, hvor stor del af disse leilændinger bygsler jord af bønder. Et eksempel: I Lardal tilhører i 1650 35 % af jorden selveier-bønder. Det samlede leilændingsgods udgjør følgelig 65 %. Nuvel, dette antyder nok, at lardølerne stod sig forholdsvis bra. Men i virkeligheden var deres stilling helt overlegen. Det faar vi dog først se, naar det bliver oplyst, at af de 65 % leilændingsgods tilhørte hele 41 % bønderne selv. Ialt eier lardølerne 76 % af sin jord, og bare 24 % er opkjøbt af fremmed kapital.

I 1700-tallet begynder fogderne i oversigtstabeller vedføiet regnskaberne at skille ud krongods, grevegods og beneficeret gods. Men resten slaar de sammen under benævnelsen »odels- og selveiergods«. Det kan tilhøre bønder eller byborgere, prester, fogder osv. En saa ufuldstændig gruppering giver, som vi ser, liden veiledning.

Saa meldte sig det spørsmaal, om ikke tilstrækkelig oversigt over jordegodsets fordeling kunde naaes ved blot at gruppere brugene efter dem, som raadede for bygslen. Som regel raadede jo — efter gammel ret — eieren af hovedlodden over bygselretten til det hele brug[1]. Denne fremgangsmaade vilde forenklet og lettet arbeidet betydelig. Men resultaterne vilde blevet usikre, dels fordi »gaardetallet« (inddelingen af gaardene efter størrelsen i fuldgaarder, halvgaarder osv.) omkring 1650 var endnu mer misvisende end landskylden, dels fordi eierne af smaalodderne ved en slig ru beregning, selv efter at gaardetallet var blevet rettet, uden videre blev sat helt udenfor.

[1] Fr. Brandt, Forel. o. d. n. retshist. I, 300.

Tilbage stod da som den bedste, men rigtignok besværlige fremgangsmaade at foretage grupperingen efter landskylden og lade hver eiendomsgruppe faa sin rette andel i hvert enkelt brug. Landskylden, som i 1650 omfattede snesevis af enheder, maatte saa reduceres til en enkelt hovedenhed, og som saadan er valgt skippund tunge[1].

I.

Jordegodsets fordeling i Tønsberg len 1650.

Som hovedkilde er benyttet en jordebog, som vedligger lensregnskabet for 1650 og angives at være udarbeidet dette aar. Som alt nævnt, er den lenets ældste mere fuldstændige jordebog. Den har selvsagt adskillige mangler. Af skattehensyn har fogden først og fremst lagt vind paa at faa oplyst, hvem der raadede for bygslen i hvert brug og saaledes indestod for skatterne. Som regel er dog ogsaa eierne af de mindre lodder navngivet, men af og til opføres de ogsaa under det intetsigende skilt: »andre lodeiere«. I hvert distrikt bliver derfor efter grupperingen tilbage en mindre portion herreløst gods, som maatte fordeles efter skjøn. Jeg gik da ud fra, at slige smaalodder helst tilhørte bønder og mindre kjendte byborgere; thi adelsgods, krongods, kirkegods og de rigeste byborgeres gods havde fogden lettest for at faa oplysning om[2].

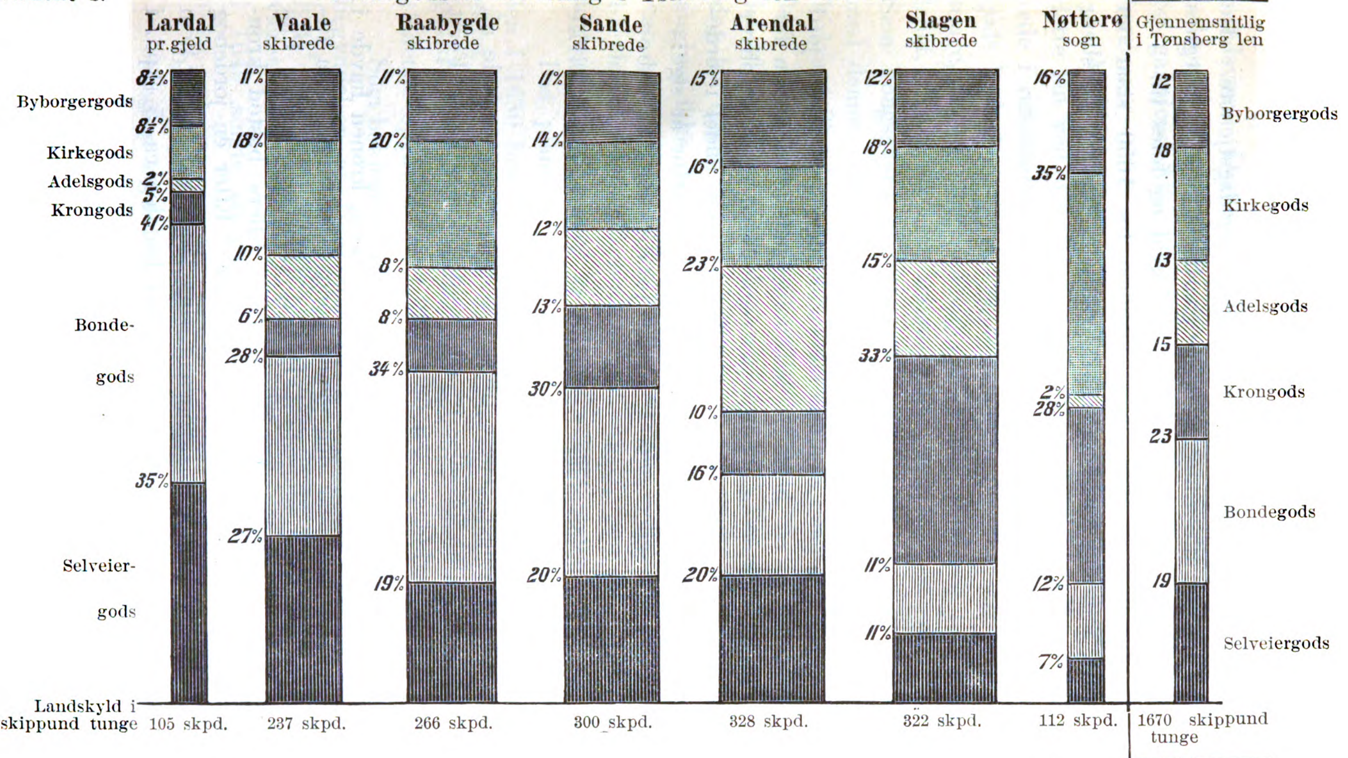
Med fuldt forsæt udelader fogden adelige hovedgaarder, prestegaarder, foged- og skrivergaarder samt slige bonde-

---

[1] Under reduktionen har jeg mest mulig rettet mig efter landskyldtaksten fra 1625. Men Vestfold havde sine afvigelser; saaledes blev her altid 3 pd. smør regnet jevngodt med 1 skpd. tunge; andetsteds regnet de gjerne 4½ pd.

[2] Lidt er dog ogsaa for sikkerheds skyld tildelt disse grupper, da jeg stødte paa, i egne, hvor jeg var godt kjendt, at fogden ogsaa havde overset kirke- og krongods.

Planche 1.

Jordegodsets fordeling i Tønsberg len aar 1650.
Lardal pr. gjeld
Vaale skibrede
Raabygde skibrede
Sande skibrede
Arendal skibrede
Slagen skibrede
Nøtterø sogn
Gjennemsnitlig i Tønsberg len
Byborgergods
Kirkegods
Adelsgods
Krongods
Bonde-gods
Selveier-gods
Landskyld i skippund tunge
8½%
8½%
2%
5%
41%
35%
11%
18%
10%
6%
28%
27%
11%
20%
8%
8%
34%
19%
11%
14%
12%
13%
30%
20%
15%
16%
23%
10%
16%
20%
12%
18%
15%
33%
11%
11%
16%
35%
2%
28%
12%
7%
12
18
13
15
23
19
105 skpd.
237 skpd.
266 skpd.
300 skpd.
328 skpd.
322 skpd.
112 skpd.
1670 skippund tunge
Byborgergods
Kirkegods
Adelsgods
Krongods
Bondegods
Selveiergods

gaarder, hvis opsiddere var adelens ugedagstjenere. De var nemlig alle skattefri. Slige gaarder maatte da beregnes efter andre kilder over deres landskyld og føies til.

Længst til hoire paa planchen for 1650 staar en søile, som angiver gjennemsnits-resultatet for hele Tønsberg len dette aar. Tallene viser:

19 % selveiergods,
23 % bondegods,
15 % krongods,
13 % adelsgods,
18 % kirkegods,
12 % byborgergods.

Strengt taget er altsaa bare omkring $^1/_5$ af lenets jord selveiergods og hele $^4/_5$ leilændingsgods. Men som før paapegt maa ogsaa bondegodset regnes med, naar det bliver tale om at bestemme bygdefolkenes egen andel i jordegodset. Et rigtigere resultat bliver det derfor at sige:

42 % (eller omkr. $^2/_5$) af jorden tilhørte bønderne,

58 % (eller omkr. $^3/_5$) tilhørte krone, adel, kirke og byborgere.

Vi kommer senere tilbage til en nærmere omtale af, hvad disse tal fortæller os om bygdefolkenes kaar. Først nogen bemerkninger om de øvrige eiendomsgrupper.

Krongodset. Den vigtigste eiendom, kronen havde i Tonsberg len, var den gamle kongsgaard Sem, som tilhorte kongerne allerede i Harald Haarfagres tid. Paa Sem boede lenets befalingsmænd. Ellers bestod krongodset i strogods udover hele lenet. Efter en jordebog fra 1616[1] udgjorde »kronens aarlige landskyld« under Sem ialt omkring 60 skpd. tunge; heraf laa dog ca. 5 skpd. i

[1] Lensregnskaberne.

Sandsvær. Denne skyld var fordelt paa omkring 165 lodder[1]. Værdifuldest var vistnok Kjerrafisket i Lardal og gaardene Alby paa Veierland og Presterød ved Tønsberg.

Men hertil kom den rige høst, kronen havde gjort i dette len ved at inddrage det tønsbergske kirkegods. Allerede i reformationstiden blev St. Olavs-klostrets jordegods beslaglagt. Det kan anslaaes til omkring 125 skpd. tunge, hvoraf dog antagelig en 30—40 skpd. laa udenom lenet. Klostrets hovedgaard Auli, som laa ved siden af Sem kongsgaard, blev efter en tids forløb slaaet sammen med denne. Den jordegodsmasse, som laa til Laurentiuskirken i Tønsberg og gik under navn af provstigodset, blev neppe sekulariseret før omkring 1625. Den snaue landskyld af provstigodset udgjorde 90 à 100 skpd. tunge; dog laa ogsaa heraf adskilligt uden for lenet. Men dette angiver ikke den virkelige værdi af provstigodset; thi det var ogsaa tillagt en hel række særskilte herligheder, f. eks. brevløsningssmør, fornødspenge, bygselpenge af sognekirkernes jord, anpart af tienden i lenet osv.

Paa planchen er det samlede krongods i Tønsberg len i 1650 beregnet til 15 % af lenets jord eller vel 250 skpd. tunge. Heri er da selvfølgelig ogsaa Sem kongsgaard medregnet. Dette tal stemmer godt med ovenstaaende opgaver.

Som bekjendt anslaaes krongodset for det hele land i begyndelsen af 1600-tallet til 25 % eller 1/4 af landets jord[2]. Utvilsomt havde krongodset ogsaa i Tønsberg len været større tidligere. Vi kjender saaledes til, at kronen i 1649 solgte en gaardsamling til adelsmanden Vincent

---

[1] Da mesteparten af disse lodder er ørsmaa, maa kronen have beslaglagt en hel del af dem som sagefald, bl. a. for skatterestanser.

[2] Sars, Udsigt III, 344.

Bildt, og i krigsaarene 1643—45 maatte den af pengetrang pantsætte jordegods til byborgerne. Men jeg tviler paa, at kronen efter reformationen nogensinde har eiet 25 % af jorden i dette len. Tidligere har kongerne antagelig havt store besiddelser her.

Adelsgodset. Den gamle norske adel synes ikke — efter hvad vi endnu ved — at have indtaget nogen mere dominerende jorddrotstilling i denne del af Vestfold. Vi faar indtryk af, at i den senere middelalder har kirken havt forrangen, kronen og adelen staaet som nr. 2 og 3[1].

Af hovedgaarder, som maa antages at have tilhørt familjer af den gamle høiadel, kjender vi igrunden bare to, Fossnes i Arendal sogn og Herre-Skjelbrei i Høijord sogn[2].

Men efter reformationen fik Vestfold en udpræget adelstid. En række familjer flyttede ind, fik forleninger og søgte at skrabe sammen jordegods-samlinger efter dansk mønster. Her i Tønsberg len træffer vi familjerne Ugerup og Lange, hvoraf den sidste oprettede hovedgaarden Falkensten i Nykirke og erhvervede Strøms-godset ved Drammen. Ugeruperne trak sig snart tilbage; men Langerne, som efterhaanden fik sine hovedbesiddelser ved Larvikkanten, holdt det gaaende paa en vis hele 1600-tallet, skjønt familjens magt var brudt allerede omkring 1650. I 1630- og 40-aarene søgte Vincent Bildt og Preben von Ahnen at arbeide sig op her i Tønsberg len. Bildt fik to hovedgaarder i Stokke, Skjersnes og Melsom, og von Ahnen kjøbte Fossnes og Herre-Skjelbrei. Begge, men særlig den sidste, erhvervede betydeligt strøgods i lenet.

Den indvandrede adels energiske angreb paa Vestfolds

---

1 Se herom Yngvar Nielsen, Af Norges historie s. 64 fg.

2 Disse to gaarder tilhører 1625 Rosenkrantz-familjen, som sikkert har arvet dem efter norske adels-ætter.

jordegods endte med et afgjort fiasko. Da 1660 kom, fik enevoldskongerne lidet bry med adelen paa Vestfold. Bøndernes seige modstand mod at give slip paa sin jord sammen med de vaagnende byborgere havde alt undergravet dens magtstilling.

Endnu i 1650 har adelen eiendomsret til 13 % (vel 200 skpd. t.) af jorden i Tønsberg len. Men det gik fort nedover. Strøgodset maa pantsættes eller sælges, tilslut ogsaa hovedgaardene. Inden 1600-tallet er slut, tilhører alle hovedgaarder byborgere eller bønder. Paa Fossnes f. eks. sidder aar 1700 bonden Hans Wogn som eier, gift med en datterdatter af Preben von Ahnen!

Kirkegodset udgjorde 1650 omkring 18 % af lenets jord, altsaa vel 1/6 (omkr. 300 skpd. tunge). Hovedparten tilhører prestebol og kirker inden lenet, en del fremmede prestebol og kirker og en del Oslo hospital, kanonikater i Oslo, latinskoler osv.

Som omtalt under krongodset, havde kirkegodset været meget betydeligt i dette len i den katolske tid. Det maa have været oppe i 25—30 %, ialfald naar værdien af særrettighederne regnes med.

Men i 1650 er det stygt reduceret — og bliver det i den følgende tid endnu mere.

Byborgerne eiede i 1650 endnu bare 12 % (ca. 200 skpd. tunge) af jorden i dette len. Til borgerstanden er da ogsaa landsprester, fogder og lignende ombudsmænd regnet.

Men i modsætning til adelen staar byborgerne i en fremgangstid. De holdt paa at skabe sig en indflydelsesrig økonomisk og social stilling i samfundet.

Endnu i reformationstiden var de norske byers be-

folkning baade faatallig og fattig. Byernes samlede folketal oversteg neppe 10 000[1].

Men tiden blev nu gunstigere for byerne. Hanseaternes tag over vor handel var brudt, og de to nye næringsveie, som har vist sig at passe saa udmerket for byerne, trælasthandelen og sjøfarten, begyndte netop i reformationstiden at skyde sterk fart.

Ligevel kom byerne sig meget langsomt op. Borgerne manglede baade kapital og forretningsdygtighed til at kunne gribe ind og høste fuld fordel af de nye chancer. I trælasttrafiken maatte de udholde en konkurrence, som de til en begyndelse laa under for. Trælasthandelen var nemlig længe praktisk talt fri, og baade bønderne, adelen, kronen og geistligheden solgte trælast direkte til de fremmede skippere, som lagde ind med sine skuder i snart sagt hver vik hele kysten langs. Og adelen nød ogsaa toldfrihed.

De virkelige byer holdt paa den vis paa at tabe ogsaa smaahandelen.

Da kystbygderne var afribbet for skog, samlede trafiken sig om udløbene af vasdragene, som kunde føre trælasten frem fra indlandet. Først nu blev byborgerne istand til at faa sterkere greb i trælasthandelen; nu blev det plads for mellemmænd. Og eftersom byborgerne arbeidede sig op i forretningsdygtighed og kapitalstyrke, saa de kunde kjøbe jordegods og skoger, skaffe sig egne sagbrug og skibe, satte de mer og mer bevidst som sit maal: at faa beslaglagt hele trælasthandelen. Dette lykkedes ogsaa gjennem de nye kjøbstads-privilegier af 1662[2].

---

[1] Dr. O. A. Johnsen, De norske stænder, s. 42 fg. Sars, Udsigt III, 258.

[2] Byerne havde omkr. 300 aar tidligere gjennem en retterbot faaet privilegium paa trælasthandelen. Men de magtede ikke at opretholde særretten.

Vestfold havde ved reformationen bare én by, gamle Tønsberg. En voldsom ildebrand og inddragningen af en stor del af det tønsbergske kirkegods lammede byen slig, at dens borgere neppe før henimod slutten af 1500-tallet har kunnet tage videre virksom del i trælasttrafiken.

En vrimmel af ladesteder var imidlertid vokset op paa Vestfold-kysten, og en hel del af Tønsberg-borgerne blev tvunget til at sætte sig ned i disse eller ialfald oprette kontorer der[1].

Da trafiken saa samlede sig om vasdragene, var ogsaa Tønsberg uheldig stillet. Byen ligger ikke ved noget større vasdrag, kun et par mindre munder ud i dens nærhed. Vistnok visnede ladestederne i byens umiddelbare naboskab bort; thi de manglede ogsaa vasdrag. Men paa søndre Vestfold ved landsdelens vigtigste elv Laagen skjød Larvik fremdeles i veiret, og de nordlige bygder fik naturlige handelspladser i Holmestrand og Drammen.

Ingen af vore ældre byer førte derfor en haardere kamp for tilværelsen end Tønsberg. Dens borgere maatte flytte ud eller sprede sin virksomhed i filialer langs kysten. Af udflytterne vendte selvfølgelig faa tilbage.

Tønsberg gik derfor kun langsomt frem. Men dog frem.

I 1624 skal Tønsberg-borgerne have eiet omkring 110 skpd. tunges skyld. De største jorddrotter var:

Borgermester Ivar Nilssøns enke	24	skpd.	t.
Truls Pederssøn	16	—	-
Birgitte Hansdatter	15	—	-
Maren Klausdatter	9	—	-

[1] Omkr. 1560 nævnes i toldregnskaber som udførselssteder paa Vestfold: Larvik, Sandefjord, Melsomvik, Nøtterø, Markebo, Stensbryggen, Frebergsvik, Snekkestad, Holmestrand, Sande — og naturligvis Drammen (Kobbervik, Tangen, Strømsø). Tønsberg synes at have staaet omtrent udenfor.

Efter et skattemandtal fra 1645 eiede byens borgerskab jordegods til en skyldværdi af 150—60 skpd. tunge. De største af jordeierne boede i selve Tønsberg. Mest formuende var:

Borgermester Ivar Nilssøns enke .	76	skpd. t.
Ambjørn Lauritssøn (Falk) . . .	21	— -
Jens Ingvordssøn	15	— -
Borgermester Anders Madssøn . .	12	— -

Af disse maa Ivar Nilssøn have grundlagt formuen i de første aartier af 1600-tallet (han var jo død før 1624). Men enken synes at have mer end tredoblet den efter hans død. Ambjørn Lauritssøn tilhørte den bekjendte Falkslegt, hvoraf en gren slog sig ned ved Risør[1]. Han drev trælasthandel i stor maalestok, laante kronen penge i krigsaarene og fik herfor jordegods i pant. Ved sin død 1657 efterlod han sig en formue paa 70 000 rdl.

Men den veldigste spurt paa trælasttrafikens græsgange kom dog den Tønsberg-borger til at gjøre, som i 1645 endnu staar som en beskeden nr. 4: borgermester Anders Madssøn, en indvandret sønderjyde. Ved sin død 25 aar efter var han Vestfolds uden sammenligning rigeste mand. Bare af jordegods eiede han da omkring 325 skpd. tunge — altsaa langt mer alene end alle Tønsbergs borgere tilsammen i 1650. Havde disse jordegodsmasser ligget samlet omkring Tønsberg by, vilde de udgjort et par prestegjæld eller omtrent svaret til det gamle Slagen skibrede[2].

I vort tversnit af jordfordelingen i Tønsberg len 1650 staar byborgerne med sine 12 % endnu lavest blandt jorddrotterne. Men de har — for at benytte et militær-

[1] S. H. Finne-Grønn: Falck'erne af Tønsberg og Risør (Personalhist. tidsskr. 4. række, IV bind).

[2] Se en udførlig omtale af Anders Madssøn i min bog om Andebu, s. 316—340.

udtryk — begyndt sin opmarsch. Deres tid er kommet. De har samlet kræfter og dygtighed til med eftertryk at gribe ind i trælasthandel og sjøfart, og de tiltvinger sig smaahandelen. De tiltvinger sig ogsaa i den nærmeste fremtid hovedparten af de jordegods-masser, som ved reformationen kom i cirkulation, men dengang først og fremst kom paa kronens og adelens hænder.

Bygdefolkenes stilling 1650. Lenets bygdefolk eiede, som tversnittet viser, ialt 42 % (vel 700 skpd. t.) af jorden.

Nu melder sig flere spørsmaal: Er bygdefolkenes økonomiske stilling nogenlunde éns i de forskjellige bygder? Har deres kaar i de nærmeste tidsrum forud været bedre eller daarligere, med andre ord staar de paa en nedgangs- eller opgangslinje? Hvorledes maa bygdefolkenes stilling i 1650 i det hele karakteriseres?

Specificeringen paa planchen viser tydelig nok, at det kunde være meget stor forskjel bygderne imellem. Det er et voldsomt sprang fra Lardal med 76 % til Slagen og Nøtterø med omkring 20 % bondejord[1]. Som regel gjælder det, at bygdefolkene staar sig bedst i de indre og de nordligste af lenets bygder, daarligere ved kysten og allerdaarligst omkring Tønsberg. Forklaringen hertil tør være let at finde. I middelalderen havde baade kronen og den gamle adel og især geistligheden først og fremst søgt at erhverve jordegods i kystbygderne. Fremforalt i Tønsbergs nærhed. I denne by boede de rigeste prælater, paa Tønsberghus eller ogsaa Sem kongsgaard havde kronens ombudsmænd sæde, og straks uden for Tønsberg laa ogsaa lenets vigtigste adelsgaard, Fossnes. Jordegodset paa denne strækning laa derfor nærhændigst til og havde

[1] Historikerne kan altsaa blive slemt vildledet, hvis de bygger formeget paa oplysninger, som er fremdraget om en enkelt bygd.

størst værdi for baade kronen, kirke og adel. Gaardene ved kysten med sin let dyrkbare jord havde desuden dengang et større forsprang i værd end senere, da skogen kom i pris.

Vi maa derfor slutte, at paa kysten ved Tønsberg har selveierbøndernes jord gjennem hundreder af aar været udsat for ihærdige angreb. Derimod fik skogbygdernes befolkning længe leve i nogenlunde fred i sine rigtignok tarvelige skogbondekaar. Allerede før reformationen maa kystbygdernes bønder i stor udstrækning være blevet leilændinger[1].

Saa kom reformationen. Den satte stopper for kirkens jord-erhvervelser. Kronen forsynte sig af kirkegodset og har neppe i den følgende tid skilt bønderne ved jord (uden for sagefald og skatter). Den indvandrede adel søgte at faa tag i ældre adelsgods. Men det forslog ikke. Da heller ikke kronen i begyndelsen vilde sælge, rettede adelen et energisk angreb paa bondejorden. Og adelens bryske optræden overfor bønderne, som den troede kunde behandles i lighed med den trælbundne danske bondestand, har været gjenstand for streng kritik[2].

Til en begyndelse gik det allermest ud over kystbygderne. Senere, da jordegodset i skogbygderne steg, søgte adelen at faa besiddelser ogsaa der.

Det maa derfor antages, at den indvandrede adels forsøg paa at erhverve bondejord i nogen udstrækning er

---

[1] Naar ogsaa Sande skibrede, som dog laa ved kysten, holdt sig bra, tror jeg, forklaringen især maa søges i to ting: skibredet laa et stykke unna Tønsberg, og én (maaske flere) lavadelig familje gik her over i bondestanden (nemlig en gren af familjen Lystrup (Tordenstjerne) paa Gullaug i Lier. Se Danmarks adels aarb. for 1903, s. 280).

[2] Se særlig Sars, Udsigt III, 332 fg.

lykkedes i omtrent alle lenets bygder. Bygdefolkenes andel i jordegodset gik ned.

Men en stor del af de 13 %, adelen viser sig at eie i 1650, er gammelt adelsgods eller ogsaa kron- og kirkegods, kjøbt i den nærmeste tid før.

I slutten af 1500-tallet begyndte saa byborgerne at kjøbe jord. De 12 %, de eier i 1650, jevnt fordelt over hele lenet, er for en mindre del kirke- og krongods; men hovedparten er bondejord. Atter et nyt minus i bygdefolkenes andel.

Bygdefolkene i Tønsberg len har derfor utvilsomt mistet jord i tiden 1537—1650. Ogsaa i de indre bygder, skjønt modstandskraften her var langt større[1].

Den sterke rørelse, som den nye næringsvei trælasthandelen skabte, maa selvfølgelig have kommet samtlige bygdefolk tilgode — skjønt denne styrkende indflydelse ikke kunde opveie alt det, som drog nedover.

Særlig for de indre bygder maa vandsagens indførelse i 1500-tallet og den sterke efterspørsel efter deres skogprodukter have været en mægtig løftestang. Vandfald havde de nok af, skog ogsaa. Før havde skogen nærmest været en fiende, som forringede værdien af deres bygder. Nu blev skogen en ven, en rigdomskilde. Og overalt, hvor en dam kunde dæmmes, begyndte vandsagerne at hvine og fræse. Det var opsangen til en ny tid. De mest forretningsgløgge bønder skabte formuer og samlede jordegods, som adelsmændene sikkert saa med ærgrelse paa.

Med dette øgede liv i næringerne kunde vi ventet, at ialfald de indre bygdefolk havde arbeidet sig godt op.

---

[1] Det er sandsynligt, at nogenlunde bestemte resultater med hensyn til bevægelserne i jordegodset i dette tidsrum kan naaes gjennem en kyndig systematisk udnyttelse af de rigtignok meget mangelfulde arkivkilder.

At folketallet steg, er sikkert. Ligesaa, at der fremstod en hel del bondekakser. Og enkelte tider var sikkert fremgangen meget merkbar (f. eks. omkr. 1585, 1620 og 1640). Men naar det gjælder en bedømmelse af bygdefolkenes kaar i sin helhed, tror jeg, vi kommer til samme resultat som ovenfor under omtalen af deres andel i jordegodset: bygdefolkenes stilling er ikke bedre i 1650, end den var 1537; heller daarligere.

Vi skal pege paa de vigtigste af de aarsager, som maa have hemmet udviklingen og hindret bygdefolkene fra at udnytte tidsrummets chancer.

Adskilligt af fordelen ved trælasttrafiken maa have gaaet tabt ved, at jordbruget havde mange uheldige perioder i tiden 1537—1650. Værst var det i aarene 1589—1603. Desuden medførte skogdriften, at jordbruget blev forsømt.

En række farsotter skal have herjet bygderne i dette tidsrum[1].

Mest af skylden maa dog tilskrives de stadig voksende byrder, som kongerne gjennem skattepaalæg og militærtyngsler og adelen gjennem trykkende privilegier paalagde bønderne. Kristian 3. maatte for at skaffe mynt overgive lenene til adelsmænd, som saa temmelig uden kontrol presser mest mulig ud af bønderne. Fredrik 2. retter herpaa, men var ikke sparsom med skattepaalæg. Og Kristian 4. fortjener at stemples som en bondeplager, trods alle hans fripostige fraser om »at paase menige almues bedste«. For at nævne et eksempel: i 1640-aarene holdt han paa at stanse hele sagbrugsvirksomheden med sine skattebreve. Bønderne sogte i flokkevis tiltinge om »naadigst tilladelse« til at nedlægge sine sagbrug[2].

---

[1] Lorens Berg, Andebu, s. 23 fg. I Tønsberg lens regnskab 1629—30 fortæller fogden, at ikke orlogsmatroser kunde udskrives fra Sande skibrede, »efterdi pest regerer« der.

[2] Lorens Berg, Andebu, s. 68.

Hertil kommer, at bønderne i 1650 holdt paa at miste retten til fri trælasthandel.

Vi kan hos historikerne træffe noksaa afvigende meninger om de norske bønders stilling omkring 1650, sammenlignet med deres kaar vel 100 aar forud. Enkelte hevder, at det er paaviselig fremgang, og støtter sig da især til, at landets folketal vokste og ligesaa tallet paa selveierbønder[1]. Dr. Osc. Alb. Johnsen har i et netop udkommet verk (»De norske stænder«) med styrke og god motivering fremholdt en modsat opfatning.

En nærmere granskning af eiendomsforholdene i Tønsberg len synes at føre til det resultat, at dr. Johnsens mening har gode grunde for sig.

De enkelte bygder i 1650.

Paa planchen er bygderne rangeret efter bøndernes andel i jordegodset.

Lardal. Bygdefolket møder her med den overraskende store andel af 35 + 41 = 76 % af bygdens jord. En anselig række af dalens bønder sidder som eneeiere af sine gaarder, og mange af dem har omfram lodder i andre brug. Det tyngste lod i vegtskaalen lægger dog Skjærum-familjen. Den boede paa storgaarden Skjærum i annekset Hem og er antagelig udgaaet fra en lavadelig slegt (familjen førte af og til navnet Vinter). Den kom et par gange i giftemaalsforbindelse med familjen Lystrup (Tordenstjerne) paa Gullaug i Lier[2]. Skjærum-folkene var Vestfolds

[1] Paa Vestfold kan ikke bøndernes andel i jordegodset have vokset i denne tid. Men tallet paa »selveierbønder« vokste nok, fordi gaardene blev sterkt udstykket. Sikre resultater for det hele land naar vi ikke, før landskylden bliver lagt til grund for beregningerne.

[2] Se Danmarks adels aarb. for 1903, s. 280.

rigeste bondefamilje[1]. Efter at have skiftet med sine børn sad enken Karen Skjærum i 1650 igjen med en jordliste paa over 30 brug, og mange af dem var hun eneeier af. Hendes odelskat var paa 40 daler, og det skulde modsvare omkring 16 skpd. tunge. Før skiftet maa jordegodset have været paa 30—40 skpd. Meget af det laa udenbygds.

Vaale skibrede. Af de 5 skibreder i T. len var Vaale det mindste. Det bestod af Vaale hovedsogn, Botne do., omtrent 2/3 af Nykirke anneks og storparten af Hillestad anneks. Planchen viser, at

55 % af jorden tilhørte bygdefolket,
45 % krone, adel, kirke, byborgere.

Bygdefolkets stilling var altsaa meget god. Vi regner op de rigeste bønder og sætter til antallet af (større og mindre) parter i brug, de betalte odelskat af i 1650[2].

Torkel Fossan . .	14 parter,	16 1/2 rdl. i odelskat.
Rasmus Snekkestad.	7 —	5 1/2 » - —

[1] Som bekjendt træffer vi stadig hos bygdefolkene sagn om, hvorledes deres rigeste ætter har faaet sine midler. Svært ofte skal rigdommen skrive sig fra heldige jordfund, i sjøbygderne gjerne skatte efter sjørøvere. Lardølerne har ogsaa sit sagn om Skjærum-familjen. Det lyder saa: Paa Skjærums sæter laa en sommer en mer end vanlig vakker jente. Sønnen paa gaarden var blevet glad i jenten og traakked ofte sæterveien. En gang kom huldrefolket til jenten og vilde have hende til at gifte sig med én af sine. For at lokke hende lagde de frem i mængdevis med guld- og sølvstas og begyndte ogsaa at hænge den paa hende. Da smaldt et børsseskud, og en kugle suste over sætertaget. Huldrefolket sank i jorden — men kostbarhederne blev liggende igjen. Kjæresten havde kommet i rette tid for at fri hende. Og nu havde jenten medgift nok, saa det gik let at faa forældrenes ja.

[2] Hovedbølet var skattefrit; de opregnede parter har de udenom dette.

Nils Stubberød . .	5 parter,	5	rdl.	i odelskat.
Halvor Li	6 —	$3^1/_2$	»	- —
Anbjørn Huseby . .	6 —	3	»	- —

Krongods er det lidet af; men adel og byborgere har omkring 10 % hver (Preben von Ahnen har 15 parter, Ida Lange 7 osv.). Kirkegodset har noksaa bred plads (18 %).

Raabygde skibrede bestod af de to nuværende prestegjæld Ramnes og Hof, desuden storparten af Høijord anneks og lidt af Hillestad do. Skibredet dannedes saaledes af udprægede skogbygder. Bygdefolkets stilling er ogsaa her god:

53 % af jorden tilhorte bønderne,

47 % krone, adel, kirke og byborgere.

Ved siden af de mange jevne selveiere rager efter skattelisten følgende op:

Hans Firing . . .	med omkr.	20 parter og	21	rdl.	i odelskat.
Lensm. Rasmus Berg	— —	10 — -	8	»	- —
Anders Bø . . .	— —	6 — -	5	»	- —
Kristoffer Fon . .	— —	9 — -	5	»	- —
Jens Fossan . . .	— —	6 — -	$1^1/_2$	»	- —

Hans Firing er, som vi ser, skibredets mest velstaaende bonde. Selv efter udskiftingen hevdede Firingfolket længe sit ry for rigdom. Familjerne paa Skjærum i Lardal, Firing i Ramnes og Fossan i Vaale danner spidserne i de indre bygders bondearistokrati.

Af adelige jorddrotter i Raabygde staar igjen Pr. v. A. og Ida Lange høiest, den første med 6 parter og en hovedgaard (Skjelbrei), den sidste med 7 parter.

Kirkegodset er her større end i noget af de andre skibreder (20 %).

Sande skibrede laa langs kysten i lenets nordkant. Det bestod af de bygder, som nu udgjør de 3 prestegjeld

Sande, Skoger og Strømmen. Sande og Skoger var dengang ett prestegjæld, Strømmen anneks under Hurum.

Skjønt skibredet er kystdistrikt, var ligevel bygdefolkets stilling god:

50 % af jorden tilhørte bønderne,

50 % de andre.

Af velstaaende bønder nævner vi efter skattelisten:

Kristen Mikkelssøn .	23	parter,	29	rdl. i skat.
Hans Lærum . . .	17	—	13	—»—
Reidulv Aasnes. . .	14	—	10½	—»—
Ola Svarterud . . .	12	—	8	—»—
Aamund Aasnes . .	11	—	7½	—»—
Ola Bondi	9	—	7½	—»—
Rasmus Moen . . .	9	—	7½	—»—
Jakob Skjeldrum . .	7	—	6½	—»—
Halvor Knive . . .	6	—	6	—»—
Kristoffer Jordbrekke	6	—	5	—»—
Aamund Selvik. . .	5	—	3½	—»—

Muligens er Kristen Mikkelssøn en udflyttet byborger. Isaafald bliver Hans Lærum den rigeste af de virkelige bønder. Paa et andet sted er nævnt, at en gren af den lavadelige familje Lystrup paa Gullaug i Lier her havde gaaet over i bondestanden. De boede fra først af paa Solum og Haneval[1].

Det egentlige leilændingsgods er i dette len nogenlunde ligelig fordelt mellem krone, adel, kirke og byborgere. Pr. v. Ahnen har ogsaa hele 10 parter, men han overgaaes dog af Hannibal Sehested, som har 17 parter. Sehested eiede nemlig det bekjendte Strøms gods, som før havde været i Langernes eie. Som bekjendt mistede Sehested ved denne tid sit norske jordegods (det blev konfiskeret af kronen).

[1] Se Danmarks adels aarbog for 1903 s. 280.

Af byborgere kunde enkelte i Tønsberg have spredte brug ogsaa her; men selvfølgelig har borgerne i Bragernes og Strømsø det meste. Øverst paa skattelisten af disse staar Hans Lauritssøn, Jørgen Lang og Nils Jenssøn.

Vi er nu færdige med de distrikter, hvori bygdefolkene endnu maa siges at være herre i egen bygd. I de følgende synker jord-barometret hurtig.

Arendal skibrede har navn efter annekset Arendal (under Stokke). Det bestod af hele Stokke prestegjæld, den del af Sem, som laa vest for Auli-elven, hele Andebu hovedsogn og mindre dele af annekserne Høijord og Kodal. Tidligere havde ogsaa Nøtterø hørt til dette skibrede.

Jordfordelingen viser, at

36 % af jorden tilhørte bønderne,

64 % de andre.

Bygdefolkets stilling her er altsaa betydelig svagere, men ligger dog ikke meget under gjennemsnitslinjen (42 %).

Paa odelskatlisten merker vi os:

Jakob Borge med .	9	parter og	6	rdl.	i skat.
Rasmus Kverne . .	9	—	- 5		—»—
Else Kjæraas . . .	10	—	- 4		—»—
Arne Møkkenes . .	5	—	- $3^1/_2$		—»—

Her er daarligt rum for bondekakser. I den indre del af skibredet (Andebu) er dog jevn velstand og mange selveierbønder[1]. I den ytre del (Stokke) er de allerfleste opsiddere leilændinger.

Det er adelen, som dominerer som jorddrot i Arendal skibrede (23 %). Preben von Ahnen havde 31 parter, lensherren Vincent Bildt 19, Ida Lange 5, Klaus Brockenhuus 1, Ove Gjedde 1. Desuden havde Pr. v. A. her hovedgaarden Fossnes, hvor han jevnlig boede. Bildt

[1] De økonomiske forhold i dette skibrede, særlig i dets indre del, er udførlig skildret i min bog om Andebu i 1600-aarene.

havde kjøbt næsten alt sit gods her af kronen og faaet udskilt Melsom som hovedgaard. I Stokke laa endnu en hovedgaard, Skjersnes, som dog nu tilhørte tolderen Hans Hvid.

Kronen havde faaet meget gods i dette skibrede, da kirkegodset blev inddraget. Nu havde den bare 10 % igjen; foruden til adelsmænd havde den ogsaa solgt til byborgere.

Slagen skibrede var sammensat af mesteparten af Sem hovedsogn, hele Slagen anneks, hele Borre hovedsogn, lidt af Nykirke anneks samt hele Undrumsdal anneks. Bytangen ved Tønsberg har jeg ikke regnet med, da gaardene her i den tid ansaaes for at ligge under Tønsberg (opsidderne skattede i byen)[1].

Fraregnet Bytangen bliver jordfordelingen:

22 % tilhørte bønderne,

78 % tilhørte krone, adel, kirke og byborgere.

Med andre ord: bønderne er her som regel leilændinger (af 5 opsiddere er de 4 leil.). Skattemandtallet opviser bare en eneste mere velstaaende bonde, Mikkel Døviken i Undrumsdal. Han skatter $5^1/_2$ daler af 11 mindre lodder. Da flere af disse ligger udenbygds, er han kanske en indflytter. Næst ham har Unnulv Viulsrød 2 daler i skat af 6 smaalodder. Om bygdefolket i det hele kan det vist trygt siges, at dets kaar var meget tarvelige.

I Arendal var det adelen, som spillede mester; her i Slagen skibrede er det kronen. Hele 33 % af jorden er

---

[1] Paa Bytangen laa følgende gaarder: Nes, Raael, Husvik, Teigen, Husø og Gunnarsbø.

krongods. Her laa kongsgaarden Sem[1], residens for lenets befalingsmænd.

Adelen havde dog ogsaa 15 %; i skibredets ostkant laa nemlig hovedgaarden Falkensten, hvis eier for tiden var Ida Lange. Preben v. Ahnen havde 10 spredte lodder, og Hannibal Sehested eiede Bastø.

Endnu er det 18 % kirkegods igjen her, trods inddragningen.

Nøtterø var, som alt sagt, fraskilt Arendal og gik nu som eget lensmandsdistrikt, men havde endnu skriver sammen med Arendal[2].

Eiendomsfordelingen viser, at kun
19 % af jorden tilhørte bønderne,
81 % krone, adel, kirke og byborgere.

Nøtterøs bønder kommer allersidst blandt lenets bygdefolk, naar en mandjevning foretages efter deres andel i jordegodset. Af opsidderne betaler bare lensmand Ingebret Stangeby og Anders Tokenes saapas odelsskat, at den er nævneværdig.

Her er det kirken, som dominerer. Endnu har den 35 %, skjønt kronen har taget en god slump. I den katolske tid maa over halvdelen af øen have været kirkegods.

II.

Jordegodsets fordeling i Jarlsberg grevskab 1701.

Vi gaar et halvt aarhundrede frem og tager atter et tversnit af jord-fordelingen i Tønsberg len — eller som

---

[1] St. Olavs-klostrets gamle hovedgaard Auli laa egentlig i Arendal skibrede, men er regnet med her, da den nu var slaaet sammen med Sem kongsgaard.

[2] Kirkeannekset Tjømø hørte til Brunla. Derimod var Veierland, som nu følger Stokke, dengang slaaet sammen med Nøtterø. — Omkr. 1660 blev Nøtterø atter for en tid lagt under lensmanden i Arendal skibrede. Senere blev det et tilhæng til Sem og fik da tingsted paa Gulli.

distriktet nu heder: Jarlsberg grevskab. Bare et flygtigt blik paa planchen viser, at i disse 50 aar maa udviklingen have medført mange ændringer: distriktet har byttet navn, den moderne herredsinddeling er indført, forholdet mellem eiendomsgrupperne er sterkt forrykket osv. Tiden 1650—1700 medførte jo for vort land indgribende ændringer baade af politisk, økonomisk og social art. Vi nævner: eneveldet indføres 1660; adelens stilling som styrende stand ophører, og dens særrettigheder (f. eks. skattefrihed) indskrænkes; byborgernes økonomiske magtstilling styrkes ved byprivilegierne (1662); lensadministrationen ombyttes med en embedsmands-administration, helt afhængig af kongerne; matrikelverket af 1660-aarene skaber større orden i bygdernes jord- og skatteforhold; regjeringen griber sterkt regulerende ind i næringernes udvikling (særlig skogdrift, fabrikdrift og handel).

Og med hensyn til regjeringens pengeforhold og skattetrykket paa befolkningen gjælder det for omtrent hele dette tidsrum, at tilstanden var spændt og ofte kritisk. To kostbare krige og stadig stigende udgifter til hof og administration slugte langt flere penge, end de vanlige skatter indbragte, skjønt de var tunge nok. Det blev gjort forsøg med ekstraskatter; men heller ikke dette nødmiddel kunde redde stillingen. Regjeringen maatte da gribe til en radikal udvei: foranstalte en slags statsbankerot, en afvikling; den realiserte nemlig krongodset og tvang indenlandske kreditorer til at modtage jordegods istedetfor kontanter[1].

De fleste af disse politiske og økonomiske faktorer virkede selvfølgelig paa Vestfold omtrent som i de øvrige landsdele. Men i én vigtig henseende indtager Vestfold en særstilling. Efter at det gamle adelsstyres saga var slut

---

[1] E. Holm, Danm.-Norges indre hist. 1660—1720, s. 178 fg.

ogsaa i vor landsdel, lod enevoldskongerne her et nyt adelsstyre opstaa paa det gamles ruiner, mere udpræget endog end det tidligere. De skabte en ny høiadel, lensgreverne, og Vestfold blev omdannet til to arvelige grevskaber med en fuldstændig lensadministration. Derved kom Vestfolds udvikling i et vigtigt punkt til at skille lag med de øvrige landsdele.

Det bliver en interessant fremtidig opgave at forsøge at eftervise, hvilke særmerker lensgrevevæsenet afsætter i Vestfolds historie fremover. Jeg for min del kommer i denne skisse kun ind paa én side: lensgrevevæsenets indflydelse paa bevægelserne i jordegodset.

Ser vi paa gjennemsnits-søilen længst tilhøire paa planchen for 1701 og sammenligner den med den tilsvarende paa forrige planche, opdager vi snart, at det maa have foregaaet rene omveltninger i eiendomsforholdene i disse 50 aar. Dette gjælder dog ikke forholdet mellem bygdefolkenes andel i jorden og fremmedkapitalens. Her er tallene omtrent de samme:

43 % af jorden tilhører bygdefolkene,
57 % fremmedkapitalen.

Men inden fremmedkapitalens andel, det egentlige leilændingsgods, møder os store forskyvninger og omdannelser. Leilændingsgodset falder nu i 3 eiendomsgrupper:

Kirkegods med 15 %,
grevegods » 13 %,
byborgergods » 29 %.

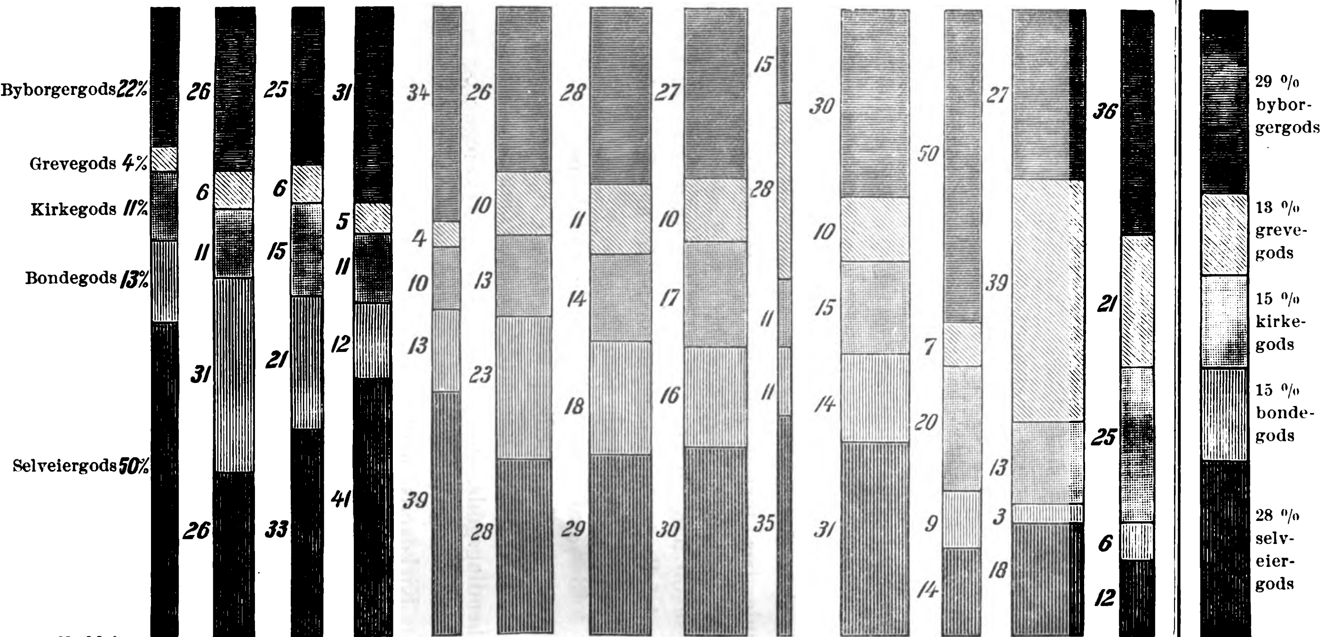
Baade krongodset og det tidligere adelsgods er altsaa nu forsvundet[1]. Kirkegodset er minket noget; byborgergodset er vokset voldsomt (fra 12 til 29 %); og som en nydannelse møder vi grevegodset.

---

[1] Kronen havde en ren ubetydelighed igjen, konfiskeret fra en foged.

Planche 2.

Jordegodsets fordeling i Jarlsberg grevskab 1701.

Stammen i grevegodset dannes af det tidligere krongods og inddragne kirkegods; dets hovedgaard er kongsgaarden Sem, omkring 1680 omdøbt til Jarlsberg[1].

Af det tidligere adelsgods finder vi nu det allermeste igjen i byborgernes jordlister. Ligesaa adskilligt af kron- og kirkegodset.

Den indflyttede danske adel, som vi lærte at kjende som jorddrot her i distriktet i 1650, har altsaa ikke kunnet holde sig oppe. Naturligvis maa vi søge én af aarsagerne hertil i statsomveltningen i 1660. Men adelens økonomiske magt var brudt allerede før. De to adelsmænd, som endnu drev jordindkjøb i 1650, Pr. v. Ahnen og Vincent Bildt, stansede meget snart hermed.

Byborgergodsets sterke vekst skyldes især — som før omtalt — borgermester Anders Madssøns storslagne indhug i de jordegodsmasser, som ved adelens og kronens pengenød kom i cirkulation. Anders Madssøn døde 1670, hans enke 1698. I 1701 sidder fremdeles deres arvinger med omkring halvdelen af det samlede byborgergods.

Anders Madssøns heldige virksomhed kom dog ikke til at faa saa stor betydning for Tønsbergs opkomst, som én kunde ventet. Hans midler blev snart sterkt spredt ved arvdeling, og kun en liden del af dem kom Tønsbergs handelsliv tilgode. Byen kom sig fremdeles meget langsomt op. Et af de konkurrerende ladesteder, Larvik, fik kjøbstadsret 1671, et andet, Holmestrand, blev vel ikke kjøbstad endnu, men drev betydelig trælastudførsel.

---

[1] Som bekjendt blev grevskabet oprettet for Griffenfeld 1673, efter at han et par aar før havde kjøbt Sem gaard og en del af provstigodset. Baade grevskabet og Sem sogn har navn efter ham, indtil hans gods blev konfiskeret ved hans fald 1676. Gustav Fredrik Wilhelm Wedel kjøbte saa grevegodset nogle aar senere.

De store jordegods-masser, som vi ser byborgerne i 1701 eier i Jarlsberg grevskab, hører derfor kun for en mindre del hjemme i Tønsberg.

Endelig lidt om *bygdefolkenes* stilling i 1701.

Lensgreverne drev ikke jordindkjøb i saa stor maalestok, at det blev nogen fare for bondejorden. Derimod rettede byborgerne noksaa sterke angreb paa den, vel væsentlig for at faa fat i de bedste skoger og sagbrug. Mange brug kom ogsaa over til byborgerne, fordi opsidderne »stod i bøgerne«. Men adskillige bønder kunde dog ogsaa konkurrere med om salgbart adels- og kirkegods. Den endelige facit bliver derfor, at bygdefolkene i 1701 har omtrent samme jordmængde som i 1650.

De er ikke gaaet tilbage. Men det er jo dog et tarveligt resultat af 50 aars udvikling. For 200 aar siden var bygdefolkenes kaar og velvære endnu saa helt knyttet til deres jord, at det maatte være en livssag for dem at tilkjæmpe sig en større og større eiendomsandel i bygdejorden. Og naar de paa 50 aar i det stykke ikke magtede at komme af flekken, saa maa tidsrummet have været ugunstigt.

Om næringernes tilstand i denne tid kan siges, at jordbruget synes at have været heldigere stillet i 1600-tallets anden halvdel end i den første. Vi hører nok om slemme misvekstaar, men ikke farlige rækker af uaar. Derimod var skogbruget i dette tidsrum langt mindre indbringende end tidligere. Skogene var stygt medfarne af rovhugst og vaadeild[1], og byborgerne beherskede trælast-

[1] Det findes bygder i dette distrikt, hvorom matriklen af 1667 kan fortælle, at skogen paa anden- og tredjehver gaard »af vaadeild var opbrændt«. Det var utvilsomt braatebrændingen for at skaffe rugland, som var skyld i de fleste skogbrande.

handelen og tilslut ogsaa sagbrugsvirksomheden[1]. Derfor blev bøndernes part af trælasttrafikens udbytte nu betydelig mindre end før[2].

Farsotter synes — efter de oplysninger, vi har fra en af bygderne, Andebu — flere gange at have sat stygge knæk paa bygdefolkene. Det var nok kopper og »blodgang«, som herjede mest. I Andebu døde i 1651 $^1/_9$ af befolkningen. Folketallet skjød først op i 1680-aarene, men sank atter i det sidste tiaar. Alt i alt var opgangen meget liden.

Det er før omtalt, at skattetrykket var sterkt, og da bønderne, nu skogdriften kastede mindre af sig, havde langt værre for at skaffe kontanter, tog skattebyrderne rent modet fra dem. Tingbøgerne fortæller os, at fogderne omkring 1690 forgjæves bød frem ledige gaarder af grevegodset til tingalmuen. »Efter den slette tids tilstand« turde ingen fæste dem, skjønt fogderne fort væk slog af paa betingelserne. »Vi kan ikke skatverge den jord, vi har,« svarte bønderne.

Det daarlige udbytte af skogen og de tunge skattebyrder indeholder sikkert ogsaa forklaringen til den forskyvning, vi støder paa mellem de to grupper, bygdefolkets jordandel er delt i, selveiergods og bondegods. Det første er vokset, det sidste minket. Eiendommene er altsaa nu jevnere fordelt mellem bønderne indbyrdes —

---

[1] Reskr. af 6te sept. 1688 bestemmer, at kun et faatal af sagene skal faa gaa, og disse maa kun skjære et vist »kvantum« i aaret. Dermed var bøndernes gamle livlige sagbrugsdrift dødsdømt.

[2] Vi har ogsaa eksempler paa, at lensgrevernes privilegier strakte sig til skogdriften. Efter 1670 havde saaledes Gyldenløve forkjøbsret til alt tømmer i Laagen, helt opover Numedal. At han da fik et farligt herredømme over priserne, siger sig selv. (Se Indstilling fra skogkommissionen af 1849, s. 107).

det er færre kakser. De ældre kaksers jordegods er udskiftet, og tiden har ikke været gunstig for nogen ny »kaksedannelse«.

De enkelte bygder i 1701.

Den forældede skibrede-inddeling, som kom saa rent paa tverke med prestegjældene, blev omkring 1680 ombyttet med den endnu gjældende herreds-inddeling[1].

I denne oversigt er gaardene beregnet efter den reviderte landskyld, de fik i matriklen af 1667[2]. Landskyldens totalsum er derfor vokset fra 1670 til 1778 skpd. tunge[3].

Ogsaa paa denne planche er bygderne ordnet efter den rang, bygdefolkets andel i jorden giver dem.

Sammenligner vi de enkelte bygders eiendomsforhold paa de to plancher, viser det sig, at udviklingen har været merkværdig éns hele distriktet over. Enkelte afvigelser kommer nok tilsyne; men i det store og hele har de temmelig voldsomme bevægelser paa jordegods-feltet faaet omtrent samme udfald i alle bygder.

Saaledes har byborgerne erobret jord nogenlunde efter samme maalestok i samtlige bygdelag. Bare i Borre har de sat en rekord ved at hoppe op i 50 % (se herom nedenfor). Den gjenværende rest af kirkegods fordeler sig temmelig ligelig over hele grevskabet. Derimod er det paatageligt, at lensgreverne har lagt an paa gjennem sine indkjøb og mageskifter at faa hovedmassen af grevegodset i Sem og de nærmest liggende bygder; som en undtagelse viser Sande hele 10 % grevegods.

---

[1] Jeg har paa planchen sat op ogsaa Skoger og Strømmen som egne bygder, skjønt de i 1701 endnu var annekser og havde lensmand sammen med Sande. Af Andebu er ikke den del af Kodal, som laa i Larvik grevskab, medtaget.

[2] Fosseskylden er ikke regnet med.

[3] Bytangen ved Tønsberg er nu taget med under Sem.

Bygdefolkenes stilling i 1701 byder heller ikke paa større overraskelser. Som i 1650 finder vi ogsaa nu de fattigste bygdefolk i Tønsbergs omegn: i Sem, Borre og Nøtterø. Derimod har Stokke arbeidet sig op. Det kommer af, at en god slump af adelsgodset kom over paa bønder. Fossnes hovedgaard med flere underbrug eies nu af bonden Hans Nilssøn (som af den grund, og fordi han er bleven gift med en datterdatter efter Preben von Ahnen, har lagt sig til navnet Wogn). Melsom gaard er kjøbt af skipper Peder Wolf, som bor der og driver som bonde. Lardal har maattet vige pladsen som nr. 1 for Hof og synes trykket ned af byborgere. Flere af de byborgere, som eier jord her, er dog egentlig lardøler; medlemmer af Skjærum-folket har nemlig taget borgerskab i Larvik eller Tønsberg for at drive som forretningsmænd. Men skogdriftens tilbagegang i de sidste aartier maa dog utvilsomt have svækket Lardal endel, skjønt bygden endnu er baade velstaaende og har en hel samling kakser at opvise.

Det er forresten bare to bygder, som i 1701 skiller sig ud ved paafaldende høi bondegods-procent, d. v. s. har mange bondekakser. Disse to er Lardal og Sande. I alle de andre mere velstaaende bygder har de jevne selveiere bredt sig paa kaksernes bekostning.

Endelig et par ord om de uegentlige byborgere (slige som er regnet med i byborger-gruppen, skjønt de boede paa landet): storproprietærer, sogneprester o. lign.

Naar byborgergodset i Borre er naaet op i 50 %, kommer det af, at Falkensten med underliggende gods er gaaet over til en eier af denne klasse. Efter Ida Langes død fik hendes brorsøn Ove Lange gaarden og godset. Han beholdt det ogsaa saavidt til sin død 1698; men da blev jordegodset udlagt til én af hans mange kreditorer,

assessor Reinholt Wordeman i Kjøbenhavn. Wordemans enke og søn boede i 1701 paa Falkensten.

Blandt distriktets prester træffer vi i dette tidsrum mange, som eier jordegods. Vi vil nævne Mads Engelstrup i Sande, Augustinus Ambrosiussøn Flor i Vaale, Mads Worm i Sem, Jens Pederssøn Skabo og Peder Jørgenssøn Christianstad i Andebu o. fl. Enkelte af dem havde betydelige jordlister.

ET UKJENDT KLOSTER NORDENFJELDS.

AF

DR. ALEXANDER BUGGE.

Der fandtes faa klostre i Norge i middelalderen, og disses historie er saa lidet kjendt, at alle nye bidrag til vor klosterhistorie tør have sin interesse. Blandt de pavebreve, som jeg vaaren 1906 har afskrevet i Rom, er der ogsaa et, som omhandler et kloster, hvis tilværelse historikerne hidtil har betvivlet, nemlig Munkeby kloster i Levanger sogn i Nordre Trondhjems amt. Kirkeruinerne er nylig undersøgte af arkitekt Ryjord, som vil redegjøre derfor i Aarsberetning for 1906 af Foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring. Lange siger i sit fortjenstfulde verk »De norske klostres historie« (2. udg., s. 254 f.):

»Et sagn beretter, at der paa gaarden Munkeby i Levanger sogn har været et kloster, hvilket Schøning (i sin haandskrevne reise) antager rimeligt, og Klüwer[1] for aldeles vist. Kraft derimod antager dette med rette for lidet sandsynligt. Det er nemlig vist, at de derværende ruiner, hvoraf Klüwer har givet tegning, er levninger ikke af en klosterkirke, men af en sognekirke, der nedlagdes ved den saakaldte reformats af 1589, og følgelig siden har staaet til nedfalds, og til et klosters tilværelse her findes ingen spor. Stedsnavnet M ú n k a b ú betyder ligefrem: munkenes avlsgaard. Tuterøens jordebog viser, at gaarden Munkeby i Skogn samt den nærliggende gaard Munkerød-

---

[1] Norske Mindesmærker, s. 63.

stad tilhørte dette kloster, og herved er navnet forklaret og den sidste tvivl mod klostrets udslettelse hævet. Da ruinerne paa stedet finder deres naturlige forklaring som levninger af kirken, er der ingen grund til at beholde Munkeby i klosterhistorien som andet end en *bugaard* under Tuterøen, skjønt det er ligesaa sandsynligt alene at betragte gaarden som bygselgods derunder. Kirken paa Munkeby, der ikke ligger bekvemt som sognekirke, kan have tilhørt Tuteroen, og dette har da været grund til at nedlægge den efter reformationen.«

Til Lange slutter Rygh sig i »Norske Gaardnavne« (XV Nordre Trondhjems amt, s. 114, 116), og ingen har, saavidt jeg ved, draget Langes som det kunde synes vel grundede indvendinger i tvivl. Det viser sig dog, at Klüwer og Schøning har havt ret, naar de gjorde gaarden Munkeby til sæde for et kloster. Der findes nemlig i Vatikanets arkiv i Rom i rækken Regesta Lateranensia (no. 760 fol. 155) afskrift af et brev, som er dateret 23. dec. 1475. I dette brev kundgjør pave Sixtus IV, at han har indvilget en ansøgning fra »Stephanus de Trugge, abbed i klostret i Munkeby (M u n c h a b y) af Cistercienser-ordenen i Nidaros bispedømme«. Dette kloster ligger, heder det, høit mod nord og har længe ligget forladt. Men nu havde abbeden indhentet tilladelse fra stedets biskop (d. e. erke-biskopen af Nidaros) og fra sin foresatte (abbeden i Tautra?) til at gjenreise det. Han havde taget med sig nogle munke og var begyndt paany at opbygge klostrets forfaldne bygninger. Paven, som ønsker, at dette arbeide skal fuldføres, og at klostrets kirke hyppig skal søges og vinde anseelse, indrømmer derfor en aflad paa syv aar til dem, som hjælper til med arbeidet[1].

[1] Reg. Later. 760, fol. 155. (Sisto IV 1475. Anno 5 lib. 3).
Sixtus etc. Vniuersis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis Salutem etc. — — — — — — — — — — — — —

Dette er alt. Men vi kan ialfald heraf slutte, at der paa Munkby gaards grund virkelig i middelalderen har ligget et kloster, og at dette har tilhort Cistercienserordenen. Navnet Munkabýr betyder saaledes ikke »munkenes avlsgaard«, som Lange mener, men »munkenes bolig«. Rygh mener, at Munkabjár kirkja paa Munkeby er identisk med »sancte Bretteue kirke i Skaugn«, som nævnes i et brev af 1488 (D. N. V no. 938). Da kirken, hvoraf der endnu staar ruiner, er en stenkirke, er det ogsaa i sig selv sandsynligere, at den har været en klosterkirke, end at den har været en sognekirke. Kirken paa Munkeby ligger jo heller ikke — efter Lange — bekvemt for en sognekirke. Hvis dette er saa, har vel Munkeby kloster foruden til Jomfru Marie ogsaa været indviet til den hellige Brictiva, hvis dag — Brettivumessa — feiredes 11. jan.

Cum itaque sicut accepimus dilectus filius Stephanus de Trugge Abbas Monasterij in Munchaby Cisterciensis ordinis Nidrosiensis diocesis assumptis secum quibusdam monachis dicti ordinis Monasterium ipsum quod in ultimis partibus septentrionalibus est situm et quod longo tempore desolatum extiterat in suis structuris et edificijs reddificare (sic) inceperit et in eodem superioris sui et loci ordinarij ad id interueniente consensu Conuentum instituerit Nos cupientes ut ecclesia dicti Monasterij congruis frequentetur honoribus et dictum inceptum opus perficiatur ac Monasterium ipsum in dictis structuris et edificijs reparetur nec non Christi fideles eo libentius deuotionis causa ad dictam ecclesiam confluant et ad perfectionem et reparationem predictas manus promptius porigant (sic) adiutrices — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — Septem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentijs — — — relaxamus perpetuis futuris temporibus — — — — — — — — — — — — — — — —
Datum Rome apud sanctum Petrum Anno incarnationis domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo quinto Decimo kal. Januarij Anno Quinto.

Paa hvilken tid klostret er grundlagt, ved vi ikke. Men da det tilhørte Cistercienserordenen, hører det vistnok til de ældre klostre i Norge. Med hensyn til klostre og munkevæsen var nemlig som paa livets andre omraader de forskjellige moder og smagsretninger i tiden det, som var det afgjørende. De ældre norske klostre tilhørte, som bekjendt, Benediktinerordenen. Derpaa fulgte Cistercienserordenen, som havde sin blomstringstid i det 12te og begyndelsen af det 13de aarhundrede. Det første norske kloster af denne orden, nemlig Lyse kloster, er stiftet i 1146, og det yngste, som vi kjender, nemlig Tautra kloster, er grundlagt i 1207. Senere vendte folks opmerksomhed sig mod andre ordener, først mod tiggerordenerne og senere mod Birgittinerordenen. Munkeby kloster er derfor neppe ældre end 1146 og kan heller ikke være stiftet langt ude i det 13de aarhundred. Med hensyn til den nærmere tid for Munkeby klosters grundlæggelse kan vi tænke paa to muligheder. Den ene af disse er, at Munkeby er en datter af og følgelig yngre end Tautra Cistercienser-kloster. Dette sidste kloster, som laa paa en ø i Trondhjemsfjorden, var hovedklostret for Cistercienserordenen nordenfjelds og var, som før nævnt, grundlagt i aar 1207. Det var det sædvanlige rundt om i Europa, i Frankrig, i England og i Nederlandene saavel som i Nordeuropa, at hvert nyt kloster af Cistercienserordenen stod i datterforhold til et andet og ældre kloster. Cistercienserklostrene udgjorde igrunden en eneste stor republik. Klostrenes abbeder skulde med visse mellemrum (hvert 3die aar) mødes i det fælles moderkloster i Citeaux. De ældste norske Cistercienserklostre var grundlagte ikke direkte fra Frankrig, men fra England; Tautra var derimod stiftet af munke fra Lyse. Og at Munkeby kloster igjen er en datter af Tautra, kunde man maaske slutte deraf, at Munkeby i 1532 var en avlsgaard, som betalte

landskyld til Tautra kloster. I en optegnelse fra dette aar over Tautra klosters landskyld af Skogn, Værdalen o. s. v. opføres: Item Erich paa Mwnckeby ii span smør soluit. Restat ij wetter[1]. Ogsaa ved 1550 hørte Munckeby til de «jorder oc jorde parther, (som) ligger thill Tutherø« [2]. De gamle klostre af Benediktiner- og Cistercienserordenen kom i det 15. aarhundred ud af mode, og munkenes skare tyndedes mere og mere, saaledes som bl. a. tilfældet var med Munkeliv Benediktinerkloster, før dette omdannedes til et Birgittinerkloster. Det religiøse liv var desuden i Norge ved middelalderens slutning meget fattigere end i Danmark og Sverige. Der findes fra det 15. aarhundred kun faa pavebreve, som angaar klostervæsenet i Norge; for Sverige og især for Danmark kjender vi derimod en mængde, som viser, at baade konger og lægfolk endnu havde stor interesse for klostrene. Det er da ikke at undres over, at Munkeby, som vel aldrig har været noget stort eller rigt kloster, forfaldt. Forgjæves søgte abbed Stefan at hindre nedgangen. Men med Munkeby gik det tiltrods herfor mere og mere tilbage. Tilsidst var der vel ikke flere munke igjen i klostret, og dette blev derfor lagt ind under Tautra. Dette er sandsynligvis foregaaet henved aar 1500, lidt før eller lidt senere. Paa denne vis er det kanske, at udviklingen er foregaaet. Fra andre lande kjender vi lignende tilfælder, hvor klostre af Cisterciensérordenen tilsidst er lagt ind under moderklostret. Saaledes blev i 1174 klostret Ter Doest ved Damme i Flandern grundet som en aflægger af Cisterciénserklostret Les Dunes; men senere blev det (om end først i det 17. aarh.) igjen lagt ind under og forenet med sit moderkloster. Dette er den ene mulighed.

---

[1] Diplomatarium Norvegicum XI, s. 657, l. 6 f. o.
[2] D. N. XI, s. 776 og 778.

Men der er ogsaa en anden forklaring, som nærmere seet synes mig rimeligere, nemlig at Munkeby er ældre end Tautra. Jeg skylder at tilføie, at det er professor Ludvig Daae, som har henledet min opmerksomhed paa det følgende. I bibliotheket i Corpus Christi College i Oxford findes der et latinsk haandskrift om Olav den hellige (*Passio et miracula beati Olaui*), som i 1881 blev udgivet af T. Metcalfe. Denne merkelige og for vor historie saa vigtige legende er, ialfald i hovedsagen, forfattet af erkebiskop Øistein af Nidaros, som døde i 1188. Der fortælles her om flere mirakler, som Hellig Olav har øvet. Blandt disse er der et, som handler om en døvstum Cisterciensermunk, der besøgte kirken paa det sted, hvor kongen havde fundet sin martyrdød; det vil altsaa sige den før 1200 opførte Stiklestad kirke. Legenden fortæller videre om denne Cisterciensermunk, at han boede i nærheden af Stiklestad. Det heder i den latinske tekst (s. 114): *Inde est quod quidam surdus et mutus,* ***de familia monachorum cisterciensium in uicinio habitantium,*** *in martiris natalitio cum aliis plurimis uenit ad ecclesiam, que in loco martirii sancti Olaui sita est.* Det kloster, som her omtales, kan ikke have været saa lidet; det havde baade abbed og flere munke. Erkebiskop Øistein slutter sin fortælling om miraklet med følgende ord: »Dette erfarede vi først gjennem stedets præst og derpaa af selve abbeden og af brødrene, i hvis tjeneste den før nævnte yngling baade før og efter dette færdedes«. *(Hec primo a sacerdote loci illius, deinde ab ipso abbate et fratribus, in quorum ministerio predictus iuuenis prius et post uersabatur, didicimus).* Det under, som skeede med den ovenfor nævnte Cisterciensermunk, maa være foregaaet før 1188. Men paa denne tid var endnu ikke Tuterøens kloster grundet, og noget andet kloster kjender vi jo ikke nordenfjelds. Tuterøen, som ligger 10 kilo-

meter i nord for Trondhjem, kunde heller ikke godt siges at ligge i naboskabet til Stiklestad. Derimod er det ikke langt mellem Munkby i Levanger sogn og Stiklestad. Efterat Tuterøens store og rige kloster var grundet ikke langt fra Nidaros, gik det imidlertid tilbage med Munkeby, som kanske blev helt forladt af sine munke, og hvis bygninger forfaldt. Klostret er vel endog tidlig blevet forenet med Tautra. Thi pave Sixtus IV's brev synes at vise, at Munkeby i 1475 i længere tid ikke havde været noget selvstændigt kloster, men at det allerede dengang var forenet med et andet kloster, det vil sige med Taütra. Men saa har Stephanus de Trugge, som oprindelig maa have været en munk fra Tautra, efterat have indhentet tilladelse fra erkebiskopen i Nidaros og fra sin overordnede (ɔ: abbeden i Tautra eller forstanderen for Cistercienserordenen i Norden), forsøgt at gjenoplive det gamle kloster; han er blevet udnævnt til abbed i Munkeby og har af Sixtus IV faaet et afladsbrev for sit kloster. Men hans forsøg mislykkedes. Munkeby magtede ikke at bestaa som eget kloster. Det faldt tilbage til Tautra, hvis avlsgaard det blev, og abbed Stefan vendte paany, tænker jeg mig, tilbage til sin celle i dette kloster.

Medens Munkeby kloster saaledes snart paany forfaldt og sank i glemsel, har dog dets kirke vedblevet at bestaa og er, tænker jeg mig, blevet brugt som sognekirke, hvilket den endnu var ved »reformatsen« i 1589.

Om Munkebys eneste nu kjendte abbed, Stephanus de Trugge, ved vi ellers intet.

Hans slægt har neppe været norsk, men snarere dansk. Der levede i Kjøbenhavn før 1460 en mand, hvis efternavn synes at have været Trygge, og som eiede en gaard mellem Frue kirke og strandbadstuen[1]. Denne »hederlige»

---

[1] Kjøbenhavns Diplomatarium I, no. 149 (7. juli 1460): hetherlig — — — — — Tryggis effterleffuere.

mand, som synes at have tilhørt den lavere adel, har maaske været i slægt med abbeden i Munkeby. Man kunde ogsaa gjætte paa, at Stephanus de Trugge er samme person som »hellig broder Staffen«, der før reformationstiden levede i Tautra. Om ham fortæller Peder Claussøn i sin »Norges beskrivelse« følgende[1]:

»Udi dette Closter hafuer heden ved 70 aar foreleden værit en Munck, som bleff kaldet hellig Broder Staffen, hand spaade megit i sin Tid bode om Religionens Forandring, oc om Domkirckens Brand oc Forfaldelse, oc om Closters oc Munckenes Ødeleggelse, Capitels oc Canickers Forstørelse, oc om deris communs oc Sacristies Berøfuelse, om Stenvigholms Slots Opbyggelse oc andet saadant, som siden er gangen for sig.«

Peder Claussøn udgav sin »Norges beskrivelse« i 1600. Broder Stefan skulde altsaa have levet omkring 1530. Men baade L. Daae i »Norges Helgener« (S. 221 ff.) og Gustav Storm i en anmerkning til sin udgave af Peder Claussøn gjør opmerksom paa, at broder Stefan skal have spaaet om Stenviksholm, som blev opført i 1524. »Hellig broder Staffen« maa da have levet før 1524. Han kan have levet i slutningen af det 15. aarh., og han kan have været identisk med Munkebys abbed. Denne sammenstilling er dog langtfra sikker. I alle tilfælde er pavebrevets oplysning om dette ellers ganske ukjendte kloster ikke uden interesse, særlig hvis vi tør stille det sammen med, hvad »Passio beati Olaui« fortæller. Munkeby bliver da det ældste Cistercienserkloster i det nordenfjeldske Norge.

[1] Peder Claussøn Friis, Samlede Skrifter, udg. af G. Storm, s. 357.

NESJAR.

AF

DR. YNGVAR NIELSEN.

---

1. **Brunlanes.** Mellem Larviksfjorden og Langesundsfjorden ligger det flade Forland, Brunlanes eller Neset, — med sin ubeskyttede Kyst et østlandsk Sidestykke til Lister, Jæderen, Bud, Ørlandet o. lign. Steder. Paa dets mere østlig liggende Del gaar Skoven nær ned til den flade Strand, medens denne vestover er mere træbar, vekslende med lave Klipper og sandede Strøg. Kysten er imidlertid mere indskaaren end de nævnte andre Forlande. Ikke mindre end tre forskjellige Bugter stikker ind fra Havet, regnet i vestlig Retning fra Frederiksværns lille, af mindre Øer udmærket beskyttede Havn, — Naverfjorden, Hummerbakfjorden og Nevlunghavn. Af disse Bugter er

Naverfjorden nærmest at regne for en aaben Rhed; ingen Holmer eller Skjær skjærmer den brede Bugt mod Havets Bølger.

Hummerbakfjorden er smal, i den indre Del meget lukket, men tillige adskillig øret op af den lille Elv, som falder ud i den. I gamle Dage maa den have gaaet adskillig længere ind, og har da antagelig været farbar for Skibe op imod Gaarden Snørsvall, medens det har været let at trække smaa Fartøier endnu længere op. Fjorden

var da Havn for den bekjendte Storgaard Manvik, hvis Betydning for en Del kan have været baseret paa denne Adgang til en beskyttet Fjord, nær ved det store Hav.

Nevlunghavn er den vestligste af de tre Bugter. Den er tillige den største og den eneste, som i Nutiden har nævneværdig Betydning for Kystfarten. Den dækkes af Øer, Holmer og Skjær og frembyder indenfor disse en temmelig stor Flade. Her er en virkelig Havn, der kan byde Ly.

Vestenfor Nevlunghavn stikker saa det lange Nes eller Tange ud i Havet, der under Navn af Molen danner Brunlanesets sydvestligste Spidse. Efter denne aabner der sig igjen en større Fjord, der under Navn af Mørjefjorden gaar et godt Stykke op i Landet og danner Brunlanesets Afgrænsning mod Vest. Her ender det gamle Vestfold, og hvad der følger videre mod Vest, er det gamle Grenland, der omgiver den Fjord, som nu kaldes Langesundsfjorden.

I Forbindelse med nogle herliggende Øer, Fugløen o. a., beskytter Molen den Havn, hvorved det lille Strandsted Helgeroen nu er beliggende. Her var, ligetil Dampskibstrafiken blev mere almindelig, det Sted, hvorfra Reisende sædvanlig fik Befordring med Baad over til Havne og Byer ved Langesundsfjorden. Forsaavidt havde det nu ganske ubetydelige Sted længe adskillig Vigtighed som et Led i Kystfærselen[1].

Grenland, Grenafylke var et noget uklart Begreb. Det bestod igjen af forskjellige Dele, som ligeledes for

[1] Den her meddelte Beskrivelse grunder sig paa Selvsyn. Forfatteren foretog den 3die Juni 1906 en Undersøgelsesvandring rundt det hele Forland og vandrede da, saagodtsom den hele Vei, i Strandkanten fra Frederiksværn, rundt Naverfjordens Bund og frem til Nevlunghavn, og derfra til Helgeroen. Tilbageturen lagdes saa derfra direkte efter den øvre Vei til Larvik.

sig kan være noget ubestemmelige. Tilsammen dannede de Omgivelserne af Grenmarr, der var enstydig med Langesundsfjorden. Men Grenland indtog i ethvert Fald kun et ganske smalt Stykke af Kysten, som et Mellemparti mellem Vestfold og Agder. I Rækken af de gamle norske Landskaber kunde det saaledes ikke fylde nogen bemærket Plads; det var kun en beskeden Overgang fra Vestfold til Agder.

Af alle historiske Begivenheder, som knyttes til Brunlanes, er uden Sammenligning Søslaget ved Nesjar, der leveredes mellem Olav den hellige og Svein Jarl, Palmesondag, 25de Marts 1016, den mærkeligste. Dette Slag var som en Gjentagelse af Slaget i Hafrsfjorden; det betegner Norges anden Samling til et eneste Rige. Saaledes er dertil knyttet en meget stor Interesse, og denne Interesse maa da ogsaa gjælde de Lokaliteter, hvor Slaget er udkjæmpet. I denne Henseende har der hidtil ikke været fuld Klarhed. Man har vidst, at Slaget forefaldt udenfor Kysten af Brunlanes. Man har nærmest været tilbøielig til at lokalisere det ved den sydvestligste Spidse. Men det hele har været ubestemt. Enkelte har endog villet søge Stedet i Frederiksværns Nærhed og ment, at Naverfjordens aabne Rhed var den rimeligste Lokalitet.

2. **Slaget ved Nesjar.** Som den historiske Hovedkilde for alt Kjendskab til denne Begivenhed har vi de Kvad, de saakaldte Nesja-Viser, der, som det siges, om Sommeren efter Slaget skal være digtede af Sighvat Skald, som ved samme Anledning havde fulgt Kong Olav. Disse Viser er altsaa den samtidige Kilde og maa tillægges Troværdighed; de er en Beretning, formet til Ære for Seierherren. Benævnelsen Nesja-Viserne forekommer saavel i Fagrskinna, som i Heimskringla, der begge anfører disse Kvad til Hjemmel for, hvad de beretter

om Slaget. Fuldstændig er rigtignok ikke disse Kvad bevarede. Men der kjendes dog en Del Vers. Hvad der her for os har Betydning, er deres Beskrivelse af Stedet, — det, som de oplyser om Nesjar, eller rettere om Kamppladsens Beliggenhed. Thi Navnet Nesjar forekommer, vel at mærke, ikke i Kvadene. Det er kun de paa dem byggede prosaiske Beretninger, der har noget Navn for Stedet, hvor Kampen foregik.

Der er her to Steder i Viserne, som har Betydning. Det første findes alene i Heimskringla:

Da Siklingen søgte
mod Svein i Havnen,
han retted' et Anfald.

Det andet forekommer baade i den legendariske Olavssaga, i Fagrskinna og Heimskringla og lyder saaledes:

Det jeg ved, at Stridsveirets
Kjender, østenfor Agder,
lod Karlhovde lægge
nær ind til Jarlen.

Et forudgaaende Vers, der alene forekommer i Fagrskinna, har desuden berettet, at Kongen kom fra Viken, østenfra, medens Svein Jarl kom nordenfra.

Mere siger ikke Kvadene. Ogsaa deres Beskrivelse af selve Slagets Forløb er holdt i ganske almindelige Ordelag. Andre samtidige Kilder er os nu helt ubekjendte, og fremfor alt kan vi ikke vide noget, om der ved Siden af Nesjaviserne ogsaa har været en lokal Tradition, der ligeledes har kunnet tjene som Grundlag for de mere udførlige Beretninger, der efterhaanden dukker frem i Sagaerne.

Af Nesjaviserne faaes altsaa ingen anden sikker Oplysning end den, at Kongen angreb Svein Jarl *i höfn*, og at dette skede *firir austan Agðir*. Men dette viser dog med Tydelighed hen til Brunlanes, nærmest dets syd-

vestlige Spids, som ligger østenfor Agder og har, ikke alene en, men to Havne.

Den første Gang, et Stedsnavn for Slaget forekommer, maa være i den legendariske Saga om Olav den hellige (Christiania, 1849, S. 19), hvor det heder, at Kongen og hans Mænd, efter at have faret ud efter Viken, lagde sig *við Nesjar firir Grenmar.* Antagelig er denne Angivelse hentet fra den nu væsentlig tabte, *ældste Olavs-saga,* der er tilbleven ved Aar 1160. Samme Angivelse træffes ogsaa i den lille, saakaldte Aagrip, der ligeledes er tilbleven ved denne Tid, og som siger, at Kampen stod *firir Nesjum við Grenmar.* Theodricus monachus nævner, at Slaget stod *in loco, qui dicitur Nesiar.* Paa disse, meget knappe Oplysninger bygger saa de større Sagaer, hvilke meddeler stedse fyldigere Beskrivelser, der endelig naar sit Høidepunkt i Flatøbogens udførlige Talangivelser over det gjensidige Styrkeforhold mellem de kjæmpende Parter. Fagrskinna siger, at Kong Olav lagde sine Skibe *við Nesjar firir innan Grenmar,* medens Jarlen kom fra den vestlige Side og for med Hæren, *til þess er hann kom austr firir Nesjar ok lagði þar til hamnar.*

Heimskringla anvender de Udtryk, at Jarlen med sin Hær holdt *inn um Grenmar ok lagðisk við Nesjar.*

At der har været en Fortælling, som henlagde Slagpladsen til et Sted, med Navnet Nesjar, synes ikke at kunne være tvivlsomt. Allerede deri, at Sighvats Skaldekvad fik Titelen Nesja-Viserne, maa der ligge et Bevis for Rigtigheden heraf. Men dermed følger ingenlunde, at de islandske Sagaskrivere har havt nærmere Rede paa, hvad der mentes med denne, i sig selv noget ubestemte Benævnelse. Ikke engang Forfatteren af Fagrskinna, som dog skulde give Udtryk for den særlig norske Tradition, kan i dette Punkt tillægges større Vægt. Han har gjort som Islændingerne for øvrigt, — taget, hvad der engang var

skrevet, og neppe gjort sig nærmere Rede for, hvad dermed mentes. I den yngste islandske Historieskrivning har man saa taget Nesjar, ikke for et enkelt Stedsnavn paa en Halvo, et Nes eller en Gaard, men kun gaaet ud fra, at derved forstodes det hele Strog mellem Langesunds- og Larviksfjorden, eller de nuværende Sogne, Berg og Tanum af Brunlanes, der jo laa ostenfor Agder og Grenmar.

Naar derfor Nesjar gjentagne Gange nævnes i de yngre Kongesagaer, da er det enten aldeles givet, at dette er Meningen dermed, — eller ialfald hoist sandsynligt, at saa er Tilfældet. I et Tilfælde har disse Sagaers Forfattere endog givet Nesjar en videre Udstrækning, idet de ogsaa har henlagt Stroget mellem Tonsbergfjorden og Larviksfjorden dertil. Det er i den bekjendte Fortælling om Odin, der gjæstede Smeden paa Pinsle, underveis paa sin Færd til Sverige for at være med ved Lena (1209). Der siges ogsaa denne Gaard at ligge *á Nesjum*.

Antagelig er det denne Fortælling (Haakons, Guthorms og Inges Saga, Kap. 20), der har givet Anledning til, at en Række Forfattere, fra P. A. Munch til Finnur Jónsson, har ment at kunne definere Nesjar, som indbefattende den hele Strækning fra Langesundsfjorden til Tonsbergfjorden. Men hvis der kan reises Tvivl med Hensyn til den Betydning, der af Islændingerne er givet Nesjar, som Betegnelse for de paa »Neset« liggende tvende Sogne, Berg og Tanum, saa maa denne Tvivl blive saa meget stærkere og saa meget mere berettiget, naar ogsaa det store Strog ostenfor Larviksfjorden skal drages med ind under Nesjar. Pinsle ligger nemlig i Sandeherred, og derfor er det neppe andet end en Konjektur af en islandsk Forfatter, som ikke har havt nærmere Kjendskab til Norges Topografi, naar han vil fortælle, at denne Gaard laa paa Nesjar. I denne Forbindelse synes det at være den naturligste Forklaring, at der her foreligger

en Frugt af vedkommende Forfatters historiske Læsning. Han har kjendt Slaget i 1016 og har troet, at Nesjar ikke var en enkelt Lokalitet, men et helt Strøg, — kanske, som af P. A. Munch forudsat, en længere Kyststrækning.

Ved denne Opfatning har da ogsaa de senere Historikere ment at maatte blive staaende. Men derimod tror jeg, der med Føie vil kunne gjøres adskillige Indvendinger, og at det hele ikke har været grundet.

Benævnelsen Nesjar som Landskabsnavn er alene kjendt i Kongesagaerne. Derimod træffes den ikke i de Kilder, som her maa være de afgjørende. I Diplomatariet, i Biskop Eysteins Jordebog og i Udgaven af de gamle Regnskaber og Jordebøger vil man forgjæves søge efter et Punkt, der angives at ligge paa Nesjar. Havde der ved dette Navn i Almindelighed været ment en større Strækning, — havde det skullet betegne et helt Landskab, kan det ikke vel tænkes, at det ikke skulde have forekommet paa et eller andet Sted i disse Kilder. Den skarpe Divergens, som her træffes mellem Kongesagaer, skrevne af Islændinger paa den ene Side, og Diplomer og Jordebøger paa den anden, stammende fra selve de paagjældende Egne og nedskrevne af der hjemmehørende Nordmænd, maa forekomme afgjørende for de førstes Værd som topografisk Hjemmel. I ethvert Fald maa det ansees umuligt, at Nesjar ogsaa skulde have omfattet Tjølling (Skiringssal) og Sandeherred. Den islandske Sagaskriver har for det første overseet, at han ved en saadan Konjektur har ladet det lidet udprægede Stedsnavn *Nesjar* helt overdække et saa betydningsfuldt Landskabsnavn, som *Skíringssalr* ialfald engang maa have været, og dermed villet forklare, hvor Gaarden Pinsle skulde ligge.

Men saa er det et andet Spørgsmaal, om dog ikke den islandske Sprogbrug i dette Tilfælde skulde være grundet, naar Nesjar anvendtes som Benævnelse for det,

Nordmændene ellers har givet Navn af *Nesit,* det nuværende Brunlanes. Til en Besvarelse heraf er det først nødvendigt at undersøge, om der ikke er andre Stedsnavne i Norge, der engang har havt den samme Form. Vi lades her ikke i Stikken af Kilderne. Diplomerne — atter igjen en norsk Kilde — giver flere Navne *Nesjar.* Men disse er alle Gaardnavne, altsaa knyttede til en bestemt, mere snevert afgrænset Lokalitet.

Et *Nesjar* haves allerede inden det gamle Skiringssal[1], og forekommer der aldeles tydelig som Navn paa en Gaard, i hvilken St. Stephans og St. Georgs Hospital eiede en Part. For at fixere Sprogbrugen netop inden de Landsdele, med hvilke vi her nærmest har at gjøre, maa dette Navn særlig være af Vægt. Vi har videre i Vestre Slidre, i Valdres et Gaardnavn[2], der i vore Dage lyder *Nesja.* At dette i Fortiden har lydt *Nesjar,* maa synes som utvivlsomt, uagtet det ikke kjendes gjennem middelalderske Diplomer. Omkring Aar 1600 forekommer det dog med en gammel Datidform *(Nesjum).* Denne Gaard ligger indenfor, ovenover den forholdsvis smale Rod til et bredere Nes, som stikker ud i Slidrefjorden.

Ogsaa inden Veø Præstegjæld i Romsdalen træffes i 1504 de to Gaarde Ytre og Indre Nes betegnede som *i Nesie garddom*[3], hvilket ogsaa peger hen til den samme Feminins Flertalsform *Nesjar.*

Gaardsnavnet *Nese,* der i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede forekommer paa flere Steder, mellem Aardal i Ryfylke og Sundalen[4], maa ogsaa opfattes som Levning

---

[1] Diplomatarium Norvegicum, IX, S. 274.

[2] O. Rygh, Norske Gaardnavne, IV, 2, bearbeidet af A. Kjær, S. 285.

[3] Diplomatarium Norvegicum, XI, S. 238 flg.

[4] Se Registret til andet Bind af Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarh., hvor for øvrigt Formen Nesjar er rekonstrueret.

af en ældre middelaldersk Form *Nesjar*. Der vil vistnok endnu kunne paavises adskillige andre Stedsnavne, som svarer til disse. Men hvad her allerede er anført, kan være tilstrækkeligt. Der kan af dette neppe udledes nogen anden Slutning end den, at Navneformen *Nesjar* over en større Del af Norge udelukkende findes anvendt om en enkelt, snevert afgrænset Lokalitet, derimod ikke om et Distrikt. Saaledes er det ikke sandsynligt, at Navnet ogsaa skulde været anvendt af Nordmænd paa samme Maade, som det forekommer i de yngre Kongesagaer. Det *Nesjar*, hvor Slaget stod i 1016, kan derfor efter al Rimelighed ikke være en Betegnelse for alt, hvad vi nu indbefatter under Brunlanesets to Sogne, Berg og Tanum, men maa alene opfattes som en mere begrænset Lokalitet. Det er, hvad Theodricus monachus siger: paa et Sted, som kaldes Nesjar, og paa samme Maade maa de øvrige Prosaforfattere, der først skrev om denne Begivenhed, antages at have fortolket Kvadenes Beretning. For dem, som for os, var denne den eneste, samtidige Kilde. Kvadene siger tillige, at der paa eller ved det saakaldte Nesjar var en Havn, og at Kampen forefaldt i denne.

Udtrykket lyder: *í hǫfn*. Her kan der tænkes den Mulighed, at dette Ord skulde være et Stedsnavn, og i dette Tilfælde skulde det gaa an at anse det identisk med det Navn: *Hamna*, der nu anvendes om Nevlunghavn. Hvis dette kunde tænkes som tilfredsstillende Forklaring, var dermed alle Vanskeligheder løste. Men saadant maa dog visselig ansees meget tvivlsomt, skjønt det ikke helt kan afvises. Muligheden er der, men dog saa ringe, at det maa være nok at nævne den.

Saaledes faar vi ikke andet at holde os til end det, at Slaget har staaet østenfor Agder, og at der ved Aar 1160 er angivet et bestemt Sted ved Navn *Nesjar*, der

laa paa den østlige Side af Grenmar. Her var der en Havn, og i denne fandt Angrebet Sted.

Noget Gaardnavn *Nesjar*, der i Tidens Løb vilde gaa over til *Nese, Nesja,* findes imidlertid ikke paa Brunlaneset. Men der kan være andre Stedsnavne, som har denne Form, og saadanne lader sig virkelig paavise. Der er et enkelt Nes, som har baaret dette Navn, og nu træffer det sig netop saaledes, at dets Beliggenhed stemmer vel overens med, hvad Forfatterne af de kortfattede ældste Sagaer har ment at kunne betegne som Slagstedet.

Under en Diskussion om Nesjars Beliggenhed, der i 1906 har været ført, væsentlig i den lokale Presse i Larvik, er dette yngre Stedsnavn bragt frem, under Henvisning til nogle historiske Kilder, som ellers ikke har været paaagtede, men som ligefuldt har sit Værd. Lokalkjendte Forfattere har der tillige leveret Indlæg, som vil faa sin Betydning for en Udredning af det her omhandlede Spørgsmaal[1]. Disse Kilder er de gamle Søkarter og Søbøger, fornemmelig de hollandske. I dem begge har Texten været saa temmelig konstant; det ene Kart har laant fra det andet, og de norske Stedsnavne har saa vandret fra de hollandske Karter til de franske og tyske, ligesom Tilfældet har været med Søbogernes eller Kursbøgernes Text. Disse sidste svarer til, hvad man nu paa Engelsk benævner *Naval directories,* og kan indeholde ganske specialiserede Beskrivelser — i dette Tilfælde over den Kurs,

[1] Blandt disse Indlæg kan fornemmelig nævnes Doktor Arnt Augestad, Om Søslaget ved Nesjar, i Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 14de, 21de Juli og 29de August for 1906, og Opsatser af Samlagsbestyrer Th. Wurschmidt i samme Blad 1ste og 22de September 1906. Dertil kommer en Diskussion i Aftenposten, 15de, 16de og 19de Juli 1906 mellem Adjunkt K. Bugge og Forfatteren.

der skulde følges under en Seilas fra Lindesnes og op til Christianiafjorden.

Paa et hollandsk Søkart fra 1716 omtales *de Nesse* som en Havn beliggende ved Nordsiden af Langesundsfjorden, indenfor Langesunds østlige Huk; denne Havn ligger ved en kredsformet Strand, og den ligger under en Kreds af Klipper, farvet som rød Sand. Der ligger tillige nogle smaa Skjær ved Kredsen. Havnen ligger ogsaa, efter denne Text, en Mil i Vest for Staværn.

I Overensstemmelse hermed beskrives ogsaa det samme Sted i en dansk Søbog (Kursbog) fra Midten af det 18de Aarhundrede. Der er ingen Tvivl om, at dennes Text kun er en umiddelbar Oversættelse af ældre hollandske Forbilleder[1]. Efter Opgaverne om Dybdeforholdene i Havnen maa denne være identisk om Helgeroen. Men om Hollænderne ved *de Nesse* har ment denne Havn, er det dog ikke derfor givet, at den har baaret dette Navn i Norge. *De Nesse* har ikke været nogen Havn, men et Nes, og dette Nes har igjen været det, som nu kaldes Mølen.

Helgeroen paa den ene Side og Nevlunghavn paa den anden — begge er de Havne ved *de Nesse.* Men dette Navn kan til samme Tid opfattes som en Anvisning om, at det netop er Mølen, som i Middelalderen kaldes *Nesjar* og derefter senere fik den samme Navnform *Nese,* som ellers kjendes. Overgangen *Nesjar—Nese* er jo konstant og aldeles naturlig. Dette *Nese* ligger ganske, som Kvadene angiver Slagpladsen, og som de ældste Sagaforfattere, efter dem, mener at kunne sætte Beliggenheden af *Nesjar.* Ad denne Vei vindes der ogsaa større Sandsynlighed for, at Nesjar har været Navn paa en enkelt, snevrere Lokalitet.

---

[1] Jeg kjender denne kun fra et Exemplar, der tilhører Adjunkt Aage Aagaard i Larvik. I Universitetsbiblioteket synes denne Literatur desværre ikke at være repræsenteret.

Paa gamle Generalkarter over Norge fra det 17de og 18de Aarhundrede forekommer neppe noget saadant Navn inden Brunlanes. Navnene er paa disse Karter ikke meget varierede. Det er atter her i Almindelighed et konstant Udvalg, som gaar igjen, og som antagelig atter stammer fra de hollandske Søkarter. Dog er der ialfald et enkelt Generalkart, paa hvilket der træffes et Navn, som kan have Hentydning til den Lokalitet, hvorom der her spørges, idet der paa Brunlanes mellem *Laurvig* og *Langesond* anføres *Nesklio*[1]. Dette synes at minde om Gaardnavnet *Kløtre*, der i saa Tilfælde enten er ment at skulle betegnes som Kløtre ved Nese (ɔ: Nesjar) eller som Kløtre paa Neset (ɔ: Brunlanes). Thi det bør her vel erindres, at for den almindelige Bevidsthed maa det have staaet saa temmelig uklart, at der skulde skilnes mellem Nese som en speciel, afgrænset Stedsbetegnelse og Neset som Navn for Berg og Tanum Sogne af Brunlanes. Navnlig for Udlændinger kan det have havt sine særegne Vanskeligheder at holde disse to Ting ud fra hinanden. Sammenblandingen kunde snarere siges, paa Grund af Navnenes Lighed, at være næsten uundgaaelig.

Da et Gaardsnavn *Nese*, *Nesjar* paa dette Sted aldrig kan paavises, er det neppe rimeligt, at det tidligere har været brugt. Men der er intet til Hinder for at antage, at det herværende, skarpt fremtrædende Nes, den sydvestlige Afslutning af Brunlanes, har baaret et saadant Navn allerede i det 11te og 12te Aarhundrede. En saadan For-

[1] Dette Kart betegnes som: Regni Norvegiæ Nova et Accurata descriptio. Penes P. Valk et P. Schenk. Paa det staar *Christiania* anført ved Siden af *Obslo*, og Baahuslen (*Vigsidin*) betegnes som tilhørende Norge; Hallingdal og Valdres er ogsaa henlagte til Stavanger Stift. Kartet kan efter dette antages at være fra Tiden omkring 1630, neppe meget yngre, og aldeles ikke ældre end 1624.

modning kan saa meget mere ansees styrket, som det sydvestlige Nes i Grunden er delt i to Grene, af hvilke Mølen er den vestligste, hvorved det kan finde sin Forklaring, at her netop Flertalsformen er anvendt. Her maa det gamle Nesjar være at søge, og Slaget i 1016 maa have staaet paa den ene eller den anden Side af dette Nes.

Men paa hvilken Side?

I Vest har vi Helgeroen; i Øst ligger Nevlunghavn, og paa begge Steder er der en *hǫfn*. Kunde det tænkes, at dette Ord her var et Egennavn, var Sagen meget klar. Men som allerede nævnt, vil den Formodning blive en Smule vovet, og der maa derfor søges efter andre Oplysninger, som kan give Retledning. Baade Helgeroen og Nevlunghavn eier Betingelser for at kunne have været Skuepladsen for Slaget ved Nesjar. Men til at afgjøre dette Spørgsmaal er vi udelukkende henviste til Nesja-Viserne. Hvad Sagaerne for øvrigt meddeler, er uden bevislig Hjemmel.

Der findes virkelig i dette Kvad et Sted, som her kunde have Betydning og give Vink for en Paavisning af Slagets Lokalitet. Saavidt jeg ved, har det ikke tidligere været paaagtet og vurderet. Men efterat Finnur Jónsson for ganske nylig har henledet min Opmærksomhed derpaa, kan jeg ikke negte, at det maa have sin Interesse, — særlig derigjennem, at det bringer Slagpladsen i Relation til et sikkert Punkt, der fremdeles kjendes. Det er Linien: *nár flaut út við eyri ófátt* ɔ: ikke faa Lig flød ud ved Øren.

Hvad er saa Øren?

Dersom Ordet *eyrr* her skulde tages i Betydning af opskyllet Land ved en Elvemunding, da er der kun et eneste Sted paa Brunlanes, der kan opvise en saadan Øre, og det er Hummerbakfjorden. Her er det saa, at den lille Elv, som rinder ned forbi Bergs gamle Kirke, Manvik

og Snørsvall, ører Fjorden op og stadig skyder Landet fremover i denne.

Men Hummerbakfjorden er altfor liden og navnlig altfor smal til at kunne have været Skuepladsen for et Slag med de Maal, som dette maa have havt. Langskibene har der umulig kunnet ligge overfor hinanden. Desuden vilde i denne Fjord Ligene ikke kunnet drive ud ved Øren. De maatte for at naa Øren have drevet den modsatte Vei, ind ved Øren.

Saaledes kan der ikke under nogen Forudsætning tænkes paa denne opskyllede Øre inde ved Fjorbunden. At der nær Kamppladsen har været en Øre, er imidlertid sikkert; denne maa altsaa søges paa et andet Sted, — og et saadant findes. Men dette er en Øre i en lidt anden Betydning, som en lav Banke eller Odde, der stikker ud i Havet. Ingen kan da negte, at denne *eyrr* er Mølen, den ubeskyttede sydvestlige Afslutning af det hele Brunlanes.

Nesja-Viserne beretter altsaa, at ikke faa Lig af dem, som faldt i Slaget ved Nesjar, blev tagne af Strømmen, der førte dem ud til Mølen. Strømmen har følgelig paa den Dag, da Slaget stod, rendt fra Kamppladsen til Mølen. Men dette kan have været baade fra Nevlunghavn og fra Helgeroen. Det har fra begge Sider været en sydgaaende eller vestgaaende Strøm, der har taget Ligene hen til Mølen. Fra Helgeroen har Strømmen gaaet mere i sydlig Retning. Fra Nevlunghavn har dens Retning været en mere vestgaaende. Naar Ligene kom til Mølen, har den stærke Strøm fra Kattegat drevet dem videre vestover og ned i Skagerrak.

Strømmen fra Helgeroen kan løbe stærkt mod Syd over det grunde Farvand indenfor Fugløen og Fuglørogna og saa presse haardt paa i de trange Løb mellem disse og Mølen.

Strømmen fra Nevlunghavn mod Vest følger Kystens Løb og gaar nær under Land ud til Mølen[1]. Fra begge Steder mødes altsaa den udgaaende Strøm ved dette Punkt, hvorfra den fortsætter mod Sydvest langs Kysten af det gamle Agder.

Paa denne Maade kommer vi ikke nærmere mod en Afgjørelse. Der ligger altsaa heller ikke i Kvadenes Meddelelse om Strømmen, som i sig selv fortjener at bemærkes, nogen Veiledning til at finde ud, hvor Slaget har staaet, — enten i Helgeroen eller i Nevlunghavn. Sagaernes Oplysninger er, som allerede antydet, værdiløse, idet de er nedskrevne omkring 200 Aar efter Slaget og af Islændinger, der neppe har været lokalkjendte. Ethvert Forsøg paa, ad den Vei at ville paavise Slagpladsen, er overflødigt. Det er jo mere end paafaldende, at Sagaernes Skildringer bliver mere udførlige, jo længere ned deres Affattelse ligger i Tiden, indtil endelig de yngste Kilder endog ved paa en Prik at fortælle, hvor mange Skibe der var med i de kjæmpende Flaader, 45 i Jarlens og 20 i Kongens. At derimod den ældste af de mere udførlige Sagaer, den legendariske Olavssaga, byder nogle Detailler, der skal belyse Kongens Fromhed, Einar Tambeskjælvers Forhold til ham o. s. v., kan være helt naturligt og kan finde sin Forklaring i Hensynet til Olavs senere Stilling som Nationalhelgen med dertil hørende Legendedigtning. Men vedkommende Sted viser tillige dennes Svagheder. Sagaen lader saaledes Einar Tambeskjælver gjentage sine berømte Ord om sin egen Bue og Norges Rige, der ellers henføres til Slaget ved Svold, men som muligens, naar det kommer til en nærmere Prøve,

---

[1] For at erholde Oplysninger om disse Strømforhold har jeg henvendt mig til Samlagsbestyrer Wurschmidt i Frederiksværn, der velvillig har meddelt saadanne i et Brev af 10de Januar 1907.

paa begge Steder kunde vise sig at være en uhistorisk Tilsætning. Ialfald kan saa meget ansees sikkert, at Einar ikke to Gange har sagt disse Ord, baade ved Svold i 1000 og ved Nesjar i 1016, alene med den uvæsentlige Forandring, at de den ene Gang henvendtes til en Konge, den anden Gang til en Jarl.

Hvorledes en yngre Forfatter har kunnet fastsætte Tallet af Skibene til 45 og 20, er ikke muligt at angive med nogen Sikkerhed. Hans Udgangspunkt maa have været det Udsagn, som findes i Nesja-Viserne, at »Kongens Hær var mindre«, og at dette forøgede Seierherrernes Ros (»godt har vi kjæmpet«). Maaske kan Forfatteren derefter have opgjort sig en Beregning paa Grundlag af det normerede Antal af Ledingsskibe fra det nordenfjeldske og fra det søndenfjeldske. I den legendariske Olavs Saga har han nemlig (i Modsætning til Fagrskinna) fundet, at søndenfor Stad gik ingen Leding ud. I den ældre Gulatingslov kunde han videre finde, at Tallet af de Ledingsskibe, der stilledes af Fylkerne fra Namdalen til og med Søndmør, var 135, medens Viken stillede 60 Skibe. Mellem disse Tal er Forholdet netop det samme, som mellem Tallene fra Slaget, 45 og 20. Det ene repræsenterer Tredieparten af 135, det andet Tredieparten af 80. Saadant kan være et Tilfælde. Men det forekommer dog sandsynligt, at det maa have været gjennem et Regnestykke af denne Art, Forfatteren har kommet til sin bestemte Angivelse af Tallet paa Skibene inden de to Flaader. Imidlertid kommer Erling Skjalgssøn til med det eller de Skibe, han har bragt fra Rogaland. Disse maa da have staaet udenfor Jarlens Ledingsflaade, og Sagaskriveren har overseet, at Regnestykket, naar han var med, ikke helt passede. Han har holdt sig til det, som var fortalt, at der ikke var Ledingsskibe ude fra Fylkerne søndenfor Stad, altsaa heller ikke fra Roga-

land. Hvad Forfatteren har beregnet, bliver i alle Tilfælde kun Skibene nordenfor Stad.

Forfatteren af den legendariske Saga fortæller, at Kongen efter »Seiren reiste et stort Kors paa det Sted«. Hvis dette Sted, hvor Korset blev reist, kunde paavises, var Bestemmelsen af Slagpladsen en let Sag. Uheldigvis kjendes ikke noget til dette Kors, der vel maa antages at have været af Træ. Til at reise et Stenkors var der ikke Tid. Navnet *Helgeroen* kunde lede Tanken hen mod en Formodning om, at Korset havde været reist paa dette Sted. Saa kunde antages, hvis Stedsnavnet kom af *heilagr*, og hvis de andre Steder, der skal bære samme Navn, ogsaa kunde paavises at have faaet dette, fordi de stod i en eller anden Forbindelse med gammel Kultus, hedensk eller christelig. Derom vides dog intet, og der er jo ogsaa en anden Forklaring, at udlede Helgeroens Navn af Mandsnavnet Helge. Saafremt denne er den rigtige, bliver der selvfølgelig ingen Forbindelse mellem Stedsnavnet og det efter Slaget reiste Kors[1]. I det andet Tilfælde kunde det ogsaa ligge nærmest at tænke paa en hedensk Helligdom.

Beretningen om Korsets Reisning kan efter dette ikke give nogen Veiledning til at fastsætte Slagpladsen ved Nesjar, og det er fremdeles lige uklart, enten denne er at søge i Nevlunghavn eller i Helgeroen. Vi kan ikke benytte Sagaerne, som ikke i noget Punkt kan tillægges Autoritet, hvor de ikke er overensstemmende med den Beskrivelse, Sighvat Skald har givet i Nesja-Viserne. Det er, med al den Viden, som vi nu har, alene disse, som er vor Kilde, og Sagaernes vidløftige Udmaling har for os intet Værd. Denne viser os kun, at man paa den Tid, da Sagaerne blev førte i Pennen, havde Trang til at skrive

[1] O. Rygh, Norske Gaardnavne, VI (udg. ved A. Kjær), S. 320.

og læse mere udførlige Oplysninger om en Begivenhed, hvis historiske Betydning den Gang — i det 12te, 13de og 14de Aarhundrede — var almindelig anerkjendt.

Saaledes er det ingen Grund til at fæste sig ved det Ræsonnement, P. A. Munch[1] i sin Tid har fremført: »Det heldige Udfald af Slaget ved Nesje sikrede Olaf Herredømmet i Norge. Det betragtes derfor ogsaa af Sagaskriverne som en af de vigtigste Begivenheder i hans Regjering, og som det egentlige Udgangspunkt for denne. Dette er ogsaa Aarsagen, hvorfor saa mange nærmere Omstændigheder ved Slaget ere os bevarede. De fleste af disse synes man dog at have hentet fra et Kvad, kaldet Nesje-Viserne, som Sighvat Skald, der selv var med, digtede kort efter, og hvoraf ikke faa Vers ere opbevarede.« Dette sidste er sandt. Men den Vægt, de senere Aarhundreders Sagaskrivning lagde paa Slaget med dets Udfald, kan ikke forklare mere end, at de gjennem Udmaling har søgt at forhøie den Glans, der skulde omgive denne historisk mærkelige Kamp. Derimod maa det være indlysende, at de aldeles ikke, hvor meget de end vilde udmale Slaget, kunde skaffe frem flere samtidige Kilder, og saa længe vi ikke bevislig har disse, vil der ikke være Grund til at fæste sig ved Udmalingen. Sagaskrivernes Forstaaelse af den skildrede Begivenheds historiske Rækkevidde har ikke kunnet give dem bedre Kilder. Der ligger mindst halvandet Aarhundrede mellem de ældste af dem og Slaget ved Nesjar. For dette har de, efter al Sandsynlighed, ikke raadet over flere Kilder end de, vi har, nemlig Nesja-Viserne og dem alene. P. A. Munchs Ytringer er følgelig ikke grundede. Det er ingenlunde altid saa, at en for lange Tider afgjørende historisk Begivenhed i Øieblikket forstaaes og opfattes som det, den

[1] Det norske Folks Historie, I, 2, S. 534.

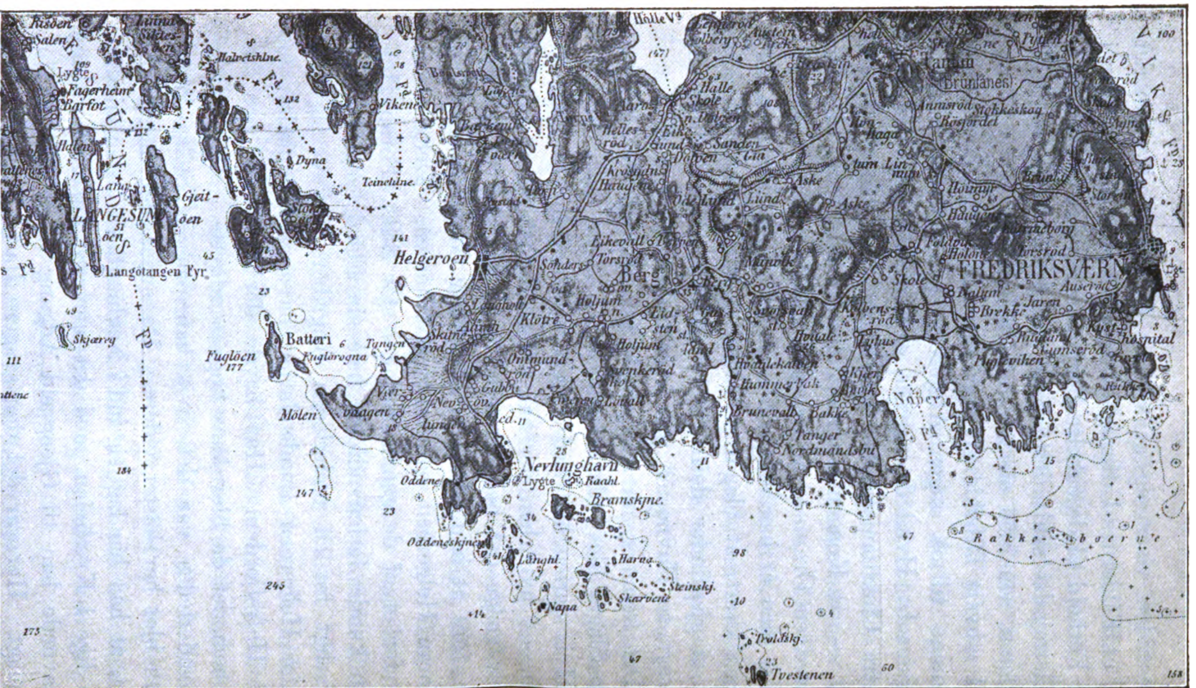
i Fremtiden viser sig at være. Endnu mindre kan det siges, at Kildernes Udførlighed og Omstændelighed staar i noget Forhold til de enkelte Begivenheders historiske Vægt, og allermindst vilde dette have sin Anvendelse paa Middelalderen, som ved nærværende Anledning.

I ethvert Tilfælde giver de samtidige Beretninger, som er komne til os, ingen Afgjørelse paa det her stillede Spørgsmaal. Hvad de oplyser, er kun, at Kong Olav kom indenfra Christianiafjorden og Svein Jarl langs Agders Kyst, — at Kongen angreb Jarlen i en Havn, der laa nær ved en Øre, — at Kongens Styrke var mindre end Jarlens, men at han alligevel seirede. Ligeledes maa det ansees sikkert, at Slaget stod ved et Sted, kaldet Nesjar, og at vi gjenfinder dette Sted i Mølen. Her træffes da, som sagt, to Havne, en paa hver Side.

Det kommer nu an paa de Omstændigheder, under hvilke Slaget blev udkjæmpet.

Hvis Jarlen har været bestemt paa at levere Slag ved Mølen, — hvis han der har villet udnytte sin Overmagt og selv vælge det bekvemmeste Sted, da taler Sandsynligheden for, at han efter sin Fart over Grenmar har lagt sig foran Helgeroen og der taget Kampen. Dette er en Plads for et af de gamle Søslag i stor Stil. Foran Helgeroen kunde Jarlen udfolde hele sin Flaade, og der var det farligt for en underlegen Angriber at vove sig ind. Udenfor Helgeroen kunde Jarlen have en Slagplads som den i Hafrsfjorden. Han havde der Fordelene paa sin Side, som det da blev hans Sag at udnytte.

Anderledes var det, hvis han paa sin Seilas langs Kysten blot har hastet videre. Da synes det meget naturligt, at han har lagt sig ind i Nevlunghavn, i den mindre Havn lige i Kystlinien, med det snevrere Farvand. Men der savnede han til Gjengjæld Adgang til at udvikle sin Overmagt. Her var det den svagere Part, Kongen, som

Kart over Brunlanes.

(Efter Topografisk Kart over Norge, Blad 9 A, Kragerø).

havde Fordelene paa sin Side, og som kunde rette det kraftigste Stød. I det snevrere Farvand, med den knappere Plads, blev Situationen en helt anden.

Kong Olav seirede. Det kan være, at dette bliver et vægtigt Moment til at fastsætte Slagets Plads, — at det taler for, at Kampen har fundet Sted i Nevlunghavn. Men Slutningen har, som det let vil sees, sine svage Momenter, og man vil vistnok være paa den rette Side ved kun at vove den Antagelse, at Slaget stod nær Mølen, enten i Nevlunghavn eller ved Helgeroen. Med Sikkerhed kommer man ikke nærmere mod en Afgjørelse. For mit Vedkommende holder jeg dog mest paa Nevlunghavn.

Paa Mølen ligger der store Stenrøiser. De har været de tause Vidner til den Kamp, der for lange Tider afgjorde Norges Skjæbne. Men da Slaget stod, havde de allerede mange Aarhundreder bag sig. Det er Mindesmærker fra Broncealderen, ligesom Sothaugen ved Hafrsfjorden[1]. Men de har intet at gjøre med Slaget ved Nesjar, uden forsaavidt de kjæmpende har passeret forbi Mølen og der seet dem, ganske som de endnu ligger der.

Medens det altsaa for Tiden ikke er muligt ved Bestemmelsen af Slagets Plads at komme nærmere end til en Sandsynligheds-Formodning, stiller det sig noget anderledes med Angivelsen af dets Datum. Allerede den legendariske Saga henfører Slagdagen til Palmesøndag, og der er ingen Grund til at benegte Rigtigheden af denne Angivelse, som i og for sig lyder meget rimelig. Netop med en Personlighed som den hellige Kong Olav kan der have

[1] G. Gustafson, Norges Oldtid, S. 39 og 37, hvor der findes Billeder fra Mølen. Hos A. Faye, Norske Folkesagn (1ste Udg., S. 105) heder det: »Paa Brunlaneset findes saaledes nogle store Stenhobe, som Søfolk kalde Nessier, hvilke Kjæmper skulle have kastet hid fra Jomfruland.«

været en Tradition, som har bevaret Mindet om, at det var paa denne Dag, han vandt sin afgjørende Seier. Absolut sikker er vel ikke Angivelsen, at Slaget forefaldt paa Palmesøndag (25de Marts). Dog kan det synes, som om den gamle Tradition her maa have havt forholdsvis sikre Holdepunkter, naar den for at undskylde Helgenkongens Benyttelse af en stor Helligdag har tilføiet en Forklaring af de Grunde, som voldte dette, og for at vise, at han ikke kunde handle anderledes. Men nogen særlige Garantier i denne Henseende byder ikke Olavssagaerne, som har trukket Solformørkelsen 31te August mere end en hel Maaned frem for at faa den ind paa Kongens Dødsdag.

3. **Manvik.** Brunlanes har ingen Storgaard af den Betydning, som de findes i de midtre Dele af det gamle Vestfold. Der er i denne Henseende ogsaa andre Gaader ved disse Distrikters gamle Forhold, til hvilke det ikke nu er muligt at give den endelige Forklaring[1]. Der er maaske ikke noget andet Strøg af Norge, hvor et dyberegaaende Studium af de gamle Jordegodsforhold vil kunne bringe et mere interessant Udbytte, end netop Vestfold.

Netop Brunlanes, med den flade Slettekarakter, skulde være et Sted for de store Gaarde med de store Ætter. Men det er først i den senere Middelalder, vi faar høre om saadanne paa dette Sted. Da bliver, fra omkring 1400, Brunla den store Hovedgaard, og nogenlunde paa samme Tid træder Manvik frem i Række med denne. Manvik er dog allerede nævnt i det 12te Aarhundrede, idet Lodin af Manvik omtales som en af de mere fremtrædende Personligheder, der faldt med Magnus Erlingssøn ved Fim-

[1] Jeg har tidligere omhandlet disse mærkelige Sider ved Vestfolds gamle Historie, navnlig dets Mangel paa Lendermænd, i mit Skrift, Af Norges Historie (1904), S. 64 flg.

reite 1184. Antagelig har derfor denne Gaard allerede paa den Tid været en betydeligere Eiendom i en gammel Æts Besiddelse. Den ligger nær Hummerbakfjorden, og den kan have havt sin Havn i denne.

Seet ude fra Havet gjør netop Omegnen af Manvik et Indtryk, som om denne Gaard laa i Omgivelser, der minder om, hvad vi ellers træffer f. Ex. ved store nordenfjeldske Ættegaarde, ved Sole o. s. v. Men dette første Indtryk er ikke det rette. Det nuværende Manvik ligger netop bortgjemt, henne i en Krog, hvor der ikke synes at have været Plads for en middelaldersk Ættegaard i større Stil. Lidt længere oppe i den Dal, der fører op fra Hummerbakfjorden, omkring Bergs Kirke, — der har man det rige Landskab, som sees ude fra Havet, med de Betingelser, som netop paa dette Sted skulde skabe Forudsætningerne for et middelaldersk Storgaardsanlæg, medens der paa det Sted, hvor nu Gaarden Manvik har sine Huse, ikke synes at være nogen saadanne.

Efter at have taget disse Lokaliteter i Øiesyn paa selve Stedet, kan jeg ikke tilbageholde mine Tvivl, om Gaarden virkelig i Middelalderen har ligget paa sin nuværende Plads, — om ikke det gamle Manvik oprindelig har ligget oppe ved Berg, hvor der paa Høiden er store Flader henimod Eidsten. Der laa ogsaa den gamle Kirke, som nu er Ruin. Da gamle Ættegaarde hyppig havde Kirke eller Kapel, synes ogsaa Kirkens Nærhed at kunne have sin Betydning for Bestemmelsen af det oprindelige Manviks Plads. Ogsaa fra dette Punkt var der let Adgang til Hummerbakfjorden, ligesom Manviks gamle Eiere derfra tillige havde let Adkomst ned til Nevlunghavn. Fra det nuværende Manvik vilde det ikke være fuldt saa let at komme hen til Naverfjorden, som desuden kun var en aaben Rhed. Det er de to andre Bugter, som er Havnene paa Brunlanes, og af dem var Hummerbakfjorden i Mid-

delalderen — ikke bredere, men længere. Ogsaa Hensynet til de to Havne forekommer at maatte tale for den opstillede Formodning, at det gamle Manvik har ligget oppe ved Bergs Kirke. Let Adgang til Havet maatte, navnlig i den tidligere Middelalder, være en af de første Betingelser for en Storgaard i Kyststrøget, foruden at der maatte være rigeligt med Jord. Begge Dele var forenede, hvis Manvik laa ved Bergs Kirke.

Her er atter et af de Tilfælde, hvor det endelige Svar neppe vil kunne gives uden, efterat der er foretaget Gravninger. Men jeg har ikke villet tilbageholde mine Tvivl. De angaar jo en Lokalitet, der ligger nær Nesjar og Slagpladsen fra 1016, hvad enten denne maa søges ved Nevlunghavn eller ved Helgeroen.

Hvad Hummerbakfjorden angaar, da kan dens Navn ikke være af nogen synderlig Ælde. I Middelalderen har den været en Vik og havt Navn derefter. Det er da antagelig det samme Navn, som gjenfindes i den indenfor Fjordbunden liggende fordums Ættegaard Manvik.

20de Februar 1907.

Umiddelbart efterat foranstaaende lille Afhandling var sat og korrigeret, udkom Aarsberetning for 1906 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, hvor der S. 247 flg. er trykt en Afhandling af Doktor Arent Augestad med Titelen: Hvor paa Nesjar stod Søslaget mellem Svein Jarl og Olaf den Hellige? Forfatteren, der længe har været bosat i Larvik, som der har havt Anledning til at erhverve nærmere Kjendskab til Lokaliteterne omkring Nesjar, og som yderligere for sit specielle Øiemed har anstillet Undersøgelser over den hele Kyst paa Neset, kommer til det Resultat, at Slaget stod nær Helgeroen.

Men efter den omhyggeligste Gjennemgaaelse af de fremførte Grunde, er det mig umuligt at give Forfatteren min Tilslutning.

Han bygger nemlig sin Bevisførelse paa Sagaerne, og han overser derved, at disse er skrevne mindst 200 Aar efter Slaget, medens enkelte af dem er betydelig yngre, endog forfattede henimod 1380. Doktor Augestad synes ovenikjøbet at ville benytte Peder Claussøns Oversættelse af Kongesagaerne som primær Kilde, ved Siden af disse selv. Han har derved handlet i Strid mod en af de mest fundamentale Regler for al historisk Kritik, ved ikke at begynde med en Prøvelse af Kildernes gjensidige Værd. I det Sted tager han dem alle lige gode, til og med den Opgave, at der var 45 og 20 Skibe paa hver Side. Det vækker hos ham intet Anstød, at denne Viden hos en Sagaskriver først dukker frem omtrent 350 Aar, efterat Slaget stod. Hvad der staar skrevet, det er for ham *skrevet* og dermed sikkert.

Dette er den store Grundfeil ved Doktor Augestads Undersøgelse. Dens Følge bliver igjen den, at der intet kan bygges paa Undersøgelsens Resultat. Sagaernes detaillerede Beskrivelser er for den moderne Kritik i dette Spørgsmaal omtrent værdiløse. Man maa kræve, at den, som vil skrive over historiske Emner, ogsaa har, ialfald i nogen Grad, Kjendskab til, hvad historisk Metode og derpaa bygget Arbeidsmaade har at sige. Dette Kjendskab synes Doktor Augestad helt at savne. Det kræves nu, at Undersøgelsen begynder med kritisk Prøvelse af Kilderne, og at disse bringes i det rette Forhold til Emnet. Man maa saaledes ikke — som her faktisk skeet, S. 250 — regne det 19de Aarhundredes Sagaoversættelser som »Kilder«. I dette Tilfælde er der endog Grund til at spørge, om Forfatteren kjender, og om han har benyttet de oldnorske Texter. Han anfører ikke engang Nesja-

Viserne, som dog er den eneste, literære Kilde, der virkelig har Værd, og den, fra hvilken enhver Undersøgelse maa gaa ud.

Gjennem sin varme Interesse for Vestfolds Fortidsminder har Doktor Augestad Krav paa vor Sympati. Men hans historiske Bevisførelse om Slaget ved Nesjar kan trods denne Sympati ikke tilkjendes det mindste videnskabelige Værd. Dette er saa meget mere at beklage, som han i sin Afhandling har leveret gode og paalidelige Oplysninger om det, han virkelig kjender, nemlig om de topografiske Forhold.

Doktor Augestad oplyser (S. 254 flg.), at Helgeroen ikke udtales som Helge. Jeg har netop igaar, fra det allerpaalideligste Hold, modtaget den Meddelelse, at efter Udtalen paa Brunlanes maa det ansees for sikkert, at Helgeroen kommer af Mandsnavnet Helge.

Jeg kan endnu tilføie, at fra samme Hold er mig meddelt, at Manviks gamle Gaardstufter findes ret imod Bergs Kirke lige ved Veidelet, og at saaledes min ovenfor fremsatte Formodning har meget for sig. Manviks Eiere slaar fremdeles rundt Bergs Kirke, ialfald paa de to Sider, hvilket igjen kan bestyrke den Gisning, at Kirken oprindelig har hørt til Manvik, som det Kapel, der gjerne fandtes ved de gamle Storgaarde.

26de Februar 1907.

FRA HARDANGERVIDDENS FORTID.

AF O. OLAFSEN.

Den store Fjeldmark, som benævnes Hardangervidden eller forkortet Vidden (Vidda, Viddo), indbefatter i videre Betydning den vilde Fjeldmark, som udbreder sig fra Sogn (Aardal og Lærdal) i Nord til Telemarken og Bykle i Syd, mellem S. Bergenhus og Stavanger Amts Fjeldbygder i Vest til Hallingdal, Numedal og Telemarken i Øst. Det er Norges mest udstrakte og høitliggende Fjeldmark. I Almindelighed forstaar man dog ved Hardangervidden Fjeldstrækningen fra Ulvik og Hallingdal i Nord til Telemarken og Røldal i Syd, mellem Sørfjorden—Oddadalen i Vest til Hallingdal—Numedal i Øst. Hvor stor Vidden, taget i denne sidste Betydning, er, er ikke opgivet og kan kun opgives saa omtrentlig, da der ikke gives bestemte Grændser. Jeg anslaar den til omkr. 8000 Km². Naar undtages enkelte Partier, er Vidden kun lidet bekjendt. Det er væsentlig kun Fiskere, Jægere og Driftefolk, som færdes heroppe, bortseet fra Stølene og deres nærmeste Omgivelser. Jagt og Fiskeri er i den senere Tid meget aftaget, og Kjendskabet til Fjeldet er derfor ogsaa blevet mindre. Man faar et levende Indtryk af den Mangel paa Kjendskab til Fjeldet, som har

raadet, naar man studerer lidt nøiere Amtskartet. Det minder i liden Maalestok om Karterne over det Indre af Afrika. Kommer man med Kartet i Haand herop, vil man meget hyppig finde, at man er i et *terra incognita*, og at de lokalkjendte Folk staar ganske forstaaelsesløse og glor paa En, naar man læser op Navnene efter Kartet: »Me kjenne ikkji da!« Hvad skal man da kunne vente af andre, naar vore første Autoriteter paa dette Omraade er saa lidet orienterede og paalidelige!

Gjennem Aartusinder har Vidden ligget, som den nu gjør; nogen væsentlig Forandring har den vel neppe undergaaet i den historiske Tid. Engang har den været dækket af en umaadelig Isbræ; men Ingen kan sige os, hvor lang Tid der er hengaaet, siden den forsvandt. Saa maa derefter alt at dømme være fulgt en varmere Periode eller kanske flere med Afbrydelser af koldere. At Klimaet har været mildere heroppe engang, kan vi se nok af Vidnesbyrd om; de store Rødder, som findes i Myrerne, vidner om, at engang har Vidden været dækket af en stor og frodig Skog. Man har regnet ud, at Viddens Middeltemperatur engang har ligget 2° høiere end nu, hvorved Trægrændsen kom til at ligge høiere end Vidden[1]. Hvorlænge det er, siden Skogen forsvandt heroppe, kan Ingen sige. Rødderne i Myren kan antagelig holde sig gjennem Aartusinder. Paa sine Steder findes endnu enkelte forkrøblede Træer, som kan tages som Levninger af en større Skog. Sandsynligvis har Skogens Undergang taget lang Tid, rimeligvis Hundreder af Aar. Temperaturen sank langsomt, og Skogen holdt sig endnu i lang Tid paa enkelte Steder, efterat Temperaturens Aftagen havde sænket Trægrændsen. Der er Intet i Veien for at antage,

---

[1] Se J. Rekstad, Skoggrændsen og Sneliniens større Høide tidligere i det sydlige Norge. Naturen for 1903, S. 65.

at der endnu i den historiske Tid, for omkring 1000 Aar siden, har vokset Skog paa Vidden, stor og udstrakt Furuskog; ja det kan vel godt være, at Skogen har holdt sig i Dalene og paa de lunere Steder indtil for en 4—500 Aar siden. Men alt dette er kun løse Formodninger; Ingen kan sige noget bestemt.

Et andet Spørgsmaal, som er af endnu større Interesse, er Spørgsmaalet, om Vidden nogensinde har været beboet. Det er en Mening, som oftere har dukket op, og som man finder i dunkle Omrids blandt Folket i gamle Sagn, at engang var Fjeldet beboet. Det er Sagn, som man gjenfinder ogsaa paa mange andre Steder, og som man ikke uden videre tør afvise.

Spor efter Mennesker og deres Liv heroppe findes endnu. Saaledes har man oftere fundet Pilespidser paa Fjeldet; det viser, at man i hvert Fald har gaaet paa Jagt her i en Tid, som ligger langt tilbage.

Der findes fremdeles Spor af gamle Tufter, som synes at tyde paa Bebyggelse, og der er dunkle Sagn, som ligeledes synes at tyde i denne Retning. I Ljosodalen indenfor Reinsnos findes en Flade, som synes at vidne om Beboelse og Dyrkning. Stedet ligger forøvrigt ikke høiere, end at det kunde være beboet. Paa Meldestveit under I. Alsaker ligger flere Gravhauge; Stedet maa saaledes tidligere have været beboet, ligesom der ogsaa gaar Sagn herom. Flere saadanne Eksempler kan rimeligvis paavises ogsaa i andre Egne.

Mærkeligst i denne Henseende er dog de Levninger af Dyreben — »Benhauge« —, som findes paa sine Steder paa Vidden, og hvorom W. F. K. Christie har meddelt nogle Oplysninger[1]. Efter ham fandtes der saadanne Hauge af Ben ved Normandslaagen og ved Finsevandene.

[1] Se Urda, II, 408.

Ligeledes fandtes der Spor efter Husetomter, 7—10 Alen lange og 6—8 Alen brede. Spor af runde og ovale Tomter fandtes ligeledes. Benhaugene var fra $1^1/_2$—$3^1/_2$ Alen høie og havde et Omfang af 25—84 Alen. Jeg har talt med paalidelige og oplyste Mænd i Nutiden, som selv har seet disse Benhauge og har bekræftet, hvad Christie meddeler efter Vilhelm Korens Undersøgelser. Haugene — er det blevet sagt mig — indeholder en saa overordentlig Mængde af Dyreben (og Rensdyrhorn), at det er en Umulighed, at de kan hidrøre fra Skytter- og Veidefolk, som færdedes her kun en enkelt Gang. Det maa have været flere Familier, som gjennem en lang Aarrække har boet her. Christie mener, at det har været Lapper (Finner), som har holdt til her. Denne Mening synes ogsaa »Fjeldfolk«, som færdes paa Vidden, at hylde. Jeg har ialfald hørt den udtalt af oplyste og troværdige Mænd som noget sikkert og givet.

P. A. Munch optog denne Tanke og gav den en videnskabelig Form. Han opstillede den Hypotese, at før Nordmændene trængte ind i Norge nordfra, var Landet beboet af Finner eller Lapper, som drog omkring, især paa Fjeldvidderne, med sine Rensdyr. De var Oldtidens Stenaldersfolk. Han paaberaaber sig som Vidnesbyrd herom Benhaugene og Tufterne paa Vidden. Paa Grund af Munchs store Anseelse blev denne Hypotese ophøiet til gjældende Lære; i mange Aar gjaldt det som en historisk Kjendsgjerning, at Finnerne (Lapperne) var Norges Urindvaanere. Det er imidlertid en Lære, som nu forlængst er forladt.

Antikvar N. Nicolaysen har ogsaa behandlet Spørgsmaalet. I Aarsberetningen for 1857 fra Foreningen til Fortidsminders Bevarelse har han skrevet om Levninger af Norges Urfolk. Han var selv oppe i Finsedalen ved Finsevand og undersøgte Levningerne. Han

mener, at de ikke kan hidrøre fra en finsk (lappisk) Urbefolkning. Men hans Ræsonnement er meget forfeilet. Han spørger: Hvad skulde vel bevæge disse Mennesker, naar de ikke fortrængtes af andre, men var i udelukkende Besiddelse af et vidløftigt Land, til mere her end andre Steder at fjerne sig fra Kysten? Det er et besynderligt Spørgsmaal; som bekjendt drager jo Finnerne om med sine Renhjorder den Dag idag paa Fjeldvidderne. Fjeldet er jo Renens Hjem. Han mener, at Levningerne kanske skriver sig fra Stavangerbispens Reiser til Hallingdal; men denne Antagelse var saa rent utrolig, at han selv senere opgav den. Han forkaster saaledes Tanken om »Urfolket«.

I Aarsberetningen for 1860 kommer han tilbage til denne Sag, idet han beskriver sin Reise op til Finsedalen og Finsevand. Formodningen om, at Stenhytterne og Benhaugene skrev sig fra Bispens Reiser over til Hallingdal, opgiver han nu som sagt. Han antager, at det har været Skyttere fra Bygderne nedenfor, som har holdt til her om Sommeren. De Grunde, han anfører herfor, er dog ingenlunde afgjørende. At der fandtes Jernsager i Haugene, viser kun, at disse Folk, som holdt til heroppe, har levet i en senere Tid; men der er intet i Veien for, at et Nomadefolk af finsk Herkomst har levet her oppe med sine Renshjorder længe efter, at Norge var bebygget af Nordmænd. Der er med andre Ord ikke leveret noget Bevis for hverken den ene eller den anden Opfatning.

Den, som mest indgaaende har behandlet Oldtidslevningerne paa Vidden, er Skolebestyrer Bendixen: Fornlevninger i Hardanger, Særtryk af Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsminders Bevarelse for 1891 og 1892. Foruden de af Nicolaysen nævnte Gjenstande, som skriver sig fra Stenboderne og Haugene ved Finsevand, opfører Bendixen følgende Gjenstande som fundne

her: 2 Flintestykker med Mærker efter Slag, 1 Pilespids af sort Skifer, et tilhugget Stykke af samme Stenart, sandsynligvis Emne til en Pil, 1 Pilespids af hvidgul Skifer, 1 liden Hein, Midtstykket af en Pilespids af sort Skifer, 1 Jernnaal, 1 Stykke afslaaet Kvarts, 1 Klinknagle og 1 lidet smalt, krummet Jernstykke, kanske et Beslag. Videre fandt han i og ved Boderne: Dyreben, 1 Søm, 1 liden Hein, 1 Klinknagle, et Par Jernstykker, brændte Ben, 3 Flintestykker, 22 Kvartsstykker osv. Hobene af Rensdyrben var saa store, at der kan tales om Jægteladninger.

Alt dette ser besynderlig ud og synes at vidne om en fast Beboelse. Han fandt Levninger her af 3 Stenboder, hvad der ogsaa taler for en større Samling af Mennesker. Stensagerne, siger B., vidner om et Folk beslægtet med Finnerne (Lapperne); de tilhører den arktiske Stenalder. Han vover dog ikke at opstille nogen Hypotese om en Urbefolkning af Finner; hidrører Gjenstandene fra finske Folk, maa disse, mener han, have været omstreifende og tilhørt en senere Tid.

Her maa jeg ogsaa pege paa, at Bendixen har fundet Gravhauge i Syssendalen paa Steinstøl, Berastøl og Øren og i Bjoreidalen ved Grjoto Økser, Pile og Ringe m. m., i Fljodal (?) ligesaa 1 Økse og i Hallaskar 1 Pil og 1 Jernstykke. Mærker efter gamle Tomter fandtes her paa flere Steder.

Den almindelige Mening har trods alt dette dog i den senere Tid blandt Videnskabsmændene været, at alle disse forskjellige Oldtidslevninger hidrører fra Skyttere, Fiskere og lignende. Men det kan dog neppe nægtes, at naar man hører, hvad Øienvidner beretter, og ser de Fund, som er gjort, faar man Tvivl om Rigtigheden af denne Opfatning.

Den sidste, som indgaaende har behandlet Spørgsmaalet om Norges Urbeboere, er Dr. A. M. Hansen i hans Værk: Landnaam i Norge. Han opstiller den Hypotese, at Norge, før den ariske Indvandring fandt Sted, har været beboet af et Folk af mongolsk Oprindelse, rimeligvis en ugrisk Folkestamme, nærbeslægtet med de nuværende Finner i det nordlige Norge. Den yngre Stenalders Folk skulde da være disse vort Lands oprindelige Beboere. Til Støtte for denne Hypotese beraaber Forf. sig bl. a. ogsaa paa de omtalte Fortidslevninger paa Vidden og mener, at de er Levninger efter dette Folk.

Det er ikke min Mening her at komme ind paa Spørgsmaalet om Norges første Beboere; jeg vil kun holde mig til Vidden. Skulde de omtalte Levninger skrive sig fra Stenaldertiden, synes de at blive temmelig gamle, og jeg kan ikke nægte for, at det synes mig noget tvivlsomt meget af hvad Forfatteren fremfører. Men at et *Folk*, som levede af Jagt og Fiske, engang har holdt til paa Vidden, deri synes han at maatte gives Medhold. Levningerne er altfor store til at være fra Jægere og Fiskere, som blot færdedes her engang imellem; Beboerne af Hytterne maa have boet heroppe i lang Tid. Vi kjender ikke til, at Finnerne i den sidste Del af Middelalderen og den nyere Tid har været paa disse Kanter af Landet; hvis saa havde været Tilfældet, vilde sikkerlig Mindet derom have levet her, om ikke andet saa i enkelte Stednavne. Men intet saadant Minde kjendes, og derfor maa rimeligvis dette Folks Optræden ligge længere tilbage i Tiden. At det ikke har været Nordmænd, d. e. Folk af arisk Herkomst, kan ikke bestemt afvises uden videre; men det synes lidet rimeligt. Vi kjender i hvert Fald ikke noget Vidnesbyrd om, at vort Folk nogensinde har levet som Nomadefolk af Rensdyravl paa Fjeldene. Jeg har vanskeligt for at forstaa, hvorledes Stenalderens

Folk, som bevislig har holdt til i Lavlandet og fortrinsvis paa de bedste Steder, kunde samtidig færdes med Ren oppe paa Høifjeldet.

Spørgsmaalet er saaledes endnu ikke løst, og kanske det aldrig vil blive det. Saameget kan man kanske antage som sandsynligt, at et Nomadefolk, som levede af Rensdyr, og som hørte den finsk-ugriske Folkegren til, har i Aarhundreder og kanske længere havt sit Tilhold paa Vidden. Det er intet i Veien for, at de endnu i Begyndelsen af den historiske Tid har holdt til her. At der findes Redskaber af Jern blandt deres Efterladenskaber, er intet Vidnesbyrd om, at Folket hørte Jernalderen til. Dels kan det jo tænkes, at de stod i Forbindelse med Nordmændene nede ved Fjorden eller i Dalene, og dels kan det antages, at Jernsagerne skriver sig fra en senere Tid. Det var nemlig Skik og Brug, og det er det endnu til en vis Grad, at Jægerne og Fiskerne benyttede Stenboderne paa Fjeldet, hvor de fandt dem. De betragtedes næsten som et Fælleseie, selv om denne eller hin Mand havde sat dem op. Havde et Nomadefolk bygget de omtalte Stenboder og senere forladt dem og Fjeldet, vilde efter al Sandsynlighed Nordmændene benytte dem senere, naar de færdedes paa Fjeldet. Det er intet i Veien for at antage, at disse sidste gjennem mange Hundrede Aar har benyttet de gamle fundne Stenboder, og at de fundne Jernsager er Efterladenskaber fra dem.

Hermed gaar jeg over til et andet Spørgsmaal, som angaar en senere Tid, nemlig om de gamle Nordmænd i Middelalderen kjendte og brugte Hardangervidden. Som bekjendt er det meget sjelden, at vore Sagaer omtaler, at Høvdinger eller andre drog over Fjeldet mellem Hardanger og Østlandet, medens der idelig og altid fortælles om Reiser gjennem Gudbrandsdalen, over Dovre, gjennem

Valders osv. Det er klart, at Veien over Vidden blev kun meget sjelden benyttet. Fjeldet var langt over, uveisomt og uden Fjeldstuer. Stundom er det dog blevet benyttet; vi ved saaledes, at Gregorius Dagssøn reiste over Telemarken, Haukelid og Røldal til Etne, og rimeligvis er der ogsaa enkelte andre, som kan have taget den samme Vei eller fra Hallingdal over til Eidfjord. Forbindelsen mellem Bygderne paa begge Sider af Fjeldet har uden Tvivl i Middelalderen været meget liden, størst mellem Eidfjord og Hallingdal. Folkemængden i disse Bygder var meget tynd, og nogen Handelsforbindelse var der endnu neppe Tale om. De gamle Veie, »Slæbene«, som fører over Vidden, og som viser os, at Forbindelsen over Fjeldet er gammel, er vistnok yngre end Middelalderen for de flestes Vedkommende.

Vi ved med Sikkerhed, at Biskoperne i Stavanger pleiede at drage over Fjeldet fra Eidfjord til Hallingdal, naar de reiste paa Visitats til sine Menigheder i Hallingdal. Eidfjord hørte derfor ogsaa indtil 1636 Stavanger Stift til. Hallingdal og Valders vedblev at høre under Stavanger Bispedømme indtil 1631, da det bestemtes (10. April), at Valders og Hallingdal skulde gaa over til Oslo Bispedømme, medens Øvre Telemarken skulde lægges til Stavanger[1]. Peder Claussøn fortæller i sin Norges Beskrivelse[2], at Biskopen i Stavanger drog over Halnefjeld eller Hardangerfjeld til Hallingdal. Der var 14 Mil over Fjeldet, og der var Boder paa Fjeldet, hvor Biskopen overnattede; en af disse kaldtes Biskopsbod. Om Biskopernes formentlige Reiserute over Fjeldet har jeg skrevet paa et andet Sted. Rimeligvis har Biskopen med sit Følge taget op paa Fjeldet i Simodalen, hvorved han undgik Elvene.

---

[1] Se Faye, Kristiansands Stifts Bispe- og Stifts-Historie, S 235.

[2] Storms Udg. af Peder Claussøns Skrifter, S. 333.

Maabødalen kunde han ikke komme op med Heste; Hjelmodalen var ogsaa meget besværlig. Hvor Boderne laa, ved vi ikke; men det er ikke urimeligt, at den saakaldte Olafsbu kan have været en af dem, og at den har faaet Navn efter St. Olaf; men dette er kun en Formodning. Navnet Halnefjeld er endnu bevaret i Navnene Halnekol, Halnekjøn osv., og Biskopens Reise har maaske gaaet omtrent hvor nu Turistveien gaar eller lidt søndenfor Krækjahytten.

Efter Sagnet skal Kristian den anden i 1508 eller 1511 have reist over Vidden paa sin Reise til Bergen. Han skal være kommet over Haukelid og Røldal og ned gjennem Oddadalen. Han overnattede, siges der, paa Gaarden Hildal — man nævner ogsaa det Tun, hvor han laa — og drog derfra til Hovland, hvor han overnattede i den gamle Røgstue, som endnu staar her. Sagnet fortæller ogsaa, at man maatte drage ind en Høslæde og rede Leie paa denne for den unge Konge, da Sengen var for kort. I Eidfjord fortæller Sagnet, at Kongen reiste herfra over Fjeldet, og at han kom hid paa en Søndag, just som Folk gik til Kirke. Hvor meget sandt der kan være i dette Sagn, kan jeg ikke afgjøre; men mærkeligt er de Træk, som omtales, og som synes at maatte have noget historisk at knytte sig til.

Men hvad jeg særlig vilde henlede Opmærksomheden paa her, er den Omtale af Vidden, som vi finder hos Johannes Svaning: Christiernus II Daniæ Rex. Speculum regis, Lib. I, Cap. V., hvor han omtaler Erik Walkendorfs Reise til Bergen. Kongen sendte ham did for nøiere at undersøge Forholdene, og det er da ikke utænkeligt, at den unge Konge har fulgt samme Vei, da han kort efter drog til Bergen. Erik Walkendorf, siger nævnte Forfatter, drog over Fjeldet til Bergen, og den Beskrivelse han giver af Fjeldet er saadan, at han maa have hørt Reisen

skildret af en, som havde været med eller ialfald var lokalkjendt. Han benævner Fjeldet Dorefjeld, som maa være en Misforstaaelse og en Forvanskning af Dovrefjeld. Forøvrigt svarer Beskrivelsen netop paa Hardangervidden og ikke paa nogen anden Fjeldmark i Norge. Der er mange Dages Reise mellem Oslo og Bergen; Veien er meget besværlig og vanskelig. Man maa reise over vilde og høie Toppe (per scopulos asperrimos altissimosque) og gjennem dybe Dale og en Ørken af uhyre Udstrækning (perque desertum vastissimum atque longissimum). Her er ingen menneskelige Boliger; men der er alene opført af de gavmilde gamle Konger et Hus midt paa Fjeldmarken, hvor Veifarende kan finde Ly og overnatte; thi Ved skjænker Stedet i Overflod til alle Aarets Tider. Naar de Reisende medfører Ildtøi, kan de her gjøre op Ild og koge og spise af, hvad de fører med sig; men nogen Kok vil de ikke finde der. Ørkenen har faaet sit Navn a vastitate et stultitia — han sigter her til Navnene Vidden og Dorefjeld —; thi den, som uden en tro og velkjendt Fører vover sig ind i den, dumdristig og taabelig, vil som Regel blive narret og vil omkomme paa Veien. Saa vidstrakt er den baade i Længde og Bredde, at Europa ikke har nogen Ørken, som er større og mere udstrakt end denne. Som vi ser, Beskrivelsen passer netop paa Vidden, og det er tydeligt, at det som sagt netop er dens Navn: Vidde, som han vil udtrykke med sine Omskrivninger.

Hvor den her omskrevne Fjeldhytte har været, ved vi ikke. Enten har den vel ligget paa Overgangen fra Hallingdal til Eidfjord, eller ogsaa paa Haukeli-Fjeldet. Den kan dog ogsaa have ligget ved Nordmandslaagen eller inderst i Bjoreidalen. Men mærkeligt synes det mig, hvad Forfatteren siger om Veden: nutrimenta ignis qvolibet anni tempore locus abunde ministrat. Man fandt Ved i

Overflod paa Stedet. Paa ingen af de nævnte Ruter findes nu anden Ved end Dvergbirk (Kise) og Vidjer, og mangesteds er der meget lidet ogsaa af disse Buskvekster at finde. Det synes, som om der paa denne Tid maa været Skog paa Vidden paa sine Steder, og eftersom det hedder, at man til enhver Tid af Aaret kunde finde Brænde, kunde man være tilbøielig til at slutte, at der kanske fandtes fortørkede Furuer, som stod igjen fra en uddød Skog. For enhver Fjeldvandrer er det en velkjendt Sag, at Spørgsmaalet om Brænde er meget vigtigt og vanskeligt. At gjøre op Varme med Løvskog, hugget af Roden, er ingen let Sag, naar man intet har at tænde med. Men finder man en gammel fortørket Furu i Nærheden, er det en let Sag.

Jeg har ovenfor sagt, at de saakaldte »Slæb«, d. e. optraakkede Veie paa Vidden, skriver sig fra en forholdsvis sen Tid. Jeg skal nu nærmere paavise dette. Efter alt at dømme har Færdselen over Vidden i Middelalderen været meget liden; sjelden eller aldrig drog Bygdefolk over Fjeldet. Herfra gjør rimeligvis Eidfjord og Hallingdal nogen Undtagelse, idet sandsynligvis ogsaa i Middelalderen nogen Forbindelse fandt Sted mellem disse to Bygder. Sagnet siger derfor ogsaa, at Eidfjords Befolkning er kommet fra Hallingdal, og dette er ikke utroligt; Folket i Eidfjord har et andet Præg end Haringerne i Almindelighed. At Befolkningen er fra Hallingdal vil vel kun sige, at den er stærkt opblandet fra Hallingdal af. Befolkningen i Eidfjord var imidlertid meget liden, og Forbindelsen med Østlandet var derfor ogsaa kun ringe.

Vi ved temmelig god Besked om, naar den livlige Handelsforbindelse mellem Hardanger og Østlandet opstod. Som bekjendt blev Kongsberg Sølvværk og Bergstaden Kongsberg anlagt i 1624. Der opblomstrede en betydelig Bergværksdrift her, og en Mængde Mennesker nedsatte sig

her. Dette gav Anledning til, at Haringen begyndte at reise over Fjeldet for at drive Handel. Denne Forbindelse tiltog stadig og naaede sit Høidepunkt i den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede, da store Følger drog over Vidden hele Sommeren udover, efterat Fjeldet var blevet farbart. Det var især Fedevarer og navnlig Talg til Bjergværket, som man førte paa Hesteryggen. Paa Tingene lignedes der ud — som det synes — hvormeget hver af Færdselskarlene skulde levere af Talg til Værket. Ogsaa Humle var en almindelig Handelsvare.

Men kanske endnu vigtigere end nogen af de nævnte Handelsartikler var en anden og helt forskjellig. I over 200 Aar har der foregaaet en livlig Handel med Heste mellem Hardanger og Telemarken. Denne Handel begyndte omkring 1700 eller kanske lidt efter. Det var et Par Mænd paa Gaarden Espe, Sønner af Lensmand Ole Knutsen Espe, som først begyndte hermed; Forretningen tiltog efterhaanden, og flere og flere blev med. En Mængde Heste omsattes Aar om andet. Telemarkingerne mødte oppe paa Fjeldet for at gjøre sig nærmere bekjendt med Hestene. Hestemarked holdtes en lang Tid ved Saltpyt i Rauland. Haringen tjente mange Penge ved denne Handel; det var de bedste Mænds Sønner, driftige, foretagsomme og dygtige unge Mænd, som drev Forretningen. Til Gjengjæld blev de af Øvrigheden gjentagende mulkterede for »Løsgjængeri« — det var i Slutningen af det 18de Aarh., da den danske Regjerings Visdom fandt, at Handel var »Landprang« og »Løsgjængeri«. At saadan Taabelighed kunde vinde Udbredelse og Medhold i Lovgivning og Styrelse, viser klart, hvilken Magt Fordommene har.

Flere Gange hændte der under disse Reiser over Vidden Ulykker. Flere Mænd mistede Livet, især i Elve

og Vande. Det vilde føre mig forlangt her nærmere at fortælle derom.

Hvor almindeligt det var, at man drog fra Hardanger over Fjeldet til Kongsberg og andre Steder, har vi mange Vidnesbyrd om. Vi finder, at man leiede sig Heste af Gaardmændene, at hver enkelt Reisende kunde have flere Heste belæssede med Kløv, og at det var ofte store Følger, som drog afsted. Det var mærkeligt, at disse ofte unge Personer, som ikke kunde skrive eller regne som Regel, kunde greie sine Forretninger. Men det gjorde de. Jeg har fundet et oplysende Eksempel derpaa i en Retssag i Eidfjord fra Begyndelsen af det forrige Aarhundrede. Der var kommet falske Pengesedler i Omløb i Hardanger, og der blev holdt Forhør i Sagen. Man fulgte Sedlerne tilbage til en Mand paa Varberg i Eidfjord, og han oplyste, at han havde faaet Sedlerne fra Østlandet. Han havde en Søn, som var omkring 18 Aar, ikke konfirmeret, kunde hverken læse eller skrive end sige regne. Gutten, som havde været til Kongsberg med flere Kjør foruden anden Vare og havde en 6—700 Rgd. med sig i Lommen tilbage, kunde dog for Retten med en beundringsværdig Nøiagtighed gjøre Rede for den hele Sum, lige til Skillinger, hvormeget han havde faaet af den og den osv.

Jeg nævnte, at mange mistede Livet ved Ulykkestilfælde paa Reiserne. Det er underligt, at et ikke meget større Tal omkom. Vi skal nemlig lægge Mærke til, at man først maatte over Veig, dernæst over Kvenno eller Laagen, alt efter som man lagde Veien, foruden over en Række andre Elve, som kunde være farlige nok. Især tidlig paa Sommeren og tildels om Høsten under stærkt Regn var det forbundet med stor Fare at passere Elvene. Hestene havde jo tung Kløv, og saa skulde de desuden bære en voksen Mand. Ofte hængte flere sig paa en

Hest. En anden Fare, især sent om Høsten, var, at man blev overrasket paa Fjeldet af Styggeveir, Snefog, saa man ikke kunde komme nogen Vei. Ogsaa herom har vi mange Fortællinger, som jeg her forbigaar.

Da det kanske kan interessere enkelte Fjeldvandrere, skal jeg afskrive to Reiseruter over Fjeldet, saaledes som jeg har fundet dem optegnet. Den ene er Telemarksruten og den anden Numedalsruten, og begge har sit Udgangspunkt fra Sørfjordens Østside.

1. Numedalsruten eller Nordmandsslæbet:

Den første Dag fra Sørfjorden til Hallaskar (paa Østsiden af Veig; gammel Hvileplads for Færdselsmændene).

Den anden Dag fra Hallaskar til Bremafot (paa Grændsen mellem Bergenhus og Buskeruds Amt).

Den tredie Dag fra Bremafot til Søkjødnabuane i Numedal, hvorefter man vel havde Bygden for sig.

2. Telemarksruten ser saaledes ud:

Første Dag til Hallaskar, som ovenfor.

Anden Dag til øvre Lakadal.

Tredie Dag til Vollane.

Fjerde Dag til Mjøsstranden.

Denne Rute har saaledes rimeligvis gaaet over Laagen ved Heisankjønnene, fulgt Normandslaagens Østside og bøiet af ved Lakadalsnuten. Kvenno har den rimeligvis passeret ved Hansbu. Hvor de tog ned paa Mjøsstranden, staar her intet om; men vi ved, at man pleiede at komme ned i Rauland.

I denne Forbindelse vil jeg ogsaa nævne en anden Forretning, som var knyttet til Vidden, nemlig Falkefangsten. Falke var som bekjendt meget efterspurgte i sin Tid. og det var derfor mange, som drev Fangst efter dem. Kronens Falkeleier omtales i Lensregnskabet for

Bergenhus 1566[1], hvoraf sees, at Kronen havde enkelte Steder tilegnet sig Falkefangsten som en Rettighed. Den leiede denne ud mod Afgift, som synes ikke at have været saa ubetydelig. Af det sidst anførte Sted sees, at Falkefængerne skulde yde Told og Rettighed, hvoraf man kan slutte, at Regjeringen i Kjøbenhavn betragtede Falkefangsten som et kongeligt Regale. Denne Falkefangst er vel foregaaet ikke blot paa Vidden, men overalt paa Høifjeldet. At den dreves paa Hardangervidden, har vi endnu sikre Vidnesbyrd om. Der er flere Steder, som har Navn efter Falkefangsten, som Falkabrot, og Sagnet fortæller, at her fangede man Falke.

Det Spørgsmaal, som særlig interesserer mig, og som jeg her nærmere vil behandle, er Spørgsmaalet om, naar Stølene paa Vidden er taget i Brug. Stølene, d. e. de egentlige Fjeldstøle inde paa Vidden, er af forholdsvis ny Oprindelse. I Middelalderen havde ialfald Hardanger ingen Fjeldstøler. Befolkningen var saa tynd og adspredt, Kreaturholdet saa lidet og Beiterne i Lierne og under Fjeldeggen saa udstrakt, at man ikke følte Trang til at drage ind over Fjeldvidden. Fjeldet er for en stor Del saaledes beskaffent, at man maa reise en lang Strækning gjennem et vildt, oprevet Høifjeld med stride Elve og Bræer for at naa til de bedre Havnegange. Mange af disse Elve var vanskelige at passere, naar der ikke blev bygget Broer over dem. Vi kan med temmelig stor Klarhed følge Udviklingens Gang. Nede i Lien, et Stykke ovenfor Gaarden, ligger som Regel en Støl, som nu enten er nedlagt eller kun bruges en kort Tid Vaar og Høst. Det er antagelig Gaardens første Støl og er vel ligesaa gammel som Gaarden selv som oftest. Oppe under selve Fjeldeggen eller helt oppe paa denne ligger den næste Støl, som ogsaa for Tiden enten er nedlagt eller kun bruges

[1] N. Mag. II, 66. 81; I, 463.

til enkelte Tider; den betegner det næste Trin i Udviklingen: Man søgte op paa Fjeldet for at naa i Havnegangene her. Rundt omkring Fjeldmarkens Nord- og Vestrand, mod Kinservikfjorden, Sørfjorden og Oddadalen, ligger eller laa Stølene som en Krands rundt Fjeldet. Enkelte af disse Støler kunde ligge i en Dal eller et Skar i Fjeldmassen og havde en gunstigere Beliggenhed end de andre, hvorfor de kunde holde sig saa meget længere. Saadanne Støler er: Stølene i Grytingdalen, som skjærer op fra Husedalens nedre Del og rimeligvis ogsaa flere. Det tredie Skridt i Udviklingen var, at man forlod Stølene paa eller under Eggen og drog østover eller indover Fjeldet til de store og ypperlige Beitestrækninger, som her findes. Vi ved intet om Tiden, da de to førstnævnte Rækker af Støler optoges; men derimod kan vi med temmelig stor Sikkerhed bestemme Tiden, da de sidstnævnte Støler toges i Brug; for manges Vedkommende kjender vi endog Aaret. I Almindelighed tilhører de Tiden mellem 1660 og 1820; senere er ingen nye Støler paa Vidden optaget; men mange er nedlagt.

Den første Gang, at jeg har fundet Fjeldstøler udtrykkelig omtalt, er i en Aftagsforretning paa Gaarden Hus i 1645, hvoraf Afskrift er indtaget i en Lagtingsdom af 1698. Her omtales, at der »iaar« havde været saa meget Sne tilfjelds, at man ikke kunde komme paa Stølen. Her maa selvfølgelig menes en Fjeldstøl, og da kan det neppe være nogen anden end Gaardens nuværende Støl Grøndal ved Grøno ovenfor Husedalen i en Høide af omkring 1200 M. over Havet. Altsaa er denne Støl optaget før denne Tid. Ved denne Tid flyttede Sognepresten i Kinservik fra Braavoll til Ullensvang. Braavoll maa da have havt Støl i Grytingdalen; senere — omkring 1700 — byttede Presten Stølen i Gryting med Stavalid, som altsaa ogsaa maa være ældre end

det sidstnævnte Aar. Ullensvang Prestegaard havde tidligere havt Støl paa Fjeldeggen ovenfor Gaarden; nu fik den den omkring 5 Fjeldmil fjernede udmærkede Fjeldstøl Stavalid.

Gaarden Sekse havde sin Støl i Nærheden af det lille Omnkjel-Vatn; den kaldes endnu som før Munkabu, rimeligvis fordi Sekse-Gaardene for den største Del tilhørte Lyse Kloster. Fra Munkabu flyttede Sekses Opsiddere omkring 1650 og tog sig Støl i Solemmedal. De skjænkede Kinserviks Kirke 7 Spand Salt, rimeligvis for at kunne komme lykkelig og vel over Kinso. Disse 7 Spand Salt kaldtes derfor Kinsolaupen. Den findes ikke i Bjørg. Kalvsk., heller ikke i en gammel Jordebog fra 1585, som har tilhørt Bispearkivet, og heller ikke i en Fortegnelse over Kinservik Kirkes Landskyld i Kirkestolen fra 1645. Den nævnes, saavidt jeg har kunnet finde, første Gang i Kirkestolen i 1660; Aaret efter opføres den i Landkommissionens Jordebog af 1661. Stølen er saaledes rimeligvis optaget kort i Forveien. I 1712 førtes der en Sag for Retten mellem Opsidderne paa Sekse om Kinsolaupen, og her ser man, at den ikke var meget gammel.

Omtrent paa samme Tid som Sekse flyttede ogsaa den store Gaard Opedal øst i Fjeldet og tog sin Støl (Finnabu og Langedalen). Sagnet fortæller endnu, hvorledes det gik til. Deres tidligere Støl var Opesjo. Samtidig med Opedal flyttede ogsaa Aarhus østover; de havde tidligere stølet i Nærheden af Opesjo (i Ysjebotnen). Vi har Efterretninger om, naar dette skede. I en vidløftig Sag mellem Opedal og Ullensvang om Stølsbeiterne og Grændserne omkring 1800 oplyste et af Vidnerne, at han havde hørt sin Bedstefar Mathis Frøines (omkr. 1730) fortælle, at Aarhus forlod sin Støl i Ysjebotnen og tog op Gunhildstøl. Manden, som gjorde dette, nævnes ogsaa;

han levede omkring 1650. Ullensvang flyttede, som før nævnt, til Stavalid omkring 1700. I Tiden mellem 1650 og 1700 synes en Række Støler at være blevet optaget, dog ikke de, som ligger længst inde paa Vidden.

Temmelig nøiagtige Oplysninger om Stølsforholdene paa Vidden findes i Matrikulkommissionens Protokoller af 1723. For hver Gaard omtales ogsaa dens Sæter. Det sees af disse Opgaver, at de fleste af de Støler, som nu kjendes paa Viddens vestlige Del, da var tagne i Brug. Derimod er der endnu ikke kommet Støler i dens midtre Del: Veigdalens øvre Del, Bjoreidalen, Bjønnabotn, Belabotn osv. Saagodtsom alle disse Støler tilhører Ullensvangs Herred; Eidfjord er kun opført med een Støl paa Fjeldet. Eidfjord havde saa rige Beiter nærmere, og Befolkningen var saa tynd, at der endnu ikke var nogen Trang her til større Havnegange.

Det synes, som om der i de nærmest følgende Aar efter 1723 ikke er blevet optaget nogen ny Støl; men i den anden Halvdel af Aarhundredet optages flere Støler, især i Veigdalen, som Fljodal, Hallaskar (?), Frisæter, Olavsdal osv. Olavsdal blev optaget i 1776 af Legreid. I 1809 optoges Aaremot, i 1807 Krokevashallet og Litle-Os, i 1808 Bjønnabotnen, i 1820 Hansbu. Her er det navnlig af Interesse at lægge Mærke til, hvorledes man optog Stølene. Dette skede ved »Udraab« til Tinge. Og det hedder da almindelig, at Vedkommende tog Støl i Kongens Alminning. Jeg skal kun anføre en saadan Forretning fra 1811 vedkommende Lille Olavsdal. Det hedder her: »— — At de ingen ringeste Ret har til ermeldte Dalføre Lille Olavsdal, men at samme som de øvrige omhandlede Strækninger, dem ingen kan tilegne sig »er hans Majestæts Alminning tilhørende« — — — — — og da ingen af den tilstedeværende talrige Almue

erklærede sig at vide andet, end at det er Kongens Alminning — — — —.«

Man ser heraf, at der endnu var en klar og levende Bevidsthed om, at Vidden var Stats-Alminning. I den senere Tid har denne tabt sig mere og mere, og man har begyndt at betragte Fjeldet som tilhørende private, hvorfor ogsaa en hel Del Støler i den sidste Tid er blevet særskilt skyldsatte. At dette er en ganske feilagtig Betragtningsmaade, kan der efter min Mening ikke være Tvivl om. Hardangervidden kan som alt Høifjeld forøvrigt i vort Land kun have været Stats-Alminning.

Efter et gammelt Sagn skal der engang være fundet Sølv paa Vidden i Veigdalen, og en Mand fra Eidfjord skal have drevet Bjergværksdrift i det Smaa heroppe. Han holdt Stedet hemmeligt og tog sin Hemmelighed med sig i Graven. Mange har ledt efter Sølvminer i Veigdalen, men uden at finde nogen. I 1898 fandt en Mand fra Eidfjord, som vardede op Veien fra Bjoreidalen til Telemarken, en Grube, som antages at have været den omskrevne Sølvgrube. Det var en 6 Meter lang Gang eller Stoll ind i Fjeldet, som tydeligvis var gjort af Menneskehaand. Gruben var fuld af Vand. Der blev ogsaa fundet Sølverts; men den var ikke meget righoldig [1].

---

[1] S. Bergenhus Folkebl. 1898, No. 33.

CHRISTIANIA FØRSTE KUNSTSKOLE.
ET BIDRAG TIL VOR KUNSTHISTORIE.

AF
CARL WILLE SCHNITLER.

I.

Den 11te December 1811 feiredes i by og bygd udover Norges land nationale glædesfester i anledning af den kongelige beslutning af 2den September om universitetets oprettelse[1]. Tiltrods for at denne foranstaltning i mindst ligesaa høi grad var fremtvungen som frivillig fra kongemagtens side, flød ikke destomindre ved disse festligheder den obligate kongehyldest i rige strømme med underdanige taksigelser for den kongelige naades uforskyldte velgjærninger. Man begyndte nu i Danmark at forstaa det betænkelige ved længere at hindre gjennemførelsen af dette gamle nationalønske hos Nordmændene, saameget mere som landet nu viste alvoret i sit krav ved en storslagen offervillighed, idet man — som Jac. Aall siger — »lagde Midlerne ved Siden af Ønsket«.

Ogsaa i København feiredes paa foranstaltning af den københavnske afdeling af »Selskabet for Norges Vel«

---

[1] H. Birkeland: Selskabet for Norges Vel 1809—1829. Christiania 1861, S. 46.

samme dag glædesfest i den saakaldte Gjethussal paa Kongens Nytorv. Tiltrods for at glæden paa allerhøieste sted antagelig neppe har været overstrømmende, bivaanedes festen af kongefamilien og statens høieste autoriteter. Professor Niels Treschow holdt en længere takketale, og lykønskningsadresser blev oplæst fra en række videnskabelige og kunstneriske institutioner. »Festens Glanspunkt var imidlertid Prinds Christian Frederiks Optræden som Præses for det norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem og for Kunsternes Akademi i Kjøbenhavn. Den Anstand og Værdighed, hvormed Prindsen her for første Gang traadte offentlig frem, vakte almindelig Opmærksomhed, og den Varme, hvormed han udtalte sig i et norsk Anliggende, fremkaldte en Interesse og Begeistring for ham blandt de tilstedeværende Nordmænd, som under de senere politiske Begivender blev af stor Betydning«[1]. Specielt paa Kunstakademiets vegne udtalte Prins Christian Frederik ved denne anledning følgende: »Med ikke mindre levende Følelse udbryder Kunsternes Academie: Hil dig, Norges Høiskole! I den Lund, hvor Videnskabeligheds og Oplysnings Kilde har sit Udspring, blomstrer de skjønne Kunster. Academiet ønsker: at det Norske Folk, quægende sig ved denne Helligdom, maae elske og dyrke disse Blomster, og at denne ublandede Nydelse til sildigste Tid maae agtes som en af de største Velsignelser. Taknemligen vil det erindres, at ogsaa den skyldes dig, o! Frederik!«[2].

---

[1] Birkeland: Selsk. f. N.'s V., s. 48.

[2] Talen er trykt i »Forhandlinger ved Festen i Kiøbenhavn d. 11te December 1811. Kbhvn. 1812.« S. 108. — Anførte brudstykke findes indført i det danske Kunst-Akademis Dagbog (i dets archiv paa Charlottenborg) for 13de December 1811 som fra præses indløben skrivelse, hvori han har tilføiet følgende: »Saaledes ønsker jeg at have udtrykt Academiets Følelser paa en for et hædret Kunstner-Samfund behagelig

Hvorvidt nu Prins Christian Frederik med denne sin hentydning til »de skjønne Kunster«, som blomstrer »i den Lund, hvor Videnskabeligheds og Oplysnings Kilde har sit Udspring«, har havt i tanke nogen speciel existerende indretning for bemeldte kunsters blomstring i Norge, er vel tvilsomt. Den klinger mest som en frase hen i det blaa. Men paa den anden side er det ingenlunde umuligt. For der fandtes virkelig paa dette tidspunkt i sin vorden en norsk institution, som i nogen grad har krav paa at kaldes en kunstanstalt. Den skyldtes det samme »Selskab for Norges Vel«, hvis fortjeneste det for en stor del var.

Maade, — at ogsaa min Interesse for dette har ledet min Tanke og fordoblet min Følelse i en saa vigtig Anledning vil Academiet være forsikret«. — I copibogen for 14de December findes saa indført følgende takkeskrivelse til præses: »Aldrig kunde Academiets Følelser tolkes værdigere, end det behagede Deres Høyhed at tolke dem paa hiin uforglemmelige Dag, som Oplysningens Venner feirede den huldrigeste og viseste Konge til Ære. Ikkun faae iblandt os var den Lykke forundt, nærværende at deeltage i Deres Høyheds med Hiertets Ild og Varme udtalte Følelser. Men disse faae ønskede at kunne meddele Indtryket deraf til alle. Og saa! ei Indtrykket allene men Ordene selv meddeles ved Deres Høyheds Naade. Med Taknemmelighed har Kunsternes Academie modtaget denne Naade for at overantvorde den med selve Ordenes hele Vægt til sine Aarbøger, som allerede nu vidne høit om Academiets Lykke under Deres Høyheds udmærkede Præsidium.» — Chr. Frederik var Akademiets præses fra 21de April 1808, indtil han i 1813 drog til Norge. Under 7de Marts d. a. findes i Dagbogen indført hans afskedsskrivelse, dat. Christiania 23de Febr. 1814. — Han var en sterkt kunstinteresseret mand, hans forhold til Thorvaldsen og J. C. C. Dahl er bekjendt. Efter sin tilbagekomst fra Norge indtog han igjen forsædet i Ak.'s forhandlinger 23de Nov. 1814 og forblev dets præses indtil sin død (som konge) 1848, cfr. Meldahl og Johansen: Det kgl. Akademi for de skjønne Kunster 1700—1904. Kbhvn. 1904, s. 147.

at universitetssagen var kommen ind i ny gjænge og nu tilslut ført frem til seir. Og prinsen var som det danske Kunstakademis præses allerede paa dette tidspunkt kommet i forbindelse med den.

Selskabet for Norges Vel havde under sine talrige bestræbelser for paa alle maader at fremme det forkomne lands aandelige og især dets materielle interesser ogsaa havt sin opmerksomhed henvendt paa forbedring af haandværksstandens uddannelse. I selskabets love § 2 B angives som »Gjenstandene for dets Bestræbelser i økonomisk Henseende: at befordre Agerdyrkning, Fædrift, Huus-, Konst-, Manufactur- og Fabrik-Flid samt paa enhver anden Maade at bidrage til en rigtig Benyttelse af Landets naturlige Fordeele — og til Afhjælpning af dets Savn«.

Det staar derfor i fuld overensstemmelse med selskabets plan, naar der i dets organ »Budstikken«, bd. 2 (s. 201), tillægsblad for 30te Aug. 1810 under »Foreløbige Efterretninger« meddeles: »Blandt de Forslag, som ere indgivne til Directionen, er ogsaa et af Hr. Grosserer og Borger Capitaine L. Mariboe, der angaar Oprettelsen af Tegneskoler i Norges større Kiøbstæder. Hr. Mariboe tilbyder selv 500 Rdlr. strax og 50 Rdlr. aarlig som Bidrag til en saadan Tegneskoles Underhold i Christiania. Directionen har i denne Anledning under 20de Juni sidstleden udnævnt en combineret Committee, bestaaende af D'Hrr. Oberste Sejersted, Oberstl. Hegermann, Secretaire Schandorff og Hr. Grosserer L. Mariboe, der ere anmodede om saavel nøiere at bedømme og overveie det indgivne Forslag som og at udkaste en fuldstændig Plan til en saadan Skole samt at gjøre Overslag over Omkostningerne ved samme.«

At en saadan skole er kommen istand omkring dette tidspunkt, har hidtil vel ingenlunde været ukjendt. Prof.

L. Dietrichson fortæller saaledes[1], at i 1811 havde Selsk. f. N.s V. »sammen med nogle Kunstvenner, blandt hvilke nævnes Capitaine Ludvig Mariboe og Bergassessor D'Unker grundet en Tegneskole i Christiania, men Skolen maatte efter kort Tids Forløb nedlægges; de urolige Aar havde vel ikke Plads for den fredelige Syssel.«

Skolen traadte dog ikke i virksomhed før i 1812. Der er her samlet nogle hidtil ukjendte oplysninger om skolen. Saa ufuldstændige de er, kan de kanske give et beskedent bidrag til forstaaelse af det merkeligste tidsrum i vor nyere historie, dets gromuld af daadstrang, dets fylde af løfterige spirer.

Omtrent det vigtigste og vanskeligste af det hele foretagende har vel været at skaffe midlerne til skolens underhold. Som berørt havde Mariboe, en for kunstneriske og litterære ikke mindre end for økonomiske og politiske spørgsmaal sjelden interesseret mand, som utvilsomt har været sjælen i hele sagen, samtidig med forslaget til skolens oprettelse tilbudt 500 rdlr. til dens anlæg og senere 50 rdlr. aarlig. Ogsaa for restens vedkommende maatte man her som i universitetssagen og ved saa mangfoldige andre anledninger i denne tid ty til den private offervillighed, som da heller ikke denne gang slog feil. »Christiania goddædige Beboere« viste ogsaa nu »deres ædelmodige Gavmildhed til almeennyttige Anlægs Fremme ved at tegne sig til en saadan Skole her paa Stedet for en Sum af 800 Rdlr. for de første 3 Aar«, og hvis dette ikke slog til, lovedes for det første aar understøttelse af Selskabets Fond[2]. Skolen fik saaledes en mere privat end offentlig karakter, omend selskabet holdt sit løfte om

---

[1] »Det Norske Nationalgaleri, dets Tilblivelse og Udvikling.« Christiania 1887, s. 2.

[2] Rektor Rosteds tale ved Selsk. f. N.s V.s festmøde 6te Febr. 1812 i »Budstikken« no. 24 (21de Febr.) 1812.

pengebidrag. Den »stod ikke under Selskabets Bestyrelse eller allene blev underholdt af det, men skyldte sin Tilværelse et Sammenskud af enkelte Personer, ihvorvel Selskabet baade ved Pengebidrag og ved at skjænke Skolen en Samling af Præmietegninger fra Kunst-Academiet i Kjøbenhavn bar bidraget«[1] til dens underholdning.

Den af selskabet under 20de Juni 1810 nedsatte komitte til udarbeidelse af plan for den nye skole — bestaaende af Mariboe, Hegermann, Schandorff og Sejersted, der sikkert med rette ansaaes for de i slige sager mest interesserede og sagkyndige blandt datidens Christianiaborgere — havde 25de Marts 1811 sit forslag færdigt[2]. Det er efter dette udkast, som senere blev skolens grundlov, klart, at den hele institution har været anlagt efter mønster af akademiet i København. Ogsaa dette var jo nemlig efter en gjennemgribende omlægning af sin virksomhed i 1771 gaaet over til at være en skole for haandværk i ligesaa høi grad som for fri kunst. Og den nye norske tegneskoles formaal var først og fremst at hæve det norske haandværk ved at give svendene og drengene en systematisk undervisning i elementær tegning, hvad de hidtil havde savnet, — sætte dem istand til at arbeide med en paa forhaand af dem selv udarbeidet plantegning for øie, ikke paa maafaa som hidtil. —

Undervisningen skulde — ifølge planen — foregaa i to klasser under hver sin lærer, den ene med frihaandstegning som undervisningsfag, herunder indbefattet figur-, landskabs-, blomster- samt ornaments-tegning, den anden med fagene architektur-, perspektiv-, maskin- og møbel-

---

[1] Skr. af Januar [udateret] i Copibogen for 1819 i den nuværende kgl. Kunst- og Haandværksskoles Archiv.

[2] Planen er neppe nogensinde blevet trykt. Den meddeles her i sine hovedtræk efter gjenpart i Rigsarchivet (blandt 3de Departements Indlæg, 19de Mai 1813).

tegning samt den til architekturen nødvendige ornament-tegning.

Da institutet først og fremst havde taget sigte paa at uddanne »Subjecter af Haandværksstanden«, skulde svende og drenge have fri undervisning. Men man havde ogsaa sin opmerksomhed henvendt paa andre, antagelig da særlig amatører i tegne- og malerkunsten for dens egen skyld. Egentlige kunstnere har der i datidens Christiania været meget ringe grund til at vente sig noget besøg af[1]. For slige »Subjecter udenfor Haandværksstanden« var der adgang mod erlæggelse af 25 Rdlr. aarlig »indtil videre«, — for dem, som ikke magtede denne betaling, lovede man at holde 8 à 10 pladse aabne. Aldersgrænsen nedad var for haandværkeren 14, for andre 12 aar, og ingen maatte optages »uden at kunne skrive eller i det mindste læse inden i en Bog«.

Undervisningen foregik alle hverdages eftermiddag kl. 5—7, mandag, onsdag og fredag for haandværkere, tirsdag, torsdag og lørdag for de øvrige. Skolen skaffede gratis de fleste tegnematerialier, undtagen til de betalende elever. Ligesaa var »Mønstere« — modeller, kobbere, tegninger — altid gratis.

Bestyrelsen skulde udnævnes af »Selskabet for Norges Vel's« direktion og bestaa af 6 medlemmer, »hvoraf 3 vælges iblandt Byens agtværdige og i Tegning kyndige Haandværksmestere, som dertil maatte være at formaae. De øvrige trende vælges iblandt de indenbyes Medlemmer af det Kongl. Selskab, der have Indsigt i og Smag for Tegnekonsten«.

---

[1] Den første og paa lang tid den eneste kunstner af nogen betydning, som vides at være udgaaet fra Christiania, portrætmaleren kaptein Jacob Munch opholdt sig i disse aar (1804—1814) med offentligt stipendium paa studiereise i udlandet.

Selskabets direktion ansatte videre efter bestyrelsens forslag de to lærere, hver med en løn af 400 rdlr. aarlig. Før sin ansættelse var de forpligtet til at aflægge »praktiske Prøver paa deres Kyndighed i Konsten samt en Plan til Underviisnings-Methoden«. Af læreren i frihaandsklassen kunde saaledes kræves »en Tegning efter en nøgen levende Figur, et Landskab og Blomster i Couleur«, — af læreren i architekturklassen »Grundtegning, Gjennemsnit og Façade af en Bygning samt af en sammensat Maskine«. Lærerne kunde fratræde sin post efter et fjerdingaars varsel, hvorimod de, i tilfælde det befandtes nødvendig, uden nogensomhelst frist kunde afskediges af direktionen. Bestyrelsen havde at føre regnskaber, ved hvert aars slutning indsende dem til direktionen og anskaffe alle tegnerekvisita »med muligste Oekonomie«. Den udstedte alle instruktioner for lærere og elever og havde overopsynet med undervisningen, forpligtes endog til »vexelviis at besøge Institutet under Læretimerne«, saaledes at haandværksstandens repræsentanter kontrollerer de tre haandværkeraftner, de andre forresten.

Det synes efter dette klart, at det virkelig har været en slags elementær kunstskole, man har søgt at faa istand. Man dristede sig til at sigte en liden smule udover haandværkernes niveau. Det halve timetal var jo forbeholdt ikke-haandværkere.

At saa virkelig har været tilfælde, synes endydermere at fremgaa af en bestemmelse, som utvilsomt er optaget efter direkte forbillede af de guld- og sølv-medaille-»Concurser«, som blev afholdt ved Akademiet i København, og de dermed forbundne aarlige udstillinger af elevarbeiderne, hvor præmierne uddeltes af Akademiets fyrstelige præses. I § 11 siges nemlig: »For at opmuntre Eleverne, bliver eengang om Aaret deres Arbeider offentligen

foreviste og bedømte i Directionens Nærværelse. De Elever, der af Lærerne og Bestyrerne ansees at have udmerket sig ved Flid og Talent, meddeles af det Kongl. Selskab ved dets Præses eller i hans Fraværelse af Vice-Præses smaae Præmier, bestaaende i Sølv-Medailler. Eleverne i og udenfor Haandværksstanden have lige Adgang til disse Præmier.« — Endelig indeholder lovenes sidste § følgende: »For at forebygge de Forsømmelser, der kunne finde Sted af de Elever, der henhøre til Haandværksstanden, enten formedelst egen Ligegyldighed, eller ved Hindringer, deres Mestere maatte kunne lægge i Veien for dem, foreslaaes: At Directionen indgiver allerunderdanigst Ansøgning til Hans Majestæt Kongen om, 1) At efter 3 Aar at regne fra Institutets Oprettelse, ingen Svend antages til Mester i Christiania, uden at han er forsynet med Institut-Bestyrernes Attest, der viser, at han med Flid og Opmerksomhed har besøgt Læretimerne i Tegne-Institutet i en Tid af 2 Aar i det mindste som Dreng og Svend. 2) At efter 1 Aar fra Institutets Oprettelse at regne, ingen Dreng antages til Svend, med mindre han har en lignende Attest for et Tidsrum af 1 Aar i det mindste.« Derpaa følger specifikation af, hvilke laug bestemmelsen mentes at burde ramme.

Denne § 12 tør vel siges at berøre kjærnepunktet i skolens virksomhed. Det var ogsaa her, der mødte den de største vanskeligheder.

Direktionen bifaldt straks alle planens §§, som altsaa nu blev skolens grundlov, dog netop med undtagelse af § 12, idet direktionen fandt, at denne indeholdt »Forslag til et Tvangsmiddel, der ei var overensstemmende med den Frihed, ethvert Individ af denne Borger-Classe bør nyde; som Følge af denne Formening skulde hiin § bortfalde«. I alle tilfælde vilde den ikke foretage et saavidt radikalt

skridt uden at kunne støtte sig til erfaringer om dets nødvendighed[1].

Denne plan tænktes ogsaa lagt til grund for lignende tegneskoler i rigets øvrige stiftstæder, idet Christiania tegneskole skulde tjene som »Prøve paa slige Indretningers Fremgang her i Landet«.

Den 8de Juni 1811 anmodede saa Selskabets direktion komitteen om at bringe i forslag bestyrere for skolen. Herpaa svarede komitteens medlemmer Hegermann og Schandorff, at de selv paa grund af alle sine offentlige og private gjøremaal ikke saa sig istand til at indtræde i bestyrelsen af »et saa væsentligt Institut«. Da de imidlertid fandt det saare vigtigt, at i det mindste en af komitteens medlemmer tiltraadte bestyrelsen, havde de »anmodet Capitaine Mariboe ikke ved sin Fratrædelse at berøve denne Indretning sin virksomme Indflydelse. Saavel med Hensyn til hans Indsigt som den varme Deeltagelse, han skjænker denne gode Sag, synes det saa gavnligt, at han er med paa Raad, naar Grundvolden lægges for denne Institution«. Man havde derfor med overvindelse af hans »beskedne Indvendinger« formaaet Mariboe til at erklære sig villig[2]. Som øvrige bestyrelsesmedlemmer foresloges valgt to blandt følgende: Oberst v. Ramm, Major v. Sundt, Major d'Aubert, Capitaine v. Hedenburg, Krigsassessor Krog, og som de tre repræsentanter for haandværksstanden: Maler Schäfer, Blikkenslager Schøne, Snedker Holfoth. — Den 3die September ud-

---

[1] Skr. af 13de Oct. 1812 fra skolens bestyrelse til Selsk. f. N.s V.s Dir. og Skr. af 13de Marts 1813 fra Dir. til Vicestatholderen i Rigsarchivet (blandt 3de Departements Indlæg) 9de Mai 1813. Dette punkt skal i en anden forbindelse nærmere behandles senere.

[2] Skr. af 16de Juli 1811 fra Hegermann og Schandorff i Selsk. f. N.s V.s Archiv.

nævnte direktionen Mariboe (formand), Aubert, Krog, Schøne, Holfoth og sandsynligvis Maler Holm til bestyrelsesmedlemmer[1].

Man havde nu haabet at kunne begynde skolen straks, men er vel blevet sinket ved uforudseede vanskeligheder og udtalte haab om at kunne begynde »først i næste Aar«. Paa dette tidspunkt sees den ogsaa at være kommen i gang, idet den i Marts 1813 omtales som begyndt »for noget over et Aar siden«[2].

Som lærer i architekturklassen fungerede Major Hirsch, utvilsomt den samme som en aarrække havde været ansat som tegnelærer ved det daværende »Norske Militaire Institut«[3]. Som lærer i frihaandstegning fungerede Bergassessor d'Unker[4].

Da nu midlerne var bragt tilveie og planen lagt for skolens virksomhed, gjaldt det at skaffe undervisningsmateriel. Selskabets direktion havde derfor allerede i April 1811 officielt paa den halvt private skoles vegne henvendt sig til den institution, som det laa nærmest at søge i dette tilfælde, og som i tidens løb havde udviklet

---

[1] Skr. af 9de Oct. 1811 fra bestyrelsen til Direktionen i Selsk. f. N.s V.s Archiv.

[2] Skr. fra Selsk. f. N.s V.s Dir. til Vicestatholderen af 13de Marts 1813 i Rigsarchivet (3de Depts. Indlæg).

[3] Indtil han i 1801 blev remplaceret af daværende fændrik Jacob Munch. Cfr. Registratur over indkomne Ordres efter 1769 i Den norske Krigsskoles Archiv (under 21de Marts 1801).

[4] Den citerede skr. af 16de Juli 1811. Cfr. ogsaa den Kgl. Kunst- og Haandværksskoles Copibogs skr. af 14de Febr. 1819 og skr. af 15de April 1819. Den samme Bergassessor d'Unker sees samtidig — hvad der i denne forbindelse kan være af interesse — at have oprettet en blyantfabrik, hvorved »altsaa atter en Mangel [var] afhjulpen, da der var den Tiid her i Byen og høist rimeligen paa fleere Steeder i Landet, at Blyantspenne ikke vare at faae tilkjøbs«. Cfr. »Budstikken« 1811, nr. 77 og 78, og 1813 nr. 5 og 6, 1813 nr. 10 og 11.

sig til den øverste officielle autoritet og raadgiver i alt, som angik kunst og haandværk, nemlig kunstakademiet i København[1].

I akademiets møde 27de Mai 1811 meddelte saaledes præses, Prins Christian Frederik, en skrivelse, han havde modtaget fra Selskabet for Norges Vels direktion, dateret 25de April 1811. Heri oplyses, at »idet Selskabet blandt sine fleere Bestræbelser ogsaa har henvendt sin Opmerksomhed paa Tegnekunstens større Udbredelse i Norge, har den blandt andre Hindringer ogsaa fundet en i Mangelen af gode og hensigtsmæssige Tegne-Mønstre«. Derfor anmodede man nu om, »at der af Academiets Forraad af Præmie-Tegninger maatte høigunstigst tilstaaes vort Selskab et lidet Partie, der kunde bruges til Mønstere ved Tegneøvelserne, deels i den Tegneskole, som Selskabet haaber med det første at faae oprettet i Christiania, deels i de allerede existerende Underviisnings-Anstalter her i Landets øvrige Kiøbsteder, hvor Tegneøvelser finde Sted«[2]. Prinsen lagde akademiets direktion denne anmodning paa hjerte, den han »meget vilde onske at see fyldestgiordt«, og allerede 30te Mai sendte akademiets direktion, som »med levende Deeltagelse« havde erfaret tegneskolens oprettelse, »en Samling Prøve- og mindre Præmie- og Avance-Tegninger, som kunne bruges til Mønstere ved

---

[1] Saaledes havde akademiet f. ex. under 7de Januar 1792 af regjeringen faaet i opdrag at opsende af sin samling præmietegninger 294 blade architektur- og frihaandstegning til »Kongsberg Skole«, der uden tvil maa være identisk med det da endnu existerende bergseminarium sammesteds. — Meldahl & Johansen: Det Kongelige Akademi for de skjønne Kunster, s. 113.

[2] Akademiets Dagbog 27de Mai 1811. Skrivelsen er undertegnet: Rasmussen, Rosted, Platou, Bull, Maschmann, Rosenkrantz, H. Wedel-Jarlsberg.

Tegneøvelserne«. Det oplyses, at »disse Tegninger ikke ere for de allerførste Begyndere, og at den Classe, som vil bruge dem til Mønster med Nytte, i Forveien maae have lagt en god Grund i Tegnekunsten«. — Man »forventer af Selskabets oplyste Iver for det ædle og skiønne, at der i den Tegneskole, som Selskabet haaber med det første at faae oprettet i Christiania, vil blive sørget ikke alleene for Underviisningens første Grunde, men ogsaa for de meer Færdiges Dannelse«. »Af Bygningstegninger til store Compositioner sender man intet, men tilbyder sig ogsaa deraf at meddele Selskabet en Samling, naar Elevernes videre Fremgang paa Kunstens Bane giør det ønskeligt at eie en saadan«, og lover for fremtiden al mulig assistance »til Tegnekunstens Fremme i Tvillingriget«[1].

20de Juli 1811 afsendtes selskabets takkeskrivelse, hvori oplyses, at »det allerede er overdraget nogle kyndige Mænd saavidt mueligt at organisere Tegneskolen i Christiania, og at inddele samme i Classer efter Elevernes Forkundskaber og Fremgang«. Man haaber saa snarest at kunne komme til at bruge de simpleste fortegninger. »Naar Selskabet saaledes først har prøvet og indseet Nytten af Tegneskolens Oprettelse og Indretning i Christiania, vil det med Tiden ogsaa være betænkt paa at foranstalte oprettet Tegneskoler i det mindste i de øvrige Norske Stiftstæder, for saaledes efter Evne at bidrage til

---

[1] Akademiets Copibog 30te Mai 1811. — Skr. findes i original i Selsk. f. N.s V.s archiv (pakke Juni—December 1811).

31te Mai sendte Prins Christian Frederik egenhændigt svar til selskabets direktion, lover tegningerne opsendt med landskabsmaler Grosch og slutter: »Med Glæde erfarer jeg et saa virksomt Selskabs Opmerksomhed henvendt paa Tegnekonstens Opkomst i Norge, og det skal altid være mig en behagelig Syssel at medvirke til dette Formaal — —.« Selsk. f. N.s V.s archiv (pakke Januar—Juni 1811).

Udbredelsen af denne ligesaa nyttige som skiønne Kunst« [1]. Med henblik paa denne korrespondance og paa den derefter følgende ovenfor berørte festlighed 11te December 1811 i anledning af det norske universitets stiftelse kunde akademiet ved sin sædvanlige — endnu altid feirede — stiftelsesfest 31te Marts 1812 i aarsberetningen bl. a. hævde, at det forløbne aar havde været et af de allermest betydningsfulde i dets virksomhed: »— — Under saadan Forvaltning og Styrelse, hvad Under, om Academiet vinder i offentlig Agtelse? Om det nu hyppigere end tilforn raadføres? saaledes som vore Brødre, de Norske, nyeligen raadførte sig med det, da Selskabet for Norges Vel blandt sine fleere Bestræbelser ogsaa havde henvendt sin Opmerksomhed til Tegnekunstens større Udbredelse i Norge. Lykkeligviis saae Academiet sig istand til at bortrydde een af de Hindringer, som modsatte sig Fuldbyrdelsen af et saa priseligt Anlæg. Med en til Hensigten passende Samling af Ornament-, Friehaands-, Model-, og Bygningstegninger ilede det til Hjælp, og Hjælpen var velkommen. Denne Agtelse hos andre kommer deraf, at vi agte os selv. Vor Virkekreds er stor; den begriber (sic) jo Kunsterne, og hvo maalte disses Veie og Udstrækning? Denne Sandhed beseglede De, vor Ypperste, da De med den Myndighed, som dette Forsæde giver, fremstod og tolkede Deres Academie's Følelser ved Oprettelsen af et norsk Universitet. Da stadfæstedes Academiets Værdighed, da følte vi os større, da, da blev Gratiernes Tieneste os vigtig og dyrebar. — —« [2]

Selvfølgelig har ved skolens planlæggelse i alt væsentligt hensynet til haandværkernes uddannelse været det afgjørende. Den adgang, som ved lovene var aabnet og-

---

[1] Akademiets Dagbog 29de Juli 1811.
[2] Akademiets Dagbog 31te Marts 1812.

saa »Subjecter udenfor Haandværksstanden« til at deltage i undervisningen, er visselig i meget ringe grad blevet benyttet. Selve akademiet i København, der tjente som mønster for det nye anlæg, var paa dette tidspunkt sunket ned til at blive en halvveis haandværksskole.

Akademiet var stiftet aar 1700 og fik efter længere tids løse og halvt private ordninger sin første egentlige fundats 31te Marts 1754. Ifølge denne var »Det Kongelig danske Skildre-, Billedhugger- og Bygnings-Academie i Kiøbenhavn« en statsinstitution til fremme af maler-, billedhugger- og bygnings- samt af kobberstikkunst, altsaa en skole for den frie kunst.

Imidlertid var i September 1770 Struensee kommen til magten. Blandt hans mange stort anlagte planer var ogsaa den at hæve det danske haandværk. Herigjennem blev ogsaa akademiet gjort til gjenstand for hans reformiver. Overensstemmende med rationalismens og det oplyste enevældes filantropiske tænkesæt, under paavirkning af den noget fladbundede lykke- og nytte-moral, som mere saa sit maal i godernes udbredelse til det størst mulige antal end i deres fylde i hvert enkelt tilfælde, omskabtes saa akademiet ved en af de sædvanlige kabinetsordre fra et institut for fri kunst til en halv haandværksskole[1].

---

[1] Meldahl og Johansen, s. 77 flgg.

Den tankegang, udfra hvilken Struensee handlede, faar et karakteristisk udtryk i et bevaret aktstykke, der antages at hidhøre fra hans egen haand. Det er citeret i J. M. Thiele: Kunst-Akademiet og Heststatuen paa Amalienborg. Kbhvn. 1860. S. 149:

»L'Académie est utile à l'Etat et aux Finances du Roi; aux derniers parce qu'elle forme des Artistes dans la nation, qui seront moins chers que les étrangers, à l'Etat, parce que les élèves qui n'arrivent point à l'excellence, repandent dans les différens métiers et fabriques l'agrément et le goût, surtout si

Det blev nu — ifølge det nye reglement af 21de Juni 1771, afdeling III, art. 1 — tilladt enhversomhelst uden betaling at lade sig undervise ved akademiet, og videre udtales: »Paa det og den gode Smag og de rigtige Grundsætninger i Tegning, ikke alleene iblandt Konstnere men endog iblandt Haandværkere, som udkræve Kundskab i Tegning, kunde vorde udbredet, ville Vi, at alle i Vores Kongelig Residentz-Stad værende Professionister og Haandværkere, som ikke kand undvære Tegning, skal tilholde deres Lærlinge flittig at besøge Academiet«.

I overensstemmelse hermed bestemtes endelig (art. 3), at »til saameget des meere at befordre den gode Smag« enhver som vilde nedsætte sig i København som mester i noget haandværk af ovennævnte art, forinden maa »forelegge Academiet Ridset af deres Mesterstykke, og endelig Mester-Stykket selv til Approbation, som skriftlig og uden Betaling af Academiet skal meddeles dem og derhen sees, at nyttige og ingen kostbare Stykker bliver forfærdigede«. Det forbødes magistraten at tillade nogen haandværker, som ikke kunde forevise saadan attest fra akademiet, at indskrives i lauget som mester.

Det er let forstaaeligt, at en saa radikal forandring til en begyndelse maatte medføre mange og store vanskeligheder fraseet de strængt øgede krav til akademiets kræfter og den plumpe og støiende tone, som disse ban-

à l'avenir on dirige leurs études vers ce but. — — — Il n'est guères probable, qu'il y aura à la fois douze artistes éminens dans ce pays, et ils seroient de trop. — — —«

Karakteristisk og fornøielig er ogsaa en optegnelse af enkedronning Juliane Marie: »Vi har et Konstacademie; det er anstændigt at have Konster; og vi have ledet vores hen til at danne og[saa] gode Haandværkere, og det [er] sær vigtigt«. (Citeret efter Meldahl og Johansen, s. 85).

der af haandværksgutter førte med sig ind i kunstens hellige haller[1]. Men særlig førtes der stadige klagemaal fra akademiets side dels over laugenes forsømmelighed med at indsende de færdige mesterstykker til bedømmelse, dels over at det indsendte var udført efter daarligt forbillede eller ligefrem slet. Akademiets annaler fortæller om dets mange sammenstød med laugssvende og mestre[2]. — Men at Struensees reform af samtiden ogsaa blev erkjendt som et meget betydeligt fremskridt for haandværkets vedkommende bevidnes bl. a. af et i 1792 offentlig fremsat vidnesbyrd, som ogsaa for os har interesse. Det heder her: »Academiet har uddraget os af et Slags Barbarie, og har omdannet vore Haandværkere (i det hele taget) fra ukyndige, ubehjælpelige, med Nød, grovt nok, efter eet og det samme Model arbeidende, til Folk, der selv have Ideer, kunne selv give Tegninger i forskjellig Smag og kunne med Ziirlighed, om ei med engelsk Fuldkommenhed udføre det«[3].

Naar tilstanden havde været saadan inden den danske haandværksstand, var den efter al mulig sandsynlighed fremdeles i det mindste ligesaa slet inden den norske. Det mangler ikke paa udtalelser herom. Efter dansk mønster søgte man nu derfor i Christiania at hæve »Haandværksstandens videnskabelige Uddannelse«. Men det var paa den anden side visselig at forudse, at disse samme

---

1 Disse haandværksgutter, de saakaldte »Akademidrenge«, var det, som langt ind i det 19de aarh. gjorde strøget i Charlottenborgs nærhed, Kongens Nytorv og tilstødende gader, berygtet paa grund af sin vildskab og de optøier, de foranstaltede om aftenen ved skolens slutning. Cfr. herom Philip Otto Runge: Hinterlassene Schriften, herausgegeben von dessen ältesten Bruder, Hamburg 1841, I, p. 66.

2 Meldahl og Johansen, s. 112—114.

3 Meldahl og Johansen, s. 113. Først i 1857 blev akademiet befriet for al befatning med haandværkernes undervisning.

haandværkere vilde komme til at gjøre vanskeligheder ved pludselig at skulle paalægge sig selv større uddannelsespligt, end de før havde havt. Skulde det overlades til dem selv efter forgodtbefindende at benytte sig af den nye skole, vilde den rimeligvis meget snart komme til at blive staaende tom.

Allerede i komitteens udkast til plan for skolen havde — som ovenfor berørt — tanken været at faa udvirket et regjeringspaabud til svendene og drengene om at besøge den — et hidtil ukjendt tvangsmiddel, som selskabets direktion iallefald foreløbig havde vægret sig ved at søge bragt i anvendelse. Skolens bestyrelse havde senere paa aaret[1] paa samme maade fremholdt, at »i nærværende Tid, da Alting anslaaes til Penge, vil deels ensidig, deels vrang Tænkemaade hos Haandværkermesterne, uden Tvivl, bevæge den største Deel af dem til at forbyde Deres Svende og Drenge Adgang til Skolen. De vil finde, at 6 Timer om Ugen er et altfor betydeligt Tab og af misforstaaet Egennytte glemme: at De ved at lade Deres Folk og Sønner besøge Skolen selv høster i Fremtiden den største Fordeel ved at faae disse dannede til kyndige og smagfulde Arbeidere. — Da Bestyrelsen nu fuldkommen er overtydet om: at Skolen næsten ingen Elever vil erholde blandt Haandværkere, medmindre den førnævnte allerhøyeste Befaling udvirkes« — henstillede man indtrængende til selskabets direktion at udvirke saadan kgl. resolution, forinden skolen aabnedes, idet man endyderligere hævdede, at »dette Paabud synes ingenlunde at være mere Indgreb i Individiders Friehed, der vælge et Haandværk til Nærings Vey, end de forskjellige Examina ere det for Ynglingen, hvis Bestemmelse er Embedsstanden«.

---

[1] I den citerede skr. af 9de October 1811.

Imidlertid var skolen traadt i virksomhed i de første maaneder af aaret 1812.

Først henimod et aars tid senere spores en lignende aktion, som muligens staar i forbindelse hermed, idet Kammerherre Rosenkrantz i møde 25de August 1812 i Selskabet for Norges Vel's Klasse for Industri, Kunstflid o. s. v. fremlagde en forestilling til Statholderen »om at faae bevirket en Lov, der paalagde enhver Haandværker at gjøre en paalidelig Prøve paa hans Duelighed førend han blev Svend eller Mester«[1]. Det er utvilsomt dette forslag, som med indskrænkning til kun at gjælde mesterstykket sees at være nedsendt til cancelliet. Deri foreslaaes nedsat kontrolkommissioner i Norges kjobstæder bestaaende af »Magistratens og Borgerskabets Repræsentantere«, som i sin dom ikke skulde være bundne af »Laugs-Artikler eller Laugs-Former, hvor Laug ikke allerede ere etablerede i det Haandværk, i hvilket Borgerskab søges«[2]. — Andragendet blev af cancelliet oversendt akademiet til udtalelse, men sagen sees ikke foreløbig at være fremmet videre[3].

---

[1] Ifølge en haandskreven »Udsigt over Classens Forhandlinger« Februar 1810—December 1813 i selskabets archiv (pakke 1814—1818).

[2] Skr. fra cancelliet til akademiet af 17de October 1812.

[3] Ved Plakat af 26de mai 1812 havde kongen for Københavns vedkommende paabudt en kommission bestaaende af en lovkyndig magistratsperson, et medlem af akademiets bestyrelse og vedkommende laugs oldermand at paadømme ogsaa haandværkernes svendestykker, medens Akademiet hidtil — ved fundatsen af 1771 — kun var paalagt at afgive dom om mesterstykkerne. [Skr. til cancelliet af 6te October 1812 i akademiets copibog].

Da nu cancelliet oversendte akademiet til udtalelse ovenfor citerede norske andragende, svarede akademiet, at det fandt, at hvad der i plakaten var bestemt for Københavns

Hvad enten nu tegneskolens bestyrelse har havt nogen andel i dette forsøg eller ikke, — det gjaldt i alle tilfælde et forhold, som var af høieste interesse for den. Det var høsten 1812 ca. $^3/_4$ aar siden skolen var traadt i virksomhed. Den prøvetid, som direktionen vel har stillet som betingelse, var udløbet. De erfaringer man i denne sag havde gjort var ikke opmuntrende. Uagtet en hel del elever oprindelig havde tegnet sig, kunde der gaa uger, ja hele maaneder, i hvilke bare 2 à 3 elever havde indfundet sig, saaat lærerne begyndte at tabe lysten, elevernes fremgang blev følgelig liden, og man maatte forudsætte, at ogsaa bidragsydernes interesse og dermed deres pengebidrag ved de skuffede forventninger kunde komme til at bortfalde. Bestyrelsen havde faaet sin formodning sørgelig bekræftet, at »Haandværksstanden mangler tilstrækkelig Receptibilitet saavel for moralsk som intelectuel Forædling og derfor vil nu Egennytte og eensidig Tænkemaade standse det Værk, som alles Lyst og Iver kunde drive«. Paany lagde den direktionen varmt paa hjerte at tage § 12 under fornyet overveielse, da den var en livsbetingelse baade for denne skole og for dem, som tænktes anlagt efter dens mønster. I henstillingen herom til regjeringen (»der med saa megen Varme arbeider paa at fremme Konster og Videnskaber«) kunde man saa med det samme slaa paa ønskeligheden af statsbidrag til skolerne, da man fandt det uretfærdigt baade overfor det bidragsydende publikum og overfor »en saa vigtig Konst«, at dens fremme skulde bero paa tilfældig sammenskud[1].

vedkommende meget vel kunde passe ogsaa for de norske kjøbstæder. [Skr. til cancelliet i akademiets copibog 2den Nov. 1812].

[1] Skr. fra bestyrelsen til selskabets direktion af 13de October 1812 i Rigsarchivet (blandt 3de Departements Indlæg, 19de Mai 1813).

Direktionen rugede længe og vel over det fornyede forslag. Var kanske ogsaa ræd for at ophidse haandværkerne mod sig, men bestemte sig efter 5 maaneders betænkning til gjennem vicestatholderen at søge opnaaet kgl. sanktion paa den omstridte § 12, med gyldighed for Christiania og de andre kjøbstæder, idet den pegte hen paa den københavnske ordning[1]. Vicestatholderen anbefalede andragendet, idet han henviste til, at den norske haandværkerstand »i mange Ting er særdeles tilbage mod andre Nationers Professionistere«[2].

Cancelliet forelagde 13de April 1813 som vanlig akademiet sagen til betænkning. Dette fandt dog nu, at dets spæde norske kollega i ungdommelig iver gik for vidt, saameget mere som akademiet selv var saa inderlig kjed og træt af al den befatning med haandværkerne, som Struensee's reform havde paabyrdet det. Og selv den nye fundats af 1771 søgte paa ingen maade ved lov at tvinge haandværkerne til at tage undervisning, selv om dette paa den anden side blev stadig nødvendigere for dem paa grund af lovpaabudet om syning af svende- og mesterstykker. Akademiet besvarede derfor nu det norske krav paa tvungen fagskoleundervisning med, at det fandt det »ikke passende at paalægge Svende og Drenge et Tvangsmiddel, som er ukjendt her«. Man hævdede derimod, at et eventuelt paabud, »om at Tegninger af baade Svende- og Mesterstykker skulde forelægges en Komitte af Øvrigheden og sagkyndige Mænd« — omtrent som tilfældet var i København — burde være tilstrækkelig[3].

---

[1] Skr. fra direktionen til vicestatholderen af 13de Marts 1813 i Rigsarchivet.

[2] Skr. fra vicestatholderen til danske cancelli af 20de Marts 1813 i Rigsarchivet.

[3] Dette var jo ikke mere end hvad der var fremme i Rosenkrantz's forslag af 25de August 1812.

Man haabede saa, at denne forordning af sig selv vilde formaa haandværkerne til at søge skolen[1].

I tilslutning hertil resolverede derfor kongen under 11te Mai, at »i Liighed med hvad forhen for Vor Kgl. Res.-Stad Kiøbenhavn — — — af Os er bestemt — — Ingen i Christiania for Fremtiden maae antages som Mester eller Svend« i visse Laug[2] »medmindre han forelægger Tegning til Mester- og Svende-Stykker, der skulle bedømmes af Øvrigheden og sagkyndige Mænd; hvorved dog maae drages Omsorg for, at Omkostningerne ved Mester- eller Svende-Stykkers Forfærdigelse ikke derved forøges; og at endvidere samme Bestemmelse maae gjøres gjældende i de øvrige norske Kiøbstæder, efterhaanden som Tegneskoler der kunde blive indrettede — —«[3].

Dette var jo blot en halv indrømmelse. Loven paabød kontrol, men overlod det forøvrig til haandværkerne selv, hvorvidt de for den sags skyld fandt det nødvendigt at søge undervisning. Urimelig er det ikke at opfatte bestyrelsens anskuelser om tvungen fagskolegang som et bevis paa handværksstandens endnu lavere niveau i Norge end i Danmark, hvad imidlertid de københavnske autoriteter neppe har havt videre tanke for. Skolens trivsel var jo

---

[1] Akademiets dagbog og copibog 17de April 1813.

[2] Nemlig de laug, hvor der trængtes tegning: Bogbinder-, Dreier-, Gjørtler-, Glarmester-, Kleinsmed-, Possementmager-, Guldsmed-, Hjulmand-, Kandestøber-, Kobbersmed-, Lygtemager-, Maler-, Murmester-, Gibser-, Stenhugger-, Snedker-, Stolmager-, Sverdfeier-, Tømmermester-, Bøssemager-laugene.

[3] »3de Departements Registrant 1811—1814« nr. 5 i det Danske Rigsarchiv, hvor kongebrevet er indført under 19de Mai. Rescripter udfærdigedes samme dato til stiftamtmændene i Akershus og i de øvrige stifter. Meddelt vicestatholderen Prins Christian Frederik fra cancelliet 25de Mai, af ham igjen meddelt selskabets Direktion 4de Juni 1813 og trykt i »Budstikken« 1813, nr. 48 og 49.

ikke af ringeste personlig interesse for nogen af bestyrelsens medlemmer. Den var en ren velgjørenhedsanstalt.

Skolen havde nu faaet i det mindste nogen støtte i lovgivningen, og dens tilværelse skulde, naar midlerne var tilstede, synes nogenlunde sikret. Den var som nævnt traadt i virksomhed i begyndelsen af aar 1812. Imidlertid skulde dens korte levetid snart være afsluttet. — Det nye paabud har kanske ikke i synderlig grad forandret haandværkernes træghed til at følge opfordringen eller bragt dem til at indse nødvendigheden af elementær faguddannelse. Dette i forbindelse med kursfaldet i 1813 — skolen levede jo væsentlig af private bidrag — og den store og uventede oprystning i tingenes rolige gang, som fyldte hele aaret 1814, har vel tilsammen gjort, at skolen har maattet ophøre, uden at det er muligt at sige naar. Man hører iallefald ikke det ringeste til den, før det i 1818 siges om den, at den »dog snart gik ind, da dens Tilværelse beroede paa frivilligt tildeels temporært Bidrag« [1].

I løbet af dette aar stiftedes jo nemlig dens direkte efterfølger, tegneskolen af 1818, den endnu existerende »Kgl. Kunst- og Haandværksskole«, som til dato er Norges eneste kunstskole. Denne tegneskole af 1818 viser sig foruden i sit hele anlæg endyderligere som arvtager efter skolen af 1811 dels derved, at alle dens bevarede rekvisiter, tegneredskaber og de fra akademiet i København erholdte fortegninger gik over i den nye skoles eie som

[1] Skr. af 7de December 1818 til Justitsdept. i den kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog.

Birkeland oplyser s. 54, uvist hvorfra, at den »opløstes efter noget over et Aars Virksomhed«. Han angiver dog ikke, naar den begyndte.

I en skr. i kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog af 15de April 1819 omtales den som »et for nogle Aar oprettet« tegneinstitut.

gave[1], dels derved, at den kgl. resolution af 11te Mai 1813, som traadte ud af kraft ved den første skoles opløsning, men som ikke var hævet ved noget senere lovpaabud, paa initiativ af den nye skoles bestyrelse igjen blev fornyet[2]. Thi ogsaa dengang klagede den nye skoles bestyrelse bitterlig over Christiania haandværkere, som »for Største Delen, i Sammenligning med fremmede Stæders, staae saa langt tilbage i deres Metié, at ofte det simpleste Arbeide maae forskrives fra Udlandet — —«.

Endelig sees tildels de samme individer, hvis undervisning var bleven afbrudt ved den gamle skole under Hirsch og D'Unker, at have søgt til den nye under Grosch, Munch og Flintoe[3].

At Tegneskolen af 1811 maatte gaa ind efter saa kort virksomhed beroede saaledes ikke paa nogen feil i dens anlæg, langt mindre paa, at den i sin art var overflødig. Den var tværtimod forud for sin tid. Forholdene var endnu altfor umodne til at gribe og drage nytte af den gode tanke, som laa til grund for den. »Uden at træde Beskedenheden for nær — siger skolens skaber og bærende kraft, Ludvig Mariboe, i sin selvbiografi[4] — tør jeg vel sige at have givet et lille Stød til den nuværende, efter en større Maalestok saa vel organiserede Tegneskole, som bestaaer ved et aarligt Bidrag af Statscassen«.

Dermed var det første forsøg paa at skabe en — omend tarvelig — kunstnerisk institution i Christiania af-

---

[1] Skr. 31te Oct. 1818 og af (uden dato) Januar 1819 i kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog.

[2] Ovenfor citerede skr. af 7de Dec. 1818, cfr. ogsaa skr. af 14de Aug. 1820 i kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog.

[3] Skr. af 15de April 1819 i kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog.

[4] I »Patrouillen« 1826 (Tillæg s. 12).

sluttet. Den bærende tanke havde levedygtighed. Eftertiden hævede dens arv.

II.

Ludvig Mariboe's oprindelige forslag til tegneskolers oprettelse (vaaren 1810) gjaldt ikke bare Christiania men alle »Norges større Kiøbstæder«, det vil da sige stiftstæderne. I den korrespondance, direktionen for Selskabet for Norges Vel førte med de forskjellige danske myndigheder — dels med cancelliet, dels med akademiet — havde man ogsaa som ovenfor bemerket stadig havt for øie muligheden af en oprettelse af lignende anstalter i andre norske byer, hvad der da ogsaa fik udtryk i den kgl. resolution af 11te Mai 1813. Det er kanske netop dette, som er det største ved tanken, at den tager sigte paa det hele land.

Alligevel indeholder Selskabet f. N.s V.s archiv ligesaalidt som »Budstikken«, der ellers bringer detalierede efterretninger fra selskabets filialer — sogneselskaber og distriktskommissioner — landet rundt ikke et ord om nogen saadan skole udenfor Christiania undtagen paa et eneste sted, nemlig paa Frederikshald. Den nævnes derimod flere gange. — Vistnok gjordes der forskjellige forsøg paa at ophjælpe haandværket. Saaledes korresponderede direktionen med distriktskommissionerne i stiftstæderne om oprettelse af »Skoler for Naturvidenskaben og Technologien« nærmest med hensyn paa haandværkernes tarv[1]. Det ser ud til, at der i Christiania ogsaa har været oprettet søndagsskoler til haandværkets fremme[2].

---

[1] Cfr. Rosteds oftere citerede tale 6te Febr. 1812 og Birkeland s. 54.

[2] Skr. af 23de Sept. 1811 fra Skomagermester L. J. Wergeland i Selsk. f. N.s V.s archiv (pakke Juli—December 1811) samt Skr. fra Flor af 18de Juni 1811 (pakke Jan.—Juni 1811).

Det er paa den anden side ikke klart, hvad bestyrelsen sigter til med de flere gange omtalte »allerede existerende« tegneskoler. Kanske har der været søndagsskoler ogsaa i andre byer. Dokumenterne oplyser intet.

Men af egentlige tegneskoler har det tydeligvis ikke ladet sig gjøre at faa andre oprettet udenbys end netop den paa Frederikshald. Og naar denne ene er kommen istand, skyldes det sikkert overveiende en enkelt fremmed mands initiativ, som gjennem en lang aarrække skulde komme til at spille en vis rolle i det unge Norges høist beskedne kunstliv. Denne mand var maleren og kobberstikkeren Heinrich August Grosch[1].

I det brev (af 31te Mai 1811), hvori Prins Christian Frederik som præses, paa akademiets vegne besvarer Selskabet f. N.s V.s begjæring om mønstertegninger, lover han at sende disse op til Christiania med landskabsmaler Grosch. Denne kom til Norge i løbet af sommeren 1811 (efter 31te Mai) for at male norske motiver, som han dels efter bestilling skulde benytte til dekoration af det efter branden 1794 nyopførte Christiansborg slot, dels til udgivelse af en »voyage pittoresque« i farvede kobberstik

---

[1] H. A. Grosch, født i Lübeck 26de Febr. 1763, var tysker af fødsel, kom til Kbhvn. for at uddanne sig til kunstner ca. 1782. Gik flere aar paa akademiet, søgte at slaa sig igjennem ved forskjellig slags kunstnerisk virksomhed, saaledes ved at male panoramaer med norske motiver. I disse ungdomsaar ved akademiet havde han lært Thorvaldsen at kjende, og hele sit triste liv igjennem vedblev han med stolthed at se op til og værne om dette ungdomsbekjendtskab med datidens berømteste europæiske kunstner. Saa sent som op i 1830-aarene sender han breve til Thorvaldsen, opfrisker fælles ungdomsminder og benytter anledningen til at berette om sit beskedne livsløb oppe i den unge hovedstads pinagtige forhold. Disse breve er i det følgende benyttet.

Grosch døde 6te Juli 1843 i Christiania.

som fortsættelse af de danske malere Pauelsens og Lorentzens bekjendte serie fra Norge, som forhen var stukket af Grosch og Haas. Endelig skulde han samle motiver til fortsættelse af en panoramarække fra Norge, som han havde begyndt at stille i København. Smagen for den vilde natur var netop oppe paa denne tid ved siden af bestræbelserne mod et realistisk gjennembrud i kunsten, og Grosch nærede selv — som han siger — »Længsel efter at see Fieldegne«[1].

Oprindelig har derfor hans hensigt sikkert været at reise ned igjen til København efter endt studiereise. Men efterhaanden har vel planer modnedes hos ham om at slaa sig ned heroppe for at søge et bedre erhverv her end i København[2]. Denne mand havde nemlig altid været og vedblev hele sit liv igjennem at være i økonomiske vanskeligheder, og umuligheden af at opdrive reisepenge var det da ogsaa, som holdt ham definitivt tilbage i Norge efter 1814, da Frederik VI aabnede alle i Norge bosatte danske adgang til at vende hjem. Allerede før sin opreise havde han drevet underhandlinger med Selsk. f. N.s V.s

---

1 Brev til Thorvaldsen af 3die Juli 1836 i Thorvaldsens Museums archiv, cfr. ogsaa Andreas Aubert: Den første norske Kunstudstilling i Kristiania og Professor Dahl (Skillings-Magazin 1891, s. 527).

2 Grosch siger i brevet til Thorvaldsen af 3die Juli 1836, at han »forinden [Afreisen] havde den Glæde af Academiets Præses Christian Frederik at modtage en udsøgt vakker Samling til at sende hid, af Hoveder, — Figurer, — og architektoniske Tegninger til at begrunde en Tegneskole med — —«. Men dette er uden tvil — efter alt det foregaaende — de tegnemønstre, som var lovet skolen i Christiania. Naar A. Aubert i Skillings-Magazin 1891, s. 527 opfatter dette, som om Grosch allerede ved sin afreise selv havde til hensigt at oprette en tegneskole i Christiania, saa beror dette sikkert kun paa, at Aubert ikke har kjendt hele den foregaaende korrespondance.

direktion om udgivelsen af sin »Maleriske Reise gjennem Norge« som pragtværk med text, — en plan som efter langvarige forhandlinger gik i vasken. Han stod da nu raad- og hjælpeløs med stor familie i et fremmed land. »Boepæl kunde jeg den Tid ikke erholde i Christiania; — fortæller han selv[1] — og maatte opsøge min Exil 14 Miil herfra i Frederikshald; for nu at komme i Beskjeftigelse etablerede jeg i Frederikshald først en privat, og siden en offentlig Tegne- og Søndagsskole for Haandværkere — —«. Det var da utvilsomt efter mønster af skolen i Christiania, at Grosch oprettede sin skole paa Frederikshald. Han greb som en reddende planke Selskabet for N.s V.s plan om oprettelse af haandværksskoler ude i provinsbyerne, og dens af ham selv nævnte overgang fra privat til offentlig betegnes visselig med det tidspunkt, da den indgik som led i Selskabet for Frederikshalds Vel's virksomhed.

Dette selskab var — ligesom de andre sogneselskaber og distriktskommissioner udover landets bygder og kjøbstæder — udgaaet fra og korresponderede med centralinstitutionen i Christiania. Det blev stiftet i løbet af 1812 med kjøbmand David Faye som formand og bestod af tre hovedkommissioner, »den første til Haandværkerstandens Oplysning og Dannelse, den anden til Fremme af Industri i Almindelighed og den huuslige Vindskibelighed i Særdeleshed, den tredie til Byens Providering«. Den første blev bestyret af Grosch. Gjennem denne kommission aabnedes 29de November 1812 — »for at tilstræbe Selskabets Formaal« — en søndagsskole, af hvilken man »lovede sig de herligste Frugter«. Den havde til en begyndelse 56 elever, hvoraf 17 mestre, 7 svende og 32 drenge. Hver søndag kl. 1—3 gav Grosch undervisning

[1] Brev til Thorvaldsen af 3die Juli 1836.

i frihaands- og architekturtegning, Hr. N. Jacobsen fra 3—5 i regning og skrivning, og Lektor Adler synes onsdag 5—7 at have givet experimental undervisning i mekanik[1].

I overensstemmelse hermed findes i kunst-akademiets dagbog allerede under 26de October 1812 en skrivelse (af 12te Oct.) fra samme »Selskab for Frederikshalds Vel's« bestyrelse, som for at skaffe materiel til skolen har fulgt ganske samme fremgangsmaade som Selskabet i Christiania. Man henvendte sig til akademiet med bøn om »Bygningstegninger af de 5 Søile-Ordener, — Portalerne, — Hoveder efter Raphael, — Figurtegninger efter Abildgaard og Preisler og nogle Ornament Tegninger« — — »for at kunne fremme denne, som vi troe, særdeles gavnlige Underviisning i en Kunst, som yttrer sig i alt, hvad der hører til Livets Forskiønnelse —«. Der sees ogsaa under samme dato fra akademiets side at være gjort skridt til at efterkomme denne anmodning.

Hvor længe denne Frederikshaldske filial af den første norske tegneskole i Christiania virkede, er ligesaalidt muligt at afgjøre, som det er for Christianiaskolens vedkommende. Langt ind i aaret 1814 har neppe denne heller kunnet bestaa, om overhovedet saa længe.

I det oftere citerede brev til Thorvaldsen omtaler Grosch urolighederne i 1814, Carl Johans angreb paa Frederiksstèn og den derpaa følgende forening. »Men min Velfærds Plan gik op i Røg — tilføier han — da man nu andet havde at tage og tænke paa!!! — —«

Men ogsaa Frederikshaldsskolen fik ligesom skolen i Christiania sin direkte fortsættelse i tegneskolen af 1818, der tog saavel dens materialiesamling som dens bestyrer i

---

[1] Skr. fra Bestyrelsen for Selsk. f. Fr.halds Vel af 1ste December 1812 (trykt i »Budstikken« 1812 31te December, nr. 77—78).

arv[1]. Grosch virkede som lærer ved den nye Tegne- og Kunstskole i Christiania fra dens oprettelse indtil 1840.

III.

Selvfølgelig var denne tegneskolebevægelse — som gjentagende paapegt — i første række fremgaaet af rent praktiske krav. Søger man paa den anden side at afvinde foreteelsen noget værd som tidsbillede, prøver man at se den ikke løsrevet, men i dens sammenhæng med tidsalderens almene strømninger, turde der maaske være grund til at betragte den som et fattigt norsk udslag af en almen-europæisk bevægelse, som netop i det 18de aarhundredes sidste halvdel havde kulmineret i manien for at anlægge kunst-akademier. Som udtryk for de absolutistiske fyrsters magt- og pragt-syge gik den lig en farsot over landene. I løbet af henved 30 aar, mellem 1752 og 1781 stiftedes fra nyt af eller reorganiseredes mindst 18 akademier fra den ene ende af Europa til den anden, — en bestræbelse som for kunsten selv havde de mest skjæbnesvangre følger.

I vor nærhed fandtes saaledes akademiet i København, hvis historie før er berørt, og akademiet i Stockholm, stiftet 1735, reorganiseret 1768.

Visselig har stifterne af skolen i Christiania aldrig nogensinde taget navnet akademi forfængelig om sit eget foretagende. Men den samme tanke om kunsten som den »skjønne og nyttige videnskab«, der helt og holdent kunde meddeles i en skole, synes bevidst eller ubevidst at have ligget bagom.

---

[1] Skr. af 30te Nov. 1818 i Kgl. Kunst- og Haandværksskoles copibog til bestyrelsen for »den forhenværende Tegneskole paa Frederikshald«. Cfr. ogsaa Groschs brev til Thorvaldsen af 3die Juli 1836.

Skolen af 1811 var forøvrig ikke det første norske forsøg i retning af kunstskole. Allerede i 1770-aarene skal en tegneskole have været sat igang i Bergen, hvor ogsaa en ny blev oprettet i 1790 af J. G. Müller[1], professor Dahls lærer. Muligens er det bl. a. hertil, Christiania-skolens bestyrelse sigter med sin gjentagne omtale af de »allerede existerende« tegneskoler. Men disse var som mulige lignende indretninger iallefald helt tilfældige og private, med det hovedformaal at skaffe sin stifter et levebrød. Mens skolen i Christiania jo havde et hovedsagelig officielt præg. Og det nye og store ved tanken var netop, at den tog sigte paa det hele land, — paa at hæve skjønhedssansen og den praktiske uddannelse.

Kuriøst er det derfor netop paa dette tidspunkt — 1811 — at møde tanken om et virkeligt norsk akademi i europæisk stil fremsat for fuldt alvor omend rigtignok kun som foster af en meget fantasifuld hjerne. Det var Nicolai Wergeland, som i sit prisskrift om et norsk universitet tænkte sig et saadant med et fakultet for de skjønne kunster, lærere i kunsthistorie og kunstarchæologi, tegne-, maler- og kobberstikkerkunst, have-kunst, musik o. s. v. Heraf skulde da med tiden udvikle sig et fuldstændigt akademi med skoler baade for bygnings-, maler- og billedhugger-kunst samt for haandværks-fagene[2].

---

[1] L. Sagen og H. Foss: Bergens Beskrivelse, Bergen 1824, s. 623. L. Sagen i »Bergens Stiftstidende« 1840, nr. 68 og Andreas Aubert: Professor Dahl, Christiania 1893, s. 13 flg.

[2] N. Wergeland: Mnemosyne, Christiania 1811, III, s. 30 flg., cfr. L. Daae i »Vidar« 1887, s. 61. Wergelands planer kulminerer i følgende (IV, s. 251): »Men eet pium desiderium kan jeg her ikke undlade at ytre. Hvad om man formaaede Thorvaldson til at forlade Italien? Hvad om man tilbød ham den 17de Professors Plads og fritog ham for at holde

I et næsten komisk skjær fremtræder disse fantastiske planer under vor norske armodsdom. Her var nok ikke rum for noget kunstakademi. Foreløbig ikke engang for en tarvelig haandværksskole. I dette selvsamme aar 1811 maatte den første norske kunstner af europæisk rang og ry, J. C. C. Dahl drage bort for at faa sin grundlæggende uddannelse og saa leve hele sit lange liv langt borte fra det land, han havde sat sig som sit livs maal at forherlige.

Det er betegnende for niveauet herhjemme, at de folk, som antoges at sidde inde med den bedste slags fagkundskab, og som man derfor tyede til, naar det gjaldt noget i retning af kunst, det var de militære. De havde jo gjennemgaaet et elementært tegnekursus paa krigsskolen og ofte i embeds medfør syslet med lidt karttegning o. lign. De militære bidrog da ogsaa med sine produkter for en ikke ringe del til de kunstudstillinger, der som de første i sit slags afholdtes i Christiania ca. 1820[1].

Men det er kanske mere end et tilfælde, at netop i disse bevægede aar for vort land, da det gjærede og spirede paa alle omraader, da vore nationale følelser og stemninger viste de første vaarlige tegn til virkeligt gjennembrud, — i disse aar, da landets første mænd begyndte at tumle med dristige tanker om vor politiske frihed, da kravene paa egne nationale institutioner for næringsliv og

---

Forelæsninger. — — — — Saaledes tør man ogsaa forsikre, at en Thorvaldsons Navn paa det norske Universitets Professor-Liste, og hans blotte Nærværelse vilde være nok til at gjøre hele Høiskolen berømt og besøgt, endog af Fremmede. — — — — Han skal indlægge sig et udødeligt Navn, som den første, der bragte Græsk Konst og Smag saa høit op mod Nord-Polen, som Stifter af et Konsternes Akademie i Norden. — «

[1] Katalogerne over kunstudstillingerne 1818 og 1820 findes i universitetsbiblioteket.

videnskabeligt liv gav sig de første kraftige og lykkelige udslag, netop i de samme aar sporer vi ogsaa de første mere omfattende tanker paa vort folks kunstneriske opdragelse. Det var tanker, som visselig snart maatte skyves tilside for mere øieblikkelige og mere paatagelige interesser. Men deres betydning for fremtiden blev derfor ikke mindre.

BIDRAG TIL FORKLARING AF NORSKE STEDSNAVNE[1].

AF

MAGNUS OLSEN.

Gjøn.

Gjøn, gn. 75 i Haalandsdalen sogn, Fuse herred. Udtalt *jøn*. Skrevet *a Gøn* Dipl. Norv. XII 38 1314.

Dette enestaaende navn, som aabenbart er sammensat med *vin* f., forudsætter en ældre form **Gó-vin*. Gaarden ligger ved en liden elvs udløb i Gjønvandet, under det mægtige, over 1200 meter høie fjeld Gjønkvitingen, som har navn efter sine hvidskurede sider og talrige snefonner, der først smelter mod slutten af sommeren (Vibe, Søndre Bergenhus amt s. 335). Jeg formoder, at dette fjeld oprindelig har havt et navn af en stamme *Gó-*, hvormed gaardens navn er sammensat, enten umiddelbart (hvad der ligger nærmest at antage) eller middelbart gjennem et sjø- eller elvenavn.

Fjeldnavnet *Gó-* synes at høre sammen med et i de indogermanske sprog udbredt ord for »sne, vinter« (græsk

---

[1] De samme forkortninger og den samme udtalebetegnelse er anvendt som i O. Rygh's »Norske Gaardnavne« (NG.). — »Gn.« = matrikel gaard-numer.

χιών »sne«, lat. *hiems* »vinter«, oldindisk *himá-* »frost, sne«, o. s. v., af en rod, som oprindelig har begyndt med *ghi-*). Dette ord har ogsaa efterladt sig enkelte spor i nordisk. Saaledes har Sophus Bugge (Arkiv för nordisk filologi IV s. 123 ff.) hermed sammenstillet oldn. *gói*, *gœ* f., folkesprogets *gjø*, »tiden fra nymaane i slutningen af februar til næste nymaane« (oprindelig »snemaaned«). Om bortfaldet af *i* efter *gh-* jfr. ogsaa Falk og Torp, Etymologisk ordbog I s. 214 (under *gammel*) og s. 231 (under *gjø*).

Efter denne forklaring skulde **Gó-* som gammelt navn paa Gjønkvitingen sigte til dette fjelds mange snefonner. Sproglig hører dette fjeldnavn sammen med navnet paa det fjerne Himalaya. Det gaar sikkert langt tilbage i førhistorisk tid, da et ord **gó-* med betydningen »sne« ellers kun har efterladt sig sparsomme spor i germanske sprog.

Det trænger til at undersøges nærmere, om det her paaviste ord **gó-* »sne« ogsaa forekommer i andre norske stedsnavne.

Kvinnherred.

I Halvs saga kap. 4 (Bugges udg. s. 5 f.) findes en fortælling om, hvordan Kvinnherred i Søndhordland har faaet navn: Hordelands konge Vikar, hvis fader Alrek var bleven dræbt af den rygske konge Josur, overfaldt denne og beseirede ham i kamp; »da faldt kong Josur og alle bønder i herredet; dette heder *Kvennaherað*, fordi der boede kun enker igjen«. I gammel tid har man altsaa opfattet landskabsnavnet Kvinnherred som sammensat med genetiv flertal af ordet for kvinde (oldn. *kvenna*). Af hensyn til denne naive forklaring af navnet kan mulig formen *Kvennaherað* (med *e* i første stavelse) være indført i Halvssagaens sagn — uden at have nogen

støtte i samtidens talesprog. Det oldnorske navn paa Kvinnherred er nemlig ellers altid *Kvinnaherað,* med *i* i første stavelse, saaledes som ogsaa den nuværende udtaleform (*kvi`dnhæ̆ra*) har[1]. Dette godtgjøres ved følgende gamle skriftformer[2]:

Kvinnaherað DN. II 306 1366, VI 416 1412, X 159 1452, 163 1453, XII 158 1427.

Kvinherað DN. I 413 1400, VI 668 1449, XI 106 1405; *Hwinheret* II 565 1443; *Kuinhæradesokn* XII 228 1490.

Quinneheret DN. II 692 1487; *Qwinneheredh* I 801 1540.

Quinherritt DN. VI 833 1570.

Hovedbygden i Kvinnherred ligger omkring de to store elve Hattebergelven og Mælsdalselven, som straks før sit udløb i fjorden (ikke langt fra sognets kirke) forener sig med hinanden. Paa grund af dette forhold maa det synes særdeles tiltalende at forklare navnets første led af en stamme *kvinn-* med betydning af noget tvedelt eller dobbelt. Her foreligger da samme ordstamme som i gaardnavnet Kvinge i Masfjorden (gn. 37.38, udt. *kvi`ngå*, men ogsaa opgivet med enstavelses tonelag; skrevet *i Kwingh* BK. 34 b, *Quinge*, *Qwingenn* 1520). Kvinge ligger ved udløbet af to forskjellige elve, som falder i samme bugt. Ifølge S. Bugge (hos O. Rygh, Norske Elvenavne s. 323 f.) kan Kving- være opstaaet af **Tvinng-* og høre til den oldnorske stamme *tvinn-* »dobbelt« (*tvennr, tvinnr* adj. »todelt«, *tvinna* »fordoble«). Paa lignende maade opfattes almindelig oldn. *kvísl* f. »for-

---

[1] Vi skal dog senere se, at *Kvennaherað* formelt kan opfattes som en sideform til *Kvinnaherað*.

[2] Jeg tager her intet hensyn til »*kvinnum*« i Haraldskvæði 5[2]. Ifølge professor Sophus Bugge (i forelæsninger over Haraldskvæði) har dette ord intet at gjøre med *Kvinnaherað*.

grening, arm af en elv« og *kvistr* m. »kvist« som sekundære sideformer, opstaaede af henholdsvis **tvísl-* og **tvist-* (jfr. angelsaks. *twisla* »arm af en elv«).

Første led i *Kvinnaherað* er da sandsynlig et elvenavn af en stamme *Kvinn-*, oprindeligere **Tvinn-*. Dette er væsentlig identisk med elvenavnet *Tvinna* (udt. *tvi`ŋŋa*) i Utviken. Om denne elv bemerker O. Rygh (Elven. s. 279), at den »falder ud paa Nordsiden af Fjorden i Utviken forbi Tvinnereim, *i Tuinnandahæimi* BK. 18 b. Elven har to Kildeelve, hvoraf den østlige løber sammen af flere Smaaelve«. Jfr. videre Tvinnande, »Sæter ved en Elv, som fra S. gaar til Vasbygdvandet, sydvestlig i Aurland, og som løber sammen af 3 Bække« (O. Rygh, Elven. s. 280). Hid hører fremdeles gaardnavnet Tvinne paa Voss (gn. 72, udt. *tvi`nnó*, *Tuinnen* DN. IX 814 f. 1563), uden tvil oprindelig navn paa den elv, som gaar forbi gaarden. Denne elv deler sig i to grene, som igjen løber sammen, saa at den danner en holme; ogsaa en fos lige ovenfor gaarden, Tvinnefossen, deler sig i faldet.

Fjernere beslægtet med *Kvinn-*, *Tvinn-* er Tvilldalselven i Hatfjelddalen, efter S. Bugge (Elven. s. 279) opstaaet af **Tvinnla*. Elven dannes af 4 bækkeløb, som flyder sammen næsten paa samme sted.

Til samme rod som *Kvinn-*, *Tvinn-* hører uden tvil ogsaa gaardnavnet Tvilde paa Voss (gn. 89, udt. *tvi`lde*, gen. *tvi`ldes*), i oldn. form *Tvildi* n., gen. *Tvildis* (ofte omtalt i middelalderske diplomer). Gaarden ligger ved sammenløbet af to elve.

Endelig maa ogsaa som fjernere beslægtet nævnes elvenavnet Tyssa i Ullensvang; dette har sikkert havt oprindeligt *T-* (ikke *Þ-*) i fremlyd; jfr. *i Tyssudale* BK. 80 a, Tyssedal gn. 44. Da denne elv danner den tvedelte fos Tyssestrengene, synes dens gamle navn oprindelig at have været **Tvissa*, gen. *Tyssu*, med betyd-

ningen »den tvedelte«, dannet af roden *tvis-* »tve-« (S. Bugge i Elven. s. 340)[1].

Der kan saaledes paavises en lang række af norske elvenavne, som er dannede af en rod *tvi-* »tve-« ved forskjellige afledningsendelser. De har alle hensyn til tvedelt løb, enten saaledes at elven er dannet ved sammenløb af flere elve, eller saaledes at den i sit løb grener sig ud i flere arme.

Med et elvenavn *Kvinn-* maa *herað* n. »herred« kunne være direkte sammensat. Noget lignende er det, naar *Krœðisherað* (Krødsherred) som første led indeholder et sjønavn *Krœðir* (Krøderen); jfr. ogsaa *Galaherað* i Vestre Slidre, som mulig kan være sammensat med et fossenavn **Gali* (NG. IV, 2 s. 296).

Hvis *Kvinnaherað*, som jeg formoder, er sammensat med et (sterkt bøiet) elvenavn *Kvinn-*, maa *Kvinna-* her staa for oprindeligere *Kvinnar-* (gen. hunkjøn). Her kan da *r* i endelsen være faldt bort ved dissimilation paa grund af det følgende *r* i *herað*. Paa lignende maade forudsætter f. eks. *Orkadalr, Veradalr, Stjórnadalr, Súrnadalr* ældre genetivsformer med *r* (**Orkar-* o. s. v.).

Ved *Kvinna-* (for **Kvinnar-*) er dog ogsaa at merke, at **Kvinnar* sandsynlig er opstaaet af en urnordisk form **Kviʀnōʀ* (hvor ʀ betegner en af det stemte *z* opstaaet *r*-lyd), ligesom stammen *tvinn* (*tvenn-*) forudsætter de ældre former *tviʀn-*, *tvizn-*. Bortfaldet af *-r* (-ʀ) i endelsen kan da ogsaa skyldes dissimilation i urnordisk tid med det forudgaaende ʀ; jfr. urnord. **runo** (f. eks. paa den svenske Fyrunga-sten), sideform til **runoʀ** akk. flertal hunkjøn, »runer«.

Efter den sidstnævnte forklaring af *Kvinna-* (for **Kvinnar-*) maa navnet *Kvinnaherað* være ældre end over-

[1] Jfr. ogsaa *tyss,* som nu i Ryfylke bruges om strenge-tang eller martaum (*scytosiphon filum*).

gangen fra *-ʀn-* til *-nn-* og altsaa være opstaaet i urnordisk tid. Herimod kan neppe nogen indvendinger gjøres. I »Arkiv för nordisk filologi« XXIII s. 90 ff. har jeg gjort sandsynligt, at grænsen mellem to middelalderske herreder (Aker og Bærum) har været den samme allerede i førhistorisk tid.

Som allerede nævnt, er *Kvinn-* i sin dannelse analogt med stammen *tvinn-* »tvedelt«. Ligesom der nu til *tvinn-* forekommer en oldnorsk sideform *tvenn-*, kunde man vente, at elvenavnet *Kvinn-* ogsaa havde en sideform med *e*. I virkeligheden findes, som allerede nævnt, en form *Kvenn-* optegnet i den gamle litteratur, idet Halvssagaen som navn paa Kvinnherred har *Kvennaherað*. Dette kan da være en gammel sideform til *Kvinnaherað*, som virkelig har været i levende brug ved siden af denne.

Fra det gamle Hordafylke kjender vi kun tre landskaber, der i middelalderen har været betegnede som »herreder« (*herað*), nemlig foruden Kvinnherred *Samlaherað* (Jondalen) og *Árlandsherað* (Samnanger i Os). Alle disse tre er mindre, skarpt afgrænsede bygder. Paa disse hordske herreder passer saaledes særdeles godt den definition, som i den ældre Gulatingslov gives af herredsbegrebet, idet det der (kap. 88, Norges gamle Love I s. 44) siges, at de jorder ligger i samme herred (*samheraðrs*), som ikke er adskilte ved »fjeld eller fjord eller uveisom aa«; jfr. A. Taranger, Hist. Tidsskrift 2den Række VI s. 372.

Ríðabú (Vang, Hedemarken).

Fra en mængde middelalderske diplomer er overleveret et gammelt landskabsnavn, som man i oldnorsk form almindelig har gjengivet *Riðabú*. Dette har, som man forlængst har indseet, været det gamle navn paa det nuværende Vang sogn paa Hedemarken eller maaske blot

paa den nedre del deraf, den ældste og mægtigste del af bygden[1].

Bygdenavnet *Riðabú* forekommer i følgende gamle skriftformer:

j Ridæbu DN. III 204 1346, V 165 1349.

j Ridhabuu DN. II 280 1358, *i Ridhabu* RB. 236, *i Ridabui* RB. 242, *j Ridabu* DN. III 428 1408 (bis), V 339 1412.

j Ridhebw DN. I 568 1442, *i Riidebw*, *i Riidebui* V 597 1460.

j Rijdhebo, *j Riidhebo* DN. IV 713 1473, *j Riideboo* XVI 336 1490.

i Redebo DN. V 687 1491, *i* (*j*) *Ridebo* V 690 1492 (bis), *i Ridhæ bo* VI 651 1492, *i Riidhebo* I 703 1493.

j Ryeboo DN. III 750 1506, *j [R]ydbo* II 764 1511, *i Ribo* II 799 1526, *Rybos* prestegel, *y Rybo* XIII 823 1566 (bis).

Navnet brugtes ialfald endnu efter 1600 (Norske Rigsregistranter IV 296, 1609), men er nu glemt.

---

[1] Følgende gaarde omtales i ældre tid som liggende i *Riðabú*: Vang gn. 4 Kluke (DN. V 165), gn. 8 Finsal (DN. XIII 823), gn. 10 Vang prestegaard (i mange diplomer), gn. 19 Hjellum (DN. III 428), gn. 20 Gjæsen (RB. 236) og Valum (DN. III 204), gn. 44 Markestad (DN. V 597), gn. 71 Myr (DN. III 428, V 690, II 764, 799), gn. 75 Ḍæli (DN. VI 651), gn. 76 Hafsal (DN. I 568), gn. 77 Tomten (RB. 242), gn. 158 Haarstad (DN. I 703), gn. 171 Aalstad, gn. 174 Hommelstad (RB. 242, DN. V 687), gn. 189 Farmen (DN. V 690). De fleste af disse gaarde ligger i den nedre og tættest bebyggede del af Vang sogn.

Markestad (gn. 44) siges anf. st. at ligge »i Mikialsaasenom i Riidebui«; *Mikjálsássinn* har været et gammelt bygdenavn, som har omfattet sognets nordvestlige aasbygd. Haarstad (gn. 158) siges DN. VII 329 1383 at ligge »a Hegvindom«, d. v. s. i den nordøstlige del af Vang sogn. Om disse gamle bygdenavne se O. Rygh, NG. III s. 102.

O. Rygh (NG. III s. 102), der giver saagodtsom udtømmende oplysninger om bygdenavnets forekomst i ældre tid, opstiller som oldnorsk form *Riðabú*[1]. Han tilføier dog: »(eller maaske snarere *Ríðabú*)«, og han gjør særskilt opmerksom paa de gamle skriftformer med *ii* i første stavelse: *i Riidebw, Riidebui* 1460, *j Rijdhebo, Riidhebo* 1473, *i Riideboo,* 1490, *i Riidhebo* 1493. Flere af de diplomer, i hvilke *Riðabú* er skrevet med dobbelt *i*, anvender oftere vokalfordobling for at betegne vokalens længde.

Foruden den grund, som Rygh saaledes anfører for, at navnet *Riðabú* har havt langt *i*, kan fremhæves følgende omstændighed, der ligefrem beviser, at den oldnorske form har været *Ríðabú* (ikke *Riðabú*).

I 14de aarh. findes navnet to gange (1346 og 1349, se ovenfor) skrevet *Ridæbu*, og i det følgende aarhundred er former med *æ* eller *e* i anden stavelse de sædvanlige. Disse former, i hvilke *a* i *Riða-* er svækket til *æ* eller *e*, godtgjør paa en utvetydig maade, at første stavelse i *Riðabú* er lang, og at den rigtige oldnorske form altsaa er *Ríðabú*. I østnorsk er nemlig fra slutningen af 13de aarh. af[2] svagt betonet *a* efter foregaaende lang stavelse svækket til *æ*, medens dette *a* efter kort stavelse er bevaret uforandret.

Bygdenavnet *Ríðabú* er, ligesom en mængde andre bygdenavne, sammensat med *bú* n. i betydningen »beboet strøg«. Om *Ríðabú* bemerker O. Rygh (anf. st.): »Jeg kjender ikke noget Navn, som kunde antages beslægtet, og kan ikke give noget Bidrag til Forklaringen.«

---

[1] Ogsaa P. A. Munch, Beskrivelse over Norge i Middelalderen s. 143 f. skriver *Riðabú* (med kort *i*).

[2] Se Hægstad, Arkiv XV s. 102 og Gamalt trøndermaal s. 92 f.

I de med *bú* sammensatte bygdenavne har første led ikke sjelden form af genetiv flertal; saaledes *Ringabú*, *Kolabú*, *Brandabú*, *Kleppabú*, *Rennabú* (jfr. NG. Indl. s. 46 og Arkiv XXII s. 111 ff.). Ogsaa i *Ríðabú* kan derfor første led formelt være en gen. flertal. Ligesom *Kleppabú*, Klæbu, betyder »bygden, som udmerker sig ved (en rigdom paa) fjeldknatter, knatte-bygden« (NG. XV s. 364), saaledes kan den oprindelige betydning af *Ríðabú* have været: bygden, som udmerker sig ved en samling af det, som første led *ríð-* udtrykker.

Betydningen af første led i det sammensatte bygdenavn *Ríðabú* oplyses, som jeg tror, ved beslægtede ord i andre germanske sprog. Jeg sammenstiller dermed ags. *rīþ* m. og f., *rīþe* f. (af stammer **rīþa-*, **rīþō-*, **rīþōn-*) »strøm, liden bæk«; samme betydning har det afledede angelsaksiske ord *rīþig* n. og f. I nyfrisiske dialekter bruges *rīde*, *ride* om en liden bæk. Ordet er ogsaa nedertysk: oldsaks. *rīth* m., flertal *rīthā*, »torrens«, middelnedertysk *ride*, *rie*, plattysk *riede* f. »liden bæk, strøm«. Baade paa frisisk og plattysk sprogomraade forekommer det i elvenavne. Saaledes findes der et frisisk elvenavn *Hilgenride* (»den hellige *ride*«), og fra det Lüneburgske kjendes elvenavnene *Ried* og *Rieden* (flertal). Se A. Lübben, Germanistische Studien II (1875) s. 264 ff. og Grimm's Wörterbuch VIII sp. 918. Ags. *rīþ* o. s. v. er fjærnere beslægtet med oldindisk *rīyatē* »rinder«, *rītí-* »strøm«, lat. *rīvus* »elv«; se Falk og Torp, Etym. ordbog II s. 109 under *rille*.

Paa grund af de nævnte anglo-frisiske og nedertyske ord formoder jeg, at der ogsaa i nordisk har været et ord *ríð* (i nom. sg. snarest *ríð* f. eller *ríða* f.) med betydningen »strøm, liden elv«. En genetiv flertal af dette ord kunde indgaa som første sammensætningsled i *Ríðabú*.

Bygdenavnet *Ríðabú* vilde da betyde: »bygden, som udmerker sig ved elve, elve-bygden«.

Hovedbygden i Vang ligger omkring den lille bugt Aakersviken, som Mjøsen danner straks i syd for Hamar. I denne bugt falder flere betydelige elve ud, som alle — helt eller delvis — tilhører Vang: Fra nordvest kommer den store, indtil 10—12 meter brede elv Flakstadelven, som gaar forbi gaarden Flakstad (gn. 27) og falder ud i Aakersviken i dennes nordvestre hjørne. Fra nordøst kommer Greftenelven, som gaar forbi gaardene Dystvold og Skraastad og falder i Aakersviken ved Vangs kirke. Denne elv er stor nok til at drive flere industrielle anlæg. Endelig falder i Aakersvikens østre hjørne den betydelige elv Svartelven, som tilhører Vang kun i sit nederste løb, hvor den danner grænsen mellem Vang og Stange. Denne elv er indtil 25 meter bred. Før sit udløb i Rokosjøerne kaldes den Rokoaaen. Flakstadelven og Svartelven modtager igjen flere større og mindre tilløb, som gjennemstrømmer Vangsbygden i retningen nord til syd. Af Svartelvens tilløb i Vang kan særlig merkes Lageraaen (6—7 meter bred).

Som det heraf turde fremgaa, vilde en betydning »elve-bygden, bygden som udmerker sig ved elve« passe udmerket paa hovedbygden i Vang. Der findes i det hele taget ingen anden bygd ved Mjøsen, hvor paa en saa forholdsvis kort strækning saa mange betydelige elve falder ud.

Fra betydningens side væsentlig analogt med et bygdenavn *Ríðabú*, d. e. »elvebygden«, vilde være det gamle bygdenavn *Alfheimar* (navn paa strækningen mellem *Raumelfr*, Glommen, og *Gautelfr*, Götaelven), hvis dette, som S. Bugge (Arkiv II s. 211) finder muligt, er at aflede af *elfr* f. »elv«.

Ved den i det foregaaende meddelte forklaring af bygdenavnet *Ríðabú* tror jeg at kunne blive staaende. Jeg skal dog ogsaa nævne en anden opfatning af første sammensætningsled i dette navn, som sproglig er vel mulig, men som af flere grunde forekommer mig mindre sandsynlig.

Allerede i ældste historiske oldnorsk kunde en form *Ríða-* være opstaaet ved dissimilation af **Ríðar-*; jfr. bemerkningerne s. 158 til *Kvinnaherað* (for **Kvinnar-*) og de der anførte analogier for en saadan dissimilation. *Ríða-*, af **Ríðar-*, kunde da være genetiv af et til angelsaks. *ríþ* f. svarende oldnorsk ord **ríð* med betydningen »elv, strøm«. *Ríðabú* vilde da have faaet navn efter én enkelt elv.

Hertil skal dog for det første bemerkes, at hovedbygden i Vang ikke ligger samlet om noget enkelt elveløb, hvorefter bygden naturlig kunde have faaet navn, men at Vang sogn, som nævnt, gjennemstrømmes af flere elve, af hvilke ingen kan siges at være bygdens hovedelv.

Videre maa merkes følgende. Hvis *Ríðabú*, af ældre **Ríðarbú*, havde faaet navn efter en enkelt elv, kunde første led ikke opfattes appellativisk, men det maatte være et virkelig brugt elvenavn (om end oprindelig appellativ). Der maatte da i Vangs hovedbygd engang have været en elv af navnet **Ríð*[1]; jfr. det nedertyske elvenavn *Ried*. I *Ríðabú* vilde vi da have et bygdenavn, sammensat med *bú*, hvis første led var et elvenavn; det vilde i sin dannelse være ensartet med bygdenavnet *Vǫlubú*, Volbu i Valdres, hvor første led sandsynlig er et elvenavn **Vala* (se A. Kjær, NG. IV, 2 s. 302). Men nu er det at merke, at de eneste elve, som der her efter de geografiske for-

[1] Det skal i det følgende omtales, at **Ríð* ellers kjendes som navn paa flere norske elve.

hold kunde blive tale om, Flakstadelven og Greftenelven, sandsynlig eller mulig har havt ældre navne af en anden stamme. O. Rygh har (NG. III s. 86, Elven. s. 52) formodet, at et ældre navn paa Flakstadelven (*Flag-) indgaar som første led i gaardnavnet Flakstad (gn. 27), og han har (NG. III s. 92, Elven. s. 36) med stor sandsynlighed antaget, at Greftenelven tidligere har havt det usammensatte navn **Dysta*, hvormed Dystvold (gn. 82, ved Greftenelven) er sammensat[1].

Efter disse overveielser maa jeg betegne det som lidet sandsynligt, at *Ríðabú* skulde være opstaaet af **Ríðarbú* og sammensat med et elvenavn **Ríð*. Jeg tror derfor at burde fastholde den først givne forklaring af *Ríðabú*, hvorefter dette skulde betyde: bygden, som udmerker sig ved elve, elve-bygden.

Det appellativ oldn. **ríð-* »(liden) elv, strøm«, som jeg har troet at gjenfinde som første led i bygdenavnet *Ríðabú*, er ogsaa mulig bevaret som navn paa flere norske elve. I »Elvenavne« s. 191 f. opfører O. Rygh 5 elvenavne af en stamme Rid-:

1) Ria, udt. *rí'a*. Navn paa en elv i Røros, som kommer fra Rien eller Risjøen og gaar gjennem den mindre sjø Rihaaen; længere oppe i vasdraget er sjøen Riasten. Jfr. Røros gn. 121 (NG. XIV s. 203). Ria synes ifølge O. Rygh at have været det oprindelige navn paa Glommen ovenfor Aursunden.

2) *Rida* omtales i Dipl. Norv. XIV 1 (1312) som navn paa en elv i Brandval, Solør, der gaar gjennem sjøerne Tullreien, Steinreien (*Stæinrœidh* akk., *Stæinrœidhzs*

[1] O. Rygh forklarer elvenavnet *Dysta* af *dust* n. »støv, skumstøv, som staar af fosser i elven«. Det bør nævnes, hvad Rygh ikke omtaler, at Greftenelven ved Dystvold danner fossefald (Helland, Hedemarkens amt I s. 98).

gen. Dipl. Norv. XI 126 1422) og Bureien. Navnet er antagelig nu ikke længer i brug. — At merke er her aflydsforholdet mellem elvenavnet *Ríða* og -reien i de anførte sjønavne. Dette viser, at disse navne er overmaade gamle.

3) Rian, udt. *rí`aŋŋ*, gn. 23 i Børsen. I 14de aarh. skrevet *Riidhar* (Dipl. Norv. III 7). Gaarden ligger ved en bæk, som gaar ned til Laugen. Jfr. NG. XIV s. 304.

4) Rian, udt. *rí`an*, gn. 132 i Leksviken. Skrevet *Rydom* 1559. Ved et tilløb til en elv, som gaar ud i Storvandet. Jf. NG. XV s. 59.

Alle disse 4 elvenavne tilhører landets østligste egne. Det er meget usikkert, om hid ogsaa hører

5) Ridalen, udt. *rí`ddæɫen* (ogsaa opgivet *ré`dæɫen*), gn. 5,7 i Torpe sogn, Aal, Hallingdalen.

Enkelte af de nævnte (sterkt bøiede) elvenavne (nr. 1, 3 og 4) kan mulig være samme ord som angelsaks. *ríþ* f. »liden elv, strøm« og oldn. **ríð* (i *Ríðabú*). Der er dog ingen afgjørende grunde til at forlade den forklaring, som S. Bugge (Elven. s. 192) har givet af elvenavnet *Ríð-*. Efter Bugge maa dette »enten afledes af *ríða*, være i gyngende, vuggende Bevægelse, ride, eller af *ríða*, vride (jfr. Reid- [Elven. s. 187]), som efter Formen lige godt kan være Stammeordet. Det maa bemerkes, at baade Elven i Brandval og den i Røros efter Karterne har et meget bugtet Løb«.

Ialfald ved *Ríða* i Solør forekommer Bugges forklaring mig at være meget sandsynlig. Dette elvenavn, som staar i aflydsforhold til *-reið-* i sjønavne, der tilhører samme vasdrag, henføres bedst til den rod, som vi har i det sterke verbum *ríða, reið*.

I Grímnismál 28 (Bugges udg.) og i Snorres Edda (ed. AM. I 40, 578) forekommer et elvenavn *Hríð* (i et haandskrift *hriþr*; jfr. ogsaa Bugges udgave af Sæm. Edda

s. 337 b). En variant har *ríð*, og denne variant føier desuden til elvenavneramsen bl. a. et elvenavn *riða*. K. Rygh (NG. XIV s. 203) minder om dette elvenavn *Hríð* i islandske optegnelser, idet han under omtalen af Ria i Røros bemerker: »Den opr. Form maa vel have været *Ríð* (*Hríð* forekommer i Sn. Edda blandt Elvenavne)«. Han vil derved maaske antyde muligheden af, at det norske elvenavn oprindelig har begyndt med *Hr*-. Det er dog meget usikkert, hvordan *Hríð* i de islandske ramser skal opfattes[1], og der bør derfor helst ganske bortsees fra denne navneform ved forklaringen af det norske elvenavn.

Skaaseim.

Skaaseim, udt. *skåǒseim*, gn. 5 i Balestrand, Sogn. Skrevet *Skiaassinn* 1520, *Skaassem* 1563. Gaarden ligger ved en ganske liden elv, og det er derfor, om end med stor tvil, i »Norske Elvenavne« s. 213 formodet, at navnet som første led kunde indeholde et elvenavn. Nogen elvenavnstamme Skaas- er ellers ikke paavist, og den elv, ved hvilken gaarden ligger, er saa liden og ubetydelig, at forklaringen af elvenavn her ikke er meget sandsynlig.

Gaardnavnet Skaaseim, der er sammensat med *heimr*, er hidtil ikke etymologisk forklaret. Paa grund af den nuværende udtale har dets gammelnorske form uden tvil været **Skáseimr*. Af skriftformen Skiaassinn 1520 tør man ikke slutte, at første sammensætningsled har været **Skjás*-.

Skaaseim ligger ikke langt i øst for fjeldet Kampeggen. Fra Kampeggen gaar en aasryg skraanende nedover ret

---

[1] Af *hríð* f.? Eller = det norske elvenavn *Ríð*, optaget fra norsk paa en tid, da *h* i norsk var faldt bort foran *r*, og da derfor islændingerne ved norske navne paa *R*- ikke kunde afgjøre, om disse oprindelig havde havt *Hr*- eller *R*- (jfr. bemerkningerne til Røiken i Brandbu, NG. IV, 2 s. 166)?

imod gaarden. Denne aasryg har meget bratte sider, og den er paa begge sider omgiven af trange dale. Ret over gaarden ender aasryggen i en fjeldtop, som nu kaldes Holtanipåo͡, og fra den skraaner fjeldet jevnt nedover imod gaarden.

Paa grund af gaardens beliggenhed ret under en skraanende aas ligger det nær at formode, at første led i Skaaseim, **Skás-*, oprindelig er en sammensætning, som indeholder old. *áss* m. »aas«. **Skás-* kan da være en sammendragning af *Ská-ás-*, hvilket kan have betydet »den skraanende aas«. Fra nordiske sprog kjendes nemlig en ordstamme *ská-* med betydningen »skjæv, skraanende, skjelende«: nyisl. *ská* f. »obliquitas« (Haldorsen), *á ská* »askew, askance« (Vigfusson); n. dial. *i skå, på skå* »skraat, skjævt, i hældende stilling«; *skå, skåa* »skraane sagte nedad« (i denne betydning ifølge Ross i indre Sogn), *skåbakke* »jevnt skraanende bakke«, *skåfonn, skåhall* (se Ross), sv. dial. *på skå* »på lut«; jfr. ogsaa oldn. *-skár* »udsat for«, i *herskár, vígskár* o. s. v., n. dial. *vederskått, vindskått* »udsat for veir, vind«. Til samme rod hører, som O. von Friesen (Till den nordiska språkhistorien, Uppsala 1901, s. 13) har paavist, mht. *schæhe* med den mindre oprindelige betydning »skjelende«. Oldn. *ská-* forholder sig efter v. Friesen til mht. *schæhe* (af **scâhi*), som oldn. *smár* forholder sig til oht. *smâhi*.

Andre norske stedsnavne, hvis første led kan være *ská-* »skjæv, skraanende«, skal her ikke behandles.

Steind.

I tre norske gaardnavne foreligger en stamme *Steind-*. Der er, som O. Rygh har fremhævet, grund til at formode, at *Steind-* oprindelig har været elvenavn, idet alle de gaarde, hvis navn indeholder denne stamme, ligger i nærheden af elve:

S t e i n d e, gn. 55 i N. Aurdal, Valdres. Udt. *stei`nde*. I RB. 283 skrevet *Steindar* (akk.). Gaarden ligger ved udløbet af en større elv, Sundeimselven, og ved en i denne faldende mindre bæk.

S t e i n d e, gn. 19 i Vang, Valdres. Udt. *stei`nde* (med en diftong, som nærmer sig *ai*). I 1520 skrevet *Stendum*. Paa nordsiden af Vangsmjøsen ved en liden bæk, som styrter ned over fjeldet.

S t e n d, gn. 97 i Fane, S. Bergenhus amt. Udt. *stænn*. Skrevet *Stennd* VL., *Sten* 1519, *Stenn*(*e*) 1522. Gaarden ligger ved bunden af Fanefjorden, nær en bæk og ikke langt fra den større elv, som falder ud ved Fane kirke. Om den omliggende bygd forekommer i middelalderen ofte benævnelsen *í Steindarfirði* (se registeret til DN. XII). Man tør dog ikke anse Stend i Fane for oprindeligt fjordnavn og navn paa Fanefjorden, da denne i gammel tid vistnok har hedt *Fani*.

Gaardnavnene i Valdres har i oldnorsk form lydt *Steindar* f. pl. (akk. *Steindar* RB. 283). Hvis *Steind* oprindelig er elvenavn, er da her som saa ofte et elvenavn i flertalsform anvendt som gaardnavn. Entalsformen hertil er *Steind* f., som har været det gamle navn paa Stend i Fane. Se om disse navne NG. IV, 2 s. 262 og Elven. s. 246. Paa sidstnævnte sted udtaler K. R y g h, at *Steind-* maaske er en afledning af *steinn* m. »sten«, men han gjør ikke nærmere rede for, hvordan denne afledning sproglig er at opfatte.

Paa grund af betydningen er det lidet rimeligt, at navnestammen *Steind-* skulde være en participialform til verbet *steina* »stensætte, besætte med stene«; dette verbum forekommer i oldnorsk kun i forbindelse med *ból* i udtrykket *steint ok reint* (om et brug, som ved stene og rener er skilt fra de tilstødende).

Efter min formodning er *Steind* opstaaet af **Steinund* og dannet af *steinn* m. »sten« ved afledningsendelsen *-und*. I *Steind* af **Steinund* er da anden stavelses vokal (skjønt den oprindelig havde sterk bitone) udstødt, fordi den stod imellem to *n*'er. Formelt fuldstændig analogt er det, naar oldn. *penningr* og *konungr* allerede i oldnorsk tid kan blive sammendraget til *pengr* og *kongr*; jfr. Noreen, Altisl. Gramm.[3] s. 117 § 152 anm. 1. Sammendragningen af *Steinund-* til *Steind-* har vel først kun fundet sted i de trestavelses former (gen. ental og hele flertal).

Afledningsendelsen *-und*, som jeg formoder i *Steind*, foreligger ogsaa i talrige andre nordiske stedsnavne. Saaledes f. eks. i det danske ønavn *Selund*, Sjælland (jfr. S. Bugge, Arkiv VI s. 237 ff., hvor suffikset *-und* udførligere omtales). Særlig kan merkes en række gammelnorske stedsnavne, dannede ved dette suffiks, deriblandt ikke faa elvenavne (se Kjærs register i Elven. s. 381[3] f.): Ulvunda (udt. *å̊'lvóŋŋ*, jfr. *Alfundar k.* AB. 74), Bergunda, Horunda, *Raðund*, o. s. v. Med *Steind* kan for betydningen sammenlignes *Alfund*, sandsynlig afledet af oldn. **alfr* m. (i stedsnavne) »grus«, og Bergunda (af *berg* n.).

Efter den her givne forklaring betyder altsaa *Steind* »den stenede, den af stene opfyldte (elv)«.

O. Rygh ser, som nævnt, i *Steind-* overalt, hvor denne stamme forekommer, et elvenavn. Det bør dog nævnes, at der sproglig ikke vilde være noget i veien for at opfatte *Steind* (af **Steinund*) ialfald tildels som oprindeligt gaardnavn, idet *Steind* da vilde betyde »en af stene opfyldt strækning«.

Vinstra.

I Norge findes to elve af navnet Vinstra. Den ene (udt. *vi'ngstré*) danner afløbet fra Bygdin og den række af vande, som sammenfattes under navnet Vinstervandene,

og gaar ud i Laagen. Den anden elv Vinstra (udt. *vi'nstra*) er en større tverelv fra syd til Driva i Opdal. Se Elven. s. 298.

S. Bugge har i Elven. s. 342 fremsat følgende forklaring af elvenavnet Vinstra: »Elvenavnet synes at høre til oldn. *vinstri*, venstre. Navnet »den venstre« synes at være givet Elven i Valdres og Elven i Opdal af Mænd, som har draget langs Hovedelven nedenfra opad i Dalen. Sammenlign det hollandske Landskabsnavn *Testarbant*, nu Teisterbant, hvor 1ste Led er = lat. *dexter*, høire.«

Mod denne forklaring kan der fra formens side neppe gjøres nogen indvendinger. I nynorske dialekter har komparativen *vinstre* »venstre« ofte enstavelses tonelag (hvilket mulig er det oprindelige forhold). En gammel form **Vi'nstri* f. kunde da med senere tilføiet bestemt artikel give de nuværende udtaleformer *vi'ngstré* og *vi'nstra*.

Større vanskeligheder ved Bugges forklaring synes derimod de geografiske forhold at gjøre.

Hvis de to elve Vinstra har navne, som oprindelig har betydet »den venstre«, venter man, at dette navn paa begge steder har været givet til adskillelse fra andre elve af nogenlunde samme størrelse, som falder i hovedelven (Laagen og Driva) fra den modsatte, høire, kant; jfr. f. eks. de med komparativer sammensatte gaardnavne Hægreid og Lægreid i Eidfjord, Hardanger, som er dannede i modsætning til hinanden. Men hverken findes der nogen »Høgra« (høire-elv) i Gudbrandsdalen eller i Drivas dalføre, og heller ikke gives der, ialfald i Gudbrandsdalen, nogen elv, som kommer fra den modsatte kant, til adskillelse fra hvilken et elvenavn »den venstre« kunde tænkes at være dannet.

Elvenavnet Vinstra (med enstavelses tonelag) kan høre nær sammen med eller endog være samme ord som det af Aasen opførte *vinster* f. (flertal *vinstrar*) »den fjerde

eller bagerste afdeling af maven i de drøvtyggende dyr«. Dette ord har i bygdemaalene sædvanlig formen *vingster* (Nordre Berg., Trondh., Nordl.); i Telemarken bruges det i formen *vister*. I nyislandsk findes med samme betydning *vinstr*, i færøsk *vinstur*, og i svenske dialekter *vinster*, *venster*. Med vekselen af former med og uden *n* (isl. *vinstr*, i Telemarken *vister*) kan sammenlignes ønavnet oldn. *Monstrar* (gen.) ved siden af *Mostr*; jfr. S. Bugge, Arkiv IV s. 130 f.

Den formodning, at elvenavnet Vinstra er at sammenstille med norsk dial. *vinster* f. »den fjerde mave hos drøvtyggende dyr«, kan støttes ved en henvisning til de ikke faa ord af beslægtet betydning, som anvendes til dannelse af stedsnavne. Saaledes kjendes **Vǫmb*, d. e. »vommen«, som navn paa en fos i Glommen (nu Vamma, nær gaarden Vammeli, NG. I s. 45) og paa en fos i Driva i Opdal (nu kaldet Magalaupet), efter hvilken sidste fos gaarden Vammer har navn (NG. XIV s. 181). Oldn. *vǫmb* findes ogsaa brugt som navn paa rundagtige holmer (saaledes Vomma i Tjøtta herred; *Vambarholmr*, Fagrskinna, Munchs og Ungers udg. s. 152), og paa Namdalseidet om et rundagtigt tjern, hvorfra udgaar en lang og smal vik, kaldet Tarmen. *Þarmr* er et ikke sjeldent norsk gaardnavn, se NG. I s. 38; Tarmen (Tarmtjern) er navn paa et langt og smalt tjern i Drangedal og i Snaasen. Om *magi* m. »mave« i norske stedsnavne se bl. a. NG. I s. 289. *Gjomaga* (d. e. **gjá-magi*) er navn paa en aaben bugtlignende kløft (havindskjæring) paa Shetlandsøerne; se Jakobsen, Aarbøger for nord. oldkynd. 1901 s. 98.

Særlig lægger jeg her vægt paa, at samme ord som norsk dial. *vinster* virkelig forekommer som navn paa en lokalitet paa Shetlandsoerne. *Vinster* heder en bakke i Dunrossness; se Jakobsen s. 183.

Efter dette finder jeg det rimeligt, at det norske elvenavn Vinstra er at forklare af *vinster* f. »den fjerde mave hos de drøvtyggende dyr«. Ved Vinstra, som falder i Laagen, ligger det nær at tro, at det fra først af er den øverste del af vasdraget med Strømvandet, som har baaret dette navn. Strømvandet, som paa rektangelkartet er kaldt »Vinsteren«[1], er det øverste og betydeligste af den række tildels sammenhængende vande, der almindelig sammenfattes under benævnelsen Vinstervandene. De udvidelser af Vinstra, som ligger nedenfor Strømvandet, Sandvand og dets fortsættelser, synes nærmest at falde i tre afdelinger. Det øverste af Vinstervandene (»Vinsteren«) har da naturlig kunnet sammenlignes med den bagerste, fjerde mave hos drøvtyggerne.

Vinstra i Opdal tør vistnok ikke sproglig skilles fra navnet paa Laagens tilløb Vinstra. Elven i Opdal, som ikke gaar gjennem nogen indsjø, har vel faaet navn deraf, at en fos i elven eller den dybe kløft, hvorigjennem elven gaar, har kunnet sammenlignes med en »vinster« eller mave. Jfr. **Vǫmb* og Magalaupet som fossenavne i Opdal.

I Elven. s. 298 er Vinstra sammenstillet med det svenske sjønavn Venstern (Vänstern) i Krigsberg sogn, Aska og Bobergs herreder, Östergötland. E. Hellquist, Studier öfver de svenska sjönamnen (i Svenska landsmålen XX, 1) s. 741 f. er ikke sikker paa, »om mera än på sin höjd rotsläktskap kan antagas för det svenska sjönamnet«, som han forklarer som »den väna, fagra« (ved komparativendelsen *-tero-* afledet af et til lat. *Venus* svarende ord, beslægtet med oldn. *vinr* »ven« o. s. v.). Hvorvidt det nævnte svenske sjønavn

[1] »Strømvandet eller Vinsteren«, Y. Nielsen, Reisehaandbog, 10de udg. (1903) s. 191.

(som i det hele synes at forekomme paa tre steder, se Hellquist) ialfald tildels kan forklares af svensk dial. *vinster, venster*, maa jeg overlade til svenske forskere at afgjøre[1].

---

[1] Ogsaa i Sverige findes en hel række af sjønavne, som er dannede af ordene »mage«, »våmb« og »tarm«: Magsjön, Magelungen, Våmbsjön, Tarmen, Tarmlången; se Hellquist anf. st. XX, 3 s. 69.

OM JORDEGODSETS FORDELING I BRUNLA LEN (DET SENERE LARVIK GREVSKAB) OMKRING 1650 og 1700.

AF

LORENS BERG.

Bygderne paa det sydlige Vestfold — Brunlanes, Hedrum, Lardal, Tjølling og Sandeherred — dannede i middelalderen *Numadals skipreiða.* I reformationstiden finder vi Søndre Vestfold som et eget administrationsdistrikt under navn af Brunla len. Det bestod af Brunlanes, Hedrum, Tjølling og Sandeherred samt Tjømø og mesteparten af annekset Kodal. Lardal hørte derimod nu til Tønsberg len. Brunla len bestod af 4 tinglag med navn efter hovedbygderne.

Sit navn maa lenet have faaet efter hovedgaarden Brunla paa Brunlanes, hvor sikkert lensherrerne en tid har resideret. Eidsten i samme bygd synes at have været fogedgaard. Enkelte lensherrer i 1600-tallet boede paa Herre-Unneberg i Sandeherred; de brugte Eidsten som avlsgaard, medens Bugaarden nu var fogedgaard.

Brunla var et meget lidet len, bare halvt saa stort som Vestfolds andet len. Derfor fik lensherrerne gjerne et smaalen ind til, enten Numedal (de øverste bygder i Laagen-dalen) eller Eker.

Efter 1670 kaldtes distriktet en tid Brunla amt og fra omkr. 1690 Larvik grevskab, et navn det bar helt til 1821.

I.

Jordegodsets fordeling i Brunla len 1661.

Ligesom for Tønsberg len (se s. 39 og 60 foran) har jeg udarbeidet to tversnit af jord-fordelingen i Brunla len; det første gjælder tiden omkr. 1650, det andet tiden omkr. 1700. Med hensyn til enkeltheder ved beregningsmaaden kan henvises til de oplysninger, som blev givet i forrige artikel.

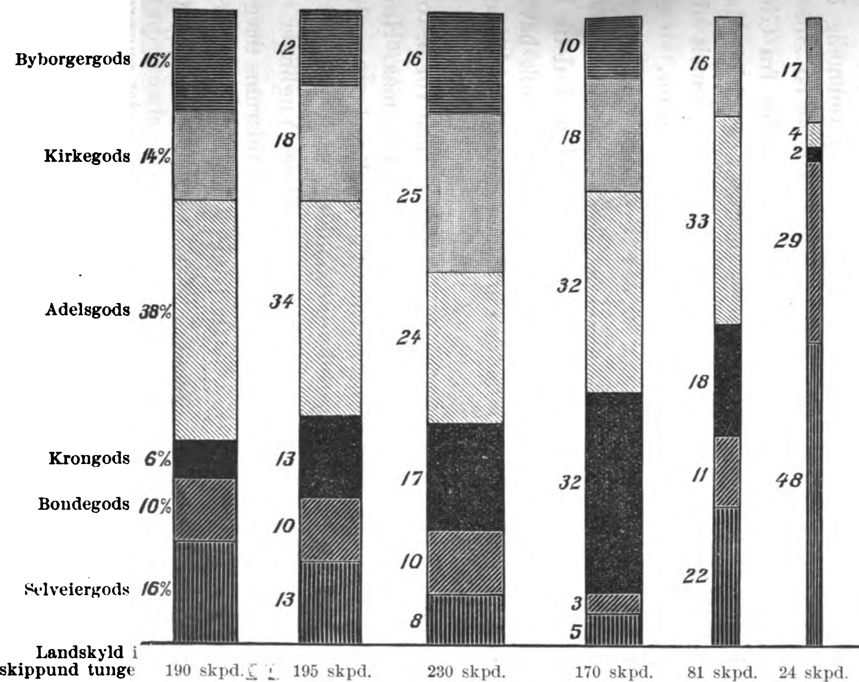
Det findes desværre ingen brugbar jordebog over Brunla lens jordegods fra 1650 eller de nærmest omkringliggende aar. Jeg har derfor maattet gaa frem til 1661. I det aar optog den nyudnævnte landkommission en forholdsvis god jordebog over lenet. Da ændringerne i jordfordelingen i tiaaret 1650—60 var meget faa, afspeiler jordebogens opgaver med tilstrækkelig nøiagtighed ogsaa forholdene omkring 1650.

Gjennemsnitssøilen til høire paa vor første planche viser følgende hovedresultater:

12 % selveiergods, } udgjør tilsammen bygdefolkenes
10 % bondegods, } andel af jorden.
16 % krongods,
28 % adelsgods,
20 % kirkegods,
14 % byborgergods.

Anm. Med selveiergods menes jord, som bønderne eier og selv bruger. Med bondegods menes jord, som bønder eier, men de bruger den ikke; de bygsler den bort til andre bønder, enten fordi de har for meget jord, eller fordi det gjælder smaa arvelodder i større gaarde. I denne gruppe finder vi derfor bondekaksernes gods.

Planche 1.

Jordegodsets fordeling i Brunla len 1661.
Hedrum
Tjølling
Sandeherred
Brunlanes
Tjømø
Kodal
Gjennemsnitlig i Brunla len
Byborgergods 16%
Kirkegods 14%
Adelsgods 38%
Krongods 6%
Bondegods 10%
Selveiergods 16%
12
18
34
13
10
13
16
25
24
17
10
8
10
18
32
32
3
5
16
33
18
11
22
17
4
2
29
48
14%
20%
28%
16%
10%
12%
byborgergods
kirkegods
adelsgods
krongods
bondegods
selveiergods
Landskyld i skippund tunge
190 skpd.
195 skpd.
230 skpd.
170 skpd.
81 skpd.
24 skpd.
890 skippund tunge

Det maa vække forbauselse, at bygdefolkene bare eier 22 % (1/5) af lenets jord. Det giver os med én gang ret til at karakterisere deres økonomiske stilling som meget slet.

Før vi tager fat paa en nærmere drøftelse af bygdefolkenes kaar, er det imidlertid hensigtsmæssigt at meddele en del oplysninger om de øvrige eiendomsgrupper.

Krongods. Det udgjorde 16 %. Da vi fandt, at kronen i Tønsberg len omkr. 1650 eiede 15 %, saa ser vi, at kronens jord-interesse i de to len er temmelig éns.

Her som i Tønsberg len gjælder det, at en stor del af krongodset er inddraget kirkegods, særlig fra Gimsø kloster. Men mere herom under omtalen af kirkegodset.

Endelig er en god slump af krongodset gammelt adelsgods, erhvervet 1599 fra Gyrvhild Fadersdatter. Ogsaa denne erhvervelse kommer vi senere tilbage til.

Heraf følger, at krongodset straks før reformationen 1537 maa have været temmelig ubetydeligt i dette len. Derimod langt tilbage i middelalderen har vi nok havt en høi procent. Jeg vil minde om denne egns ældste historie.

Netop her paa Søndre Vestfold maa vi søge det berømte vesle distrikt, hvis navn møder os paa vor histories allerførste blade — Skiringssal[1]. Her maa Harald Haarfagres forfædre, de vestfoldske Ynglingekonger, have resideret i det 8de og 9de aarhundrede. Selv om det vel er mest sandsynligt at antage, at disse Ynglinger har været skatte- eller lydkonger under dette tidsrums mægtige svensk-danske erobringskonger, saa synes det dog at fremgaa bestemt af de gamle kilder, at denne afhængighed

[1] Den vigtigste del af Skiringssal var utvilsomt det nuværende Tjølling. Men i et diplom opregnes ogsaa gaarder, hørende med til Skiringssal, som vitterlig ligger i Sandeherred (Mo og Vestre Nes). Derfor maa dele af Sandeherred (ældre navn Skaun) have hørt med.

ikke han have trykket dem synderlig. Trods lydstillingen har de aabenhart følt sig som Norges mægtigste konger. Et afgjørende bevis herfor er, at de dristede sig til at optræde som erobrere baade indover i landet og paa den anden side af Skagerak i Jylland. De vestfoldske Ynglingekonger kan derfor ikke regnes blandt de vanlige dusinkonger i det dengang saa sterkt opstykkede Norge. Halvdan Hvitbein, Øistein, Halvdan Milde, Gudrød Veidekonge, Olav Geirstad-Alv og Halvdan Svarte var alle med og byggede op den magttrone for ætten, som tilslut satte Harald Haarfagre istand til at underlægge sig hele Norge.

Men Vestfold (hvortil dengang ogsaa regnedes Sandsvær og bygderne omkring Drammens-fjorden) var Ynglingekongernes hovedrige. Og paa Vestfold fremhæves to punkter som de vigtigste: Skiringssal og Borro (Borre). Deres egentlige hjem var dog Skiringssal, hvor kongsgaarden Geirstad laa, og hvor de havde oprettet en berømt offerplads. Her holdtes endelig navngjetne handelsstevner.

Af dette fremgaar klart nok, at Søndre Vestfold, det senere Brunla len, dengang var Vestfolds hoveddistrikt. Vi maa da have ret til at slutte, at de skiringssalske Ynglingekonger, hvis magt og anseelse vi har saa gode grunde for at sætte høit, netop her i sit hjemmedistrikt har eiet meget jordegods.

Dette ældste krongods maa saa ud igjennem middelalderen have vandret over i adelens og kirkens eie. Thi som før sagt, næst før reformationen kan kronen kun have havt lidet her. Men saa fik den i 1500-tallet en god slump baade kirkegods og adelsgods — vi kan vel sige tilbage. Lidt heraf afhændedes efterhvert i tiden 1537—1660, saaledes Fritsø hovedgaard allerede 1540. Af pengetrang pantsatte kronen en del i krigsaarene 1642—45 og 1657—60. Men lidt nyt kom ogsaa til. Antagelig

har derfor mængden hele dette tidsrum bare vist én større svingning i den betydelige øgning, da omkr. 50 gaarder ved Gyrvhild Fadersdatters skjøde af 1599 lagdes til.

Vi finder krongodset 1661 spredt i alle lenets bygder, mest i Brunlanes, hvor Gimsø kloster havde havt saa mange gaarder, mindst i Hedrum (og Kodal). Godsets betydeligste gaarder var Herre-Unneberg, Hosle og Sverstad i Sandeherred, Sundby, Østre Vittersen, Tveiten, Nedre Dreng og Bisjord i Tjølling, Østre Ringdål, Østre Seierstad og Rauan i Hedrum, og paa Brunlanes næsten hele Bergs anneks (her laa Eidstein) samt i hovedsognet Aske, Østre Hvatum, Tveiten, Halle, Brekke og Tanum.

Adelsgods. Jeg har i skissen om Tønsberg len fremholdt, at middelalderens storadel ikke kan siges at have indtaget nogen fremtrædende jorddrotsstilling paa Vestfold. Men mest har den dog været knyttet til Søndre Vestfold. Vel kan det ikke peges paa, at nogen af de store slegter har havt sit vigtigste familjegods og sit egentlige hjem i denne egn. Men de havde dog større besiddelser og gamle storgaarder her, saa medlemmer af disse slegter maa til stadighed have boet paa disse. Af og til støder vi ogsaa paa, at mere fremragende stormænd har resideret her, om end vistnok for kortere tid.

Blandt bygderne indtager i dette stykke Brunlanes en fremskudt plads. I denne bygd laa tre gamle storgaarder: Manvik, Brunla og Eidsten.

Hovedtrækkene i Manviks historie er følgende: En Lodin af Manvik nævnes som en af Magnus Erlingssøns høvdinger i slaget ved Fimreite 1184. Stig Haakonssøn til Manvik omtales omkr. 1330. Senere synes Manvik længe uafbrudt at have tilhørt medlemmer af Havtorssønnernes mægtige æt (hvis stamfar Havtor Jonssøn var gift med kongsdatteren Agnes Haakonsdatter). Hoved-

massen af denne familjes gods arvedes som bekjendt i 1500-tallet af Gyrvhild Fadersdatter. Og blandt hendes besiddelser finder vi da ogsaa ganske rigtig Manvik.

Gyrvhild Fadersdatter — som var født i Sverige og alle sine dage levede enten der eller i Danmark — antages at være 1500-tallets største norske jordegods-eier. Hun var tre gange gift, men døde som børnløs enke 1605. Før sin død overdrog hun heldigvis sit norske jordegods til kongerne Fredrik 2. og Kristian 4. Overdragelserne, som dels var salg, dels gave, skede i aarene 1582, 1586 og 1599. Kun den sidste vedkommer os her.

Ved skjøde, dat. Børringe i Skaane 19. juli 1599, afstaar Gyrvhild Fadersdatter til Kristian 4. bl. a. følgende gods i Brunla:[1]

Paa Neset: Manvik 8 huder, Østre Gusland 3 h., Vestre Gusland 3½ h., Øvre Gusland 1½ h., Nordre Holme(?) 3 h., Oddene ½ h., Stokkesund 3 h., af et hus der 2 mark, Svenkerød 1 h., Berven 3 h., Nordmandbu 1 h., Hofven (vel Haugen) 3 h., Krossgaarden 2 h., Store Dolven 3 h., Vestre Dolven 1½ h., Øde-Lund ½ h., Lund 3 h., Vestre Aske 2 h., Store Aske 5 h., Kjær 2 h., Muskerød 1 vorde haa, Nedre Anvik 1 h., Bakke 1 h., Tanger 1 h., »Hofdenes« 2 fjerdinger, »Bjørnes« ½ h. Tilsammen 25 brug med samlet skyld af over 27 skpd. tunge.

I Hedrum: Seierstad 3 h., af 1½ fiske i Laagen 1 td. laks, Sundby 3 h.

I Sandeherred: Sverstad (2 g.) 3½ h., Hosle (2 g.) 9 h., Gokstad 2 h., af en sagfos 2 mark, Tveitan 3½ h., Bugaarden 8 h., Haugene 2 h., Pukkestad 1½ h., Eide 2 h., Hauger og Stange 4 h., Lille Bjørnum 9 skind, »Sivelstad« 1 h., Hønnerød 1 tylvt bord, Øde Lingelem 1½

[1] Rigsregistr. III. 573.

hud, Dverdal 3 skind. Tilsammen 17 brug med skyld ca. 20 skpd. tunge.

I Tjølling: Sundby 5 h., Torsøen, i landlodden, Dreng 4 1/2 h., Tveiten (2 g.) 4 h., Østre Vittersen 3 h., af en fos 1 1/2 daler, Goen 1/2 h., Vestre Haakestad 3 1/2 h. Tilsammen 7 brug med skyld ca. 10 1/2 skpd. tunge.

Hovedsummen af dette Gyrvhild Fadersdatters gods i Brunla len bliver 51 brug[1] med et samlet skyldbeløb (omregnet i tunge) af omkr. 60 skpd. Hertil kommer afgifter af 1 1/2 laksefiske, part i en landlod, et par sagfosser, m. m. I denne betydelige gaardsamling var altsaa Manvik hovedgaarden, og vi har sikkert ret til at bruge benævnelsen Manvik gods om det hele. Gjennem diplomer faar vi nemlig vide, at selv af de fjernestliggende gaarder havde flere staaet i Manviks jordebog meget længe (eks. Sverstad, Hosle og Bugaarden i S.herred).

En anden adelig storgaard paa Neset var Brunla. Omkr. 1350 kom denne gaard ved giftermaal til rigsraad Nikolas Galle. Da datteren Sigrid, som blev gift med en udlænding Markvard Buk, i 1438 boede her som enke, blev Brunla gaard plyndret af Halvard Graatops oprørsflok. Ved giftermaal med Sigrids datter Katarina Buk blev den bekjendte Hartvig Krummedike eier af Brunla. Han boede paa gaarden en tid i sidste halvdel af 1400-tallet, og sønnen Henrik maa være vokset op her. Omkr. aar 1500 eies gaarden af Olav Svenssøn Galle, som solgte den til Henrik Krummedike. Hans datter Sofie bragte Brunla i medgift til dansken Eske Bilde, høvedsmand paa Bergenhus. Endelig solgte Eske Bilde omkr. 1550 gaarden til Iver Jenssøn (Jernskjeg).

I Hedrum laa den gamle hovedgaard Fritsø (paa østsiden af Farisvandet, bag den nuværende Bøkeskog ved

---

[1] I enkelte af disse brug eiede hun dog bare en lod, ikke det hele.

Larvik). Til denne hørte bl. a. Nanset, paa hvis grund Larvik er bygget, og fossene i Nannaraa (elven fra Farisvandet). Omkr. 1350 finder vi Fritsø som krongods — hvad den kanske da havde været helt siden Ynglingekongernes tid. Kong Magnus Erikssøn skjænkede gaarden til Otte Svalessøn Rømer, og nu fulgte den Rømer-familjen i vel 100 aar. Erkebiskop Aslak Bolt, som var Otte Svalessøns dattersøn, eiede den fra 1430-aarene og antagelig til sin død 1450. Omkr. aar 1500 er Fritsø blevet kirkegods og tilhører St. Olavsklostret i Tønsberg. Selvfølgelig blev da gaarden 1537 ved inddragelse krongods; men kronen overdrog allerede 1541 Fritsø med underliggende gods til Iver Jenssøn (Jernskjeg).

Efter disse hovedtræk af adelsgodsets historie i Brunla len før reformationen — forsaavidt vi kjender den — gaar vi over til en nærmere omtale af, hvilken stilling den i reformationstiden indvandrede danske adel indtog som jorddrot i dette len.

Vi har alt et par gange nævnt Iver Jenssøn (Jernskjeg) som jordkjøber. Denne indflytter var blevet gift med Karen Galle, datter af nordmanden Olav Svenssøn Galle paa Tom, og boede først paa Hovin paa Helgøen. Hans hustru fik saa 1536 i foræring Bugaarden i Sandeherred af sin frænde Karen Alvsdatter paa Grefsheim (søster af Knut Alvssøn, som igjen var morfar til Gyrvhild Fadersdatter). Denne gave var det sikkert, som førte Iver Jenssøn til Brunla. Han fæstede sig ved Laagen-dalens betingelser for lønsom trælasttrafik, kjøbte straks tomt og satte sag ved Nannaraaen og fik endelig ved mageskifte 1541 overdraget fra kronen Fritsø hovedgaard med undergods. Nu havde han fri raadighed over elven fra Farisvandet og eiede alt adskillig skog. Det er fortalt, at han et halvt snes aar efterpaa ogsaa erhvervede Brunla

hovedgaard. Desuden kjøbte han ind til endnu mer skog og jord, særlig i Laagendalen, og da han døde 1570, var baade hans jordegods og hans trælasthandel af betydeligt omfang. Virksomheden blev fortsat af sønnen Peder Iverssøn efter en endnu større maalestok. En ny hovedgaard Melau maa være blevet oprettet for søsteren Ulvhild Iversdatter, og under blev lagt en række større gaarder i Hedrum prestegjæld. Endog i Tønsberg len har Peder Iverssøn prægtige gaarder, saaledes hovedgaarden Skjersnes i Stokke og gaarden Aker i Sem. Han døde 1616.

Svigersønnen Klaus Brokkenhus havde neppe hverken lyst eller evne til at fortsætte Peder Iverssøns virksomhed, og han begyndte snart at skille sig ved jordegodset. Det allermeste af Jernskjeg-godset kom efterhaanden i tiden udover til 1650 i Lange-familjens eie.

Som omtalt i skissen om Tønsberg len begyndte Langerne sin jordegods-spekulation i Vestfolds nordlige del. Her havde familjens første indflytter Fredrik Lange i 1500-tallet erhvervet Falkensten og Strøms-godset. Sønnen Gunde L. og hans søn Nils L. fik dog sine hovedbesiddelser i Brunla len, hvor de som nævnt fik opkjøbt Jernskjeg-godset. 1650 eier Nils Lange 4 hovedgaarder med undergods rundt Larvik: Fritsø, Brunla, Melau og Halsen. Hertil kom betydeligt strøgods, saa alt i alt eiede han henved $^{1}/_{3}$ af Brunla len.

Den sidst nævnte hovedgaard Halsen, som laa i Tjølling ved Laagens udløb, var oprettet af Ove Gjedde, da han var lensherre over Brunla 1622—37. Den var dannet af de to brug Øvre og Nedre Gloppe, hvis skyld bare var 2 skpd. t., saa Halsen var ubetydelig som hovedgaard. Men Ove Gjedde kjøbte ind mange gaarder i Tjølling og Sandeherred og hegtede til Halsen som under-

gods. Hans datter Margreta Gjedde blev gift med Nils Lange, og paa den vis kom Halsen gods over til ham.

Nils Langes jorddrot-stilling i Brunla i 1650 er imponerende. Han har sat en rekord. Vi kan ganske sikkert gaa ud fra, at saa stor andel af lenets jord har ikke — ialfald siden Ynglingekongernes dage — været samlet paa nogen enkelt jorddrots haand.

Men herligheden var hul. Det var bare i navnet, Nils Lange stod som eier. I virkeligheden var han en forgjældet mand og kunde ikke engang klare de beskedne forpligtelser, han som lensherre over dette vesle len stod i til kronen[1]. Og meget af jordegodset var alt pantsat, især til byborgere.

Nils Lange døde 1652. Aaret efter sprængte en vandflom Faris-dammen, og nu strøg baade Fritsøs hovedbygninger og jernverk, sager og møller i fosserne med. Folk var overtroiske dengang. Utvilsomt har derfor mangen bonde og bymand opfattet denne tildragelse som et varsel og profeteret om Lange-familjens fald. Og spaamændene fik i saa fald ret. Et snes aar efterpaa var Langernes navn udslettet af Brunla lens jordebøger.

Kirkegodset. Det udgjorde 1661 endnu 20 % (1/5) af lenets jord, skjønt det var blevet alvorlig beklippet ved reformationen. Saaledes havde Gimsø kloster ved Skien, foruden spredte brug i dette lens bygder, eiet næsten hele Bergs sogn af Brunlanes. Og Laurentius-kirken og St. Olavsklostret strakte naturligvis sine lange jorddrotarme ogsaa ind i Brunla. Saaledes eiede Olavsklostret 1537 endog Fritsø hovedgaard. Saavidt skjønnes, maa

---

[1] Lensregnskaberne viser, at Nils Lange paa indkrævet skat for aarene 1649—52 skyldte kronen ca. 4 800 rdl.

kirkegodset i Brunla ved slutten af den katolske tid have nærmet sig 40 %, m. a. o. kirken havde i middelalderen slaaet under sig endnu mer jord her end i Tønsberg len.

Af de 20 % eller ca. 175 skpd. tunge, vi efter inddragelsen finder som rest omkr. 1650, tilhører endnu adskilligt kirker, prestebol og stiftelser udenfor Brunla. Mest eier Oslo hospital (16—17 skpd.).

Lenets egne kirker var noksaa beskedent udrustet med jord. Efter en opgave fra 1675 havde Sandeherreds kirke 4½ skpd. t., Tjøllings kirke vel 4, Brunlanes tre kirker 4, Hedrums tre kirker knapt 3 skpd. t. Prestebolene var bedre stillet. Af disse havde Sandeherred prestebol 33 skpd. t., Tjølling pr. 23½ skpd., Brunlanes pr. 19½ skpd., Hedrum pr. 13 skpd. t.

Af disse oplysninger kan vi se, at ogsaa kirker og prestebol efter reformationen var frataget gods. I Hedrum og Brunlanes var det annekskirker, som havde mest i behold (Kvelde og Kjose); selve hovedkirkerne var næsten ribbet. Blandt prestebolene stod Sandeherreds bedst og var nu det rigeste paa hele Vestfold. Grunden tør være, at presterne her gjerne var provster og derfor havde lettere for at verne om kaldets jordegods. De kirker og prestebol, som var nærmest de store godseiere paa Fritsø, fór værst.

Byborgergodset. Brunla len havde omkr. 1650 ingen kjøbstad. Derimod holdt et par ladesteder paa at skyde i veiret, Larvik og Sandefjord. Begge laa under Tønsberg, og deres borgere maatte løse borgerskab i denne by.

Larvik var af mest betydning. Her ved Laagens munding maatte det være udmerkede betingelser for et byanlæg, ja ubetinget den bedste byplads paa hele Vestfold. Larvik blev vel ogsaa kjøbstad allerede 1671, men kan ikke siges i tidens løb at have faaet udnyttet sine

gode chanser. Forklaringen hertil vil vi væsentlig finde i jordegodsets baade tidligere og senere historie i denne egn. Byborgerne har ikke faaet ordentligt alburum.

Som tversnittet viser, var lenets byborgergods 1661 14 %. Men heraf tilhørte en mindre del borgere, bosat i Larvik. Og Sandefjord havde paa den tid ingen nævneværdig jordeier. I Larvik var Kjell Erikssøn første mand. Han var antagelig indflyttet fra Tønsberg; ialfald var hans hustru fra denne by (en datter efter byfoged Are Knutssøn). Kjell Erikssøn laante kronen penge i krigsaarene 1657—60 og fik jordegods i pant. Paa den vis fik han ialt jordegods til en 16—18 skpd. tunge, deriblandt prægtige gaarder som Manvik hovedgaard[1] paa Neset og Aaserum og Vestrum i Hedrum. Et par Larviksborgere til eiede noget jord, Peder Tøgerssøn og Lars Paalssøn.

Men det meste af de 14 % stod dog paa Tønsbergborgere, hvoraf atter igjen borgermester Anders Madssøn havde brorparten. Noget havde han faaet af kronen, noget havde han kjøbt af bønder, men adskilligt var nødtvungne afstaaelser fra Langerne. I 1661 havde han dog endnu ikke gjort op sin hovedregning med Nils Langes bo. Det skede først 1667. Han havde da endnu tilgode 9—10 000 rdl. og fik til dækkelse udlagt jordegods til omkr. 100 skpd. tunge, medens svigersønnen Nils Toller fik Melau hovedgaard med undergods.

Af andre Tønsberg-folk, interesserte i Brunla-jord 1661, kan nævnes Ambjørn Lauritssøns arvinger, Coldevinfamiljen, arvinger efter borgermester Ivar Nilssøn, Vibolt Hanssøn (Friis) m. fl.

Blandt byborgere regnes her ogsaa prester, fogder og lign. I jordebøger fra denne tid opføres Sandeherreds-

[1] Manvik havde nu en tid været udlagt til skrivergaard.

presterne Oluf Prytz (død 1649) og eftermanden Kristian Dop for adskilligt jordegods, ligesaa Jakob Turmann i Tjølling. Af fogder kan nævnes Tomas Jenssøn Bantsbill og brødrene Lars og Søren Herkules, som bl. a. kjøbte Bugaarden[1] i S.herred. Disses gods var dog bare smaatterier mod, hvad vi finder hos en tidligere fogedbikse i denne egn. I 1620- og 30-aarene boede paa Huseby i Tjølling »forrige foged over Brunla len« Nils Pederssøn. Han maa en tid have været i tjeneste hos Peder Iverssøn (Jernskjeg), død 1616, og vel hos svigersønnen Klaus Brokkenhus. Men hans jordliste viser, at han har tilbragt sine mest lønsomme foged-aar paa andre kanter af landet. I et skattemandtal fra 1628 opføres paa Nils Pederssøn: 122 brug norden- (og vesten-) fjelds, 7 i Stavanger len, 1 paa Agdesiden, 11 i Brunla, 2 i Tønsberg len. Som indtægt opgav han 440 rdl.[2]

Byborgernes stilling i Brunla 1650—60 maa da som helhed karaktiseres saa:

De indtager ingen fremskudt plads. Og det er Tønsberg-borgere, som eier mesteparten af det jordegods, som kommer paa deres part. Udflyttede Tønsberg-borgere danner vistnok ogsaa kjernen i det endnu faatallige borgerskab, som lenets to ladesteder Larvik og Sandefjord

---

[1] Bugaarden blev som før nævnt skjænket Iver Jenssøn i 1536 af Karen Alvsdatter. Han maa have solgt eller mageskiftet gaarden til hendes arvinger igjen; thi den findes i Gyrvhild Fadersdatters gods 1599 og kom nu til kronen. Denne pantsatte i krigsaarene 1657—59 Bugaarden til Ida Lange for 228 rdl. 2 ort $6^6/_7$ β (skjønt skylden var 8 huder). Ida Lange overdrog meget snart gaarden til Lars Herkules.

[2] Af diplomer sees, at kronens ombudsmænd havde mange ærgrelser af Nils Pederssøn paa Huseby. De klager ofte over ham, og han maa have været selvraadig og vrien. Men de søgsmaal, de paaførte ham, vandt han. Han var naturligvis »gammel dreven« i jordegods-forhold.

talte. Øiensynlig har byborgerne her været sterkt trykket af de store adelige jorddrotter, Jernskjeggerne og Langerne.

Nu var imidlertid dette hemmende tryk brudt ved, at Langernes stilling var undergravet — ikke mindst ved Anders Madssøns virksomhed. Omkr. 1660 synes derfor veien ryddet for byborgerne. Nu maa deres tid være kommet. 1662 fik byerne gjennem kjøbstads-privilegierne et fast greb i trælasttrafiken. Og jordegods bliver det let nok at faa her i Brunla; thi baade Langerne og kronen maa meget snart trække sig tilbage fra jordegodsfeltet.

Ja, det er ikke for meget sagt, at særlig Larvik havde glimrende chanser i 1660. Hvis dets borgerskab nu energisk kunde have grebet ind i jordegods-spekulationen, slaaet under sig det gods, som maatte gaa »under hammeren«, og derved erhvervet herredømmet over Laagendalens trælasthandel, saa maatte Larvik raskt have hævet sig til en af kystens vigtigste byer — og f. eks. snart have vokset over Tønsberg.

Men slig kom det ikke til at gaa. Udviklingens besøgelsestid blev ikke benyttet.

Larviks og Sandefjords borgere manglede for det første tilstrækkelig kapital. Borger-kapitalister andetstedsfra maatte ialfald have traadt til. Og det maatte have været forretningsmænd af Anders Madssøns type — stort anlagte.

Nu vilde skjæbnen, at en af Danmarks stormænd, Ulrik Fredrik Gyldenløve, kom til at blive Langernes og kronens arvtager her som jorddrot. Han skabte et nyt adelsgods i Brunla, af et omfang, som stiller alle tidligere kjendte stor-gods her i skyggen. Han knuste meget paa sin erobringsvei, først og fremst Larviks gode fremtidsudsigter.

Bygdefolkenes stilling omkr. 1650. Den er rent opsigtsvækkende slet. De eier bare 22 % (1/5) af jorden (12 % selveiergods + 10 % bondegods). I Tønsberg len eiede de dog det dobbelte (42 %).

Forholdene i de to len var dog ikke saa ulige, som de ved første øiekast ser ud til. Tvertimod, vi finder, at de samme udviklings-faktorer har virket, og virket temmelig éns, i begge distrikter. I Tønsberglen fandt vi, at bygdefolkene stod meget daarlig i kystbygderne, særlig omkring Tønsberg. Det var indlandsbygderne, som hævede bygdefolkenes status i det endelige opgjør. Men Brunla bestod næsten udelukkende af aabne kystbygder, hvori krone, adel og kirke allerede tidlig i middelalderen maa have underlagt sig den meste og bedste jord. Lenet havde bare et par afsidesliggende bygdelag, Tjømø og det vesle anneks Kodal. Paa disse to steder var ogsaa bøndernes stilling tilfredsstillende. Men de veier for lidet i den fælles vegtskaal.

Netop fordi alle hovedbygder i Brunla er kystbygder og har i tidens løb havt omtrent éns skjæbne, vil vi ikke, naar vi nu skal sammenligne de enkelte bygdefolks kaar, finde større sprang mellem dem. Her kan bare blive tale om »mere eller mindre fattigdom«. Her er hverken plads for noget bonde-aristokrati eller for jevn selveier-velstand.

Brunlanes staar allerlavest (med 8 %). Bygden har 1650 bare en eneste velstaaende bonde, Nils Hjelten (som derfor naturligvis er lensmand). Barbro Bergan eier dog ogsaa gaarden sin og lidt til. Noget tidligere (1628) stod Lars Grevle og Truls Hjelten som bygdens første mænd.

Omkr. 1650 eier kronen og Nils Lange tilsammen henved 2/3 af bygden.

Det, som aabenbart har trykket Nesets bønder ned, og det vel paa et meget tidligt tidspunkt, er sikkert den omstændighed, at bygden husede tre gamle storgaarder,

Manvik, Brunla og Eidsten. Og som før fortalt, næsten hele Berg anneks var klostergods — enten nu klostret havde faaet dette gods fra adelen eller fra kronen. Vi kan nok gaa ud fra, at bygden engang har havt betydeligt krongods, og at allerede de vestfoldske konger i sin tid havde megen jord her.

Sandeherred viser 18 % for bygdefolket. Som før nævnt havde denne bygd i første halvdel af 1600-tallet flere rige prester. Men bønderne var det stadig smaat med. Ikke en eneste bondekakse slaar sig op. Herredømmet i bygden deltes i 1650 mellem kronen (17 %), Nils Lange (24 %), kirken (25 %) og Tønsberg-borgere (16 %).

Ligesom Brunlanes har vistnok ogsaa Sandeherred langt tilbage maattet afgive megen jord til kongerne. Vi maa til støtte for denne gisning have lov til at drage slutninger ud fra den kjendsgjerning, at Gokstad-skibet fandtes i »Kongshaugen« her, at altsaa bygden var en hjemlig egn for den gamle fyrsteæt. Derimod finder vi bare én storgaard her, som muligens kan have været adelig hovedgaard, skjønt intet derom er oplyst. Det er Herre-Unneberg. I første halvdel af 1600-tallet er Unneberg krongods, og flere af lensherrerne bor her. Da fogderne ogsaa i dette tidsrum gjerne bor i Sandeherred, fik altsaa bygdefolket tæt indpaa livet baade lensherrer, fogder og pengesterke prester, som skrabede til sig ledigt jordegods og hindrede dannelsen af et bonde-aristokrati. Det kostede at have æren af at være lenets hovedbygd. Kanske derfor bygdefolket stod sig bedre tidligere, da lensherrer og fogder residerte paa Brunlanes. Derom kan endnu intet sikkert siges. Men det er vist, at da Hedrum efter 1670 for alvor løste Sandeherred af som hovedbygd, kom Sandeherreds bygdefolk sig op, men Hedrums sank nedover.

Tjølling. Her har bønderne 23 %. I 1628 staar Kristoffer Sandnes og Tor Sjylist for en del odelsgods. Den første gjorde energiske forsøg (baade indenfor og udenfor lovgrænsen) paa at arbeide sig op, men rak ikke over 10 skpd. tunge. I 1650 staar Sven Kaupang som eier af nogen parter. Noget bondearistokrati findes ikke.

Det er Nils Lange, som dominerer (34 %). Af adelige storgaarder har dog bygden bare Halsen, oprettet et snes aar før af Ove Gjedde. Dette viser, at adelen i middelalderen bare maa have havt strøgods her. Grunden dertil var antagelig den, at kronen længe var bygdens største jorddrot. Tjølling maa nemlig have udgjort kjernen af det gamle Skiringssal, Ynglingekongernes hjem.

Hedrum. Bygdefolkets andel er 26 %; altsaa staar Hedrums bønder noget over de andre hovedbygders. Og merkelig nok, det er selve hovedsognet, ikke Kvelde og Hvarnes, som tynger mest i. Her sad gode selveiere paa gaardene Bergan, Bjørke, Lunde, Seierstad, Ringdal, Hagenes og fl. gaarder. Paa Aaserum var nok opsidderne leilændinger, men de var desuagtet bygdens rigeste bønder; ja omkr. 1650 var Paal Aslakssøn Aaserum *hele* lenets største jordeier af bondestand.

Næsten $^2/_5$ (38 %) af Hedrum tilhørte i 1650 Nils Lange, søm ogsaa havde to hovedgaarder her, Fritsø og Melau. Da ogsaa byborgerne havde 16 %, bliver det liden plads tilovers for kronen og kirken. Som før omtalt havde Jernskjeggerne efter reformationen begyndt sammenhobningen af sit betydelige adelsgods i denne bygd, og deres virksomhed blev fortsat af Langerne. Naar desuagtet bønderne endnu i 1650—60 staar forholdsvis høit økonomisk, sammenlignet med naboerne, maa dette stikke i, at Hedrum-folket i 1500-tallet slog sig op paa den livlige trælasthandel. De maa have faaet en god slump af udbyttet paa sin part. Derved erhvervede de saapas mod-

standskraft, at Jernskjeggerne og Langerne kun langsomt fik trykket dem ned i tiden 1580—1660. Som vi snart skal se, gik det fortere nedover bakke i de sidste aartier af 1600-tallet. Hedrum-folket fik da i Gyldenløve en endnu farligere stormand ind paa livet.

Tjømø og Kodal. Disse bygder dannede lenets udkanter og afkroker, og beboerne her var derfor de mest velstaaende. De havde været udsat for mindre pres. I den vesle skogbygd Kodal møder bygdefolket op med hele 77 %, og her sidder som regel velholdne bønder paa alle større gaarder. Omkr. 1660 var Ingebret Trevland (en søn af ovennævnte Paal Aaserum) Brunla lens rigeste bonde.

Paa Tjømø eier bygdefolket 33 %. Her findes ved dette tidspunkt ingen kakser, men jevn smaavelstand. Det kan ikke være jordbrug eller skogdrift, som har sat marg i Tjømø-folket; det maa være skibsfart og tuskhandel. Enkelte jordebøger giver ogsaa oplysninger om, at ikke faa af opsidderne eier smaaskuder.

II

Jordegodsets fordeling i Larvik grevskab omkr. 1700.

Aar 1671 oprettede Kristian 5. Larvik grevskab for sin halvbror Ulrik Fredrik Gyldenløve, en uegte søn af Fredrik 3., statholder i Norge helt fra 1663 til 1699.

Oprettelsen af Larvik grevskab fik en langt mere indgribende og skjæbnesvanger betydning for bygderne i Brunla end den samtidige oprettelse af Jarlsberg grevskab fik for Nordre Vestfolds bygder. Havde Griffenfeld beholdt Jarlsberg, som jo oprettedes for ham, havde udviklingen muligens kommet til at arte sig mere éns i de to distrikter. I lighed med Gyldenløve begyndte nemlig ogsaa Griffenfeld energisk at indkjøbe jordegods. Men da

saa Wedel-familjen fik Jarlsberg 1683, stansede omtrent al ny-erhvervelse. Greverne Wedel benyttede ikke sin magtstilling til at slaa under sig mer og mer jord. Foreløbig kom dog dette mer byborgerne end bygdefolkene tilgode.

Gyldenløve derimod optraadte i sit grevskab som den jordgriske magnat, et fuldstændigt sidestykke til Langerne. Men han var langt farligere end disse, fordi han havde ganske andre magtmidler til sin raadighed. Nogen overflod af rede mynt synes han ikke at have havt[1]. Men han var greve og kong Kristian den femtes halvbror, for hvem denne »af sær kongelig naade haver ophøiet Laurvigen til det første grevskab udi Vores riger Danmark og Norge«. Derfor blev han udrustet med rundelige privilegier. Og trængtes nye slige, var adgangen let. Som vi snart skal se, opnaaede derfor Gyldenløve snart at lamme al konkurrence om gamle Brunla's jord og naturrigdomme. Det lavmaal af økonomisk kraft, bygdefolkene havde havt, sank endnu mere, ialfald omkring greveresidensen. Og byborgerne maatte lade sig nøie med smuler, som her og der kunde falde af.

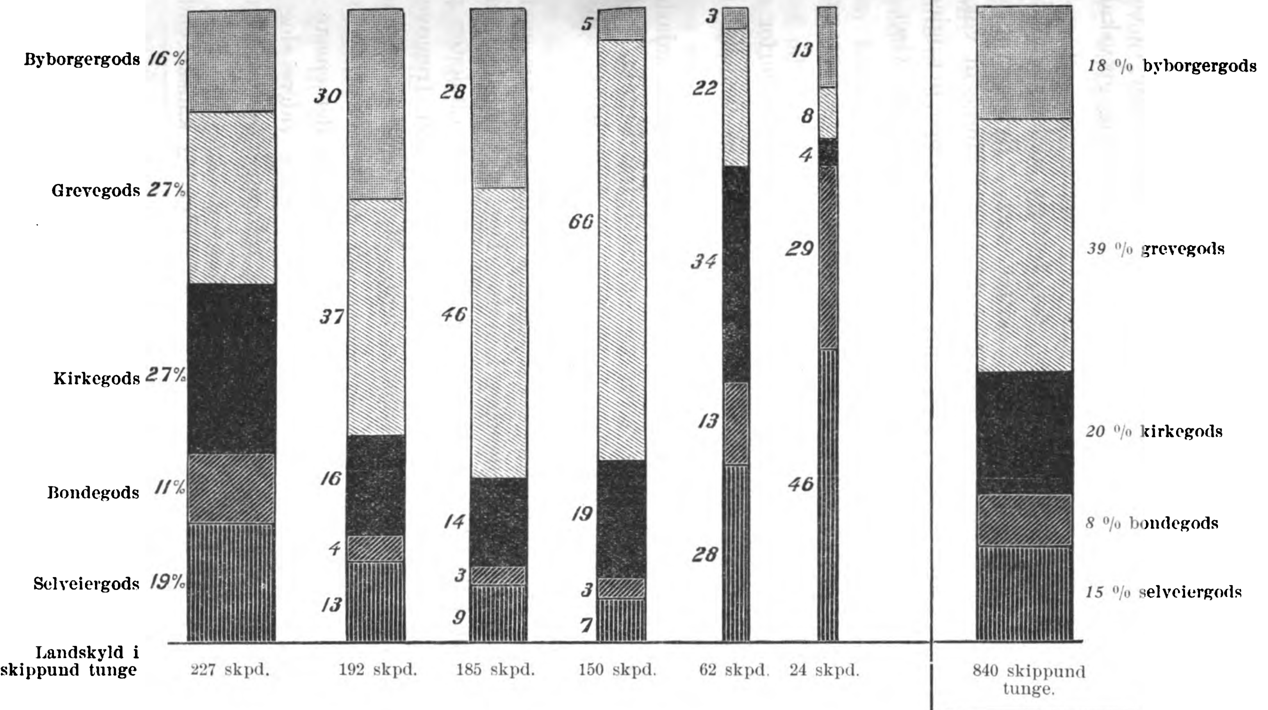
Seiren blev alt for let. Gyldenløve burde i 1670 mødt en Anders Madssøn i Brunla! Havde Larvik dengang blandt sine borgere talt en overlegen forretningsmand med Anders Madssøns ærgjerrighed og pengemagt, saa havde det ialfald blevet spørgsmaal om udholdenhed, en egenskab han nu slap at aflægge prøve paa.

Efter en jordebog fra 1703 er jordfordelingen i Larvik grevskab da følgende (se planche II):

15 % selveiergods, } tilsammen bygdefolkenes andel.
8 % bondegods, }
20 % kirkegods,
39 % grevegods,
18 % byborgergods.

[1] I 1698 skylder han i fru Karen Madssøns bo 10 000 rdl.

Planche 2.

Jordegodsets fordeling i Larvik grevskab 1703.
Sandeherred
Tjølling
Hedrum
Brunlanes
Tjømø
Kodal
Gjennemsnitlig i grevskabet
Byborgergods 16 %
Grevegods 27 %
Kirkegods 27 %
Bondegods 11 %
Selveiergods 19 %
30
37
16
4
13
28
46
14
3
9
5
66
19
3
7
3
22
34
13
28
13
8
4
29
46
18 % byborgergods
39 % grevegods
20 % kirkegods
8 % bondegods
15 % selveiergods
Landskyld i skippund tunge
227 skpd.
192 skpd.
185 skpd.
150 skpd.
62 skpd.
24 skpd.
840 skippund tunge.

Vi ser, bygdefolkenes jordprocent staar stille fra 1660 til 1700. Kirkegodset ændres heller ikke. Disse to eiendomsgrupper var ogsaa i stilstand i Jarlsberg grevskab i dette tidsrum.

Baade krongodset og det forrige adelsgods er forsvundet. Det maa have skiftet eiere. Byborgerne kan ikke have faaet meget af det; thi deres jordprocent vokser bare fra 14 til 18 %. Vi vil derimod finde det igjen i den store nye godssamling, som tversnittet nu viser — grevegodset.

39 % eller ²/₅ af distriktets jord har grev Gyldenløve erhvervet.

Af de enkelte eiendomsgrupper falder det derfor naturligt at omtale grevegodset først. Først dog lidt om vore kilder for jordfordelingen, matriklerne.

Grevskabets matrikler. I 1660-aarene udarbeidedes selvfølgelig ogsaa ny matrikel for Brunla. Men den fik en merkelig vanskjæbne — den blev aldrig taget i brug.

Det kunde gaa trægt ogsaa i andre distrikter med at sætte de nye jordebøger i kraft. Det gik saaledes smaat nok i Jarlsberg. De gamle indgroede skyldtakster paa gaardene holdt sig mer end en mandsalder fremover i skjøder, skifteprotokoller o. lign. Men fogderne begyndte da ialfald efterhvert at udligne alle skatter efter den nye matrikel. Og Larvik grevskab er vistnok det eneste distrikt i landet, hvis administration uden videre slog en streg over Fredrik 3.s vigtigste reformverk i vore landbrugsforhold, matrikelen af 1668.

Fik da Larvik grevskab en anden og kanske endnu bedre jordebog?

Først fortsatte fogderne til 1680 med de gamle forældede jordebøger fra første halvdel af 1600-tallet. I 1680 udfærdiges saa en slags ny matrikel, som øiensynlig er

eslet til at træde istedet for den fra 1668 — som nok ikke greven vilde vide af. Men det er en daarlig stedfortræder; enkelte smaaændringer bliver foretaget, men i det væsentlige bliver de forældede, misvisende og tungvinte skyldforhold staaende. Dermed gik det til 1694, da grevskabet atter fik en ny matrikel. I denne bliver skylden bedre fordelt brugene imellem og ogsaa slaaet ned lidt (omtrent halvdelen af nedslaget i matriklen af 1668 godkjendes). Dette kunde jo lettet noget paa skatterne — men bønderne fik ikke nyde denne vesle vinding heller. Det bestemtes nemlig, at begge matrikler skulde gjælde. Ved udligning af skatter, som hvilte paa skylden (rostjeneste, odelsskat), skulde matriklen af 1680 benyttes. Derimod kunde andre skatter (leilændingskatten o. fl.) fordeles efter jordebogen af 1694[1].

Vi staar her overfor en vilkaarlighed, et aabenbart overgreb af Gyldenløve, som ikke er blevet tilstrækkelig paaagtet. Muligens har han faaet regjeringen med paa det; men den undskyldning veier ikke stort.

Gyldenløve har ikke likt matrikelverket fra 1660-aarene. Det fremgaar bl. a. ogsaa af følgende. I en memorial skrevet 1664 fremholder ogsaa G. for Fredrik 3. nødvendigheden af matrikulering. 1665 blev denne paabegyndt og var gjort færdig om en 3—4 aar. Men efter tronskiftet 1670 gjør G. et forsøg paa at faa den nye konge til at slaa en streg over sin fars matrikelverk[2]. Han vilde begynde paa ny frisk og naturligvis selv lede det. Da dette ikke gik, slog han selv stregen over den nye jordebog for Brunla. hvor han havde magten.

[1] I Larvik grevskab menes derfor i 1700-tallet med »den gamle matrikel« jordebogen af 1680, med »den nye m.« jordebogen af 1694.

[2] Meddelelser fra rigsarkivet s. 343 og 421.

Den gamle landskyld i Brunla var alt for høi. De store godseiere, kanske ogsaa fogderne maa have presset den i veiret. I jordebogen af 1668 bliver derfor skylden slaaet ned en 10—15 %[1]. Men dette maatte jo bringe nedgang baade i skatter og i godseiernes indtægter. Og her har vi nok hovedgrunden til Gyldenløves modvilje mod matriklen af 1668.

Grevegodset. Gyldenløve havde i 1668 kjøbt en del strøgods af oberstløitnant Wilken for vel 13 000 rdl. Men hans første jordkjøb i Brunla fandt først sted 1670, da Nils Langes børn (Ove og Anna Margreta) af pengetrang maatte overlade ham de tre hovedgaarder, de endnu havde i behold, nemlig Fritsø, Brunla og Halsen med omkr. 75 underliggende leilændingsgaarder samt jernverk, sager og møller.

Samme aar udvirkede G. et kgl. reskript, som gav ham vigtige privilegjer. Han fik saaledes ret til at indløse alt krongods i Brunla, Numedal og Sandsvær, pantsat eller solgt af Kristian 4. eller Fredrik 3.; løsningsret til alt gods, som tidligere havde tilhørt Langerne (senere underforstodes ogsaa Jernskjeggerne); endelig ret til tvungent mageskifte (naturligvis for bedre at udnytte det gods, som to aar før var kjøbt af Wilken).

Aaret efter, 1671, blev saa det indtil den tid erhvervede gods ophøiet til grevskab for Gyldenløve og arvinger[2]. Til indkomsternes »forbedring« skjænkede kongen G. de saakaldte jordebogsrettigheder, d. e. faste skatter, som fra gammel tid hvilte paa alle gaarde (ogsaa selv-

[1] I Tønsberg len kunde skylden derimod sættes noget op.

[2] I 1671 var det bare det sammenkjøbte gods inden Brunla, som skulde være grevskab, ikke hele distriktet, der endnu længe kaldes Brunla amt. Ved et nyt lensbrev af 1692 blev hele Brunla gjort til grevskab.

eiernes). G. fik tillige kaldsret til kirkerne, birk, hals og haand, sigt og sagefald samt tiendefrihed for jernverk og sager. Som vi ser, blev greven omtrent enevoldsherre i Brunla; naturligvis skulde han dog staa til regnskab for kongen.

Udrustet med slige magtmidler maatte det gaa let at samle et stort jordegods. Vi skal nu se, hvorledes det vokste.

1675	eier	Gyldenløve	omkr.	140	skpd.	tunge.
1685	»	—	»	250	»	—
1695	»	—	»	370	»	—
1703	»	—	»	370	»	—

Efter jordebogen af 1694 (med noget reduceret skyld) er de 370 skpd. sat til 328 skpd. tunge eller 39 % (2/5) af Brunlas jord.

Men han eiede ogsaa meget jordegods udenfor Brunla. Dette saakaldte allodialgods gik i arv og kunde sælges som andet privatgods.

Under omtalen af Nils Langes gods fremholdt jeg, at hans gods rimeligvis ikke paa længe havde havt noget sidestykke i Brunla. Nu er rekorden alt slaaet af Gyldenløve.

Vi skal stanse ved et par træk i denne jord-erhvervelse. Af Nils Tollers enke fik han tilbage Melau-godset[1] i 1680-aarene. Af Anders Madssøns arvinger kjøbte han 1692 for vel 5000 rdl. en 50—60 skpd. tunge — vistnok resten af de 100 skpd., Madssøn fik udlagt i Langes bo 1667. Meget betegnende for Gyldenløves maade »at kjøbe« paa er følgende. Ikke langt fra hans jernverk laa et andet, Brunlanes verk. Det tilhørte, med tilliggende gods, i 1690 enken efter afdøde lagmand i Skien, Klaus Anderssøn. G. vilde have væk denne brydsomme

[1] Selve snaue Melau overdroges dog kaptein Grimmer som privatgods.

konkurrent. Da eierinden var rig, stolte ikke G. paa, at han kunde tage baade verket og bondegaardene bare med sine almindelige privilegier i haanden; godset var kjøbt sammen fra mange hold. Saa udvirkede han en kongelig befaling til eierinden om at levere verket og godset efte takst. Enken fik saa varsel fra de udnævnte takstmænd om paa en bestemt dag at lade sin forvalter møde med jordebog og hjemmelsbreve. Enken svarte, at de kunde spare sig umagen; hun vilde ikke sælge. Nogle uger efter holdt de tvungen takst; men enken vilde ikke lade dem faa jordebog eller hjemmelsbreve. Imidlertid døde hun nok snart efter, og arvingerne gav 1691 G. skjøde paa verket og godset[1]. De var kloge nok til at forstaa, at i Brunla var ikke de gammeldagse begreber om eiendomsret længer at stole paa. Det kan tilføies, at taksten over gaardene (40 rdl. pr. hud) utvilsomt var lav.

Hvorledes Gyldenløve efterhvert skaffede sig hals og haand over Laagendalens hovednæring, skogdriften, kan sees af følgende. I 1688 bestemtes ved et sagreglement, at bondesagerne skulde reduceres; de faa, som blev igjen, fik ret til en vis aarlig skur. I 1695 ser da sagbrugsdriften i Larvik grevskab slig ud:

7	sager hørte direkte under Fritsø, skur	129 800	bord.
17	andre sager tilhørte ogsaa Gyldenløve, »	38 600	—
	Grevens aarlige skur	168 400	bord.

Bønderne og byborgerne havde saa igjen:

i Sandeherred	1	sag,	bevilget	skur	400	bord.
i Kodal	4	sager,	—	»	6 400	—
i Hedrum	12	»	—	»	13 000	—
i Tjolling	2[2]	»	—	»	1 200	—
				Tilsammen	21 000	bord.

[1] Saml. t. d. n. f. spr. o. hist. III, 25 fg.

[2] Den ene (Vittersen) var i grunden grevens.

Hertil kan føies, at greven blandt sine privilegier ogsaa havde forkjøbsret til alt tømmer hele Laagen langs, desuden tiende- og skattefrihed for sine sager. Endelig var selveierne ved strenge hugstbestemmelser, forbud mod at hugge værdifuld løvskog o. s. v. hindret fra at udnytte sine faa skoge.

Vi vil nu sætte op det spørgsmaal: Kunde selveierbønderne sidde trygge paa sine gaarder i dette tidsrum?

Kunde det opspores, at gaarden var gammelt kron-, kirke- eller adelsgods, var bonden selvsagt færdig, dersom greven fik lyst paa Nabots vingaard. Men sad bonden med ældgammel selveierjord, skulde han igrunden være uangribelig. Jeg tror dog, at greven praktisk talt tog, hvad han vilde have. Om ikke de alt nævnte privilegier strak til, saa havde G. flere andre trumfer paa haanden. Greven raadede over administrationen, over fogder, skrivere, skogfogder m. m.; trykket af denne magt, følelsen hos bønderne af farerne ved at komme paa kant med »hans høie excellence« hjalp langt; det var saa mange instrukser og reglementer, at en vankundig bondemand snart var fortabt, dersom »ret og ikke naade« blev gjort gjældende. Saa havde greven særskilte jernverksprivilegier; det kunde »eragtes nødvendig« for verkets drift, at en gaard blev erhvervet. Endelig var det jo den udvei: at faa et tillæg til et af privilegierne, f. eks. om nødvendig »arrondering« — et velsignet toieligt begreb.

Hermed skal dog ikke være sagt, at Gyldenløves behandling af grevskabets befolkning i det hele bør karakteriseres som raa vilkaarlighed. Som bekjendt vandt G. som statholder yndest blandt norske bønder. I omgang var han ligefrem og godslig, hørte taalmodig paa bøndernes klager og vilde gjerne se dem gaa tilfredsstillet bort. I tingbogerne har jeg truffet eksempler paa, at han

kunde optræde overraskende mildt selv mod rene slubberter. Han lagde an paa at faa rettænkende funktionærer i sit grevskab. Han fik ombyttet den brutale foged Søren Herkules med Klaus Røyem, en udpræget hædersmand (amtsforvalter 1675—88, da han blev amtmand i Nedenes). Eftermanden Johannes Mogenssøn satte G. af, da det kom klager over »udsugelser«. Skriver Georg Orse, lidt pedantisk, men en bra kar, fik lov at dømme i 20 aar, før han fik afsked. Da nogle altfor nidkjære skogfogder omkr. 1690 meldte bønderne i snesevis for brud mod sagreglementet, synes greven at have ladet dem slippe med en advarsel.

Men jordgrisk og magtkjær og egennyttig var han. At han forholdt bønderne matriklen af 1668 — bare dette ene træk er nok til at stemple ham som en kortsynt og lidet nøieregnende mand. I det hele var han en farlig mand for bygdefolkene. Han trykkede Brunlas bønder ned i kaar, som minder om de danske bønders.

Byborgergodset var i 1661 14 %; i 1703 er det 18 %. I mellemtiden har det dog været langt høiere oppe. Efter 1660 foretog byborgerne en fremrykning ogsaa her i Brunla. Alt for mange af de jordeiende borgere hørte dog hjemme i Tønsberg (og ogsaa her paa Søndre Vestfold havde Madssøns familje overtaget). Larviks borgere magtede ikke at tage ledelsen. Fra omkr. 1680 af tvinger saa Gyldenløve byborgerne (særlig Madsenerne) til salg.

Af fremskudte Larviks-folk i disse aartier maa nævnes borgermester (præsident) Klaus Bertelssøn. Han eiede flere gode gaarder baade i Hedrum og Tjølling.

Vi har paa et andet sted pegt paa, at Larviks historie i dette tidsrum maa siges at være rig paa skuffede forhaabninger.

Bygdefolkene 1703. Deres jordprocent har staaet stille i dette tidsrum, naar hele distriktet tages overétt. Men vi vil finde ændringer i forholdet mellem de enkelte bygder.

	1661.		1703.	
Hedrum . .	26 %	bondejord.	12 %	bondejord.
Tjølling . .	23 %	—	17 %	—
Sandeherred .	18 %	—	30 %	—
Brunlanes . .	8 %	—	10 %	—
Tjømø . . .	33 %	—	41 %	—
Kodal . . .	77 %	—	75 %	—

Ser vi paa denne sammenstilling, finder vi, at i det første tidsrum af grevetiden har bygdefolkene i udkanten af grevskabet gaaet frem eller dog holdt sig oppe. Derimod har de bygdefolk, som boede nærmest greveresidensen ved Larvik, gaaet tilbage. Værst har det gaaet ud over Hedrum, hvis bønder nu er ligesaa forarmet som Nesets.

Sandeherred har skudt ganske kraftig op. Bygdens folketal steg ogsaa fra omkr. 1065 (i 1664) til omkr. 1350 (i 1701).

Det viser sig, at bygderne indtager den samme indbyrdes stilling hele 1700-tallet udover. Sandeherred staar øverst, derefter kommer Tjølling. Hedrum og Brunlanes ligger tilbage.

NESJAR OG NESIT.

AF
A. KJÆR.

Til de af O. Rygh i to tidligere Bind af dette Tidsskrift givne Undersøgelser af topografiske Spørgsmaal i Kongesagaerne slutter Yngvar Nielsen sig med en Afhandling i dette Bind om *Nesjar*. Foranlediget ved denne gjennemgik jeg inden Afslutningen af det af mig bearbeidede 6te Bind af Ryghs »Norske Gaardnavne«[1] de Steder i de gamle Kilder, som nævner eller sigter til denne Lokalitet, og kom derunder til et noget andet Resultat end Professor Nielsen, hvad jeg i Korthed søgte at begrunde i nævnte Bind af NG., S. 445 f. Ved yderligere at overveie Kildernes Udtryk er jeg senere bleven tilbøielig til at fjerne mig end mere fra hans Opfatning. Det hele Spørgsmaal har, saavidt jeg ser, ikke nogen større Rækkevidde. Men da t. Ex. de i Prof. Nielsens Afhandling anførte Opsatser i Dagspressen viser, at det omfattes med Interesse, ialfald i Jarlsberg og Larviks Amt, tør en nærmere Redegjørelse af, hvorledes jeg mener Kilderne maa forstaaes, maaske være paa sin Plads i dette, til topografiske Studier viede Bind af »Historisk Tids-

---

[1] I det følgende anført som NG. Andre Forkortelser er RB. for »Røde Bog«, DN. for Diplomatarium Norvegicum.

skrift«, hvor jeg ogsaa har Anledning til udførligere at begrunde min Mening end paa ovenfor anførte Sted.

1. *Nesjar og Nesit.* Det nuværende Brunlanes Herred kaldes i de norske Kilder fra den senere Middelalder *Nesit* (og endnu i daglig Tale »Neset«). Hermed har O. Rygh i sine haandskrevne »Oplysninger til norske Gaardnavne«, Bd. IV under Overskriften »Gammelt Navn« sidestillet Formen *Nesjar* i Kongesagaerne[1]. I Registret til Fornmanna sögur (1837) antages *Nesjar* at være Neset mellem Skiensfjorden og Larviksfjorden, altsaa = *Nesit* (Brunlanes). P. A. Munch har derimod i »Norge i Middelalderen« (1849) S. 169 f. skjelnet skarpt mellem disse Former, idet han forklarer *Nesjar* som det hele Kystland fra Tønsbergfjorden til Grenmar, *Nesit* som det nuværende Brunlanes; S. 179 smst. antager han endog, at Eidanger i de ældste Tider regnedes med til *Nesjar*. Til denne Munchs Mening om *Nesjar* slutter Finnur Jónsson sig (»Halvøen mellem Tønsbergfjorden og Langesundsfjorden«, se hans Udgave af Heimskringla III S. 576). Ogsaa Yngvar Nielsen fremhæver stærkt, at de to Former betegner forskjellige Omraader; men han kommer til det Resultat, at *Nesjar* er det mindre, *Nesit* det mere omfattende Navn. Efter ham er *Nesjar* Navn kun paa et enkelt Nes i det nuværende Brunlanes Herred, Mølen, eller høist paa dette og et nærliggende, fra Gaarden Oddene udstikkende Nes (se Kartet S. 94 foran), altsaa en meget liden Del af det Omraade, som senere kaldes *Nesit*. Omtrent samme Forklaring er ogsaa given af P. A. Munch, men uden nogen Begrundelse, i »Det Norske Folks Hist.« I, 2 (1853) S. 530. Efter Gustav Storm er *Nesjar* Nesene mellem Langesundsfjorden og Tønsbergfjorden, og særlig *Nesit* ɔ: Brunlanes (Note i hans Oversættelse af

---

[1] NG. Bd. VI S. 308.

Heimskringla), og omtrent samme Mening har maaske ogsaa O. Rygh egentlig havt. Naar Rygh i sine »Oplysninger« (fra Aaret 1899) sidestiller de to Former, medens han i en Artikel i »Landsbladet«, 1894 Nr. 86 tager *Nesjar* i Betydningen »Nesene eller Halvøerne mellem Tønsberg Tønde og Langesundsfjorden«, er Sidestillingen maaske saa at forstaa, at *Nesit* i den senere Middelalder har afløst *Nesjar*, efterat det Omraade, som bar dette Navn, i Tidens Løb var blevet indskrænket til det nuværende Brunlanes. Jeg tror, at Kilderne taler for, at *Nesjar* har betegnet et større Omraade, idetmindste Tanum og Berg Sogne af det nuværende Brunlanes Herred, men sandsynligvis endnu mere, og ikke, som Professor Nielsen mener, at det har været et enkelt Punkt paa Kysten (Mølen alene eller Mølen og det nærmeste Nes). Inden jeg søger at begrunde dette, vil jeg dog først besvare et Spørgsmaal, man kunde gjøre.

2. *Er Nesjar her kun en islandsk eller tillige en norsk Navneform?* Et Sted paa Nøtterø skrives i islandske Kilder *við Hrafnabjörg* (Fornm. s. VIII 260), *fyrir Hrafnabjörgum* (Sturl. s. I 89), altsaa i Flertalsform, men i Norge *Ramfnabergh* (Norges gamle Love II 265), Entalsform, hvad der vistnok er det rette[1]. Man kunde derfor mene, at Kongesagaernes *Nesjar* paa samme Maade var en særlig islandsk Flertalsform, der gjengav en Entalsform **Nes* eller *Nesit* i de norske Kilder, saa at *Nesjar* følgelig maatte være Brunlanes eller en Del af dette. Uagtet ingen, mig bekjendt, har fremsat en saadan Formodning, kan det dog være værdt at fastslaa, at den ingen Berettigelse kan have; *Nesjar* er ikke alene islandsk, men maa ogsaa have været norsk Form af den her omhandlede Lokalitets Navn. Prof. Nielsen har saaledes paa-

[1] NG. Bd. VI S. 250, 395.

peget, at *Nesjar* forekommer ialfald i én sikker norsk Kilde, eftersom Theodricus monachus siger, at det bekjendte Sjøslag i 1015 mellem Olav den Hellige og Svein Jarl stod »in loco, qui dicitur *Nesiar*«[1]. Mulig kunde man her indvende, at denne Kilde ikke har saa stor Beviskraft; om Forfatterens personlige Kjendskab til det sydlige Norges Topografi ved man jo intet, og da han i Indledningen til sit Skrift siger, at Islændinger tildels er Hjemmelsmænd for hans Meddelelser, saa kunde det jo være, at Notisen om Slaget stammede fra en islandsk Kilde. Men naar Fagrskinna har Formen *Nesjar*, bliver Sandsynligheden for, at denne virkelig har været brugt i Norge, større. Selv om Fagrskinna er forfattet af en Islænding, har dog de kjendte Per
denne Saga været skrevne i N
af dem af en Vikværing[2]
vel ikke have afskrevet
forskjellig fra den n
have havt Kjends
fælde at ville ha
man ogsaa dra
kon Haakonss
søn, var vis
Norge og e
brugt den

3.
Hvilk
Nesj
derf

—
de
—

under først og fremst fæste sig ved de Udtryk, Sagaerne anvender i sin Omtale af Sjøslaget i 1015, og af dem prøve paa at udfinde, hvor Slaget stod. Men dette er efter min Mening ikke nok; ogsaa senere Tiders Begivenheder maa tages med i Betragtning.

Den eneste samtidige Kilde, der fortæller om Slaget, Sigvat Skalds Nesjavísur, nævner ikke engang Navnet *Nesjar*; den siger kun, at Svein Jarl blev angrebet i en Havn, som laa østenfor Agder. Men det er sikkert saa, som Prof. Nielsen fremhæver, at selve Digtets Navn tyder paa gammel Hjemmel for, at Lokaliteten for Slaget var *Nesjar*. Naar Prof. Nielsen derimod ud fra Digtet alene ogsaa vil slutte, at Slaget har staaet ved Brunla-

... ham; mellem Rygjarbit og Folden,
... Brunlanes, er der ganske vist
... Flaade kunde have ligget.
... hans Resultat uden at
... ives i Prosakilderne,
... dette Punkt, bør
... rfor deres øvrige
... en Oplysninger
... giver Sigvats
... den engere
... flød ud ved
... gen Sand-
... taaet i
... r dog
... r om

Strækning, som ligger søndenfor en Linie Værvaagen—Nevlunghavn (se Kartet). Hvis man nu ikke gaar udenfor de Oplysninger, som Nesja-Viserne giver, bliver der, som Prof. Nielsen viser, fremdeles to Muligheder: Slaget kan have staaet i Nord for Mølen, enten i Havnen ved Helgeroen, som Munch synes at have ment[1] (maaske dog lidt sydlig for Helgeroen, i »Tangefjorden«[2]), eller det kan have staaet i Øst for Neset ved Oddene, i Nevlunghavn, hvad Prof. Nielsen holder mest paa. Hvor Slaget i Virkeligheden har staaet, er i denne Forbindelse ligegyldigt; her har jeg kun at paavise, hvorhen det efter Sagaerne er at lægge, for derefter at finde, hvilken Udstrækning Sagaerne giver *Nesjar*, og da maa Havnen ved Helgeroen og i det hele Strøget i Nord for Mølen gaa ud af Betragtning.

Af de ældste Prosakilder siger den norske Theodricus monachus's latinske Skrift (ca. 1180) intet om Kamppladsens Beliggenhed, kun, at Slaget holdtes »in loco, qui dicitur Nesiar«. Islandske Kilder angiver derimod, at den laa ved Grenmar. Af den ældste af disse, den ældste Saga om Olav den Hellige (fra ca. 1160)[3], er, som bekjendt, kun faa Fragmenter bevaret, som ingen Oplysning giver om vort Emne; men vi har andre Skrifter, som for Olav den Helliges Vedkommende er baserede paa den ældste Olavssaga, og hvis Oplysninger om Slaget tør føres tilbage til denne. Det ældste af disse, Ágrip (fra ca. 1190), siger: *heldo orrosto fyr Nesium . . . . uiþ Grę̨nmar*[4]. Det siges dog ikke her udtrykkelig, at *Nesjar*

[1] P. A. Munch, Norge i Middelalderen. S. 172.

[2] Saa A. Augestad i Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsm. Bevar. 1906, S. 251 ff.

[3] Om Affattelsestiden her og i det flg. se Finnur Jónsson, Den oldnorske og oldisl. litteraturs historie II, 2 S. 618, 624, 637, 670 f.

[4] Dahlerups Udg., Sp. 44.

var en Lokalitet af ringe Omraade, som laa ved Grenmar; Udtrykket kan ligesaa vel forstaaes saaledes, at *Nesjar* er et større Omraade, og at Slaget stod udenfor et enkelt Punkt deraf (en Havn), som laa ved Grenmar. Ovenanførte Udtryk kunde have været anvendt, selv om der bagefter havde fulgt en Oplysning om, at *Nesjar* strakte sig fra Grenmar til Folden. Hvor Svein Jarl lagde til, om nord eller øst for Mølen, antydes ikke i Ágrip.

En anden af disse Kilder, som viser tilbage til den ældste Olavssaga, Fagrskinna (fra ca. 1230—40), siger[1] om Olav, at han holdt *ut æftir Vikenne*, og at lan *lagðe skip sin við Nesiar firir innan Grenmar*. Her staar *firir innan* i Modsætning til *ut æftir*; *firir innan Grenmar*, indenfor Grenmar, vil altsaa sige: østenfor Grenmar; hvis Slaget har staaet ved Brunlanes, kan Kongen have ligget ved dettes Syd- eller Østside. Om Svein Jarl siges, at han for sydover langs Vestkysten for at samle Folk, og at han saa seilede med sin Hær, indtil han kom *austr firir Nesiar oc lagðe þar til hamnar*, d. e. »kom østerpaa, ud for Nesjar, og lagde ind i Havn der«. Her siges altsaa heller ikke, ligesaa lidt som i Ágrip, at *Nesjar* kun var et enkelt Punkt paa Kysten, og heller ikke kan vi slutte os til, om Svein lagde til i Nord eller i Øst for Mølen.

Af et andet, med Fagrskinna omtrent samtidigt Skrift, Styrmes Olavssaga (ca. 1220?), som ogsaa gaar tilbage til den ældste Olavssaga som Kilde, er ikke Afsnittet om Slaget bevaret; men Styrmes Bog ligger imidlertid igjen delvis til Grund for to andre Værker om Olav den Hellige, som er bevarede. Af disse siger den legendariske Olavssaga (Chra. 1849, S. 19) om Kongen og hans Mænd:

---

[1] Finnur Jónssons Udg., S. 150.

lago við Næsiar firir Grænmar, d. e. de laa ved Nesjar udenfor Grenmar. Dette giver neppe nogen rimelig Mening og er vistnok kun en Feil for *við Næsiar firir innan Grænmar*, som Fagrskinna har. Det andet af disse to Værker, Flatøbogens Olavssaga, falder i sin Angivelse af Lokaliteterne sammen med Heimskringla og behøver derfor ikke at citeres særskilt.

Den berømteste af Sagaerne, Heimskringla (ca. 1220—30), har ligeledes den ældste Olavssaga til Grundlag for sin Fremstilling af denne Konges Liv; men Snorre giver en Oplysning om Svein Jarls Færd, som ikke findes i noget af de ovenfor omtalte Skrifter. Heimskringlas Text er: . . . . . *Sveinn jarl sótti inn í Víkina. Jarl helt liðinu inn um Grenmar ok lagðisk við Nesjar. — Þá helt Óláfr konungr sínu liði út eptir Víkinni; var þá skamt í milli þeira, vissu þá hvárir til annarra*[1]. Her vil *inn*, brugt om Jarlens Reise, sige »østefter«, modsat *út* om Kongens. *Grenmarr* forklares af alle Udgivere som »Langesundsfjorden«, hvad der er rigtigt nok; men man maa da ikke, som man efter Kartet kunde fristes til, derved forstaa blot den egentlige Langesundsfjord, Løbene mellem Øerne og Fastlandet paa Langesundssiden. *Grenmarr* er nemlig hele den Havarm, som skiller mellem Brunlanes og Bamle; dette Navn har omfattet baade »Langesundsfjorden« og »Langesundsbugten« udenfor Fjordens Munding. Det siges saaledes om Kong Haakon Haakonssøn, at han paa en Reise østover langs Kysten, efter at have passeret Agder, seilede *aa Grenmar ok inn fyrir Nesiar*[2]; *inn* er her »østover«, til Viken. Kongen havde intet at gjøre paa Vestsiden af Brunlanes; han har altsaa seilet udenfor Langesunds-

---

[1] Finnur Jónssons Udg. II S. 66 f.
[2] Flateyjarbók II S. 45.

fjordens Munding, men siges dog at seile *aa Grenmar*. I den i Fornmanna sögur optagne Redaktion af Haakon Haakonssøns Saga findes om samme Reise brugt Udtrykket *inn of Grenmar ok inn fyri Nesjar*, hvad der svarer til det Udtryk, som i Heimskringla er brugt om Svein Jarl, *inn um Grenmar*; *inn of*, *inn um Grenmar* har været et almindeligt Udtryk om Kursen østover paa dette Farvand. Svein seiler da efter Heimskринglas Udtryk »indover (ɔ: østover) over (ɔ: tversover) Grenmar«, d. v. s. tversover Grenmars Munding, forbi Langesundsfjorden; smlgn. Udtrykket *norðr um Jaðar* (Heimskr. II S. 402). Men da er det udelukket, at Heimskringlas Forfatter kan have tænkt sig, at han har lagt ind til Brunlanesets Vestside (Helgeroens Havn eller Tangefjorden). Naar Dr. Augestad[1] udtaler en anden Mening og vil støtte denne ved at forklare *inn um Grenmar* som »ind forbi den egentlige Langesundsfjord«, er dette urigtigt, da *Grenmarr*, som ovfr. vist, ogsaa omfatter noget mere, den udenfor Fjorden liggende Bugt. Hvis Jarlens Havn var at søge paa Nesets Vestside, maatte det hede, ikke *inn um*, men *inn í Grenmar*. Det sidste har ogsaa den i Fornmanna sögur udgivne Redaktion af Olav den Helliges Saga (Fornm. s. IV 95); men de her benyttede Haandskrifter er yngre, uden selvstændig Betydning[2].

Hvis Slaget har staaet ved Brunlanes, hvad det ifølge Ágrip skal have gjort, bliver altsaa Nevlunghavn den første Havn, Svein kan have lagt ind i. Om Kongen siges det ikke i Heimskringla udtrykkelig, at han lagde ind ved *Nesjar*; men dette fremgaar dog vel klart af Sammenhængen, da det siges, at der kun var et kort Stykke mellem dem, og at de vidste om hinanden, og i Fagr-

[1] Aarsberetn. 1906, S. 251.

[2] Finnur Jónsson, Litt. hist. II, 2 S. 772.

skinna siges det udtrykkelig. Vi faar da to Punkter paa *Nesjar*, hvoraf det ene kan være Nevlunghavn og det andet maa ligge længer mod Øst. Da nu den midterste af de tre Havne paa Brunlanesets Sydkyst, Hummerbakfjorden, ikke er at tage i Betragtning[1], bliver Naverfjorden den vestligste Havn, Kongen kan have lagt ind i. De anførte Sagasteder om Slaget giver os da Afstanden fra Mølen til henimod Rakke, Brunlanesets sydøstligste Punkt (se Kartet), som den mindste Udstrækning af *Nesjar* i Retningen V.-Ø. Der er dog intet i Veien for, at Nesjar kan have strakt sig endnu længer mod Øst, da der intetsteds staar noget om, at Kongen lagde i Havn, strax han naaede til Nesjar.

Jeg skal nu anføre de yderligere Oplysninger, Kongesagaerne under Omtalen af senere Begivenheder giver om *Nesjar*, og først holde mig til, hvad der kan findes om Udstrækningen i Øst-Vest. Skálholtsbóks Redaktion af Haakons, Guttorms og Inges Saga fortæller, at Birkebeinerne efter Baglernes uheldige Tog til Oslo i 1207 seilede sydover, *stefndu út fyri Tunnaskaga, sigldu svá út fyri Nesjar þjóðleið ok lögðu at út í Marfirðinum* (Fornm. s. IX S. 45, Note 3). *Tunnuskagi* (ikke *Tunnaskagi*) er Tønsberg Tønde; de seiler derfra ud (ɔ: vestover) den sædvanlige Led forbi *Nesjar* og lægger til Land i *Marfjǫrðr*, som P. A. Munch i »Norge i Middelalderen« søger ved Brunlanes, i »N. F. Hist.« III S. 519 ved Langesund. Sagaskriveren har efter dette utvivlsomt tænkt sig *Nesjar* som en længere Kyststrækning, der begynder, naar man har passeret *Tunnuskagi* paa Vestgaaende. Haakon Haakonssøns Saga siger, som ovfr. anført, at Kongen paa Reise østover seilede *aa Grenmar ok inn fyrir Nesiar*[2], og efter dette har man altsaa tænkt sig, at

---

[1] Se Yngvar Nielsen S. 88 foran.
[2] Flateyjarbók II S. 45.

Nesjar, naar man var paa Østgaaende, begyndte, naar *Grenmarr* var passeret. *Nesjar* bliver altsaa Strækningen mellem Langesundsfjorden og Tønsberg Tønde. Ogsaa i den bekjendte Fortælling om Dagfin Bondes Reise fra Oslo vestover (i 1225) passer Udtrykket til denne Udstrækning af Lokaliteten *Nesjar*: *er hann kom austan fyrir Nesjar, rak at honom ísa, ok varð hann at snúa inn til meginlands* har Fornm. IX S. 350, — *er hann kom vestr fyrir Nesiar* osv. Flateyj. II 66 og Eirspennill (Konunga sögur ved Unger S. 301). Da Dagfin ikke vender tilbage til Oslo, men styrer op i Sandefjorden, søger han klarligen for Isens Skyld at naa ind til Fastlandet *(meginland)* saa hurtig som muligt, uagtet Ribbungerne er talrige paa den Kant, og *Nesjar* maa efter dette have strakt sig mindst forbi Ula.

Kongesagaerne giver os ikke mange Holdepunkter til at bestemme den Udstrækning, *Nesjar* kan have havt i Retningen Nord-Syd. Haakon Haakonssøns Saga siger, at Haakon paa Reisen østover i 1225 efter at have passeret Lindesnes fik høre, at der var Ribbunger *vida i bygdum*, hvorfor han gjør Jagt paa dem i Mandalen og flere andre Steder; da han naar til Viken, faar han høre, at der var Ribbunger *austr a Nesium ok i Skidunni*[1]. Heraf sees det for det første klart, at Sagaen ikke ved *Nesjar* kun forstaar den lille Kyststrækning Mølen—Oddene, thi denne har dengang været ubeboet; Gaarden Oddene nævnes først i 1593, og dens Alder gaar sikkert ikke tilbage til 1225 (dens Nabogaarde Værvaagen og Nevlungen nævnes derimod i RB., altsaa omkring 1400). Dernæst er det klart, at der maa have været nogen indbyrdes Forbindelse mellem de Flokker af Ribbunger, som har været spredte over denne Del af Landet, — hver Flok

[1] Flateyjarbók III S. 78.

kan ikke have opereret fuldstændig isoleret. Naar *Nesjar* derfor nævnes i Forbindelse med *Skíðan*, maa det første have strakt sig opover i Retning mod Skien, — hvor langt mod Nord, kan ikke bestemmes. Ved Østgrænsen af *Nesjar* har Haakons, Guttorms og Inges Saga en bestemtere Angivelse i den bekjendte Fortælling om Odin, som gjæstede Smeden; Sagaens sidste Kapitel siger, at Smeden boede *á Nesjum*, og at hans Gaard hed *í Píslum*[1]. Dette er den nuværende Gaard Pinsle lidt vestlig for Byen Sandefjord, og Sagaen, eller rettere dette Kapitel af Sagaen, tænker sig altsaa, at *Nesjar* strækker sig temmelig langt mod Nord, omtrent saa langt, som Dagfin maatte reise for at naa op til *meginland*.

Hermed har jeg anført de Steder af Kongesagaerne, som giver Veiledning til at fastslaa, hvad deres Forfattere har tænkt sig ved *Nesjar*: det bliver i Retning Vest-Øst Strøget fra Langesundsfjorden til Tønsberg Tønde, i Syd-Nord fra Kysten op til omkring Sandefjord paa Østkanten, paa Vestkanten fra Sydvestspidsen af Brunlanes et Stykke opover, uvist hvor langt. *Nesjar* er et Navn, som kan sidestilles med Navne som *Markir, Dalir, Firðir, Fjalir* og maaske *Agðir,* alle Navn paa et Landskab, som omfatter en Flerhed af en vis Art Lokaliteter. »Nesene« er alle de Nes, som skiller mellem følgende Fjorde: Tønsbergfjorden, Midfjorden, Sandefjorden, Viksfjorden, Larviksfjorden, Langesundsfjorden; der er altsaa nok af dem til at retfærdiggjøre Navnet.

4. *Er Kongesagaernes Angivelser om Nesjar korrekte?* Der er en Lighed mellem Sagaernes Beretninger om Slaget ved Nesjar og deres Oplysninger om denne Lokalitets Udstrækning: begge Dele bliver fyldigere og fyldigere ned igjennem Tiden. Af den samtidige Kilde, Nesja-

[1] Fornm. s. IX S. 55.

vísur, har vi kun Lov at slutte, at Nesjar laa østenfor Agder. Den første historiske Forfatter, Theodricus Monachus, nævner kun navnet Nesjar. Saa giver Ágrip os den Oplysning, at Sjøslagets Lokalitet laa ved Grenmar, — Fagrskinna den, at den laa østenfor denne Bugt. Af Heimskringla kan vi slutte, at Nesjar maa have omfattet ialfald to Havne, altsaa været ikke et Sted, men en Strækning, kortere eller længere. Den noget ældre Haakons, Guttorms og Inges Saga og den noget yngre Haakon Haakonssøns Saga giver desuden Antydninger om Udstrækning ind i Landet. Paa samme Maade har de yngste Kilder de udførligste Oplysninger om Slaget og hvad dermed staar i Forbindelse. For Slagets Vedkommende har Prof. Nielsen paapeget, at denne voxende »vidløftige Udmaling har for os intet Værd. Denne viser os kun, at man paa den Tid, da Sagaerne blev førte i Pennen, havde Trang til at skrive og læse mere udførlige Oplysninger om en Begivenhed, hvis historiske Betydning . . . . var almindelig anerkjendt« (S. 91 f. foran). Denne Betragtning passer særdeles vel til successive Skildringer af en Begivenhed, men kan ikke altid gjøres gjældende, hvor Talen er om Meddelelser om Lokaliteter. Detaljerne ved Slaget var mulig for en stor Del glemte, da Sagaerne blev nedskrevne; Sagaskriverne har maaske ikke kunnet hente saa meget sikkert Stof om Slaget fra Traditionen, og de havde ingen Arkiver at studere. Naar deres Skildringer alligevel bliver udførligere og udførligere, har man derfor Lov til at se paa disse med Tvivl. Men Meddelelser om Begivenheder er ét, Meddelelser om Lokaliteter noget andet; hvor det gjælder det sidste, er der intet iveien for, at Sagaskriverne har kunnet skaffe nyt og sikkert Stof tilveie ved at spørge sig for. Naar saaledes Snorre giver en Skildring, af hvilken vi tør slutte, at *Nesjar* ikke var et enkelt Punkt paa Kysten, men i

det mindste har omfattet en Kystlinie paa 10—12 Km., har vi ingen Ret til uden videre at slaa Vrag paa en saadan Oplysning, fordi den ikke findes i Nesjavísur. Mulig har Nevlunghavn og Naverfjorden ikke været de Steder, hvor de to Flaader laa Natten før Slaget, men de maa have kunnet være det; thi hvad der paa hans Tid forstodes ved Nesjar, kunde Snorre skaffe sig Underretning om ved at spørge sig for. At Snorre allerede paa sin første Norgesreise har havt Interesse for topografiske Spørgsmaal, kan skjønnes af Heimskringla[1], og han har paa sin Reise langs Kysten fra Nidaros til Østlandet havt Anledning til at spørge sig for om de Steder paa hans Vei, som han ikke kunde overkomme personlig at undersøge. Hans Hjemmelsmand i det her omhandlede Punkt har mulig ikke kunnet pege for ham paa den rigtige Plads for Slaget — mulig har han dog kunnet det —, men han har ialfald kunnet sige ham, hvad *Nesjar* var; thi dette har, som ovfr. anført, været et norsk Navn.

At Heimskringla ikke giver os Anledning til at fastslaa en længere Udstrækning af Nesjar i V.-Ø. end 10—12 Km., er intet Bevis mod Korrektheden af de øvrige Sagaers Oplysninger om Udstrækning ud over dette Maal; Snorre havde nemlig ikke Brug for at fortælle andet om Nesjar, end hvad der angik Sjøslaget. Naar de andre Sagaer angiver en længere Udstrækning, har de ganske vist Ret. Forfatteren af Haakons, Guttorms og Inges Saga (Bǫglunga sǫgur) maa efter Finnur Jónsson[2] enten selv have fulgt Baglerne i den Tid, Sagaen spiller, eller han maa have sin Viden fra en, som har gjort det, og været særdeles vel underrettet, og denne Forfatter nævner

---

[1] Exempler hos G. Storm, Snorre Sturlassøns Historieskrivning, S. 83 f. og Finnur Jónsson, Litt. hist. II, 2 S. 714.

[2] Finnur Jónsson, smst. S. 642.

Tunnuskagi som Østgrænsen for Nesjar. Naar Sturla Thordsson giver lignende Oplysninger, bør ganske vist ogsaa han staa til Troende; vistnok var han Islænding, men han skrev Sagaen i Norge og med gode norske Hjemmelsmænd[1].

Der er et Sted i Kongesagaerne, man kunde ville benytte til Bevis for, at Nesjar, om det end ikke var indskrænket til at betegne den lille Kyststrækning Mølen —Oddene, dog ikke har omfattet saa lang en Strækning som Mølen—Tønsberg Tønde. Den Fortælling om Birkebeiner og Bagler, som i Skálholtsbóks ovfr. anførte Fremstilling synes at sætte *Tunnuskagi* som Østgrænsen for Nesjar (Fornm. s. IX S. 45), fortsættes nemlig saaledes. Efter at være komne forbi *Tunnuskagi* og *Nesjar*, løber Birkebeinerne ind i *Marfjǫrðr*, hvor de lægger sig for Anker, medens Baglerne, som har fulgt efter dem, ligger i Bryggeleie sammesteds Natten over. Den næste Morgen opfordrer Birkebeinerne, som mangler Vand, sine Modstandere til at forlade Havnen. Baglerne gjør saa og *stúngu stöfnum at nesinu* (lagde til Land ved Neset). Saa ror Birkebeinerne østover igjen og lægger bi i *Stafverni* for den næste Nat. Baglerne havde fulgt efter dem, og det gik nu ganske paa samme Maade, at Birkebeinerne om Morgenen lagde sig i Leiet, mens Baglerne roede ud og laa ved Neset *(lágu við nesit)*. Siden blev Baglerne skræmte og drog bort. I den større Bearbeidelse af samme Saga, som vi nu hovedsagelig kun kjender i Peder Claussøns Oversættelse, siges, at Birkebeinerne den første Aften lagde til »i Rendshaffn, oc laa for Ancker, oc Baglerne lagde sig strax derhos ved Landet«. Den næste Morgen rommer de sidste Havnen for de første, som saa »droge Øster igjen, oc lagde sig i Stafvern, oc

[1] Sturlunga saga II s. 272.

Baglerne fulde dem, oc laa der hos dennem, lige som tilforn. Om Morgenen lagde Baglerne ud til Næssit«, hvorefter de blev skræmte og drog bort[1]. Naar man holder sig til den sidste Fremstilling, hvor Ordet Næssit kun forekommer én Gang, er der intet i Veien for at opfatte dette som Egennavn. Saa har ogsaa Sveinbjörn Egilsson, som har oversat Peder Claussøns Oversættelse tilbage til Islandsk, gjort; han oversætter nemlig: *Um morguninn lögðu Baglar út til Nesja*[2]. Gaar man ud fra, at det gamle *Nesjar* er det nyere *Nesit* (Brunlanes), ligger det jo nær at tro, at Peder Clausson med Næssit mener *Nesjar*. Men isaafald vilde, efter Ordlyden hos Peder Claussøn, *Staferni* ikke høre med til *Nesjar*, og *Nesjar* kan da ikke engang have omfattet den hele Kystrand af Brunlanes, langt mindre hele Kysten til Tønsberg Tønde. Det kan da kun have omfattet den Strækning, som det efter Fagrskinna og Heimskringla med Sikkerhed synes at kunne tillægges, Strækningen Mølen—Rakke. Jeg har ogsaa tidligere tænkt mig det muligt, at man ikke turde gaa ud over denne Strækning i Retningen V.-Ø.[3]. Men naar man holder sig til Skálholtsbók, som i det hele har den bedste Text[4], maa man komme til et andet Resultat. Denne Sagaredaktion har jo *nesit* to Gange, — om en Lokalitet, et Nes ved Indløbet til begge de Havne, hvor Skibene ligger Natten over, *Marfjǫrðr* og *Staferni*. Det kan altsaa ikke her være Egennavn, og da giver dette Sted ingensomhelst Veiledning til at bestemme Udstrækningen af *Nesjar*.

---

[1] Fornm. s. IX S. 166.
[2] Smst. IX S. 167.
[3] NG. VI S. 445 f.
[4] Finnur Jónsson, Litt. hist. II, 2 S. 641.

Den Historie om Odin og Smeden, ifølge hvilken Pinsle skulde ligge *á Nesjum*[1], er naturligvis et senere Tillæg til Sagaen, uagtet der siges, at Smeden samme Vinter fortalte den i Tønsberg til Filippus Jarl, og at et Ørenvidne til denne Samtale havde meddelt Sagafortælleren den. Men det er dog ikke absolut nødvendigt, at Historiens Umulighed ogsaa maa gjælde den nævnte Stedsbestemmelse. Den, som har givet Sagaen dette Tillægskapitel, vil jo øiensynlig styrke dets Kredit ved at give saa god Hjemmel som muligt for den: han vil jo have Fortællingen paa 2den Haand. Han vilde vel ogsaa have gjort sig den Umage i samme Øiemed at skaffe sig en korrekt Stedsbestemmelse. Hvis Halvøen mellem Midfjorden og Sandefjorden har hørt med til *Nesjar*, er der jo desuden i og for sig intet umuligt i, at en Gaard, der ligger ca. 3 Km. vest for Sandefjord. kunde regnes til samme Omraade.

Prof. Nielsen gjør den Indvending mod Sandsynligheden af, at *Nesjar* har været Landskabsnavn, at det som saadant kun træffes i islandske Kilder, og ikke i nogen norsk, hverken i Diplomatariet, i Røde Bog eller i de gamle Regnskaber og Jordebøger, — i alle disse Kilder »vil man forgjæves søge efter et Punkt, der angives at ligge paa Nesjar. Havde der ved dette Navn i Almindelighed været ment en større Strækning, — havde det skullet betegne et helt Landskab, kan det ikke vel tænkes, at det ikke skulde have forekommet paa et eller andet Sted i disse Kilder. Den skarpe Divergens, som her træffes mellem Kongesagaer, skrevne af Islændinger, paa den ene Side, og Diplomer og Jordebøger paa den anden, stammende fra selve de paagjældende Egne og nedskrevne af

---

[1] Fornm. s. IX S. 55 f.

der hjemmehørende Nordmænd, maa forekomme afgjørende for de førstes Værd som topografisk Hjemmel«[1].

Jeg tror ikke, at man af de norske Kilders Taushed med Hensyn til dette Navn tør drage en saadan Slutning, skjønt det ser fristende nok ud. *Nesjar* behøver nemlig ikke at have været Landskabsnavn i den Forstand, at det engang har dannet en virkelig politisk eller folkelig Enhed. Der har vist ikke nogensinde været nogen Samfundsinstitution, som har knyttet Landskabets Beboere sammen til en Helhed: det har ikke været noget Fylke som t. Ex. *Firðafylki*. Navnet har jo heller sin Rod i Beboernes fælles Herkomst, som *Haðaland, Rogaland* o. s. v. Landskabsnavne som disse maatte have faste Rødder og holde sig længe. Vort Navn har kun været et Navn, som er blevet anvendt paa denne Landsdel efter en Natureiendommelighed, Landets iøinefaldende Konfiguration. Derfor blev det vist aldrig Navn paa et skarpt begrænset Omraade. Men et saadant Navn vilde have vanskeligt for at holde sig. Det havde Konkurrenter til to Sider. Hvor det gjaldt Forhold af almindeligere Art, havde man hyppigere Brug for det mere omfattende Navn, Fylkesnavnet Vestfold. Og skulde man i Forretningsanliggender (saaledes som i de af Prof. Nielsen nævnte norske Kilder) angive et Steds, en Gaards Beliggenhed, maatte man foretrække en Anvisning paa et snevrere Omraade. Istedetfor at skrive, at en Gaard laa paa »Nesene« i sin Almindelighed, maatte man foretrække at angive, paa hvilket af disse Nes (*Yxnøy*, *Velløy*, *Þórsøy*, *Nesit*) den laa. Saaledes vilde et Navn som *Nesjar* forholdsvis tidlig kunne komme ud af Kurs. Paa samme Maade er Landskabsnavnet *Fjalir* forsvundet, paa den ene Side til Fordel for Fylkesnavnet *Firðafylki*, paa den anden Side for Navne

[1] Se Side 81 foran.

paa de engere Lokaliteter, det omfattede. Heller ikke *Fjalir* forekommer i nogen af den Slags norske Kilder, som Prof. Nielsen nævner, hverken i Lovene, Bjǫrgynjar Kalfskinn, Aslak Bolts Jordebog, Munkelivs Brevbog eller overhovedet i DN. Fra norske Kilder kjender vi det ligesom *Nesjar* kun fra et Digt, forresten kun fra islandske Kilder; men ingen vil dog benægte, at det har været et norsk Navn paa et norsk Landskab.

Prof. Nielsen gjør en Indvending af sproglig Art imod, at *Nesjar* i norsk Mund skulde kunne have været Navn paa et Landskab, idet han tager Navneskikken tilhjælp. En Undersogelse af Forekomstmaaden af *Nesjar* som Navn i virkelig norske Kilder viser nemlig, at det i Norge »udelukkende findes anvendt om en enkelt, snevert afgrænset Lokalitet, derimod ikke om et Distrikt. Saaledes er det ikke sandsynligt, at Navnet ogsaa skulde været anvendt af Nordmænd paa samme Maade, som det forekommer i de yngre Kongesagaer. Det *Nesjar*, hvor Slaget stod i 1016, kan derfor efter al Rimelighed ikke være en Betegnelse for alt, hvad vi nu indbefatter under Brunlanesets to Sogne, Berg og Tanum, men maa alene opfattes som en mere begrænset Lokalitet. Det er, hvad Theodricus monachus siger: paa et Sted, som kaldes Nesjar«[1]. Specielt peger Prof. Nielsen paa, at *Nesjar* forekommer som Gaardnavn inden det her omhandlede Distrikt, nemlig i Skiringssal (DN. IX 274), og tager dette som Bevis for Sprogbrugen i denne Egn[2]. Men man ser dog, at *Sandar*, der i Eidsvold findes som Gaardnavn, forekommer som Bygdenavn i det nærliggende Sorum, — at *Bingrinn*, som i Sørum er Gaardnavn, er Grændenavn i Eidsvold, — at *Rôfan* har været Gaardnavn i

[1] Se Side 83 foran.

[2] Se Side 82 foran.

Enebak, men Grændenavn i Gjerdrum, — at *Vimar* har været Bygdenavn i Smaalenene (Spydeberg og Skiptvet tilsammen), men er Gaardnavn i Norderhov (Veme), osv. Overalt, hvor der var en Flerhed af Sandstrækninger, kunde man bruge Benævnelsen *Sandar*: om Smaaflekker som Gaardnavn, om store Moer som Grænde- eller Bygdenavn. *Nesjar* betegner jo kun en Flerhed af Nes: var der paa en Gaard, der laa ved Vand, flere fremspringende Odder, blev det et passende Gaardnavn[1]; gjaldt det større Halvøer, maatte det kunne bruges som Landskabsnavn. Der er ingen Artsforskjel mellem Navne som *Nesjar* og *Dalir*, og det sidste er brugt baade som Landskabsnavn og som Gaardnavn. Naar det samme ikke kan paavises om *Nesjar* i norske Kilder, kan det vel nærmest kaldes en Tilfældighed.

Naar Theodricus siger, at Slaget stod in loco, qui dicitur Nesiar, behøver man vel neppe deraf at slutte, at *Nesjar* har staaet for ham som en Lokalitet af ganske ringe Udstrækning; han bruger ialfald ogsaa om Lyrskovsheden Betegnelsen *locus*.

5. *Har Formen Nesit afløst Formen Nesjar?* Eftersom O. Rygh i sine haandskrevne »Oplysninger til norske Gaardnavne«, B. IV (fra 1899) har sidestillet *Nesjar* med *Nesit* som gammelt Navn paa Brunlanes, medens han i »Landsbladet« (i 1894) forklarer *Nesjar* som Halvøerne mellem Langesundsfjorden og Tønsbergfjorden, har jeg tænkt mig Muligheden af, at hans Mening har været den, at *Nesit* har afløst *Nesjar*, efterat det Omraade, som det sidste Navn betegnede, i Tidens Løb var indskrænket til omtrent det nuværende Brunlanes Herred (se S. 206 foran). Sikker er dog denne min Formodning ikke; han kan jo i 1894 simpelthen have havt en anden Mening om Begrebet *Nesjar*,

[1] NG. Indledn. Side 11.

end han havde i 1889. Men der er dog en Mulighed for, at *Nesit* paa denne Maade har aflost *Nesjar*. Sturla Thordsson er vor sidste Hjemmelsmand for, at *Nesjar* brugtes om den hele Kyst fra Langesunds- til Tonsbergfjorden; han skrev sin Saga 1264—65. I 1378 finder vi for første Gang *Nesit* brugt om Brunlanes (DN. XI 61); da siges Tanum Sogn at ligge *a Nesseno*. Det kan nu være muligt, at Specialnavnene *Yxnøy*, *Velløy* og *Þórsøy* i de mellemliggende hundrede Aar ganske har fortrængt Anvendelsen af Navnet *Nesjar* for de 3 ostlige Nes's Vedkommende, og var det forst gaaet ud af Bevidstheden, at disse Nes horte med til, hvad der kaldtes *Nesjar*, kan det vel tænkes, at Entalsformen *Nesit* kunde komme i Brug om det ene, det største af »Nesene», som intet Specialnavn havde fæstet sig ved. Paa Indskrumpning af et Stedsnavns oprindelige Omraade kan jeg nævne et Exempel: *Limgarðssíða* i Forhold til det nuværende Navn Lyngørsiden[1], og paa Overgang fra Flertalsform til Entalsform et Par: *Frøylandir (-lǫnd?)*, som i ældre Kilder forekommer som Fællesnavn for Herrederne Trogstad og Askim, faar fra 1400 af Entalsformen *Frøyland*[2]; Sorumsanden kaldes *Sandar* i 1326, 1363 og én Gang i RB., derimod *Sandrinn* to Gange i RB.[3]. I en Overgang *Nesjar—Nesit* kan begge disse Forhold være kombinerede; men jeg kan ikke give noget andet, sikkert Exempel herpaa. Den bestemte Form *Nesit* tyder imidlertid ikke paa nogen hoi Alder; som Navn paa Enebaksneset forekommer *Nesit* første Gang i 1376[4]. Men mulig kan dog *Nesit* have fæstet sig ved Brunlaneset uafhængig af, at dette var regnet med i Komplexet *Nesjar*. Derom vil neppe kunne siges noget bestemt.

[1] NG. VIII S. 35.

[2] NG. I S. 32.

[3] NG. II S. 263 f.

[4] NG. II S. 226.

Prof. Nielsen, som i *Nesjar* kun ser Mølen eller mulig dette Nes i Forbindelse med Naboneset ved Oddene, har søgt at udfinde, om ikke dette Navn under denne Forudsætning kunde gjenfindes i en ændret Form. Han antager dog ikke, som jeg ovfr., en mulig Ombytning af Navneform, men tænker paa en ved lydlig Udvikling opstaaet Forandring. *Nesjar* vilde, siger han, i Tidens Løb gaa over til Nese, Nesja (S. 84 foran), og dette gjenfinder han i Formen de Nesse, der findes som Navn paa en Havn i Brunlanes paa et hollandsk Søkart fra 1716: efter Beskrivelsen maa denne Havn være Helgeroen, som maa være kaldet »de Nesse« efter Mølens gamle Navn *Nesjar*. Til Nese kunde vel *Nesjar* neppe blive paa disse Kanter, men vel til Næsse (altsaa ganske den hollandske Form), eftersom det gamle *Fresjar* (eller *Flesjar*) i Hedrum (nu Fritsø, GN. 12) nu udtales Fræsse. Da imidlertid *Fitjar* (Fitje i Sandeherred og Fitje i Stokke) og *Fresjar* i Sem (nu Fresje) nu udtales Fekkja (Fækkja) og Fræssjæ, skulde man dog maaske snarest vente en Udtale Næssja eller Næssjæ af et ældre *Nesjar*. Ialfald kan ingen Form, som ikke indeholder et *j*, bevise noget mere for en gammel Form *Nesjar* end for *Nesit*. Dertil kommer, at Helgeroen ikke ligger ved Neset Mølen; den Vik, hvorefter Gaarden Værvaagen har Navn, ligger imellem. At Helgeroen paa det hollandske Kart maa have faaet Navnet »de Nesse« efter en anden Lokalitet, er vistnok sikkert nok. Men det har vist ikke været efter det ubeboede Mølen, men efter selve Bygden, Brunlanes, »Neset«. Hollænderne maa have talt om at seile og handle paa »Neset« og overført dette Navn paa den Havn, hvor de pleiede at lægge til; at »Neset« allerede var bestemt Form, forstod de vel ikke Norsk nok til at vide, hvorfor de forsynede Navnet med den hollandske Artikel *de*. Dette er saa meget sandsynligere, som der i et Atlas fra

1650, udgivet i Amsterdam, virkelig staar anført *de Nes*, som om det var en Havn.

Af det andet fordreiede Navn, Prof. Nielsen omtaler, Nesklio, lader sig naturligvis endnu mindre gjøre ud. Denne Form indeholder intet, som kan tale for en Mulighed: »Klio« ved Nesja, men kun for den anden af Prof. Nielsen nævnte Mulighed: »Klio« paa Neset. Selv om der ved -klio er, som Prof. Nielsen gjætter paa, ment Gaarden Kløtre, er der desuden saa vidt stor Afstand mellem Mølen og Kløtre (ca. 4 Km.), at man neppe vilde betegne Gaarden som »Kløtre ved Mølen«, især da Nevlung-Gaardene og Ommundrød ligger imellem. Men sandsynligvis er »Nesklio« ikke Kløtre, men noget ganske andet. De hollandske Karter fra 17de Aarh. viser i det hele saa mange store Navnefordreielser, at man ikke tør bruge derfra hentede Navneformer som sproghistorisk Materiale.

Som Antydning om, at *Nesjar* har været Navn paa en Lokalitet paa *Nesit*, staar saa tilbage Meddelelsen i Fayes »Folkesagn« om, at Sjøfolk kalder Stenrøserne (Broncealdersgravene) paa Mølen for Nessier. Man skulde efter dette omkring 1830 have kjendt en Udtaleform Næssjær med -r. Men en saadan stemmer ikke med de ovfr. anførte Udtaleformer af lignende gamle Navne, Fekkja og Fræssjæ, og denne Meddelelse er saa enestaaende, at den neppe tør bruges som Bevismiddel. Mon ikke Fayes Nessier skulde være Sagaens Form *Nesjar*, som kan have fundet nogen Udbredelse ad literær Vei i Begyndelsen af 19de Aarhundrede?

6. *Hvor stod Slaget?* Dette Spørgsmaal vil med de forhaandenværende Kilder ikke kunne besvares med fuld Sikkerhed. Den samtidige Kilde, Nesjavísur, siger jo intet bestemt derom, — kun at det var østenfor Agder, og at Lig efter Kampen fled ud til en Ør. Holder man

sig blot til dette, har man vel Valget mellem forskjellige Havne paa Strækningen *Rygjarbit—Tunnuskagi.* Kun hvis man tillægger de senere Prosakilders Udsagn Troværdighed, kan man opstille nogen bestemtere Formodning om Kamppladsen. Og dette tror jeg man tør. Den første Kilde, som har nogen bestemtere Angivelse, Ágrip, skriver sig vistnok fra en Tid, der er ca. 175 Aar yngre end Begivenheden; men dens Kilde, den ældste Olavssaga, er dog ca. 30 Aar ældre end Ágrip og kan saaledes tillægges noget større Autoritet. Baade Ágrip og Fagrskinna har benyttet den som Kilde, og kombinerer vi deres Udtryk, finder vi, at Kamppladsen er at søge ved Brunlanes, — men om nord eller øst for Mølen kan ikke sees. Da den legendariske Olavssaga synes kun at sige det samme som Fagrskinna (se S. 211 foran), har vel den »ældste Olavssaga« ikke givet nærmere Besked.

Hvis man vil stedfæste Sjøslaget noiere efter gamle Kilder, maa man fæste Tiltro til den Forfatter, som fortæller noget, der ikke synes at have staaet i den »ældste Olavssaga«, nemlig Snorre, som i Heimskringla siger, at Svein Jarl seilede over Grenmar. Jarlen kan da have lagt bi i Nevlunghavn og Kongen i Naverfjorden eller Jarlen i Naverfjorden og Kongen i Staværn. Men hvor kan Snorre have faaet nævnte Oplysning fra? Utvivlsomt fra Traditionen i Norge. Da han gjorde sin Reise langs den norske Kyst, var der vistnok gaaet ca. 200 Aar siden Slaget; men man skulde tro, at Mindet om en saa mærkelig Begivenhed i en saa mærkelig Konges Liv kan have holdt sig saa uforvansket, ialfald paa selve Brunlanes, at Snorre har kunnet faa paalidelig Underretning. Vi ved nu intet om, enten han har faaet den fra Skibsfolkene ombord, eller han har været i Land paa Stedet; men det sidste er ialfald ikke usandsynligt. Isaafald er det vel troligst, at Jarlen har ligget i Nevlunghavn og

Kongen i Naverfjorden. Ingen af disse Bugter har vel havt noget Navn paa Snorres Tid. Nevlunghavn har faaet Navn efter Gaarden Nevlungen og vides ikke nogensinde at haveført noget eget Navn. Naverfjorden har engang hedet *Foldvík*, som er gaaet over til at blive Gaardnavn[1]; Bugten har faaet sit nuværende Navn efter en eller anden Lokalitet, som i 1419 skrives *Naffuaran* (Akk.)[2], men som nu ikke synes at være kjendt længere. Den har vist mistet sit gamle Navn længe før Snorres Tid, men har neppe allerede da faaet det nye. Snorre kunde altsaa ikke nævne disse to Havne ved egne Navne. Havde Kongen derimod ligget i Staværn, hvis Navn maa være meget gammelt, skulde det være underligt, om han ikke med sin Nøiagtighed i topografiske Spørgsmaal udtrykkelig havde anført dette, da det vel tør formodes, at Traditionen har vidst, hvor Kongen laa om Natten.

Der er ogsaa en anden Omstændighed, som gjør det mindre troligt, at Slaget har staaet ved Helgeroen eller i Tangefjorden, altsaa nord for Molen. Allerede Ágrip fortæller, at Einar Thambarskjelve kastede et Anker over i Jarlens Skib og saaledes trak ham ud af Kampen, hvorefter de seilede til Danmark. Denne Flugt forudsætter vel, at de havde Adgang til hurtig at komme ud i rum Sjø. Og did er Veien ikke lang fra Nevlunghavn gjennem Løbet forbi Raaholmen og Bramskjærene. Fagrskinna fortæller ogsaa, at hele Jarlens Mandskab flygtede med Undtagelse af dem, som alt havde faaet Grid. Hvis de flygtende Skibe har fordelt sig i de flere Render, som mellem Skjærene fører ud fra Nevlunghavn, vilde det være saa meget vanskeligere for Kongens Skibe at iværksætte en effektiv Forfølgelse. Helgeroen og Tangefjorden ligger derimod længer inde fra Skagerak, og til at komme ud derfra har

---

[1] NG. VI S. 311.

[2] DN. X 105.

man kun det ene Løb mod Vest mellem Fugløen og Arøen[1]; Veien langs Brunlanes er spærret af Fugløen og Fuglørogna. Man kan indvende, at naar Ligene fløđ fra Kamppladsen til »Øren«, er det rimeligere at tænke paa Retningen Helgeroen—Mølen end paa Retningen Nevlunghavn—Mølen. Men Prof. Nielsen har oplyst (S. 89 foran), at Strømmen fra Nevlunghavn følger Kystens Løb op til Mølen. Det er nu forresten ikke sikkert, at »Øren« er Mølen. Man kunde vel ogsaa tænke paa en Lokalitet, som kan have været betragtet som »Øren« kat' exokhen paa disse Kanter, nemlig Øen Jomfruland, hvis gamle Navn *Aur* jo er nær beslægtet med *aurr*, Stengrus, og *eyrr*, Grusør. Prof. Nielsen oplyser jo ogsaa om, at Strømmen fra Helgeroen sydover og Strømmen fra Nevlunghavn vestover mødes ved Mølen for derfra forenede at gaa mod Sydvest. Denne Strøm kan vel have ført Ligene med sig til Jomfruland[2].

Jeg tror altsaa, at Prof. Nielsen har Ret i sin Formodning om, Slaget har staaet i Nevlunghavn (S. 95 foran); men jeg er kommen til denne Mening ad en anden Vei end han, — en Vei, som han ikke synes at ville godkjende. Jeg vil ogsaa gjentage, at dette Resultat er usikkert, da det beror paa Kombinationer og paa Muligheder. Hvor Slaget egentlig har staaet, synes mig nu ogsaa at være en ligegyldigere Ting; hvad man har at forstaa ved *Nesjar*, er ialfald for mig det hovedsagelige, og til at finde dette bør Sagaerne efter min Mening benyttes.

[1] Den norske Lods, I S. 155.

[2] Hr. Komponist Iver Holter, som har et nøie Kjendskab til denne Egns lokale Forhold, meddeler mig, at der skal være adskillige Exempler paa, at Strømmen har drevet Vraggods og Lig ind netop til Jomfruland. Hvis der ved »Øren» sigtes til denne Ø, er det efter hans Mening, paa Grund af Strømforholdene, rimeligere at antage, at Flaaderne kjæmpede i Nevlunghavn end ved Helgeroen.

Efterskrift.

Jeg er bleven opmærksom paa, at *Nesjar* ganske vist forekommer i endnu en gammel Kilde, ogsaa der efter mit Skjøn som Betegnelse for et Landskab og ikke som Navn paa en Havn eller lignende. Iblandt de mange Vers i Morkinskinna, som hører til Ivar Ingemundssøns *Sigurðarbǫlkr* (Digt om Sigurd Slembe), er der et, hvor det heder:

Hellt a Lista
lofþvngr scipom
avrr fyr Agþir
avstan af nesiom[1].

I Udgaven er *nesiom* opfattet som Appellativ; men det er ganske vist her et Egennavn ligesom *Lista* og *Agþir* (alle tre Ord i Haandskriftet skrevne med liden Begyndelsesbogstav). Digtet fortæller om, hvorhen Sigurd styrede, hvor han seilede forbi, og hvor han kom fra; da *Lista* og *Agþir* er Landskabsnavne, ligger det nærmest at opfatte *Nesiom* ligedan. Og da Ivar Ingemundssøn har opholdt sig meget i Norge[2], maa han sikkert nok have vidst, hvad *Nesjar* var. Ogsaa Sagaens Prosatext tyder paa, at *Nesjar* ikke var nogen Havn. Sigurd og Magnus Blinde havde om Vinteren opholdt sig i Aalborg i Jylland, men reiste den næste Sommer nordover. Sagaen siger saa: *oc toco þa a Lista a vvart um nott, er þeir logþo at landi.* Her har *taka* samme Betydning som *taka land*, »naa Land, naar man paa en Reise søger ind fra Havet« (Fritzner). Sigurd og Magnus har efter dette fra Aalborg reist nordover op under Norges Kyst, altsaa netop ind under *Nesjar*, derpaa taget Veien vestover langs Agder og er saa gaaet

[1] Morkinskinna. Udg. af C. R. Unger. S. 213.
[2] Finnur Jónsson: Litt. hist. II, 1 S. 59.

i Land paa Lister for at dræbe Bentein Kolbeinsson. Da de først »tog (Land)« paa Lister, kan de ikke have været i Havn, før de kom did, og isaafald maa *Nesjar* være brugt om et Landskab, en Kyststrækning. Hvor stor Autoritet man imidlertid for dette Afsnits Vedkommende tør tillægge denne Sagas Udtryk, kan dog være tvivlsomt[1].

---

[1] Se Finnur Jónsson, Litt. hist. II, 1 S. 385.

GAARDEN AKER I SEM.

EN GAARDHISTORIE

VED

LORENS BERG.

Indledning. Af bygaarder er det ikke mange, som faar sin historie skrevet. Naturligvis, blandt gadernes husrækker findes af og til en bygning, som fortjener og faar sine minderuner. Et historisk kjendt navn kan være knyttet til huset; det kan som bygverk have ærværdighed, være type fra en ældre periode; eller tomten kan være framifraa og gjemme paa minder. Men massen af bygaarder er døgnfluer. Thi byernes udvikling er revolutionær; ildebrand, reguleringer, ombygninger omkalfatrer stadig huse og tomter.

Ganske anderledes er det med bygdernes gaarder. Her er bebyggelsen en biting. Det er jorden, som er hovedfaktoren. Og med en merkværdig seighed har bygdegaardene gjennem lange tidsrum beholdt, ikke alene sine gamle navne, men ogsaa sine grænser, sin oprindelige størrelse. Vi kan følge dem 4—5—600 aar tilbage, undertiden endog længere. I sine hovedtræk synes gaarddelingen at have staaet uændret. Og bagenfor? — ja, det er gode grunde for den antagelse, at i vore fladbygder var ordningen alt meget gammel paa det tidspunkt, da vi faar øie paa den.

Jeg gjentager — i sine hovedtræk. Vi ser her bort fra alle ændringer, som udviklingen i jordbrugsforhold, næringernes omlægning og særlig folketallets vekst har ført med sig. Nye gaarder er ryddet, og de fra først af store énmandsbrug er opdelt. Men det er forholdsvis let at finde det oprindelige bag disse ny-dannelser. Særlig yder gaardnavnene her veiledning.

En bygdegaard er et lidet rige for sig, et lilleputrige, men som andre riger med sine særlige herligheder og sine mangler, altsaa med sit bestemte præg. Og det har sin historie.

Det har været ført kamp om disse smaariger, angreb er afslaaet, angreb er lykkets. Op og ned. En anseet bondeslegt kan i lange tider sidde som selveiere paa gaarden; dens navn har klang blandt bygdefolket. Saa kommer nedgangstider, gaarden erobres af en mægtig jorddrot og maa paradere som et nummer i en jordliste, medens beboerne maa døie leilændingskaar. Indtil udviklingshjulet atter løfter gaarden op.

En ganske vanlig bondegaards eierrække kan byde paa de snurrigste sammenstillinger af navne: mellem bønderne finder vi konger, ministre, prælater, kjøbmænd; eller opkomlinger fra skogtrafik, fra husmandsstuer, som ved giftermaal har hoppet op paa selveierkrakken.

At skrive et distrikts gaardhistorie er for tiden et møisommeligt arbeide. De nødvendige oplysninger maa plukkes sammen fra et utal af kilder, de fleste utrykte og mangelfuldt ordnede.

Men jordegodsets historie, helst detaljeret gaardhistorie, maa vi faa. Paa den vis bringer vi historien, ikke bare til dørstokken, men helt ind i stuen til bygdefolket. Og for bygdefolkene vil dette blive en berigelse for deres kultur, binde dem fastere til fædrejorden, gjøre dem mere »hjemkjære og jordkjære«. For

vor almene historie kan heller ikke en udredning af jordegodsets historie stort længer undværes.

Men skal dette arbeide blive overkommeligt, maa det udføres systematisk og distriktsvis. Den første betingelse herfor er, at arkiverne bringer orden i kildestoffet, saa det bliver fuldt tilgjængeligt og lettere at bearbeide. Arkiverne faar se at skaffe tilveie kataloger og registre.

Det følgende er et forsøg paa en vanlig gaardhistorie, dog med sterk beskjæring af slegtshistorien. Hovedhensigten er at faa frem, at vi kan følge en bygdegaards skjæbne temmelig langt tilbage, i nærværende tilfælde i 600 aar.

Jeg har valgt Aker i Sem ved Tønsberg, en middelsstor bygdegaard.

Eierlisten er vekslende nok: prester, adelsmænd, bønder, danske adelsmænd, atter prester, saa en kirkebygger, en byborger, en kaptein, endelig en typisk selveierbonde, hvis søn og efterfølger hopper op i officersstanden, og hvis ætlinger bor der endnu i vore dage.

1. *Akers beliggenhed.* Tønsbergfjorden bliver nordover fra Melsomvik af temmelig trang, men udvider sig inderst inde til en rummelig vaag, som imidlertid er for grund til helt at kunne udnyttes som havn. Paa østsiden af vaagen reiser sig det bekjendte Slotsfjeld, og sørover fra dette gaar en ryg, hvorpaa Tønsberg ligger.

Nord- og vestover fra byfjordens bund strækker sig lave vidstrakte lerfelter indover mod raet, den store grusmoræne, som fra Hortens-kanten slynger sig ned igjennem Vestfold helt til Larvik. Men raet er lavt her indenfor Tønsberg og gjennembrydes af Aulielven.

Paa dette frugtbare lerfelt ligger den gamle kongsgaard Sem (*Sæheimr*, sjogaarden), omkr. 1680 omdøbt til

Jarlsberg. Som nabogaard mod vest laa Auli, engang hovedgaard for St. Olavsklostret i Tønsberg, senere sammensmeltet med Jarlsberg.

Langs Tønsbergfjordens vestside, opover mod lerfeltet, kommer syd fra Stokke skydende op en fladtrykt ryg. Denne høideryg skilles fra raet vestenfor ved en indsænkning i lændet, udfyldt af Akersvandet og store myrstrækninger. Den nordligste del af høideryggen hører Sem til, og her ligger gaardene Bjelland, Manum og Vik, de to sidste paa skraaningen ned mod lerfeltet. Længer vest, ved nordenden af Akersvandet og tildels i heldingen mod dette, ligger Eldre og Aker.

Aker, hvis historie vi nu skal følge, har en prægtig beliggenhed med fri og vid udsigt mod syd over Akersvandet og gaardene rundt dette. Neppe nogen anden gaard i Tønsbergs omegn ligger vakrere til. Med hensyn til lænde eier Aker alle de betingelser, som skaber en god gaard. Jordbunden er frugtbar, og en betydelig del af arealet er skikket til opdyrkning. De svagt heldende jorder maatte være lette at dyrke ogsaa i ældre tider; deraf navnet (*Akr*, aker). Heller ikke passende skogbund mangler.

Hvorfor blev saa ikke Aker nogensinde adelig hovedgaard? Fordi gaarden var for liden og myrer og skograbber hindrede udvidelser til siderne. Aker var bedst skikket som storbondegaard eller officersgaard.

2. *Aker er omkr. 1300 kirkegods.* Aker omtales første gang i et diplom af 1. marts 1329[1]. Vi faar da vide følgende.

---

[1] Dipl. Norv. II 143. I diplomet siges, at Aker ligger i Stokke; vel en feilskrift.

Aker har en tid før tilhørt erkeprest Torkell[1] som privatgods; men han havde skjænket gaarden til domkirken i Oslo (til Margaretas alter i St. Halvards kirke). Nu i 1329 tilhører den fremdeles domkirken. Men biskopen, Salomon Toraldssøn, indgaar et mageskifte med drotsete Erling Vidkunssøn. Erling faar overdraget Aker, 8 markebol stor. I vederlag skal han give domkirken gaarden Bleiker i Asker, 6 markebol stor, samt 1 markebol anden god jord.

Gaardens landskyld før svartedøden var altsaa 8 mark, som skulde svare til 8 skippund tunge eller 24 bismerpund smør. Denne høie landskyld vidner om stive jordpriser her i landet i den nærmeste tid før 1350. Aker fik nemlig ved matrikuleringen i 1660-aarene bare omkr. 3 skippund i skyld. Da imidlertid Erling Vidkunsson slipper med at betale 7 markebol i bytte, tør vi vel tage dette som en erkjendelse fra prælaterne af, at Akers landskyld var skruet op vel meget.

3. *Aker er adelsgods 1329—1419.* Erling Vidkunssøn af Arnmødling-ætten, som i 1329 satte Aker paa sin jordliste, var netop paa den tid landets mægtigste stormand. Da Haakon den 5. døde paa Tunsberghus 1319, var tronarvingen, dattersønnen Magnus, endnu i barneaarene, og Erling blev formynderstyrets første mand. Allerede omkr. 1330 var han ogsaa en rig jorddrot; noget senere blev han gjennem arv landets største. Hans største godssamlinger var Giske og Bjarkø, men han havde gods hele kysten langs fra Sogn af og opover. Paa Østlandet eiede han kun spredte brug, vistnok erhvervet for at kunne have herberger paa sine reiser og kortere ophold her.

---

[1] Torkell Gunnarssøn nævnes som prest ved Halvardskirken i Oslo allerede 1291; levede endnu 1327.

Saaledes tilbyttede han sig sikkert Aker for at have en egen besiddelse lige ved Tønsberg, hvor hans politiske gjøremaal ofte tvang ham til at opholde sig. Fra Aker kunde han let faa forsyninger til sin husholdning paa Tunsberghus eller i selve byen. Og i mindre travle tider har sikkert Erling Vidkunssøn ogsaa boet paa det vakre, rolige Aker. Manglede gaarden fra først af høvelige husrum, kunde det snart blive rettet paa.

Erling Vidkunssøn døde 1355.

Om Aker faar vi ingen ny oplysning før 1419. Gaarden er fremdeles adelsgods, men hører nu til Manvik-godset.

Manvik paa Brunlanes maa være en af Vestfolds allerældste adelige hovedgaarder. I slutten af 1300-tallet eies Manvik med undergods af Hjerne-ætten, en fra Sverige indflyttet og indgiftet æt. Fra Eiliv Hjerne gik godset ved arv over til datteren Margreta Eilivsdatter, gift med en Didrik Wistenakker, rimeligvis en tysker.

Som undergods til Manvik laa paa dette tidspunkt — foruden gaarder paa Neset — ogsaa flere Sandeherredsgaarder (Bugaarden, Hosle, Sverstad) og desuden Aker og Eldre i Sem.

Didrik Wistenakker maa være død omkr. 1416. Som enke udsteder nu Margreta Eilivsdatter i 1419 et brev fra Manvik, som vedrører Akers historie[1]. I dette brev overdrager hun sin »tro tjener« Skog Torbjørnssøn

begge Hosle-gaarder i Sandeherred,
begge Sverstad-gaarder i do.,
Aker og Eldre i Sem.

Overdragelsen er dels gave, undt ham for hans fars og hans egen tro tjeneste, dels vederlag for penger, som hun og hendes afdøde husbond er blevet skyldig Skog.

---

[1] Dipl. Norv. III 466.

Og vil ikke hendes arvinger stadfæste gaven, skal de betale 400 lødige mark i indløsning for jordegodset.

I et andet samtidigt brev[1] kvitterer fru Margreta Skog fra hans ombud. Og 1422 kundgjør hun[2], at hun allerede 1418 havde skjænket Skog alle de leiekjør, hun havde omkring Manvik.

Disse gaver stadfæstes af hendes arvinger Sigurd Jonssøn og Jønes Hjerne i 1424[3].

Vi faar ikke i disse diplomer greie paa, hvorledes Aker er kommet under Manviks eiere. Men ganske vist er gaarden gaaet i arv gjennem adelige mellemled efter Erling Vidkunssøn. Altsaa var nok Aker adelsgods i hele tidsrummet 1329 til 1419.

4. *Aker eies af Skog Torbjørnssøn og arvinger fra 1419 til omkr. 1450.* Skog maa have været godsfoged paa Manvik. Nu tog han rimeligvis bopæl i Sandeherred og syslede med sit jordegods. Men han levede nok ikke mere end til omkr. 1430. I et diplom af 1431[4] faar vi nemlig høre om et arveskifte efter Skog. Jordegodset deles da saaledes:

Rolv Torbjørnssøn, bror af Skog, faar Hosle- og Sverstad-gaardene i Sandeherred;

Tor Olavssøn faar Aker og Eldre i Sem.

Sidstnævnte, nu fra 1431 eier af Aker og antagelig en tid bosat der, maa enten være brorson af Skog, eller han kan være gift med en brordatter. Hans hustru heder Margreta Sveinsdatter.

---

[1] Dipl. Norv. III 467.
[2] Dipl. Norv. III 479.
[3] Dipl. Norv. III 485.
[4] Dipl. Norv. II 530.

Nabogaarden Eldre kom muligens ifølge med Aker i jordlisterne allerede i Erling Vidkunssøns tid. Dens gamle skyld var 4 mark, halvdelen af Akers.

5. *Aker atter adelsgods 1450—1632.* Tor Olavssøn maa være død omkr. 1450. Men før sin død har han solgt Aker (8 markebol) og Eldre (4 m.) til Hartvig Krummedike. Salget stadfæstes af Tors arvinger i et diplom af 1453[1].

Den danske adelsmand Hartvig Krummedike havde som enkemand giftet sig med Katarina Buk, arveberettiget til Brunla hovedgaard paa Brunlanes. Her boede han en tid. Han drev energisk paa med jordindkjøb. Bare paa Vestfold eiede han omkr. 1460 ca. 125 gaarder[2]. Og han døde 1476 som en af Norges rigeste jordegodseiere.

Sønnen Henrik Krummedike blev hans arvtager. Ligesom sin Fader spillede han en betydelig politisk rolle, var som han en dygtig mand, godskjær og ofte hensynsløs i optræden. Han døde 1530.

Krummedikernes jordegods blev nu spredt. De allerfleste af gaardene paa det sydlige Vestfold kom efterhaanden over til Jernskjeg-ætten, som i sidste halvdel af 1500-tallet blev den største jorddrot paa Larviks-kanten og bl. a. eiede hovedgaardene Fritsø og Brunla.

Den første af Jernskjeg-ætten heroppe var Iver Jenssøn, som døde 1570. Hans søn Peder Iverssøn døde 1616 uden mandlige arvinger, og godset gik nu over til datteren Emerense Pedersdatter, gift med dansk landsdommer Klaus Brochenhus.

---

[1] Dipl. Norv. III 597.

[2] Se Fortegnelse over H. K.s jordegods i Norge, Norske gaardnavne. VI.

Alle de her nævnte maa have havt Aker paa sine jordlister. Med fuld vished ved vi dog kun, at Peder Iversson og svigersonnen eiede gaarden. Den sidste solgte den 1632, og salgsdokumentet er endnu i behold.

6. *Aker eies af presterne i Sandeherred 1632—1695.* Ved skjøde af 13. sept. 1632[1] sælger Klaus Brochenhus Aker til sogneprest i Sandeherred Oluf Prytz for 400 rdl. Gaardens landskyld opgives nu til 5 løper smør (= 15 bpd.).

Fra Oluf Prytz, som døde 1649, gik Aker over til svigersønnen og eftermand i kaldet Kristian Dop, død 1668. Arvingerne beholdt gaarden til 1695.

I 1600-tallet faar vi adskillige oplysninger om Aker. Først merker vi os, at gaarden har byttet landskyld og istedetfor myntskyld (8 mark) faaet smørskyld (5 løper). Dette ombytte foregik dog længe før, nemlig omkr. 1450, idet gaarden i Hartvig Krummedikes jordebog første gang opføres for 5 løper.

Men tingen er, at gaarden burde faaet nedsættelse (om ikke ombytte) af den officielle landskyld allerede straks efter svartedøden, 1350. Landskylden skulde jo angive bygselsværdien. Naar Aker endnu 100 aar fremover bærer skiltet 8 markebol, kan det kun være et handelsfif af jordeierne. Den virkelige bygsel-afgift blev som bekjendt i denne tid fastsat ved underhaands-overenskomst. Landskylden var væsentlig en handels- og skatte-faktor, skjønt dens størrelse dog lagdes til grund ved fastsættelsen af bygslen.

8 mark = 24 bpd. smør; 5 løper = 15 bpd. Altsaa en nedsættelse fra 1450 af, men ikke klækkelig nok. Leilændingerne paa Aker maa have havt haarde betingelser.

---

[1] Yngre diplomer, rigsarkivet.

Omkring 1650 trykkes skylden ned i 12 bpd. Endda ikke nok. Matrikulerings-kommissionen i 1660-aarene satte gaarden bare i 9 bpd. (2 skippund tunge + 3 bpd. smør). Denne skyld beholdt den helt ind i 1800-tallet.

Over gaardens besætning har vi to opgaver:

1657: 4 hester, 12 kjør og kviger, 16 sauer, 5 griser.

1667: 4 — , 16 —, 8 ungnaut, 15 sauer.

Matriklen oplyser, at gaarden ialt har 36 tøndesaa akerland, hvoraf 1/3 aarlig ligger brak. Al jord, skikket til oprydning, er opbrudt. Skog af gran til nogen smaalast.

Aker dreves i denne tid snart af 1, snart af 2 leilændinger.

En enkelt oplysning fra det tidsrum, Sandeherredspresterne eiede Aker, viser, at gaardens værdi sank. Prytz gav jo 400 rdl. for Aker i 1632. Men i skiftet efter Dop 1671 takseres gaarden for dens »ringheds skyld« bare til 300 rdl. Presterne maa have drevet gaarden og vel særlig skogen paa rov og ladet husene forfalde.

7. *Aker eies af murmester Hans Martin Heintz 1695—1704.* Dops arvinger solgte Aker til murmester Hans Martin Heintz. Skjødet, hvis ordlyd ikke kjendes, er udstedt fra Hedrum prestegaard 23. jan. 1695. Heintz kjobte et par aar efter ogsaa nabogaarden Eldre af Anders Madssons arvinger.

Heintz tog bolig paa Aker og var der til 1704. Han var nok kirkebygger og blev benyttet af grev Wedel til at reparere grevskabets kirker. Han var vel danske eller tysker. Hustruen hed Katarina Gouth.

Heintz maa snart have paataget sig bygge-arbeider paa andre kanter, for i 1704 har han givet hustruen fuldmagt til at sælge baade Aker og Eldre.

8. *Aker eies af Henrik Mogenssøn og arv. 1704—09.* Ved skjøde af 28. apr. 1704 sælger Katarina Gouth baade

Aker og Eldre til borger i Tønsberg Henrik Mogenssøn. Kjøbesum 405 rdl. Prisen viser to ting: det var hastverkssalg, og Heintz kan ikke have kostet stort paa Akers huse.

Henrik Mogenssøn hørte til en gammel Tønsberg-æt, den mest anseede ved siden af Anders Madssøns. De fleste af hans børn tog navnet Stoltenberg. Mogenssøn eiede helt eller delvis en 12—14 bygdegaarder, deriblandt den betydelige gaard Manum, nabogaard til Aker. Og paa Manum boede stadig enkelte af familjen. Aker og Eldre synes de at have drevet som avlsgaarder under Manum.

Henrik Mogenssøn døde 1705. Enken Anne Jensdatter (Heggelund) solgte snart Aker og Eldre.

9. *Aker eies af kaptein Schrader 1709 til ca. 1727.* Anne Jensdatters søster Kirsten Heggelund var gift med infanterikaptein Hans Jochum Schrader. Til denne svoger solgte fru Mogenssøn Aker og Eldre i 1709 for 550 rdl. Men før salget afdelte hun et stykke af Akers skog og lagde det til Manum.

Kaptein Schrader tjente først ved danske regimenter, men kom herop omkr. 1700, blev kaptein 1704 og havde ansættelse ved 2. smaalenske regiment. Dette fik flere af sine kompanier fra Tønsberg-egnen, og Schrader var chef for et af disse (Søndre jarlsbergske komp.).

Da Schrader kjøbte Aker og bosatte sig der, var han 50 aar gammel. Han deltog i krigen 1710—20, men nævnes sjelden og steg ikke i grad. Han fik paa ansøgning afsked 1726.

Økonomisk synes Schrader at have siddet noksaa vel i det, ialfald fra først af. Hans hustru havde arvemidler. Men det gik utvilsomt nedover med aarene. Vi kan gaa ud fra, at han har maattet bygge paa Aker; i de urolige

krigsaar kunde han ikke føre tilstrækkeligt tilsyn med driften af sine gaarder, og da freden begyndte 1720, maatte han føre et kostbart hus.

Det selskabelige liv begyndte nemlig at skyde sterk fart i kystbygderne netop nu. Og det var officers-familjerne, som førte an. De udgjorde den vigtigste del af bygdearistokratiet. I krigsaarene og straks efterpaa foregik en betydelig indvandring af militære konditionerte i bygder som Sem og Stokke. De slog sig ned paa de større bondegaarder, som de kjøbte op.

I en liden ring omkring Aker havde saaledes kaptein Schrader følgende standsfæller: Paa Manum boede oberst Vosgraf, paa Hesby oberstløitnant J. Chr. Schilling, paa Vølen i Skjee en yngre officer Andreas Duus. Paa Melsom syd for Akersvandet boede som godseier Mikkel Wolf, paa Fossnes i Arendal Hans Nilssøn Vogn. Desuden omgikkes Schraders flere af grevens funktionærer og den velstaaende bonde paa nabogaarden Vik, Jakob Olssøn.

Det er let forstaaeligt, at det var trang til selskabelig hygge efter krigsaarene. En hel række bryllupper blev feiret inden de her nævnte familjer; Schrader selv giftede bort to. Og fadderlisterne ved barnedaab viser, at det ikke blev knuslet.

Men det blev et liv over evne for mange. Skifteprotokollerne røber, at de fleste baade af officers-familjer og andre konditionerte var forgjældet.

Da Schrader havde taget afsked 1726, solgte han straks baade Aker og Eldre. Da han havde voksne sønner, gjorde han dette neppe helt frivillig. Han flyttede til Botne og boede her hos en af sønnerne.

Kaptein Schrader døde 1735, 76 aar gammel; hans hustru to aar efter.

10. *Aker kjøbes af bonden Jakob Olssøn 1727.* Det var til sin nabo Jakob Olssøn paa Vik, Schrader solgte Aker. Eldre afhændede han til oberst Vosgraf paa Manum.

Som nævnt maa vi antage, at Aker nu havde faaet nye huse. Om gaardens tilstand ellers finder vi i matriklen af 1723: udsæd 20 tdr. havre, 6 skjepper blandkorn, 2 skjepper hvede; høiavling 60 læs; besætning: 3 hester, 18 kjør, 8 sauer. Altsaa synes ikke gaardsdriften at have gaaet op efter 1667.

Salgssummen kjender vi ikke, da skjødet er tabt. Men en kort oplysning i tingprotokollen viser, at Schrader eller vel hans søn prøvede paa at tage gaarden igjen paa odel 1729. Jakob Olssøn havde nemlig alt solgt Aker for 700 rdl. til en kjøbmand Seberg i Tønsberg. Handelen gik om, og Jakob Olssøn kom til at beholde Aker.

Det var nu hundreder af aar, siden en selveiende bonde havde boet paa Aker. Bondestanden her i Tønsbergs nærmeste omegn havde længe været fortrykt og økonomisk udarmet. Saapas gaard som Aker var det et særsyn her at træffe i bønders eie. Anderledes var det i de indre bygder, og Jakob Olssøn var da ogsaa en indflytter derfra.

Paa Fossan i Vaale, Firing i Ramnes, Skjerven i Lardal havde i lange tider boet storbønder. Rundt disse var en ganske talrig kreds af jevnt velstaaende gaardbrugere, saa bønderne var de raadende selv i de bygder. Ogsaa i Andebu stod bønderne sig godt.

Jakob Olssøn var fra Sukke i Høijord, anneks til Andebu. Baade han og hustruen Eli stammede fra jevne velstandsbønder. Han eiede dog neppe mer end omkr. 300 rdl., da han i 1707 kjøbte Vik i Sem. Her boede han saa et snes aar og klarede sig godt, trods sin store familje. Da hustruen Eli døde 1718, indgik han snart

efter nyt egteskab med lensmandsdatteren Aase Svensdatter fra Bjørke i Vaale. Hun hørte til Fossan-folket.

Det er en fornøielse at følge Jakob Olssøn i de 55 aar, han boede i Sem. Det er en gløgg kar med forretnings-anlæg, økonomisk, paapasselig og forsigtig. Smaat, men støt manøvrerer han sig frem gjennem daarlige som gode aar og sidder tilslut som Sems rigeste bonde paa lensmands-taburetten. Og det bedste af alt er, at skjønt hans gaard Vik var tingsted, holdt han sig mest mulig væk fra ting-kranglerier, ellers en svag side netop hos de gløgge bønder.

I 1727 kjøbte han altsaa Aker (antagelig for omkr. 650 rdl.) og flyttede snart did. Vik overlod han sin ældste søn Hans. Han kjøbte ogsaa Askehaug, en part i Lensberg, hvor han drev møllebrug, samt halve Aulerød. I pantebøgerne fra disse aar kan vi se, at han ofte laaner ud mindre beløb til omegnens bønder mod pant i gaardene. Og han bliver efterhvert efter bygdens ikke store forhold en velholden mand.

Jakob Olssøn bliver lensmand. I 1745 blev Jakob Olssøn lensmand i Sem og Nøtterø. Hans formand Jørgen Kristenssøn Gulli havde havt hvervet i hele 40 aar. Ellers havde nok Jakob O. faaet det før. Nu var han sterkt tilaars (66 aar) for et saa byrdefuldt hverv, og han beholdt det ogsaa bare i 7 aar.

Efter et ældgammelt lovbud skulde til bondelensmænd vælges anseede bønder. Da lensmandshvervet var toppunktet af, hvad en bonde kunde naa paa den sociale rangstige, var det selvfølgelig meget eftertragtet. Naar en bondekakse kunde skrive sig »Kongelig Mayestetz lensmand«, var han ubestridt bygdens første mand. Utvilsomt blev dette en spore til, at velstandsbønder søgte at skaffe sine sønner »lærdom« i opveksten, for en lensmand maatte jo være bog- og brevsynt.

Jakob Olssøn kunde nok baade læse og skrive. Hans oldefar (efter hvem han var opkaldt), Jakob Olssøn Kjæraas, havde nemlig været lensmand i det store Arendal skibrede i 1620-aarene, og siden maa det have været sed i ætten, at de gløggeste gutter skulde have »lærdom«.

Praktisk uddannelse for stillingen havde Jakob O. faaet ved, at hans gaard Vik i en lang aarrække var tingsted.

Bondelensmandens pligter var mangeartede. Han skulde bistaa skriver og foged, registrere dødsboer, inddrive skatter, pante, forkynde stevninger, fakke lovbrydere, m. m. Han maatte have et arresthus paa sin gaard.

Aflønningen var omkr. 1750 ynkelig liden. Tidligere havde lensmændene havt en skattefri gaard; nu maatte de nøie sig med de tarvelige sportler og en ubetydelig fast løn. I en ekstraskat-ligning fra 1743 faar vi vide, at lensmændenes fortjeneste var: i Vaale 12 rdl., i Andebu 13, i Stokke 20, i Ramnes 20, i Sem 30 rdl.

Jakob Olssøn gik af som lensmand 1752.

Jakob Olssøn fører proces. Trods al sin befatning med forretninger og ting og retssager undgik Jakob O. mest mulig for egen part processer. En enkelt gang tog han dog affære. Men da gjaldt det at verge sin gaard mod overgreb. Dermed hang det slig sammen.

Syd for Akersvandet ligger storgaarden Melsom. Den var i 1600-aarene en tid adelig hovedgaard, men var 1685 kjøbt af skipper Peder Wolf. Melsom eier et værdifuldt vandfald i den korte elv, som danner afløb for Akersvandet. Og dette vand havde Melsoms eiere fra gammel tid ret til at opdæmme. Men sluserne skulde aabnes om vaaren, saa opsidderne rundt vandet kunde faa høste høi om sommeren.

Peder Wolf var en driftig mand og drev baade sager og kverner i fossen. Men midtsommers kneb det med

vand, og han holdt sluserne igjen længst mulig om vaaren. Ved at godsnakke med opsidderne og betale dem lidt undgik han dog retslig paatale.

Omkr. 1740 stod sønnen Mikkel Wolf som eier af Melsom. Han udvidede brugsdriften endnu mere, men optraadte mere stivt end faren overfor opsidderne. Vaaren 1739 stod vandet endnu 20. mai høit opover jorderne. Alle henstillinger fra bønderne var faafængte; de fik det svar, at han vilde udnytte sin dæmningsret. Men saa gik bønderne rettens vei, og de vandt sagen med glans, da dommen faldt høsten 1741.

Endnu en proces blev Jakob Olssøn indblandet i. Den havde sin komiske side, og bygdefolket fik sig sikkert en god latter. Men Jakob Olssøn havde ingen grund til at le med, for processen førtes mellem hans egen søn og svigerdatter. Sidstnævnte sad igjen som enke paa Vik efter Jakobs ældste søn Hans. Hun eiede ikke stort i gaarden, og da næstældste søn Ola skulde gifte sig og have gaard, kjøbte han Vik. Men svigerdatteren negtede at flytte. Og Ola maatte procedere en 2—3 aar, før han fik hende ud. Men baade Ola og hans fader optraadte rigtignok meget lemfældig, ja skriveren kan ikke dy sig for at tilføie i protokollen, at hun havde fortjent en ganske anden justits.

— Som nævnt sluttede Jakob Olssøn som lensmand i 1752, og fire aar senere gav han fra sig sine gaarder til sønnerne. Han døde 1763, 85 aar. Hans anden hustru var død allerede 1739.

Jakob Olssøn havde en stor barneflok, ialt 14, hvoraf dog flere døde unge. Men en talrig efterslegt stammer ned fra ham, spredt i Tønsberg-egnen. Og blandt hans efterkommere finder vi ogsaa den mand, som i 1800-tallet blev distriktets mest navngjetne, sæl- og hvalfangeren Svend Foyn. Han var Jakob Olssøns sønnedattersøn.

Af Jakob Olssøns børn kan nævnes:

1. Mari Jakobsdatter, f. 1707, d. 1743, g. 1. m. Ivar Franssøn Stavnum i Stokke, 2. m. vagtmester Kristoffer Ingebretssøn Stangeby.
2. Hans Jakobssøn, f. 1709, d. 1741, g. m. Marte Halvorsdatter fra Bratte-Kverne i Arendal. Hans var opsidder paa Vik.
3. Ola Jakobssøn, f. 1712, d. 1788, g. m. lensmandsdatteren Aase Jørgensdatter Gulli. Ola boede paa Vik.
4. Elen Jakobsdatter, f. 1721, g. m. Jens Nilssøn Berg, skogfoged hos greven.
5. Anne Jakobsdatter, f. 1724, d. 1749, g. m. lensmandssønnen Hans Jørgenssøn Gulli.
6. Svend Jakobssøn Ager, f. 1725, d. 1800, blev infanterikaptein og fik hjemgaarden Aker efter faren. Mere om ham nedenfor.
7. Nils Jakobssøn Ager, f. 1728, g. m. Stina Dortea Henningssøn, var i 1761 kvartermester ved Storms dragonkompani. Nils fik Askehaug efter faren, men solgte snart gaarden og flyttede væk.
8. Gjertrud Jakobsdatter, f. 1732, d. 1777, g. m. Guttorm Kristofferssøn Fyldpaa i Sem.
8. Else Jakobsdatter, f. 1735, g. m. en lensmandssøn fra Andebu Per Paalssøn Sjue. De boede paa Fossan i Vaale.

11. *Aker eies af kaptein Svend Ager 1756—1800.* Ved skjøde af $^{28}/_{2}$ 1756 kjøbte sønnen Svend hjemgaarden af sin far for 1000 rdl.

Svend Jakobssøn var militær og tog som familjenavn von Ager. Han blev officer 1756, kaptein 1781, tog afsked 1788.

Han blev 1769 gift med Karen Holst, f. 1739, datter af sogneprest til Røken Paul Christian Holst.

Kaptein Svend Ager kjøbte adskilligt jordegods udenom Aker. Omkr. 1761 var han en tid medeier i nabogaarden Manum. Efter sin far overtog han Øvre Lensberg og kjøbte endelig i 1784 Nedre Hesby, som i et par mandsaldre havde været i officer-familjen Schillings eie.

Svend Ager og Karen Holst havde følgende børn:

1. Jakob Holst Ager, f. 1773, d. 1841, blev officer 1788 og steg til oberstløitnant. Han overtog Aker efter sin far, men solgte gaarden. Senere boede han en tid paa Skjeggestad i Ramnes. Var g. m. Katrine Marie Olsen.
2. Hans Glad Ager, f. 1776, d. 1837, blev officer 1793 og steg som sin bror til oberstløitnant. Boede en tid paa From i Sandeherred, men i sine sidste aar paa Toten. Var g. m. Cecilie Olsen, en søster af brorens hustru.
3. Bente Marie Ager, f. 1781, d. 1842, g. m. Laurentius Foyn. Sønner: Laurentius Foyn og Svend Foyn.

Kaptein Svend Ager døde 1800, 75 aar. Skiftet viser, at boets nettoformue var ca. 5000 rdl. Ældste søn fik Aker, næstældste Hesby og datteren Lensberg. Enken Karen Holst overlevede ham helt til 1826 og var da 87 aar.

12. *Aker i 1800-aarene.* Af Akers historie i sidste hundredaar maa vi indskrænke os til kun at give et kort uddrag. Den livlige udvikling ogsaa i landbrugsforhold gjør gaardhistorien indviklet i dette tidsrum og bred. Gaardene bliver opstykket ved delingsforretninger, og de enkelte parter skifter som regel oftere eier.

Ogsaa Aker har maattet friste bygdegaardenes vanlige skjæbne: er blevet opdelt og har havt mange eiere. Gaarden gik dog som samlet brug til 1825.

Efter kaptein Svend Agers død 1800 overtog snart ældste søn Jakob Holst Ager gaarden efter en takst af 2000 rdl. Han byggede en prægtig ny hovedbygning, som endnu staar og er i brug. Den nu ærværdige og gammelkoselige bygning er sikkert en heldig repræsentant for bygningsskik blandt Tønsberg-egnens konditionerte omkr. 1800. Men antagelig blev byggevirksomheden eieren vel kostbar; thi i 1806 afhændede han Aker til en fremmed, Peder Bertelsen, for 11000 rdl.

I 1810 tog næstældste søn efter Svend Ager, Hans Glad Ager, gaarden igjen paa odel, men maatte betale den med 18000 rdl. Hensigten var at skaffe den ældre bror gaarden tilbage. Denne vilde altsaa gjøre et nyt forsøg paa at hevde stillingen. Det gik ikke. Allerede 1812 maatte Jakob Holst Ager for anden gang overdrage Peder Bertelsen Aker — og tabte tilmed 6000 rdl.

Peder Bertelsen solgte straks eiendommen til kjøbmand Nils Bull i Tønsberg, som beholdt den til 1825.

Nu kom Aker atter over til bønder. Ola Olssøn og Berulv Knutssøn fra Drangedal kjøbte ved skjøde af $^{29}/_{10}$ 1825 Aker for 7000 spd. Men saa begynder opdelingen. Aaret efter solgte de to bønder $^{1}/_{3}$ af Aker til byfoged Lahn for 4000 spd. Efterpaa delte de resten sig imellem og frasolgte underbruget Løkeberg.

Senere har Aker som regel været delt i 3 brug.

Nu i 1907 eies de af følgende:

Nr. 1. Skibsreder Carsten Bruun, hvis hustru Maren Sybille Bull Foyn er sønnedatter af Bente Marie Ager. Det var denne part, byfoged Lahn kjøbte i 1826, og her staar den gamle hovedbygning. Bruget skiftede flere gange eier i de følgende aartier. Endelig kjøbte Laurentius Foyn det tilbage til Jakob Olssøns slegt i 1875. Kjøbesummen var da 5000 spd. Den nuværende eier overtog eiendommen i 1890.

Nr. 2. Gaardbruger Anton Nilsen Skjelland. Ved delingen i 20-aarene fik Berulv Knutssøn denne part. Han solgte den straks, og senere var den en tid slaaet sammen med nr. 1.

Nr. 3. Gaardbruger Anton Gjersøe, hvis hustru er datter af den ovenfor nævnte Ola Olssøn. Bruget har siden delingen tilhørt samme familje.

De 3 gaarder Aker hører nu blandt de bedst drevne i distriktet. Jorderne er omhyggelig dyrkede, bebyggelsen er solid og vakker, og skogen staar frodig. Aker-gaardene er blevet trygge selveierhjem.

SAGNET OM JOSTEDALSRYPEN.

AF

JUST BING.

Sagnet om, at Jostedalen har ligget øde efter Svartedauen og at den eneste gjenlevende, som fandtes, var den forvildede »Rjupa«, afvises nu i almindelighed som en fabel. Helland siger i Nordre Bergenhus amt[1], at det »mangler al historisk hjemmel og bør vel nærmest opfattes som et produkt af folkeetymologien«. P. A. Munch[2] søger at modbevise det ved, at i »Bergens Kalvskind«, sluttet 1351, tales der baade om pesten og om gaarde i Jostedalen. Notisen i B. K. om Jostedalen lyder i sin helhed saa[3]:

q kirkian j iostru dall tækr so mykit vid sik.
Inprimis xij kyr.
Tiund gælldr xx laupa sma ok stor.
En prestrenn tækr vid sik
Inprimis j *bræidrinn* sextan laupar.
Itm. j *høgøyum* vij manadamater
Itm. j *vornu uik* halfr

---

[1] I s. 847.

[2] N. F. H. 2. H.afd. 1, s. 501, note 1.

[3] Munchs udgave s. 39 a.

Itm. j *Rynøy* j *skaghanum* lauper gaf Josepher bonde.
Tiund gælldr xx laupa sma ok stor.
Itm. xix kyr till prestekiu.
Itm. halft kyrlagh.

Af de nævnte gaarde har Munch i sin udgave identificeret Rynøy med Rønneid, som ikke ligger i Jostedalen men i Gaupne (nu annex til Lyster). Her findes ifølge Munchs Kommentar en Joseph Karlshøfudson i flere breve fra 1359—1361[1]. Naar denne mand giver gods til en kirke, som ikke er hans egen sognekirke, har han sandsynligvis havt personlig forbindelse med Jostedalen, været gift derfra f. eks.

Men ingen af de andre gaarde kan bestemt identificeres med nu existerende gaarde i Jostedalen.

Ældre forfattere som Kraft[2] synes ikke at forholde sig saa afvisende overfor sagnet. Dels beror det paa, at de daterer Bergens Kalvskind fra 1320, hvad jeg senere haaber at kunne paavise er rigtigere end at datere det efter den yngste notis fra 1351; det indeholder altsaa ikke nogen efterretning om Jostedalens tilstand under og efter Svartedauen. Dels paaberaaber de sig, at Jostedalen i dokumenter fra Kristian d. 4des tid kaldes for »kongens ødemark«, saa det er sandsynligt, at dalen har ligget øde.

Sagnets ægthed har fundet en varm forsvarer i Hans K. Heiberg[3], der anser familien Heiberg for en gren af den fra Jostedalsrypen nedstammende Rypeslegt.

---

[1] Munchs udgave s. 109.
[2] Norges beskrivelse IV s. 817. Cfr. Urda I s. 163.
[3] Familien Heiberg. Bergen 1864, s. 5 ff. Han meddeler der — efter opskrift fra lensmand Faaberg i Jostedalen, — en meget interessant variant af sagnet.

Jeg skal i det følgende undersøge de meddelelser, som jordebøger og diplomer giver om sagen, og derefter skal jeg søge at belyse sagnet kritisk.

I.

At Jostedalen har været bebygget i Middelalderen, derom har man utvilsomme beviser i Bergens Kalvskind og i de to diplomer fra og om Jostedalen, som er trykt i Diplomatarium Norvegicum[1]. Da det første af disse (DN. I 326) er dateret fra 1374—1375 (a .xx. aare rikis vyrdulegs herra Hakonar kononghs), kan det ikke være Svartedauen 1349—51, som har lagt dalen øde.

Men paa den anden side har man et hidtil utrykt bestemt vidnesbyrd om, at dalen har ligget øde i slutningen af Middelalderen. Det findes i en jordebog over Bergens Stifts geistlige jordegods, som angiver sig at være fra 1585; den er vel begyndt da og er afsluttet omtrent 1600[2]. Der staar som anhang til fortegnelsen over geistligt gods i Sogn følgende notis:

Thisse Effterschreffuenne Bønder ligger vnder Jostedals Capell som er en Ødedall nyligen optagen liggendis 3 eller 4 store Mile weigs op till Fieldz och giffr theris Sogneprest Aarligen til sin vnderholdning aff deris egidt eptherdj ellers Ingen wisse Indkompst Endnu aff Kongl. May$^{st.}$ er forordnit Eller Thill Laugt Anthen kircken eller presten samesteds som effter følger.

Anders Myeklemyre . . . . j wog ost
Olluff Ned Myeklemyr . . . . . . ij giedschind
Olluff Aareboe . . . . ij giedschind
Enner paa Faas . . . . iiij meler korn

---

[1] I 326 og VII 115.
[2] I Bergens Stiftsarkiv.

Ragnilde i Aaas	iiij meler korn
Joen offr-broen	ij giedschind
Marithe i Leien	j wog Ost
Selbiørn N.	ij giedschind
Lauridz i Krigen	j faar
Pouell ibid.	j faar
Elling paa Kieppe	j faar
Johans paa Espe	x w iij mr.
	j pund Ost
Enken paa Flade Jordt	j pund Oste
Enner Kronen	x w iij mr. Smør
	j pund Oste
Johans Røg ibid.	j faar
Lasse Kronedall	j wog Oste
Helge ibid.	j wog Oste
Endre ibid.	j lb. Smør
Christoffr ibid.	ij giedschind
Oluff Schomager	ij giedschind
Las Mieluer	x w iij mr. Smør
	j pund Oste
Anders ibid.	x w iij mr. Smør
	j pund Oste
Hans i Lijde	ij giedschind
Pouell paa Faaberg	iiij meler korn
Halffuor ibidt.	iiij meler korn

Ithem Bekom̄er huercken kircken eller Presten nogen thiende till deris Opholde och Underholdning for dj for[ne] dall eller Sogner Effterdj Kornit och Seden kommer megidt till schade och bordt Fry(s)is Epterdj det ligger saa langt op till Fieldz.

Jostedalens nyrydning sees altsaa 1585 at være foretaget i mands minde. Notisen om dalens nyrydning staar her uden forbindelse med noget sagn, angivet som et hi-

storisk faktum. Sammenligner man denne notis med, hvad der findes i Bergens Kalvskind, saa ser man, at der 1585 er rene nybyggerforholde. Kirke og prest har — i modsætning til forholdene i Bergens Kalvskind — hverken gods, tiende eller faste indtægter; prestens underhold beror bare paa overenskomst med de enkelte gaardeiere. Og Jostedalens forhold er slige, at man ikke har kunnet indrangere dalen mellem de andre bygder i Sogn; skjønt der tydeligvis er egen prest, betegnes kirken dog som kapel, og Jostedals-notisen staar som anhang til fortegnelsen over det geistlige gods i hele lenet. I begyndelsen af 1600-tallet har man ogsaa forsøgt at lægge Jostedalen som annex under Hafslo[1].

Af jordebøger og diplomer finder vi saaledes, at Jostedalen har været bebygget til 1375, men at dalen senere har ligget øde og er nyryddet i det 16de aarhundrede. De middelalderske gaardnavne er forsvundne, saavidt kan sees, paa et eneste nær; Asbiorn a Krunu i brevet fra 1375 svarer til Enner Kronen i 1585. Dalen har ikke været saa længe øde, at denne gaard, som ligger paa et udhævet punkt ved begyndelsen af Krondalen, er blevet glemt.

Svartedauen har ikke været en umiddelbar aarsag til, at dalen har ligget øde, heller ikke den følgende pest fra 1371. Med andre ord: befolkningen er ikke uddød, men har rommet dalen, er flyttet bort, fordi de ikke har trivets eller har kunnet greie dyrkningen. Antagelig spiller da folketabet ved farsotterne en betydelig rolle som motiv.

II.

Sagnet om Jostedalsrypen findes først i Matthias Foss's beskrivelse af Jostedalen fra 1750 — udgivet af

[1] Lampe-Thrap. Bergens Stifts Biskoper og Prester II. s. 1. Merk, at forfatterne ikke har kjendt Jordebogen af 1585.

J. Chr. Berg i Thaarups Magazin II, 1—44 — og gaar væsentlig uforandret igjen hos Faye og i Hans Heibergs bog om familien Heiberg.

Sagnets momenter er hos Foss følgende: 1) Jostedalskvæget kommer over til Vaage (ɔ: Skjaak), folk fra Skjaak finder ved eftersøgelsen bare et gjenlevende pigebarn paa gaarden Bjerkhaug[1]. De tager hende med til Skjaak. 2) Imidlertid opdyrkes Jostedalen paany, de øverste gaarde — Faaberg — fra Nordfjord (Stryn) af, de nederste (Myklemyr) fra Lyster (Gaupne) af. 3) Rypa, der har faaet sit navn af Skjaaksfolkene, kommer siden tilbage og bor til sin død i Jostedalen. Fra hende nedstammer Rypeslegten.

Hos Faye har sagnet en prolog om folk, der for pesten flygtede til Jostedalen; breve til dem skulde lægges under »Brevsteinen«. Dette sagn — der tildels allerede findes i Ramus, Norriges Beskrivelse — er et etymologisk sagn, skabt for at forklare navnet »Brevstein«, og vi kan ganske se bort fra det.

Hvad Rypesagnet selv angaar, har Heibergs variant oplysning om, at der blandt det kvæg, som kom over til Skjaak, var 7 bjeldekjør, og at Rypa blev gift paa Rønneid i Gaupne — altsaa ikke i Jostedalen.

Man ser straks, at sagnet indeholder en ganske urimelig forbindelse af flere ting. Saaledes maa nyrydningen af Jostedalen have foregaaet næsten straks, for at Rypa skal komme tilbage og blive gift der. Denne nyrydning foregaar fra to kanter, Nordfjord og Lyster; det er tydeligvis den rydning, som staar i forbindelse med folkets vækst og udvidelse i det 16de aarhundrede, den rydning, som i Jordebogen af 1585 angives at være foretaget »nyligen«. Sagnet har imidlertid maattet have Rypa til-

[1] Laa i Mjelværsdalen.

bage, for Rypeslegten hører hjemme i Jostedal. Denne slegt synes uddød paa Foss's tid; mulig stammer den daværende lensmand dog fra den. Men naar han nævner, at Jostedølerne i Hübners Geografi, der er en halvhundrede aar ældre, kaldes for Ryper, er denne slegt vistnok et historisk faktum, omend det vel beror paa en urigtig, ialfald tvilsom tydning af slegtsvaabnet, at Heibergslegten regner sin oprindelse fra Rypa. At sagnet om Rypas forvildelse er opstaaet af en feiltydning af kvindenavnet Rjupa, der forekommer i Landnaama, er allerede forlængst paavist[1]. Men Rypa og hendes slegt staar fast. Nu vil man af det foregaaende se, at sagnet gjør nogen umulige kunster for at knytte Rypa til sagnet om det forvildede kvæg; man forstaar let, at der hører hun ikke hjemme. Sagnet fra Skjaak er noget for sig; og dets indhold er oprindelig bare begivenheden om kvæget, der er kommet over fra Jostedalen.

I folkets fantasi forstorres begivenhederne; naar det i Heibergs variant angives, at der blandt kvæget er 7 bjeldekjør, altsaa 7 mænds (ikke gaardes) kvæg, saa bliver dette moment (især hvis man er opmerksom paa, at det hellige 7-tal altid er mistænkeligt) vistnok at reducere til at angaa en enkelt sætergrend. At buskapen kom paa vidotta for en sætergrend, der led under trykket af farsottens folketab og demoralisation, kan nok antages uden betænkeligheder.

Sagnet har villet fremhæve Rypa som den, der er kommet fra den senere øde dal. Deri ligger vel den historiske kjerne, som folkefantasien har udviklet til digtningen om det eneste gjenlevende barn. Derfor synes det ikke rimeligt, at hun er gift og bosat i Jostedalen, men derimod, at hun — efter Heibergs version — har boet

[1] Urda I S. 163.

paa Rønneid i Gaupne. Paafaldende er, at Rønneid fra før dalens rømning har forbindelse med Jostedal. Josef Bonde gav en laup i Rønneid til Jostedals kirke efter notisen i Bergens Kalvskind; dette maa vistnok være nogenlunde samtidigt med den af Munch angivne yngste notis fra den ældste haand i haandskriftet — 1351 —; manden gjenfindes jo 10 aar senere i andre diplomer. Derfor ligger der vistnok en støtte for Heibergs variant i denne jordebogsnotis, enten man vil opfatte det, som om Rypa er Josef Karlshøfudsøns hustru, der mindes ved, at hun har modtaget sine siden nedflyttede sambygdinger, eller at hun er en af nedflytterne, der siden er blevet gift paa den gaard, hvor hun havde slegt, og stammoder for en stor æt, der vel siden har været leder, da Jostedal blev nyryddet.

Sagnet om Jostedalsrypa er et af de sagn, som er lappet sammen fra forskjellige kanter. Fra Skjaak stammer historien om det forvildede kvæg, fra Lyster mindet om Rypa selv. Sammenlapningen er foregaaet i meget sen tid, da Jostedals nyrydning, som i 1585 opgives at være foregaaet »nyligen«, staar saa utydelig for erindringen, at den kan lægges tilbage til Svartedauens tid. Det er ingen »fabel«; det har ret i, hvad det vil mindes: at dalen har ligget øde, og at en pige fra den siden øde dal er blevet den anseelige Rypeslegts stammoder. Men det har om disse minder vævet en digtning, der er spundet ud af navnet Rjupa i en tid, da det klang sælsomt for den dalevende slegt, og af indtryk fra farsottens hærjinger i en tid, da mindet om dalens rømning var saa udvisket, at udflytningen under tryk af folketabet kunde omdigtes til en fuldstændig uddøen.

NESØEN I ASKER.

AF

E. ELIESON.

Denne vakre Ø ved Slæpenden udenfor Nesgaardene i Asker var engang med alle sine tilliggende Eiendomme et betydeligt Gods.

Vistnok kan dette ikke med Hensyn til Ælde og historisk Interesse maale sig med saadanne Herregaarde som Østeraat og Giske; men Nesøen var dog fra omtrent 1350 Sæde for flere historisk bekjendte Mænd, der sad i Rigets Raad og styrede Landets Skjæbne i vanskelige Tider.

Over Nesøens Eiere og Beboere har afdøde Rigsarkivar Huitfeldt-Kaas meddelt en Oversigt[1]. Denne vil atter kunne suppleres, bl. a. med en Fortegnelse over de vigtigste Eiendomme, som i Rosenkransernes Tid (omtrent 1500—1660) fulgte Nesøens Eiere, da det viser sig, at denne ogsaa for den ældste Tids Vedkommende (før 1500) bringer adskillig Klarhed og Sammenhæng[2] i Spørgsmaalet om Godsets Besiddere.

Den danske Familie Rosenkrans arvede som bekjendt

---

[1] Morgenbladets Extranummer 2den og 9de Juni 1895.

[2] Jakob Rosenkrans's Børns Jordebog 1625 over disses Gods søndenfjelds (i Rigsarkivet).

før 1500 en Mængde Jordegods efter nogle af Norges største Slegter.

Herom kan henvises til den Ætlæg, som Professor G. Storm meddelte i sin Udgave af Absalon Pederssøns Skrift »Om Norges Rige«[1], hvoraf det sees, at Otte Rosenkrans, der var gift med Margrete Fleming, Datter af Hr. Bo Fleming og Sigrid af Losneætten, arvede Hr. Alf Haraldssøn Bolt, Hafthorslegten og Giskeætten (Hr. Erling Vidkunnssøn), hvilket alt ogsaa fremgaar af Eiendomsfortegnelsen. Med andre Ord flere af Nesøens Eiendomme maa, som exempelvis Bleke i Asker, have fulgt Nesøen i over 300 Aar.

Nesø[2]

»med sine tilliggende Ødegaarde: Løkke, Hvitsten, Slæpen, Kjørbo, Øde Hamang, Enger, Kalvø og Borø samt 2 Sagbrug« havde 1625 følgende Eiendomme (ofte Parter), beliggende:

I Asker:

Nes med Øverby.
Brønnø og Langaaren.
Torstad.
Billingstad.
Aastad.
Solstad.
Bruset.
Fjolkin (først under Vøien, senere under Skogum).
Hofstad.
Østre Høn (Høne).
Vestre Do. (Do.).

---

[1] Jordebogen S. 23.

[2] Om Nesøen Hovedgaard, Asker Nr. 40, cfr. Rygh, »Norske Gaardnavne«, II S. 156 og Dipl. Norv. II, IV, V og VI. Angaaende Underbrugene cfr. Rygh smst., passim, og nedenfor.

Sem.
Groset.
Løkenes.
Vettre (Vetteren).
Bleke (nedre).
Arnestad.
Bjerkaas.
Østeren.
Gisle.
Gjellum.
Gui.
Yggset.
Hauger.
2 Rudstad-Gaarde.
Berg.
Brennsrud.

Vestre Bærum (Tanum):

Løken, Hamang, Bjørnegaard, Jong, Gyssestad, Tukerud, Grini, Staver, Thanom (»af Thanomekre, som er østen Gaarden i Thanom«).
Horni, Stovi, Kveise, Skui, Isi, Frogner, Rud øde.
Vøien med Brennøde, Vangøde, Vebæk.

I Lommedalen:

Haug, Ende, Trulsrud og Krakeby, By, Helgerud, Kirkeby, Jonsrud.

I Østre Bærum:

Oxhoved (Blommenholm) med Valstad, videre:
Løkeberg, Tveter øde, Afløs, Solberg, Skotta, Øverland — samt Skog ved Stabæk.

I Røken

4 Eiendomme.

I Lier

adskillige Eiendomme og Eiendomsparter, bl. a.:
Sjaastad med 6 Ødegaarde.
3 Mærengaarde (ca. 1400 Hr. Olaf Haakonssøns[1]).
2 Sørumgaarde.
Gullou.
Høvik med Ødegaarde.
Braker.
Strøm (Strømsgodset).
2 Landfaldgaarde (ovenfor Reinskog).
Stumperud.
Berskog.
Kjøsterud.

Af Huse ved Bragernes, som giver Grundleie:
Michel Nilssens Bod (Michel Nilssen var Foged paa Huseby i Lier).
Bertel Hellessens Hus.
Robert Sanderssen Glasmester.
Peder Buch.
Trond Thollefssen.
Christen Laugessen (Lagmand i Frederiksstad).

Paa Eker:
Herrestrøm med Vidernes (Vidnes).
Fallaxø, Solberg etc.

Videre Eiendomme paa Modum, i Sandsvær og Laugedal (Lardal).

Tønsberg Len.

I Sande bl. a.:
Selvik med Underbrug.
Hannevold.
Ek, Bolstad etc.

---

[1] Røde Bog.

Videre:

I Nykirke, Botne, Borre, Vaale (Valle), Ramnes.

I Høijord (Andebo):

Bl. a. Herre-Skjelbred.

Tomteleie i Tønsberg af:

Cort Coldevin.
Olaf Trulssen (Stranger).
Jess Madssen.

I Tjølling:

Bl. a. Skalister.

Videre:

Eiendomme paa Agdesiden, i V. Moland og i Telemarken.

Paa Ringerike:

Bl. a. Vestre Bønsnes.
Horumb (Hurum i Hole).

Videre:

Eiendomme paa Hadeland, i Land, i Vardal og paa Hedemarken.

Paa Ringsaker:

Bl. a. Tjerne.

I Stange:

Bl. a. Saastad.

Videre:

Eiendomme i Eidsvold, i Nannestad, i Ullensaker.

I Jesseim:

Herre-Kjos.

Og endelig Eiendomme paa Tjørn med Fiske (Aalefiske).

Undertegnet af Rosenkranserne's Foged 1625 Bendix Eggertssøn.

Af disse Eiendomme vil jeg først nævne Bleke[1] i Asker, hvoraf Væbner Olaf Helgessøn i 1327 tilskjøder Hr. Erling Vidkunnssøn en større Part, som altsaa derpaa efter foranførte gjennem Hafthorslegten og Hr. Alf Haraldssøn Bolt gaar til Losneætten samt Slegterne Fleming og Rosenkrans. Dernæst Oxhoved[2] (Blommenholm), der i 1365 eies af Hr. Jon Thoraldessøn til Nesøen (Vaaben Fiskehovedet). Da Gyrdssønnerne fra Hval i Lier fører samme Vaaben, men Faderen, Gyrd Haakonssøn paa Hval, nærmest Vildsvinhovedet, tør Hr. Jon tilhøre de ældre Basser, der just hørte hjemme paa disse Kanter (Lier, Eker).

At Hr. Jon var beslegtet med Hr. Alf Haraldssøn Bolt, som forøvrigt boede paa Lekum i Eidsberg, sees af det udstrakte Eiendomsskifte, som disse foretager med hinanden. Da Hr. Jon ikke efterlader Børn (hans Søn Bjørn dør ung), gaar Nesøen ganske naturlig til Udarvinger (Bolt), der vel ogsaa indløser noget. Høn[3] (Høne) i Asker var eiet af ovennævnte Olaf Helgessøns Efterslegt — Hr. Haakon Eivindssøn og dennes Sønner: Hr. Olaf Haakonssøn til Nesøen, † 1458, Bjørn Haakonssøn paa Bleke og dennes Sønner Kannikerne Hr. Sigurd og Hr. Olaf Bjørnssøn, hvis Odel Hæn udtrykkelig kaldes. Hr. Alf Haraldssøn Bolts Datter Gudrun var gift:

---

[1] Om Bleke se Dipl. Norv., I 190 (1327) samt Rygh, anf. St., S. 158.

[2] Om Oxhoved se Dipl. Norv., IV 447 (1365) samt Rygh, anf. St., S. 131.

[3] Om Høn se Dipl. Norv., V og Røde Bog, samt Rygh, anf. St., S. 153 (cfr. Nesøen hos Rygh, anf. St., S. 156 samt Dipl. Norv. II, IV og V). Videre se Munch 2 b (Unionstiden) angaaende Hr. Alf Haraldssøn og Hr. Jon Thoraldessøn, ligesaa Norske Sigiller, Kr.a. 1902. — Hr. Haakon Eivindssøns Vaaben var det kronede Hoved (Smør). Cfr. Hr. Lodin Eivindssøns Vaaben i N. Sigiller (Nr. 832) og Munch 2 b S. 12.

1. Erlend Eindridssøn af Losne (foran).
2. Hr. Jon Svalessøn Smør † 1483[1].

At Hr. Jon Smør havde Nesøen, fremgaar ogsaa af Hr. Jons Foged Gunnar Snops Vidnesbyrd om Thanom, og om at han havde tjent Hr. Olaf Haakonssøn i 5 Aar og Hr. Jon Smør i 25 Aar[2].

Nesøens Sammenhæng med Selvik i Sande er oplysende, idet ikke alene Hr. Bo Fleming havde Part i samme, men ogsaa Hr. Olaf Haakonssøns Slegt[3].

I Herrekjos i Jesseim (Hovin) finder man ligeledes Forbindelse med denne sidste, da Sigurd Sæbjørnssøn, Eier af nævnte Kjos m. v., er Søn af Væbner i Oslo (ca. 1300) Sæbjørn Helgessøn[4].

Endelig er Nesøens Forbindelse med Tjerne paa Ringsaker til Veiledning — cfr. Samsal og Samsalgodset sammesteds[5].

To parallele Linjer, den ene repræsenteret af Hr. Haakon Eivindssøn og dennes Søn Hr. Olaf Haakonssøn og den anden af Hr. Alf Haraldssøn Bolt og Rosenkrans, havde saaledes Nesøen i her omhandlede Tid, og den førstes Part gaar fra ca. 1460 over paa den anden.

---

[1] Kr.a. Videnskabsselskabs Forhandl. 1892 Nr. 7, S. 34. Storms Udgave af Absalon Pederssøn »Om Norges Rige«, S. 91, Anm. 6.

[2] Herredags-Dombøger I, S. 73.

[3] Dipl. Norv., III m. v. (se Rygh, Norske Gaardnavne, VI, S. 42), Munch 2 b (Unionstiden), Elieson, Slegten Kamp, S. 6 m. v. (1907).

[4] Dipl. Norv., II 47, III 69.

[5] Hist. Tidsskr., 4. Række, II, S. 83 ff.

HVAD VAR SKÍRINGSSALR?

AF

A. KJÆR.

At *Skíringssalr* har været Navn paa en Del af det sydlige Vestfold, har der længe hersket fuld Enighed om; men om Omfanget af det Omraade, som har gaaet under dette Navn, har Meningerne som bekjendt været noget forskjellige, da man dels har holdt paa det nuværende Tjølling Sogn alene, dels paa dette i Forbindelse med en Del af Sandeherred, ja endog i Forbindelse med en Del af Hedrum Sogn. De Kilder, man har til at opgjøre sig en Mening herom, er to Diplomer, aftrykte i Diplomatarium Norvegicum[1]. Det ene[2], fra Aaret 1419, henfører Gaarden *Gudrina*[3] til Skiringssal, og da et andet Brev[4], fra 1444, omtaler denne som liggende i *Þiodlings sokn*, ved man, at der menes Gaarden Guri i Tjølling Sogn. Det andet Diplom er en Fortegnelse fra 1445 af Kanniken Gudbrand Rolvssøn over det Jordegods og de Ind-

---

[1] Anført i det følgende som DN. med Bind- og Sidetal. Andre Forkortelser er RB. = »Røde Bog«, NG. = O. Rygh, Norske Gaardnavne, NRJ., Norske Regnskaber og Jordebøger ved Huitfeldt-Kaas, GN. = Gaardnumer.

[2] DN. I 476.

[3] Jeg anfører samtlige Navne fra gamle Kilder i den Form, hvori de der forekommer, selv om det ikke er Nominativ.

[4] DN. I 572.

komster, som St. Stefans og St. Georgs Hospitaler i Tønsberg eiede[1]. I denne Fortegnelse anføres under Overskriften *Skirisall* følgende:

J Monom merkabol
Namfnesale xij auraboll
J Brækko xij auraboll
Klæpakre øress bol
Næsium vestra.

Af disse 5 Gaardnavne kjender man de 3: *Namfnesale* er det nuværende GN. 25 i Tjølling, Haugen, *j Brækko* er Brekke i Tjølling og *Klæpakre* Kleppaaker sammesteds. De resterende 2, *j Monom* og *Næsium vestra,* er det ikke saa ligetil at identificere. Kraft, som i 1ste Udgave af sin »Topogr.-statist. Beskrivelse over Kgr. Norge« for første Gang gjorde opmærksom paa de nævnte Diplomer, siger, at de to Gaarde »formodentlig findes i Sandeherred«, hvorfor han mener, at *Skiringssalr* foruden Tjølling Sogn eller en Del deraf maaske har omfattet en Del af Sandeherred[2]. I 2den Udgave af samme Værk synes han derimod at have opgivet Formodningen om, at de to Gaarde er at søge i Sandeherred, eftersom han her ved Skiringssal kun forstaar Tjølling Sogn eller en Del deraf[3]. Ogsaa P. A. Munch har oprindelig tænkt sig de to Gaarde liggende i Sandeherred, men har senere havt Tvivl i saa Henseende. O. Rygh har i sine haandskrevne »Oplysninger til norske Gaardnavne« anført de to Navne under »forsvundne Navne« i Tjølling.

Krafts Gjætning i 1ste Udgave af hans Værk er i den senere Tid optaget af S. A. Sørensen[4], som mener,

---

[1] DN. IX 271 ff.
[2] Kraft, Beskr. II (1822) S. 879.
[3] Kraft, Beskr. 2. Udg. II (1841) S. 336.
S. A. Sørensen, Det gamle Skiringssal, I (Kr.a 1900), S. 17 ff.

at *j Monom* maa antages at være Mo i Sandeherred (GN. 41), lidt i NV. for Byen Sandefjord, og *Næsium vestra* Nes vestre sammesteds (GN. 158), ved den sydlige Ende af Goksjøen. Er dette rigtigt, vilde ialfald en betydelig Del af Sandeherred være at henregne til *Skíringssalr.* Medens denne Forfatter selv dog kun siger, at disse Gaarde »sandsynligvis er Gaardene Mo og Vestre Næs i Sandeherred«[1], heder det nu i en Afhandling af en anden Forfatter i dette Bind af »Historisk Tidsskrift«, at de »vitterlig« er de nævnte Gaarde i Sandeherred[2]. Da det efter mit Skjøn ikke alene ikke er vitterligt, men endogsaa aldeles usandsynligt, at der ved *j Monom* og *Næsium vestra* sigtes til Mo og Nes vestre, vil jeg, foruden at henvise til Gustav Storms Afhandling »Skiringssal og Sandefjord«[3] med dens vægtige Argumenter mod de Resultater, hvortil Hr. Sørensen er kommen, søge at give yderligere Grunde mod en saadan Antagelse.

Ser man bort fra det omtvistede Sted i Dokumentet fra 1445 (DN. IX 271), finder man ikke Gaarden Mo i Sandeherred nævnt før i et Skattemandtal fra 1528[4]. Formen i Brevet fra 1445 (*j*) *Monum* er Dativ af *Mórinn*, bestemt Form af *Mór*, altsaa »Moen«[5]. Men baade i 1528 og overalt, hvor Gaarden Mo i Sandeherred ellers nævnes, har dens Navn ubestemt Form (Moo, Mou, Mouff, Moe)[6]. Hvis man nu efter O. Ryghs »Norske Gaardnavne« gjennemgaar Navnene i Sandeherred og de nærmeste Herreder, Sem, Stokke, Nøtterø, Tjølling, Brunlanes og Hedrum[7], viser det sig, at af de 63 Gaardnavne, som

[1] S. A. Sørensen, smst. S. 27.
[2] Se L. Berg, S. 178 foran.
[3] Hist. Tidsskr. 4. Række, IV 214 ff.
[4] NRJ. IV 127.
[5] Det er neppe Dat. Flert. i bestemt Form.
[6] NG. VI 266.
[7] Smst. S. 178—366.

i Middelalderen findes brugt i den bestemte Form, kun 14 Navne i senere Tid har antaget ubestemt Form. Ved 4 af disse 14 kan dog den opgivne Udtaleform være Gjenstand for saa grundet Tvivl[1], at de bør udgaa, og det samme gjælder af andre Grunde yderligere 3 Navne. Der bliver altsaa kun 7 tilbage; men blandt disse er rigtignok netop en Gaard Mo (i Tjømø, DN. V 117 *i Monom*). Naar man imidlertid tager i Betragtning, at i de samme Herreder 31 Navne, som i Middelalderen brugtes i ubestemt Form, nu har faaet den bestemte, ser man, at Tendensen her har været at tilføie Artikelen, ikke at sløife den, og man bør derfor ikke uden Bevis antage et Gaardnavn, der nu bruges i ubestemt Form, for identisk med et, der i Middelalderen havde bestemt Form. Det kan saaledes, synes mig, ikke fra et sprogligt Synspunkt siges at være »sandsynligt«, at Mo i Sandeherred er identisk med *j Monom* i Skiringssal; om at det »vitterligt« er dette, kan der selvfølgelig ikke være Tale.

Endnu værre staar det med Sandsynlighedsbeviset for, at *Næsium vestra* i Skiringssal er identisk med Nes vestre i Sandeherred; dette kan næsten siges at være umuligt. *Næsium* er Dativ Flertal af *Nesjar*, en Flertalsform af Hunkjøn til Intetkjønsordet *nes*[2]. Men i alle de ovenfor nævnte Herreder har jeg ikke fundet, at et eneste usammensat[3] Navn, som i Middelalderen havde Flertalsform,

---

[1] Nemlig hvor Navnet uden Artikelen ender paa *-n*.

[2] Om denne Forandring af Kjøn se O. Rygh i NG., Indledn. S. 11.

[3] Man kan nemlig ikke med S. A. Sørensen (Er »Kongshaugen« Olaf Geirstad-Alfs Haug? Kr.a 1902, S. 32) til Sammenligning anvende sammensatte Navne, som *Sólbergar* osv. Han citerer vistnok O. Rygh (NG. Indledn. S. 11), men citerer ham ikke fuldstændigt; thi Rygh, der taler om sammensatte Navne, siger tilslut: »Den sidste Forandring beror dog vel ikke paa virkelig Skiften af Talform, men paa lydlige Grunde, paa den

i senere Tid har faaet Entalsform, som Tilfældet maatte være, hvis *Nesjar* nu skulde hede Nes. Hvis dette Navn var bevaret til vor Tid, vilde det ganske vist nu have lydt Nesja eller noget lignende. Et analogt Navn, i gammel Form *Fitjar*, udtales jo nu i Stokke »Fekkja«, i Sandeherred »Fækkja«, — et andet lignende, *Fresjar* i Sem, nu »Fræssjæ« og *Flesjar* (*Fresjar*) i Hedrum nu »Fræsse«. Tillægget »vestre« til Gaardnavnet Nes i Sandeherred synes at spille en Rolle for dem, der holder paa de to Navnes Identitet; men det siger i Virkeligheden intet. I 1604, 1664 og 1723 skrives nemlig Gaarden slet og ret Nes, Næs; »vestre« er et Tillæg, der her som saa ofte i den senere Tids Matrikler er givet Navnet til Adskillelse fra en anden Gaard af samme Navn i samme Herred, her fra Nes (østre) i Nærheden af Tønsbergfjorden. I middelalderlige Kilder betyder derimod en Angivelse som *í Nesjum vestri* (*vestra*): »i den vestre Part af Gaarden *Nesjar*«[1]. Beliggenheden i Bygden har man i gammel Tid ikke betegnet paa denne Maade, og

---

Afkortning, som det svagere betonede 2det Led i det sammensatte Navn er udsat for.« Af lignende Grund egner de to Navne Leirungen og Nevlungen sig ikke til Sammenligning. Naar Hr. Sørensen først taler om »den noksaa almindelige Regel, at Gaardnavne, som oprindelig er Flertal, senere gaar over til Ental«, og vil støtte denne Paastand ved Citatet fra Rygh, ved jeg ikke, hvad jeg skal sige om hans Maade at citere paa. Rygh begynder nemlig saaledes: »kun forholdsvis sjelden synes Gaardnavne at have skiftet Talform i senere Tid; endnu sjeldnere lader saadan Forandring sig sikkert paavise« osv. Dette udelades, og Rygh siger heller ikke, hvad Hr. Sørensen lader ham sige: »Overgang fra Flertals- til Entalsform træffes oftere« osv., men »Den omvendte Overgang fra Flertals- til Entalsform, træffes oftere« [nemlig end den fra Entals- til Flertalsform]. (Udhævelserne i de anførte Citater er gjorte af mig).

[1] Naar Gustav Storm har oversat med »Nesene i vest« (Hist. Tidsskr. 4. Række, I S. 224), er dette feilagtigt.

jeg erindrer kun et enkelt Tilfælde, hvor en lignende Angivelse vel er at opfatte saaledes, nemlig *i Væstæ Rudhi* (RB. 102), nu Rud vestre i Sande; men dette maa forstaaes som et sammensat Navn *í Vestr-Ruði* (jfr. t. Ex. *Vestr-Agðir*) og svarer altsaa ikke i Form til det her omhandlede.

Men ogsaa andre Betragtninger end de rent sproglige synes mig at tale imod at identificere de to Navne i Skiringssal med de to nævnte i Sandeherred.

Jeg tror andensteds[1] at have gjort sandsynligt, at en Gaard i Brunlanes, der i 1440 findes skrevet *i Krosgardenom* (Korsgaarden, efter Afgift til et Kors i Berg Kirke), ikke længe tidligere har havt et andet Navn, som endnu kan paavises blandt de af O. Rygh som »forsvundne« anførte Navne i Herredet. Et lignende Tilfælde har vi vistnok her i Tjølling. Navne, som betegner en Gaards Forhold til Kirken, maa selvfølgelig i mange Tilfælde have fortrængt et ældre Navn af anden Art. Jeg behøver blot at nævne det almindeligste Exempel: »Præstegaarden«; for dette Matrikelnavn er jo paa adskillige Steder det oprindelige Navn fremdeles i Brug i daglig Tale. Hvor man derfor finder et Navn som *Krossgarðr*, *Prestruð*, *Prestbýr* o. lign., bør man have Opmærksomheden henvendt paa, om det ikke skulde være muligt ved Kombinationer at udfinde det oprindelige Navn blandt de som »forsvundne« opførte Navne. I Tjølling findes der nu en Gaard Spetalen, og dette Navn kan sikkert stilles i Klasse med de foran anførte; det er et Navn, der udsiger, at Gaarden har staaet i et Forhold til en kirkelig Stiftelse, nemlig et Hospital, og det maa have fortrængt et ældre. Spetalen (oldnorsk *spitali(nn)*, Hospital, Sygehus) findes paa adskillige Steder paa Østlandet som Gaardnavn. O. Rygh har ikke villet sige noget sikkert om

[1] NG. VI 334 f.

Anledningen til dette Ords Brug som saadant: »at der skulde have været Hospitaler i Middelalderen paa de Steder hvor Navnet findes, er ikke tænkeligt, men en Mulighed er det vel, at det kunde skrive sig fra, at et Hospital i en af Byerne har eiet Gaarden eller en Part deraf«[1].

Navne som Spitalsskog, Spitalsengen o. lign. synes imidlertid ikke at kunne sigte til andet, end at et Hospital har havt Indtægterne af Stedet, og da er vistnok Ryghs Formodning om Spetalen mere end en Mulighed. Man kunde indvende, at en saadan Gaard skulde ventes kaldet »Spitalsgaarden«; men Spetalen i Raade skrives virkelig ogsaa *at Spitalsgardenom* ved Siden af *i Spitalenom*[2]. Gaardnavnet *Spitalinn* maa altsaa egentlig være en praktisk Forkortelse af det længere Navn.

Hvilket Hospital det er, som har havt Indtægter af Gaarden Spetalen i Tjølling, haves der ingen direkte Oplysning om. Det maa dog sikkert have været enten et Oslo- eller et Tønsberg-Hospital. Af Oslo-Hospitalernes Jordebøger kjendes den for St. Laurentii Hospital (og Kirke)[3]. Da denne viser, at dette Hospital ca. 1400 slet intet Jordegods eiede paa Vestsiden af Kristianiafjorden, er der vel heller ikke nogen større Sandsynlighed for, at de to andre, St. Georgs Hospital og Hovins Hospital, hvis Jordebøger ikke kjendes, har eiet Jordegods i Tjølling, — ialfald giver heller ikke DN. nogen Oplysning om, at Jordegods i Tjølling har tilhørt noget Hospital udenfor Tønsberg. Har imidlertid Spetalen i Tjølling (eller en Part i Gaarden) tilhørt et Hospital i Tønsberg, kan dette ikke have været St. Laurentii Hospital dersteds, da Navnet ikke findes i Fortegnelsen over dette Hospitals Eiendomme[4].

---

[1] NG. I 307.
[2] NG. I 333.
[3] RB. 297 ff.
[4] RB. 194 f.

Gaarden maa altsaa have ligget under de forenede St. Georgs og St. Stefans Hospitaler. Det kan ogsaa være værdt at lægge Mærke til, at Spetalen er Nabogaard til Kleppaaker, der har tilhørt disse.

Men har Gaarden Spetalen allerede før 1398 tilhørt disse tønsbergske Hospitaler, skulde den findes i Gudbrand Rolvssøns Fortegnelse fra 1445; thi jeg er ganske enig med Hr. S. A. Sørensen i, at man i det hele tør stole paa dennes Nøiagtighed. Og naar Gaarden ikke findes der under Navnet *Spitalinn*, maa den søges der under et andet Navn. Spetalen maa med andre Ord enten være den Gaard i Skiringssal, som i Fortegnelsen heder *j Monom*, eller den, der er anført som *Næsium vestra*. Da nu Spetalen ligger noget inde i Landet og har andre Gaarde mellem sig og Sandefjorden, kan den kun være Fortegnelsens *j Monom*. Jeg skal tilføie, at Spetalen ikke kan have havt noget andet af de af Rygh som »forsvundne« anførte gamle Navne i Tjølling, af den Grund, at man ved, hvor der er blevet af de tilsvarende Gaarde, med Undtagelse af to, *Sandakr* og en fra ca. 1570 anført Gaard Sogenn. *Sandakr* kan nu ikke være identisk med Spetalen, fordi begge disse Gaardnavne nævnes samtidig[1], og »Sogenn« heller ikke, da dette Navn ikke kan tænkes at være anvendt ved 1570, naar *Spitalinn* var blevet et gjængs Navn allerede i 1398 og anføres baade i 1528 og i 1593.

Hr. S. A. Sørensen har ogsaa været opmærksom paa, at man kunde »gjætte paa, at denne Gaard [ɔ: *j Monom*] er den samme som Spetaalen«[2]. Men uagtet han indrømmer, at *Spitalinn* »ikke behøver« at være det oprindelige Navn, afviser han den nævnte Mulighed af den

---

[1] NRJ. IV 133.

[2] Det gamle Skiringssal I 15 (Note).

Grund, at »Spetaalen forekommer som Navn allerede i 1398 (se DN. III 397)«. Det er nu aldeles vist, at *Spitalinn* ikke alene ikke behøver at være Gaardens oprindelige Navn, men aldeles ikke kan have været dette; thi intet Sted, hvor der ikke virkelig var et Hospital, kunde faa *Spitalinn* som oprindeligt Navn. Ingen gammel Bondegaard kunde være kaldet saa, da Gaarden blev til: dette Navn kan først have heftet sig ved en Gaard, efterat den var kommen i Skyldforhold til et Hospital. Men da er *Spitalinn* heller ikke i den første Tid af Ordets Brug om en Gaard noget egentligt Navn; det har været en Betegnelse af samme Art som »Klokkergaarden«, »Skrivergaarden«, »Værket« o. lign., og maa have været brugt i længere Tid ved Siden af det egentlige Navn, før det har kunnet fortrænge dette. Og saa kan naturligvis have fundet Sted ligesaa vel i skriftlig Optegnelse som i Tale. Paa samtidig Brug af to Navne om en og samme Gaard kan fra RB. anføres Exemplerne *Prestrud er æithir Tunga* og *i Fiakarudi er sumir kallæ Holmsrudh*[1]. At en Gaard i 1398 skrives *Spitalinn*, behøver altsaa ikke at betyde, at dette da var det eneste brugelige Navn paa Gaarden, men kun at det var det Navn, som da var blevet det gjængse, og et saadant kunde godt anvendes i foreliggende Tilfælde (Diplomet angaar en Tinglysning), hvor det kun dreier sig om Navnet paa den Gaard, hvor Tinget holdtes. Anderledes, hvor det gjaldt at fastslaa en Gaards juridiske Forpligtelser; der maatte naturligvis Gaardens virkelige Navn skrives, naar man kjendte det. Gudbrand Rolvssøn kunde derfor i sin Fortegnelse (fra 1445) ikke bruge den populære Betegnelse *Spitalinn*; han maatte skrive det Navn, som var brugt i selve Gavebrevet, eller hvilken anden ældre Kilde han nu har benyttet. I dette

[1] RB. 61. 104.

Tilfælde gjælder ganske vist Hr. Sørensens Ytring, at det »var en vanskelig Sag at forandre kjendte Gaardnavne, særlig naar Gaardene var beheftede med Skyld«[1]. Fra denne Side kan der ingen Indvending gjøres mod, at *j Monom* og *Spitalinn* er en og samme Gaard. Man kunde høist sige, at Gudbrand burde have brugt en Dobbeltbetegnelse som i de ovfr. fra. RB. anførte Exempler; men ingen ved, om han har kjendt den sidste Betegnelse.

Derimod kan en anden Indvending bedre lade sig høre. Gaarden *j Monom* viser sig senere at være forsvunden af Fortegnelsen over de to tønsbergske Hospitalers Jordegods. Dette fristede i Tidens Løb forskjellig Skjæbne og henlagdes tilsidst i 1547 til det i 1538 grundede Oslo Hospital. En Regnskabsbog for dette fra Aaret 1556, hvorpaa Dr. L. Faye har gjort opmærksom[2], findes i Kristiania Universitetsbibliothek (Manuskr. No. 364 Fol.). Men i denne findes hverken *j Monom* eller *Næsium vestra* anført, ligesaa lidt som den Gaard, jeg antager for identisk med den første af disse, nemlig Spetalen. Man kan derfor spørge om, hvor der kan være blevet af disse to Eiendomme, specielt den førstnævnte (til den anden skal jeg komme tilbage ndfr.), og indvende, at man i Tilfælde af Identitet skulde vente at se Navnet *j Monom* afløst af Spetalen. Hr. Sørensen har ogsaa gjort sig Umage med at besvare et saadant Spørgsmaal. De to Navne gjenfindes aldrig mere i noget af Oslo Hospitals Regnskaber; men i en Jordebog for dette fra Aaret 1663 (i Rigsarkivet) anføres Gaarden Holtan (i Tjølling), og Hr. Sørensen antager nu, at de to forsvundne Gaarde er blevet bortbyttede mod Gaarden Holtan, saa de i den senere Tids Regnskaber altsaa repræsenteres af

---

[1] Det gamle Skiringssal. I, 13.
[2] Norsk Mag. f. Lægevid. 3. Række, XII, 215.

denne[1]. Dette kunde være plausibelt, hvis Holtan var nævnt i Regnskabsbogen fra 1556; men i denne findes ikke Holtan anført, hverken i Listen over den indbetalte Skyld eller i Listen over Restancerne for de fire Aar 1552—1555. Da det heller ikke er paavist, at de to Navne dukker op i Regnskaber for nogen anden Institution, til hvem de kunde være bortbyttede, er intet Sandsynlighedsbevis for Bytte leveret. Vil nogen som Indvending spørge om, hvor *j Monom* eller, i Tilfælde af Identitet, Spetalen er blevet af i Regnskaberne, kan man svare med Kontraspørgsmaal: Hvor er der blevet af *Bakskyrti* i Undrumsdal Sogn, som staar opført i Fortegnelsen af 1445, men ikke gjenfindes i senere Regnskaber, uagtet det er en endnu existerende Gaard (Bakskjul)? Hvor af *Tufuom* i Sandeherred, som ogsaa endnu existerer (Tue)? Hvor af *Hiertness* sammesteds, som findes i Fortegnelsen fra 1445 og i Regnskabsbogen af 1556, men ikke i Jordebogen af 1663 eller i Auktionsplakaten over Oslo Hospitals Eiendomme fra 1735, uagtet Gaarden endnu existerer (Hjertnes)? Kan disse Gaarde være gaaede ud af Hospitalets Eie, uden at man kan gjøre nærmere Rede derfor, kan dette ogsaa være Tilfælde med *j Monom* (eller Spetalen).

At søge *Næsium vestra* andensteds end i Tjølling, naar det ikke kan være Nes vestre i Sandeherred, er der naturligvis ingen Grund til. Men hvor i Tjølling dette Sted kan have ligget, kan man neppe gjøre sig nogen bestemt Mening om. Det synes at være sporløst forsvundet. Hr. Sørensen finder, at dette Navn ligesaa lidt som Navnet *j Monom* »gjør Indtryk af at være Navne paa Smaapladse, hvor Navnene i Tidens Løb lettere kunde forsvinde«. Der er dog én Ting, som kan tyde paa, at

[1] Det gamle Skiringssal. I, 18 ff.

Næsium vestra kan have været et ganske ubetydeligt Sted: der findes nemlig ikke opført nogen Skyld ved Navnet. Foruden ved dette mangler Skylden kun ved følgende: en Fos i Moss, *Haugha j Thesala sokn, Sundomaness, Vptueit* i Vassaas Sogn, *Vnnulfsbudha* og *Saltholmen* (begge i Hedrum Sogn), *Bærghennar* i Undrumsdal Sogn. *Sundo(l)manes* forekommer i DN. som Navn paa en Grænd ved Iddefjorden[1]; men da dette ikke passer her, maa der her menes selve det Nes, hvoraf Grænden har faaet Navn. Man kan se, at der har været drevet Saltkogning i Trakten, og det er vel af saadan Virksomhed, at Hospitalet har havt sin Indtægt. Om *Saltholmen* har jeg formodet det samme[2]. *Haugha* i Tesale Sogn (i Smaalenene) synes at være forsvundet uden Spor, *Vptueit* i Vassaas ligesaa[3]. Disse Eiendomme maa vistnok have været ubetydelige. *Bærghennar* er senere gaaet ind under Sollerød i Undrumsdal; det kan da heller ikke have været nogen større Gaard. Kun *Vnnulfsbudha* har holdt sig til Nutiden. Det er Unnersbu i Hedrum, som endnu i 1723 hørte blandt de mindre Gaarde der. Navnet (»Arnulvs Boder«) tyder unægtelig ogsaa paa en meget beskeden Begyndelse, og i 1445 kan vel heller ikke en Gaard med dette Navn have været saa særdeles gammel, — ingen Gaard i Jarlsberg og Larviks Amt, som har et med *búð* eller *búðir* sammensat Navn, findes nævnt før ca. 1400 (i RB.). Efter dette vil det ikke volde den ringeste Forundring, om *Næsium vestra* ligesom de fleste andre af de her nævnte Lokaliteter er gaaet ud af Sagaen uden at efterlade sig Spor; det er ikke andet, end hvad man helst

[1] NG. I 214.

[2] NG. VI 364. — At *Saltholmen* i Hedrum skulde være Sandholmen i Tjølling, som Sørensen tænker sig muligt (anf. St. I 13), er for vilkaarligt at antage.

[3] De to sidste Navne findes ikke hos Rygh.

maatte vente. Vi ser jo, at Navne paa Steder, som maa have havt en ganske anden Værdi for Hospitalet end et, ved hvis Navn der ingen Skyld er tilføiet, er sporløst forsvundne. *Leifsakr*, som efter Fortegnelsen fra 1445 skal have ligget i Berg Sogn paa Brunlanes, med et helt Markebols Skyld, gjenfindes ikke senere; *Sighiucelle* i Sandeherred, i 1445 ogsaa med samme Skyld, findes i Regnskabsbogen af 1556, men ikke i Jordebogen af 1663.

Hvor *Næsium vestra* er at søge, er som sagt helt uvist, men der er jo Nes nok i Tjølling; man kunde t. Ex. tænke paa Strøget syd for Kjerringviken. En Lokalitet, hvor to Nes dannede et fremtrædende Led i Situationen, kunde faa Navnet *Nesjar*; blev der bygget et Par Strandsidderhuse eller lign., vilde det vestligste af disse kunne kaldes *í Nesjum vestra.*

Jeg kan efter det her udviklede ikke finde, at der fra de to Stedsnavne *j Monom* og *Næsium vestra* kan hentes noget vægtigt Argument for den Antagelse, at det gamle *Skíringssalr* har strakt sig ud over det nuværende Tjølling Sogns Grænser og indbefattet en større Del af Sandeherred. Hr. Sørensen har imidlertid villet støtte en saadan ved at søge at godtgjøre Sandsynligheden af, at den gamle Kongsgaard *Geirstaðir* har ligget i Byen Sandefjords nærmeste Omegn. Efter hans Mening er denne det nuværende Gjekstad i Sandeherred, og den Haug paa Nabogaarden Gokstad, hvori det bekjendte »Gokstadskib» fandtes, skal være den Haug, hvori Kong Olav Geirstada-Alv blev hauglagt. Selv om dette er rigtigt, hvad ogsaa Gustav Storm har indrømmet Muligheden af[1], beviser det dog intet med Hensyn til Skiringssals Grænser, da det intetsteds siges, at *Geirstaðir* har ligget i Skiringssal, om dette end kan være sandsynligt. For at Gokstad-

---

[1] Hist. Tidsskr. 4. R. I 232.

Haugen skal være Kong Olavs Haug, maa nu for det første forudsættes, at Gokstad har kjøbt af Gjekstad den Del af Gaarden, hvor Haugen findes, hvad der er muligt[1], og for det andet, at Navnet Gjekstad kan være opstaaet af *Geir(s)staðir*. Af denne Mening har O. Rygh været; i det efter hans Død udgivne Værk »Gamle Personnavne i norske Stedsnavne« anfører han Gjekstad i Sandeherred blandt de med Mandsnavnet *Geirr* sammensatte Gaardnavne. En Overgang fra *Geirs-* til Gjeks- er ogsaa af Rygh paavist ved Navnet Gjekstad i Vestby Sogn i Akershus Amt, der i 1302 findes skrevet *i Geirsstoðvm, i Gerstoðvm*, i 1389 *i Geistadum* og ca. 1530 *Gyckstadt*[2]. Efter dette antager Rygh samme Overgang i Navnene Gjeksrud i Vestby, skrevet *Geiksrud* ca. 1400 (i RB.), i Gjekstad i Sandeherred, som skrives *i Geikstadom* i 1351, *i Gæikstadum* i 1407 osv.[3], samt i et forsvundet Navn fra 1393, *Giæiksgardr* i Ø. Gausdal. At *Geirs-* er blevet til Gjeks-, er altsaa sikkert nok ved Gjekstad i Vestby; men dette kan ingenlunde siges om de andre Navne og mindst om Gjekstad i Sandeherred. Medens *-k* endnu i 1389 ikke er trængt ind i Navnet i Vestby, skulde dette være skeet allerede i 1351 ved samme Navn i Sandeherred; men saalænge der ikke fra Midten af 14de Aarhundrede kan anføres sikre Exempler paa samme Forandring, bliver denne Forklaring kun en usikker Gjætning, som ikke kan afgive nogen synderlig Støtte for andre Gjætninger. Finnur Jónsson foretrækker ogsaa at forklare Gjekstad i Sandeherred af et Ord *geigr*, der flere Gange findes brugt som Mandstilnavn[4]. Af saadanne

[1] At der virkelig er foregaaet Salg af Jord fra Gjekstad til Gokstad, er paavist af Sørensen.

[2] NG. II 8.

[3] NG. VI 272.

[4] Nord. Tidsskr. f. Filol., 3. Række, IX 163.

maa en hel Del Gaardnavne forklares; men det viser sig ogsaa, at Tilnavne er gaaet over til at bruges som virkelige Navne, hvad der maaske har været Tilfælde her.

Heller ikke Skibsfundet paa Gokstad kan egentlig siges at være af nogen afgjørende Vægt for Hypothesen om, at Gjekstad er det gamle *Geirstaðir.* Det viser kun, at en anseelig Mand har været hauglagt der. Osebergfundet har jo nu bragt et endnu prægtigere Skib for Dagen; men hvem den Kvinde har været, som her har været hauglagt, er os fuldstændig ubekjendt. Og naar her »Saga har glemt, hvad hun vidste«, kan det samme gjælde Gokstadfundet. Ogsaa den Omstændighed, at den i Gokstadhaugen begravede Mands Ben tyder paa, at han har lidt af stærk Ledgigt, har ved Osebergfundet tabt i Værd som Bevismiddel for, at den af »Fodverk« døde Kong Olav har været begravet der, naar man nu hører, at de paa Oseberg fundne Ben af en Kvinde vidner om samme Sygdom. End ikke det Argument af Sørensen, at Gokstadhaugen viste sig at være opbrudt i gammel Tid, ligesom Olav Geirstada-Alvs Haug skal være opbrudt af Olav den helliges Fosterfader Rane Vidførle, bliver uberørt af Osebergfundet: ogsaa Oseberghaugen har desværre været opbrudt og plyndret[1].

---

[1] Som et Exempel paa, hvad god Vilje kan bringe af Argumenter, skal jeg anføre et Sted i Sørensens Det gamle Skiringssal (I 59): »Det fortælles . . . ., at Rane Vidførle boede et kort Stykke Vei fra Geirstad . . . . Skulde man finde Ranes Hjem igjen i Navnet »Ranvika« lige ved Sandefjord?« »Ranvika«, Matrikulens Randviken, udtales ifølge O. Rygh Rannvika og kan isaafald ikke være et gammelt *Ranavík*; dette maatte nu hede Ranavika eller Rånavika. End om man vilde søge Ranes Hjem ved en Vik i Tjølling, som paa Kartet skrives Raneviken? Den ligger kun 6—7 Km. fra Gjerstad i Tjølling, og dens Navn kunde, om nogen gad gjøre det, tages til Indtægt for, at det sidste Sted er det gamle *Geirstaðir*.

Kongesagaernes *Geirstaðir* henlægges nu almindeligst til Gjerstad i Tjølling. I norske Kilder fra Middelalderen forekommer dette Navn ikke. De Jordebøger og Skattemandtal, af hvilke O. Rygh har uddraget dets ældre Former, begynder desværre først ved 1528. Da alle disse skriver Gere-, Giere- eller Gierre- (1528, 1593, 1600, 1604, 1625, 1664, 1723), har Sophus Bugge fundet det »sandsynligt, om end ikke sikkert«, at det første Led har været et Navn paa 2 Stavelser[1] (t. Ex. *Geiri*, som ogsaa er et gammelt norsk Mandsnavn) og ikke *Geirr*. Jeg vil dog hertil bemærke, at specielt den ældste Kilde, Skattemandtallene fra 1528 og deromkring, ikke er at stole paa i saadanne Detaljer som et *-e* mere eller mindre (Kvalstad i Ringsaker skrives saaledes der Hualestadt, uagtet 1ste Led er *Hvalr*)[2], og dernæst vil jeg tilføie, at ikke alle ældre skriftlige Kilder skriver Gere- eller Gierre-. I Tjøllings Kirkebog har jeg nemlig fra Aarene 1671 (Bogen begynder først med dette Aar) og til ca. 1700 fundet Navnet skrevet Gerstad eller Gjerstad 14 Gange, medens jeg ikke har bemærket Gere- eller Gjere- en eneste Gang. Det er nu vel ikke utænkeligt, at i Jordebøger og Skattemandtal kan en engang indkommen lidt feilagtig Skrivemaade være overført fra den ene Protokol til den anden, medens det ikke er Tvivl underkastet, at Bygdens Præst har vidst, hvorledes Navnet, ialfald i hans Tid, lød. Man kan heller ikke paastaa, at *Geirsstaðir* maatte blive til Gjekstad i Tjølling, fordi dette gamle Navn har faaet saadan Nutidsform i Vestby; Stedsnavne undergaar natur-

---

[1] Se S. A. Sørensen, Er »Kongshaugen« osv., S. 3.

[2] Ogsaa de senere Kilder er ofte upaalidelige i saadanne Ting; Staalerød i Andebu, udtalt i 3 Stavelser og i RB. og DN. skrevet *Stalæ-*, *Stala-*, *Stæle-*, samt i Stiftsbogen fra ca. 1570 Stalle-, skrives i senere Kilder Stalld-, Staal- og Stol- (1593, 1604, 1605, 1668).

ligvis ikke overalt de samme Forandringer. Skulde det imidlertid vise sig, at Gjekstad i Sandeherred med større Sikkerhed end nu kan siges at være opstaaet af en ældre Form *Geirsstaðir*, da maa man være enig med Hr. Sørensen[1] i, at der ikke er nogen Sandsynlighed for, at Navnet Gjerstad i Tjølling i gammel Tid har havt samme Form, og altsaa ikke for, at dette er den gamle Kongsgaard; dertil ligger disse to Gaarde for nær ved hinanden. Men deraf følger ogsaa, at Gjekstad ikke kan være det gamle *Geirstaðir*, hvis man kan komme til Vished om, at Gjerstad er dannet af *Geirr*.

Saalænge man ikke fremfinder nyt Materiale til Bestemmelse af Skiringssals Omfang, vil man neppe med afgjort Sikkerhed kunne udtale sig om dette Spørgsmaal. Jeg har heller ikke her havt dette til Hensigt, men kun søgt at vise, at der med det nuværende Bevismateriale ikke med nogen Sandsynlighed kan fremsættes en Mening, der strider mod den, som i den senere Tid har været den almindelig gjældende, nemlig at *Skíringssalr* og Tjølling Sogn er det samme.

---

[1] Er »Kongshaugen« osv., S. 4.

FREDERIKSTAD 1660—1699.
ET AFSNIT AF EN NORSK BYS HISTORIE.

AF

ROAR TANK.

---

1. Indledning: Sarpsborg og Frederikstad.

Da Sarpsborg under den nordiske Syvaarskrig blev brændt ved fiendtligt Indfald, lod Regjeringen tre Breve udgaa den 12te September 1567 om Byens Gjenopbyggelse. Det første[1] var til Lensherren paa Akershus Christiern Munk og meddelte ham, at Borgermestrene havde været hos Kongen og givet tilkjende, at de var villige til at gjenopbygge sin By paa den Eiendom og Grund (Bruberg), som Kongen havde bekommet af Hans Pedersøn[2]; det var Kongens Vilje, at Christiern Munk skulde underhandle med Hans Pedersøn og andre af Adel og give dem Vederlag i Kongens og Kronens Gods. Det andet Brev[3] meddelte de menige Borgere og Indbyggere i Sarpsborg denne Kongens Befaling; det tredje[4] bekræftede Sarpsborgs gamle Privilegier for den gjenopbyggede By, som blev kaldt Frederikstad Kjøbstad og indtil 1665 omfattede Halden[5],

---

[1] Norske Rigsregistranter, B. I, S. 571.
[2] Hans Pedersøn Litle (Basse), Norges Kansler 1592—1602.
[3] Norske Rigsregistranter, B. I, S. 572.
[4] Sammesteds, S. 573.
[5] Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 37.

men endnu længe efter Ladestederne og Havnene Moss[1], Ellingkilen, Skjebergkilen, Sponviken og Græsvik.

Sarpsborg kaldtes fra nu af Gammelbyen og vedblev at eksistere som en liden Ladeplads, nøie knyttet til Frederikstad. I 1659 opfører Byfogden[2] for Gammelbyen én hel, fem halve, en $^3/_4$ og en Fjerdings Tomt i sit Regnskab. Forholdet mellem Frederikstad og Sarpsborg var i hele det her omhandlede Tidsrum som det mellem Christiania og Oslo. For Borgerskabet stod Frederikstad som den umiddelbare Fortsættelse af Sarpsborg. »Sarvsborig, som er vorden i Krigstid afbrændt og forfløt, nu kaldis Frederikstad, Anno 1567 bebygt«, heder det i en Supplikation[3] fra Borgerne saa sent som i 1672. Ildebrande har i Tiden til 1660 ikke saa meget som senere herjet Byen; i 1624 brændte den søndre Del af Byen, i 1653 den nordre Del. Byens Handel led dog stadig meget under de mange Krige til 1660[4]. Frederikstads Borgere levede indtil denne Tid omtrent som Borgerne i andre aabne norske Byer i det syttende Aarhundrede halvveis som Bønder af Kvæghold[5], halvveis af Trælast og Høker-

---

[1] Indtil den 10de August 1720; se Richard Olsen, Fra det gamle Moss, Moss 1901, S. 45.

[2] Regnskabet findes i Rigsarkivet.

[3] Af den 21de Oktober 1672; blandt Norske Koncepter i Danske Rigsarkiv.

[4] I den samme Supplikation heder det: »Fredrikstads Indvaanere haver mist af uløkkelig Tilfælder og udi Landsens Tjeneste fra Anno 1631 til nu denne Tid Anno 1672 tyve og en Skibe udi de gamle Feide-Tider, og særlig erindres den Krig Anno 1644—45, item Anno 57—58 og 59 de adskillige mange og store Indkvarteringer udstanden; Officerers og Soldaters adskillige Aaringers Indkvartering paa hele Sommersvoldarbeide at forfærdige.«

[5] Om Bymarken se ovfr. nævnte Kongebrev af 12. September 1567; Norske Rigsregistranter, B. I, S. 572; B. II, S. 19

handel. Hvad Trælasthandelen angik, var der lange Tider Tvistigheder mellem Christiania og Frederikstad Kjøbstæder[1]; Frederikstad maatte ikke miste sine ældgamle og ved Høiesterettes Dom sikrede lige Friheder med Christiania i Odalen og saavidt »dend østre Elf sig strækker i Soløer« — og Østerdalen, og Christiania skulde efter Privilegierne beholde sin Handel og Næring som tilforn i den øvrige Del af Oplandene. I Forholdet til Halden var Frederikstad den overlegne, indtil Halden begyndte sit Arbeide for at faa Kjøbstadsprivilegier[2]; den 5te November 1664 maa Kongen give Statholderen Ordre[3] til at paase, at Borgerne i Frederikstad lader Haldens Indbyggere være »umolesteret« med Stevning og i andre Maader, »indtil vor naadigste Vilje derom opkommer«. Gyldenløve havde allerede forinden[4] været paa Halden for at erkyndige sig om dessen Orts Beskaffenhed. Han fandt, at Haldens Borgerskab i Betragtning af de store Tjenester, Halden ydede Kongen og Riget, fortjente at komme fri for Frederikstad. »Vist er det, Frederikstad derudover hverken til- eller aftager, og de Varer, som i Sverige og i Viken falder, kan lettelig til Halden, men ikke til Frederikstad vorde bragt«. Syv Maaneder efter fik saa Halden sine Privilegier[5], »Frederikstads Rettighed ubeskaaret og ubehindret«. I Supplikationen af den 21de Oktober 1672 lød imidlertid endnu Misnøien med Haldens Fraskillelse. Som i de øvrige Kjøbstæder i den Tid,

---

(Kongebrev af den 17de April 1572), S. 462 (af den 5te Mai 1582).

[1] Brev af den 31te Marts 1674; Norske Tegnelser, 1674, S. 113.

[2] Norske Tegnelser 1660—1670, S. 187 (Brev til Gyldenløve af den 5te Mai 1664).

[3] Norske Tegnelser 1660—1670, S. 212.

[4] Statholderskabets Kopibog 1664 den 10de September.

[5] Den 10de April 1665; se under Anmerkning 5, S. 284.

merkes hyppig en Bitterhed mod Ladestederne, omend denne ikke formes saa skarpt som særlig i Christiansand. Skjebergkilen, Krogstad, Sponviken og Ellingkilen husede hver neppe nogen Gang i denne Tid mere end høist fire—fem Familier; ogsaa her indskjærpedes dog Kongebrevet for dem, som drev Handel eller Sagbrug, om at »flytte til Kjøbstaden, vinde Borgerskab og der holde Dug og Disk, skatte og kontribuere deraf tilligemed andre«. Men Fartøierne fik dog Lov at sælge »hvor dennem løster udi Eders Kongelige Majestæts Lande«[1].

2. By og Fæstning.

Det, som gav Frederikstad dens Betydning i det syttende Aarhundredes anden Halvdel, var dog ikke i den Tids Øine Handelen. Statholderen[2] sagde rent ud, da Borgerne efter Ildedranden søgte om Frihed for Skat, at det kunde Kongen godt give Byen i otte Aar; de, som straks byggede, burde være privilegeret i fire og tyve Aar; Kongen fik dog saa lidet af denne ringe By, hvis Betydning var som Fæstning. For Fæstningens Skyld var dens Vækst og Trivsel ønskelig — for paakommende Krig — hvad Gud forbyde!

Allerede i Krigsaarene før 1660 synes en Del Voldarbeide at være paabegyndt[3]. Men først fra 1660 af tog Befæstningsarbeidet Fart. Af et Skjøde[4] af 1660

---

[1] Gyldenløves Betænkning til Frederikstads Borgeres nævnte Supplikation.

[2] Sammesteds.

[3] Se under Anmerkning 4, S. 285. — Desuden Norske Rigsregistranter, B. XII, S. 59 og S. 386.

[4] Norske Register, B. XI, S. 493 (Kjøbenhavn den 16de December 1664). De samme er ogsaa Kommissærer ved en Konfirmation paa en Mølle for Christen Jensen paa et Skjær ved Isegran i Glommen; se Norske Rigsregistranter, B. XII, S. 433.

paa nogle Gaarde og Tomter i Frederikstad fremgaar følgende Oplysninger: Generalkrigskommissær søndenfjelds Knud Schinkel til Tom og Krigskommissær i Smaalenene og Befalingsmand over Ide og Marker Len Tønne Huitfeldt til Tronstad havde alt af Statholderen Nils Trolle og Generalløitnant Jørgen Bjelke faaet Befaling til at »erfare«, hvad der maatte være til Hinder for Befæstningen; Befalingen skeede paa Grund af »denne vidthenseende og farlige Krigstilstand«. De skulde lade nedrive de Huse, som var hinderlige for Byens Befæstning; at Arbeidet alt da var paabegyndt, fremgaar af Brevet, som handler netop om Nedbrydning af Huse og om Erstatningen herfor.

Fuld Fart i Befæstningsarbeidet synes dog først at komme med den nye Statholder i 1664. Den 14de Januar 1665 befalede Kongen, at der skulde tages af Skydsfærdspengenes første Termin til Bygningen paa Frederikstad og Frederiksten; skulde ikke det strække til, saa maatte Statholderen og Generalkrigskommissær Banner overveie, hvorledes der da skulde forstrækkes af Intrader. Gyldenløve svarede imidlertid[1], at ikke forstod han, hvordan det skulde erstattes, som Hærens Fond led; alle Intrader var jo »til deres visse Brug assigneret og forordnet«; »ellers skal den første Termin, som til Fæstningernes Bygning er destineret, uden al Forfald blive erlagt, saaat intet derover skal vorde forsømmet«. Frederikstad Fæstning var dog ikke færdig ved den store Brand i 1672. Selv om Anledningen ikke kunde ansees som kjærkommen, var det dog nu en god Leilighed til at fuldføre Befæstningen, da Byen laa i Aske; og saa meget mere Opfordring hertil var der i 1673, da det stundede mod

[1] Statholderskabets Kopibog 1665, den 18de Februar.

Krig. Statholderen opholdt sig ofte i Byen[1], for hvis Befæstning han synes at have interesseret sig i særlig Grad ligesom for Frederikstens. Byen skulde i 1672 forsynes med Værker ogsaa mod Elven[2]. Men selv om Fæstningsværkerne blev bygget færdige, var der langt igjen. Byen selv skulde ogsaa bygges op, som det var nødvendigt for Fæstningens Skyld. Det gjaldt ikke først og fremst atter at skaffe Borgerne Velstand og Handel. Vistnok har Hensynet til Ildssikkerheden ogsaa spillet en Rolle, omend Forholdsreglerne — som senere skal sees — bragte lidet Resultat. Spørgsmaalet om Frederikstads Bebyggelse behandledes derfor af Krigskollegiet. Den første August 1673 udgik fra Kongen en Skrivelse[3] til Statholderen paa Akershus om Frederikstads Bygning i Tilslutning til en

[1] Fra Gyldenløve findes bevaret Breve, som er dateret Frederikstad: den 2den August, den 3dje August og den 29de August 1673; i 1674 den 25de September og den 25de Oktober.

[2] I Supplikationen af den 21de Oktober 1672: »Eftersom fornemmis, at alle de Tomter og Pladser, som ere beliggende neden for Strandgaden langs Elven, skal udlægges til Fortifications-Værker, at de Mistende maatte allernaadigst med nogen Betaling eller andre Pladser derimod bevilges og tilskjødes ligesom i Christiania, da Oslo afbrændte« . . Gyldenløve indstiller: »Siunes billigt, at de, som mister deres Pladser, faar tilbørlig Vederlag og Udvisning igjen, hvilket med de andre Pladsers rigtige Afmaaling muligens kunde ske, og eftersom Tomterne og Pladserne udi aarlig Grundleie lidet kan importere, og derudi sommetid stor Misforstand og Tvistighed iblandt dennem forefalder, derfor siunes mig allerunderdanigst samme Pladser og Tomter med et (!) større Ager og Eng udenbyes dennem kunde tilskjødes til Odel og Eiendom paa samme Maade, som det ved Christiania By for nogle Aars Tid skeet, hvorved E. K. M. ingen Skade eller Afgang lider, og al Tvistighed iblandt Borgerne derved kunde præcaveres.«

[3] Norske Tegnelser, 1673, S. 99; Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 92.

Forordning af den 20de Juni samme Aar, »at i Frederikstad Fæstning og By ei maa bygges andre Huse end af Steen«[1]; det tillodes dog »enhver inden i Byen bag udi sin Gaard et lidet Træhus først at opsætte, indtil han Middel bekom Stenhuse for til Gaden at opbygge«. Det gik imidlertid sent, meget sent med de Stenhuse til Gaden, som skulde opføres. Det var visselig ikke langt fra, at de Frederikstad Borgere var de kongelige Breve og Forordninger overhørige[2]. I Feidetiden 1675—1679 har der maaske været arbeidet paa Fæstningen, som dog ingen Betydning fik for Krigsførelsen. Endnu et Par Aar gaar i Ro for de modstridende Borgere. Men saa i 1682 bryder Uveiret løs over dem. Den 14de Januar faar Statholderen en skarp Skrivelse[3] om Bygningerne i Frederikstad. Nu skulde der ryddes rigtig op i den gode Stad. Kongen har ugjerne erfaret, hvorledes alt mere Fæstningen Frederikstad forringes ved slette Tømmerbygningers Opførelse, mod Kongens Befalinger. Gyldenløve skal opnævne to Kommissarier og befale dem straks at begive sig til Frederikstad for at faa vide, med hvis Tilladelse saadanne Bygninger mod Kongens Befaling er opsat, og paa hvad Maade saadan Bevilgning er forhvervet, saa og om de endnu vil erklære dennem samme Træbygninger at borttage og Grundmur eller Bindingsværk at opsætte i deres Sted. I vidrig Fald skal de straks forføie sig ud af Fæstningen. Alene de, som vil bygge af Sten, faar drive Kjøbmandskab i Byen. Kommandanten kan befale Borttagelsen af Træhuse, Hytter og Bygninger,

[1] Se Wessel Bergs Reskriptsamling, samme Sted.

[2] Det kan ikke have havt den forønskede Virkning, at Regjeringen tilstod Skattefrihed i 30 Aar for dem, som byggede Huse af Sten, i 20 Aar for dem, som byggede af Tavl eller Bindeværk. (Se Reskript af den 21de Marts 1674 i Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 93).

[3] Norske Tegnelser, 1682, S. 277.

som er farlige for Fæstningen. Da kom der Fart i Borgerne, som straks indsendte en Supplikation om Bebyggelsen og om Byens Opkomst; denne blev allerede den 18de Februar oversendt en Kommission[1], som bestod af Gyldenløve, Holger Vind, Michael Wibe, Albert Gyldensparre og Nils Bentzon. Den 25de April udgik saa næste Brev til Statholderen om Frederikstad[2]. Det var nu blevet klart, at Christen Jensen[3], Lagmand i Frederikstad, skulde være Aarsag til, at Byen med stor Omkostning maatte forandre sine opførte Træbygninger, »idet han Anno 1674, da Borgerskabet alt havde begyndt og vare villige til at følge Vores allernaadigste Vilje og Anordning med Stenhuse at lade opsætte, foruden Magistratens Videnskab, som en Fuldmægtig skal have ladet sig bruge og ved vrange Beretninger forhvervet Vores allernaadigste Tilladelse, at Træhuse der sammesteds maatte opbygges«. Nu maatte Lagmand Christen Jensen ned til Kjøbenhavn og der stande til Rette. Det endte med, at Kongen dog fik vise sin Mildhed mod Frederikstad. Den 25de April 1682[4] udgik Anordning om Frederikstads Bebyggelse, og denne fastsatte atter af Hensyn til Fæstningen, at der kun maatte bygges Stenhuse. Nogle Maaneder efter[5] sendtes til Statholderen Brev om, »hvorledes med Frederikstad Bygninger skal forholdes«. De bedste Huse af Træ og Bindingsværk skal faa staa nogen Tid; men »de smaa Hytter og Huse, som staar Fæstningen til Præjudits, for hvis Træbygnings Skyld de andre Huse end og største Fare formedelst Ildebrand ere undergivne, af Byen skulle udflyttes og i Vaterland igjen opbygges«. Stat-

[1] Norske Tegnelser, 1682, S. 287 b. og ff.
[2] Norske Tegnelser, 1682, S. 304.
[3] Dansk Biografisk Leksikon, B. VIII, S. 401.
[4] Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 109.
[5] Den 12te August 1682; Norske Tegnelser, 1682, S. 325.

holderen skal forordne to upartiske Kommissarier, som med Præsident, Borgermestre og Raad skal afgjøre, hvilke Huse skal flyttes — senest inden næste Foraar; de skal ogsaa indsende fornøden Efterretning til Danske Cancelli. Dette var det sidste Ord — indtil næste Bybrand! Efter denne blev udsendt to nye Reskripter[1], den 5te Juli 1690 og den 21de Marts 1691, om Frederikstads Bygninger; atter indskjærpedes, at i Frederikstad maatte herefter ikke bygges noget Træhus med Stok paa Stok, og at »i de ved Volden, til at logere Soldaterne udi, byggede Barakker, maa hverken være Bager-Ovne eller Marketentere, men al den Næring, som derved kan haves, skal Borgerskabet alene nyde«. Regjeringen blev ikke træt af at gjentage tiltrods for sin Vanmagt, Borgerne var omtrent lige lidet lovlydige, indtil de atter fik føle Følgerne af sin Ligegyldighed og Modstand mod Kongebudene. Det her anførte giver et godt Indblik i Enevældens Bypolitik ved dens Forsøg paa at sammensmelte Hensynene til Fæstningen og til Byen; dog var det altid saa, at Hensynet til Byen maatte vige for Hensynet til Fæstningen.

I hvilket indbyrdes Forhold levede saa Soldaterne og Borgerne? Da der for en Del manglede Barakker[2], var mange indlogerede hos Borgerne, som dog var lidet tilfreds dermed[3]. Endnu større Misnøie voldte det her[4] som andensteds, at Soldaterne gav sig af med Haandverk og derved udkonkurrerede de skatydende Borgere.

---

[1] Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 215 og 221.

[2] Gyldenløves Betænkning om Supplikationen af den 21de Oktober 1672; Garnisonen skal da forstærkes.

[3] Samme Supplikation.

[4] Sammesteds heder det: »Guarnisonens Soldater imod Recessen bruger Haandværk, Kjøbmandskab, Bryggen, Bagning til Udsal, mange fattige Borgere til Forprang og Aftrængsel fra deres Næring, de skulle have at skatte og skylde af.«

Tydelig kom dette tilorde i de Angivelser, som endnu findes[1] fra 1699—1700 i Anledning af Kop-, Heste- og Ildstedskatten. Her klagede en Glarmester og en Skrædder over Soldaterne, som hindrede dem i deres Haandverk. Det er dog utvilsomt, at Militærlivet i Byen ogsaa fremmede Høkerhandelen, selv om det meste, som behøvedes til Fæstningen, indkom som Naturalier i Korn og Kjød. Der faldt, særlig i Krigstider[2], ikke saa lidet af i Bestillinger paa Brød, Smør og Øl.

I Krigsaarene 1657—1660 var der ingen fast Garnison i Frederikstad; af Bilagene[3] til Generalkrigskommissær Schinkels Regnskaber for disse Aar fremgaar dog, at der har været mange Tropper i Frederikstad i disse Aar. Der er ogsaa bevaret Kvitteringer fra Indbyggerne for Betaling for Logement og Traktement til Soldater. Men disse Tropper var som oftest kun kort Tid i Frederikstad og blev hurtig overført til Halden, Svinesund, Bergs Kirke eller Oddevald.

Ikke længe efter Krigen maa Frederikstad have faaet fast Garnison. I 1664 laa Oberst Skades Kompani her; Kommandanten hed da Johan Eberhardt Spechhan[4], siden forekommer i Regnskaberne Oberst Storm

---

[1] I Rigsarkivet.

[2] Breve af den 20de Februar 1675 til Borgemester og Raad i Frederikstad fra Statholderen; samt af den 17de April 1678. Meget Proviant blev ogsaa bragt fra andre Byer, f. Eks. Skien.

[3] I Rigsarkivet. Der findes Kvitteringer fra den 19de April, den 17de Oktober og den 27de December 1658, den 2den, den 3die, den 4de, den 7de og den 21de Januar, den 24de Marts, den 1ste August 1659. Ved Aarsskiftet 1659—1660 ligger et Kompani Dragoner i Frederikstad. I 1660 findes 21 Kvitteringer for Udbetalinger til Tropper, som opholdt sig i Frederikstad.

[4] Frederikstad Bytingsprotokol for 1664, S. 24, S. 30—34.

og en Række Officerer. Af Tingprotokollen fremgaar det, at der havde været megen Ubehagelighed for Borgerne forbundet med at have Soldaterne i Byen. En Gang blev Byens (Borger-)Kaptein overfaldt i sin egen Stue af to Soldater, en svensk og en fransk; Kommandanten negtede at møde i Retssagen, han sagde, at han »intet havde med deres Byeraadstue at bestille«. Følgende Samtale mellem en Borger og en Soldat, som raaber denne an, er bevaret. Borgeren: »Hvad haver I med Frederikstads Borgere at bestille? Maa jeg ikke ro? Hvad haver de med os at bestille, de Hunsfotter?« Soldaten: »Tager du ikke iland, saa skal jeg skyde en Bøssekugle igjennem dig.« Borgeren fandt det nu raadeligst at lægge til Land med sin Baad, og det viste sig, at han i sin Baad tilfældig havde en Kiste med ufortoldet Tobak, som han (Borgeren) troede var fortoldet!

3. Frederikstads Folkemængde 1660—1699 [1].

Besvarelsen af Spørgsmaalet om, hvor stor Folkemængden var i Frederikstad Kjøbstad i det omhandlede

[1] Alt det her benyttede Materiale findes i Rigsarkivet. J. E. Sars slutter (i Nordisk Universitetstidsskrift, 9de Aargang, 3die Hefte, S. 102, Christiania 1863) af Mandtallet for Familie-Landehjælpen af 1675, at Frederikstads Folkemængde maa have oversteget et Tusinde; men heri indbefattedes ogsaa Moss Ladested (og vistnok ogsaa Sarpsborg, Krogstad og Skjebergkilen). I nævnte Skattemandtal opføres

Frederikstad	i	Klasse	I . . .	11	Skatydere,
	i	—	II . . .	93	—
Moss	i	—	I . . .	3	—
	i	—	II . . .	42	—
Krogstad	i	—	II . . .	2	—
Skjebergkilen	i	—	II . . .	2	—

Helt uformuende er . . . 64 Borgere.

At opføre . . . 217 Familier (J. E. Sars nævner 218) vilde være for meget, da det overveiende Antal

Tidsrum, støder paa mange Vanskeligheder. Der findes ingen Kirkebøger fra Frederikstad saa tidlig, før 1720, hvoraf saavel Barneantal som Dødsfald kunde beregnes. Man henvises da til Skattemandtallene, som er baade mangelfulde og, som det senere skal paavises, vistnok ogsaa for en overveiende Del upaalidelige. Alligevel kan der dog selv ud fra dette Materiale opstilles en Beregning saavel over Folkemængdens Størrelse som dens Aftagen og Vækst, en Beregning, som er den eneste, om end ikke den mest tilfredsstillende. De Skattemandtal, som er bevaret, og som kan forudsættes at have Interesse ved denne Beregning, er følgende:

1) Byfogdens Skattemandtal saavel for Tomteleie som for Byens Skat fra den 29de December 1658 til den 22de August 1659.
2) Smørskatten for 1669.
3) Ordinarie Skat, Princessinstyr og Smørskat for 1670.
4) Ordinarie Skat for 1671.
5) Kobberskatten for 1674.
6) Familieskatten for 1675.
7) Familieskatten for 1676.
8) Familieskatten for 1677.
9) Familieskatten for 1678.
10) Familieskatten for 1679.
11) Princessinstyr for 1680.
12) Folkeskatten for 1681.
13) Folkeskatten for 1682.
14) Kop- og Kvægskat for 1683.

---

af de 64 Borgere ikke havde Familie. For Frederikstad (og der maa Sarpsborg være indbefattet) alene opføres 104 Familier; selv om man regner alle de opførte 64 fattige som Familieforsørgere, kan der ikke regnes mere end 147 Familier i Frederikstad og Sarpsborg uden Moss, hvis det kan sluttes, at de to Tredjedele af de uformuende boede i Kjøbstaden, altsaa ca. 43. Se forøvrigt nedenfor.

15) Krigshjælpen for 1683.
16) Kop- og Kvægskatten for 1686.
17) Kop- og Kvægskatten for 1699.

Værdien af disse Mandtal for denne Beregning staar imidlertid i omvendt Forhold til deres Talrighed. En blot og bar Sammenligning af de Tal, som vilde fremkomme ved at stille Antallet af disse Mandtals Navne efter hinanden, som man kunde gjøre i en moderne Skatteligning, vilde ingen Vei føre. Det er nødvendigt at vurdere deres gjensidige Værdi og saa at tage det paalideligste og nøiagtigste og lægge det til Grund for den videre Beregning, idet hvert enkelt Mandtal siden maa prøves og undersøges i sine Forudsætninger.

Det viser sig da, at det eneste, som kan lægges til Grund for denne Beregning, er Mandtallet for Kop- og Kvægskatten af 1683. Forordningen om en Kop- og Kvægskat i Norge er af den 16de December 1682[1] og inddeler Kjøbstadsborgerne i fire Klasser; i de tre første Klasser skal der skattes af alle Mænd og Kvinder og Børn i Familien efter et bestemt System; i fjerde Klasse skal Børn under ti Aar undtages. I første Klasse opføres for Frederikstad ingen; i de to næste er Forholdet følgende:

1. Voksne Mænd.

a) Gifte Borgere	66	
b) Enkemænd	3	
c) Ugifte Borgere[2]	19	
d) Svende og Læredrenge	6	
e) Præceptor	1	
f) Drenge[3]	33	128

[1] Trykt S. 858 i Kongelige Forordninger under Kong Christian den femte; in 4to. Kjøbenhavn, Wielandts Bogtrykkeri.

[2] Heri er medregnet en engelsk Faktor Mr. Jackson.

[3] I en Familie er kun angivet to Tjenestefolk; her regnet som en Dreng og en Pige.

2. Voksne Kvinder.

g) Gifte Kvinder	66	
h) Enker.	8	
i) Ugifte Kvinder (Søstre, Mødre) .	5	
j) Tjenestepiger	65	
		144

3. Børn.

k) Hos Forældrene	195	
l) Forældreløse	20	
		215
	Tilsammen	487

I disse Egteskaber var der da 66, hvor begge Egtefæller levede.
— 3, hvor kun Manden levede.
— 8, hvor kun Hustruen levede.

Tilsammen 77 Familier.

Af disse var 10 Egteskaber barnløse eller henved 13 paa 100 (12,97 %). Paa samme Maade kan udregnes, at der paa hver Familie, hvis saavel de forældreløse Børn, som de barnløse Egteskaber medregnes, hvad der her er hensigtsmæssigt, var mellem 2 og 3 Børn (2,79 %).

For fjerde Klasse fremkommer følgende Tal:

1. Voksne Mænd.

a) Gifte Borgere	68	
b) Enkemænd	2	
c) Ugifte Borgere	7	
d) Læredrenge	3	
e) Drenge	5	
		85

2. Voksne Kvinder.				
f) Gifte Kvinder		68		
g) Enker.		6		
h) Ugifte Kvinder.	a) Mødre, Søstre	10		
	b) Selvstændige .	1		
i) Tjenestepiger		8		
		——	93	
3. Børn over 10 Aar.				
j) Hos Forældrene		108		
k) Forældreløse		1		

I fjerde Klasse skulde efter samme Beregningsmaade som ovenfor blive: 76 Familier med 212 Børn; dette Tal er snarere for lavt end for høit, naar det tages i Betragtning, at Sandsynligheden taler for, at de i fjerde Klasse lignede Borgere vistnok tidligere end de høiere lignede har sendt sine Børn hjemmefra. At der kun opfostres én forældreløs Slegtning, synes at tyde i samme Retning; imod denne Antagelse kan det ringe Antal Læredrenge i denne Klasse tale, idet netop de smaa Næringsdrivende regnedes hid. Det forsigtigste turde være at lade det fundne Tal staa, skjønt det langtfra er helt sikkert. Ved at lade dette forblive kan den sandsynlige Overvegt for Barneantallet i den fjerde Klasse opveies ved det meget større Antal af Pleiebørn i de to høiere Ligningsklasser.

Som foreløbigt Resultat fremkommer da 877 Personer som nævnte i Skattemandtallet. Det næste Skridt er at udfinde, hvor stort Antal selvstændige skatydende Personer der fandtes efter dette Mandtal; af ovenstaaende Tal beregnes det til 180. Da i dette Regnskab ingen Officer, men vel de civile Embedsmænd var medregnet, kunde Frederikstads Folkemængde i 1683 anslaaes til omkring 900 foruden Garnisonen, hvis det nødvendige Hensyn toges til, at der ganske vist fandtes en hel Del løse Eksisten-

ser, som aldrig rammedes af Skattebreve eller borgerlige Tyngsler. Det skal imidlertid sees, at dette vilde være for hurtig sluttet.

Materialet til Kritik kan hentes fra de øvrige Skattemandtal, selv om disse som Helhed betragtet er slettere og unøiagtigere. Det første Stof til denne Kritik yder det næste (efter Forordning af den 11te December 1685) Kop- og Kvægskattemandtal for 1686, som viser, hvilket svigtende Grundlag disse Regnskaber idethele er for en Beregning af denne Art. Thi skjønt denne Skat var beregnet paa at udbringe meget mere end den forrige, idet de fleste Satser var fordoblede, gav den dog omtrent en Tredjedel mindre; dette Skattemandtal i seks Klasser tællede i Frederikstad 94 Familier. Dette blev ogsaa Rentekamnierets Revision for paafaldende; Magistraten undskyldte sig med, at den først i 1688 var udnævnt, og at Byens Breve var brændt, altsaa noksaa heldig! I det tredie Kop- og Kvægskattemandtal (for 1699) er Officerer og Underofficerer medregnet, men — som det synes — ikke Soldaterne. Her findes opført seks Familier i første, ingen i anden, syv i tredje og Resten i fjerde og femte Klasse; der kan spores en ganske tydelig, ikke ganske uforstaaelig, Stræben efter at komme nedover i Klasserne. De enkelte Tal er:

1. Officerer, Embedsmænd og Borgere	96	[Kun 2 Enkemænd].
2. Enker	10	
3. Gifte Koner	67	[Altsaa 27 ugifte Mænd].
4. Privatpræceptorer	2	
5. Børn over 15 Aar	12	
6. Søstre eller Mødre i Familien .	2	
7. Tjenestegutter	15	
8. Tjenestepiger	43	[Deraf 3 Ammer].
9. Husarme Kvinder	9	

10. Husarme Mænd	7	
11. Skattefri som Gevorbne. . . .	22	[Maa forstaaes som Folk af Frederikstad i Tjenesten].
12. Tilsøs	21	
Tilsammen	306	

I 1699 skulde der da i Frederikstad være kun 106 selvstændige Skatteborgere, deriblandt iberegnet Officerer og Underofficerer. Dette kan dog delvis tilskrives den Ildebrand, som herjede Byen i 1700, det Aar da Skatten skulde betales, dels tilskrives den ovenfor nævnte Evne til at dale i Skatteansættelse, som senere atter skal omtales. Hvis omtrent samme Antal Børn i Forhold til Familiernes Antal 79 kan ansættes i 1699 som i 1683, bliver den samlede Sum i 1699 omtrent 524, eller hvis man ikke regner med de indrullerede Soldater og Matroser, under 500, et Resultat som viser, med hvor stort Forbehold og med hvilken Tvil disse Tal idethele maa behandles, hvis derigjennem skal kunne opnaaes noget.

Skattemandtallet for Kop- og Kvægskat synes ved en Sammenligning mellem Navnene at have gjældt Frederikstad og Gammelbyen, derimod ikke Moss. Dette bestyrkes ved en Sammenligning med Mandtallet over Krigshjelpen for 1683; der opføres nemlig: i Frederikstad 152 Navne, i Skjebergkilen 4, i Gammelbyen 35, og paa Moss 46.

I Mandtallet for 1686 er Moss opført særskilt, derimod ikke Gammelbyen.

Byens Folkemængde skulde efter dette ikke have vist nogen synderlig Fremgang eller Tilbagegang. Hvis Skattemandtallene kunde betragtes som helt paalidelige, vilde der kunne paavises visse Perioder eller ialfald nogen Aftagen i Folkemængde efter Bybrandene og under Krigen.

I 1659 opførtes for Tomteleie i Frederikstad 176, i Sarpsborg 20 Navne, i Mandtal for »Byens Skat« opførtes i Frederikstad 153 Navne. I Smørskatten for 1669 opførtes i Frederikstad 151 Navne, i Sarpsborg 23 Navne, nøiagtig samme Tal som i Princessinstyren for det følgende Aar.

Bedre Grundlag for Byens Folkemængde i 1670 giver Byskatteregnskabet, som indeholder 184 Navne for Frederikstad og 33 for Sarpsborg. I Tiaaret 1660—1670 synes Byen at være gaaet frem med 31 skatydende Familier, Gammelbyen med 13 Skatydere; hvis Skattemandtallets Forhold i 1683 kan benyttes ogsaa her, fremkommer en Forøgelse af omtrent 220 Mennesker paa de to tilsammen, 149 for Frederikstad alene. I 1671 er der i Frederikstad for den ordinære Skat opført 181, for Sarpsborg 44 Navne, som man ser, en ubetydelig Tilbagegang for den første, men forholdsvis stor Fremgang for den sidste.

Kobberskatten for 1674 yder intet brugeligt Materiale. Det næste bliver da at sammenligne Familieskatterne i 1675, 1676, 1677, 1678 og 1679. Derved fremkommer følgende Tal:

Familieskat	1675:	I	Frederikstad betales for		324	Personer.
	1676:	I	Do.	—	- 330	—
	1677:	I	Do.	—	- 289	—
	1678:	I	Do.	—	- 298	—
	1679:	I	Do.	—	- 280	—

Ved at sammenligne Skatyderne i 1675 til Familieskatten med Antallet af Skatydere i 1676, fremkommer

i 1675: 104 Skatydere,
i 1676: 112 Skatydere.

Det større Tal (324—330) kan dog der ligesaa godt betegne en skarpere og nøiagtigere Ligning som Forøgelse i Indbyggertal.

Meget paafaldende er den store Tilbagegang mellem

1675—76 og 1677. Herom gjorde ogsaa Rentekammeret en Antegnelse, som besvaredes af Frederikstad Magistrat med følgende Udtalelse: »Heraf sees klarligen, saaledes denne Byes Indvaanere aarligens svækkes saavel formedelst de bortdøde saa og forfløttede og concorderer med mine adskillige underdanigste Memorialer om denne Bys slette Tilstand, udi Hans Kongelige Mayestæts Skatkammer indleveret, Anno 1676 haver den grasserende Soldater Syge her udi denne lille Bye gjort nogle 60 Enker.« Rentekammerets Tilføielse er kort og klar: »Beroer paa Erklæringen.« Aaret 1678 skulde vise nogen Fremgang, 1679, det sidste Krigsaar atter stor Tilbagegang. Efter Krigen tyder alt paa Fremgang indtil 1683; allerede Mandtallet for Princessinstyren 1680 opviser 173 Navne for Frederikstad og Sarpsborg. For 1683 henvises til de anførte udførlige Beregninger. For Aarene 1684—1686 er Byen fri for Skat paa Grund af Ildebrand og synes, saavidt det kan fremgaa af det mangelfulde Mandtal for Kop- og Kvægskatten for 1686, kun at have havt 94 selvstændig skatydende Borgere og 66 Tjenestefolk. Indtil 1699 mangler Mandtal; Kop- og Kvægskattemandtallet for 1699 er allerede behandlet og synes heller ikke at betegne Fremgang, men snarere stor Tilbagegang.

Saaledes stod da Frederikstad By ved Aarhundredskiftet vistnok med Mure som en kongelig Grænsefæstning, men uden øget Indbyggerantal og uden store Udsigter for Fremtiden, som atter skulde bringe en lang og haard Krig over Rigerne. Vinteren, som førte ind i det nye Aarhundrede, saa mørk ud, og Modet stod ikke høit hos den haardt hjemsøgte Bys Borgere. Byen laa i Aske, og Krigen stod for Døren.

4. Bybrandene.

Langt mere end Krigen og Indkvarteringerne havde Ildebrandene hindret Byens Vækst og ødelagt Borgernes

Velstand. Det er et mørkt Blad af de norske Byers Historie, som her folder sig ud for vore Blikke, sværtet af Brandrøg, men ogsaa farvet med Lidelse og Fortvilelse. Disse Brande vækker samtidig vor Medlidenhed og vor Beundring, Medlidenhed for hvad der under disse er lidt og udholdt med en merkværdig Modstandskraft, — Beundring for den Seighed og Udholdenhed, som blev udfoldet, og som aldrig blev knækket, men hver Gang atter optog Kampen og arbeidede sig fremover — indtil den røde Hane atter gol over Byen. Men dertil, det kan ikke skjules, maa man forbauses over, hvor lidet Regjeringens allerede omtalte Paabud om Bygningerne blev overholdt; der kan undertiden i den Tids Aktstykker spores en vis Tilbøilighed til at skyde fra sig, til at haabe mere end beregne og tænke, til at leve for Dagen.

Den 13de Juli 1672 brændte Frederikstad By ned[1]. Ilden opstod om Natten Klokken to ved Uforsigtighed under Brødbagning til de indkvarterede Soldater ved Voldarbeidet. Den 17de August sendte Vicestatholderen Ove Juel fra Akershus de gjenværende Borgere Befaling »at forsamles og med dennem forfatte noget, som Byen igjen kunde være til Opkomst og Bebyggelse; samt og saa om dens Opbjugning ikke bekvemmeligst kunde ske med grundmurede Huse til Sikkerhed for saadan skadelig Ildebrand, som nu Byen nogle Ganger haver ruineret, hvilket Hans Excellence da siden Eders Kongelig Majestæt i bedste Maader til Befordring ville rekommendere. Saa haver vi ikke andet tord, end jo samme Hans Excellences Befaling efterkomme — —«. Videre heder det om Byens Tilstand: »Dette Aar ligger ikke alene vores ganske Commercij (!) og mesten Delen vores Middel og

[1] Oplysninger om denne Bybrand er hentet fra den ovenfor nævnte Supplikation.

Formue udi Aske, mens endog dertil med er opskaaren vores Byes Enge og Herlighed udi Torv til Volden og Kornet udi Marken af Hester og Creature opædet og nedertrædt.« Borgerne søgte om Toldfrihed i tyve Aar og Frihed for Trælasttiende i samme Tid, hvad Gyldenløve anbefalede, Frihed for ordinarie og ekstraordinarie Skatter i 8 Aar, hvilket tiltrods for Statholderens Anbefaling for otte Aar, kun synes indvilget for to Aar. Endvidere ansøgtes om, at Paabudet om Indflytning til Kjøbstaden af Handlende maatte indskjærpes; Regjeringen indskjærpede meget gjerne, men vistnok uden synderlige Følger. Om Klagen over Indkvarteringen er tidligere talt; Gyldenløve foreslog Forskaansel i Frihedsaaringerne[1].

Ikke tyve Aar gik hen, før Byen endnu en Gang brændte. Den 11te April 1690 blev Frederikstad eller en Del af Byen lagt i Aske[2]. Hvor stor Branden var, er ikke bekjendt; dog er en Del af Byens Breve strøget med, men ikke, som i 1672, hele Byens Kasse.

Ti Aar efter, den første Juli 1700, brændte atter Frederikstad[3]. Næsten alle de bevarede Breve for Aar 1700 om Kopskatten fra Frederikstad for 1699 taler om den Skade, som blev forvoldt, saa det tør sluttes, at denne Brand har været meget stor. Der var Borgere, som i de to sidste Ildebrande to Gange havde mistet sine med megen Omkostning opbyggede Vaaninger; to Gange havde én ogsaa mistet sine Skibe paa Søen og bad om Forlindring. En klagede endog over, at han ikke var kommet

---

[1] Betænkningen til nævnte Supplikation.

[2] Antegnelserne til Skatten for 1686.

[3] Fremgaar af et Brev fra Proviantforvalteren Claus Marschal af den 20de Marts 1701. Denne Bybrand nævnes her, da den gav Anledning til de senere anførte Oplysninger om Tilstanden i Aarhundredets Slutning. Om en Bybrand i 1684 (se Side 302) findes ingen Oplysninger.

til Næring efter Ildebranden; mange klager, at deres Forretning er næsten ødelagt.

5. Skatterne.

Ikke i noget afspeiler en Tids økonomiske og sociale Liv sig som i Skatterne. Her foreligger det samme Stof til Bearbeidelse, som ovenfor er benyttet til Beregning af Folketal; men er det magert til Beregning af Folketallet, saa giver det til Gjengjæld et meget fyldigt Indtryk af Byens økonomiske Bæreevne, eller maaske rettere svigtende Evne til at skatte. Det skal imidlertid straks være sagt, at det Indtryk, som disse Skatteligninger alene giver, er for mørkt. Det var nemlig saa, at der altid skulde klages og jamres; og Borgerne havde en merkelig Evne til at skaffe sig Lettelser, da det jo var dem selv, som gjennem Taxerborgere lignede, noget som ikke modbevises ved de høitidelige Forsikringer om, at der lignedes ret og rigtig. Fra 1683 til 1699 sank saaledes alle de fem, som havde staaet i anden Klasse, ned i tredie eller fjerde. Tilsvarende havde de før i tredie Klasse skattelagte faaet sig anbragte i fjerde eller femte; Ildebranden i 1700 har nok havt tilbagevirkende Kraft, men sikkert ikke været i den Grad forarmende. Det har da, efter meget at dømme, været netop Betragtninger af denne Art, som har bragt Regjeringen til fra 1696 til 1700 at bortforpagte Konsumptions-, Folke-, Familieskatterne og Kopulationer til Jens Boyesen og Christopher Munck for 2 280 Rigsdaler ialt for Femaaret[1].

Skattetrykket var efter de bevarede Regnskaber følgende:

[1] Brevet af den 31te December 1697 fra Stiftamtmand Stockfleth og Stiftamtskriver Claus Hanssøn, hvori denne Bortforpagtning skeede, er bevaret i Rigsarkivet.

1663—1668 Byskat aarlig 300 Rigsdaler.
1666—1668 Smørskat aarlig 500 Rigsdaler[1].
1664—1666 Princessinstyr tilsammen 150 Rigsdaler.
1668—1669 Princessinstyr tilsammen 150 Rigsdaler.
1669 Byskat 220 Rigsdaler.
Smørskat 370 Rigsdaler 2 Ort 20 Skilling[2].
1670 Byskat 220 Rigsdaler.
Smørskat 368 Rigsdaler 16 Skilling.
½ Princessinstyr 75 Rigsdaler.
1671 Byskat 220 Rigsdaler.
½ Princessinstyr 75 Rigsdaler.

Fra og med 1672 til og med 1679 blev ingen Byskat eller Proviantskat betalt; der henvises i Regnskabet til Forordningen af den 20de Juni 1673[3] om tyve Aars Skattefrihed. I to Aar slap nu den brændte By enhver Skat. Saa i 1674 blev Skatteklemmen sat om den medtagne By, og den klemte snart haardere end nogensinde, selv om Byen slap de tidligere. Vistnok indbragte ikke Kobberskatten[4] i 1674 og 1675 mere end tilsammen 62 Rigsdaler 2 Ort 20 Skilling; men den fulgtes nu af Skatter,

---

[1] Forordning af den 16de Februar 1666, trykt i Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier udgivne for Kongeriget Norge, Kjøbenhavn 1751, S. 1004; Forordning af den 2den Januar 1667, trykt sammesteds, S. 1011; Forordning af 26de Juli 1667, trykt sammesteds, S. 1017.

[2] Forordning af den 6te Juli 1669, trykt i Gamle Kongelige Forordninger etc., S. 1036.

[3] Den samme, som er nævnt i Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 92.

[4] Forordning af den 31te Marts 1674; denne Skat er intet særlig godt Grundlag for Bedømmelsen af Formuesforholdene, selv om den er det eneste. Folk foretrak dengang at anbringe sine Penge i faste Eiendomme paa Grund af de foranderlige Myntforhold. Smlgn. Axel Nielsen, Specier — Kroner — Kurant, S. 11, Kjøbenhavn 1907.

som maatte ødelægge al Velstand og bryde ethvert Mod. I Femaaret 1675—1679 — Krigsaarene — betalte Frederikstad 6652 Rigsdaler 2 Ort 2 Skilling i Skatter; først i alle fem Aar Familieskatten[1] tilsammen 1457 Rigsdaler, dernæst aarlig i de tre sidste Krigsaar 1710 Rigsdaler 3 Ort 18 Skilling i Krigsstyr[2].

Efter Krigen lettedes Skattetrykket i høi Grad; i 1680 var det samlede Skattebeløb 450 Rigsdaler[3]. I 1683 ved de nye Krigsforberedelser blev der paalagt tre nye Skatter:

1) Krigshjælp, som indbragte 647 Rigsdaler 23 Skilling.
2) Kop- og Kvægskat . . . 555 Do. 2 Ort 2 Do.
3) Baadsmands og Bartskjærs Kiste . . . . 292 Rigsdaler.

Tilsammen blev der efter den kongelige Godkjendelse af den 11te Januar 1687 betalt fra Frederikstad i Aarene 1663—1683: 14 179 Rigsdaler 2 Ort 6 Skilling, hvoraf dog en Restants paa 2045 Rigsdaler eftergaves, saa Summen skulde blive 13 860 Rigsdaler, naar nogle mindre Beløb var fratrukket.

I Mellemtiden 1681—1682 synes kun Folkeskatten at være betalt med tilsammen 65 Rigsdaler 3 Ort 22 Skilling; i 1683 var Folkeskatten 38 Rigsdaler.

For de ni Aar 1685 til 1693 betaltes i direkte Skatter kun 1416 Rigsdaler; i Godkjendelsen af Byens Regnskaber af den 14de Oktober 1699 heder det i Anledning af Skatte-

---

[1] Forordning af den 18de Marts 1675.

[2] Ordren til Frederikstad er udstedt den 24de Marts 1677 og rammer 59 Personer, hvoriblandt Officererne, inddelt i 10 Klasser.

[3] Byskat 300 Rigsdaler efter Forordning af den 30te December 1679.

lettelserne[1], at Skatterne er betalt, »saavidt Byen for den slette Tilstand og erlidende Skade af Ildebrand allernaadigst har været efterladt«. Alt, hvad der i disse Aar er paabudt af Skat fra Frederikstad, var Folkeskatten for 1685 med 25 Rigsdaler, Kop- og Kvægskat og Baadsmandskat for 1686 med tilsammen 638 Rigsdaler 22 Skilling, Baadsmandskat for 1689 med 580 Rigsdaler, hvortil endelig kommer Antegnelsernes tilpligtede 173 Rigsdaler. Helt fri for Skatter har Frederikstad været i Aarene 1672, 1673, 1684, 1687, 1688, 1690, 1691 og 1692.

For Aarene 1693—1695 findes ingen Oplysninger i de bevarede Regnskaber.

For de følgende fem Aar var, som nævnt, Skatten bortforpagtet; Forpagtningssummen var tilsammen 2280 Rigsdaler, dog saaledes at Summen de to første Aar skulde være 600 Rigsdaler aarlig, i de tre sidste 760 Rigsdaler, hvilket skulde tyde paa, at Skatteevnen atter begyndte at øges i Slutningen af 90-Aarene.

Alle de Tal, som her er givet for Skatterne, gjælder under ét Frederikstad, Moss, Sarpsborg, Krogstad og Skjebergkilen. Den nøiagtigste Adskillelse mellem de forskjellige Summer er givet ved Mandtallet for Krigshjælpen i 1683; her betalte

Frederikstad .	484	Rigsdaler	2	Ort,
Skjebergkilen .	6	Do.	2	—,
Moss	106	Do.	1	—,
Gammelbyen .	10	Do.	8	Skilling,
Barnepenge . .	39	Do.	2	Ort $14^5/_6$ Skilling.

Deraf sees, at Frederikstad betalte henved 80 Procent (79,8842 %) af det samlede Skattebeløb eller fire Femtedele.

---

[1] De kongelige Resolutioner faldt den 16de Januar 1685, den 26de Februar og 14de Marts 1687, den 6te December 1690, den 31te Januar og den 28de Marts 1691.

Et mørkt Billede giver disse Oplysninger fra en norsk Kjøbstad i det syttende Aarhundredes anden Halvdel. Byen var ikke bare hjemsøgt af Ild; i Krigsaarene maatte den yde direkte Skatter, som virkede saameget mere lammende, som det var en liden Kreds af Mænd, som atter og atter blev lagt i Skat. Naar ikke Byen helt forblødede sig, da skyldtes dette i første Række det ukuelige Initiativ og den seige Udholdenhed, som Borgerne viste, men dernæst ogsaa at Regjeringen, som selv var haardt trængt for Penge, dog saa en Udvei til at lade Byen komme til Kræfter ved Skattelettelser.

6. Privilegierne.

Samtidig med de øvrige norske Kjøbstæder fik ogsaa Frederikstad sine Privilegier fornyede den 30te Juli 1662[1]. Disse adskilte sig lidet fra de øvrige og paabød, at »Hutillere[2] og fremmede Kjøbmænds Handel skal der i bemeldte Frederikstad være afskaffet, hvorover Øvrigheden der i Byen skal have tilbørlig Indseende . .«. Endvidere: »De uden Frederikstad værende Borgere skal flytte til Byen og den bebygge; men Brugen paa de Steder, hvor de fraflytte, have de ved deres Tjenere at fortsætte og

---

[1] Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 22.

[2] Ordet findes ikke i de moderne nordiske Sprog. Dets Betydning kan forstaaes, hvis det er det samme som *Hutler*, som brugtes dengang netop i samme Forbindelse. [Kalkar: »Hutler: norsk kludrer, hudler, cerdo (latin cerdo, -inis, m. simpel haandverksmand el. anden næringsdrivende). Sammenlign tysk hudler.« Frederik Tamm, Etymologisk svensk Ordbok, B. I, S. 322: »i avs. på betydelsen av huttla i svenskan är tänkbart, att man får utgå närmast från en äldre betyd. schakra, narra någon til köp av skräpvaror«. Ordet staar da i Forbindelse med nht. hudeln; se Falk og Torp, Etymologisk Ordbog, B. I, S. 185 under Artikel »Forhutle«].

forvalte lade«. Det er meget tvilsomt, om disse Privilegier havde den forønskede Virkning; allerede ovenfor er i en anden Forbindelse omtalt Borgernes senere Klager, som synes at vise, at Forholdene i Handel ikke blev forandrede ved disse Privilegier, som vistnok var ment at skulle indlede en ny Tid i de norske Byers Udvikling. Det viste sig her som paa mange andre Omraader, at Regjeringens Evne til at bringe sine Befalinger til Efterlevelse ikke svarede til dens gode Vilje, og at dens juridiske Enevælde slet ikke svarede til dens virkelige Magt.

Kun ti Aar gik, før Frederikstad fik Tillæg i sine Privilegier[1]. Det tør sluttes, at der havde været Stridigheder mellem Byen og Strandstedet Græsvik ovenfor Vesterelvens Udløb; men denne Gang tabte Byen, idet det blev fastslaaet, at »Græsvik maa herefter beseiles, og Skibene sammesteds, som af Arilds Tid haver været brugeligt, lades og losses«. Efter nogle betydningsløse Bestemmelser fulgte et Paabud om, at »enhver, som nogen øde Plads haver i Byen, skal den inden Aar og Dag med god og dygtig Kjøbstæd-Bygning bebygge; eller, hvis han ikke selv kan, da Samme til Bebyggelse afhænde«. Om dette Paabud frugtede, ved man ikke; det var ogsaa det bedste, om det ikke virkede, da den, som byggede straks, vilde seet sit Hus i Aske det følgende Aar.

Atter efter nogle Aars Forløb — i 1682 — fik Byen et nyt Tillæg i sine Privilegier[2]. Denne Gang fik Frederikstad *ius asyli* for Fallenter og Religionsfrihed[3] for andre Religioners Bekjendere (undtagen Jøder, Socinianere og Photinianere). Kongens Løfte om at indfri de Bildters 17 Sager

---

[1] Den 17de August 1671; Wessel Bergs Reskriptsamling, B. I, S. 72.

[2] Den 25de April 1682; sammesteds S. 109.

[3] Kan sættes i Forbindelse med Statholderens ofte aabent udtalte Taalsomhed i religiøse Anliggender.

og at overlade disse til Borgerskabet, blev aldrig indfriet[1]. Mere værdifuld var Tilladelsen til at indføre Varer landværts uden at betale Konsumtion.

Dette var de Privilegier, som skulde styrke Handelen og derved give Byen Styrke til at bære den vistnok temmelig anstrængende og byrdefulde Ære at være den kongelige Grænsefæstning, som tilligemed Frederikshald skulde bøde af for det haarde Stød af en Krig. Det ligger da nær at spørge, om Handelen tog det ventede Opsving. Det er meget tvilsomt, om Byens Handel gik noget frem i det her omhandlede Tidsrum.

Det, som var Frederikstads fornemste Udførselsartikel, var Trælast. Heraf udførtes

i 1668:	362 100	Deler[2],
i 1671:	533 100	— ,
i 1672:	144 950	— ,
i 1673:	347 340	— ,
i 1674:	519 430	— ,
i 1675:	417 830	— [3],
i 1676:	146 700	— ,
i 1677:	429 600	— ,
i 1678:	367 960	— ,
i 1679:	457 160	— ,
i 1680:	mangler,	
i 1681:	mangler,	
i 1682:	489 600	— ,
i 1683:	mangler,	
i 1684:	487 200	— ,
i 1685:	380 600	— ,

[1] Hafslunds Sagbrug ved Sarpen.

[2] Tallene er fra de i Rigsarkivet værende Toldregnskaber 1660—1699, som er meget ufuldstændige.

[3] J. E. Sars, anførte Skrift, S. 102 anfører for 1673—75 i Gjennemsnit 430 000 (efter denne Beregning 428 300).

i 1686:	335 050	Deler og 403 Tylvter Grandeler,			
i 1687:	415 500	— ,			
i 1688:	287 986	— ,	[Trælast- og Tjæretienden	1585	Rdlr.],
i 1689:	204 050	— ,	[— - —	1130	»],
i 1690:	237 150	— ,	[— - —	1366	»],
i 1691:	123 600	— ,	[— - —	624	»],
i 1692:	366 000	— ,	[—. - —	937[1]	»],
i 1693:	175 700	— ,	[— - —	962	»],
i 1694:	187 300	— ,	[— - —	1103[1]	»],
i 1695:	mangler,		[— - —	1438	»],
i 1696:	350 900	— ,	[— - —	2083	»],
i 1697:	mangler,				
i 1698:	mangler,				
i 1699:	275 500	—.			

Den i Frederikstad hjemmehørende Skibsflaade var ikke stor; i 1672 maalte 9 Skibe tilsammen $464^3/_4$ Læster, og af disse eiede Vicelagmand Verner Nilsen to alene og et med sin Svoger, tilsammen med 210 Læster, og Anders Bildt paa Næs et paa 68 Læster. Det største Skib (112 Læster) eiedes af Iver Børgesen. Aaret efter var der 11 Skibe med $656^3/_4$ Læster; deraf eiede Verner Nilsen 4 Skibe, $374^3/_4$ Læster, og Anders Bildt paa Næs det ovenfor nævnte. I 1674 solgte Verner Nilsen sit største Skib til England, men gik straks igang med at bygge et nyt; ogsaa to andre Skibe blev samme Aar solgt did. Anders Bildt bygger et nyt paa 68 Læster i 1674 og et paa 30 Læster i 1675; han var et Eksempel paa, at Datidens adelige Sædegaardseiere vel vidste at udføre sin egen Trælast i egne Skibe.

---

[1] Disse to Tal virker forvirrende; i Antegnelserne tilpligtes 217 Rdlr., saa der maa have været Unøiagtigheder; Forholdet kan ogsaa bero paa Tiendefrihed efter Ildebranden eller paa priviligerede Sagbrugs Udførsel, som altid regnedes med.

Trælasthandelen gik sin Gang ogsaa under Krigen; der blev desuden opbragt to svenske Skibe, som Kommandanten solgte til Borgere. Kommandanten lod ogsaa bygge et Handelsfartøi for egen Regning.

I Frederikstad løb ind efter de bevarede Angivelser, i 1675: 52 udenlandske Skibe, 24 »vores egne og norske«; i 1676 derimod kun 22 fremmede. Dette Aar var, saa synes det i alle Henseender, den dybeste Nedgang i Trælast, i Skatter, og dertil den ulykkelige Krigens herjende Syge. Endnu mindre var, som det sees, Trælastudførselen i 1691 efter den store Brand. Meget uregelmæssigt var Tallet af fremmede og indenlandske Skibe i Frederikstad. I 1694 kom ind og ud 18 norske, 1 fransk og 2 hollandske Skibe; i 1698 var der 7 indenlandske Skibe, 11 hollandske, 35 engelske og 3 franske. Efter dette at dømme foregik Byens Trælasthandel for den væsentligste Del med Skibe, som var i Udlændingers Hænder. Dog maa atter betones, at dette er et for lidet Materiale til at drage almindelige Slutninger.

I 1680 var Frederikstads Flaade paa 714 Læster. Stigningen skyldtes Verner Nilsen, som da havde faaet et stort nyt Skib, en Pinas paa tre Mers og maalt til 284 Læster; det var Defensionsskibet »Den Norske Løve«, som var bygget i Norge, og som da skulde afgaa til Spanien. Ellers var Flaaden gaaet tilbage, idet to Skibe var forulykkede og strandede. I 1686 var den samlede Drægtighed 712 Læster, af hvilke Verner Nilsen var Eier eller Medreder til de 425 og Iver Børgesen til et Skib paa 161 Læster. De øvrige Skibe var smaa; af dem eiede Generalmajor Cicignon et paa 5 Læster, kaldet »Den røde Drage«. Ikke mindre end to af alle ni hed »Sanct Olluf«.

Den store Vanskelighed ved Behandlingen af de Tiders økonomiske Historie er det Indtryk af Mangelfuldhed og tildels ogsaa Upaalidelighed, som det her benyttede

Materiale giver. Der findes endog ikke altid helt lige Tal, hvor der findes to Angivelsr af det samme. Dertil kommer endnu et: De sterke Svingninger kan ikke bare forklares ud fra den ene Bys Liv. Internationale Trælastpriser, Traktater og Svingninger paa det europæiske Pengemarked har visselig havt sin Indflydelse da som nu. For helt at forstaa dette, eller ialfald for at søge at trænge ind heri, er det dog nødvendigt at have ganske anderledes omfattende Oplysninger, end der nu foreligger bearbeidede[1]. Men for Frederikstads Handel var i det syttende Aarhundrede vistnok Tiden mellem Kjøbenhavnerfreden og den Skaanske Krigs Udbrud den bedste Tid; siden synes det at være gaaet tilbage, en Tilbagegang, som allerede i 1672, tre Aar før Krigen, var indvarslet ved Byens Brand. Endvidere synes det af de her givne Oplysninger at fremgaa, at Storhandelen maa have været i Hænderne paa ganske faa, saavel borgerlige som adelige Trælasthandlere og Skoveiere; Verner Nilsen har vistnok indtaget omtrent samme Stilling til Frederikstad, som Anders Madssøn til Tønsberg, Nils Adeler og Claus Anderssøn til Skien og Gyldenløve til Larvik, — de var alle de dominerende Handelsherrer.

Af anden Udførsel var der kun rene Ubetydeligheder anført i Toldrullerne: nogle Skippund Stangjern, omkring et Hundrede Tønder Tjære og en ringe Del Huder.

Saameget rigere er Listen over Indførselen. Disse tørre Tal, som her kan hentes[2] fra Regnskaberne, kaster alligevel et ligesaa klart Lys over Borgernes Levevis i

---

[1] Smlgn. dog L. Daae, Det gamle Christiania, S. 57, om Londons Brand og dens Indflydelse paa Norges Trælasthandel. Endvidere: A. Collett, Gamle Christianiabilleder, S. 138.

[2] Her anføres væsentlig Tal fra 1668, som var et jevnt Middelaar; til Sammenligning anføres enkelte Tal fra den brandlidte By i 1672 og 1673.

en norsk By i det syttende Aarhundrede, som om der havdes malende Skildringer. Tolden indbringer aarlig over ti Tusend Rigsdaler[1]. 84½ Anker Brændevin, 13 Okshoveder, 20 Ankere fransk Vin, 1056 ℔ Perstobak (Røgtobak), 20 ℔ »Tyk« Tobak og 648 ℔ »Smal Rultobak« viser, at Byen ikke for intet var Garnisonsby, og vistnok ogsaa, at Tobak og Vin heller ikke i den civile By og Omegn var ukjendte Nydelsesmidler. I 1672 indførtes 2169 ℔, i 1673: 2013 ℔ Tobak; i det sidste Aar opføres kun 4½ Anker fransk, 4 Anker Kornbrændevin, saa Angivelserne varierer sterkt. En videre Opregning af indførte Varer bestyrker den Antagelse, at det tiltrods for alle Klager dog ikke har været en altfor kummerlig Tilværelse, som her blev levet. Af Malt blev tilvands indført 346 Tønder; Ølbrygning var da meget almindelig; kun ubetydeligt blev indført (i 1668: 31 Tønder Rostocker, 1 Tønde engelsk Øl). Af Mel blev i det anførte Aar ikke meget indført: 271 Tønder Rug, 2½ Tønde Hvede, 64 Tønder Byg, 50 Tønder Skotsk Havremel, hvortil kan regnes Rostocker Langbrød for 5 Rigsdaler. Af Fisk findes anført: »Flambske Sild« 161½ Tønder (Told 20 Rdlr. 6 Sk.), Torsk 6½ Tønder, tør Flyndre (fra Dan-

[1] Nogle Tal fra Toldregnskaberne:

1668:	10 605	Rdlr.
1670:	12 941	—
1671:	12 036	—
1679:	10 140	—
1680:	11 139¾	—
1681:	10 211¾	—
1682:	11 321	—
1683:	11 192	—
1684:	11 325	—
1685:	10 694	—
1686:	9 095	—
1687:	8 831¾	—

mark i 1671) for $8^1/_2$ Rigsdaler. Saltet Kjød (for 18 Rigsdaler) og »saltet Callun« (for 2 Rigsdaler) var vistnok ikke meget yndede Spiser.

Alene staar 14 000 Tagsten i 1668, men 29 0000 i 1671, i 1672: 20 000 Mursten, i 1673: 8 000 Tagsten, 34 000 engelske Mursten.

Ogsaa en Række finere Kolonialvarer peger, dog paa en mere tiltalende Maade end Brændevinen, mod en vis Velstand. Svedsker (902 ℔, i 1673 kun 132 ℔), Rosiner (to Sorter: 1) $2^1/_2$ Kneff, 2) 21118 ℔), Ris (164 ℔), Peber (62 ℔), Mandler (64 ℔), Muskateblum (25 ℔), Nelliker (3 ℔), Figen (354 ℔, i 1672: 148 ℔), Cardemom (1 ℔ 30 Lod), Limoner (300 Stykker). Dette er jo faa og smaa Tal i Sammenligning med, hvad der i Nutiden indføres; men det maa erindres, at der her kun er Tale om et Folketal som i én Leiegaard i en Storby. Der nævnes en hel Del Kjøbmænd i Skattemandtallene, om hvem det siges, at de drev et »lidet« Høkeri eller en ligesaa »ringe« Handel med Tobak, Brændevin og Vin. Nogen egentlig Kro nævnes ikke i de her gjennemgaaede Kilder, men vel Gjestgiverier.

I det store og hele kan disse Toldruller og det, som deraf kan sluttes, sætte nogle lysere Farver til det mørke Billede, som før blev tegnet. Vistnok var der ingen merkbar Fremgang; men Trælasthandelen var dog en sikker Indtægtskilde, selvom de Bildters sytten Sager paa Hafslund, som siden kom i Verner Nilsens Eie, havde Tiendefrihed og ikke hørte under Borgerskabet. Det sees ogsaa, at Frederikstads Borgere forpagtede Sagbrug ved Sarpsfossen.

Tømmeret skulde engang fremskynde Byens Vækst, som kongelige Forordninger og Privilegier ikke magtede og heller ikke kunde magte at fremme tiltrods for al god Vilje.

7. Sociale Forhold.

Ligesom Toldrullerne kastede et Lysstreif over de daglige Livsforhold i den lille By, saaledes giver Skattemandtallene mange Oplysninger om de sociale Forhold, som dens Indbyggere den Gang levede under, foruden hvad der allerede ovenfor under Afsnittet om Folkemængden fremgaar.

Der fandtes et Raadhus, men ingen Toldbod i Byen; idethele var Forholdene smaa og enkle, som det fremgaar ogsaa af det foregaaende. Der fandtes kun én Mand i Frederikstad, om hvem det kunde siges, at han var virkelig rig, nemlig Kjøbmanden og Godseieren Verner Nilsen[1]; alene den Sum, han betaler (547 Rdlr. 2 Ort) i Krigsstyr i 1677, er henved en Tredjedel af Byens samlede Krigsstyr (1710 Rdlr. 3 Ort 18 Sk.). Den eneste Maalestok for Formuerne og deres Fordeling giver Kobberskattemandtallet af den 31te Marts 1674[2].

To	lignes	i 3000	Rigsdalers	Middel,	
en	—	i 2000	—	—	,
fem	—	i 1500	—	—	,
to	—	i 1000	—	—	,
fire	—	i 600	—	—	,
fem	—	i 500	—	—	,
tre	—	i 400	—	—	,
syv	—	i 300	—	—	,
otte	—	i 200	—	—	,
en	—	i 150	—	—	,
en og tyve	—	i 100	—	—	,
fem og firti	—	i 50	—	—	,

[1] Norske Samlinger, B. II, S. 472. Dansk Biografisk Lexikon, B. VIII, S. 401 og B. XVIII, S. 397. Stamfader til Familien Werenskiold. Verner Nilsen til Hafslund og Borregaard, Lagmand 1683, død 1697, gift med den rige Lagmand Christen Jensens Datter.

[2] Om denne Skat se Anmerkning 4, S. 306.

Et endnu fattigere Indtryk gjør Fortegnelsen over Rentepengeskatten i 1699. Det høieste Beløb, som nogen da har paa Rente, er 1162 Rigsdaler, en anden har 1150 Rigsdaler, to har 1000, de øvrige mindre Summer, lige ned til 10 Rigsdaler. Nøiere betragtet giver imidlertid disse Ligninger en god Oplysning om, hvor langt man kan tro dem; de tre høiest lignede er Enker. At slutte, at Enkerne i Frederikstad dengang var de mest velstaaende, vilde være helt at bringe Forvirring ind i Begreberne. Langt bedre er det heraf at slutte, at de Penge, som her blev lignet, var de, som ikke kunde skjules.

I 1683 var de tidligere Raadmænd Iver Børgesen og Nils Christensen de rigeste og betalte 100 og 50 Rigsdaler i Krigshjælp; dernæst kom Præsident Cramer og en tredje tidligere Raadmand Thor Gundersen med 20 Rigsdaler. Ogsaa Officererne var blandt de første paa Skattelisterne; i 1699 var alle i første Klasse Militærpersoner.

En anden Maalestok for Velstanden kan Antallet af Tjenestefolk være. Men ogsaa disse Tal varierer saa sterkt, at de kun med største Forbehold kan anvendes. I 1681 skulde der saaledes være i første Termin 42 Familier med 76 Tjenestefolk, i anden Termin kun 35 Familier, som havde Tjenestefolk. I 1682 opføres saa 67 Familier med 112 Tjenestefolk! I 1683 var paa de tidligere omtalte Mandtal opført 111 Tjenestefolk, saa de to sidste Tal vistnok tør betragtes som de korrekte. I 1681 nævnes 150 Familier, som ingen Tjenestefolk havde. Det største Antal Tjenere i 1684 havde Madam Bang, som i sit Hus havde to Drenge og to Piger, Tolderen med to Drenge og én Pige, Præsidenten med én Dreng og to Piger ligesom Kapellanen og Proviantsforvalteren.

Blandt Byens civile Embedsmænd indtog Præsidenten den første Plads. Da Præsident Cramers Skjæbne som Embedsmand var meget karakteristisk, kan den her næv-

nes. Hans Løn fra 1670—1672 var aarlig 200 Rigsdaler, efter Branden 400 Rigsdaler; men han var da ogsaa en af de mest udnyttede Skatteborgere og maatte dertil holde to mønsterfærdige Ryttere, maatte betale 80 Rigsdaler i Princessinstyr og dertil yde 40 Rigsdaler til det vestindiske Kompagni. Han kom som saa mange andre dengang i Underskud; Rentekammeret fandt, at han havde taget formeget for sig selv, og de tilpligtende Beløb vokste fra 400 til over 700 Rigsdaler ved Rente og Rentes Rente. Cramer maatte til Kjøbenhavn, og her affattede han en Supplikation om, at Kongen af Naade for disse Penge vilde tage imod en gammel gylden Orden og Ring, som Cramer i sin Tid havde kjøbt, »og Resten af min Gjæld af Kongelig Naade for mig og min Kones lange og allerunderdanigste Tjeneste paa 14 Aar, vi det Kongelige Hus obvartet, allernaadigst efterlade«. Han med Kone og Børn havde kun Kongens Naade at leve af. Rentekammeret fraraadede Efterladelsen; men der findes alligevel følgende Paategning paa Forsiden af Cramers Ansøgning:

»Vi haffuer aff Sær Kongl. Naade allernaadigst skienket Supplicanten indmelte Siuff hundrede otte og tiue Rixdaler.

Skreffuet paa vort Slot Kiøbenhaffn d. 4. Dec. 1686.
Christian.

M. Moth.«

Saaledes var det altsaa at være Embedsmand under Enevælden; naar alt andet saa mørkt ud, bragte dog den kongelige Mildhed Lys tilbage, og Cramer kunde fortsætte sin Virksomhed i Frederikstad og tænke med Glæde paa de gamle Dage i Kjøbenhavn og den sidste lille Tur.

Skjæbnen og den kongelige Mildhed var dog sjelden saa enige. Mange af Byens første Mænd blev bragt til

Betlerstaven ved Bybrandene. Borgermester Peder Duns »haver siden Ildebranden siddet udi slet Tilstand, omsider 1685 in Majo bortdød, bestediget til Jorden af andre Folkes Midler, efterladendes sig tvende Døtre udi Armod. Borgermester David Friedlieb haver siden Ildebranden holdt sig oppe hos sine Børn fra den ene til den anden og havt hos dennem sin Underholdning, han døde A° 1694 og blev af hans Børn begraven. Raadmand Ove Anderssøn, en gammel Mand, før Ildebranden af ingen Midler og efter Ildebranden hans Leilighed værre og ikke bedre. Døde 1682. Raadmand Henning Hanssøn haver siden Ildebranden opholdet sig hos sine Børn, haver nu udi nogle Aar holdet ved Sengen, nu en Mand af 70 Aar og kan ikke foruden Hjælp komme fra Sengen«[1].

Af Kvægskattemandtallet af 1686 kan sluttes, i hvilken Udstrækning Borgerne har havt Landhusholdning. I Frederikstad var der i dette Aar: 24 Heste, 57 Kjør, 12 Kvier og 45 Griser og Saubukker. Kun rent undtagelsesvis havde nogen Borger mere end to Kjør.

I Skattemandtallene nævnes to fremmede Faktorer Jackson og Frost, som dog ikke var fast bosiddende. Den første af disse kan maaske have været den samme som den Joseph Jackson, som var blandt Medunderskriverne paa en Supplikation af den 31te Marts 1686, og som nævnes blandt Byens Redere i Skibslisterne; han bosatte sig isaafald senere fast i Byen.

Der var i Frederikstad to Præster. Sognepræsten regnedes i Klasse med Præsident, Borgermester, Tolder og Proviantsforvalter. Han havde sin Præstegaard, hvis Leie Byen betalte; i den var der endog et »Kacheloffn Røer«, saa den var blandt Byens bedste. Anderledes levede Kapellanen; i 1699 fortalte den daværende Kapellan, at han,

---

[1] Af Cramers Svar paa Antegnelserne.

da han var Collega udi Skolen, blev *fere ad incitas redactus.* »Thi førend Menigheden blev noget samlet igjen, og jeg 1692 allernaadigst blev beskikket til Rektoratet, opholdt jeg mig paa to Aars Tid i Kjøbenhavn og imidlertid mig ganske udarmede, og siden har jeg ikkun havt baade ved Rektoratet og Kapellaniet et meget knap og ringe Brød; er excuserit for at have nogen Kapital.« En lærd Mand, som man ser, og dertil humoristisk! Rector Scholae var ugift; det var alle Rektorer i Frederikstad dengang, ikke engang egen Husholdning havde de. Den latinske Skolemester i 1699 skrev: »Den edle Magistrat er nok beviist, at jeg ikke videre har at angive.« Toldbetjenten paastod, at han intet andet havde at leve af end sin Løn, 50 Rigsdaler[1]. Schrøder, »Collega her ved Skolen«, sagde sig at være uden Kvinde og Børn, Hus og Gaard, logerende hos andre; »Indkomsten er alene den ringe Løn, som jeg af min Rektore og Byen for min Opvartning ved Skolen nyder«. Endnu en tredie var det i Byen, der levede som Lærer; Niels Worm sagde, at han ernærede sig ved at læse med »en Del Godt Folks Børn«. Byens Prokurator havde det ikke synderlig overflødigt; han havde »ingen Hustru og langt mindre nogen Husholdning«.

Om Sundhedstilstanden vides lidet. Kun de ovenfor anførte Ord om den »grasserende Soldatersyge« viser, at ogsaa denne By har lidt under Tidens Farsotter. Den her omtalte Sygdom i 1676 var en Petechialfeber med Tilfælde af Blodgang, maaske ogsaa forbundet med Raphani[2]. Garnisonen havde sin Bartskjær, efter Navnet Günter at dømme en Tysker. Nogen Læge vides ikke i denne Tid

---

[1] Stemmer med Regnskaberne; Tolderen havde 200 Rdlr.

[2] Dr. F. V. Mansa, Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, Kjøbenhavn 1873, S. 472.

at være bosat i Frederikstad; det var en Tid, da der i hele Norge fandtes ni Apoteker eller fem flere end i Kjøbenhavn alene. Ogsaa Frederikstad synes at have faaet sit Apotek i 1689[1].

8. Slutning.

Selv om Oplysningerne er faldt spredt og har været ufuldstændige, er det dog muligt ud fra dem at danne sig en klar Forestilling om Byens Udvikling i dette Tidsrum, som begynder med Enevældets Indførelse og slutter med Kong Christian den femtes Død. Det er umuligt at finde nogen Fremgang. Byen staar stille, og dens Velstand lægges øde af Ildebrand. Hvis der skal søges en særlig Grund til denne Stilstand, da maa den være at søge i hele Tidens Opfatning at sammensmelte By og Fæstning, en Opfatning, som dengang var den herskende i hele Europa. Netop i Frederikstads Historie har vi i Norge det mest typiske Eksempel paa et saadant Forsøg.

Som Slutning anføres her det Afsnit af Skildringen af Kong Christian den femtes Reise i Norge i 1685, som angaar Frederikstad[2] som Kjøbstad, efterat Nedskriveren har ofret en lang Omtale paa Fæstningen:

»Friderichs Stads Bye ellers i sig selv er, formedelst den adskillige Gange er afbrendt, ey meget endnu bebygt og færdig, ey heller synderlig Næring eller Handel endnu sammesteds estableret er, og leve Indbyggerne næsten af

---

[1] V. Ingerslev, Danmarks Læger og Lægevæsen, B. I, S. 571; Yngvar Nielsen, De reelle Apoteker-Privilegier før 1814 (i Norsk Magazin for Lægevidenskaben, tredie Række, femte Bind, S. 75). Blandt Koncepter til aabne Breve (den 19de Februar 1689) i Rigsarkivet Privilegium for Johan Henrik Erichs; da han var skattefri, nævnes han ikke i de her gjennemgaaede Kilder.

[2] Vidar, 1889, S. 299.

de derved beliggende Saugbruge; ellers haver Hans Kongl. May^t een anseelig Summa[1] til Kirken foræret, desligeste og bevilget samme Bye til des bedre Opkomst adskillige Frieheder, hvilket Indbyggerne ikke lidet encouragerede.«

Enkelte Bygninger og Voldporte i Frederikstad staar endnu som Minder om den Tid[2]. Det gamle Magasin, Kommandantporten, Voldporten, Færgeporten og to Krudttaarne har alle seet det Liv, som levedes i Norge i Gyldenløves og Griffenfelds Dage. Det var maaske ringere og fattigere end i vor Tid; — men alligevel jo nærmere de kommer en i de samtidige historiske Kilder, des mere synes Datidens Mennesker at ligne vor Tids, saa det bliver saare vanskeligt at afgjøre, hvem har det bedst. Modgang og Sorg, Medgang og Glæde — og saa tilsidst Fattigdom, Sygdom og Død, alt kan vi følge i det smaa og stille i den Tid som i vor egen.

[1] Ringsaker Kirketiende.

[2] C. Plünneke, Fra Fredriksstads Opkomst og Udviklingstid, B. II, S. 4, i Afsnittet: »Grundeiendomsforholde og Bebyggelse«, Frederikstad 1898 (Særtryk af »Fredriksstads Tilskuer«).

TORSTEIN ASKJELLSEN, KALDET RIGE TORSTEIN FRA VOSS.

AF

O. OLAFSEN.

I de Slægttavler, som Gerhard Munthe har meddelt i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie (IV, 596), nævnes en Torstein, en Mand, hvorom Forfatteren maa have været i Uvished, saasom han har et Spørgsmaalstegn ved hans Navn. Han skulde efter denne Slægttavle være gift med Kristina Andersdatter til Vatne og Valvatne omkr. 1470, og de havde en Datter Kristina, som var gift med Erik Orm til Vatne og Valvatne 1523. Mere ved Forfatteren ikke at oplyse.

I sit Værk Familien Kielland har Axel Chr. Z. Kielland meddelt flere Oplysninger om den nævnte Mand. Efter ham var han Søn af en Askjell Torsteinsen paa Voss og var gift med Kristina Andersdatter til Vatne og Valvatne osv. Han har ogsaa hans Tilnavn: Rige-Torstein og bemærker, at han levede endnu i 1516 som en gammel Mand.

Jeg vil her forsøge, om jeg skulde kunne meddele nogle flere Oplysninger om denne Mand og hans Slægt. I Hardanger-Diplomer fra det 16de og 17de Aarhundrede omtales han meget ofte, og der var en temmelig stor Slægt, som stammede fra ham og hans Søster. Han be-

nævnes oftest i disse Diplomer med sit Tilnavn: Rige Torstein, og det sees, at han havde boet paa Gaarden Bjorke paa Voss.

Torsteins Fader Askjell Torsteinsen synes at have været en stor Jordegodseier paa Voss og omtales oftere i Diplomatariet. Saaledes var han i 1427 og 1428 Lagrettesmand paa Voss, og ligesaa i 1438[1]. I 1447 var han med som Vidne ved en Gaardhandel af Magnus Hokenskjold[2]. Samme Aar kjobte han 5 Mamatabol i Hjernes (Jernes) i Bordalen paa Voss[6]. En Askjell Torsteinsen nævnes i 1372 i Tunsberg; det kan vel neppe være den samme Mand, som der her er Tale om[4]. En Askjell Torsteinsen nævnes i 1442 paa Agder[5]; det er vel kanske heller ikke den samme Mand som Askjell paa Voss. Endvidere nævnes i 1435 en Askjell Torsteinsen, som kjobte en Del Jordegods i Leiknes Sogn, Kvinesdal[6]. Om dette er vor Askjell, er meget tvivlsomt; men det ligger nær at antage det, da vi senere faar høre, at Sønnen har Eiendomme her.

Askjell havde to Born, som kjendes, nemlig Sonnen Torstein og en Datter, som maa have været gift med en Olav Olsen. Sønnen blev langt rigere paa Jordegods end Faderen. Han arvede en Del, heder det, efter sine Forældre, en Del efter sine Slægtninge (»Blodsforvandte«), og en Del kjøbte han. Han boede i sine senere Aar paa Bjørke, og sandsynligvis var dette hans Fadersgaard. Som forhen oplyst var han gift med Kristina Andersdatter til Valvatne og Vatne og har rimeligvis med hende

---

[1] Diplom. Norv., I, 716. 763. 764.
[2] Diplom. Norv., II, 773.
[3] Diplom. Norv., VI, 506.
[4] Diplom. Norv., I, 419.
[5] Diplom. Norv., III, 471.
[6] Diplom. Norv., VII, 394.

faaet meget Jordegods. Sandsynligvis har han været gift flere Gange. Torstein eiede Jordegods overalt i Landet, »udi Bergen, Aggershus, Trondhjem og Stavanger«.

Torstein Askjellsen nævnes i et Diplom af 27. Jan. 1484 fra Valle, hvor 2 Lagrettesmænd i Undal kundgjør, at Finn Torlaksen og hans Værmoder Aasa Hugesdatter havde faaet Betaling for noget Jordegods, som Aasas Mand Torstein Askjellsen havde solgt. Dette er de samme Eiendomme, som ovenfor er nævnt i Kvinesdal, og det kan neppe være Tvivl om, at Torstein er Søn af den der nævnte Askjell; men om det er vor Torstein, er mere tvivlsomt. Skulde det være Tilfælde, maatte han ogsaa have været gift med den nævnte Aasa.

Derimod kan der ikke være Tvivl om, at det er vor Torstein Askjellsen, som omtales i Aslak Bolts Jordebog, S. 108, hvor man ser, at han har solgt Jordegods til Erkebispestolen. Hans Gaard paa Stranden i Bergen nævnes 1521[1]. Hans Slægt omtales endvidere i et Diplom af 26. Marts 1490, som indeholder en Lagtingsdom fra Skien om en Del Jordegods i Hallingdal, som en Jens Pedersen havde solgt, men som af Datteren Ragnhilda Jensdatter og Broderen Arne Jensen blev krævet igjen[2]. Her faar vi nogle spredte Oplysninger om Slægten. Svein Arnesen skulde have eiet Jordegodset. Han havde været gift med Kristina Taraldsdatter i hendes første Ægteskab, og Fru Kristina havde arvet det efter sin Moder Adaliis. Svein Arnesen maa have været i Slægt paa en eller anden Maade med Torstein. Vi har et Diplom af 9. Decbr. 1516 fra Elgesæter[3], hvor Torstein Askjellsen søger Kongen om at faa opnævnt en Del Mænd til Dommere angaaende

---

[1] Se Norske Regnskaber og Jordebøger, II, 630.
[2] Diplom. Norv., V, 948.
[3] Diplom. Norv., II, 1055.

hans Arv efter Svein Arnesen, som blev ham forholdt af mange. Vi kjender ikke nærmere til Forholdet mellem disse to Mænd; det skulde vel ikke være saa, at Torstein var gift med denne Kristina? Af Skrivelsen fremgaar endvidere, at Torstein maa have kjendt den senere Erkebiskop Olav Ingebrigtsen, siden han beder om at faa ham til at føre Sagen for sig. Torstein siger her om sig, at han var en gammel Mand, og dette faar man forøvrigt ogsaa Indtryk af. Han synes dog at have levet nogle Aar endnu; men i 1534 omtales han som salig. Han havde Datteren Kristina, som blev gift med Erik Orm, og som maa være opkaldt efter Moderen eller hendes Slægt; hun synes at have bragt Manden Vatne og Valvatne i Medgift. Orm-Slægten synes at have været fra Stavanger oprindelig; i hvert Fald var Orm Eriksen 1490 Lagrettesmand i Ryfylke og boede i Stavanger[1]. Foruden hende havde han en Datter Inga, som rimeligvis har været af et andet Ægteskab, og som synes at have været opkaldt efter Svale Jonsen Smørs Datter Inga. Dersom den ovenfor omtalte Torstein, som var gift med Aasa Hugesdatter, er den samme Mand, som vi her omhandler, har Aasa rimeligvis været hans anden Kone, og Inga er da kanske deres Datter.

Inga var gift med Sjur Matssen paa Tolga. De omtales i et Dipl. af 14. Juli 1534, hvor Sjur Matssen kundgjør, at han paa sin Hustru Inga Torsteinsdatters Vegne var forligt med Erkebispen om det Jordegods, Rige Torstein Askjellsen havde solgt til Nidaros' Domkapitel. Torstein kaldes her Ingas salige Fader. Sigurd hørte til Losnaætten; han havde Brødrene: Samson, Thore, Fartegn og Olav. Sigurd eller Sjur maa være kommet i Besiddelse af Tolga, efterat denne var gaaet ud af Hr. Olav

[1] Se Kielland, Familien Kielland.

Nielssens Æt[1]. Sigurd Matssen og Inga omtales i den Proces om Stølen Nøddeteig, som findes optaget i Norske Samlinger. Det heder her, at Sjur Matssen tidligere havde boet her, og at hans Hustru Inga havde boet her hele sin Tid og var bleven en gammel Kvinde. Dette var i 1597[2].

Rige Torstein maa have eiet en uhyre Mængde Jordegodt rundt om i Landet. I Hardanger og paa Voss eiede han saaledes mange Gaarde. I Nettelandspapirerne, som nu er tilintetgjorte, fandtes der en Extrakt og Forklaring paa en Del Gods i Romsdalen[3]. Her opregnes følgende Gaarde, hvorom der synes at have hersket Tvist med en Anders Baardsen: Mjelva, Haukeberg, Frisvold, Rødven, Bjerke, Sylte, Opsal, Berg, Bergsvik, Talsæt, Silset, Tolaas, foruden en Del, hvis Navne er saa mishandlede, at det er vanskeligt at afgjøre, hvilke Gaarde der menes.

Som vi nedenfor skal se, blev Torstein paa sine gamle Dage skrøbelig og magtede ikke at styre sine vidløftige Eiendomme. Han mistede derfor flere, og en Række Processer opstod efter hans Død og fortsattes langt ind i det følgende Aarhundrede.

Under disse Processer omtales stadig hans Søstersønner. Søsterens Navn kjendes ikke med Sikkerhed; men hun var, som før sagt, gift med en Olav Olsen; hvor han boede, vides ikke. En Søn af dette Ægtepar var Ingebrigt Olsen Netteland, som jevnlig omtales i Diplomerne, og som især synes at have drevet Processerne. Vi faar nogle Oplysninger om Slægten i en Herredags-

---

[1] Se Yngvar Nielsen, N. hist. Tidsskr., II, 2, S. 75 fl.

[2] Norske Samlinger, I, S. 342.

[3] Afskrift blev taget af Justitssekretær Steen i sin Tid og er mig velvillig meddelt.

dom af 1580 om Mjelva[1] samt et Diplom om Mjelva af 19. Aug. 1579, egentlig et Vidisse udstedt af Foged i Søndhordland Peder Dresselberg og 2 Lagrettesmænd. Diplomet er kommet fra Indre Aalvik til Indre Bleie og findes nu i Rigsarkivet. Det indeholder en Lagtingsdom om Mjelva. Dennes Indhold skal her først anføres. Povel Hansen havde Tiltale til Peder Tvill, fordi han havde trængt sig ind paa Mjelva, havde taget hans Jagt og Redskaber fra ham og forhindret ham fra at reise til Bergen, havde truet med at sætte Ild paa Gaarden, havde taget 18 Tylfter Bord fra ham, truet ham, udskjeldt ham osv. Peder Tvill mødte og svarede hertil, at Gaarden var skjænket ham af en Kvinde Ingeborg Birgesdatter, Enke efter Olav Olsen, som var rette Odelsmand til Gaarden, for den Umag og Bekostning, han havde havt at vinde igjen Mjelva fra Ingebrigt Olsen paa Netteland. Herom havde han været i Rette paa Veø Ting med Ingebrigts Fuldmægtig og der faaet en 12 Mands Dom for, at Ingeborg skulde have Gaarden. Retten henskjød Sagen til Herredagen, som skulde samles i Oslo næste Aar. Imidlertid skulde Peder Tvill levere Bordene tilbage, tilbagekalde sine Skjeldsord og Beskyldninger og hver af dem bruge den halve Gaard, indtil Dommen faldt.

Herredagen i Oslo behandlede Sagen den 30. Juni 1580[1]. Peder Tvill optraadte paa Ingeborg Birgesdatters Vegne; hun boede i Buo (Bu?) og kaldes Olav Olsens Efterleverske. Peder Tvill manglede ikke Frækhed og Dristighed. Han fremlagde de 12 Mænds Dom fra Veo Fylkesting, ifølge hvilken Ingeborg Birgesdatter skulde eie Mjelva fra den Dag af. Paa Tinget var fremtraadt en Mand ved Navn Gunnar, som sagde, at han var Ingebrigt Nettelands Fuldmægtig. Han fremlagde Afskrift af

---

[1] Se Norske Herredags-Dombøger, II, 62 fl.

en Dom fra Oslo Raadstue, afsagt af Kongens Raad og betroede Mænd næst forgangne Aar; den stadfæstede en paa Bergens Raadstue afsagt Dom. Peder Tvill erklærede disse Domme for uretfærdige og ulovlige og paastod, at Ingebrigt havde ført falske Prov. Dette kunde han dog ikke bevise. Derimod paastod Ingebrigt Olsen, at Peder Tvill for med Falskneri, som han trøstede sig til at kunne bevise. Han omtaler saa, at han og hans Forældre var Arvinger efter Rige Torstein. Iblandt andet Gods, som han og hans Søster eiede, var ogsaa Mjelva, hvor Torstein havde en Ombudsmand ved Navn Anders Baardsen, som havde alle hans Odelsbreve. Efter Torsteins Død stak Anders Brevene tilside og lagde Gaarden under sig. Da Ingebrigt og hans Medarvinger havde faaet Arveretten (»var bleffuet thertil arffue«), begyndte de en »langsommelig« Trætte om Arven efter Torstein; de havde ofte været i Rette baade i Trondhjem og Bergen. Han fremlagde en Pergaments Dom fra Trondhjem af 1573, hvori Rige Torsteins Gods tildømtes ham og hans Brødre, og Olav Olsen tilpligtedes at levere ham alle Odelsbreve, som tilkom dem. Ligesaa en Dom af 19. Aug. 1574 fra Bergen og en Dom af 19. Aug. 1576 fra samme Sted, hvorefter Ingebrigt og hans Brødre skulde beholde Mjelva. Olav Olsen var tilpligtet ved Ed at benægte, at han ikke var i Besiddelse af »Hovedbrevet« eller vidste, hvor det var. Han fik dog ikke sin Ret. Saa havde han indstevnet Sagen for Kongens Raad i Oslo 1578, hvor Dommen fra Bergen stadfæstedes og Modparten dømtes at betale Kongen 4 Mark udi Domrov. Lige meget hjalp det. Peder Tvill havde af »the fatige sempel lagrettis mend« bekommet den Dom, han nu lagde i Rette, ved falske Prov og Breve. Retten forlangte nu efter denne Paastand af Ingebrigt Olsen at se nærmere paa Peder Tvills Breve, og den fandt da, at en hel Linie var ud-

raderet og omskrevet. Nu gik det galt med Peder Tvill. Han ikke alene tabte Sagen, men skulde senere stande til Rette efter Lagmands Dom. Den 5. Juli s. A. tiltaltes Peder Tvill paa samme Herredag af Moritz Stygge for Bedrag og Falskt samt Mened. Han blev nu yderst spagfærdig, tilstod alt og bad ydmygelig om Naade. Han dømtes udi Kongens Naade og Unaade. Peder Tvill havde ved hele sin Færd kun havt personlig Vinding for Øie. I den norske So nævnes Peder Tvill som Exempel paa en af Tidens ryggesløse Fogder[1]. Ifølge en Forligelse mellem Peder Tvill og Axel Gyntelberg i 1578[2] havde Peder Tvill været Mads Skeels Foged i Helgeland og synes som saadan ikke at have udmærket sig ved sine Dyder.

Ingebrigt Olsen forekommer nævnt i Domsbogerne ogsaa i 1578; men den der omtalte Sag har mindre Interesse for os[3]. Derimod forekommer der i utrykte Diplomer i Hardanger en hel Del Oplysninger om Rige Torstein og hans Slægt, som vi vil kortelig tage i Øiesyn. Havde disse Diplomer været affattede med større Klarhed — Datidens Mænd kunde ikke skrive Dansk, saa at det kunde forstaaes — og havde Gaardnavnene overalt været tilføiet, vilde vi have havt temmelig udførlige Oplysninger om Slægten. Nu magter vi ikke at binde de løse Brudstykker sammen.

I den ovenfor nævnte Extrakt i Nettelandspapirerne nævnes Anders Baardsen, som efter hvad vi ovenfor har seet, var Rige Torsteins Ombudsmand i Romsdalen. Torstein undte ham 3 Ørebol i Tollaas (Thielløs) og 2 Ørebol i Mjelva. Der nævnes en Ingeborg Skunda, som

---

[1] Norske Magasin, II, S. 35.

[2] Se Norske Herredags Dombøger, I, S. 88.

[3] Smst., I, S. 42.

Torstein arvede en Del Jordegods efter. Der oplyses videre, at den ovenfor nævnte Svein Arnesen maa have været i Slægt ogsaa med Anders Baardsen, som arvede forskjellige Gaarde efter ham. Der nævnes forøvrigt flere Personer her; men vi kjender ikke nærmere til dem, og de forbigaaes derfor.

I et Diplom af 18. Marts 1598 (Djønnepapirerne) vitterliggjør Orm Olsen Nedre Borve, at han har solgt til Eiliv Djønne og Gunnar Maakestad 2 Jordeparter, som tilhørte hans Hustru Herborg Lauritsdatter (Larsdr.). Eiliv var gift med Astrid Lauritsdatter og Gunnar med Ragnhilda Lauritsdatter. Det er saaledes 3 Søstre, vi her har, og de var af Rige Torsteins Slægt; dette ser vi af et Diplom af 1612 (sammesteds). Nogle Lagrettesmænd kundgjør her, at paa Vaartinget for Kinservik i 1612 klagede Eiliv Djønne over Arven efter Torstein Bjørke, som hans Søstersøn Gjermund Haftorsen havde tilegnet sig, og hvortil Eiliv paa sin Hustrus Vegne mente sig medberettiget. Astrid, hans Hustru, var Gjermunds Broderdatter. Heraf ser vi, at Rige Torsteins Søster maa have været gift med en Haftor paa Voss, at disse havde flere Sønner, men at Gjermund havde vidst at tilegne sig en stor Del af Arven. Gjermund Haftorsen Aalvik nævnes i 1597; han var gift med Brita Gudmundsdatter og havde Sønnerne Haftor og Olav. Der holdtes Skifte efter Gjermund nævnte Aar; Haftor fik Indre Aalvik, Øvre Hakestad, Tjoflot og Midt-Sekse.

Vi har et Diplom af 15. April 1616 (sammesteds), hvor Elling Jonsen Jaastad vitterliggjør, at han for lang Tid siden, da Jakob Jørgensen, forrige Lagmand i Bergen, holdt Ting i Kinservik, paatalte paa Tinget den Arv, som var falden efter en Mand ved Navn Torstein Bjørke paa Voss, som hans Søstersøn Gjermund Haftorsen tilegnede sig, saaledes at hans Brødre og deres Børn intet fik.

Sagen kunde ikke dengang foretages, da Modparten ei var lovlig stævnet, og var senere bleven staaende. Elling Jonsen Jaastad har rimeligvis ogsaa været gift med en Kvinde af Rige Torsteins Slægt. Af et Vidnemaal, som er nedtegnet paa samme Papir som foregaaende, fremgaar det, at Gjermund Haftorsen havde Brodersonnerne Nils og Lars Larsen (Lauritsen). Vi maa da tænke os Forholdet saa, at Gjermund har havt en Broder (Halvbroder) Lars, som havde Bornene: Nils, Lars, Herborg, Astrid, Ragnhilda og rimeligvis flere. Lars har maaske boet paa Nestaas. I hvilket Slægtskabsforhold de her nævnte Personer har staaet til Ingebrigt Netteland, kan ikke afgjores. Da Ingebrigt ogsaa nævner sine Forældre som Arvinger efter Rige Torstein, synes det nærmest, som om han ogsaa kunde være en Broder af Gjermund. I 1617 stævnede Eiliv Djonne, Johannes Kvæstad, Hallstein Borve og Torstein Kvalnes Halldor Ellingsen Aalvik til at oplade Arven for dem. Halldor var fra Gjerriskval paa Voss og var gift med Haftor Aalviks Datter Anna.

Den Kilde, som meddeler os de fleste Oplysninger om Slægten, er et Diplom fra Indre Aalvik af 18. Juni 1649. Desværre er det elendig affattet i sproglig Henseende, og Navnene er saa skjodeslost behandlede, at vi ikke kan udnytte det fuldt ud. Det indeholder en Klage eller et Indlæg for Retten, stilet til Bergens Lagting, over Sorenskriver Jens Soffrensen, Meddomsmændene og Modparten. Det gjælder atter Arven efter Rige Torstein. Det heder her, at han havde eiet meget Jordegods, som han dels havde arvet efter sine Forældre, dels af andre Slægtninge og dels kjobt. Paa sine gamle Dage magtede han ikke at styre sit Gods; han mistede meget dels ved ulovlige Gavebreve, dels ved uforsigtige Handeler. Da nu Ingebrigt Olsen Netteland og hans Broder Arne Olsen —? efter Torsteins Død var komne til Alder og forstod, hvor-

ledes han havde forspildt meget af deres Arv, begyndte de med sine Søskendes Samtykke paa egen Bekostning at søge at faa Godset tilbage. Efter en Mængde Stævninger, Processer, Tingsvidner osv. i Bergen, Akershus, Trondhjem og Stavanger lykkedes dette dem. Men da de nu havde vundet Godset tilbage, kom ogsaa de øvrige Arvinger og vilde have sin Del med dem. Der reiste sig nu en Proces om Deling af Arven. Ved Lagtinget i Bergen kom det i 1572 til et Forlig og Overenskomst mellem Arvingerne, og dette stod ved Magt, saalænge Ingebrigt levede og endnu noget længere. Imidlertid var den skrevne Overenskomst bortkommet, og Ingebrigts Brodersønner Olav og Gunnar havde i 1598 stævnet Ingebrigts Datter med hendes Søskendlag om Arven. Denne Ingebrigts Datter var, som det sees af et Diplom fra Aalvik af 1624 indeholdende Skifte efter Isak Aalvik (eller Konen): Ingeborg Ingebrigtsdatter Aalvik, gift med Iver Isaksen Aalvik. En Søster af Iver var Anna Isaksdatter Aalvik, gift med Lars Greipsen Augestad. Et nyt Forlig sluttedes nu i Bergen, og Ingebrigts Brodersønner Olav og Gunnar Johannessonner kom nu med. Senere kom Overenskomsten af 1572 frem igjen, og en ny Strid begyndte i 1646. Gotskalk Sundal, som sammen med Iver Aalvik reiser Sagen, var i Slægt med Galtungerne og har uden Tvivl Navn efter Biskopen i Hólar. Ætten opregnes saaledes efter en Rettergang paa Skjelnes i 1649: Laurits paa Valen havde Datteren Magdalena, som havde Datteren Magdalena Gotskalksdatter, hvis Søn var Gotskalk Sundal. Den førstnævnte Magdalena maa saaledes antagelig have været gift med en Gotskalk, som maaske har boet paa Sundal, og deres Dattersøn var den i Sagen nævnte Gotskalk Sundal, som rimeligvis ogsaa har været gift med en Datter af Ingebrigt Netteland eller været en Dattersøn af ham. Vi har et Brudstykke af den her nævnte Sag for

Lagtinget, væsentlig kun Stævningen. Sagen var fore paa Lagtinget 19. Juni 1649. Modparten kaldes Øyvind Johannesen, og det sees, at Arven blev delt i 5 Broderparter.

Som sagt er det umuligt i al denne Uklarhed, alt dette skrækkelige Barbari i sproglig Henseende at finde den Klarhed, vi ønskede. Hvad jeg her nu opstiller, maa derfor delvis kun betragtes som en Hypotese, som andre faar prøve:

Torstein Askjellsen har havt en Søster, som var gift med en Haftor paa Voss, med hvem hun havde Sønnen Gjermund, som fik Indre Aalvik foruden flere Gaarde. I et nyt Ægteskab med en Olav havde hun Sønnerne Ingebrigt, som kom til Netteland, og Lars, som kom til Nesthus. Ingebrigt havde Datteren Ingeborg, som blev gift med Iver Isaksen Aalvik, og rimeligvis en Datter, som fik Gaarden Netteland, og antagelig ogsaa flere Børn. Lars havde Børnene: Nils, Lars, Herborg, Ragnhild, Astrid og maaske flere. At disses Fader var Broder af Gjermund Haftorsen, siges udtrykkelig; derimod nævnes Lars ikke blandt Ingebrigts Brødre. Disse var: Arne, Aamund, Eiliv og Johannes. Den sidstnævnte synes at have boet i Jondal, og Øyvind var hans Søn.

DE GAMLE HADELANDSKE SAGN.

AF

DR. YNGVAR NIELSEN.

I det Mindeskrift med sproglige og historiske Afhandlinger, viede Sophus Bugges Minde, som blev udgivet efter hans Død, paa den Dag, da vor afdøde, store videnskabelige Forsker skulde have fyldt sit 75de Aar, har jeg meddelt en Afhandling, med Titelen Den gamle hadeland-ringerikske Kongeæt og Snefridsagnet. I denne Afhandling har jeg bl. a. fremsat den Formodning, at Sagnet om den fagre Finnepige Snefrid, som havde daaret Harald Haarfagres Hjerte, oprindelig helt stammede fra Hadeland, og at det først længere nede i Tiden var overført til Dovre i Gudbrandsdalen, som et Tilbehør til den Legende om samme Konge, som efterhaanden dannedes, og hvori han staar som selve Dovrejøtunens Fostersøn. Jeg opstillede i den Forbindelse som en Slutning, at den Gaard, hvor Haralds Møde med Snefrid skulde have fundet Sted, ikke var Tofte paa Dovre, men Tuv lige ved Kirkerne paa Granavolden. Jeg kan nu føie dertil en Oplysning, paa hvilken jeg den Gang ikke var bleven opmærksom, men som maa regnes for en ganske væsentlig Støtte for min Slutning, at der ikke langt fra Tuv den Dag idag forefindes en Gaard, hvis Navn uvilkaarlig maa henlede Tanken paa den Gamme, som omtales i Sagnet om Snefrid, og hvori hun og hendes Fader boede.

Det er Gaarden Gamme i Grans Herred[1], nævnt med dette Navn (*a Gammæ*) i et Diplom af 6te December 1489 (trykt i Diplomatarium Norvegicum, I, No. 964). Samme Navn forekommer for øvrigt ogsaa i et nærliggende Herred, Vestre Toten, hvor det dog ikke kan træffes i middelalderske Dokumenter. Ordet *gammi* kan, som nærmere paavist af Professor A. Torp, være indogermansk i sin Oprindelse og kjendes baade fra Norge, Danmark og Sverige. Det kan forekomme i Betydning af en Krybbe, en Trækrybbe; men i den almindelige Brug, baade i Norge og i Sverige, anvendes det om en Jordhytte, saaledes som den fornemmelig anvendes af den finske, lappiske Befolkning.

Det kan neppe være tvivlsomt, at Forekomsten af dette Gaardnavn paa Hadeland staar i nærmeste Forbindelse med de til dette Landskab knyttede Sagn om Trolddom saavelsom om Finner, der øvede saadan Trolddom og oplærte andre i den. Naar først Opmærksomheden er vakt for Tilværelsen af dette Gaardnavn paa Hadeland, maa det med Nødvendighed sættes i Forbindelse med Sagnet om Ragnvald Rettilbeine, den tryllekyndige Kongesøn, som var den hadelandske Spaakvindes Lærling.

Gaarden Gamme ligger i Syd for Granavolden, som Tuv ligger i Nord. Afstanden fra Gamme til Tuv er neppe mere end 4, høist 5 Kilometer. Nu kan vi forstaa Grunden til, at Finnens Gamme er kommen ind i Sagnet. Under Forudsætning af, at Harald har været paa Tuv, har da de første Sagnfortællere opgjort sig den Mening,

---

[1] O. Rygh, Norske Gaardnavne, IV, 2 (ved A. Kjær), S. 144. Smlgn. S. 101. Om selve Ordet Gamme (oldnorsk *gammi*) kan henvises til Sproglig-historiske Studier, tilegnede Professor C. R. Unger (Christiania 1897), S. 185 flg. (en Afhandling af Alf Torp: Bidrag til germanisk, navnlig nordisk Ordforklaring).

at han har gaaet til Granavolden og derfra over Brekkerne hen til Gammen. Selvfølgelig vinder vi ingen Oplysning om, hvad der overhovedet kan have været Sagnets historiske Baggrund. Hvad der vides, er alene den Ting, at Tilværelsen af Navnet Gamme giver et paalideligt Holdepunkt for at forklare Sagnets Lokalisering til Hadeland, at det er her, Folket har stedfæstet de finske Vandresagn.

Sagnet om Ragnvald Rettilbeine og hans Trolddom er for øvrigt kjendt fra Heimskringlas Beretning om, at Harald Haarfagre blev underrettet om hans Seid, — hvorledes Harald sendte Eirik Blodøkse til Hadeland og der lod Ragnvald dræbe med 80 Seidmænd. Strøget over Hadeland, maaske fornemmelig omkring Granavolden, er visselig et af de Steder, hvor der længe har levet dunkle Minder om gammel hedensk Kultus. Selv om de enkelte Beretninger har været uklare og vilkaarlige, digtet og sat sammen forholdsvis langt ned i Tiden, saa har de dog sin historiske Kjerne.

At udfinde denne, er derimod en meget vanskelig Opgave. Men det er dog ikke haabløst at trænge længere ind imod den, og maaske kan det lykkes at klargjøre enkelte Træk af Hadelands mytiske Fortid. Bl. a. kan der muligens fra den kristne Kultus kastes Streiflys tilbage over den hedenske.

Vi finder saaledes paa Hadeland de gamle, høist interessante Skulpturer i Muren og Grundvolden paa Lunner Kirke. Disse har længe været kjendte, men ligefuldt negligerede, uagtet vi ikke har saa meget af den Sort her i Landet. Ud af disse plumpe Menneske- og Dyrebilleder aabenbarer der sig en mærkelig Fantasi. Ved indgaaende Studium af dem kunde der nok læres en Del mere end de blotte skematiske Oplysninger om, at de skal betyde de og de bibelske, muligens apokalyptiske Figurer. Vi kunde

kanske lære noget om, hvorledes den kunstneriske Trang med dens skabende Evne, som var tilstede hos Hadelands gamle Beboere, maatte bane sig nye Veie, da deres Fantasi bortvistes fra de tidligere hedenske Forestillinger og i Stedet blev tvungen over i nye, som blev dem foreskrevne ved den nye, christne Lære, og hvad der kom i dens Følge.

Hadeland har en eiendommelig Natur.

Paa et Folks primitive Stadier kan netop den Natur, hvori det lever, yde megen Veiledning til at forstaa dets Udvikling gjennem dennes første Trin. I sin naturbundne Tilstand følger et Folk helt andre Impulser, end det vil gjøre, naar det er naaet længere frem. Naar vi læser om det eiendommelig formede Hedenskab, som Sagnet om Seid og »Finner« i fortrinlig Grad har henlagt til dette Landskab, er det ikke umuligt, at dette for nogen Del kan finde sin Forklaring ud af dets Natur. Hadeland har de dunkle Lunde; det har de dybe, afløbsløse Tjern; det har de rige, frugtbare Agre og Enge. Her er altsaa god Plads for en Kultus, viet til Frøi og Njørd, som den, der møder paa det nærliggende Ringerike, og i disse Omgivelser kan Bevidstheden længe have holdt sig derom, kun med den Forandring, at hvad der engang havde været Kultus, senere blev opfattet som Seid og ulykkebringende Troldskab, — en Overgang, hvortil Forklaringen byder sig selvsagt frem, men som ikke kan vildlede, naar det først forstaaes, hvordan Sammenhængen her er.

Paa Hadeland træffes ogsaa det kuperede Lænde.

Der er Bakker og Hauger. Der er Plads for Haugtusser og Landvætter. Selve Halvdanshaugen, hvorom de islandske Historikere hørte Sagn, at der laa Harald Haarfagres Fader begraven, tør maaske nærmest have været knyttet til Forestillinger af denne Art. Sagnene har og-

saa lagt hans Personlighed, med andres, under sig, og parallelt med Fortællingerne om ham har der ogsaa gaaet andre hadelandsk-ringerikske Sagn. Om deres Paalidelighed kan der nu ikke dømmes. Men det maa forudsættes, at der paa Hadeland har været Overflod paa gamle Sagn, og at disse har holdt sig forholdsvis længe ned i Tiden. De har levet i Aarhundreder paa Folkets Mund, indtil de blev paatrufne af kyndige Mænd, som kom derhen, fik høre den mundtlige Tradition og nedskrev den. Nærmest maa dette gjælde de Sagn, som de islandske Historikere har anbragt i Halvdan Svartes og Harald Haarfagres Saga. I denne sidste er f. Ex. Hadeland mere fremtrædende end f. Ex. Vestfold.

Saa er der de omfattende Sagn, som er sammenfattede under de kjendte Benævnelser, *Hversu Nóregr bygðist* og *Fundinn Nóregr* med de til det førstnævnte knyttede Ættetavler. Ogsaa i disse Sagn er der Hentydninger til Hadeland, hvis Eponym *Höðr* der indtager en fremtrædende Plads. I disse Beretninger synes i stor Udstrækning østlandske, især oplandske Sagn at ligge til Grund for de derpaa byggede Kombinationer og Konstruktioner. Meget deraf viser sig allerede ved første Øiekast at være vilkaarligt og helt nye Tilføielser. Men andet hviler sikkerlig paa gamle Sagn, og disse er igjen for en væsentlig Del Vandresagn og finder som saadanne sin Forklaring.

Der har visselig udover Oplandene, hvorunder ogsaa Ringerike og Hadeland indgaar, været spredt en stor Sagnmasse. Under denne samles der lige meget historiske, som æventyrlige Sagn. Der er Historie, hvori der er digtet ind Legender og Æventyr. Der er Æventyr, hvori der omvendt er presset ind Historie. Levningerne af det hele findes — som jeg foran har antydet — bevaret i Halvdan Svartes og Harald Haarfagres Sagaer.

Det kan være, at adskilligt, som berettes os som Rigshistorie, nærmest hører hjemme her, — at det nærmest gaar ind under Oplandshistorien. Det kan tænkes som en Mulighed, at Harald Haarfagres Rigsforfatning, i den ideelle Form, hvori vi har den skildret af Snorre Sturlassøn, nærmest maa have passet paa Oplandene. Som han meddeler os Fortællingen, skulde den ogsaa nærmest kunne høre hjemme der. Han har givet den Plads umiddelbart efter Skildringen af Oplandenes Samling, foran Trøndelagens Erobring.

Netop Vestfold-Oplandsriget skulde besidde Forudsætningerne for den Organisation, som Harald der maa have skabt. Uagtet heller ikke disse Landsdele paa Samlingstiden har dannet et fuldstændig sammenhængende Komplex, — uagtet de indbyrdes har været skilte ved Aaser og store Skove, saa har de dog ganske anderledes hørt sammen som afsluttet Hele end de vestenfjeldske Landskaber efter den lange Kystrand. Mellem dem lod der sig istandbringe en forholdsvis let Forbindelse; Forholdene var her mere overensstemmende med Nabolandene og maatte begunstige en lignende Udvikling som den, med Dannelsen af sammenhængende Rigskomplexer.

Den Samfundsorden, som Snorre Sturlassøn har skildret, og for hvilken han visselig har havt sine Kilder i en sagnmæssig Tradition, som har levet ned til hans Tid, refereres, som nævnt, i Heimskringla umiddelbart efter det, som der fortælles om Haralds Færd gjennem Oplandene og over Dovrefjeldet. Den kommer som et Led mellem to Episoder i Snorres Skildring af Samlingsværket, foran hans Omtale af Trøndelagens Indlemmelse i det nye Vælde. Netop dette kan have sin Betydning. Hvorfor har Snorre villet vælge et saadant Punkt til at indflette denne Omtale af Haralds Forfatning? Den rette Plads skulde dog være en ganske anden, efter Fortællingen

om Slaget i Hafrsfjorden. Men denne har Snorre udseet til der at anbringe en anden Skildring. Der fortæller han om, at der ryddedes nye Lande, og om, at Harald blev Norges enevældige Konge. Han giver altsaa ligeledes der en vigtig Episode, men rigtignok af en anden Art.

Snorre maa med denne Fordeling af sit Stof have fulgt en bestemt Plan. Der maa være en Grund, som har foranlediget denne Spredning. Det naturlige skulde være, at han paa et og samme Sted havde givet en helt omfattende Skildring af den Rigsforfatning og af de Samfundstilstande, som Harald Haarfagre skabte gjennem sin Samling af det hele Norge. I det Sted har han foretaget en Deling og skildrer Rigsforfatningen meget længe, forinden han omtaler Rigsenhedens Grundlæggelse.

De Grunde, som her har ledet Snorre til at fordele sin Skildring af de nyskabte Forhold i to Afsnit, lader sig naturligvis ikke angive med fuldt afgjørende Sikkerhed. I den Henseende maa vi gjøre Afkald paa at kunne fastslaa endelige Resultater. Men vi har Lov til at forsøge med Gjætninger, som maaske kan blive til sandsynlige Slutninger.

Heimskringlas Kilder er for den ældste Tid at søge i den Tradition, som fremdeles levede paa Folkets Mund, tildels i bunden, tildels i ubunden Form. Snorre har holdt sig til Kvad og lokale Sagn. Paa dem har han bygget sine Slutninger og søgt at fordele dem i sin Skildring, hvor han mente at kunne give dem en korrekt Plads. Naar han omtaler Rigsforfatningen mellem Haralds Samling af Oplandene og hans Indtrængen i Trøndelagen, da kan der for dette søges en meget nærliggende Grund deri, at han i de hidhørende Sagn har ment at have for sig en Tradition, som stammede fra Oplandene og alene angik den Ordning, som han eller hans Forgjængere havde indført over det østlige Norge.

Saafremt det paa denne Maade forudsættes, at Snorre her har fulgt østlandske Traditioner, er det for det første en god Forklaring til det mærkelige Træk, at han netop har valgt vedkommende Sted af sin Fortælling til at meddele dem. Ganske vist forholder det sig saa, at Snorre i Almindelighed har bygget sin berømte Skildring af det nye Rigsstyres Organisation paa en kritisk prøvende og afveiende Undersøgelse af forskjellige Sagn og Traditioner, som han havde indsamlet. Han har ikke været en blot og bar Nedskriver af det, han hørte af andre om, hvad der endnu i hans Dage fortaltes[1]. Men dermed kan det vel lade sig forene, at han paa et enkelt Punkt hovedsagelig har havt en bestemt lokal Tradition at holde sig til. Hele Anordningen af det her omhandlede Afsnit er en saadan, at dette maa ansees at give en meget nærliggende, kanske endog den mest nærliggende Forklaring, som kan bydes.

Her har det ingen afgjørende Betydning, at Snorre antagelig ikke har havt synderligt Kjendskab til Vestoplandene[2]. Sagn derifra har han ligegodt kunnet kjende, og han kan have havt bedre Viden om den nordlige og østlige Del af Oplandene. I sit Skrift om Snorre Sturlassøns Historieskrivning har forøvrigt G. Storm i det Afsnit, som er viet Harald Haarfagres Saga (S. 114—120), ikke omtalt, hvad der i denne staar om den nye Rigsforfatning, saa at han ikke har udtalt sig om det besynderlige i, at denne har faaet sin særegne Plads. Dermed følger ogsaa, at der ikke er fremsat nogen Teori om de Kilder, som derved er benyttet.

Jeg bliver staaende ved den Opfatning, at det ikke gaar an, uden videre at betragte Harald Haarfagres Rigs-

---

[1] Smlgn. Historisk Tidsskrift, Række IV, Bind 4, S. 71.

[2] G. Storm, Snorre Sturlassøns Historieskrivning, S. 86.

ordning, som noget, han var alene om at have indført. Alexander Bugge[1] har allerede fremsat den Formodning som en Mulighed, »at de store Grundprinciper for hans Statsstyre ikke stammer fra Harald selv, men at alt tidligere Planen er udkastet i hans Æt«. Det er, saavidt jeg tør dømme derom, det, som nærmest vil ramme det rigtige Forhold. De rigsdannende Tanker, som under Harald Haarfagre blev omsatte til Virkelighed, var gamle i Ætten, og de modnedes først gradvis. Han kunde ikke gjennemføre dem med et eneste Slag. Det samlede Norge havde et Mellemled fra de enkelte Stammers Selvstyre, idet Ynglingeætten begyndte med at lægge hele det østenfjeldske Norge under sig. Vestfold-Oplandsriget blev en Overgang til det større Rige, der strakte sig fra Gautelven til Senjen, og i disse mindre Forhold blev den Rigsforfatning, der af Snorre skildres som skabt af Harald, først praktiseret, maaske endnu før han var kommen til Styret af sine Arvelande.

At saa tillige Skildringen af denne Rigsordning først er bygget paa Traditioner fra Oplandene, maa være en Slutning, som ikke kan afvises. Men det kunde da tillige være værd en Tanke, om den ikke oprindelig er en for de østlige Landsdele beregnet Ordning. Imidlertid vil der ikke kunne gives Svar herpaa, uden efter en ny Undersøgelse af Mørernes og Gulatingslagens Fylker.

Østlandet havde sine Riger, Marker og Lande, Trøndelagen sine smaa, skarpt afgrænsede Fylker, og Vestlandet faldt igjen fra hinanden i Mører, Fjorde og lign. Det bliver et meget uensartet Billede, som det hele Land frembyder. Har da dette Land havt en saa ensartet Ordning som den, der maatte forudsættes, hvis Harald

---

[1] Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboerne i Vikingetiden, S. 130.

Haarfagre overalt havde gjennemført de Indretninger, som Snorre har beskrevet for os? Først maatte man da ialfald have havt en ensartet Inddeling i Fylker; men det havdes ikke. *Fylki* er et høist forskjelligartet Begreb, og det vil blive et vanskeligt Arbeide at paavise, hvorledes hele Norge skulde være inddelt i nogenlunde jevnt tilsvarende Fylker, som atter skulde deles i fire Underafdelinger, hver med sin Herser i Spidsen. Helt indført kan vel ialfald denne Ordning ikke have været, og havde den været det, vilde det let kunne forstaaes, hvorfor den hurtig maatte forsvinde og ikke efterlade sig mange Spor. En anden Sag er det, at Vestfold-Oplandsriget i Forveien har dannet en sluttet Helhed, staaet som en Statsenhed for sig og havt en Forfatning, svarende til, hvad Snorre har vidst at berette os fra Harald Haarfagres Dage.

Om Fylkesinddelingen foreligger der hidtil kun mindre omfattende Undersøgelser. Noget af det bedste, som haves i den Retning, er, hvad Gustav Storm[1] forlængst har leveret derom i en liden Afhandling under Overskriften: »En Levning af den ældste Bog i den norrøne Literatur«. Han omhandler deri det ældste Fylkestal og søger et sikkert Udgangspunkt for den hele Fylkesinddeling ved Tiden om 1120 i dette. Jeg kan ikke her i alle Dele være enig med ham; men hans Slutning om, at der ved nævnte Aar paa Oplandene var fire Fylker: Raumarike, Ringerike, Hedemarken og Gudbrandsdalen, forekommer mig rigtig. Et Navn *Haðafylki* forekommer, efter Storms Mening, overhovedet kun i Aarene 1273—1277, og det er kun fra den allersidste Tid, hvori den gamle Fylkesinddeling bevarede nogen Magt. Kort efter blev den fortrængt ved den nye administrative Inddeling i Sysler.

I den sidste Tid er der kommet op en Bestræbelse

[1] Historisk Tidsskrift, Række I, Bind 4, S. 478 flg.

for at kalde den ældgamle Fylkesinddeling til Live. Den tør imidlertid neppe være at anbefale, ialfald ikke saalænge der savnes fuld Klarhed over, hvad den var. For de Spørgsmaal, hvormed vi her skulde beskjæftige os, kunde det være afgjørende, hvis der lod sig skaffe fuldt Rede paa, hvad Fylket egentlig var, og hvad der til enhver Tid i enhver Landsdel mentes ved et Fylke. Men det er derom, vi savner nærmere Kundskab. Selv Snorre har neppe havt disse Ting helt paa det klare, skjønt han med saa megen Bestemthed udtalte sig om Rigsforfatningen og de administrative Fylker, hvorpaa denne var bygget.

Gustav Storm har ingenlunde helt løst Spørgsmaalet; han har ikke klaret alle Vanskeligheder. Men han har givet mange værdifulde Vink. Dertil regner jeg ikke mindst hans Paapegen af Forskjellen mellem Hadeland og Toten som Landskaber og de tilstødende Fylker. Efter hans Mening har Hadeland og Toten ikke været selvstændige Fylker, men kun »Tilliggelser til Fylkerne«. Herved kommer man imidlertid op i andre kritiske Spørgsmaal, som heller ikke saa hurtig lader sig besvare.

Hvordan kan det saa gaa til, at Hadeland, der utvivlsomt har havt ældgammel Bebyggelse, og som har eiet en tidlig høit udviklet original Kultur, ikke ligesaa vel som Ringerike har været regnet som Fylke? Men det samme siger jo *Historia Norvegiæ* i Afsnittet: *de montanis Norvegiæ*, at Raumarike og Ringerike var *regna* ɔ: Kongeriger, Fylker, medens Hadeland og Toten dertil var *continuæ provinciæ* ɔ: sammenhængende Landskaber. Gustav Storm maa her have begaaet en Feil, naar han i den nævnte Afhandling anfører Toten og Hadeland som Tilliggelser til Hedemarken. Snefridsagnet er jo netop den mest bestemte Protest imod enhver Tanke paa en saadan Ordning. Dettes Forudsætning er jo helt igjennem en ganske anden, at der er nær indre Sammenhæng mellem Ringe-

rike, Hadeland og Toten. I denne Forudsætning passer saa igjen de Anførsler nøie ind, som forekommer i *Historia Norvegiæ* om Fylkerne og de dem underordnede Landskaber, — kun at det ikke kan forstaaes, hvorfor Hadeland og Toten netop skal indtage et lavere Rangtrin end Ringerike.

Alle de Sagn, som har bevæget sig om Halvdan Svarte og Harald Haarfagre — derunder ogsaa om Snefrid og hendes Sønner — de er fra Vest-Oplandene, nærmest fra Hadeland. Men de har ogsaa havt sin Tilknytning til Øst-Oplandene. Rimeligvis har i stor Udstrækning Landskaberne paa begge Sider af Mjøsen i Sagnene væsentlig havt et Fælleseie. Mange Sagn kan have været specielle for den ene eller anden Hoveddel. Meget har dog været fælles.

Et af disse Tilknytningspunkter mellem de østlige og de vestlige Sagngrupper er den flere Gange tilbagevendende Sagnskikkelse, Svade Jøtun eller Finnekonge. Svade *norðan af Dofrum*, som paa Hadeland er Snefrids Fader og paa Hedemarken optræder som Fader til den mange Slægtled ældre »Konge« Rolv i Berg. Han gaar igjen fra den ene Generation til den anden, i den Henseende et ligesaa interessant som lærerigt Sidestykke til den bekjendte Dalegudbrand, der ogsaa repræsenterer flere Slægtled og stadig paa ny dukker frem. I Svades Tilstedeværelse paa begge Sider af Mjøsen ligger Beviset for, at der ogsaa er en indre Sammenhæng mellem de paa dem hjemmehørende gamle Sagn og Traditioner. Som Fader for den mytiske Konge Rolv paa Hedemarken og som Snefrids tryllekyndige Fader er han den samme Person, greben ud af de gamle mytiske Sagn, uden Hensyn til Kronologi og Genealogi.

Som af P. A. Munch og O. Rygh[1] formodet, kan det

---

[1] Norske Gaardnavne, III, Hedemarkens Amt, S. 45.

ansees sandsynligt, at Svades Navn er opstaaet gjennem et Forsøg paa at lave en Eponym for den gamle Bygd *Svaðabú* i Ringsaker. Han er da oprindelig en hedemarkisk Sagnfigur, som derfra er ført videre ud, baade til Dovre og til Hadeland. I det 18de Aarhundrede er der saa gjort videre Forsøg paa at stedfæste Kong Rolv til Gaarden Berg i Løiten, uden at jeg kan oplyse noget om, at der særlig paa dette Sted havde holdt sig Sagnminder, som kunde foranledige en saadan Konjektur. Gaarden har faaet sit Navn efter Beliggenheden, paa en lavere Fjeldhøide, som stikker frem paa Fladen. Dette kan godt passe til den Formodning, at der til denne har været knyttet en Tro paa, at den har afgivet Opholdssted for en Landvætte, og at han da har havt sin Kultus paa samme Sted. Han er i dette Tilfælde senere bleven opfattet som en gammel »Konge«, der har hersket over Hedemarken engang i en fjern Fortid. Løiten er en Bygd med flere Minder om gammel Kultus, og det kunde — hvis vi blot havde nogen sikrere Hjemmel for den opstillede Forklaring — passe meget godt, at der ogsaa havde været en Kultus for ham. Navnet Rolv er for øvrigt intet almindeligt Navn paa Hedemarken, og det hører heller ikke til dem, som der har sat sig mange sikre Spor i Stedsnavnene. Rolv i Berg vil derfor ogsaa blive en vanskelig Skikkelse at faa bragt i nogen sikker eller sandsynlig Forbindelse med en bestemt Lokalitet. Maaske han fra først af kun har været en saadan Landvætte som f. Ex. Jutulen i Berget ved Uv i Rennebu. Han kan da lige godt have hørt hjemme i en mere nordlig Del af Hedemarken, nærmere ind paa den Bygd, hvis Navn gav Anledning til Sagnet om Svade Jøtun, der saa igjen er bleven hans Fader. Derefter har det hedemarkske Sagn rakt Haanden over til det hadelandske.

Svade Jøtun har fra Ringsaker flyttet til Gran, hvor

han har fundet et nyt Hjemsted paa Gamme eller kanske snarest i Fjeldhøiden lige i Syd for denne Gaard. Men denne Overførelse af en enkelt Sagnfigur, med ny Stedfæstelse, giver et Indblik i den brogede Beskaffenhed af den omfattende Sagnkreds, som Sagaskriverne har forefundet over Oplandene, og hvori Digt og Virkelighed i lige Grad har været blandet om hinanden. Minder om gammel Kultus og Reminiscenser af Vestfold-Oplandsrigets Forfatning har her været kastet om hinanden og har frembragt en Forvirring, hvori det kan synes haabløst at ville bringe Rede. Sagnet sætter sig ud over ethvert Hensyn til alt, som heder Kronologi.

Navnet lyder jo Rolv *i* Berg, ikke *af* Berg eller Rolv *paa* Berg. Saa meget mere kan det opfattes som pegende paa en Landvætte, der har været tænkt boende i en eller anden fremstaaende Høide. Efterat han senere var bleven inddragen under den vide Sagnkreds, der blev opstillet som virkelig Historie for at fylde de Aarhundreder, som laa forud for Norges Samling, og for at danne et Grundlag for Fylkeskongernes Genealogier, maatte han blive en qvasihistorisk Skikkelse, Hedemarkens gamle Landsheros, som havde regjeret over denne Landsdel med kongelig Myndighed og dertil svarende Værdighed. Han kan paa Mjøsens østlige Bredder have staaet som Sagnkredsens centrale Skikkelse, men har ikke kunnet beherske de Landskaber, som laa i Vest for Mjøsen. Paa den Side var det Snefrid, som var den mest fremtrædende, og med hende den Æt, hvortil hun som Harald Haarfagres Hustru skulde være bleven Stammoderen. Idet Sagnet der fik at sysselsætte sig med en Slægt, som skulde være en Gren af selve Ynglingeætten, maatte Rolv i Berg nødvendig træde tilbage.

Men ogsaa overfor de ældre Led af Ynglingeætten maatte Rolv i Berg træde tilbage. I Ynglingernes Saga

var der for ham ingen Plads. I de mer eller mindre sagnmæssige Traditioner, som sysselsætter sig med disse Konger, findes derimod et andet Navn, som nogle Gange vender tilbage, og som maaske til en Begyndelse kan have havt en lignende Oprindelse, som Navn paa en lokal Landsheros for en Del af Oplandene.

Dette er Navnet Eystein.

Det er nok saa, at dette allerede forekommer om en af Ynglingeættens Konger i Upsala. Men det har forøvrigt i mange Henseender Præget af at være et Navn, som særlig maa formodes at høre hjemme i den oplandske Sagnkreds. Det kunde tænkes at have Forbindelse med den mærkelige hellige Ø (*Eyin helga*), som fremdeles danner Oplandenes geografiske Midtpunkt, og som maa have indtaget en fremtrædende Plads i dets Kultus. Hvis Navnet Eystein kan have havt en eller anden Sammenhæng med Helgeøen, bliver det lettere at finde Forklaringen til dets særlige Anvendelse i Sagnene om Personer, der nævnes som Konger over Hedemarken, hvortil Helgeøen altid har henhørt og fremdeles henhører.

Ved Siden af Ynglingekongerne gaar der nemlig ogsaa en lokal Række af oplandske (hedemarkske) Konger og Jarler, som bærer dette samme Navn Eystein. En af dem er Eystein den mægtige eller den onde, hvem Sagnet lader udstrække sit Rige helt til Sparbuen nordenfjelds. Men saa er der ogsaa en Eystein Jarl, som i Harald Haarfagres Dage blandes ind i Snefridsagnet og dermed ligeledes kommer over i den specielt hadelandske Del af Sagnkredsen. Thi Eysteins Datter, Svanhild, er øiensynlig intet andet end en Variant af Snefrid. Svanhild faar med Kong Harald Sønnen Ragnar Rykkil; men denne nævnes paa andre Steder som Søn af Snefrid og er den samme, som ellers fører Navnet Ragnvald Rettilbeine, den, som i fortrinlig Grad er hjemmefæstet til Hadeland. Dette er

et af de mange, hidtil altfor lidet paaagtede Træk, som kan bidrage til at belyse hele denne Sagnmasses Eiendommeligheder, dens Ophobning og dens Bygning.

At mærke er her ogsaa et andet Træk — at Snorre lader det store og afgjørende Slag, hvori Halvdan Svarte overvinder den Hedemarkskonge Eystein, som var hans Modstander, blive udkjæmpet paa Helgeøen. Det maa ansees som rimeligt, at han har taget denne som Valplads, fordi der paa hans Tid har levet Sagn om Konger Eystein, knyttede til *Eyin helga*. Ellers maatte det jo forekomme rimeligere at henlægge et saadant Slag til det faste Land.

Naar Navnene Svanhild og Eystein blandes ind i de Sagn, hvor ellers Snefrid og Svade Jøtun hører hjemme, bliver det et Vidnesbyrd om, at Sagnenes gamle Omrids ikke har været meget faste. For øvrigt kan der endnu knytte sig forskjellig Interesse til Navnet Eystein som Benævnelse for Oplandenes lokale Herskere, bl. a. som Veiledning til at forstaa Overgangen fra Fylkeskonger til Jarler og derpaa Tilbagegangen til Fylkeskongerne. Men dette maa her forbigaaes til en anden Leilighed. Muligens kan ogsaa det bidrage til at forklare Sammenhængen med de Sagn og Traditioner, hvorpaa Snorre har bygget sin Berètning om Harald Haarfagres Rigsforfatning. Hvis min Konjektur er rigtig om Navnets intime Sammenhæng med *Eyin helga*, kan den muligens ogsaa give Vink om, at Navnet er indkommet i Sagnene om Ynglingeættens Regjering i Upsala fra Oplandene, hvor det vel i dette Tilfælde maatte regnes som oprindeligt.

Endnu maa her mindes om et andet Tilknytningspunkt mellem det hadelandske Snefridsagn og de hedemarkske Sagnfigurer. En anden Dublering af Snefrid er antagelig den Aashild (Alvhild), der optræder som Datter af Ring Dagssøn paa Ringerike og saa giftes med Kong Harald. Hendes Børn er Dag, Ring og Ragnar Rykkil,

og disse anbringes ved Fordelingen af Haralds Sønner som Konger inden de enkelte Landsdele netop paa Hedemarken. Ragnar Rykkil er Snefridsagnets Ragnvald Rettilbeine, som her faar sin tredie Moder. Men han hører tydelig hjemme paa Hadeland. Ring begynder i Sagnene paa Ringerike. Men Sagnets Etymologer har ogsaa havt Behov for ham paa Ringsaker, og derved er denne Genealogi bleven lavet. Ring den ældre er Ringerikes Eponym, medens Ring den yngre fylder samme Plads paa Ringsaker. Men den, som tilsidst har stillet Sagnene sammen og bearbeidet dem, har aabenbart havt den hele store Masse af saadanne samlet foran sig og paa dem bygget sine genealogiske Kombinationer.

Fra Mjøsens Østside er de tre Navne, som oprindelig har hørt hjemme i lokale Sagn, som er opstaaet dersteds, bragt over til Vestsiden og videre til Hadeland, — Svade Jøtun, Eystein Jarl og Kong Ring. Gjennem de etymologiske Forsøg er saa, enten efterhaanden eller med en eneste Gang, den hele Masse sat i System, og paa den Maade er den ført i Pennen af de yngste islandske Sagasamlere og overgivet til Efterverdenen. Sagnmassen har rimeligvis engang været meget større. Navnlig har vel Hadeland havt flere Troldomssagn, knyttede til Egnens ældgamle Kultuspladser. Det kan ikke have været for intet, at en saadan Seidmand som Ragnvald eller Ragnar er bleven netop Hadelands Repræsentant i Sagnkjæden, og at hans Æt siden gik for at være den specielt seidkyndige gjennem følgende Slægtled.

Snorre har hørt tre Sagn om Snefrid, Aashild og Svanhild, og han har ikke opfattet dem som det, de i sin Kjerne skulde være, nemlig forskjellige Udgaver af en og samme Tradition. Han har fæstet sig ved deres Varianter og enten overseet eller ikke forstaaet deres indre Enhed. Men dermed har han ogsaa tillagt Harald Haar-

fagre tre Hustruer i Stedet for en. Naar Hustruernes Antal paa denne Vis er forøget, sker det ogsaa med Børnenes. Jeg har allerede i min foregaaende Afhandling (S. 154) omtalt, hvor mærkeligt det er, at Harald Haarfagres Sønner er anbragte rundt om i Landet paa en saa behændig Maade, at der bliver en Gruppe af dem for hver lokal Kongeæt, som senere træder frem. Jo mere jeg sysselsætter mig med de hidhørende Sagn eller Traditioner, som de er komne til os i Sagaerne om de første Konger, desto sandsynligere forekommer mig denne Forklaring, at Harald Haarfagres mange Sønner for en Del er komne ind i Beretningerne som en Følge af en almindelig Bestræbelse efter at kaste Glans over de lokale Fylkeskongeætter.

Det er forøvrigt mærkeligt, at netop paa Oplandene er Navnet Fylke først sent indkommet. Hvis min Forudsætning om, at Rigsforfatningen egentlig hørte hjemme der, erkjendes for rigtig, er imidlertid dette paafaldende. Man maatte da forudsætte, at Harald havde kaldt de derværende Jarledømmer for Fylker, og at dette Navn for længere Tid var forsvundet, da Smaakongerne igjen kom ind. Saa kan Forholdet ialfald forklares.

Netop i denne Del af Traditionerne om Harald Haarfagre, som omhandler Kongesønnerne, er det, Østlandet griber ind. Det er allerede et Træk, som i denne Forbindelse kan have megen Betydning, at Heimskringla lader Harald foretage Delingen af Landet mellem sine Sønner paa et østlandsk Ting, som det heder: »Kong Harald stevnede da et folksomt Ting øster i Landet og stevnede Oplændingerne dertil.« P. A. Munch har fremsat den Formodning, at Eidsvold var det Sted, hvor Tinget holdtes. Dette er dog neppe sikkert. Hvis Snorre har havt for sig en Tradition om, at det var et oplandsk Ting, kunde dette ligesaa godt været afholdt paa et mere nordligt Sted inden Oplandene.

Her er da det tredie Sted, hvor Snorre taler om Haralds Foranstaltninger med Riget. Det er let at se, hvad Snorre har hørt af Traditioner om det, som blev forhandlet paa dette Oplandsting. Det er følgende: »Han skiftede Landet mellem dem. Vingulmark, Raumarike, Vestfold og Telemarken gav han til Olav, Bjørn, Sigtryg, Frode og Torgils; men Hedemarken og Gudbrandsdalene gav han til Dag og Ring og Ragnar; til Snefrids Sønner gav han Ringerike, Hadeland, Toten og det, som ligger dertil.« Hvad der videre følger, maa bygge paa andre Traditioner eller bero paa Snorres egne Slutninger. For en Del hører det ogsaa hjemme i andre Forbindelser.

Saaledes kan det vistnok med overveiende Sandsynlighed formodes, at det, som Harald foretog paa dette Ting, kun har været en Statsakt, der angik hans vestfold-oplandske Rige, uden at det derfor nødvendig behøver at have været udelukkende hans egne Sønner, hvem han anbragte i de gjenreiste Fylkeskongedømmer. Som Snorre fremstiller de nye Forhold i de Dele af Riget, som overdroges til de nye Fylkeskonger, maa han derhos for deres Vedkommende faktisk omgjøre den Rigsforfatning, han selv tidligere har skildret.

Men den hele Tradition saavel om Rigsforfatningens Oprettelse som om dens Ændring bliver paa denne Maade et Led i, hvad Snorre har faaet sig fortalt om Oplandenes gamle Forhold. Fornemmelig vil jeg hævde, at Beretningen hos Snorre i Harald Haarfagres Saga, Kap. 34, om Rigets Deling gjælder Østlandet og det alene, fremfor alt Oplandet. Gutorm, som der faar Ranrike »fra Elven til Svinesund«, er allerede død i Kap. 33. Eirik faar nok visse Landsdele nordenfjelds, men aabenbart kun i sin Egenskab af Dauphin, og han bliver jo hos sin Fader. Snorre supplerer saa yderligere sin Række af nye Fylkeskonger med tre af Haralds Sønner, Halvdan Svarte, Halv-

dan Hvite og Sigrød, som fik Styrelsen i Trøndelagen. Disse tre staar altsaa for sig selv, og deres Forhold ved Siden af Ladejarlen, som efter Kap. 38 »havde al Styrelse i Trondhjem, naar Kong Harald var andensteds i Landet«, bliver unegtelig vanskeligt at forklare, med mindre det er en helt anden Sagnkreds, som her træffes.

Atter møder vi saaledes her den store oplandske Traditionsmasse eller Sagnkreds, og maa erkjende, at denne har øvet en betydelig Indflydelse paa Snorres Beretning om Harald Haarfagre.

Det nye Fylkeskongedømme, som Harald skal have indrettet, har i Traditionerne aabenbart staaet som noget, der var særeget for Oplandene og Landskaberne ved Christianiafjorden. Men i disse Egne maa da antageligvis med samme Grund tillige dets gamle Sidestykke kunne formodes at have hørt hjemme, medens dettes Tilværelse i andre Dele af Landet kan være mere tvivlsom. De Konger, som tidligere nævnes f. Ex. vestenfjelds, behøver ingenlunde at have været Repræsentanter for den samme Type af Konger som de østlandske. Det er meget muligt, at de endog kan have været høist forskjellige fra disse.

Østlandets og Vestlandets Samfundsformer kan indbyrdes have været meget afvigende. Kongenavn og Kongeværdighed har kanske dækket noksaa forskjelligartede Begreber, om hvis Indhold det ikke er tilraadeligt at dømme efter Navnet alene. De islandske Forfattere, som indsamlede Sagnene og forsøgte at sætte dem i System, kunde mene, at Konge var Konge, og at en Konge inden Ryfylke var jævngod med en Konge over Vestfold. For dem kunde en saadan Slutning forekomme naturlig og vel grundet. Men af deres Konjekturer følger ikke, at der virkelig fandtes en Overensstemmelse af den Art. Heller ikke kan der være nogen Grund til at forudsætte Ensartethed

mellem Samfundsforholdene østenfjelds og nordenfjelds og lade denne opveie alt, som tyder i Retning af, at disse i mange Henseender har skilt sig ud fra hinanden.

Et vægtigt Bidrag til at forstaa de gamle norske Samfundstilstande, som de virkelig var før Harald Haarfagres Samling, vil det blive, om der kan skaffes bedre Indsigt i de gamle østlandske Sagns rette Mening. Det er disse, som for Sagaerne om de ældste Konger nødvendig bliver den hovedsageligste Kilde, og jeg tager neppe Feil, naar jeg siger, at de samme Sagaer ikke kan forstaaes, medmindre det bringes paa det Rene, hvorfra de Sagn og Traditioner, paa hvilke de bygger, har sin Oprindelse.

Sagn af denne Art spænder overhovedet ikke lettelig saa langt som til at omfatte et helt Rige, saa stort og tillige saa tyndt befolket som vort Fædreland. Det er allerede meget, om det kan gaa an at tænke sig Sagn, som omspænder hele Østlandet, knapt nok alle de Strøg, som samles under Oplandenes Fællesnavn. Vi har nærmest at gjøre med blot hadelandske, ringerikske, hedemarkske, gudbrandsdalske Sagn osv. Men disse har da ikke kunnet gaa synderlig langt udover Hjemdistrikternes Grænser. Saaledes er det ganske naturligt, at de nævnte Sagaer i en saa overveiende Grad sysselsætter sig med Østlandet og Oplandene, og at navnlig de vestenfjeldske Landsdele her træder mere tilbage for disse. Rigssagn fra Harald Haarfagres Tid kan ikke med Sikkerhed paavises. Hvad hans Saga i Heimskringlas Redaktion bygger paa, kan ikke være andet end mer eller mindre omfattende Landskabssagn. Saaledes staar det ialfald for mig.

Men er denne min Opfatning af Sagaerne rigtig, da maa Studiet af disse i Fremtiden lægges paa en noget anden Grundvold. Meget af det, man hidtil har opfattet som gjældende hele Norge, faar da kun Betydning for

Østlandet og kan ikke vedkomme de vesten- og nordenfjeldske Landsdele. Jeg henstiller dette, ligesom mine tidligere Konjekturer om Harald Haarfagres Historie, til andres velvillige Overveielse. Det er fra først af knyttet til det enkelte Sagn, som angaar hans Forbindelse med Hadeland, og derigjennem videre til den Sagnkreds, hvoraf det udgjør en vigtig Del. I Almindelighed kan jeg dertil føie den Bemærkning, at det neppe kan være tvivlsomt, at hele Harald Haarfagres Historie tiltrænger en ganske indgaaende Revision.

OM SKIRINGSSAL.

SVAR TIL HR. A. KJÆR

FRA

S. A. SØRENSEN.

Distriktet »Skiringssals« Grændser.

Hr. A. Kjær har i Hist. Tidsskrift 4. R. 5. B. skrevet en Artikel »Hvad var Skiringssalr?«, hvori han hævder, at »der med det nuværende Bevismateriale ikke med nogen Sandsynlighed kan fremsættes en Mening, der strider mod den, som i den senere Tid har været den almindelig gjældende, nemlig at Skíringssalr og Tjølling Sogn er det samme«.

Spørgsmaalet har ikke liden Interesse, thi falder det gamle Distrikt Skiringssal sammen med Tjølling Sogn, er det naturligst at finde Handelspladsen »Skiringssal« og det gamle »Tempel«, »hvortil man søgte fra hele Viken«, i Tjølling. Man skulde da ogsaa vente, at den gamle Kongsgaard Geirstad laa i Nærheden af Handelsstedet og »Templet«.

Som bekjendt opføres i Dn. IX No. 295 et Par Navne »Monom« og »Næsium vestra« under Distriktsbetegnelsen »Skirissal«. Gaarde med Navne, som kan svare hertil, findes nu ikke i Tjølling, skjønt man har Fortegnelse over alle Sognets Gaardnavne helt tilbage til ca. 1527 [1].

---

[1] Se min Bog »Det gamle Skiringssal« S. 14.

»Monom« havde en Skyld til Hospitalet af 1 Mbol.[1]

For at forklare, hvorledes en Gaard med saa stor Skyld aldeles kan forsvinde, opstiller Hr. Kjær den Hypothese, at Gaarden er skjult under et andet Navn, nemlig »Spitalen«.

En saadan Hypothese er naturligvis mulig, men er den sandsynlig?

Fortegnelsen i Dn. IX No. 295 er fra 1445. Allerede i 1398 forekommer Navnet »Spitalen« (Dn. III, 397). Det skulde altsaa her være en Gaard med Dobbeltnavn efter Hr. Kjærs Mening. Men hvad Grund kan der her opgives for, at en Gaard med saa greit Navn som Mo eller Moen skulde ombytte dette Navn med et nyere? Havde der virkelig været et Hospital paa Gaarden, kunde man let have tænkt sig det, men det tror ikke Hr. Kjær. Den eneste Grund skal være, at »Monom« eiedes, helt eller delvis, af Hospitalet i Tønsberg. Men der var jo Hundreder af Gaarde, som paa den Maade eiedes af et Hospital. Kan nu Hr. Kjær nævne et eneste Eksempel paa, at en Gaard af den Grund har forandret Navn og bleven kaldt »Spitalen«?

I Biskop Eysteins Jordebog er der flere Eksempler paa, at begge Navne nævnes, hvor en Gaard har Dobbeltnavn![2] Gudbrand Rolfssøn, Forfatteren af Fortegnelsen fra 1445, maa antages at have kjendt Biskop Eysteins Jordebog; man skulde da have ventet, at han ogsaa havde sat »Monom, sem Spitalen kallaz« — eller noget lignende. Endvidere har jo Fortegnelsen fra 1445 været i praktisk Brug i den følgende Tid og af den Grund faaet mange Tilføielser med nyere Haand baade fra det 15de og 16de Aarh. Det er ca. 30 Gange, at der i Do-

[1] Efter Oversigtstabellen S. 362 ff. synes 1 Markebol omtrent at svare til 2 Bpd. Smør, hvad der igjen svarer til 2—3 Skylddaler (= ca. 5 Mark). Sl. Matriklerne.

[2] Man sl. R. B S. 61, 104, 190.

kumentet er skeet Tilføielser eller foretaget Forandringer. Med Haand fra det 15de Aarh. er der tilføiet, at to Gaarde, som tilhørte Hospitalet, er bortbyttet mod en tredie; to Gange er med Haand fra det 16de Aarh. det oprindelige Gaardnavn udraderet og et nyt skrevet over. Var »Spitalen« gjængs Navn allerede 1398, maa man vente, at det i det 16de Aarh. aldeles har fortrængt Navnet »Monom«. Skulde man da ikke have ventet, hvis Gudbr. Rolfssøn havde udeladt det, med nyere Haand at finde anmerket, at Monom var det samme som Spitalen, eller have ventet, at »Monom« var bleven udraderet og »Spitalen« sat over?

Hr. Kjær mener, at »Spitalen« aldeles ikke kan have været Gaardens oprindelige Navn; og da nu intet andet Hospital end det i Tønsberg kan sees at have havt Gaarde i Tjølling, er der, efter Hr. Kjærs Mening, ikke andet Valg end at tro, at et af de gamle Navne »Monom« eller »Nesium vestra« skjuler sig under Navnet Spitalen.

Jeg kan paa ingen Maade medgive, at ikke »Spitalen« kan være Gaardens oprindelige Navn.

Paa et Engstykke eller Skovstykke til en Gaard kunde der hvile Skyld til Hospitalet. Dette Stykke kunde da kaldes »Spitalsengen«, »Spitalsløkken«, »Spitalsskogen« eller lignende. Man sl. Generaljordebogen for Tønsberg Len 1661 [1], hvor det heder om Gaarden Lindsverk (»Lyngisvarpe« i Fortegnelsen fra 1445): »Af et Stykke Jord, derunder bruges, som kaldes Hospitalsjorde, skyldes til Oslo Hospital 4 Lpd. Korn.« I Matrikulen fra 1723 heder det: »Lindesverch med Hospitall-Løchen eller Jorde« (Se N. G. VI S. 376). Hvis nu en saadan »Hospitalsløkke« eller et saadant »Hospitalsjorde« blev udskilt som egen Gaard, beholdt det naturlig sit gamle

---

[1] Landcommissionen. Rigsarkivet.

Navn, og et saadant kunde da, som Hr. Kjær har gjort opmerksom paa, senere blive forkortet til »Spitalen«. Især hvor der var flere Arvinger til en Eiendom, kunde jo det let hænde. Ved »Spitalen« i Tjølling ligger det nær at tænke paa, at Nabogaarden Klepaaker havde Skyld til Tønsberghospitalet, og at Klepaaker og Spitalen i gamle Dage kan have været en Gaard. Skylden kunde oprindelig have hvilt paa et eller andet Jorde eller Skovstykke, som deraf havde Navnet »Hospitalsjordet« eller lignende. Var saa dette senere bleven fraskilt ved Arv eller bortsolgt, kunde den nye Gaard have faaet Navnet »Spitalen«. medens Skylden alligevel blev hvilende paa Klepaaker.

Forøvrigt kan jo Hospitalet i Tønsberg i Tidens Løb have havt flere Gaarde i Tjølling end de, som er nævnt i Fortegnelsen fra 1445, og mange flere Gaardnavne være forsvundne end de, som tilfældigvis findes i de Dokumenter, som er trykte i Dpl. norv., saa heller ikke fra denne Side seet kan Argumentationen i Hr. Kjærs Afhandling være tvingende.

»Næsium vestra« mener Hr. Kjær har kun været et Strandhus, som har staaet paa et eller andet Næs, og som siden er forsvundet fra Hospitalets Bøger, da man ikke længer har havt nogen Indtægt af »Strandhuset«.

Naturligvis er Hypothesen mulig; men hvad Grund anfører Hr. Kjær for denne sin Gjætning, og hvad er sandsynligst, enten at antage, at Navnet har holdt sig, eller at det er forsvundet?

Jeg skal paa de følgende Blade give en Sammenstilling af forskjellige Fortegnelser over det Jordegods paa Vestfold, som efter Fortegnelsen fra 1445 tilhørte St. Stephans og St. Jørgens Hospital i Tønsberg. Enhver kan da selv, saavidt muligt, opgjøre sig en Mening om Spørgsmaalet[1].

[1] En saadan Oversigt kan ogsaa have Interesse med Hensyn til Gaardenes forskjellige Skyld i de forskj. Aarhundreder.

Sammenligning mellem de forskjellige Fortegnelser over Oslo

Dn. II No. 139. De norske Kongers Gaver c. 1300 og R. B. S. 288: »Hellig Legems Alters Jordegods« c. 1400.	Dn. IX No. 295. Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse fra 1445.	Univ.-Bibl.'s Man. No. 364 fol. Fortegnelse fra 1556. [1]
	Bærgh sokn.	
	Snoreswollum XII aurabol [. . oc i wadedrette paa stranden i *hammeren* [1]	*Snoresvold*, Svend. 1 Vorde Haa (fol. 6).
	Hwolum II merkabol.	Claus *Hvaaler*. 2 Pd. Smør (fol. 11). Tønsb. Spit.
	Leifsakre merkabol.	
	Hagha X aurabol.	
	Uptveit i Watzaas sokn.	
	[Item *Langakre* en ødegaard som ligger vider Amunderud.	
	Tuneim sokn.	
	Haghan X aurabol.	
	Gudine V merkabol.	*Gudin*, Laurits. 1 Løp Smør, 1/2 Pd. Mel, 1 Hud, 6 Skind (fol. 11 f. T. Sp.)
	Olzrud merkabol gar af.	
	Skirisall.	
	I *Monom* merkabol.	
	Namfnesale XII aurabol.	*Numesal*, Albret. 1 1/2 Vorde Haa (11 b) T. Sp.
	I *Brækko* XII aurabol [aff. 2 huder.	*Brecke*, Albret. 1/2 Pd. Mel. 2 Pd. Smør og 18 Mrkr. (11 b T. Sp.) 1 Dlr. i Stedsmaal af *Brecke* i Tjølling Sogn (3 b).
	Klæpakre [øresbol af III skyn.	
	Næsium vestra.	
I *Holtenom* XII aurabol oc IIII ørtugæ bol. (Hellig Legems Alter. R. B., S. 289).		

[1] [= Tilskrevet med nyere Haand fra 15de og 16de Aarh.

[1] Fol. 6 til fol. 10 b indeholder Restancer paa Landskylden fra 1552—55; fol. 11—14 b »Rente til Tønsberg spital 1556«; fol. 15—19 »Hellig Legems Rente« og fol. 19 b—21 »Gamle spital R.«.

Hospitals (St. Stephans og St. Jørgens Hosp.) Jordegods paa Vestfold.

Oslo Hospitals Jordebog fra (1603 og) 1643.	Auktionsplakat af 2den Decbr. 1735 over Oslo Hospitals Jordegods.	Forskjellige Jordebøger og Matrikler.	Norske Gaardnavne B. VI. Jarlsberg og Larviks Amt.
Brunlaugnæs. [1]	**Brunlaugnæs.**		
Laurits *Snørisvold* Bygsel. 2 B℔ Smør.	*Snøritzvold.* 2 B℔ 6 Mrk. Smør med Bygsel.		N. G. S. 325.
Hammershus. 1 Vorde Haa.		»*Hammershus* er aleneste et Strandhus og nu ødelagt«. Regnskab for Oslo H. fra 1636.	
Søfren *Hvaler.* B. 4 B℔ Smør.	*Hvaler.* 4 B℔ m. B.		N. G. S. 325. Omtales ikke i N. G. Omtales ikke i N. G. Omtales ikke i N. G. Omtales ikke i N. G.
		(Halvor *Langakre* i Sandeherred skylder til Kgl. May. 1 Hud. General-Jordebog af 1664).	
Synniv *Hauge.* B. 1 Hud	*Hauge.* 1 Hud m. B.		N. G. S. 311.
Niels *Gudim.* B. 3 Løb Fosseleie $^1/_2$ Dlr.; Qvernstødleie 1 Ort.	*Guden.* 9 B℔ Smør m. B.		N. G. S. 310.
Oluf *Ousrud.* B. 1 Hud	*Ousrud.* 1 Hud m. B.		N. G. S. 314.
Kiylling Sogn.	**Kiøllinge.**		*Forsvundet Stedsnavn* i Tjølling efter N. G. 303.
Nummesal. B. 6 Kalveskind, bruges under	*Nummesal.* 6 Skind bruges under		N. G. S. 292.
Brecke, Jørgen og Gudbjør. B. 1 Løb Smør.	*Brecke.* 3 Bpd. Smør med B., • et *Strandhus* 3 Ort.	*Hans Lauritzen* af et Strandhus ham er bevilget at opbygge paa Breckes Eiendele $^1/_2$ Dlr. 1 Mk. (Jordebog for Oslo H. af 1663).	N. G. S. 290.
Klepagger. 3 Kalvskind.	*Klepager,* 3 Skind uden B.		N. G. S. 289.
			Forsvundet Stedsnavn i Tjølling efter N.G.S. 301.
Holten, Halvor. $1^1/_2$ Pd. Smør.	*Holtne.* 22 Mk. Smør uden B.		N. G. S. 301.

[1] Gaardenes Rækkefølge er her gjengivet noget anderledes.

Dn. II No. 139 og R. B. S. 288 fg.	Dn. IX No. 295. Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse fra 1445.	Univ.-Bibl.'s Man. No. 364 fol. Fortegnelse fra 1556.
	Heidrim sokn.	
	Unulfsbudha.	
	Saltholmen.	
		Lunde, Hochen. 1 Løp Smør (fol. 12) T. Sp.
	Sandæ sokn.	
	Bruneimum VI aurabol [ok i Reffsalen h. merkabol.	
	Værrikum II merkabol gar af II laupa.	*Weriick*, Halvor, ½ Pd. Malt och 1 Løp Smør (fol. 11) Tøns Sp.
	Skafto II aurabol gar af.	*Skackttaa*, Tiøstel, 4 Skind.
	Huudavik XII aurabol gar af [1½ hud.	*Huedevicken*, Anders, ½ Dal. 1 Ort (fol. 11 a) T. S.
	Hiertness VI aurabol gar af hud.	*Hiartnæs*, Peer, 1 Hud (11 b) T. S.
	Tufvom VII aurabol gar af.	
	Sighivælle merkabol.	*Segevold*, Torbiørn, 6 Skind (12) T. S.
	Husaby [III aurabol pd. smør.	
	Wælløy h. merkabol.	
	Skedhaugha herad.	
	Undangstveit X aurabol gar af laup [i Stokkæ sokn.	*Undalstvedt*, Christopher, 1 Løp Smør (fol. 8 og 12) T. S.
	Langalo merkabol.	? *Sundby*, Oluf, 1½ B℔ Smør og 1 Fjd. Mel (fol. 9 b).
	Torrenne merkabol gar af [1 tylth bord.	*Olufstorren*, Tolf, 6 Skind (8 b og 12 b) T. S.
	Brækko merkabol gar af [1 hudh.	
	Budheim h. merkabol [1 thylth bord.	? *Brouder*, Gunner, 4 Skind (8 b og 12 b) T. S.
Deigheberg II merkabol (Hellig Legems Alter R. B. S. 289).		*Deyberg*, Torbiørn, 2 Løp Smør.
Tufta i Stokke sokn mb. (Hel. Leg. Alt.)		

Oslo Hospitals Jordebog fra (1603 og) 1643.	Auktionsplakat af 2den Decbr. 1735 over Oslo Hospitals Jordegods.	Forskjellige Jordebøger og Matrikler.	Norske Gaardnavne B. VI. Jarlsberg og Larviks Amt.
Hierumb Sogn.	**Hedrum.**		N. G., S. 338. Muligens forsvundet efter N. G., S. 364.
Lunde, Svend og Lauritz, 1 Løb Smør. Fosseleie ½ Dlr.	*Lunde*, 3 B℔ Smør, Fosseleie 1½ Rdlr. Bygsel og over 1 Hud 3 Mk. Smør mer.	Fosseleie af Lunde Sag er forhøiet 1 Dlr. (Jordebog af 1644).	N. G., S. 341.
Sandherrit.	**Sande-Herred.**		
Brønnum, Helje og Tord. B. 1 Fj. Malt, af *Refshole* B. 6 Skind.	*Breinum*. 1 Fj. Malt og *Refsholle* derunder 6 Skind med B.		N. G., S. 277.
Svend *Virik*. B. 2 Løb Smør.	*Virich*, 3 B℔ Smør m. B.		N. G., S. 276.
Asgut *Skaftoen*. B. 4 Skind.	*Skaftoen*. 4 Skind m. B.		N. G., S. 283.
Engebret og Hans *Huvigen*. B. 1½ Hud.	*Huvigen*. 1½ Hud m. B.		N. G., S. 276.
Under »Indkomstens Formering siden 1603« opføres: »Hiertnæs, som rentet til Hosp. 1 Hud og af Hr. Peders Gaard ½ Ort deraf opberris nu udi Fritzø i Sem 1 Pd. 6 Mk. Smør.	(*Fritzø* i Sem. 1 B℔ 18 Mk. Smør uden B.).	»*Sivold*« (1 Hud) laa i 1651 under »Lensherrens Residents« Unneberg i Sandehered (Lensm. for Brunla Len 1643—52).	N. G., S. 276. N. G., S. 265. Sl. N. G., S. 285.
Jeppe *Huseby*. B. 1 Pd. Smør.	*Huseby*. 1 B℔ Smør m. B.		N. G., S. 275.
Christen og Oluf *Sollied*. B. 1 Hud.	*Solie*. 2 Huder.	*Sollid* er forhøiet paa aarlig Landskyld 1 Hud (Jordb. af 1644).	
Stokke Sogn.	**Stokke Sogn.**		
Christopher *Undalstved*. B. 1 Løp Smør.	*Undalstved*. 3 Bpd. Smør m. B. og over 3 Bpd. mer.		N. G., S. 189.
Gullik Sundby af *Langelo* øde. B. 2 Skind.	*Langelo* under Sundby, 2 Skind m. B. og over 1 Tylt huggen Bord.		N. G., S. 191.
Jon *Olufstore*. 1 Pd. 6 Mk. Smør.	*Olstori*. 1 Pd. 6 Mk. m. B. og over 1 Bpd. mer.		N. G., S. 195.
Michel *Breche*. B. 1 Hud.	*Bræcke*. 1 Hud m. B.		N. G., S. 203.
Lauritz *Boeder*. B. 4 Skind.	*Buer* i Schie Annex. 1 Rdlr. m. B.		N. G., S. 192.
Gulbrand *Deyberrigh*. B. 1 Løb Smør.	*Deiborg*. 3 B℔ Smør m. B. og over 3 B℔ mer.		N. G., S. 194.

Dn. II No. 139 og R. B., S. 288 fg.	Dn. IX No. 295. Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse fra 1445.	Univ.-Bibl.'s Man. No. 364 fol. Fortegnelse fra 1556.
i *Dannseing* 1/2 merkabol.		*Domseng,* Hilløf. 1 Pd. Smør.
		Spetalsengen, Gullik. 1 Pd. Smør (Restance fol. 8).
		Spetalsgaarden Francke 1 Pd. Makrel (fol. 12) T. S.
		Longerud, Francke. 6 Skind (fol. 12) T. S.
i Sems herade:		
i *Kerre* 6 aurabol.		*Kiær,* Gullik. 1/2 Dal. (fol. 14 b) T. S.
i *Lifreide.*		
i *Lindeflate* III aurabol.		
Ællidenes, sum ligger vidh Tunsberg XII aurabol.		*Næs,* Torger. 2 Løp Smør (11 b) T. S.
		Bøe, Orm. 2 Pd. Smør og 8 Lpd. Malt (11 b) T. S.
		Søndre *Batzberg,* Oluf. 1 Pd. Mel (8) Rest.
		Nordre *Batzberg,* Torbiørn. 2 Daler (14 b) T. S.
		Eyk, Engelbret. 1 Pd. Smør (11 b) T. S.
		Skorderud, Anders. 3 Skind (11 b) T. S.
		Threrveett, Knut. 18 Mrkr. Smør (11 b) T. S.
Ringshaug m.bol oc II laupa land oc III aurabol i sudræ gardenom (Hell. Leg.s Alter. R. B., S. 288).		*Ringshaug,* Jøren. 1/2 Kv. Makrel (9 b) Rest.
I nørdra R. II aurab.		

Oslo Hospitals Jordebog fra (1603 og) 1643.	Auktionsplakat af 2den Decbr. 1735 over Oslo Hospitals Jordegods.	Forskjellige Jordebøger og Matrikler.	Norske Gaardnavne. B. VI. Jarlsberg og Larviks Amt.
Semb Sogn.			
Dombseng. 1 Pd. Smør.	*Dombseng.* 1 B℔ Smør uden B.		N. G., S. 211.
Tuederud (under Rygh) 3 Skind.	*Tveterud.* 3 Skind uden B.		
Abraham Mannum af *Torp.* 1½ Vorde Haae.	*Torp* under Maunum, 1½ Vord tørre Haa m. B.	»En Skoug- og Ødegaard, kaldet Torp, skylder til Oslo Hosp. 1½ Vorde Haa, som ellers betales med Penge 1½ Rdlr. (Gen. Jordb. af 1661).	
Jens Ingvordsen og Anne Jørgen Schrøders af *Hospitals gaarden.* B. 1½ Td. Makrel.	*Hospitals Eng* i Tønsber, 1½ Pd. Makrel m. B.	»Hospitalsløkken (ved Tunsberigs Bye) som Peder Lauritsen og Jørgen Ingvordsen bruger, skylder til Oslo Hospital 1½ Td. Makrel med Bøksel« (Gen. Jordebog af 1661).	
Tønnis og Anders *Langerud.* B. 1 Tylt huggen Bord.	*Langerud.* 1 B℔ Smør m. B.		
Oluf *Kiær.* 1 Pd. Smør.	*Kiære.* 1 B℔ Smør uden B.		N. G., S. 211.
			Omtales ikke i N. G
			N. G., S. 86. Vaale.
Slagen.	**Slagen Annex.**		
Lauritz *Næs.* B. 2 Løb Smør.	*Næs.* 4 B℔ Smør m. B.	I Gen. Jordebog af 1661 nævnes blandt Gaarde paa »Bytangen udi Slagens Anneks beliggende, som dog under Tønsberg Bye er anhørende« »*Næs søndre*, Lauritz, skylder til Oslo Hosp. m. B. 4 Pd. Smør.«	Sl. N. G., S. 229 fg.
Lauritz og Christen *Bøe.* B. 4 B℔ Smør.	*Bøe.* 4 B℔ Smør m. B.		
Søfren *Batzberg.* B. 2 Løb Smør.	*Mellem Basberg.* 4½ B℔ m. B.		
Christopher og Tore *Batzberg.* 2 Løb Smør.	*Nordre Basberg.* 4½ B℔ m. B.		
Oluf *Egh.* 1 Pd. Smør.	*Eg.* 1 B℔.	»Eg kaldes i Matriculen Lofs Eg«. Oslo Hospital. Auktion. 1736.	
Svend Aasen af *Skullerud* øde. B. 3 Skind.	*Askildrud.* 6 Skind m. B.		N. G., S. 225. (»Aasen med Skallerød eller Askildrød og Øde Tverved«. 1668).
Tosten *Thverdeved.* ½ Pd. Smør.	*Tverved.* ½ B℔ Smør.		
Oluf *Kalsvigh.* 6 Mk. Smør.	*Karlsvigen.* 6 Mrkr. Smør uden B.		
Oluf *Brecke.* B. 2 Gies.	*Brecke.* 3 Gjæs m. B.		
Lauritz *Ringshaug.* B. 1 B℔ Smør.	*Ringshaug.* 1 B℔ Smør uden B.		N. G., 226.

Dn. II No. 139 og R. B., S. 288 fg.	Dn. IX No. 295. Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse fra 1445.	Univ.-Bibl.'s Man. No. 364 fol Fortegnelse fra 1556.
	Andabu sokn.	
i *Samastadum* XII aurabol.	*Samestad* XII aurabol gar af [en tylth bord.	*Samesta,* Børre. 6 Skind (fol. 12) T. S.
i *Audnum* VI aurabol.	*Audhnum* VI aurabol gar af.	
i *Ulffsase* III aurabol.	*Ulfsasom* h. merkabol gar af.	
i *Arn . . kerudi* ½ merkabol.	*Anbiornarudh* V aurabol.	
i *Skogroffrudi* II aurabol.	*Skorgrofsrudh* II aurabol gar af.	(? = Skorderud i Slagen).
i *Elifsrudi* VI aurabol.	*Eiksrudh* merkabol [gar af II høns.	*Eliibsrudh*, Søbiørn. 2 Skind (fol. 12) T. S.
i *Trolledale* II aurabol.		
	Svarfvastadh sokn.	
	Lyngisvarpe h. merkabol. [gar af III linspund korn.	
	Moren merkabol.	
	Lidhenne i Haughagerda sokn VIII ørtogab.	
	oc *Lundinne.*	
Fitia II merkabol (Hel. Leg. Alt).		
	Wivilstadha sokn.	
i *Lunde* X aurabol.	*Lunde* XVIII aurabol gar af.	
i *Lindinne* II aurabol.	*Lundrinne* X aurabol.	

Oslo Hospitals Jordebog fra (1603 og) 1643.	Auktionsplakat af 2den Decbr. 1735 over Oslo Hospitals Jordegods.	Forskjellige Jordebøger og Matrikler.	Norske Gaardnavne. B. VI. Jarlsberg og Larviks Amt.
Annebo Sogn.			
Oluf og Maren *Sommestad.* B. 6 Skind. Af en Damstok i Svartefos 1 Skind.	*Sommestad.* 8 Skind m. B. Svartefos derunder 1 Skind.		N. G., S. 160.
		Odne, Peder og Jørgen, skylder 6 Pd.; deraf Anders Madsen 4½ Pd. 6 Mk. og Hr. Jens paa Annebo 1 Pd. 6 Mk. (Gen. Jb. af 1661).	N. G., S. 166.
»*Uls-Aasen*, en Ødegaard, som udi Hospitalets gamle Bøger og Ruller findes indskreven, mens dog udi lang Tid haver borte været, er nu atter igjen ved Laug og Dom indvunden og skylder aarlig ½ M.bol er 1 Fjd. Malt.« (Indkomstens Formering siden 1608).	*Ulfsaasen* under Berg. 1 Fjd. Malt m. B.		N. G., S. 162.
Ambiørnrud. 1 Kalvskind.	*Ambiørnrud.* 1 Skind uden B.		N. G., S. 165.
			Efter N. G., S. 177 forsvundet Navn i Andebo.
Ellefsrud. 3 Kalvskind.	*Ellefsrud.* 3 Skind uden B.		N. G., S. 165.
		»Troldalen«, opført som tilhørende Kronen i »Kronens Jordebog« fra 1661. (Landcommis.).	N. G., S. 164.
Svarvestad Sogn.	**Svarstad.**		
Oluf *Lindsverk.* 4 Lpd. Korn.	*Lindsverk.* 4 Lpd. Byg m. B.	»Af et Stykke Jord, som kaldes Hospitalsjorde, der bruges under Lindesverk, skyldes til Oslo Hospital 4 Lpd. Korn m. B.« (Gen. Jordebog af 1661).	N. G., S. 376. N. G., S. 384. N. G., S. 94. Omtales ikke i N. G.
Vivelstad Sogn.	**Vivestad.**		
Trugels *Lunde.* ½ Løb 1 Fjd. Mel; ½ Dlr. Fosseleie.	*Lunde.* 1½ B℔ Smør, 1 Fjd. Mel, Fosseleie 1½ Rdlr.		N. G., S. 145.
Lundrum, Ødegaard, ½ Dlr. (tilføiet sidst i Jordebogen).	*Lundrum* derunder, ½ Rdlr, begge m. B.		N. G., S. 145.

Dn. II No. 139 og R. B., S. 288 fg.	Dn. IX No. 295. Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse fra 1445.	Univ.-Bibl.'s Man. No. 364 Fortegnelse fra 1556.
i **Raffnes** sokn.	**Ramfnes sokn.**	
i *Hofve* øirisbol. i *Reinum* VII aurab.	*Hofve* øyrisbol. *Reiner* VI aurabol.	
	Undreimsdal.	
	Bakskyrti 6 aurabol. *Bærghennar.* *Rudhunum*, synsta garden, III merkabol gar af h.	? = *Rodene*, Anfin. $1^1/_2$ Smør (fol. 12 b) T. Sp
		Lerjorde, Oluf, $^1/_2$ Pd. Sn (fol. 12 b) T. Sp.
i *Reffvodale* II markabol.		*Refvetalle*, Arne, 18 M Smør (fol. 8 b) Rest.
Stuwærud VI aurabol. (H. Leg. Alt. R. B., S. 288).		*Stuerudt*, Knud. 6 Ski (fol. 15 b) Hell. Leg. Rer
Berg i sudregard. m.bol. (H. Leg. Alt.).		
i *Riosteghæ* i nordre garden II merkabol. (H. L. Alter).		
Fra **Tjømø** opføres *Pytt* (H. L.), *Kruke* (H. L.) og *Gierdawak* II m.bol (H. L.).		(Fra Tjømø opføres *Rudt*, Biørne. 2 Pd. Sm (fol. 13) T. Sp. *Pytth*, Sevrin. $1^1/_2$ Pd. Sm (fol. 15) H. L.

Oslo Hospitals Jordebog fra (1603 og) 1643.	Auktionsplakat af 2den Decbr. 1735 over Oslo Hospitals Jordegods.	Forskjellige Jordebøger og Matrikler.	Norske Gaardnavne. B. VI. Jarlsberg og Larviks Amt.
			Efter N. G., S. 152, enten = »Hauge« eller forsv. Navn.
			N. G., S. 136.
Undringsdal.			N. G., S. 101.
			N. G., S. 106.
Halvor *Raadum.* ½ Bpd. Smør.	*Raaen* i Undrumdal. ½ B℔ ud. B. (opført under Hedrum).		Ffter N. G., S. 106, er »Rudhunum« = Rudunum, R. B., S. 64, forsv. Gaardsnavn.
Vaale.			
Guttorm og Hans Breche af *Leeriorde* B. ½ Pd. Malt.	*Lerjord* under Backe. ½ B℔ m. B.		
Halvor *Refuetalle.* 18 Mk. Smør.	*Revetold.* 18 Mk. Smør uden B.		N. G., S. 93.
Amund *Stuerud* øde, B., 6 Skind.	*Stuerud* under Borge 6 Skind m. B.	Ved Underrets Dom af 16de Aug. 1715 blev det bestemt, at Stuerød skulde høre under Borge.	
Hans *Søndre Berg.* 1 B℔ Smør. B.	*Søndre Berg.* 1 B℔ Smør ud. B.		
Tjømø.	**Tjømø.**		
(Her opføres 5 Gaarde *Kjær, Rød, Pytt, Kruge* og *Holten*).	Foruden de 5 Gaarde fra Jordb. 1643 opføres »*Næs*« paa Vassøer 2 Bpd. Smør m. B. og over 1 Hud mere.«		
Nøtterø.	**Nøtterø.**		
(Her opføres 9 Gaarde)	De samme Gaarde som i Jdb. fra 1643.		

Den ældste Fortegnelse er den, som nævnes i Dipl. norv. II, No. 139 (fra A. 1320. Vidisse af 1409). Her opregnes de Gaarde, som Kongerne Haakon Haakonsøn og Magnus Lagabøter gav til St. Stephans Hospital i Tønsberg.

Som bekjendt kom det Gods, der havde tilhørt St. Stephans og St. Georgs Hospital, senere til Oslo Hospital. Dette Hospital fik i 1546 ogsaa det Jordegods, der havde hørt til »Hellig Sacraments og Hellig Legems Alter« i Oslo Domkirke [1]. I R. B. er anført det Jordegods, som Alteret eiede ca. 1400 [2]. Jeg opfører dette Gods i samme Rubrik som Kongernes Gave.

Universitets-Bibliothekets Manuskr. No. 364 fol. indeholder en Regnskabsbog for Oslo Hospital fra 1556. Gaardene er ikke her opført under bestemte Sogne; derimod er for de Gaardes Vedkommende, som i 1556 betalte Afgift til Oslo Hospital, særskilt opført, hvilke af disse Gaarde tilhørte »Tønsberg Spital«, hvilke »Hellig Legems Rente« og hvilke »Det gamle Spital«. En saadan Sondring er dog ikke anført for Restancernes Vedkommende.

I Rigsarkivet findes en Jordebog for Oslo Hospital fra 1643 (Kristiania Stiftsdirektion No. 65). I Slutningen af denne findes opført de Forandringer, som er foretaget ved Jordebogen »siden Anno 1603, da den forseglede Jordebog [3] er bleven forfattet«. For Vestfolds Vedkommende er ingen anden Forandring skeet, end at Gaarden »Ulsaasen« er vundet tilbage for Hospitalet, og at Hjertnes i Sandeherred er bortbyttet mod Fritzø i Sem Sogn.

---

[1] Se Norske Rigsregistranter I, S. 88. Sl. Lange: De norske Klostres Historie, 2den Udg. C.ania 1856. S. 400.

[2] Navnet er i R. B. »Helagalika altara«.

[3] Dette maa være den samme Jordebog, som i Hospitalsforstander Lars Stubs Indberetning af 1701 kaldes »Konung Christian den IV's egne Jordebog vel imod hundrede Aar gammel«.

Paa Rigsarkivet findes ogsaa Auktionsplakaten fra 1735 over Salget af Oslo Hospitals Gods.

Til disse forskjellige Fortegnelser er i Siderubrikker opført enkelte Ting fra Jordebøger og Matrikler, samt Henvisninger til Ryghs Norske Gaardnavne, B. VI (bearbeidet af A. Kjær).

Sammenligner man Fortegnelsen i Dn. IX No. 295 med de Gaarde i Vestfold, der opregnes i Dn. II No. 139, vil man finde, at flere af disse Gaarde er udeladt i Fortegnelsen fra 1445. Dette gjælder Gaardene Dannseing, Kerre, Lifreide, Lindeflate, Ællidenes, Trolledale, Refvodale.

Grunden kan ikke være den, at Gudbrand Rolfssøn ikke har kjendt Kongernes Gavebrev. Hans Fortegnelse er jo netop skrevet paa Bagsiden af det Dokument, hvor Afskriften af Brevet, der indeholder Kongernes Gave, er optegnet. Ikke heller kan Grunden være den, at nævnte Gaarde er kommen væk fra Hospitalet; flere af dem, som Dannseing (Domseng), Kerre, Refvodale og sikkerlig ogsaa Ællidenes forekommer i Hospitalets Jordebøger fra 16de til 18de Aarh. Navnene Dannseing, Ællidenes, Lifreide og Lindeflate har han sandsynligvis ikke fundet igjen i sin Tids Gaardnavne; Refvodale er i den ældre Fortegnelse opført som liggende i Sems Sogn, medens det ligger i Vaale. Navnet Kerre er i Dn. II No. 139, ialfald nu, saa utydelig, at det omtrent er ulæselig. (»Trolledale« er muligens kommet væk fra Hospitalet før 1445).

Det synes efter dette, som Gudbrand Rolfssøn har været meget nøiagtig med Opførelsen af sit nye Register og ikke opført andre Gaardnavne end de, han var sikker paa. (Ihvertfald gjælder dette Tønsberg Omegn, hvor han dog muligens var særlig kjendt). Derimod er der andre Ting i hans Fortegnelse, som tyder paa, at han ikke har været synderlig lokalkjendt i Vestfold.

Under »Sanda sokn« er opført som to Gaardnavne: »Husaby« og »Wælloy« (h. merkabol). Dette er aabenbar Misforstaaelse af Udtrykkene i et ældre Dokument, hvor der har staaet »i Husaby *i* Wælloy h. merkabol«. Man sl. R. B. S. 206: »i Husabø i Vælloy« (= Vestreøen i Sandeherred). Under Berg Sogn paa Brunlanes opfører han »Uptveit i Watzaas sokn«, medens Vasaas Sogn ligger i Nærheden af Holmestrand, nordenfor Vaale.

Da Skylden i Fortegnelsen fra 1445 for flere Gaardes Vedkommende er forskjellig fra den ældre Fortegnelse, og da enkelte Gaardnavne er skrevet forskjellig (saaledes »Eiksrud« for »Elifsrud«, »Ulfsase« for »Ulfsasom«), har han vistnok havt andre Dokumenter at holde sig til end Afskriften fra 1409.

Sammenligner man nu Gaardnavnene i Fortegnelsen fra 1445 med O. Rygh's Norske Gaardnavne fra Jarlsberg og Larviks Amt, bearbeidet af A. Kjær, vil man finde, at Hr. Kjær ikke opfører et eneste Gaardnavn fra det sydlige Vestfold som forsvundet uden de to Gaardnavne »Monom« og »Nesium vestra«, som han henlægger til Tjølling [1].

Fra det øvrige Vestfold opfører Hr. Kjær »Skorgrofsrud« i Andebo og »Rudhunum« i Undrumsdal som forsvundne Navne (»Hofve« i Ramnæs antager han enten for at være lig Hauge eller forsvundet Navn).

»Skorgrofsrud« er vistnok det samme Navn som »Skorderud« i Slagen, og »Rudhunum« det samme som »Rodene« eller »Raaen«. (Se Oversigten).

I hele Vestfold kan man saaledes antage, at ikke et eneste Navn fra Fortegnelsen af 1445 er forsvundet. Er det da ikke rimeligere ogsaa at lade Navnene »Monom«

---

[1] »Saltholmen« i Hedrum er ikke noget Gaardnavn. Hr. Kjær antager desuden, at det »maaske kan have været Holme ved Larvik«.

og »Nesium vestra« blive staaende og gjenfinde dem i andre Sogne fremfor at lade dem forsvinde, ene og alene for at kunne opretholde den gamle Hypothese om, at »Skirissal« og Tjølling Sogn er identiske?

4 Gaardnavne, nemlig »Leifsakre« og »Hagha« i Berg Sogn, »Uptveit« i Vatsaas og »Lundinne« i Svarstad, gjenfindes ikke som Gaardnavne i de Sogne, hvortil de af Gudbrand Rolfssøn er henførte. Hr. Kjær har dog ikke derfor turdet opføre dem som forsvundne, men heller gaaet ud fra, at de er galt opførte.

Naar man betænker, at Gudbrand Rolfssøn neppe har været lokalkjendt paa Vestfold, og at disse Navne ellers ikke forekommer i noget Dokument, er vistnok Hr. Kjærs Fremgangsmaade forsvarlig. »Hagha« (X aurabol) i Berg Sogn er efter al Rimelighed den samme Gaard, som opføres under »Haghan« (X aurabol) i Tanum Sogn. »Lundinne« i Svarvestad er vel den samme Gaard som »Lundrinne« i Vivestad; »Leifsakre« i Berg Sogn er muligens »Leifsakre« i Undrumsdal, og saaledes »Bakskyrti« i Fortegnelsen det »Bagschiull«, som i 1668 hørte som Underbrug til Leifsakre. (Se N. G. VI, S. 102).

En Inkonsekventse af Hr. Kjær er det vistnok, naar han opfører »Monom« og »Næsium vestra« som forsvundne Stedsnavne i Tjølling, endskjønt ogsaa disse Navne kun forekommer i vort Diplom. Det konsekvente af ham skulde jo været at antage, at ogsaa disse Navne er galt opførte og hører hjemme i andre Sogne.

Gaar man ud fra, at »Skirissal« og Tjølling Sogn ikke er identiske, behøver man hverken at lade dem forsvinde eller antage dem for galt opførte. Det er jo ogsaa vanskeligt at forklare sig, hvorledes disse Gaardnavne skulde være galt opførte. »Skirissal« er en saa gammel Distriktbetegnelse, at den maa have staaet i de gamle Dokumenter, hvorfra Gudbrand Rolfssøn har gjort sine Ud-

drag. Man kan ikke her tænke sig, at G. R. af en eller anden Grund selv har henlagt disse Gaarde til »Skirissal«, som vistnok allerede paa hans Tid var et sjeldent Navn. Naar vi da nu ogsaa har seet, hvorledes han er nøiagtig i at udelade Navne, som han ikke er fuldt sikker paa, kan vi vistnok med nogenlunde Sikkerhed gaa ud fra, at G. R. i gamle Dokumenter har fundet »Monom i Skirissal« og »Næsium vestra i Skirissal«, og at disse Navne saaledes ikke er galt opførte.

Sammenligner man Fortegnelsen fra 1445 med Fortegnelsen fra 1556 og fra 1603, vil man finde, at flere Navne, som findes baade i 1445 og 1603, ikke findes i Fortegnelsen fra 1556.

Dette hidrører vistnok fra, at der efter Reformationen blev Uorden med Hensyn til meget af Kirke- og Hospitalgodset. C. 1570 blev jo Hr. Povel Huitfeldt sendt herop for at bringe Orden tilveie. Af hans Indberetning[1] fremgaar det, at han ogsaa har undersøgt, om alt var i Orden med Hensyn til Oslo Hospitals Gods. Ligesaa ved vi, at Biskop Jens Nilssøn interesserede sig for dette Hospital[2]. Vi tør da vistnok gaa ud fra, at det er ved disse Mænds Bestræbelser, at Oslo Hospital i 1603 har faaet tilbage endel af de Gaarde, som man maa tro i 1556 ikke var i dets Eie. De ældre Fortegnelser fra 1445 og fra 1320 kom vistnok her til god Nytte.

Sammenligner man nu Dn. IX No. 295 med Regnskabet fra 1556 og Jordebogen fra 1603, vil man finde, at i det sydlige Vestfold er følgende Gaarde ikke længer i Hospitalets Besiddelse: »Unulfsboda« og »Saltholmen« i Hedrum og »Tufvom« i Sandeherred. Istedetfor »Unulfsboda« og »Saltholmen« i Hedrum er kommen

---

[1] Aftrykt hos Dr. Yngvar Nielsen, Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger. Kr.ania 1885. Forord XXXVII fg.

[2] Sl. ib. CLXXIV.

Gaarden »Lunde« med en Skyld af 3 Bpd. Smør, og istedetfor »Tufvom« i Sandeherred er kommen Gaarden Sollid i samme Sogn.

Hvad »Unulfsboda« eller »Saltholmen« angaar, kan man vistnok gaa ud fra, at der her er skeet Mageskifte, ligesom man kan tænke sig, at det samme har været Tilfældet i Sandeherred. Povel Huitfeldt udtaler nemlig i sin ovennævnte Indberetning, at »Ifver Jenssen haver maglaugd sig til en gaard fra hospitalet i Oslo, liggendes hos Ifver Jenssens hofvidtgaard Fresse (Fritzø), til hvilken forn[te] gaard Ifver Jenssen hafuer nu siden ladit optage et laxe fiskinde, saa herligheden ther ud af var bedre end den gaard herlighed, som han gaf hospitalidt igjen«. Povel Huitfeldt traf derfor »paa Kgl. May.s gode behaug« den Ordning, at Ifver Jenssens Arvinger skulde aarlig af den mageskiftede Gaard betale Oslo Hospital 2 T[dr.] Laks, hvormed Hospitalsforstanderen paa de Fattiges var »saare vel fornøiet«.

Det er da vel ikke urimeligt at antage, at det er »Unulfsbuda« og »Saltholmen«, som er mageskiftet med »Lunde«, som isaafald tidligere maa have været i Iver Jenssens Eie.

»Saltholmen« kunde da muligens være det samme som »Jomfruøen« i Hedrum, som efter Matrikulen fra 1723 hørte som Underbrug til Fritzø (sl. N. G. VI, S. 342 og 340). »Jomfruøen« er jo et nyere Navn, som Øen skal have faaet efter Iver Jensens Datter Ulfhild, der boede paa Mellø. Navnet »Saltholmen« kan jo skrive sig fra en Saltbod eller et Salteri.

Det er dog ogsaa muligt, at Povel Huitfeldt kan have forvekslet Fritzø i Sem med Fritzø ved Larvik, og at det af ham omtalte Mageskifte har været denne Gaards Bortbytten mod Hjertnes i Sandeherred. Isaafald maatte

den endelige Beslutning om Mageskiftet først være foregaaet efter 1603.

Povel Huitfeldt omtaler i sin Indberetning[1], at »salige Peder Hansson og Ifver Jennsen haver gjort adskillige Mageskifter med Stigtet — paa hvilke Mageskifter jeg haver ladit befatte en claar Register og Fortegnelse«. Hvis denne Povel Huitfeldts Fortegnelse var at finde, vilde man faa Vished ogsaa for de Mageskifter, som har fundet Sted ved Oslo Hospitals Gods, men desværre synes Fortegnelsen at være tabt. Jeg har forgjæves henvendt mig derom baade til det norske og danske Rigsarkiv.

Jeg udtalte i min Bog om Skiringssal (S. 19) den Formodning, at »Monom« og »Næsium vestra« var bortbyttet mod Holtan, ligesom man kan tænke sig, at »Unulfsboda« og »Saltholmen« i Hedrum er bortbyttet mod Lunde, og Tufve i Sandeherred mod Sollid. Jeg kjendte ikke dengang R. B.s Fortegnelse over »Hellig Legems Alter«s Jordegods, hvoraf det fremgaar, at Holtan i Tjølling hørte til dette Jordegods og saaledes er kommet til Hospitalet ved Overdragelsen af Alterets Jordegods i 1546. At jeg ikke havde lagt Merke hertil, kom vistnok af, at hverken »Hellig Legems Alter« eller Gaardnavnet »Holtan« er opført i R. B.s Register.

Hvis nu »Monom« og »Næsium vestra« er forsvundne Gaardnavne i Tjølling, kommer disse ogsaa her til at danne en Undtagelse, idet disse bliver de eneste Gaarde i det sydlige Vestfold, som er komne bort fra Hospitalet, uden at der er kommen andre Gaarde i samme Sogn igjen.

De øvrige Gaarde, som ikke gjenfindes i Jordebogen fra 1603, er: »Audhnum« i Andebo, »Moren« i Svarstad Sogn, »Lidhenne« i Høijord, »Hofve« og »Rei-

---

[1] Sl. ib. XXXVII.

ner« i Ramnes, »Bakskyrti« og »Berghennar« i Undrumsdal.

Naturligvis kan disse Gaarde være komne bort fra Hospitalet ved Salg eller Bytte, men det er muligens andre Grunde, som ligesaa let kan forklare, at de ikke længer findes i Hospitalets Jordebøger.

»Audhnum« i Andebo er i Dokumentet aftrykt Dn. II No. 139 meget utydelig skrevet; i Dn. IX No. 295 er der til Navnet, som det synes med Haand fra det 16de Aarh., tilføiet et »NB.«[1]. Det har saaledes sandsynligvis fra først af været Ugreie med denne Gaard. »Reinum« og »Reiner« i Dn. II No. 139 og Dn. IX No. 295 er ogsaa meget utydelig skrevet. »Lidhenne« i Høijord (oc Lundinne) er vel de samme Navne som Lindinne (og Lunde) i Dn. II No. 139 og saaledes i Dn. IX No. 295 opført to Gange. Navnene »Hofve«, »Bakskyrti«, »Berghennar«, »Moren« (og Sighiuælle) er Navne, som det c. 1600 ikke maatte være saa let at finde igjen i Navne som Hauge, Bakskjul, Bergen og Mo. Særlig maatte det være vanskeligt at faa Dom for, at disse Gaarde hørte Hospitalet til.

Ifald det er Navnenes Form eller den Omstændighed, at de har været utydelig skrevne i Originaldokumentet, som har bevirket, at de nævnte Gaarde er komne ud af Hospitalets Eie, saa bliver »Monom« og »Næsium vestra« de eneste Gaarde i hele Vestfold, som saa uden videre er komne væk fra Hospitalet, — medmindre man da vil sige, at ogsaa her kan de gamle Navneformer have været iveien.

For »Monoms« Vedkommende kan dog dette neppe siges. I Biskop Eysteins Jordebog havde man jo nok af Eksempler paa, hvorledes Navnet vilde have lydt i senere Tider.

[1] Ikke anført i den trykte Gjengivelse.

Ifald Navnet »Monom« var afløst af »Spitalen«, saaledes som Hr. Kjær mener, vilde det vel være endnu mere singulært, at Gaarden var kommen væk fra Hospitalet.

Gaarden maatte isaafald efter Hr. Kjærs Opfatning, være kommen væk mellem 1445 og 1556.

I Jordebogen fra 1643 heder det, som vi har seet[1], om Gaarden »Ulfasom«, at den fandtes i Hospitalets »gamle Bøger og Ruller«. Hvis ikke dette er et pleonastisk Udtryk, maa man vel antage, at der ved Hospitalet har været gamle Jordebøger, ældre »end den forseglede Jordebog fra 1603«[2]. Isaafald maatte man have ventet, at »Spitalen« ligesaa godt som »Ulfasom« fandtes i disse gamle Jordebøger. Men selv om dette ikke forholder sig saa, og alle Hospitalets Jordebøger er gaaet med ved Branden i 1567 (Univ.-Bibl.'s Man. fra 1556 viser dog, at ihvertfald ikke alle Regnskaber er brændte), saa maatte dog selve Navnet »Spitalen« være iveien for, at Gaarden saa uden videre skulde forsvinde. Alt i et kom jo Opsidderne fra Nabogaardene Klepaaker og de andre Tjøllinggaarde og betalte sin Skat; det maatte da være let for Hospitalsforstanderen at faa Oplysninger og vanskeligt for Opsidderen paa »Spitalen« at vri sig fra de aarlige Bygselpenge. (Opsidderen paa Brecke i Tjølling sees i 1556 at have betalt sin Afgift).

Naturligvis kan »Monom« og dermed ogsaa »Spitalen«, om man antager Hr. Kjærs Hypothese, være kommen væk fra Hospitalet ved Salg eller ved Mageskifte med en af de Gaarde, som er komne til i Omegnen af Tønsberg. Ifald man kunde godtgjøre, at der var skeet Tilføielser paa Dokumentet helt ned til Reformationens Midte, maatte man have ventet, at et saadant Mageskifte var

---

[1] Se S. 369 foran, 1ste Spalte.

[2] I 1602 fandtes dog ingen anden Fortegnelse end Pergamentrullen fra 1445. Se Oslo Hosp.s Fundats. Norske Rigsr. III, S. 705.

opført. En saadan bestemt Angivelse er dog vistnok vanskelig. Men der er ogsaa noget andet. Man ser, hvor faa Gaarde med greie Navne der igrunden er komne væk; man kjender heller ikke til nogen Grund, hvorfor Iver Jensen eller Peder Hansen, — de to, som efter Povel Huitfeldts Indberetning havde foretaget Mageskifter med det geistlige Gods — skulde have tilbyttet sig Gaarde i Tjølling. En anden Forklaring ligger vel da ligesaa nær, og det er, at det er den gamle Distriktsbetegnelse »Skirissal«, som har voldt Ugreien. Man har ikke vidst, hvor stor Udstrækning dette Distrikt har havt, og naar man saa ikke fandt Gaardene i Tjølling, hvor de andre Gaarde under samme Distriktsnavn fandtes, lod man dem fare.

Er nu disse Gaarde komne væk ved Uordenen i Reformationstiden, eller var de allerede borte fra Hospitalet den Tid, da Gudbrand Rolfssøn skrev sin Fortegnelse?

Dette Spørgsmaal kan ikke besvares, da man ikke kjender det Princip, Gudbrand Rolfssøn har brugt under sit Arbeide.

I Oslo Capitels Jordebog fra 1595 [1] findes der ved flere Gaarde følgende Tillæg: »Man ved ikke, hvor Gaarden ligger; skal derfor søges derefter saavidt muligt er.« [2]

I Slutningen af Jordebogen heder det: »Noget af det forskrevne Capitelsgods er udi forgangne Feide af Uagtsomhed forvildet . . . Item findes der och nogen Gaarde, som efter Registre er indtegnet i Jordebogen, og man ved ikke, i hvad Sogne de ligge.«

Det er ikke saa urimeligt at antage, at Gudbr. Rolfssøn har fulgt samme Princip, og da kan han have opført »Monom« og »Næsium vestra« efter gamle Gavebreve, selv om ikke Hospitalet havde Indtægt deraf, og selv om

[1] Christiania Bispearkiv No. 23. Rigsarkivet.
[2] Sl. S. 63, 66, 154 o. a. Steder.

han ikke vidste, hvor disse Navne var at søge. At han har opført »Wælløy« som egen Gaard, viser jo, at han har holdt sig til skrevne Dokumenter og ikke til Hospitalets Regnskabsbøger. At der til Gaardnavnet Klepaaker, hvortil der oprindelig ikke stod tilføiet nogen Skyld, senere med yngre Haand to Gange er skeet Tilføielse af Skylden, medens der til det følgende Navn »Næsium vestra« ikke er skeet nogen Tilføielse, kunde jo tale for, at Hospitalet ikke her har havt nogen Indtægt[1].

Jeg har søgt at vise, at der paa Forhaand ikke foreligger nogensomhelst Grund til at lade Navnene »Monom« og »Næsium vestra« forsvinde af Fortegnelsen fra 1445; tvertimod taler Sammenligningen med de andre Fortegnelser for, at de er endnu eksisterende Navne.

Hvad angaar Hypothesen om, at »Monom« skulde være det samme som »Spitalen«, er der efter min Mening ikke anført nogensomhelst Grund for Hypothesens Sandsynlighed.

Den eneste Maade, hvorpaa en saadan Hypothese efter min Mening kunde tænkes sandsynlig, var, hvis man turde antage, at der paa Spitalen før 1445 havde været et virkeligt Hospital (f. Eks. det St. Jørgens, hvormed St. Stephans er slaaet sammen); i saa Tilfælde kunde man tænke sig, at Gaardens oprindelige Navn (Monom) var forsvundet. Men mindre let bliver det alligevel at forklare, hvorfor ikke da Spitalen er forblevet i Hospitalets Eie.

Ingen er vel heller i Tvivl om, at det er Hypothesen om »Skirisals« Identitet med Tjølling Sogn, som er Grunden til, at disse Navne endelig skal forsvinde. Havde der f. Eks. istedetfor Overskriften »Skirissal« staaet »Vest-

---

[1] I Oslo Hosp.s Fundats fra 1602 (Norske Rigsr. III, S. 705) heder det, at »en Part af det Gods«, som findes optegnet paa Rullen fra 1445, »siden den Tid er frakommet Hospitalet«.

mar« eller »Vestfold«, er der vel ingen Tvivl om, at man havde søgt Navnene i de tilgrændsende Sogne heller end at tænke sig dem forsvundne.

Jeg har i min Bog om Skiringssal fremholdt, at selv bortseet fra de to Stedsnavne er den gamle Hypothese høist usikker, ja, at man ud fra det foreliggende Materiale vel ligesaa gjerne kan slutte, at »Skirisal« ikke har været identisk med Tjølling Sogn. Jeg skal her kun tilføie, hvad man maa tro om Distriktets Omfang ud fra selve Navnet.

»Skiringssal« har efter al Rimelighed oprindelig været Navnet paa en bestemt Bygning. Senere har det omliggende Distrikt faaet Navn efter Bygningen. Hvor stort det Distrikt har været, som har faaet Navnet, maa man antage har afhængt af, hvor stort det Distrikt har været, som har staaet i et eller andet Forhold til Bygningens Bestemmelse. Man sl. Navne som «Odinssalr«, »Tesalr«, »Hof« osv. eller fra nyere Tid et Navn som »Buskerud«.

Man antager almindelig, at »Skiringssal« oprindelig har været Navnet paa et Tempel, og at det 1ste Led »Skiringr« er Navnet paa en af de gamle Guder (Frey). Jeg har i min Bog om Skiringssal fremsat den Hypothese, at »Skiringssal« er et Navn fra den kristne Tid og en Gjengivelse af det middelalderske Udtryk »ecclesia baptismalis« (Døbekirke). Prof. H. Falk har erklæret, at det efter hans Mening fra Formens Side ikke er noget iveien for en saadan Forstaaelse [1]. Jeg har, som jeg mener, i min Bog »Om Kong Haralds Daab Aar 826« (Kr.ania. Det norske Aktieforlag) bevist, at der heller ikke historisk seet kan være noget iveien for at antage, at der heroppe i Vestfold i det 9de Aarh. har været drevet kristelig Mission, saa Bygning af en Døbekirke eller ihvert-

---

[1] Det samme har Prof. Finnur Jónsson i privat Samtale for mig erklæret.

fald af et Baptisterium[1] er tænkelig. Jeg skal blot minde om, at »Vestfoldingerne« i det 9de Aarh. havde en betydelig Handelsplads paa Øen Noirmoutier ved Loires Munding, og at to af Tidens mest indflydelsesrige Mænd den hl. Adalhard og hans Broder Wala i Aarrækker opholdt sig paa denne Ø, og, som man maa tro, samtidig med »Vestfoldingerne«[2]. End mere gjælder Sandsynligheden af en saadan kristen Mission, hvis Erkebiskop Ebo har havt sin Virksomhed i Vestfold, saaledes som jeg i min Bog søger at sandsynliggjøre.

Det er jo ogsaa meget sandsynligt, at der fra de kristnede Nabolande er sendt Missionærer til Norge. Karl den Store († 814) oprettede 8 Bispedømmer i det nordvestlige Tyskland. Samtidige Forfattere sammenligner de ansatte Biskoper med »hurtige Engle til at forkynde Fredens Evangelium over hele Nordenvindens Omraade«[3].

I Rimberts Beretning om St. Ansgar berettes det (Kap. 11), at Keiser Ludvig (i 831) oprettede for St. Ansgar et Erkebispedømme i Hamburg; Strøget nord for Elben skulde høre med hertil, og desuden skulde Erkebiskoppen have Ret til at ansætte Biskoper eller Presbytere i alle Nordens Lande. Dette var noget, som allerede hans Fader, Keiser Karl den Store, havde tænkt paa, da han lod en fransk Biskop indvie en Kirke paa Stedet og indsætte en Præst der. I Cap. XIX berettes det, at der i den Diøcese, som var tillagt St. Ansgar, og som

---

[1] Baptisterierne var gjerne indviede til Johannes den Døber, og en Billedstøtte af Døberen har vel mangengang staaet i Baptisteriet. »Døberen« kunde vel paa Norsk gjengives med »Skiringr« og »Baptisterium« ogsaa af denne Grund gjengives med »Skiringssalr«. I »Vita St. Ansgarii«, Kap. III, omtales et »Oratorium St. Johannis Baptistæ« ved Klostret i Corvey.

[2] Se S. 49 fg

[3] Cantù, Verdenshistorie. B. III, S. 252.

vel væsentlig bestod af det nuværende Holsten, fandtes 4 Døbekirker (*ecclesiæ baptismales*). Langebek sætter Tiden, da disse 4 Døbekirker omtales, til 845, men de kan jo derfor være en god Del ældre[1].

Hvad enten nu »Skiringssal« har været et hedensk eller et kristent Tempel, kan man sikkerlig gaa ud fra, at det har været et stort Distrikt, som har »sognet« til dette Tempel. Der maa dog vel ligge noget til Grund for »Sögubrots« Udtryk »*Þá voru höfð blót í Skíringssal, er til var sótt um alla víkina*«. (Den Tid holdtes der »Blot« i Skiringssal, og dertil søgte man fra hele Viken). At Sigurd Ring, efter Sagaen, har reist fra sit Rige for at være tilstede ved »Ofringerne« i Skiringssal, peger jo ogsaa i samme Retning.

Efter dette skulde der ikke være noget iveien for at antage, at oprindelig hele Vikendistriktet har baaret Navnet »Skiringssal«. Senere kan derfor Navnet være fæstnet til et mindre Distrikt, saaledes som det er gaaet med Navnet »Viken«.

Endnu er at merke (hvad jeg gjør opmerksom paa i min Bog om »Kongshaugen« (S. 23),) at selv om Gudbrand Rolfssøn skulde have opfattet »Skirissal« = Tjølling, kan han have taget Feil heri, og selv om Skirissal i det 15de Aarh. virkelig var Navn paa Tjølling, kan det i det 9de Aarh. have været Navn paa et langt større Distrikt.

Lader man nu »Skirissal« omfatte et større Distrikt end Tjølling, behøver man sikkerlig ikke at være i Beraad med Stedsnavne, som i vor Tid kan gjengive »Monom« og »Næsium vestra«.

Først maa der da spørges, hvorledes Navnene sandsynligvis vilde have lydt i vore Dage.

---

[1] Efter Acta Sanctorum for 13. Jan., sl. Alford, Annales eccl. under Aar 531 og 533, sendte S. Kentigern i Skotland i det 6te Aarhundrede Missionærer til Norge. Maurer, Die Bekehrung d. norv. Stammes S. 8, finder dog Beretningen apokryf.

Gaardnavnet »i Moonom« har man fra c. 1340 paa Tjømø. Denne Gaard heder nu Mo (sl. N. G. VI, S. 257)[1]. Hr. Kjær antager dog, at Navnet paa andre Steder i Vestfold i vore Dage hellere maa antages at have lydt »Moen«.

»Næsium« mener Hr. Kjær maa antages i vore Dage at maatte lyde »Nesja eller noget lignende«.

De Grunde, Hr. Kjær anfører for denne sin Opfatning af »Næsium«, synes dog ikke at være overbevisende.

Efter Ryghs Indledning til norske Gaardnavne skulde »Nesjar« i Middelalderen være et almindeligt Navn her i Norge. Han skriver nemlig (S. 11): »Var der paa en Gaard, som laa ved Vand, flere fremspringende Odder, blev Nesjar et passende Navn.«[2] Efter dette skulde man altsaa vente, særlig i et Kystlandskab som Vestfold, i vor Tid at finde mange Gaarde med Navnet »Nesja eller noget lignende«, ifald Hr. Kjærs Hypothese er rigtig. Men nu findes der i hele Jarlsberg og Larviks Amt ikke en eneste Gaard med Navnet Nesja eller med et Navn i Lighed hermed.

Hertil kommer, at efter Ryghs Indledning (S. 10) »er Talformerne i Navne i Middelalderens Skriftform meget vaklende. Det hænder ofte, at en og samme Gaards Navn i Kilder fra omtrent samme Tid og endog paa forskjellige Steder i samme Kilde findes baade i Ental og i Flertal«.

Det er efter dette ingen Ting iveien for at tænke sig, at der ved Siden af Formen »Nesjar« har eksisteret en Form »Nesit« eller »Nes«, som kan have holdt sig til vore Dage.

---

[1] Ligesaa har den bestemte Form »Morin« i Svarstad Sogn, som forekommer i Fortegnelsen fra 1445, gaaet over til Mo (ihvertfald at dømme efter et gammelt Kart). Sl. N. G. VI S. 384.

[2] Sl. A. Kjær i Hist. Tidskr. 4 R., 5 B., S. 223.

En Gaard i Hedrum, som i Middelalderen efter R. B. (S. 190) skreves »Næsinom«, heder nu Nes. Hr. Kjær udtaler i N. G. VI, S. 352, den Mening, at denne Form »Næsinom« »enten er en Feil for Næsi*nu* eller mulig en yngre Form for dette«. Samtidig udtaler dog Hr. Kjær (N. G., S. 209 og 228), at Formen »Rastenom« i R. B. (S. 62 og 63) (nuværende Rastad i Sem) kan være at forstaa som Dat. Flertal af Ordet »*rǫst*«, og at Formen »Dysenom« i R. B. (S. 191) nuværende »Døsserød« i Sem) »synes at være Dat. Flertal af Hunkjønsordet »*dys*«.

Hvorfor kan nu »i Rastenom« og »i Dysenom« tages for Dat. Flertal, medens »i Næsinom«, som forekommer i samme Bog, bestemt skal erklæres for Dat. Ental?

Ifald »Næsinom« kan tages for Flertal, har man her Bevis for, at Nesjar, selv i bestemt Form, i vore Dage kan lyde »Nes«.

Efter alt dette synes det ikke at være noget iveien for, med Kraft og P. A. Munch at gjengive »Næsium vestra« med »Vestre Næs«.[1]

---

[1] Hr. Kjær mener, at jeg i min Bog »Kongshaugen« (S. 32) har opfattet og citeret O. Rygh feilagtig. Det er muligt, at jeg ikke har opfattet O. Rygh ret, men naar Hr. Kjær, for at begrunde sin Paastand, anfører samme Forfatter, »ved jeg ikke, hvad jeg skal sige om hans Maade at citere paa.«

Hr. Kjær skriver: »Man kan ikke med S. A. Sørensen til Sammenligning anvende sammensatte Navne som Sólbergar osv. Han citerer vistnok O. Rygh (Indledn. S. 11), men citerer ham ikke fuldstændigt; thi Rygh, der taler om sammensatte Navne, siger tilslut: »Den sidste Forandring beror dog vel ikke paa virkelig Skiften af Talform, men paa lydlige Grunde, paa den Afkortning, som det svagere betonede 2det Led i det sammensatte Navn er udsat for.««

O. Rygh har tidligere i Paragrafen talt om Flertalsformer som »Bergar«, »Kleppar«, »Engjar« osv., altsaa om *u*sammensatte Navne, og saa skriver han, hvor han taler om Overgang fra Flertalsform til Entalsform: »Saaledes er »Sólbergar«

Har man Ret til at søge Gaarden »Monom« udenfor Tjølling, — om man vil, gjerne i hele Vestfolddistriktet, — kunde det ligge nær at gjætte paa, at man her har samme Gaard som »Moren« i Svarstad Sogn (Lardal), der forekommer i samme Fortegnelse, og som ogsaa er kommen bort fra Hospitalet. Skylden (1 Markabol) er jo den samme. I Lighed med »Hagha« paa Brunlanæs, som

---

nu paa de fleste Steder blevet til »Solberg«, »Uppsalir« til »Opsal«, Navne sammensatte med -staðir til -stad. Den sidste Forandring osv.« (Nu kommer den af Hr. Kjær citerede Sætning).

Det er vel aabenbart, at den af Hr. Kjær citerede Sætning kun har Hensyn til de nærmest foregaaende Ord, at Navne, sammensatte med -staðir, er blevne til -stad og ikke, som vistnok af Hr. Kjær opfattet, paa den hele Sætning: »Saaledes er Sólbergar osv.«

Hr. Kjær mener, at naar jeg citerer Ryghs Ord: »Overgang fra Flertals- til Entalsform træffes oftere«, saa har jeg undladt at tilføie, at her er at underforstaa »oftere, nemlig end den (meget sjeldne) Overgang fra Entals- til Flertalsform.«

Hvorledes Rygh skal forstaaes, afhænger efter min Mening for en stor Del af, hvorledes man betoner Ordene.

Hr. Kjær læser: »kun forholdsvis sjelden synes Gaardnavne at have skiftet Talform i senere Tid; endnu sjeldnere lader saadan Forandring sig sikkert paavise.« Jeg har læst: »kun forholdsvis sjelden synes Gaardnavne at have skiftet Talform i senere Tid; endnu sjeldnere lader saadan Forandring sig sikkert paavise«, og dette giver jo en ganske anden Betydning af Ordene. (O. Rygh udhæver ikke noget i Sætningen). Fremdeles har Hr. Kjær undladt at medtage den Sætning, der kommer lige foran det paaklagede Citat, nemlig: »Overgang fra oprindeligt Entals- til Flertalsnavn lader til at forekomme hyppigst i de indre Bygder af S. Trondhjems Amt, skjønt den heller ikke her er meget almindelig. Den omvendte Overgang, fra Flertals- til Entalsnavn, træffes oftere osv.« Jeg mener, at man ikke uden at have den foregaaende Sætning med, kan bedømme, hvilken Opfatning af O. Ryghs Ord her er den rette.

maa antages at være opført to Gange, kan det samme have været Tilfælde her. Gudbrand Rolfssøn kunde have fundet i gamle Dokumenter et Sted »Monom i Skirissal« og et andet Sted »Moren i Svarstad« og saa opført dem begge to i sit Register. Var denne Hypothese rigtig, vilde Distriktet Skiringssal ogsaa have omfattet Lardal.

Jeg har i min Bog om Skiringssal gjættet paa Mo i Sandeherred. Fra Formens Side kunde jeg ikke tænke der var noget iveien, naar man har, at Gaarden Mo paa Tjømø, som kun ligger 1 Mils Vei væk, i Middelalderen skreves »Monom«. Tjømø hørte ogsaa, ihvertfald saa langt tilbage som til det 16de Aarh.s Begyndelse, med til Sandeherreds Thinglag[1], og ogsaa i geistlig Henseende skal Tjømo i tidligere Tider hørt med til Sandeherred[2].

Hvad der kunde tale for Mo i Sandeherred, er den Omstændighed, at flere af Gaardene under »Skirissal« sandsynligvis har tilhørt Istre Kirke, som laa paa Grændsen af Sandeherred og Tjølling[3].

Men de to Gaarde »Monom« og »Næsium vestra« kan jo ogsaa have hørt til de Gaarde, som Kong Magnus Lagabøter gav til Hospitalet i Tønsberg, eller til de Gaarde, som senere blev givet til Hospitalet, og opført under »Skirissal«, fordi denne Stedsbetegnelse stod tilføiet i de gamle Gavebreve, og behøver saaledes ikke netop at henføres til Istre Kirkes Jordegods. Denne Kirke kan jo ogsaa have havt Gaarde et Stykke væk.

For Mo paa Tjømø kan tale, at her kan man ikke disputere, om Gaarden i Middelalderen har hedt »Monom«, da

---

[1] Skattemandtal for Brunla Len 1528 (Rigsark.).

[2] Sl. S. A. Sørensen. Lidt om Sandeherred. S. 36.

[3] Se min Bog om Skiringssal. S. 24 fg. Naar Gudbrand Rolfssøn i sine indledende Forord taler om »*curias desertas*« (nedlagte Kirker), som han har samlet Oplysninger om, kunde man her tænke paa Istre Kirke.

man har Sort paa Hvidt derfor. Endvidere kan anføres til Fordel for Mo paa Tjømø, at Kronen i 1660 eiede 3 Pd. med Bygsel i denne Gaard[1]. Var Gaarden kommen væk fra Tønsberg eller Oslo Hospital, var det jo ikke saa urimeligt, om den som herreløst Gods var hjemfalden til Kronen.

Antager man, at »Monom« bør søges blandt de Gaarde, der nu heder »Moen«, er der nok at vælge mellem (sl. N. G., B. VI).

Hvad Vestre Næs angaar, har jeg gjættet paa Vestre Næs i Sandeherred, hvor Gaarden kunde have faaet Navnet »vestre« i Modsætning til Nabogaarden Klavenæs, eller paa Næs paa Tjømø[2]. Den ene Halvpart af Næs paa Tjømø tilhørte i 1670 Isach Lauritzen i Tønsberg; i 1672 Oslo Hospital[3]. Jeg har undersøgt de forhaandenværende Tingsprotokoller fra Februar 1669 til Juli 1672, om der skulde findes noget om Salg af Gaarden eller Proces om den, men ikke fundet noget. Det kunde jo være en Mulighed for, at denne Gaard ligesom »Ulfaasen« var vundet igjen for Hospitalet »ved Lov og Dom«.

Endnu et Gaardnavn Næs kunde man tænke paa. Som man ser, har Gudbrand Rolfssøn ikke opført det »Ællidenes vid Tunsberg«, som efter Dn. II No. 139 hørte med til Kongernes Gave. Det er sikkerlig samme Gaard, som i Jordebogen fra 1603 er opført som Gaarden Næs i Slagen (af Skyld i 1735 4 Pd. Smør). I Generaljordebogen for Tønsberg Len 1661 heder det: »Paa Bytangen udi Slagens Anneks beliggende, som dog under Tønsberg By er anhørende: . . Næs, søndre, skylder til Oslo Hospital med Bøksel 4 Pd. Smør.« I 1731 var der

[1] Brunlaug Lens Generaljordebog. Rigsark.
[2] Sl. bl. a. Kongshaugen S. 33.
[3] Amtsregnskab for Brunla Len 1668—70 og 1672—74.

Strid om et Skovstykke i Slagen, som efter Vidners Udsagn hørte til Søndre Næs og derfor skulde tilhøre Oslo Hospital. Modparten mente, at »søndre Næs' Eiendele kun strækker sig paa Tønsberg Bytanger«. Sognepræsten giver Erklæring for, at Gaarden ligger paa det Strøg, »som kaldes Bytangen« og kun grændser til Slagen.

Da »Ællidenes« saaledes efter al Sandsynlighed i 1445 hørte til St. Stephans Hospital og Gaarden ikke findes opført i Gudbrand Rolfssøns Fortegnelse, er der jo en Mulighed for, at den i et andet Register er opført som »Nesium vestra i Skirissal« og under det Navn kommen ind i Fortegnelsen.

Der foreligger endnu en Mulighed: »Nesium vestra« kan være Distriktnavn og ikke Gaardnavn.

Vi har seet, at Gudbrand Rolfssøn har misforstaaet »Husaby i Vælløy« og taget Vælløy for et Gaardnavn istedetfor, som det er, et Bygdenavn. Saa kan ogsaa her være skeet. Ifald man antager, at »Nesjar« svarede til det nuværende Brunlanæs, kan der i de gamle Dokumenter, som Gudbrand Rolfssøn har havt for sig, efter en af Gaardene i Brunlanæs have staaet: »i Næsium vestra i Skirissal«[1]. Istedetfor at opfatte »i Næsium vestra« som Bygdenavn, kan han da have opført det som Gaardnavn under »Skirisall« og her sat det sidst, fordi der ingen Skyld var at tilføie. Ifald »Nesjar« har været Navn paa det hele Strøg fra Tønsbergfjorden til Langesundsfjorden, kan »Næsium vestra« have været Strøget vest for Sandefjorden og saaledes »i Næsium vestra« staaet som Distriktsbetegnelse til en af Gaardene Brekke, Nommesal eller Klepaaker i Tjølling; »i Klepakre i Næsium vestra (i Skirissal)« kunde da blevet de to Gaarde: »Klepaker« og »Næsium vestra«.

---

[1] Man sl. »Gaarden Neflung paa Vestre Næsset.« Rp. 1532 S. 81 b (fra Aar 1680). Rigsarkivet.

»Templet« og Handelspladsen »Skiringssal«.

Hvor skal man helst søge Stedet, hvor det berømte »Tempel« og den berømte Handelsplads »Skiringssal« har ligget?

Hvis »Skiringssal« er norsk Gjengivelse af »*ecclesia baptismalis*« eller af »*baptisterium*«, kunde det ligge nær at finde Navnet igjen i Gaardnavnet »Nommesal« i Tjølling, som i Dn. IX, 295 fra Aar 1445 skrives »i Namfnesale«. »Navnesalen« = den Kirke, hvor man fik Navn, kunde være det mere populære Navn og »Skiringssal« det mere kirkelige. Gaardens nuværende og muligens ældste Navn »Hauen« kunde isaafald minde om et gammelt »Hov«.

En Ting kan dog tale mod at søge det gamle Tempel »Skiringssal« i Tjølling.

Det er vel naturligst at antage, at Handelspladsen har været paa samme Sted som »Templet«. Men, som jeg i mine Bøger om »Skiringssal« og »Kongshaugen« har gjort opmerksom paa, man kunde vente, at en saavidt stor Handelsplads som »Skiringssal« ikke saa uden videre forsvandt uden at efterlade sig det mindste Spor i de senere Tider. Gaardnavnet »Kaupang« er neppe tilstrækkelig til alene at begrunde Stedets Henlæggelse til Tjølling. Man har jo ogsaa et »Kaupang« i Botne. Dertil kommer, at Kongsgaarden Geirstad, som man hidtil har henlagt til Tjølling, sandsynligvis ikke er at søge der. Jeg er her saa heldig bl. a. at kunne henvise til Hr. Kjær. Hans kriver i N. G. VI, S. 293, under Gaardnavnet Gjerstad i Tjølling: »Da dette Gaardnavn overalt i ældre Kilder viser et 1ste Led paa to Stavelser, skulde det ligge nærmest at antage det for at være sammensat med Geiri.« Metriken i Ynglingetal fordrer nu en Stavelse i første Led, og Gjerstad i Tjølling kan saaledes ikke antages at være

det gamle Geirstad [1]. Men en Kongsgaard skulde man vente at finde i Nærheden af den gamle Handelsplads.

Af disse Grunde har jeg i mine Bøger heller henlagt Handelspladsen »Skiringssal« til Sandefjord. Her kjender man da til, at der i 1225 laa »en Mængde Tyskere med sine Kogger« [2], og her ved vi, at der c. 1400 og sand-

---

[1] Hr. Kjær gjør i sin Afhandling i Hist. Tidsskrift opmerksom paa, at der i Kirkebøgerne fra c. 1671 til 1700 skrives Gjerstad og ikke Gjer*re*stad. Saa sene Kilder er dog vel neppe noget at bygge paa. I Tingbøger fra c. 1670 skrives forøvrig Gjer*re*stad, i andre senere veksler Formerne. Man sl. Rp. 1532, S. 113: »Anne Gierstads Mand Erik Gierestad« (fra Aar 1686).

I N. G. VI, S. 293 staar det, at den nuværende Udtale er »jærrsta«. Dette er neppe saa aldeles sikkert. Ved det Foredrag, som Prof. Gustav Storm i 1901 holdt i Tjøllings Arbeiderakademi, udtalte han efter Referatet (se Jarlsberg og Laurvigs Amtstidende for 14de og 15de Mai 1901. Foredraget er refereret af Hr. Adjunkt Aagaard i Larvik): »Den, som først gjættede paa, at Geirstaðir var det nuværende Gjerstad i Tjølling Sogn, var Gerh. Munthe i Anmerkningerne til Aalls Snorre. Men naar man nu hører, at Gjerstad ogsaa udtales Gjerrestad, kan det være noksaa rimeligt, at de ikke er identiske. Sørensen kan muligens have Ret her.«

En Mand fra Tjølling sagde til mig, at hans Forældre kaldte Gaarden Gjæ'erstad; en anden ældre Mand mente (forøvrig noget usikker), at man i hans Ungdom skrev Gjerrestad, men sig imellem »for Kortheds Skyld« sagde Gjerstad. Hvor usikker Udtalen er, gav en anden gammel Mand Bevis paa: »Hvad heter den Gaarden der?« spurgte jeg og pegte paa Gjerstad. »Gjer*re*stad« svarte han ganske tydelig. »Dere sier altsaa ikke Gjerstad?« »Jo vist, sier vi Gjerstad« svarte han og kunde ikke forstaa, han havde sagt noget andet; paa videre Spørgsmaal udtalte han, at hans Forældre og Bedsteforældre altid havde sagt Gjerstad.

Hvorvidt nu den skrevne Form »Gjerrestad« kan have indvirket paa Udtalen, faar staa derhen.

[2] Haakon Haakonssønssaga. Munchs Overs. II, S. 304.

synligvis vel ogsaa tidligere var et eget Toldsted. Er »Sandfort« og »Sandeford« i de to engelske Retsdokumenter fra c. 1400 at forstaa om Sandefjord, saaledes som man maa antage, og er »le Sound de Norway« i Dokumenterne at tage synonymt med »Sandeford«, saa er jo ogsaa et saadant Navn »Norges Sund« i høi Grad merkeligt [1]. Naar saa hertil kommer, at Kongsgaarden Geirstad sikkerlig med større Sandsynlighed henlægges til Sandeherred end til Tjølling, skulde alt dette tale til Fordel for Sandefjord fremfor Kaupang.

Det er dog endnu et tredie Sted, man kan tænke paa, naar man opgiver den gamle Hypothese om »Skiringssals« og Tjøllings Identitet, og det er Tønsberg. Her har man jo stor Handelsplads fra de ældste Tider, og her har man Kongsgaarden Sem lige ved Siden.

Til syvende og sidst bliver det vel de arkæologiske Undersøgelser, som kommer til at kaste noget Lys over de fjerne Tider, da »Skiringssal« var en anseet Handelsplads, og som ogsaa kommer til at afgjøre, hvor den gamle Handelsplads har ligget.

Saa meget sørgeligere er det, at de mange Oldtidslevninger, som findes paa de Kanter, paa ingen Maade har været eller er Gjenstand for den Opmerksomhed, de fortjener.

Jeg har saavel i min Bog om »Skiringssal« (S. 98 fg.) som gjentagne Gange i Dagspressen [2] fremholdt, hvorledes

---

[1] Sl. »Skiringssal« S. 70, Note, og »Kongshaugen« S. 47 fg. Jeg vil her benytte Anledningen til at berigtige en Unøiagtighed paa det sidste Sted. Den Opgave over Afstanden fra Sandefjord til Brügge, som vedkommende Søkaptein opgav mig, har han senere erklæret for ikke at være ganske nøiagtig.

[2] Se »Morgenbladet« for 29de April 1903, »Dagbladet« for 7de Mai 1904 og 9de April 1905.

der i Trakterne dernede i vore Dage og for vore Øine er bleven ødelagt Masser af Ting af den største Interesse for Kjendskabet til vor gamle Historie. Hvad der efter min Mening fremfor alt kræves, for at det ikke fremdeles skal gaa paa samme Maade, er en kyndig Ledelse og Overopsigt fra Arkæologer herinde i Kristiania. Prof. Gustafson vil sikkert medgive, at han har saa nok at gjøre med det daglige Tilsyn med Oldsamlingen og med Opstillingen af Osebergskibet, at han ikke har Tid til at foretage Reiser rundt om i Landet for at veilede Folk og gjøre dem opmerksom paa de Oldtidslevninger, som for enhver Pris maa bevares. Heldigvis har vi nu faaet en Lov, som tilsiger Folk at underrette Oldsamlingen, naar man støder paa noget af Interesse; men saa mangen Gang gjælder det, at Videnskabens Mænd maa være før ude end Bonden med sin Spade, for da kan alt uvurderlige Ting være ødelagte.

Skulde der ikke nu fordres, at der ansættes en dygtig Arkæolog, som om Vinteren kunde reise om og holde Foredrag og om Sommeren paapege for Bønderne de Steder, der ikke maa røres; som kunde lede de forskjellige arkæologiske Undersøgelser og idethele arbeide sammen med de lokale Fortidslag? Ved Siden af ham kunde jo — om man saa vil — en anden kyndig Mand overtage Ledelsen for Bevarelsen af vore middelalderske Minder.

Som Undersøgelser, der kunde have Interesse for vort Spørgsmaal, vil jeg nævne:

At finde, hvor den gamle Istre Kirke har ligget[1], og saa undersøge nøiagtig den gamle Kirketomt, om man

[1] En gammel Mand paa Istre fortalte mig forleden Aar, at hans Forældre havde sagt, at Kirken havde ligget »sør i Haagan«. I Nærheden af det Sted, som blev mig vist, stod der en af disse karakteristiske Stenringe med 9 Kampestene. Stedet laa endnu uryddet, men en vakker Dag bliver vel alt taget op til Potetesager.

ikke skulde finde Mynter eller andet, der gav Oplysning om, naar den var bygget. Kirken var jo nedlagt allerede i Midten af det 13de Aarh. og har saaledes været meget gammel. Kanhænde man ved Undersøgelse paa en saa gammel Kirketomt kunde finde, at Kristendommen er kommen tidligere til Vestfold, end man ellers antager.

Efter den gamle Kongsgaard Geirstad maa der vel ogsaa kunne findes Minder. Det kan da vel ikke slaa feil, at der i »Kulturjorden« efter en saadan Kongsgaard maa kunne findes et og andet, som Tidens Tand ikke har magtet at ødelægge.

Og saa endelig lede efter den gamle Handelsplads »Skiringssal«. Fund af fremmede Mynter maatte sikkerlig her kunne lede paa Spor. Tønsberg gamle Jord gjemmer sikkerlig meget; men man har vel gjort her, som man har gjort i Oslo, naar noget skulde ryddes væk: man har taget hele den gamle »Kulturjord« med alle de Minder, som muligens der var gjemte, og styrtet i Sjøen.

Men der skal Penge til slige Undersøgelser, siger man, og der skal Penge til en Antikvar, som i Tilfælde kunde lede Arbeidet. Vistnok, men en god Del Penge kunde sikkerlig skaffes i selve Distrikterne, hvor der ikke er saa liden Interesse for historiske Undersøgelser endda, og hvor den vistnok kunde blive langt større, naar den blot blev støttet mere af Kyndigheden herinde fra. Og desuden, det er vel Statens Pligt her at støtte. Hvor var vi komne hen i 1905, hvis vi ikke havde havt vor gamle Historie at falde tilbage paa? Man ofrer Millioner paa vor Hær, skulde det da være for meget, om man ofrede nogle Tusinder paa vor gamle Historie?

Og skulde det ikke være nok, hvad Private og Staten vil give, skulde man da ikke tænke paa at indrette sig mere praktisk økonomisk med de Fund, man gjør? Hvad kunde t. Eks. ikke »Osebergskibet« have indbragt,

hvis man fra første Stund af havde ansat en dygtig Fotograf, som, efterhvert som Arbeidet gik fremad, havde taget Fotografier og solgt disse til de store udenlandske Tidsskrifter og Aviser? Med Forundring ser man vel, hvorledes der paa et Fotografi fra Udgravningen, som findes i Udstillingsbygningen, staar »Eneberettiget«. Er der nogen, der er »eneberettiget« til at tage Fotografier og økonomisk udnytte disse, eller til idethele at give Reproduktioner af, hvad der findes, er det vel *Staten*, som i vore Dage ved Lov har hævdet, at alle jordfundne Sager tilhører den og ikke den Privatmand, som eier Grunden. Hvor langt mindre har da andre her nogen Ret.

Hvorledes man end vil ordne sig med Pengespørgsmaalet, jeg vil gjentage, hvad jeg saa mange Gange tidligere har udtalt: — At lade det vedblive saaledes som det nu gaar og som det i Aarrækker har gaaet, er efter min Mening aldeles uforsvarligt. Man lægge nu Skylden, hvor man vil.

NORDLANDS SKIFTENDE SKJÆBNE.

FOREDRAG I DEN HISTORISKE FORENING DEN 5TE MARS 1908

AF

ALEXANDER BUGGE.

Det, som skaber Historie, er ikke først og fremst Menneskene selv, men Hav og Land i Forhold til hverandre, begges Rigdomme og Udnyttelse. Intet Sted ser vi dette saa klart som i det nordlige Norge. Havets og Landjordens Rigdomme havde i Forening ved Aar 1000 gjort Haalogaland til Norges rigeste og i alle Aandens og Haandens Sysler fremmeligste Landsdel. Disses Udnyttelse paa anden Vis gjorde fem hundrede Aar senere Nordland til Norges mest efterliggende og fattigste Del. I vore Dage begynder Fjeldets Skatte og en bedre Udnyttelse af Havets Rigdomme paany at skabe Liv og at give rige Løfter for Fremtiden.

For tusen Aar siden var Levemaaden en anden end nu, og ingensteds i Norge var det saa let at leve som længst der nord. I vore Dage er omkring Halvdelen af det norske Folk knyttet til Jordbruget og dets Binæringer. I Vikingetiden var bare en liden Del af Norges Jord opdyrket; Kjød og Korn spillede en forholdsvis liden Rolle i Folkets Husholdning. Saa lidet Korn som blev dyrket, kunde Norge alligevel næsten brødføde sig selv

paa Byg og Havre. Jæderen avlede endog nok til at udføre til det nordlige Norge. Alene af Hvedemel indførtes der lidt til de rige [1]. Folkets »daglige Brød« saa at sige var ned gjennem hele Middelalderen Sild og Tørfisk. Norsk Tørfisk blev spist i alle Europas Lande og kom i Fastetiden baade paa Kongens og Bondens Bord.

Alt før de vandrede ind i Norge, har visst Nordmændene skjønt at tørre Torsken i Vinden, saa den kan taale at sendes lange Veie. Torsk, som er et af de aller ældste Ord i vort Sprog, betyder nemlig oprindelig »tørret Fisk« [2].

Nordlands Stilling er skabt af det store Skreifiske, som i umindelige Tider har foregaat i Lofoten. Paa Olav Trygvessøns Tid var alt Kysten ved Kabelvaag, *Vágar*, som det kaldtes, Samlingsstedet for det nordlige Norge. Skib seilede paa Skib i en bred Flaade, naar Nordlændingen paa »Vaageflaaden« kom til »Vaagestevnet«.

I historisk Tid har det bedste Fiske altid foregaat paa Bankerne i Vestfjorden. Men endnu længer tilbage i Tiden har det kanske slaat bedst til nord for Lofotøerne. Tidligst af alle haaløigske Bygder hører vi om Andøen, og paa flere af Lofotøerne ligger den ældste Hovedbygd ud imod Ishavet. Kanske er de flade Græsgange paa

---

[1] At der fra Jæderen og omliggende Bygder i gode Aar pleiede at udføres Korn til det nordlige Norge, lærer vi af Fortællingen om Asbjørn Selsbane, Heimskringla (udg. af Finnur Jónsson). Ólafs s. helga, K. 117 ff. Torolv Kveldulvssøn indførte ifølge Egils saga (K. 17) Korn fra England; derfra stammer ogsaa oldn. *flúr*, n. Hvedemel (= eng. *flour*). Indførselen af Rug synes først at være begyndt samtidig med de tyske Østersjøbyers Handel i Norge.

[2] Falk og Torp, Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog II, S. 373: »Torsk, oldn. *þorksr* . . . vistnok egentlig »Fisk som tørres« (af Torsk gjøres jo Tørfisk), til idg. Rod * *ters* »tørre«.«

Øernes Nordside Grunden; men Fisket tør ogsaa have havt sin Del deri. Paa Yttersiden af Gimsø laa tidligere lige ved hinanden den kristne Kirke og Gaarden Hov, hvor det hedenske Gudehov stod. Den Gaard, paa hvis Grund Kirken stod, heder Vinje; første Led i dette Navn er det ældgamle *vin* »Græsgang«, hvormed det ældste Lag af norske Gaardnavne er sammensat [1]. Under Eggumsakslas skarpe Egg lige ud imod Nordhavet ligger Vestvaagøs ældste Gaard Eggum, hvis sidste Led er det ældgamle *heimr*, næst *vin* det ældste Sammensætningsled i vore Gaardnavne [2].

Silden er en lunefuld Fisk. Den kan i Aarrækker komme til ett og samme Sted; saa forsvinder den pludselig og dukker op et andet Sted. Naar Stimen kommer, kan Sjøen staa som en Røg, og Silden kan staa saa tæt, at en kan tage den med Hænderne eller øse den op. Naar den kommer i rigelig Mængde, bringer den Rigdom til Huse; Markedspladser opstaar; Byer reiser sig. Slig var det i Middelalderens sidste Aarhundreder ved Skaane; Skanør og Falsterbo er nu næsten forsvundet fra Jordens Overflade; men dengang var de Danmarks vigtigste Byer. I Vikingetiden og ned til det 12te eller 13de Aarhundred var det mest til det nordlige Norge, at Silden — eller Vaarsilden — kom. En Mængde Stedsnavne i Nordlands Amt vidner endnu om gammelt Sildefiske [3]. Baade Torolv

---

[1] Jfr. Norske Gaardnavne, Bd. XVI, Nordlands Amt, bearbeidet af K. Rygh, S. 217, Gimsø Herred, Nr. 4 og 6. Paa Gaarden Hov har der været flere Gravhauger, hvori der er gjort Fund fra den ældre Jernalder; alt før Vikingetiden har der da rimeligvis her været en Helligdom.

[2] Norske Gaardnavne, XVI, Nordlands Amt, S. 323, Borge Herred, Nr. 18. K. Rygh siger om Eggum: »Stedet er et bekjendt Fiskevær ud imod Vesterhavet.«

[3] F. Eks. Sildpollen, Sildpollnes, Sildvaag, Sildvasbak, Sildvik (Norske Gaardnavne, XVI, S. 368, 275 f., 271, 181, 285, 368.

Kveldulvsson [1] og Øyvind Skaldaspiller drog i Sildefiske, og naar Silden — som under Gunhildssønnerne — slog feil der nord, føltes det som en Landeulykke [2]. For Sild fra Haalogaland udførtes alt for tusen Aar siden til Bygderne længere syd i Norge [3]. Af vore ældste Love er det bare Frostatingsloven, som taler om Sildefiske [4]; men den har ligesaa nøiagtige Bestemmelser derom som om Skreifisket. Pave Alexander III forbarmede sig omkring 1164 over de fattige nordlandske Fiskere, og i Tilknytning dertil fastsatte Loven, at »om fattige Mænds Utroning da gjælder den Miskund, at om de Mænd, som sitter i Sults Hus og eier færre Bufæ end en Ko eller Kos Værd, fisker, hvad de trænger paa de Dage, da Sildefiske ikke er tilladt, saa skal de ikke sagsøges derfor« [5]. Sildefisket foregik dengang omtrent som nu. Alt Øyvind Skaldaspiller fangede Silden i Not [6]. Naar Silden var fisket, blev

---

[1] Egils saga, udg. af Finnur Jónsson, K. 10; *Þórólfr sópaz mjog vm fong þau, er þá voro á Hálugalandi — hafði menn sína í sildveri ok suá í skreiðfiski. Seluer voro ok nóg ok eggver.*

[2] Heimskringla, Sagan af Haraldi gráfeld, K. 16.

[3] Flateyjarbók, I, S. 300, Þaattr Hallfredar Vandrædaskaaldz. To Gutter fra Haalogaland forliser ved Kysten af Sogn »*ok koma þeir þar er sildaferia œin var ok spurdu huerr firir rede. þeir kuoduzt vera nordan or Uogum*«.

[4] Jfr. den ældre Bjarkeyjarréttr, § 42: *Biarkeyiarréttr er á fisknesi hueriu ok í sildveri ok í kaupförum.* Men denne Lov gjaldt, som bekjendt, for Nidaros og tager i det hele Sikte paa Forhold i det nordlige Norge.

[5] Frostatingsloven II § 27.

[6] Heimskr., Sagan af Haraldi gráfeld, K. 16. Øyvind Skaldaspiller siger i et Vers:

Lǫ́tum langra nóta
lǫgsóta verfótum
at spáþernum sporna
sporðfjǫðruðum norðan.

D. e. »Lad os lade Havhesten træde med sine Sjøfødder nordfra hen til de lange Nots fiskehalevingede Terner.«

den kastet, hvor det kunde falde sig, paa Ager og Eng. Der kunde den ofte blive liggende helt til Paaske i store Hauger og raadne. Eller ogsaa blev den hængt op og torket ligesom Skreien. »I Romhelgen i Julen skal Folk laste Sild paa Skibene og føre bort og fæste op, hvis der er satt op Teiner« (Frostatingsl. II § 27). — Baade Sagaerne og Lovene viser, at Fisket dengang var et Vaarsildfiske.

Overmaade vigtig for det gamle Haalogalands Indbyggere var ogsaa Skindhandelen. Ottar fortæller, at den største Herlighed for Høvdingerne der var den Skat, som Finnerne gav. Den blev givet i Dyrefeller, Fuglefjær, Hvalben og Skibsreb af Hvalhud eller Sælhud [1]. Siden tilegnede Harald Haarfagre sig Finnefærden; Finneskatten og Finnehandelen blev nu en af Kronens vigtigste Indtægter. Efter Harald Graafelds Tog til Dvinas Munding [2] kom hele Kolahalvøen ind under Noregsvældet, og hele

[1] King Alfred's Orosius, ed. by Henry Sweet, S. 18. Ved Siden af Skindvarer havde ogsaa de nordlandske Høvdinger en vigtig Indtægtskilde i Fjær fra Fugleværene, som endnu indbringer meget, og i Hvalrossens Tænder og dens Hud, som endnu bruges til Remmer i Maskinindustrien. Ottar siger (S. 17 f.) om sin Færd til Bjarmeland: *Swiþost he for ðider, toeacan þæs landes sceawunge, for þæm horschwælum, for ðæm hie habbað swiþe æþele bân on hiora toþum — þa teð hie brohton sume þæm cyninge —,* **7** *hiora hyd bið swiðe gôd to scîprapum.*

[2] Harald Graafelds Bjarmelandstog omkr. 965 nævnes i et Vers af Glum Geiresøn (Heimskr., S. af Haraldi gráfeld, K. 14), hvor det heder: »Den orddjerve Fyrste-Overmand rødfarvede Sverdet i Østerleden nord for den brændende By, hvor jeg saa Bjarmerne fly; Mændenes Forliger vandt Ry paa det Tog. Den unge Konge havde en Spydstorm paa Dvinas Bred (*á Vínu borði*)«. — Bjarmernes By er sandsynlig Cholmogory, lidt ovenfor Arkangelsk. — Desuden nævnes Haralds Tog i et samtidigt Vers af Einar Skaalaglam (Hskr., Harald Graafelds Saga, K. 15), hvor Elven Dvina (*Vína*) bruges i en Omskrivning, og i Kormaks Saga, K. 25. Vi kan deraf se, at Toget har været meget navnkundigt og havt store Følger.

Nord-Ruslands Skindudførsel blev nu for en Tid ledet over Norge.

Vel var Livet oppe under Polarkredsen i gamle Dage kanske haardere end nu. Den lange Vinternat har vel dengang virket mere knugende paa Menneskenes Sind. Nordland har til alle Tider været et Hjem for Overtro og Mørkerædsel. Ishavet nord for Menneskenes Bygd blev kaldt Trollebotn eller Gandvik; begge Dele betyder det samme. Deroppe var Riseland og Utgardelokes Bolig. Havet var Draugers og Havtroldes Hjem. Sørfjorden i Gildeskaal blev i gammel Tid kaldt *Fimbuldyrr* »Havtroldenes Døraabning« [1]. Utallige Topper og Tinder er i Folkets Tro forstenede Trold og Jætter. Fremsynt har Nordlændingen altid været. Erkebiskop Erik Walkendorf skrev i 1520 til Pave Leo X: »I Finmarken er der mange Folk, som siger, at de — endog mod sin Vilje — ser Syner og ser Døde vise sig for dem gjenopstandne. Et troligt Tegn paa, at dette er sandt, er det, at naar de ser slige Ting, bliver de pludselig blege og skjælver. Underlig nok ser de Folk, som har druknet paa Sjøen langt fra deres Hjem, eller som bliver dræbt eller dør paa anden Maade, vise sig ligesom levende for deres Aasyn, førend deres Død er kjendt for nogen anden dødelig.« [2] Men vore Forfædre var mere haardføre end vi. De brydde sig ikke om Ishavets Kulde, naar det bare var let at skaffe Mad til Huset, og dét var lettere i Haalogaland end mangesteds længere syd. I deres Øine var Haalogaland en af Norges gildeste Bygder. Desuden var vel Veirliget der nord i gamle Dage bedre end nu. Den-

---

[1] Jfr. Norske Gaardnavne, XVI, Nordlands Amt, S. 409; Sophus Bugges Gjætning.

[2] Finmarkens Beskrivelse, Brev til Pave Leo den 10de fra Erkebiskop Erik Walkendorf, udg. af K. H. Karlsson og G. Storm, § 15 (udg. af det norske geografiske Selskab, Kristiania 1901).

gang var alle Øerne skogklædte, og hele Kysten var dækket af Skog. For tusen Aar siden regnede ikke Folk det som en Forvisning at blive forflyttet nordover. Tværtimod. Naar Kongerne vilde forsørge sine Yndlinger, sendte de dem til Haalogaland og lod dem gjøre et godt Gifte der. Slig gjorde Harald Haarfagre med Torolv Kveldulvssøn og Øivind Lambe og Olav Kyrre med Ketil Krok. »Ketil Krok drog nord til Haalogaland, og fra ham er mange Stormænd kommet«, siger Sagaen (Hskr., Harald Haardraades Saga, K. 98). Han kom fra England efter Slaget ved Stamford Bro og blev Stamfar til den mægtige Æt paa Torgar, hvis Medlemmer næsten alle bar det engelske Navn Viljam [1].

Vel er ingen nu længer enig med Munch og Keyser i, at Nordmændene paa sin Indvandring til Norge tidligst kom til Haalogaland. — Haalogaland betyder ikke »det hellige Land«, men kanske snarere »de høie Luers (d. e. Nordlysets) Land« [2]. Haalogaland er dog en meget gammel Bygd. Alt i Stenalderen synes Mænd af vor Folkeætt at have bodd der. Ialfald er der fra Bronsealderen

[1] Snorre gjør Ketil Krok til en Bror af Skule Kongsfostre og en Søn af Tostig Jarl. Men som Rigsarkivar Hertzberg i Diskussionen efter dette Foredrag gjorde opmerksom paa, siger Morkinskinna, efter at have nævnt Olav Kyrres Hjemkomst fra England, bare: *Þa qvomo þeir i Noreg með Olafi konvngi Sculi sonr Tosta iarls Goþina sonar oc Ketill crocr norþan af Halogalandi. fecc Olafr konvngr honom þar qvanfang gott. oc gaf honom lendz mannz rett norþr þar. oc er fra Catli comit mart stormenni.*« Ketil Krok har altsaa snarest været en i Nord-England bosat Nordmand af haaløygsk Æt.

[2] Denne Forklaring af Navnet Hálogaland skyldes S. Bugge, Hist. Tidsskr. R. I, B. 1, S. 140. Navnet betyder dog kanske snarere, som Rigsarkivar Hertzberg mener, »Haaløygernes Land«. *Háloga-* skulde da være Gen. Pl. af Folkenavnet *Háleygir*. Ved Elbens nedre Løb bodde paa Kristi Tider en Folkestamme *Calucones*, Καλούκωνες, Καούλκοι (for Καλούκοι?), jfr. Zeuss S. 112, 226. Er det samme navn som *Háleygir*?

sikre Fund baade paa Donna og i Steigen[1], og Ønavne som *Senja*, *Hinn* (Hindøy), *Ǫmd* (Andøen) og *Hǫm* (Hammerøy) vidner om ældgammel norsk Bygd.

De gode Livsvilkaar gjorde, at Haalogaland for tusen Aar siden var et af de Fylker i vort Land, hvor der bodde flest Folk. Inde i Fjordene og Dalene fandtes der vistnok næsten ingen Bumænd; men paa Øerne ude imod Havet — og især længst nord — var Bebyggelsen flere Steder næsten ligesaa stor som nu. Under sin Omtale af Andøen siger O. Rygh (Nordlands Amt, S. 405): »Bygderne yderst mod Havet var, især hvor der som her var særlig god Leilighed til Fiskeri, i ældre Tid forholdsvis meget sterkt befolkede, og dette Forhold holdt sig meget længe, ialfald til Begyndelsen af 17de Aarh. Navnlig var Øens nordligste Del, Andenes, tidligere et meget sterkt befolket Sted og havde efter gamle Skattemandtals Vidnesbyrd i 16de Aarh. en meget større Befolkning end nu.« Det nuværende Dverberg Præstegjæld, som svarer til det gamle Andenes Præstegjæld, har ifølge Matrikelen af 1886 62 Gaarde: 20 i Bjørnskind, 17 i Dverberg og 25 i Andenes.

Ifølge den saakaldte »Reformats[2], Trondhjems Stifts geistlige Sager angaaende«, laa der i 1589

til Dverberg Hovedkirke:	20 Bønder og 57 Værmænd og Husmænd,
til Bjørnskind Korshus:	30 Bønder og 24 Husmænd,

---

[1] Jfr. Norges Land og Folk, Nordlands Amt, af A. Helland, S. 778 flg.

[2] Trykt i »Det kongelige norske Videnskabersselskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede«, første Bind, S. 361—433. Professor A. Helland har godhedsfuldt gjort mig opmerksom paa det statistiske Materiale i denne Indberetning om Geistligheden i Trondhjems Stift.

og til Andenes Kirke: 7 Bønder og 55 Værmænd og Husmænd,

tilsammen 57 Bønder og 136 Værmænd og Husmænd.

Gamle Skattemandtal fortæller endog, at der i 1569—1570 var 219 Gaarder i Andenes Len[1]. Men Andenes Len maa vel da ha omfattet mere end Præstegjældet. Særlig er Folkemængden i selve Andenes stadig gaat tilbage. Konservator O. Nicolaissen i Tromsø skriver i »Aarsberetning fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring« for 1907 (S. 190): »Strandstedet Andenes, det største fiskevær i Vesteraalen, ligger paa Andøens nordligste odde, som stikker ut i det aapne Nordishav. Sammen med fire andre gaarde utgjorde stedet i lang tid et eget prestegjeld, som i 1589 hadde 7 bønder og 55 værmænd, ɔ: familiefædre uten jordeiendom Regner man paa hver familie 7 personer, blir sognets folketal i hin tid 385 personer. I 1661 hadde Andenes 23 brukere, og folketallet synes at ha avtat. I 1801 hadde hele sognet 201 personer, men i 1825 var der kun 96, hvorav de 55 paa Andenes. Aarsaken til denne store nedgang i folketal var den, at en stor del av stedets fiskere omkom paa havet en stormdag, som indtraf i 1824, og deres efterladte hustruer og barn maatte som følge derav flytte bort.«

Ligedan som paa Andøen har det ogsaa været paa Hinnøen og Senjen, det som i 16de Aarh. udgjorde det store Trondenes Præstegjæld og Senjens Len[2]. Her var

---

[1] Norske Regnskaber og Jordebøger, udg. af H. J. Huitfeldt-Kaas, IV, S. 648.

[2] I Trondenes Præstegjæld var der ifølge Reformatsen (S. 427) »14 Kirker og Capeller tilhobe regnet; hvilket nu af 9 Præster betjenes«, nemlig: Trundenæs K., Qvedefiords K., Sands Fjerding, Hyllesø, Astadfiord, Traneøen, Diurøen, Lendvig, Øefiords, Balstads, Megefiords, Gryllefiords og Thoskens Kirker.« — De indre Fjorde og Dalfører som Maalselven og Bardodalen synes efter dette endnu i 1589 at ha været næsten uden norsk Bygd.

der i anden Halvdel af 16de Aarh. mellem 700 og 800 Gaarder.

Om Trondenes siger »Reformatsen« (S. 427): »Sognebønderne over al Gjeldet er ungefær 800.« Lensregnskaberne for 1569—1570 opfører: »Seniens rennte — Mandtallet .... 706 Gaarde« [1]. Omkring 1890 var der i Senjens Fogderi 773 Gaarder, naar vi ikke regner med Maalselven og Bardodalen, som nu tilsammen har 170 Gaarder, men endnu i 16de Aarh. var næsten ubebodde. Efter dette synes der paa Senjen for vel 300 Aar siden at have bodd omtrent ligesaa mange Bønder som nu. Selv i Vesteraalen og Lofoten kan Forskjellen i Folketal mellem det 16de Aarhundred og nu ikke have været meget stor. Men det 16de Aarhundred var jo for Nordland en Nedgangens Tid, saa Folkemængden har visselig i Haalogalands Blomstringstid tidlig i Middelalderen været større.

Dette var ogsaa Grunden til, at Nordmændenes Bygd ved Aar 1000 gik længere mod nord end paa Haakon Haakonssøns Tid. I alle Fremstillinger af Norges gamle Geografi kan De læse, at det af Nordmænd beboede Land i den tidlige Middelalder gik til Fjorden Malangen paa Nordsiden af Senjen og Lenviken. »Malangen skilte,« siger Rimbegla, »mellem Bumænd og Finner.« [2] Haakon Haakonssøn lod, fortæller Sagaen, »gjøre en Kirke nord i Tromsø og kristnede hele det Kirkesogn. Til ham kom mange Bjarmer, som havde flygtet østenfra for Tartarer-

---

[1] I Vesteraalens Præstegjæld var der ifølge Reformatsen 246 Bønder og 281 Værmænd og Husmænd. Nu er der i de tilsvarende Præstegjæld Værø, Hadsel, Bø, Øksnes og Sortland tils. 301 Gaarder.

[2] Antiquitates Russiæ II, S. 448: *Þá er fjörðr er Málángr heitir, hann skilr Finnmörk við Búmenn; fyrir sunnan Málángr stendr kirkja er heitir i Lengjuvík, er menn byggja norðasta kirkju i heiminum.*«

nes Ufred. Dem kristnede han og gav dem Fjorden Malangen.« [1] Da Haakon Haakonssøn henved 1240 byggede Kirken paa Tromsø, bodde der altsaa ingen Nordmænd nord for Malangen. Men i det 10de Aarh. synes Nordmændenes Bygd at have gaat næsten op til Lopphavet og til Grænsen af Finmarkens Amt. Nord for Ringvatsø ligger den lille Helgøy, d. e. den hellige Ø. Navnet viser, at Helgøy i hedenske Tider har været en Helligdom, viet til Guderne. Men et sligt Navn kan ikke være givet af forbiseilende Sjømænd; det maa stamme fra fastboende Nordmænd. Paa Helgøy er der inde i en Haug af Stenheller fundet Stykker af en urtepotteformet Lerurne samt en Jernkniv og Benbeslag. Dette Fund stammer fra den ældre Jernalder; men den Mand, som har hvilet i Haugen, kan ikke have været en Finn, han maa have været en Nordmand. Fra den yngre Jernalder er der i alt gjort syv Gravfund paa Karlsøy, Helgøy og Naboøerne. Et af dem stammer fra Torsvaag, nordligst paa Vannøy, ret ud imod Ishavet. Paa alle Øerne der nord staar der endnu mange Hauger og Røiser, som ikke kan være andet end norske Graver fra hedensk Tid. Jordfundenes og Gravhaugenes Vidnesbyrd kan en ikke komme forbi; de vidner tydelig om gammel Bosættelse af Nordmænd nord for Malangen. Finnernes Gravsteder ser ganske anderledes ud. De er »Grave med flade opstaaende Stene langs Kanterne«. Finnegrave findes i Karlsøy Sogn (paa Skorøerne) Side om Side med Hauger og Røiser. I større Mængde begynder de dog der, hvor Rundhaugerne og Røiserne ophører, nemlig i Skjervøy Præstegjæld. Der kan saaledes vanskelig være Tale om, at de Gravhauger, som findes i Karlsøy og i Helgøy Sogn, er Finnegrave. Vi har nok Eksempler paa, at et Folk har optaget et andets

[1] Hákonar saga Hákonarsonar, K. 369 (Konunga sögur, udg. af Unger, S. 483).

Redskaber og Vaaben, men sjelden paa, at det har optaget dettes Gravskik. I saa Tilfælde skulde vi ogsaa have ventet, at der i Finmarkens Amt fandtes Gravhauger. Men saa er ikke Tilfældet[1].

Som Fiskere er Nordmændene sikkerlig tidlig kommet endnu længere mod nordøst, og Ottar er visst ikke den første Nordmand, som seilede rundt Nordkap. Magerøen kaldes af Finnerne *Makaravjo.* Ved Kvalsund Kapel — paa den anden Side af Kvaløen, hvor Hammerfest ligger — løber en liden Elv ud. Landet paa begge Sider af denne kaldes *Rahkkeravjo*[2]. Sidste Led i disse merkelige Navne kan ikke være andet end *awjô,* den urgermanske Form af vort »Ø«, som bl. a. ogsaa findes i Navnet *Scandinavia.* — »Ø« brugtes i gammel Tid ikke bare om Øer, men ogsaa om Landstrækninger ved Vand. — Oppe under Nordkap har altsaa Finner og Nordmænd i

---

[1] Gravhaugene omtales i O. Rygh, Faste Fornlevninger i Tromsø Stift (Tromsø Museums Aarshefter, 24), S. 193 ff. Om Finnegravene se S. 194 ff. Meddelelserne om Gravfund skylder jeg Optegnelser af Konservator Mørch, hvem jeg herfor bringer min bedste Tak. Ogsaa Overlærer K. Rygh, som har givet mig mange overmaade værdifulde Oplysninger, for hvilke jeg er ham overmaade taknemlig, mener, at Navnet Helgøy viser tilbage til Hedendommen: »Senere dannede man neppe Navne med *helg-*«. Overlærer Rygh henviser ogsaa til, at flere Fjordnavne i det nordligste Norge er meget gamle, bl. a. *Lyngen* (opr. *Lygnir,* af *logn,* »den rolige Fjord«) og Alten (*Alpti,* »Svanefjorden«). En Række Fjordnavne ender paa *-angr*: Gratangen, Lavangen, Salangen, Malangen, Lenangen, Kvænanger, Porsanger, Varanger. Overlærer Rygh formoder, at disse Navne ialfald er ældre end den senere Vikingetid. Thi *angr* findes ikke som Fællesord i det oldnorske Litteratursprog og er ikke indgaat i Dannelsen af Fjordnavne paa Island.

[2] Jeg skylder Rektor Qvigstad i Trømsø Tak for disse Oplysninger.

forhistorisk Tid — Aarhundreder før Harald Haarfagre og Ottar — mødt hverandre.

Er denne Udvikling rigtig, maa der omtrent samtidig med Kristendommens Indførelse være begyndt en Nedgangstid for det nordlige Norge. Nordmændene har da trukket sig sydover, og Malangen kom til at skille mellem Bumænd og Finner. Paa anden Maade er det umuligt at forklare den norske Bebyggelse saa langt nord i Vikingetiden.

I Kraft af Rigdom og Folketal blev Haalogaland en af vor Oldtids mægtigste og tidligst fremtrædende Bygder. Mellem Skandias Øer nævner den romerske Naturforsker og Geograf Plinius *Dumna* eller *Dunnia,* som P. A. Munch mener er Dønna eller Dønnesø i Helgeland; denne Ø hed i gamle Dage *Dyn* og har langt tilbage i Tiden hedt *Dunia* ligesom hos Plinius[1]. Jordanes, som i 6te Aarh. skrev Goterfolkets Saga, nævner mellem Skandias Folk *Andogii* eller Indbyggerne af Andøen; hos dem er om Sommeren uafbrudt Dag i 40 Døgn og om Vinteren Nat ligesaa længe[2]. Andenes var før Vikingetiden Haa-

---

[1] Plinius, Historia naturalis, l. IV c. 30 (Germania antiqua, ed. Muellenhoffius, S. 95 f.): ultima omnium [insularum] quae memorantur Thyle . . . . . sunt qui et alias prodant, Scandias Dumnam Vergos maximamque omnium Berricen, ex qua in Thyle navigetur.

Dumnam kan ogsaa læses Dunniam. Istedenfor Vergos og Berricen har andre Haandskrifter Bergos (jfr. Bergio hos Jordanes, Getica, l. III c. 22, en Folkestamme i den midtre Del af den Skandinaviske Halvø) og Nerigon. Jfr. Munch, Beskrivelse over Norge i Middelalderen, S. 25.

[2] Jordanes, Getica, l. III c. 19 (ed. Mommsen, i Mon. Germ. hist., auctores antiquissimi, t. V. p. 1, S. 58): in Scandza vero insula, unde nobis sermo est, licet multae et divisae maneant nationes, septem tamen eorum nomina meminit Ptolemaeus. in cuius parte arctoa gens Adogit consistit, quae fertur in aestate media quadraginta diebus et noctibus luces habere continuas, itemque brumali tempore eodem dierum noc-

logalands mægtigste Bygd. Did sætter Saxo en af Aan Baagsveigers Kampe. Der bodde, fortæller Haaleygjatal, Ladejarlernes Forfædre, Sjøkongerne Gylaug og Godlaug, som gjorde Tog til Danmark og kjæmpede med svenske Konger. Til Haaløigernes Konge Godgest sendte Kong Adils i Upsala i Gave en Hest, som Godgest red sig ihjel paa. — Det var paa Andøen. — Alt dette maa være skeet før Vikingetiden. Sagnet om disse Ladejar-jarlernes Forfædre indeholder vel en Kjerne af Sandhed. Vi tør kanske tro, at deres Æt oprindelig har havt sit Hjem paa Andenes. Der førte den dog ikke Kongenavn, men nøiede sig i Førstningen med Hersenavnet og tog siden Jarlenavn. I Slægtrækken har Herser Sønnen Brand Jarl. Jarlenavnet fik vel Ætten, efterat den havde udbredt sit Vælde over Dele af Namdalen og Nordmøre og var blevet indgiftet i Kongeætten der[1].

---

tiumque numero luce clare nescire. — Sophus Bugge (Om nordiske Folkenavne hos Jordanes, Fornvännen 1907, S. 98), Gustav Storm og Fr. Läffler mener, at Jordanes's Adogit er forvansket af *ādogii* (d. e. *andogii*) og betyder Indbyggerne af *Qmd*, Andøen. Müllenhoff (i Mommsens Udg. af Jordanes, Register, S. 156) siger derimod om Adogit: »Nomen corruptum. intelligendi sunt Alogii, Halogii, Háleygir, incolae Hálogalandi.« Det samme mente alt P. A. Munch, og til denne Mening har Rigsarkivar Hertzberg sluttet sig.

Det er godtgjort (jfr. Norske Gaardnavne, Nordlands Amt, S. 404 og 411), at *Qmd* i gammel Tid ogsaa har været kaldt *Qnd*, om end Formen med *m* kanske er den ældste. Men *ādogii* kan ligesaa godt betyde amdogii som andogii. Der er flere eksempler paa, at denne Streg over Linjen er udeladt i Haandskrifter af Jordanes. At forveksle *i* og *t* ligger palæografisk meget nær. Derimod blev d og l skrevet saa vidt forskjellige, at de ikke let kunde forveksles.

[1] Ladejarlernes Stamtræ findes i den sene og fantastiske Huldar-Saga og hos Torfæus, aftrykt i »Die Huldar Saga« von Konrad Maurer (Abh. der. k. bayer. Akad. der Wiss. I Cl.

Ættens Hovedgaard blev nu Selven paa Ørlandet. Først efter at Haakon Grjotgardssøn havde hjulpet Harald Haarfagre til at vinde Trøndelagen, fik dog Ætten sin store Magt. Før den Tid havde Høvdingerne i Haalogaland været næsten uafhængige, hver i sin Bygd. Men nu var der mange, som flygtede til Island for Haakon Grjotgardssøns *ofríki*[1].

Intet andet Sted i Norge fandtes der ved Aar 1000 saa mange mægtige og høiættede Høvdinger som i Haalogaland. De Steder, hvor deres Gaarde laa, er den Dag idag Knudepunkter i Nordland. Jorden, der hvor de ligger, er overalt let at dyrke og frugtbar[2]. Men Grunden til, at de blev Høvdingegaarder, er, at de var Handelspladser og Fiskevær. Paa Torgar sydligst i Helgeland bodde Torolv Kveldulvssøn og den høibyrdige engelske

XX Bd. II Abth.), S. 30 f. Kilden er Háleygjatal, som nu bare er ufuldstændig bevaret. Efter disse har Herser, som ogsaa efter Háleygjatal med Værdighedsnavnet »konungr« er nævnt i Ágrip (K. 12), Sønnen Brandus Comes. Herser væltede sig nemlig før sin Død ned i Jarlesædet.

Af Ættens ældre Medlemmer heder Nr. 6 Himinleygr, Nr. 11 Gylaugr, Nr. 12 Guðlaugr og Nr. 23 Herlaugr. Er sidste Led i disse Navne taget fra Stammenavnet Háleygir? Dette skulde da ogsaa tyde paa, at Ætten opr. stammede fra Haalogaland. — Den før nævnte Herser kaldes »konungr í Naumodale«. I Flateyjarbók I, S. 23 kaldes Haakon Grjotgardssøns Farfarsfar Haraldr Naumdœlajarl. Det ser derfor ud, som om Ættens Hovedlinje og ikke en Sidegren har hersket i Namdalen. Alt Grjotgard Jarl maa have havt Magt paa Ørlandet. Hans Gravhaug laa paa Selven indenfor Agdenes, en gammel Kongsgaard (Landnáma V K. 7), jfr. Munch I, S. 327. Sigurd, Haakon Jarls Far, kaldes »hurnaiarl« (d. e. Yrnernes ell. Ørlændernes Jarl, Ágrip. K. 10).

[1] Landnáma III K. 14, 17; IV K. 1.

[2] Jfr. den interessante Oversigt over »de gamle Storætters geografiske Fordeling« i Y. Nielsens »Af Norges Historie«, S. 51 ff.

Æt med Viljamsnavnet; i 16de Aarh. eiedes Gaarden af Slægten Benkestok og af Aksel Gyntersberg, Lensmand og Foged i Helgeland. Det Kjøbstevne, som holdtes paa Torgar, gjorde Gaardens Eiere til mægtige Høvdinger; Navnet Torgar betyder nemlig Markedsplads. Ligesaa heldig ligger Tjøtta, som i gamle Dage var eiet af Øivind Skaldaspillers Efterkommere, siden af Erkestolen i Nidaros og af Familien Brodtkorb og endnu er en af Nordlands største Gaarde. Paa Nordvestsiden af den store Alstenø ligger Sandnes, Torolv Kveldulvssøns Gaard og endnu paa Haakon Haakonssøns Tid Bolig for den kongelige Sysselmand i det sydlige Helgeland. Her har altid været et af Knudepunkterne nordenfjelds; lige ved ligger i vore Dage Sandnessjøen med over 300 Indbyggere. Ogsaa den unge Kjøbstad Bodø ligger paa ældgammel historisk Grund. Ved Byen er Bodø Herregaard. Store Samlinger af Gravhauger vidner om tæt Bebyggelse i hedensk Tid. To Guldringer fra den ældre Jernalder viser, at der alt før Vikingetiden har bodd Høvdinger ved Bodø. I selve Navnet Bodø eller Bodin er sidste Led det ældgamle *-vin* »Havnegang«.

Steigen paa Engeløen er endnu et af de merkeligste Steder i Nordland, baade ved sit Plante- og Dyreliv. Her er gjort det vigtigste Gravfund fra den ældre Jernalder i hele det nordlige Norge, deriblandt 32 merkelige Broncespænder, og der findes en større Samling af Gravhauger end næsten noget andet Sted der nord. Intet Under, at Sagnet gjorde Steigen til Bolig for Sagnkonger, for Sigar, Signys Far. Fra det 10de Aarh. af og udover var Steigen Bolig for mægtige Høvdinger og Lendermænd, for Sigurd Steikling, som kjæmpede paa Haakon Jarls Side i Hjørungavaag, for Sigurd Ranessøn, som var gift med Magnus Barfods sammodre Søster Skjaldvara, og som havde den navnkundige Rettergangssag med Sigurd Jor-

salafarer, og for hans Søn Nikulas. Steigen blev siden Haalogalands Tingsted og var indtil 1797 den nordlandske Lagmands Bolig.

Kabelvaag er i vore Dage det største Handelssted i Lofoten, med over tusen Indbyggere. *Vágar*, som de gamle kaldte det, har til alle Tider været Midtpunktet i Lofoten, og paa Storvaagen, ytterst ude mod Havet, har der i gammel Tid bodd mægtige Høvdinger, som Thore Hjort paa Olav Trygvessøns Tid, og Haakon Haakonssøns Lendermand Paal Vaagaskalm, som forresten havde sin Embedsgaard paa Dønnes i Helgeland.

Længst nord i Nordlands Amt er Andenes, som endnu er det vigtigste Fiskevær i Vesteraalen.

I Tromsø Amt ligger Europas nordligste Høvdingesæder.

Lige ved Norges yngste Kjøbstad Harstad, paa Nordostsiden af Hinnøen, ligger Trondenes Kirke, den nordligste Stenkirke i Middelalderen. I Slutningen af Middelalderen eiede Trondenes Kirke det meste af Hinnøen. Men ved Aar 1000 var Trondenes et vigtigt Høvdingesæde; der bodde bl. a. Tore Hunds Broder Sigurd, som var gift med Erling Skjalgssøns Søster, og hans Søn Asbjørn Selsbane. Helt oppe mod Nordgrænsen af Nordmændenes Bygd ligger Bjarkøy, Tore Hunds og den mægtige Bjarkøy-Æts Høvdingesæde. Øen bærer samme Navn som Björkö i Mälaren, hvor den skandinaviske Halvøs ældste Kjøbstad, Birka, laa, og samme Navn som Björkö, inderst inde i den finske Bugt, og en af de vigtigste Markedspladser i Seilleden til Nowgorod. Samme Navn har endelig den gamle Handelsplads Birkö ved Torneås Udløb, hvorefter Birkarlarne har Navn. Efter Björköen i Mälaren kaldtes den Lov, som i Middelalderen gjaldt i Byer og paa Kjøbstevner, for Bjarkøret og Bjarkø (Bjerkeøen) kom til ligesom Torgar at betyde Markedsplads.

Mest var det kanske Handel og Skibsfart, som for tusen Aar siden bragte Rigdomme til Haalogaland. Haaløygerne seilede selv med Tørfisk og Skindvarer til fremmede Lande og fik i Bytte Hvede, Honning, Malt og andet, som de trængte. Enhver nordlandsk Høvding eiede Kjøbmandskibe; det gjorde Torolv Kveldulvssøn, Raud den ramme, Tore Hund og mange andre. Selv Bønder og Smaafolk drev Handel, f. Eks. Englandsfarerne Sigurd og Hauk paa Olav Trygvessøns Tid[1]. Paa Vikingefærder var Haaløyger ogsaa med. Paa Sølvhalsringen fra Botnhavn paa Senjen er med Runer indridset følgende Verslinjer:

»Vi fór at gjæste
Frislands Drenge,
og vi Stridsklæder
med dem skifted[2].

Mod Syd gik Færden til Skiringssal ved Viksfjorden og over til Hedeby i Sønderjylland. Den Vei har Ottar, og Sagnkongerne Gylaug og Gudlaug fulgt. Derfra gik Veien videre til Gotland, hvor alle Østersaltets Handelsveie mødtes. Den Vei vandrede Kvadet om Valund Smed[3]. Over Kjølen førte ældgamle Handelsveie fra Lofoten og Vesteraalen til Sverige og videre til Landene

---

[1] Sigurðr hét maðr, annarr Haukr. Þeir váru háleyskir ok hǫfðusk mjǫk í kaupfǫrum (Hskr. Ól. Tryggv., K. 74). Af det følgende sees, at de ikke var storættede Mænd.

[2] Indskriften er forklaret i »Runerne paa en Sølvring fra Senjen«, udg. af Sophus Bugge og Magnus Olsen.

[3] Paa en Billedsten (fra 10. Aarh.), fundet ved Ardre Kirke paa Gotland, ser vi Billeder af Sagnene om Valund og om Sigurd, Sigmund og Sinfjøtle, bl. a. Valunds Smidje, en Mø i Svaneham og et Par Ski. Dette viser, at det er den haaløigske Formning af Valundkvadet, som er kommet til Gotland. (Stenen er afbildet i Axel Olriks »Nordisk Aandsliv«, S. 38).

hinsides Østersjøen. Den Vei sendte Kong Adils Hesten Ravn til Kong Godgest paa Andøen, den Vei er vel ogsaa den Svenske kommet, til hvis Minde den gamle Runesten paa Gimsøy i Lofoten blev reist[1]. Over Rusland og Sverige er Ordet *Torg* vandret til Haalogaland og har fæstet Rod paa Torgar og paa Sandtorg i Trondenes. Det stammer fra Balkanhalvøen, hvor det er stedfæstet i Byen Triests gamle Navn Tergeste[2]. Til Bjarmeland og Hvidehavet fandt Ottar Veien og aabnede den aldrig helt afbrudte Forbindelse mellem Nord-Norge og Nord-Rusland. Ottar er vor gamle Histories største Sjøfarer. Han seilede ikke bare paa Lykke og Fromme eller for Vindings Skyld, men som han selv siger, »for at finde, hvor langt Landet strakte sig mod nord, og om der bodde Folk nordenfor Ødemarken«. Ottar, og flere Haalogalændinger med ham, drog siden over til Alfred den store i England og blev hans Mænd. Did seilede Torolv Kveldulvssøns Merkesmand, Tore Hund, og Kjøbmændene Sigurd og Hauk. I Nord-England hørte den ukjendte Skald det Digt om Weland Smed, som han omdigtede i Kvadet om Valund. Lendermanden Osvald Øxnetoressøn fra Almdalen i Vefsen, hvis Søn tog Land paa Island, maa paa mødrene Side have havt engelsk Slægt; for Osvald er et angelsaksisk Navn[3]. En anden Haalogalænding, fra hvem Haaløygeætten paa Island stammede, havde der Gaarden *Stræti* »Stræde« [4]. Men *stræti* er et angelsaksisk Laanord. Angelsakserne har faat det fra Latin; *via strata* betyder »en brolagt Vei«. Værd at mindes er det ogsaa, at Øivind Skaldaspillers Bror bærer det irske Navn Njaal,

[1] S. Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer, I, S. 411.
[2] Falk og Torp, Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog (B. II under Torv).
[3] Landnáma IV K. 1.
[4] Landn. IV K. 7, jfr. Kålund, Island, II, S. 235.

og at Petvik (i ældre Form: *Pettuvik, Pætauik, Peteuik*) i Buksnes vel er sammensat med Folkenavnet *Petar* (Pikter)[1]. Naturens Vælde, Færderne til fremmede Lande og de rige Forhold gjorde Haalogaland til et Hjem for Digtere. Den nordlandske Digterskole er præget af Livet oppe i det høie Nord, af den lange Sommerdag og af Sangsvanerne, som bygger Reder ved Bredden af de stille Sjøer, af den lange Vinternat, naar Jægeren farer paa Ski og veider Ulv og brunskindet Bamse, af Sildestimen, som sætter mod Land, og af Solen, som ude i Kimingens Rand fremtryller Syner af overjordiske Øer og Holmer. Billeder fra Livet ude i Naturen giver Skjønhed og Flugt til de nordlandske Kvad, til Eddakvadene Volundarkvida, Grimnismaal og Hymiskvida og ikke mindre til Øyvind Skaldaspillers Digte med deres Billeder af den smekre Sild, som fanges i de lange Not, og af Sneen, som ligger Midtsommers, saa Folk maa føde Gjeterne med Bjerkebrom. Den nordlandske Digterskole er præget af Færderne til Britanniens Strande, præget baade i Valg af Æmner og i Laanord, som vi første Gang møder i Kvadene om Valund og om Tors Færd til Hymer; men endnu sterkere er den præget af høi Kultur og af sjeldne Kundskaber. Hvilken af de gamle Skalde har vel staat høiere i Lærdom og i Tilegnelse af alt det bedste i Asatroen end Øyvind Skaldaspiller og Grimnismaals Digter!

Efter Vikingetidens Slutning kommer der lidt efter lidt Stilstand og Nedgang.

Endnu i det 11te og 12te Aarhundred holder Nordlændingen Hovedet høit. Tore Hunds og Haarek af Tjøttas Ætlinger var blandt de mægtigste i Norge. Mænd som Sigurd Ranessøn og Ketil Krok kunde maale sig med de ypperste i Landet. Men Nedgangen var alligevel be-

[1] Norske Gaardnavne, XVI, S. 339.

gyndt. Bjarmelandsfærderne blev sjeldnere og sjeldnere. Novgorod udstrækker sit Vælde helt op til Hvidehavet; alle Skindvarer fra Bjarmeland og Kolahalvøen begynder at gaa did istedenfor til Haalogaland. Olav Kyrre grundlægger Bergen. Nordlændingerne synes, det er lettere at seile did end til England og Nederlandene. Deres Skibsfart paa Udlandet hører op. Hele Tørfiskhandelen samles i Bergen. Dér fandtes der, som det staar i et Skrift fra 12te Aarhundred, »en slig Mængde Tørfisk, at det overgaar alt Maal og Tal«. Ogsaa Nidaros begyndte at tage Del i Lofotfisket. Kong Sverre mødte i 1177 ved Raudabjørg i Stadsbygden en Flaade paa 50 Byrdinger, som kom fra Lofoten og skulde til Nidaros eller Bygderne deromkring. Lidt efter lidt kom Bergen og Nidaros til at høste det største Udbytte af Lofotfisket. Endnu paa Haakon Haakonssøns Tid kunde det vel hænde, at en enkelt nordlandsk Høvding — som Lendermanden Paal Vaagaskalm — eiede Gaard i Bergen og selv varetog sine Handelsinteresser der. Men Regelen blev, at Nordlændingerne solgte sin Fisk under ett til Kjøbmændene. Dog fandtes der endnu mange anselige Mænd i Haalogaland. Gregorius Kik, som blev gift med Sverres Datter Cecilia, Lagmanden Bjarne Mardssøn og Lendermanden Paal Vaagaskalm var alle Nordlændinger; den sidstes Søstersøn Arne Herjardal var Haakon Haakonssøns Hirdmand og bodde i Vaagen i Lofoten. Varbelgerne gjorde i 1239 et Herjetog til Haalogaland[1]; i næsten hver Bygd mødte de kongelige Hirdmænd og Sysselmænd eller Storbønder og Kjøbmænd. Og Velstanden synes fremdeles at have været temmelig stor. Det 13de Aarhundred har vistnok for Nordland som for hele Norge og for Vest- og Mel-

---

[1] Hákonar saga Hákonarsonar, K. 214 (i Konunga sögur, udg. af Unger).

lemeuropa været en Overgangstid baade i Rigdom og Folketal. Først kom Varbelgerne til Bjørø i Flatanger; der dræbte de Bonden Jon og Jon Svarte i Bjarkøy (en af den vidt forgrenede Bjarkøyæt). Derfra drog de til Torgar, hjemsøgte Bonden Ingjald og tog hans Skute. En anden Skute tog de ved Brønnø. Paa Tilrum paa Brønnø bodde Jon Silke; — af Ætten Silke kjendes flere Mænd i det 12te Aarhundred —. Dér tog Varbelgerne alt hvad han eiede. Jon Silke selv var ude paa Vega; did sendte hans Hustru Bud. Han søgte da til Kongens Sysselmand Guttorm i Bjarkøy og drog med ham til Sandsnes, hvor Guttorm bodde. Men Varbelgerne fulgte efter og dræbte begge i Kirken. Dér tog de meget Gods og en Tyvesesse, som Guttorm eiede. Siden for de til Sanda i Trænen, dræbte Paal Daalks Sønner, Jon Sylgja og Olav Daalk, Kongens Hirdmænd, og røvede alt hvad de eiede. Ligedan gik det Kongens Skutilsvend Asbjorn i Medalbu paa Arnøerne i Gildeskaal. I Salten røvede Varbelgerne hos Kongens Hirdmand Arne Præst; han selv var ikke hjemme. Derfra drog de nord til Lunes. Der bodde de saakaldte Bollessønner. Selv var de ikke hjemme, men Skules Mænd tog deres rige Indbo af Lærred, Klæde, Guld og Sølv og en Byrding, som de eiede. Et Par kongelige Tjenestemænd, som kom did om Kvelden, blev straks dræbt. En Kjøbmand ved Navn Jon Smædra blev saaret. Næste Dag vilde Varbelgerne ro ind til Hammerø og dræbe den kongelige Sysselmand Haakon Raud. Men han havde faat Nyss om deres Færd, saa de snudde om. Imens var Bollessønnerne kommet hjem. De fik Grid og fulgte Varbelgerne til Nidaros; der maatte de bøde 12 Mark Guld (96 Mark Sølv) til Skule. Den gamle norske Mark havde en Sølvværdi af 31½ Krone[1].

---

[1] Bredo Morgenstierne, Vort Mynt- og Pengevæsens Udvikling (»For alle« 1905), S. 49—66.

96 Mark Sølv svarer altsaa til næsten 3000 Kroner. Men Pengenes Kjøbeevne var 8—10 Gange større end nu; 96 Mark Sølv havde en virkelig Værdi af mellem 25 og 30 tusen Kroner.

I den følgende Tid gik det stadig tilbage med Haalogaland. Det blev forbudt Fremmede at seile nord for Bergen, og Haalogaland kom til at ligge i en Afkrog af Verden. Da Russerne i 1323 havde brændt Bjarkøy, flyttede Bjarkøyætten sydover. De andre Storætter forsvandt lidt efter lidt, og Velstanden minskedes. Før den sorte Død er der dog endnu lidt Liv, og Nedgangen var kanske større andensteds. Viljamsætten bodde fremdeles paa Torgar og eiede mange gamle Klenodier: en Guldspire, et Kar paa Stet, to Fingerguld, et Sølvbæger, en Sølvskaal, et forsiret Horn, et Psalter og en »hedensk Væv«, som guldindvirkede Silketæpper fra Østerland kaldtes[1].

Vaagen var fremdeles Midtpunktet i Lofoten, om end Bjarne Erlingssøn i 1282 havde forbudt den Lov, som kaldtes »Vaageboken«[2]. De smaa Sølvpenge, som var i Omløb ved Vaagefisket, var hele Landet over kjendt under Navnet »Vaagesølv«[3]. Rigfolk bodde endnu i Vaagen. Da Torleiv Sigurdssøn i 1335 ægtede Ingebjørg Ivarsdatter, bragte hun i Medgift ti Mark Guld i Klæder og Løsøre, ti gamle haaløygske Spand Jordegods og en halv Læst Skreid. Torleivs Far levede endnu, saa han havde vel Haab om at arve mere; dog lagde han isteden 6 Mark Guld[4]. Guldets Pris var steget siden 1239; 1 Mark Guld var lig 10 Mark Sølv. 16 Mark Guld

---

[1] Diplomatarium Norvegicum, II, No. 208.
[2] D. N. III No. 30.
[3] D. N. IV No. 61.
[4] D. N. IV No. 217. Jfr. Schive og Holmboe, Norges Mynter, P. X.

skulde saaledes svare til 5000 Kroner, men deres virkelige Værdi var næsten det tidobbelte. Selve Erkebiskopen i Nidaros gav netop den samme Sum Penge, 800 Guldgylden eller 160 Mark Sølv, i Servispenge til Paven.

Vaagan mistede sin gamle Betydning senere end noget andet Sted i Nordland. Endnu i 1384 var det en Slags Kjøbstad. De fra Finmarken og Haalogaland skulde seile did med sit Gods og sit Kjøbskab, bød Kong Olav Haakonssøn i sin Retterbod (N. G. L. III, S. 222 f.). En Kvinde, som bodde i Vaagan, eiede endnu i 1388 en Gaard i Bergen[1].

Efter denne Tid gik det dog stadig tilbage, og Schonnebøl kunde i 1591 skrive: »Dette fiskeværd Voge haver i gamle dage været en kiøbstæd, og der findes endnu udi Thrundhiem gamle prevelegier som lyder om samme Voge, men nu er det ikke andet paa denne dag end et armt fiskeværd, og der bor ikkun X eller XII arme elendige stavkarle«[2].

Imidlertid lagde Kirken sin døde Haand paa al Jord og dræbte alt Liv i Nordland.

Ingen norsk Præst havde større Indtægter end Sognepræsten i Trondenes, som ogsaa var Degn i Nidaros. Hans Indtægter blev ved Pavestolen opgivet at være ind-

---

[1] D. N. IX No. 181 (21de Juli 1388). Ollum monnom þæim sem þetta bref sæa ædr hœyra sender sira Sivghurder Fridiks son prester j Vaghvm Þore Þorder son Peter Niculos son qvediv g. ok sina kunnikht gerande at þar vorom mid j þia svnnvdaghin nesta fire Margaræto messo dag sagvm ok [hœyrdvm] a at Jngibiorg Hallfuardz doter gaf Saxsa Andræs syni bonda sinum j sit testamentum Askaþingsgard sem liggher j Biorghunne . . . . .

Af Brevets Indhold fremgaar tydelig, at det ikke er skrevet i Bergen, men i Vaagan.

[2] Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, udg. af G. Storm, S. 181.

til 30 Mark om Aaret, ligesaa meget næsten som en Biskop tjente. Intet Sognekald i Norge var derfor saa eftertragtet baade af Nordmænd og Udlændinger[1]. Der kunde skrives en hel liden Bog om alle de Bønskrifter, som blev sendt til Paven om Trondenes Kirke, og al den Løgn og Fusk, som blev drevet dermed.

Jo mere Tiden gik, des længere kom Nordland til at ligge udenfor Menneskenes Alfarvei, des fattigere og hjælpeløsere blev Folket. Haarek af Tjøtta og Tore Hund havde raadet Land og Rige og faat sin Æts Kvinder gift med Konger i Sverige og Danmark. I 1420 skrev Finmarkens og Haalogalands »fattige Almue« til Erik af Pommern og klagede over »den Vaade, som Finmarken og Haalogaland staar i for Russeres og Hedningers Skyld, dér de længe har gjort stor Skade og end fremdeles vil gjøre, hvorimod vi ikke længer formaar at værge os for vor Fattigdoms Skyld«. Høvdingerne blev ikke længer selv i Alderdommen grebne af vild Elskov som den gamle Herse Bjørgulv i Egils Saga; han saa i et Gilde den fagre Hilderide og hvilede ikke, før han havde holdt »Løsbryllup« og var kommet i Seng med hende. Venetianeren Quirini, som forliste i 1432, skildrer fuld af Forundring Røstværingernes uskyldige Liv: »Deres Sæder er saa enkle, at de ikke tænker paa at sætte Laas for sine Eiendele; de har heller ingen Mistanke til sine Kvinder. I de samme Rum, hvor Mændene og deres Hustruer og Døtre sov, sov ogsaa vi, og i vort Paasyn klædte de sig nøgne, naar de skulde gaa tilsengs. De tog Badstuebad hver Torsdag, og da klædte de sig af hjemme og gik et Pileskud nøgne til Badstuen og var sammen med Mændene.« »Vi kan med Sandhed sige, at vi fra 3die Februar til Mai 1432 har været i Paradisets

[1] Se Diplomatarium Norvegicum B. XVII.

første Kreds, til Skam og Skjænsel for Italien med dets Sæder«, skriver Quirinis Styrmand[1].

Efter Reformationen blev Nordlands Stilling mere og mere ussel. Fogderne udsugede Bønderne, og det nyttede kun lidet, at nogle af dem endte i Galgen. Nordlændingerne sank dybere og dybere i Gjæld til Kjøbmændene paa Tyskebryggen. Folk var ikke længer saa godhjertede som i den katholske Tid, da mange tyske Bergensfarere paa sit yderste eftergav Nordlandsfarerne deres Gjæld. Kongebreve af 1562 og 1572 fastsatte, at ingen skulde »seile af Nordland eller Finmarken med deres Fiskevare til Holland eller andetsteds, førend de have været til Bergen med samme nordlandske Vare«, og at »ingen Bergensborger af Nord-Far eller Finmarks-Far skal handle med en Andens Skyldmænd, al den Stund de kunde have Forening udi Handel og Kjøb«. Ved disse Privilegier kom Nordlændingerne helt i Kjøbmændenes Magt. Vaagen havde engang givet Navn til Sølvmynter. Nu saaes der ikke længer Penge i Nordland. »Her udi Norland vanker ingen Penninge iblandt den gemene Mand«, skriver Schønnebøl i 1591. Nordlændingen »er et haardt Folk til at lide Nød og hungre«, skriver den »Norske So«; »og om Gud giver sin Velsignelse, saa ved ikke Nordfarerne, Fogderne og deres Folk, hvilke Praktiker de hurtig nok kan finde paa —; for at bedrage dem, overlade de det fattige Folk paa Borg 1 Tønde Mel for 6 Vaager Fisk, og 1 Tønde Øl for ligesaa meget. Undertiden forfalsker de endog sin Vare, saa at mangen fattig Fisker i mange Uger ikke har Brød i sit Hus og maa derfor, da Brødet er ham for dyrt, bruge tør Fisk istedenfor Brød og Tran istedenfor Smør. Dette kan

[1] Quirinis og hans Styrmands Reiseberetninger er oversatte i Nordlands Amt, udg. af A. Helland, S. 869 ff.

lære dem den Jammersang: Gud bedre os fattige Nordfarmænd!« [1]

Bergens Eneraadighed over den nordlandske Handel holdt sig til 1803, da Faktoriet paa Hundholmen ved Bodø blev grundet. Endnu i vore Dager tager dog Lofotens Tørfisk og Klipfisk Veien over Byerne længere syd, Trondhjem, Kristianssund og Bergen, før den kommer til Udlandet. Men nu er Nordland atter i Fremgang. Fjeldet har aabnet sine Skatter; Jernbaneskinner lægges, Kaier bygges, Kjøbstæder reiser sig, Jernhesten ruller mod øst, Skibe seiler over Nordsjøen, Fremmede flokkes til Midnatssolens Land.

[1] Jfr. Helland, Nordlands Amt, S. 210—212.

AFSLUTTENDE SVAR TIL HR. S. A. SØRENSEN

FRA

A. KJÆR.

Min Afhandling i dette Bind af »Historisk Tidsskrift« S. 267 ff. om, hvilket Omraade der efter de for Tiden foreliggende Oplysninger med størst Sandsynlighed tør forstaaes under Betegnelsen *Skíringssalr*, har fundet Modsigelse af Hr. S. A. Sørensen. Medens jeg holder paa, at det er tryggest ikke at strække dette Omraade ud over det nuværende Tjølling Sogns Grænser, og ingen Tillid har til Hypotheser, som bygges paa videregaaende Formodninger, viger Hr. Sørensen ikke tilbage for at lade *Skíringssalr* betegne hele Viken.

At 4 af de 6 Gaardnavne, som vides henførte til nævnte Omraade, gjenfindes i Tjølling, har forlængst været erkjendt. Jeg har søgt at vise Rimeligheden i at antage, at det ene af de resterende 2 Navne, *j Monom*, i Tidens Løb er fortrængt af et andet Navn, *Spitalinn*, hvilken Gaard ogsaa ligger i Tjølling Sogn. Min Modstander indrømmer nu ialfald Muligheden af, at disse Navne kan tilhøre en og samme Gaard, hvilken Mulighed han tidligere helt har benægtet (se S. 274 foran). Jeg har fremdeles søgt at vise, at det gjenstaaende Navn, *Næsium vestra*, af sproglige Grunde ikke tør antages at have tilhørt den Gaard, Hr. S. i sin Tid holdt paa, Nes vestre i Sandeherred, og hans Tro paa Identiteten af disse to Gaarde er nu saa lidet tillidsfuld, at han ikke alene er villig til at gjette paa to andre Gaarde af Navnet Nes (i Sandeherred og i Tjømø), men endog til helt at opgive Betegnelsen *Næsium vestra* som Gaardnavn og antage den som Landskabsnavn, nemlig det fra Kongesagaerne vel kjendte

Navn *Nesjar*. I den sidste Formodning er jeg fuldstændig uenig med ham; den beror, som saa meget hos ham, blot paa en værdiløs Gjetning. Men jeg er ham taknemlig for den Assistance, han ved disse Udtalelser yder mig til Understregning af, at det ikke er »vitterligt« (se S. 269 foran), at de to Navne betegner Gaarde i Sandeherred. Det var nemlig for at modarbeide, at en saadan Mening skulde sætte sig fast i en større Læsekreds, jeg skrev min lille Afhandling. Dette fremgaar tilstrækkelig tydelig af mine Ord S. 269 foran. Og jeg forstaar derfor ikke, at Hr. S., som dog nu viser nogen Vaklen mod tidligere, kan paastaa, at jeg lader de to Navne »forsvinde, ene og alene for at kunne opretholde den gamle Hypothese[1] om, at 'Skirissal' og Tjølling Sogn er identiske«. Naar min ærede Modstander efter dette frakjender mig Viljen til fordomsfrit at optage Spørgsmaalet til Drøftelse, vil jeg naturligvis ikke indlade mig yderligere med ham om Sagens Realitet. Jeg skal her kun i Korthed fremhæve den uforsvarlige Maade, han omgaaes Kilderne paa, og de eiendommelige Slutninger, han paa forskjellige Punkter drager; for Læsere, som ikke er vel bevandrede i alle de Smaadetaljer, som er trukne ind i denne Undersøgelse om Skiringssal, kan Hr. S.'s eiendommelige Methode og Logik nok virke forvirrende.

For at vise det usandsynlige i, at de to ovenfor nævnte Navne tør henføres til Tjølling, hvor de altsaa nu ikke gjenfindes, søger Hr. S. at slaa fast, at intet andet af de vestfoldske Navne i Gudbrand Rolvssøns Fortegnelse fra 1445 er forsvundet paa den Maade, at man ikke kan identificere vedkommende Sted. Det vil da, mener han, være yderst usandsynligt, at to Navne skulde være saaledes forsvundne i Tjølling alene. Men han kommer til det ønskede Resultat paa en overraskende Maade. Foruden de to Navne *j Monom* og *Næsium vestra* findes der jo i Fortegnelsen endnu nogle flere, som ikke nu er at paavise i de Sogne, hvor de anføres, og disse giver Hr. S. sig til at identificere med andre nu kjendte paa den egenmægtigste Maade.

I Andebu anfører G. R. et *Skorgrofsrudh*. Uagtet og-

---

[1] Jeg skal i forbigaaende erindre om, at Hr. Sørensens Gjetning om, at de to Gaarde er at søge i Sandeherred, eller at *Næsium vestra* er Brunlanes, er endnu ældre Hypotheser.

saa den anden Fortegnelse over Klostergodset (DN. II 119) ligeledes henfører dette Sted til Andebu, og uagtet ingensomhelst Omstændighed gjør disse Angivelser mistænkelige, siger Hr. S. freidigen, at det »vistnok er det samme Navn som 'Skorderud' i Slagen«. Er noget sikkert, er det, at *Skorgrofsrudh* i Andebu ikke er »Skorderud« i Slagen. Det sidste er en slet Skrivemaade for det nuværende Skollerud[1] i Slagen, og Skollerud kan selvfølgelig aldrig være opstaaet af *Skorgrofsruð*. Det sidste Navn indeholder utvivlsomt et gammelt Navn paa Skorgeelven i Andebu og Kodal Sogne (*Skorga*)[2], og selve Navnet bekræfter saaledes Kildernes Angivelse om Beliggenheden.

Fremdeles anfører G. R. et *Rudhunum* (Dat. Flt. af *ruð*, Rydning) i Undrumsdal. At heller ikke dette nu gjenfindes der, er jo generende; men Hr. S. hjælper sig med at sige, at det vistnok er »det samme som 'Roden' eller 'Raaen'«. Dennegang bliver han ialfald inden det angivne Sogns Grænser. Hvis Hr. S. hermed mener, at det nuværende Navn Raaen ligefrem kommer af det gamle [*í*] *Ruðunum*, har jeg at bemærke, at dette simpelthen er en sproglig Umulighed. Hvis han mener, at *Rudhunum* er en Skrivfeil for en rigtigere ældre Form af Raaen (antagelig *í Roðunni*, af et *roða*, Hunkj. Ent.), saa er at henvise til »Røde Bog«, hvor vi (S. 64) har Hjemmel for, at der virkelig har existeret en Gaard *í Ruðunum* i Undrumsdal. Vi faar altsaa holde *Rudhunum* og Raaen ud fra hinanden.

Hr. S. synes formodentlig, at han selv nu har gjort nok for at reducere de i Fortegnelsen anførte nu »forsvundne« Navne. De øvrige vil han at jeg skal have paataget mig at udrydde. Jeg læser nemlig til min Forbauselse hos ham (S. 375 foran): »4 Gaardnavne, nemlig »Leifsakre« og »Hagha« i Berg Sogn, »Uptveit« i Vatsaas og »Lundinne« i Svarstad, gjenfindes ikke som Gaardnavne i de Sogne, hvortil de af Gudbrand Rolfssøn er henførte. Hr. Kjær har dog ikke derfor turdet opføre dem som forsvundne, men heller gaaet ud fra, at de er galt opførte.« Kun for et af disse Navnes Vedkommende har Hr. S. paa en Maade Ret. O. Rygh har nemlig i sit store Manuskript om Gaardnav-

---

[1] Se Hr. Sørensen selv S. 366 f. foran.
[2] Om Forklaringen af dette Navn forøvrigt se NG. VI S. 177.

nene henført *Leifsakr,* ikke med G. R. til Berg Sogn i Brunlanes, men til Undrumsdal Sogn i Vaale, og jeg har i min Udgave af »NG.« ladet dette staa uden nogen Bemærkning. Derimod har jeg S. 279 foran antaget, at det er et forsvundet Navn i Brunlanes[1]. *Vptueit* i Vassaas er ikke anført af Rygh i hans Manuskript, hvad jeg har gjort opmærksom paa S. 278 foran, og jeg har sammesteds udtrykkelig sagt, at det synes at være forsvundet uden Spor; jeg forstaar heller ikke, at der er nogensomhelst Grund til at tvivle paa G. R.'s Angivelse af, at det har ligget i Vassaas Sogn i Hof. *Hagha* i Berg Sogn er heller ikke anført af Rygh; om dette Navn har jeg overhovedet ikke udtalt mig; at et Sted af dette Navn ikke kan have ligget i Berg Sogn, tør jeg ikke sige. »*Lundinne* i Svarstad« er en Fiktion af Hr. Sørensen. Fortegnelsen har *Lidhenne j Haughagærdasokn VIII ørtoga boll oc lundinne*; et Ord *lundinne* er altsaa anført ved en Gaard ikke i Svarstad, men i Høijord Sogn, hvor Gaarden Lien ligger. Hvorledes det er at forstaa, ved jeg ikke; men af Skrivemaaden med liden Begyndelsesbogstav (DN. IX 275) ser man, at Diplomatariets Udgivere ikke har forstaaet det som Stedsnavn.

Det sees altsaa, at Hr. Sørensens Paastand, »at ikke et eneste Navn fra Fortegnelsen af 1445 er forsvundet«, er fuldstændig uberettiget. Hvis, som jeg mener, Navnene *j Monom* og *Næsium vestra* er forsvundne, har dette Sidestykker.

Hr. Sørensen vil dernæst gjøre sandsynligt, at Gaardene *j Monom* og *Næsium vestra*, hvis de har ligget i Tjølling, vil være de eneste Gaarde i Vestfold, som er gaaet ud af Hospitalets Eie uden paaviselig eller sandsynlig Grund, — de findes nemlig, som tidligere anført, ikke i Dokumenter vedrørende Hospitalets Eiendomme senere end Fortegnelsen fra 1445. Ogsaa her gjør han sig Sagen letvindt. Han anfører 7 Gaarde i forskjellige Sogne, som er gaaet ud af Hospitalets Regnskaber, uden at det kan sees, at der er kommet andre Gaarde istedet. Han indrømmer, at disse kan være bortsolgte; men da jeg kunde gjøre det samme gjældende for de to af mig til Tjølling regnede, vil han heller

[1] Det er imidlertid rimeligst, at Rygh har Ret, hvad jeg ikke her nøiere skal gaa ind paa.

finde andre Grunde. En saadan er, at et Par Navne skal være saa utydelig skrevne i G. R.'s Fortegnelse, at man ikke har været sikker paa Læsningen og derfor opgivet Gaardene. Det ene, *Audhnum* i Andebu, kan imidlertid med Lethed læses den Dag idag og var troligvis endnu tydeligere for 300 Aar siden. Det ovfr. omtalte *Lidhenne* i Høijord Sogn med det tilføiede *oc lundinne* gjøres uden videre til ét med de umiddelbart følgende 2 Gaarde *Lunde* og *Lundrinne* i Vivestad Sogn, — en mærkelig Vilkaarlighed mod en Kilde, som udtrykkelig henlægger dem hver til sit Sogn. Andre Gaarde skulde man ca. 1600 have opgivet, fordi det var umuligt at identificere deres Navneformer fra 1445 med de ca. 1600 brugelige. Men jeg tror ikke, det vilde falde vanskeligere at identificere t. Ex. *Berghennar* fra 1445 med den senere brugte Form Bergen end at identificere *Næsium* med Nes.

De Slutninger, Hr. Sørensen kan drage, er undertiden helt forbløffende. Jeg har indvendt, at Formen *Næsium* (af Nom. *Nesjar*) ikke svarer til en Nutidsform Nes; af *Nesjar* skulde man vente Nesja (ligesom kun Fitja af *Fitjar* forekommer, ikke Fit). Hr. S. finder nu, at Gaarden Nes i Hedrum et Sted i »Røde Bog« skrives *i Næsinom*, som han holder for Dat. Flert. i bestemt Form[1], og saa skriver han: »Ifald 'Næsinom' kan tages for Flertal, har man her Bevis for, at Nesjar, selv i bestemt Form, i vore Dage kan lyde 'Nes'.« Nu ved Hr. Sørensen ligesaa godt som jeg, at denne Gaard Nes kun én Gang findes skrevet i denne Form, men derimod 3 andre Steder i RB. og 1 Gang i et Diplom i Entalsformen *Nes*. Og alligevel skal Nutidsformen Nes komme, ikke af den gamle Entalsform, men af en Flertalsform! Paafaldende er det, at Hr. S. helt fortier den Omstændighed, at Gaarden i Middelalderen oftest skrives *Nes*.

En anden Grund mod min Mening, at *Nesjar* nu i Vestfold vilde være udtalt Nesja eller noget lignende, vil Hr. S. hente fra Rygh. Han citerer af denne: »Var der paa en Gaard, som laa ved Vand, flere fremspringende Odder, blev *Nesjar* et passende Navn«, og fortsætter saa for egen Regning: »Efter dette skulde man altsaa vente, særlig

[1] Jeg skal ikke her indlade mig paa Rigtigheden af denne Opfatning, da det i denne Forbindelse er ligegyldigt.

i et Kystlandskab som Vestfold, i vor Tid at finde mange Gaarde med Navnet 'Nesja eller noget lignende', ifald Hr. Kjærs Hypothese er rigtig. Men nu findes der i hele Jarlsberg og Larviks Amt ikke en eneste Gaard med Navnet Nesja eller med et Navn i Lighed hermed«[1]. Denne Slutning er mig rent uforstaaelig. Findes der da i middelalderlige Kilder nævnt mange Gaarde paa disse Kanter af Navnet *Nesjar*? Jeg kjender kun en eneste, den omtvistede.

Jeg behøver neppe at anføre flere Exempler for at opnaa min Hensigt med dette korte Tilsvar.

Jeg skal kun endnu engang paatale Hr. Sørensens Maade at citere paa; denne Gang gjælder det mig selv[2]. Idet han S. 392 foran hævder, at Gjerstad i Tjølling »ikke kan antages at være det gamle Geirstad«, skriver han: »Jeg er her saa heldig bl. a. at kunne henvise til Hr. Kjær. Han skriver i N. G. VI, S. 293, under Gaardnavnet Gjerstad i Tjølling: 'Da dette Gaardnavn overalt i ældre Kilder viser et 1ste Led paa to Stavelser, skulde det ligge nærmest at antage det for at være sammensat med Geiri'.« Men Hr. S. udelader, hvad jeg skriver 3 Linier nedenfor det citerede: »Trods den ældre Skrivemaade Gere- er der dog Mulighed for, at disse Navne komme af *Geirr*.« Og han finder sig ikke forpligtet til at erindre om, at jeg i dette Tidsskrift S. 282 nærmere har gjort Rede for denne Mulighed ved at give Exempler paa Usikkerheden i de ældre Kilders Skrivemaade, som for dette Navns Vedkommende staar til vor Raadighed.

Til Løsning af Spørgsmaalet *Skíringssalr* kan der for Tiden vel neppe siges noget nyt. Jeg har fremsat, hvad jeg anser for det sandsynligste, — Hr. Sørensen, hvad han holder paa. De for Spørgsmaalet Interesserede faar saa afgjøre, hvilken Mening de finder mest tiltalende.

---

1 Se S. 386 foran.

2 Hans Forsvar for hans eiendommelige Anvendelse af O. Ryghs Ord (S. 387, Note) skal jeg ikke gaa ind paa; delvis fatter jeg ikke hans Raisonnement.

BEMERKNINGER TIL HR. A. KJÆRS »AFSLUTTENDE SVAR«

FRA

S. A. SØRENSEN.

Hr. Kjær opstillede den Hypothese, at Gaarden »Monom« i DN. IX, 295 var den samme som »Spitalen«, og at Navneforandringen skyldtes Afgiften til et Hospital. I mit Tilsvar spurgte jeg Hr. Kjær, om han kunde nævne et eneste Eksempel paa en saadan Navneforandring (S. 365). Hr. Kjær tier til dette Spørgsmaal, og man kan saaledes gaa ud fra, at han ikke kjender noget saadant Eksempel[1]. Ikke heller har Hr. Kjær nogen Bemerkning at gjøre til min Paavisning af, at »Spitalen« meget godt kan være Gaardens oprindelige Navn. Hans Hypothese, som saaledes synes hverken at støtte sig til indre Grunde eller analoge Tilfælde, kan vel efter dette sættes ud af Betragtning. Ihvertfald saalænge der ikke foreligger nye Momenter.

Jeg beklager i høi Grad, at mine Udtryk om Hr. Kjærs Opfatning af Forholdet af ham er forstaaet, som om jeg vilde »frakjende ham Viljen til fordomsfrit at optage Spørgsmaalet til Drøftelse«. Jeg synes dog, det af Sammenhængen med tilstrækkelig Tydelighed fremgaar, hvad jeg har ment. Nemlig: Naar man vil have de to Navne til at forsvinde, saa skyldes det efter min Mening ene og alene den Omstændighed, at man gaar ud fra, at »Skirisall« i Overskriften er det samme som Tjølling Sogn, noget den gamle Hypothese hævder, men som jeg mener ikke er bevist.

Jeg har i mit Svar paapeget, at i det sydlige Vestfold er ikke et eneste Gaardnavn fra Fortegnelsen af 1445 forsvundet; heller ikke er nogen Gaard i det sydlige Vestfold kommen væk fra Hospitalet, uden der er kommen andre Gaarde i samme Sogn isteden. Skulde »Monom« og »Næsium væstra« være forsvundne Stedsnavne, vilde de saaledes i begge Tilfælde komme til at indtage en Særstilling. Hr. Kjær sees ikke at have noget synderligt at indvende mod denne min Paavisning, og hermed kan jeg regne mig tilfreds. Selv om jeg skulde have taget feil for det øvrige Vestfolds Vedkommende, har dette mindre Betydning; det

[1] Efter et Udtryk i Hr. Kjærs første Artikel om »Korsgaarden, efter Afgift til et Kors i Berg Kirke« (S. 272) skulde man tro, at man her havde et Tilfælde, der kunde sammenlignes; men Udtrykket er misforstaaeligt. At »Korsgaarden« har sit Navn efter Afgiften, er kun en Formodning af Hr. Kjær.

er jo Herrederne omkring Tjølling, som her fortrinsvis kommer i Betragtning. Jeg føler mig dog ikke overbevist ved Hr. Kjærs Argumentation angaaende Navnene fra det øvrige Vestfold, men Pladsen tillader mig ikke at gaa nærmere ind herpaa. Jeg faar desværre heller ikke Anledning til at gaa ind paa Hr. Kjærs »Forbauselse«, »Forbløffelse« etc. Jeg faar haabe, den skjønsomme Læser ved lidt Eftertanke selv kan bedømme, hvem af os der har mest Ret til »Forbauselse«.

Der er muligens dem, der finder, at det hele Spørgsmaal, om »Skirisall« er identisk med Tjølling Sogn eller ikke, har liden Betydning. Jeg har tidligere (S. 358) paapegt, at dette ikke er saa; jeg skal hertil endnu føie noget.

I 1880 fandt man det prægtige Vikingeskib i »Kongshaugen« ved Gjekstad i Sandeherred. Prof. O. Rygh havde ingen Betænkelighed ved at antage, at Gjekstad i Middelalderen hed Geirstad (se mine Bøger om »Skiringssal« S. 52 fg. og »Kongshaugen« S. 2 ff.). Naar man nu har Navnet »Geirstad« paa den ene Side af »Kongshaugen« og en gammel Kongsgaard (»Herr-Unneberg«) paa den anden Side, laa det jo snublende nær at tænke paa, at man her kunde have Stedet, hvor den gamle Kongsgaard Geirstad havde ligget. Og dog synes det, som om denne Tanke i alle disse Aar ikke har faldet Prof. O. Rygh ind, heller ikke Prof. G. Storm, hvem det vel af vore Historikere laa nærmest at behandle disse Ting[1]. Og Grunden har vistnok ene og alene været den, at de gik ud fra som en sikker Kjendsgjerning, at det gamle Distrikt »Skiringssal« kun indbefattede Tjølling Sogn, og at den gamle Kongsgaard Geirstad maatte søges i dette Sogn. Det glæder mig, at man ikke saa let kan kunne sige, at hvad jeg har skrevet om »Kongshaugen« som Kong Olaf Geirstad-Alfs Haug — og dette er dog det egentlige Hovedspørgsmaal i den hele Strid — har været »blot værdiløse Gjetninger, som saa meget hos ham« (Hr. Kjærs Udtryk S. 426). Jeg tror, de fleste Sagkyndige indrømmer, at det ikke blot er en Mulighed, men vel ogsaa en Sandsynlighed for, at jeg har havt Ret. Ihvertfald udtalte en Autoritet som Prof. Sophus Bugge til mig nogle Uger før sin Død, at han efter at have taget Sagen paany under Overveielse, var kommen til den Mening, at den gamle Kongsgaard Geirstad havde ligget i Sandeherred.

[1] Af vore andre Historikere har vistnok Hr. O. A. Øverland været inde paa Tanken.

VESTFOLD OG YNGLINGEÆTTEN.[1]

AV

ALEXANDER BUGGE.

Naar jeg har ønsket at tale om Ynglingeætten, da er det ikke saa meget for at komme med nyt som for at faa en diskussion istand. For spørsmaalet om denne æts utspring og hjemstavn er saa at si aksen i vor gamle historie. Vil vi komme dette spørsmaal ind paa livet, saa nytter det ikke, tror jeg, at begynde i det blaa med »Ynglingatal«, men med Vestfold, hvor ætten i historisk tid nærmest hørte hjemme.

Vestfolds historie er skabt av dets natur, som det ligger med øinene saa at si vendt ut mot Europa og med døren aapen til de rike Oplandsbygder. I de forholdsvis brede og frugtbare bygder er der plads for store gaarde og velstaaende bønder; de mange fjorder og gode havner som ligger i ly av skjærgaarden gjør, at Vestfoldingen endnu den dag idag er blant de kjækkeste sjømænd i vort land. I Vikingtiden var Vestfoldingerne kjendte videnom som vikinger. Westfaldingi (mænd fra Vestfold) plyndrede saaledes i 843 Nantes og var siden med paa tog helt ned til Spanien. Handelen blomstrede som i ingen anden del av Norge. Her laa vort lands ældste

---

[1] Foredrag i Kristiania Videnskabsselskab 22de jan. 1908.

handelsplads Skiringssal; de fleste av de norske handelsmænd, som sagaerne nævner i 10de og 11te aarh., hørte hjemme paa Vestfold: Bjørn Farmand, Ravn Holmgardsfarer, som tok Sigmund Bresteson med sig fra Færøerne, Lodin, som i Estland løskjøpte Olav Tryggvasons mor, og den hellige Hallvard, som seiled paa kjøpfærd til Gotland. Osebergfundet vidner likeledes om forbindelser med fremmede lande, med Irland, hvorfra et trækar sandsynligvis stammer, og med Frankerriket. Især var forbindelsen livlig med Danmark, fremforalt med Jylland. Ottar drog paa veien til England fra Skiringssal til Hedeby. Adam av Bremen siger om seilasen til Nidaros: »Fra Aalborg i Vendel sætter man paa én dag over til Viken i Norge; derfra vender en seilene og drager langs Norges kyst.« Denne nære forbindelse fik politiske følger. Danmark var ved aar 800 Nord-Europas sterkeste magt; dets konger havde herredømme ikke bare over Danmark, men ogsaa over endel av Østersjøens sydkyst. Hvad under om de ogsaa lagde Vestfold under sig!

Naar dette er foregaat, vet vi ikke; længe før aar 800 har det vel ikke været. Vi vet bare, at i aar 813 slutted keiseren fred med de danske konger Harald og Ragnfred. Disse var da, fortæller Eginhard, ikke hjemme, men var med hæren draget til Vestfold *(ad Westarfoldam)*. »Denne egn er den ytterste av deres rike og ligger mot nord og vest og vender mot Britanniens nordlige spids; dens fyrster og folk nægted at vise dem lydighed. Efter at ha undertvunget dem, vendte de (ɔ: kongerne) hjem.«

I de følgende ufredsaar, da Danmark var hjemsøkt av indre kampe, har sandsynligvis Vestfold gjort sig uavhængig av det danske herredømme. Men danekongerne glemte ikke sit gamle lydrike. Hver gang en dansk konge senere gjør tog til Norge, tar han altid veien til Vestfold, og over denne del av vort land gjør de alle krav paa

større overhøihet end over Vestlandet og det Nordenfjeldske.

I den tid, da Vestfold hørte til Danmark, var det sandsynligvis et lydrike og stod ikke direkte under danekongerne. Eginhard taler jo om Vestfolds »fyrster *(principes)* og folk«. Skaldene nævner intet om dette danske lydforhold; Norges nye kongeæt hørte jo hjemme paa Vestfold. Men de indeholder allikevel kanske et dunkelt minde derom. Snorre, som bygger paa tapte vers av »Ynglingatal«, fortæller, at Halvdan hvitbeins Søn Øystein blev gift med Hild, datter av kong Eirik Agnarsson paa Vestfold. Agnar var søn af kong Sigtrygg i Vendel[1]. Mindre vægt lægger jeg paa sagnet, som fortælles i den latinske Skjoldungasaga, om Sigurd Ring som ved gudehovet i Skiringssal mødte den fagre Alvsol, datter av kong Alv i Vendel, og hendes brødre Alv og Yngve. Sagnet om Ring, som dødelig saaret efter kampen sætter tilhavs paa et luende skib med sin elskede ved sin side, mens der ved stranden blev reist en haug til minde om ham, har tidlig været stedfæstet i Vestfold, til gaarden Ringshaug i Slagen, hvor der er en bronsealdersgrav.

Alle historikere er vel nu enige om at Danmark længe før aar 800 var samlet til ett rike. Men mange steder fandtes der endnu lydkonger, saaledes paa Bornholm og i Skaane, og rimeligvis da ogsaa i deler av Jylland, saaledes i Vendel. Disse konger i Vendel har sandsynligvis været en gren av kongeætten i Danmark; navnene tyder derpaa. Medlemmer av denne æt har styret i Vestfold som lydkonger under Danekonger. Men saa har en ny æt ved ægteskap faat makten der, idet Halvdan hvitbeins søn Øystein Fret blev gift med datter av kongen paa Vestfold.

---

[1] Agnarr, faðir Eiríks, var son Sigtryggs konungs á Vindli.

Denne nye æt kunde ikke i byrd og anseelse maale sig med Skjoldungerne i Danmark eller med Upsalakongerne. Det var en »vikingæt«, som tidens urolige vilkaar havde ført til makten. Men det var en fremadstræbende æt, som satte sig langsigtige maal. Den skjønte, at mange og navngjetne forfædre var nødvendig for dem som vilde frem[1]. Den omgav sig med et halvt guddommeligt skjær og mange av dens medlemmer blev efter sin død dyrket som landvætter. Halvdan hvitbein kaldes i Ynglingatal »den brynjeklædte alv« *(brynjalfr)*. Gudrød veidekonges søn og en av Harald haarfagres sønner har begge tilnavnet »Geirstadaalv«; den første av dem blev, som bekjendt, dyrket i bygden; det samme maa ha været tilfælde med Halvdan svarte.

Denne nye vestfoldske kongeæt var Ynglingeætten. Om dens oprindelse fortælles som bekjendt i »Ynglingatal«, som Tjodolv fra Kvine (paa Agder) skal ha digtet til ære for Olav Geirstadaalvs søn Ragnvald den hæderhøie. Tjodolv nævnte i sit kvad navnene paa 30 av Ragnvalds forfædre og fortalte om enhvers død og gravsted. Irsk kunstdigtning eier lignende kvad som fortæller om navnkundige gravsteder, og det er muligt at Ynglingatal er paavirket derfra. Paa den anden side peker »Ynglingatal« paa forbindelse med Sverige. Som Schück har søkt at vise, maa Tjodolv ha kjendt gamle kvad om Upsalakongerne. Desuten er der, som Schück og Sophus Bugge uavhængig av hverandre har set, en merkelig overensstemmelse baade i form og indhold mellem en strofe i Ynglingatal om Olav Geirstadaalv og et vers som

---

[1] I diskussionen efter foredraget pekte riksarkivar Hertzberg paa det ikke meget yngre »Hyndlulióð«, hvor gudinden Frøyja selv maa træde til for at vise sin yndlings mange forfædre og avstamning fra guderne selv.

findes paa den store runesten ved Rök kirke i Östergötland (fra tidlig i 9de aarh.[1]).

Rökstenen fortæller ogsaa om norske sagn, bl. a. om et tog til Sjælland av Ryger, Horder og Heiner; dens runer er en kortkvisttype, som vi bl. a. finder igjen i Osebergskibet og Gokstadskibet.

I Ynglingatal føres Ragnvald den hæderhøies æt tilbake til Frøy og Odin og til Frøys ætlinger, kongerne i Upsala. Den første som kvadet fortæller om er Frøys søn Fjolner, som drukned i et mjødkar, da han gjæsted kong Fred-Frode i Leire. Snorre lar Ynglingeættens vælde i Upsala høre op med Ingjald illraade, som utrydded alle smaakonger i Svearike og tilslut lot sig brænde inde paa Räningen i Mälaren, da Ivar vidfadme kom fra Skaane til Sverige. Snorre fortæller: »Ivar vidfadme lagde under sig alt Sviavælde; han tilegned sig ogsaa hele Danevælde og en stor del av Saksland og hele Austerrike og femtedelen av England. Av hans æt er kommet de Danekonger og Sveakonger som siden har raadet. Efter Ingjald illraade kom Upsala-vældet fra Ynglingernes æt.« Ivar vidfadme kjendes ikke av historisk overlevering i Sverige og Danmark. Han er vistnok ikke andet end en sagn-

---

[1] Ynglingatal:

Réð Ólafr
ofsa forðum
víðri grund
ok Vestmari.
. . . . .
. . . . .
Nú liggr gunndiarfr
á Geirstǫðum
herkonungr
haugi ausinn.

Rökstenen:

Ræið Þiauríkr
hinn þormóði
stilliʀ flutna
strąndu Hræiðmaraʀ;
sitiʀ nú garuʀ
ą Guta sínum
skialdi ub fatlaðr
skati Mǽringia.

figur, som bør utgaa av historien. — Det tør hænde, at sagnet om ham er opstaat som motstykke til sagnet om Briterkongen Arthur som vandt de nordiske lande. — Naar Tjodolv og efter ham Are frode og Snorre gjør Upsalakongerne til de norske Ynglingekongers forfædre, da har vi vistnok ret i at la dette utgaa som uhistorisk. Tjodolv eller en anden sagamand før ham ved Vestfoldkongernes hird har villet gi den i Norge unge æt et langt og navngjetent stamtræ og søkt at øke dens værdighet ved at føre den tilbake til Upsala.

Hvad »Ynglingatal« fortæller om Ingjald illraades ætmænd i deres nye hjem til og med Ragnvald den hæderhøie tør vi derimot ikke uten videre kalde sagn og digtning. I oldtiden var det høvdingens pligt at kjende sin æt mindst seks led tilbake[1]. Det som fortælles om Ragnvald den hæderhøies seks nærmeste forfædre er vel ikke sikker historie; men navnene og hvad som fortælles om ættens hjem tør vi ialfald tro paa. Dette viser os hen til Götaland, eller nærmere bestemt til nordsiden av Vänern. Snorre fortæller at Ingjald illraades søn Olav efter sin fars død drog til Värmland og rydded skogene dér; derfor fik han navnet trætelgja. Tilslut, da det kom uaar, brændte folket ham inde og ofred ham til guderne for at faa godt aar. Tjodolv siger:

Og ved sjøen
skogens pløiers
Aaleivs liv
ilden slukte,
og Fornjots
flammende søn
klædningen løste
av Sveers konge;

[1] Jfr. Björn Magnússon Ólsen, Om forholdet mellem Laxdœla og Landnámabók, Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1908.

fra Upsala
den Lofdes ætmand
var forlængst
forsvundet.

Tjodolvs vers viser, at overleveringen gjorde Olav til en rydder av skogene ved Vänern. Men uttrykket: »*Sá áttkonr at Uppsǫlum Lofða kyns fyr lǫngu hvarf*« viser ogsaa, at skalden egentlig ikke har vidst noget sikkert om det som laa forut for Olav trætelgja, at det forutgaaende bare var sagn og skaldekundskap, mens det efterfølgende var historisk overlevering. En konge i Värmland ved navn Olav *(Olavus regulus Wermorum)* nævnes ogsaa av Saxo grammaticus. Ynglingeætten er altsaa i sit utspring fra Vestergötland, nærmest fra Värmland, hvor norske konger endnu i det 10de aarh. undertiden kræved skat.

Snorre fortæller, at Olav trætelgja blev gift med en datter av kong Halvdan guldtand paa Solør. De havde sønnen Halvdan hvitbein. Han blev først konge paa Solør og skal siden ha vundet Romerike. Han blev gift med en datter av kong Øystein hardraade paa Hedemarken; de havde sønnerne Øystein og Gudrød. Halvdan vandt meget av Hedemarken, Toten og Hadeland. Paa Vestfold fik, har vi hørt, ætten magt gjennem Øysteins giftermaal med en datter av Eirik Agnarsson. Snorre har i dette fulgt Ynglingatal, hvor det heter om Halvdan:

Det hørte enhver
at Halvdan
av sakers forlikere
savnes skulde,
da paa Toten Hel
tjodkongen tok.
Og Skæreid
i Skiringssal
over brynjealvens
ben sig lukker.

Skal vi tro »Ynglingatal«, er altsaa Olav trætelgjas efterkommere fra Värmland kommet først til Oplandene og har derfra utbredt sit vælde videre. Hermed passer det godt, at den første Vestfoldkonge av ætten heter Øystein; for dette navn er norsk og synes særlig at ha hørt hjemme i kongeætten paa Oplandene[1]. Paa Oplandene som i Sverige havde desuten kongen en tredjedel av retsbøterne, mens han andetsteds i Norge havde halvdelen.

En fremadstræbende vikingæt som Ynglingerne maatte søke til sjøen. Riket i Vestfold gjorde dem til en sjømagt, og naar de eied gudehovet i Skiringssal fik ætten øket værdighet. Skiringssal var det fornemste gudehov i det sydlige Norge. Hovedguden der var Ing eller Yngve, som ogsaa var Ynglingernes stamfar; for navnet Skíringssalr forklares sandsynligst som »den straalende Ings sal«[2].

Navnet Ynglinger maa fra gammel tid ha været brukt i Harald haarfagres og Ragnvald den hæderhøies æt. Vi finder det ikke bare i navnet »Ynglingatal« (som betyder optællingen av Ynglingerne), men Harald haarfagre kaldes i »Haraldskvædet« den unge Yngling *(ungum Ynglingi)* og Eirik blodøks kaldes »Ynglingens søn«.

Navnet *Ynglingr*, d. e. en ætling av Yngve, er i sin oprindelse ældgammelt. Romerske skribenter gir stammen i Jylland og ved mundingen av Elben det paa lignende vis avledede fællesnavn *Ingvæones*. — Sandsynligvis var Ingvæones navn paa et religiøst kultusforbund. — Det var de samme stammer som paa en hellig ø i oceanet dyrkede Nerthus, den moderlige jord. Oprindelsen til navnet Ingvæoner er uviss; men det blev tidlig, kanske alt ved Kristi tider, tydet som »Ings folk« eller »Ings ætlinger« og Ing eller Ingve (Yngve) blev til Ingvæonernes

---

[1] Jfr. O. Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne, s. 288. O. Rygh, Norske Gaardnavne VI, Jarlsberg og Larviks Amt, s. 306.

halvt guddommelige stamfar. Efterhvert som Nerthusdyrkelsen vandt utbredelse, blev ogsaa navnet Ingvæoner eller Ingviner og deres stamfars navn kjendt og brugt i videre kredse. I det 6te aarh. førte folkestammer som Burgunder, Tyringer og Langobarder og kongeslægter som den Northumbriske sin æt tilbake til Ingve[1]. Det angelsaksiske runedigt fortæller, at »Ing var først hos Øst-Danerne«. Tjodolv kalder Svearne for »Yngves folk«.

Mange omstændigheter baade sproglige og saglige gjorde, at vore forfædre kom til at sammenblande Yngve med Vaneguden Frøy, Njords søn. Angelsaksiske kvad kalder Danekongen »Ingvinernes herre« *(freá Ingwina)*; med det samme navn kaldtes visselig ogsaa stamfaren Yngve. Det angelsaksiske ord *freá* lød i vore forfædres maal *freyr*; men hos dem var ordets oprindelige betydning af »herre« glemt og det kjendtes bare som navn paa guden Frøy *(Freyr)*, som havde avløst Njord som den ypperste Vanegud. Naar vore forfædre hørte tale om »Ingvinernes (eller Yngve-folkets) herre« vilde de derfor naturlig tænke paa Frøy og ikke paa Yngve. Frøy var ligesom Nerthus frugtbarhetens gud og som saadan blev han kaldt *Ingunar-Freyr* (d. e. *Inguna-ár-Freyr*) »herre for godt aar hos Ingvinerne«. Men i tidens løp blev dette navn misforstaat og guden blev kaldt Yngve-Frøy. Yngve blev efter denne tid opfattet som et av Frøys tilnavne.

Frøy var Svearnes hovedgud; midtpunktet for hans dyrkelse var gudehovet i Upsala. Saxo grammaticus samstemmer med Snorre i at Frøy var konge i Upsala og kalder Svearnes konger for »Frøys sønner«. Naar Frøy og Yngve var blit én person, da maatte det efter dette

---

[1] Jfr. Chadwick, Origin of the English Nation; Two Saxon Chronicles, ed. Earle and Plummer, a. 547.

ligge nær ogsaa at gjøre Yngve-ætlingerne til konger i Upsala. Men at dette ikke forholder sig saa i virkeligheten, men er skeet for at øke den forholdsvis unge Ynglingeæts hæder, ser vi av mange grunde. Først og fremst: ikke Ynglinger, men Skilfinger var Upsalakongernes virkelige navn. Saa kaldes de i Beowulf, som hviler paa gamle danske og gøtiske kvad, ja endog av Tjodolv selv, som kalder Ottar Vendelkraakes far for »Skilfingernes ætling« *(Skilfinga niðr)*. Tjodolv kalder derimot intetsteds Upsalakongerne for Ynglinger. Meget taler derimot for at vi har ret i at gjøre Värmland, hvor Olav trætelgja var konge, eller i videre forstand Vestergötland til ættens hjem. Tjodolv styrker, sig selv uavvidende, denne forklaring, naar han kalder Olav trætelgjas sønnesøn »den gautske fyrste«[1].

Flere forskere mener i motsætning til dette, at Ynglingeætten har været dansk, en gren av den danske kongeæt, som engang hersked baade i Danmark og paa Vestfold. Lind har alt fremhævet dette i sine »namnhistoriska bidrag«, og i en samtale jeg nylig havde med dr. Axel Olrik i Kjøbenhavn hævded han, at Ynglingeætten i 9de aarh. var eller utgav sig for at være Skjoldunger. De danske navne i Ynglingeætten er sikre. Den første av ætten i Norge bærer det gamle Skjoldungenavn Halvdan. Men navnet Halvdan blev, mig bekjendt, ikke i 9de aarh. baaret av nogen dansk konge. Derimot finder vi det som navn paa en dansk høvding, kong Sigfreds utsending[2]. Navnet synes ogsaa at ha været brukt i Sverige; en svensk

---

[1] Ynglingatal v. 35:

þars élkaldr
hiá jǫfur gauzkum
Vǫðlu straumr
at vági kemr.

Ogsaa professor Finnur Jónsson knytter *gauzkum* til *jǫfur*.

[2] Danmark Riges Hist. I, 211.

konge i sagntiden het Halvdan[1] og navnet findes paa svenske runestener[2]. Dette navn viser derfor intet. Halvdans søn bærer det oplandske navn Øystein; først Øysteins, den første Vestfoldkonges ætmænd bærer navne som tilhører den danske kongeæt, Guðrøðr (= Godfred), Ólafr (= Áli, kortform av Ólafr, lat. Anulo), Haraldr og muligens Rǫgnvaldr; dog var Ólafr og Rǫgnvaldr almindelige navne i Norge. Men vi vet fra senere tider, at kongesønner i Ynglingeætten netop fik navn efter sin morfar. Eirik blodøks var gift med Gunhild, en datter av Gorm den gamle; Gunhilds ældste sønner het Gamle og Gorm (Guttorm). Eirik blodøks selv var rimeligvis ogsaa opkaldt efter sin morfar. De danske navne er derfor kommet ind i Ynglingeætten ved giftermaal og efterat ætten var kommet til Vestfold. Navnene passer godt til hvad »Ynglingatal« fortæller, at ætten fra Götaland er kommet til Oplandene og derfra til Vestfold, hvor den er blit indgiftet i og har arvet en dansk kongeæt.

Navnet Gudrød eller Godfred bæres omtrent samtidig av Harald haarfagres farfar og av Karl den stores motstander, som døde i 810. Av denne navnelikhet og derav at Vestfold i 813 nævnes som en del av de danske kongers rike har flere forskere, bl. a. P. A. Munch, sluttet, at Gudrød veidekonge og kong Godfred var en og samme mand og at Ynglingeætten enten har været dansk eller at dens medlemmer er blit konger i Danmark. Men er det tænkelig, at »Ynglingatals« digter ikke har vidst dettte, eller at han, om han vidste det, da ikke skulde nævne Godfreds kampe med Karl den store? Var Ynglingeætten en gren av den danske kongeæt, hvis ry var endda større end den svenskes, saa var der jo heller ingen

[1] Danmarks Riges Hist. I, 146.

[2] Halfdan findes paa runeindskr. bl. a. fra Uppland, Östergötland og Södermanland, jfr. Brate og Bugge, Runverser, s. 141, 228 og 322.

grund til at føre ætten tilbake til Upsala. Sagaer og skaldekvad vet intet andet, end at Harald haarfagres nærmeste forfædre har været fylkeskonger paa Oplandene og Vestfold.

Spørsmaalet om Ynglingeættens utbredelse er ogsaa av vigtighet for vor gamle historie. Efter Gudrød veidekonges død delte ætten sig i to grener. Gudrød havde to sønner, Olav Geirstadaalv og Halvdan svarte. Olav, den ældste, var, ifølge Ynglingatal, konge i det sydlige av Vestfold, hvor Geirstaðir laa, og paa Vestmar og Grenland, med andre ord landet fra Foldenfjordens begyndelse og til Agder. Det heter i Ynglingatal:

Réð Ólafr
ofsa forðum
víðri grund
ok Vestmari,
goðum líkr
ok Grenlands fylki,
unz fótverkr
við Foldar þrǫm
virða vin
of viða skyldi.
Nú liggr gunndiarfr
á Geirstǫðum
herkonungr
haugi ausinn.

Olav Geirstadaalv havde en søn ved navn Ragnvald, til hvis ære Tjodolv digted »Ynglingatal«. Til denne Ragnvald findes der saa at si ingen plads i Norges historie. Hans slægtninger Halvdan svarte og Harald haarfagre har ganske stillet ham i skyggen. Snorre vet ikke andet om ham end hvad Tjodolv fortæller, og har misforstaat hans tilnavn som »høiere end heiene« *(heiðum-hæri)*. I Halvdan svartes og Harald haarfagres saga nævnes han ikke. Og dog maa Ragnvald Olavsson ha været en mægtig og navn-

kundig høvding. For ham og ikke for Harald haarfagre digtes det store kvad om Yngves ætmænd. Skalden er en mand fra Kvinesdal paa Agder. Ragnvald har altsaa hat forbindelser der; hans far var jo konge bl. a. i nabofylket Grenland. Om Ragnvalds ry vidner det kjendenavn, som Tjodolv gir ham, den »hæder-høie« *(heiðum-hárr)*. Sit navn har han vundet paa sjøtog til fremmede lande. Saa siger Tjodolv:

»Det, vet jeg, er bedste
under blaa himmel
kjendenavn,
som konge eier,
at Ragnvald
vognens raader
den hæderhøie
kaldes her.

Hovedætlingen,
dengang han
paa havets bølger[1]
hædersgjerninger øved.«

Denne Ragnvaldr, som forsvinder av norsk historie, er, tror jeg, stamfar til kongeætten i Dublin. At Dublinkongerne var Ynglinger, fortæller Are frode, som selv var deres ætling, og vi har ingen grund til at tvile derpaa. Ynglingeætten har efter hans utsagn spaltet sig i to grener. Den ene er blit i Norge, den anden er kommet til Irland. Are frode lar Halvdan hvitbein ha sønnen Gudrød og sønnesønnen Olav, fra hvem Dublinkongen Olav hvite, landnaamskonen Auds mand i anden halvdel av 9de aarh., stammede. Tjodolv lar ætten dele sig med Gudrød veidekonges søn og Halvdan den mildes og matildes sønner. I begge ættetavler har vi leddene Halvdan, Gudrød og Olav.

---

[1] Digtet har en kjenning: »Fjornes fjelde«. Oversættelsen er i overensstemmelse med Finnur Jónssons (Skjaldedigtn., B. S. 14).

Ares æt, Ynglingerne i Dublin.

(Efter Íslendingabók).

Olav trætelgja
|
Halvdan hvitbein
|
Gudrød
|
Olav
|
Helge
|
Ingjald, dattersøn av Sigurd, søn av Ragnar Lodbrok
|
Olav hvite, konge i Dublin (853—870 eller 871)
|
Torstein røde
|
Olav Feilan.

Ynglingerne i Norge.

(Efter Ynglingasaga og Ynglingatal).

Olav trætelgja, g. m. Solveig, d. k. Halvdan guldtand paa Solør

- Halvdan hvitbein, g. m. Aasa, d. k. Øystein hardraade paa Oplandene
  - Øystein g. m. Hild, d. k. Eirik Agnarsson p. Vestfold
    - Halvdan den milde og matilde, g. m. Liv, d. k. Dag p. Vestmar
      - Gudrød veidekonge, g. m. 1) Alvhild, d. k. Alfarin p. Alvheim; 2) Aasa, d. k. Harald granraade p. Agder
        - (1) Olav Geirstadaalv
          - Ragnvald d. hæderhøie
        - (2) Halvdan svarte
          - Harald haarfagre
- Ingjald, k. i Värmland
  - Gudrød [stamfar til Ynglingerne i Dublin].

Efterskrift.

Til det foregaaende vilde jeg gjerne gjøre et tillæg. Det er vel kjendt, om end kanske ikke saa uttrykkelig fremhævet, at flere av Eddakvadene i virkeligheten er historisk digtning, at der indenfor den mytiske ramme skjuler sig en kjerne av historie. Den slags digte har været moderne i vikingtiden. Vi finder dem ogsaa utenfor Sæmunds Edda, f. eks. Haraldskvæði, Eiriksmál og dets efterligning Hákonarmál. Hvis ikke sagaerne fortalte det, kunde vi ikke vite, at Eiriksmál er digtet til minde om Eirik blodøks. En eller anden kunde da kanske ha faldt paa at kalde det et mytologisk kvad og tro at det var digtet f. eks. om den svenske kong Eirik, som blev optat mellem guderne, da Ansgar kom til Björkön. Til den samme klasse av gammel norrøn digtning hører Hyndluliôð, sangen om jættekvinden Hyndla, som spørges til raads av Frøyja til hjælp for hendes yndling, den unge Ottar, Innsteins søn. »I sin helhed er digtet et slægtsregister, men som sædvanlig er der en (mytisk) ramme derom«, siger Finnur Jónsson (Den islandske litteraturs historie tilligemed den oldnorske, Kbhvn. 1907, s. 56). Vi kan ikke tvile paa at Ottar og flere av hans forfædre virkelig har levet og at de har hørt hjemme paa Vestlandet i Norge, i Hordaland og Rogaland. Halvt historisk er ogsaa Grímnismál. Dets ramme er fortællingen om Geirrod, som blir konge til fortrængsel for sin ældre bror Agnar, og om Geirrods unge søn Agnar som vinder riket istedenfor sin far, som mister livet i drukkenskap (v. 51), da han har mistet Odins yndest. Om Geirrod siger Frigg: »Han er en slik matniding, at han piner sine gjæster, om han synes der er kommet for mange«. Det samme

siger Harald haarfagre i en lausavise, som tillægges ham (Heimskr., s. Har. hárf. k. 25):

»Mange av mine gamle,
graahaarede kjæmper
er altfor mjødlystne kommet.
Hvorfor er I saa altfor mange?«

Gavmildhet paa gods, men gjerrighet paa mat var, som bekjendt, et gammelt drag i Ynglingeætten. Halvdan svarte drukned paa vei fra et gjæstebud og den unge Harald blev konge. Sagnet fortalte at en jætte (Dovre) eller en tryllekyndig fin, som Halvdan havde bundet, men Harald løst, havde del i Halvdans død. Denne fin blev i sagnet opfattet som Odin. Der er en vel kjendt overensstemmelse mellem rammen om Grímnismál og denne fortælling om julekosten (eller guldet), som blev stjaalet fra Halvdan. Denne overensstemmelse har, tror jeg, sin grund i, at Grímnismál er en nordlandsk digters[1] fri, digteriske behandling av fortællingen om Halvdan svarte, hvis æt fortrænger den ældre brors, om hans pludselige død og den unge Harald, som blir konge, saaledes som dette var overleveret i sagnet og paa folkemunde.

Til disse halvt historiske Eddakvad hører ogsaa Rígsþula, som fortæller om de tre stænders, trællens, bondens og jarlens oprindelse fra guden Heimdal, som under navnet Rígr vandrer rundt paa jorden. Disse tre stænder symboliseres som tre forskjellige slægtled: Ái og Edda (oldefar og oldemor), Afi og Amma (bedstefar og bedstemor) og Faðir og Móðir. Høvdingens hustru, Moder, faar ni maaneder efterat guden Rig har gjæstet dem en søn,

[1] At Grímnismál skyldes en nordlandsk digter er sandsynligt. For begyndelsen til prosaindledningen til kvadet er et kjendt nordlandsk æventyr.

som faar navnet Jarl. Rig kommer til ham, kalder ham sin søn og gir ham sit eget navn, Rig. Jarl blir gift med Herses hvite og smalfingrete datter Erna. Deres yngste søn er Kon den unge *(Konr ungr)*. Han prøver styrke (i runekyndighet) med sin far, Rig jarl, men er ham overlegen og faar navnet Rig. Kvadet ender med at Kon den unge rider paa jagt gjennem skogen.

Da kvad en kraake,
sat paa kvist:
»Hvorfor vil du, Kon unge,
fugler veide?
Heller kunde I
hester ride,
svinge sverd
og hær fælde.«

»Dan og Danp har
dyre haller,
ypperligere odel
end I eier;
de kan vel
ride paa kjøl,
sverdsegg prøve
og vunder slaa.«

Det, at digtet er saa ufuldstændig bevaret, har gjort, at der har været og er strid om hvordan vi skal forstaa det. Heusler gjør det til et lærd islandsk digt fra 13de aarh. Men dertil er det for friskt og malende. Skalden maa selv ha levet i den tid, som han skildrer. Sproglig er der ogsaa vanskeligheter. Et uttryk som *breiddi faðm* (gjorde traaden færdig) er vel, som Kock har víst, meget gammelt. Jeg er enig med Finnur Jónsson, naar han sætter Rígsþula til 10de aarh. (Litteraturhist. s. 58), hvis det ikke er endda ældre, og at det samfund, som skalden har for øie, er det norske. Flere forskere har sét, at kvadet

har en historisk kjerne. Det priser en æt, som fra høvdinger og jarler svinger sig op til at bli konger. *Konr ungr* er jo ikke andet end *konungr* »konge«. Finnur Jónsson siger i sin lille litteraturhistorie: »Der er meget, der taler for — hvis digtet er saa gammelt —, at den unge Kon ingen anden er end Harald haarfagre selv; giftermaalet med den fremmede kongedatter, der antydes, passer fortræffelig dertil.« Denne forklaring, saa tiltalende den end er, kan dog ikke være mulig; Harald haarfagre var ikke den første konge av Ynglingeætten; hans far var ikke jarl; dér hvor kvadet slutter, er der snarere tale om hærtog til Danmark end om giftermaal med en dansk kongsdatter[1]; men Harald vandt ikke sin magt ved kamp mot danske konger, men i Norge. At Kon den unge blev gift med en dansk kongsdatter, er blit sluttet av Arngrim Jonssons »Supplementum historiæ Norvegiæ«, hvor Rigus blir gift med Dana, datter av Danper. Denne Rígr kjendes ogsaa av Snorre (Ynglingasaga k. 17), som siger, at han »*fyrstr var konungr kallaðr á danska tungu*«[2]. Men *Konr ungr* nævnes hverken av Arngrim Jonsson eller Snorre.

Rígsþula maa være blit til, ikke i Norge, men paa de britiske øer, i nybygder hvor Nordmænd og Gæler bodde side om side. Dette er vel nu godkjendt av de fleste[3]. *Rígr* er jo ikke andet end det irske *rí*, gen. *ríg*; ordet oversættes vanlig med »konge«, men det betyr snarere »smaakonge«, »jarl« eller kanske helst »høvding«[4].

---

[1] Str. 47: Helldr mætti þer hestum ríða, hiǫrum bregða ok her fella.

[2] Sæmundar Edda, utg. av Sophus Bugge, s. 149—151.

[3] Jfr. Axel Olrik, Nordisk aandsliv i vikingtid og tidlig middelalder, s. 57.

[4] H. Zimmer, Beitrage zur Erklärung altirischer Texte. III, s. 7 (Sitzungsberichte der Berlinerakademie) 1909 siger:

Og der er ingen grund til at tro, at dette ord nogensinde har været brukt eller kjendt i Norge. Derimot kjendte Irerne et av *rí* dannet mandsnavn Ríg; denne nævnes i en gammel heltesaga. Han og hans to brødre Goll og Cromm var sønner av kongen over det nordlige Germanien og havde kastet lod om Danmarks ø *(inis Danmarg)*, Erin og Britannien[1]. Ogsaa Dan var kjendt som den første konge over Danerne i nybygderne paa de britiske øer[2]. Sophus Bugge har víst[3], at flere andre av navnene i Rígs-

---

»Es gab in Altirland bei einem Umfang wie das heutige Bayern und kaum einem Zehntel der Bevölkerung des letzteren, 184 »Völker« *(tuatha)* und 184 Könige *(rīg)*, aus denen auch einige — meist 5 — zu Provinzialkönigen (Könige eines Fünftels *rīg cōiced*) und einer zum Oberkönig (Hochkönig *ardrī*) erhoben. Und wenn bei einem Hauseinsturz in Emain Macha, wo die Leute aus Ulster versammelt waren, nach einem Sagentext 150 »Königinnen« *(rīgain)* umkamen, so ist es klar, dass *rī* und *rīgain* nicht nur den jeweiligen Klanhäuptling und seine Frau, sondern jeden Anhörigen der in den 184 *tuatha* vorhandenen Adelsfamilien bedeuten konnten. Es sind also altir. *ri* und *rīgain* im Grunde etwas herzlich unbedeutendes.«

[1] Dette nævnes i den irske fortælling »The Violent Death of Goll, Son of Carbad, and Garb of Glenn Rige«, Revue Celtique XIV, s. 398—449. Det er underlig, at Rig ogsaa her bringes i forbindelse med de nordiske lande. Skulde han være kommet ind i det irske sagn fra Rígsþula?

[2] Gaimar fortæller to steder i sin Lestorie des Engles (v. 2083 og 4317 ff.), at før nogen Sakser kom til Britannien havde kong Dane *(Dane)* hersket dér; »han var født i Danmark«. Knut den mægtige gjør ham til sin stamfar og siger, at han tusen aar før hans tid havde styret i England. Gaimars kjendskap til kong Dan maa paa anden-tredje haand stamme fra Rígsþula. Vi har saaledes fra to uavhængige kilder, én irsk og én anglo-normannisk, vidnesbyrd om at dette kvad har været kjendt paa de britiske øer.

[3] S. Bugge, Bidrag til den ældste skaldedigtnings historie s. 30, 46, 94.

þula likeledes hører hjemme dér vesterpaa, saa der kan vel ikke være tvil om at kvadet er blit til paa de britiske øer. Derimot tror jeg ikke, at Axel Olrik har ret, naar han siger at »det ikke tilhører nordisk, men keltisk mytologi« (Nordisk aandsliv, s. 57). »Dets Rig er«, siger han, »Irernes Lug eller Rîg-Môr (Storkongen), stamfader til de tre stænder, og den der lærer menneskene alskens kunstige idrætter. Det dobbelte faderskab — en jordisk og en guddommelig far — er, ligesom andre fantastiske undfangelsesmaader, yndlingsæmne i irsk heltedigt; visdomskampen med tilhørende navneskifte er ret et træk af keltisk samfundsliv og sagnfortælling.« Saavidt jeg vet, har dog Irerne ikke hat nogen fortælling om en gud, som er stamfar til de tre stænder; det irske samfund var jo heller ikke delt i stænder, men i klaner. Lug kaldes aldrig Rîg-Môr (storkonge) eller ardrí (høikonge), som Erins overkonge vanlig kaldtes. Derimot havde guden Dagda Mór, konge av Erin, tre døtre ved navn Brigit. Brigit digterinde, Brigit læge (»woman of leechcraft«) og Brigit smed (»woman of smithwork«)[1]. Den første av disse havde igjen tre sønner, Brian, Iuchar og Uar[2]. Dette maa dr. Olrik ha sammenblandet. Olrik utvikler ogsaa selv vakkert og træffende, at folkestoffet i Rígsþula er rent nordisk, at digtet gir os kongemagtens syn paa livet i den fuldt utviklete vikingtid.

Er end Rígsþula blit til i halvt keltiske bygder, saa er der dog meget, som peker hjem til Norge, peker paa, at det er i Norge Moders søn blir jarl og hendes sønne-

---

[1] Cormac's Glossary, transl. by O'Donovan, ed. by Whitley Stokes, Calcutta 1868, s. 23 og 144 f.

[2] Colloquy of the Two Sages, ed. Whitley Stokes (Paris 1905), s. 31 n. 2. Dagda kaldes Dagda Mór ri hErenn, d. e. Dagda den store, konge av Erin.

son konge. Jarl blir gift med Herses datter; men herser var der bare i Norge, ikke i nybygderne eller i Danmark og Sverige. En av deres sønner er *Aðall*, d. e. den norske odelsbonde. At *Danr* symboliserer Danmark er ogsaa klart. Men en konge som kjæmper med Danerne og vinder en dansk kongsdatter, maa ha bodd i Norge. Navnet Rig tyder paa den anden side paa at hans ætmænd siden er kommet til Vesterlandene og har grundet et rike i keltiske bygder. En slik æt var *Ynglingerne*.

Jeg har i det foregaaende søkt at vise, at Are frode har ret, naar han gjør Dublinkongen Olav hvite til et medlem av Ynglingeætten. Olav hvite nedstammed fra Gudrød veidekonge, med hvis sønner ætten delte sig i to grener. Gudrød veidekonge er vistnok den samme som i stamtavlen i »Three Fragments« kaldes *Gotfraid Conung* (d. e. *Guðrøðr konungr*). Tilnavnet synes at vise, at der i Dublinkongernes æt gik sagn om at han var den første som tok kongenavn. Dette passer godt med de virkelige forhold. Gustav Storm har søkt at vise at Gudrød veidekonges død falder senere end den danske kong Godfreds. Da Godfred døde var der sandsynligvis ingen konge i Vestfold, men bare jarler. Einhards annaler taler om at Vestfolds »fyrster (eller »fyrste«) og folk« i 813 havde gjort opstand mot Danekongerne[1]. Gudrød veidekonge har altsaa gjort opstand mot Danekongen *(Danr)*, som havde »*dýrar hallar, æðra óðal, enn ér hafit*«; han har gjort sig uavhængig og tat kongenavn. Hans eget navn og mange andre navne i ætten viser at danske kongedøtre var indgiftet i Ynglingeætten. Men er dette saa, da kan Rig Jarls søn Kon den unge ikke være nogen anden end

---

[1] Pertz, Scriptores I, 200: . . . . ad Westerfoldam, ... cuius principes (var. princeps) ac populus eis subici recusabant.

Gudrød veidekonge. Hans navn *Konr ungr* er det samme som det tilnavn hvormed Gudrød veidekonge var kjendt av sine ætmænd i Dublin (og senere paa Man og i York). Han vinder sin stilling i kamp med danske konger og ved giftermaal med en av deres døtre. Hans forfædre var underkonger, og det er jo netop betydningen av ordet *rí* i gammelirsk.

SVENSKETOGET TIL NORDERHOV I 1716.

VED

HAAKON H. BREIEN.

Det meste af, hvad nedenfor meddeles, er hentet fra utrykte og hidtil ukjendte Kilder. Under en Arkivundersøgelse for flere Aar tilbage stødte jeg tilfældigvis paa de to Thingsvidner fra 1716 og 1717, som danner Grundlaget for Beretningen nedenfor om Svenskernes Kamp paa Hadelandsskoven og videre Tog over Hadeland (Afsnittene II, III og IV). Derved blev min Interesse fangen, saa jeg bragtes til at samle videre Oplysninger. Selve Norderhov-»Slaget« er kjendt fra tidligere Fremstillinger og omhandles her kortere. Dog findes ogsaa her nye Træk, bl. a. til Belysning af Anna Kolbjørnsdatters Forhold.

I.

Grev Löwen udsendes.

Da Karl den 12te med sine Tropper den 22de Marts 1716 rykkede ind i Kristiania, havde den norske Hær under General Lützow trukket sig tilbage til Gjellebæk i Lier. Allerede den næste Dag blev Oberst Löwenstjerna med 600 Ryttere sendt ud mod de Norske ved Gjellebæk, men retirerede efter endel Forpostfægtninger og satte sig fast ved Ravnsborg ved Hvalstad, hvor de saa havde Leir i over en Maaned. Paa Grund af Terrænforholdene havde den norske Hær en saa gunstig Stilling ved Gjellebæk, at den saare vanskelig kunde fordrives fra sin Postering ved Frontangreb fra Ravnsborg.

Kong Karl besluttede derfor at udsende en Rytterexpedition, der skulde forsøge over Hakedal, Hadeland og Ringerike at omgaa de Norskes Stilling og saa falde dem i Ryggen samtidig med, at der gjordes Anfald fra Ravnsborg. Da Bærumsveien over Krogkleven var spærret ved Forhugninger paa Krogskoven, blev den længere Omvei om Hadeland valgt.

Til denne Expedition blev der af de svenske Regimenter i Kristiania — »af de blaa og grønne Dragoner« — dannet et udvalgt Rytterkorps paa 5—600 Mand. Kong Karls Yndling, Oberst Grev Axel Löwen, blev anbetroet Ledelsen af dette Foretagende, hvis Udfald kunde blive af indgribende Betydning for Krigens Gang. Axel Löwen tilhørte en estlandsk Adelsæt og nævnes som Herre til Ousbyholm i Skaane med flere Godser. Ved denne Tid var han 30 Aar, men havde trods sin unge Alder ikke liden Krigserfaring, idet han tidlig var gaaet i udenlandsk Tjeneste og bl. a. havde været Generaladjutant hos Prinsen af Oranien. Som Generalkvartermester i Bremen var han i 1712 for nogen Tid falden i dansk Fangenskab og havde i 1715 deltaget i Stralsunds Forsvar[1].

Om Morgenen Torsdag den 26de Marts brød Löwen med sine Ryttere op fra Kristiania. For at aflede Opmærksomheden blev der baade denne og de følgende Dage fra Ravnsborg gjort Frontangreb mod den norske Hær. Löwens Korps drog over Grorud op i Hakedalen og bivuakerede om Natten paa Gaarden Kirkeby. Tidlig før Solopgang den 27de tog Korpset videre nordover

---

[1] Angaaende Löwens senere Skjæbne kan nævnes, at han i 1719 blev Generalmajor, i 1737 Høistkommanderende i Finland, i 1739 — efter hans Svigerfader, Arvid Horns Fald — Medlem af det af Seierherrerne dannede Rigsraad og i 1748 Generalguvernør i Pommern. Han døde i en høi Alder i Stralsund 1772.

mod Hadeland. Löwen og endel Officerer var indom hos Søren Løchstør paa Hakedals Verk, hvor Obersten skrev et Brev til Kong Karl. Af Officerernes Samtale paa det franske Sprog forstod Lochstor, at de over Hadeland skulde gaa til Ringerike og videre til Bragnæs for at omgaa den norske Armé. Kl. 9 om Morgenen afsendte Løchstør derfor Expresse med Melding herom til General Lützow i Gjellebæk, idet Expressen fik Ordre til at gaa Nat og Dag[1].

Svensketoget gik saa nordover gjennem de øde Skovtrakter paa Hadelandsgrænsen — langs den samme Linje, hvor i vore Dage Nordbanen suser frem. Efter at have passeret det vakre, en halv Mil lange Harestuvand, togede Svenskerne henved 9-Tiden om Morgenen gjennem en trang Dal paa Hadelands- eller Harestuskoven. Her stødte de ganske uventet paa Forhindringer, idet Hadelands Bønder havde gjort Forhugninger i Skoven og samlet sig her til Modstand mod Fienden.

II.

Hadelændingerne rykker i Marken.

Ved Kong Karls Indfald i Norge blev Bønderne paa flere Steder opbudt til Assistance for den norske Hær. Ogsaa til Hadelands Bygder udgik der fra Landsstyrelsen, den saakaldte »Slotslov«, en Række af Opbud og Ordres, der var indbyrdes modstridende og hovedkulds vexlende og saaledes gav et adækvat Udtryk for den Forvirring, der raadede inden Styrelsen. Imidlertid havde Hadelændingerne i sin Midte en Mand, der tog en selvstændig Ledelse over Bygdefolket og blev Sjælen i de

[1] Løchstørs Relation findes i Kildeskriftsfondets Manuskript No. 104.

her skildrede Begivenheder. Dette var Gregers Granavolden, en 39-aarig Mand, der boede som Gjæstgiver paa Granavolden lige ved Grans Søsterkirker. Her havde hans Forfædre i 2 Slægtled boet som Gjæstgivere, og af dem havde hans Fader, Per Granavolden, deltaget i den sidste Krig med Sverige, »Gyldenløvefeiden«, som Underofficer til Hest.

Gregers Granavolden forrettede ved den her omhandlede Tid i Lensmandens Sted, og ved Opraab paa Hestevangen ved Grans Kirke opbød han Almuen og »opmuntrede den til Fyrighed og Troskab mod Kongen og Fæderne-Landet«. Og Budstikken gik omkring. Grans Sogneprest, Hr. Anders Hammer, siges ogsaa[1] at have bidraget sit til Bygdefolkets Reisning, bl. a. ved Opfordring fra Prædikestolen. Troligt kan dette være, da Presten i det hele synes at have været en administrativt anlagt Herre; hans Fader og Forgjænger i Prestekaldet havde som Student udmærket sig under Kjøbenhavns Beleiring af Svenskerne i 1659[2]. Gregers tog Ledelsen over de fremmødte Bønder, og ved Siden af ham stod som Underanførere to Storbønder af Gran, Kristen Eriksen Gjefsen og Brede Hvalaby. Længe efter opbevaredes i Grans Kirke en Fane, som Bønderne skal have havt under sin Udrykning. Den var af grønt Taft og bar Billedet af Hadelands to Hovedkirker med en Løvkrans omkring og Indskriften: »Gran og Jevnager«.

---

[1] Gjessings Jubellærere II, 2, S. 80, hvis Beretning skriver sig fra Hammers Søn, Justitsraad Hammer paa Melbustad i Gran.

[2] Familien Hammer, der oprindelig, under 15- og 1600-Tallet, hørte til Kjøbenhavns Borger-Patriciat, indehavde det store Grans Prestekald i 125 Aar, nemlig fra 1652 og til 1777. Den sidste af denne Slægt paa Hadeland var den anseede Landmand, Godseier Lars Andreas Hammer paa Vang i Jevnaker (1766—1831).

Efter den sidst udgaaede Ordre til Hadelændingerne skulde disse »det snariste muligt være kand straxen« begive sig til Kristiania. Da man inden Styrelsen imidlertid fik Nys eller Formodning om, at Fienden vilde omgaa den norske Hær, og dette antoges at skulle ske over Krogkleven, udsendte Slotsloven den 25de Marts Ordre til Hadelands Foged, Johan Nernst, om at den opbudne Almue, som maatte være underveis »med deris Gever, Krud og Kugler samt fornøden Kost«, strax skulde marsjere til Krogskoven, da Fienden her vilde bryde igjennem til Ringerike. Denne Ordre tør muligens være naaet frem til Hadeland endnu, medens Bygdernes »Mobilisering« paagik.

Til alt Held beslutterde imidlertid Hadelændingerne under Gregers Granavolden paa egen Haand »efter bedste Overlæg« og, som det heder, efter Granspresten Hr. Hammers Raad at besætte den trange Passage paa Harestuskoven, som fra Kristiania over Hakedalen danner Adkomsten til de hadelandske Bygder. Det heldige og rigtige i denne Hadelændingernes Beslutning blev strax erkjendt af Slotsloven, som allerede den 27de Marts udsendte Ordre til Hadelands Almue om at forblive staaende paa det valgte Sted. Inden et Par Uger blev der endog henlagt en Militærbesætning derop.

Stedet laa ved den senere Plads Putten — en Fjerdingsvei i Syd for den nuværende Grua Jernbanestation. Veien gaar her i en trang Dal mellem Klatterberget i Vest og Bjørgesæterfjeld i Øst, og fra det sidste skyder der sig frem en større halvrund Terrasse med bratte Skraaninger ned mod Veien. Paa denne Høide, som var særlig egnet til Forsvar, synes endnu den Dag idag Spor som efter opkastede Volde — formentlig et Minde fra den Militærbesætning, som senere paa Aaret laa stationeret deroppe. Lige nedenfor denne Høide gaar Veien

og har paa sin anden Side den til Harestuvandet rindende lille Sveselv. Lige til de sidste Tider har Sletten søndenfor dette Sted baaret Navnet »Lægersletta« (Leirsletten) til Minde om, at der her blev slaaet Leir.

Ved denne snevre Passage var det da, at Gregers Granavolden og hans Hadelændinger tog Post og forskansede sig efter bedste Evne og Indsigt. De fældte Trær over Veien og opførte »Hærbraater og Brystværk«. Men til Forsvar bag disse Forhugninger stod der kun en liden Flok. Der var alene »60 Bønder, som var vaabenføre«, d. v. s. bevæbnede med Bøsser og tildels med Kaarder. Hertil kom »endel Bønder, som havde ikkun Øxer« og alene deltog i Arbeidet med Forskansningerne[1].

Nat til Fredag — den 27de Marts — har Gregers Granavolden maaske faaet Nys om, at Svenskerne var ankomne til Hakedalen. Thi om Natten foranstaltede han en ny Udrykning af Folk fra Bygden. Disse blev imidlertid paa Veien fra Gran opholdt med Drik i nogle Ølkipper og kom saaledes for sent til at deltage i Kampen. Til Undskyldning for disse Efternølere blev det paa Hadelands Vaarthing det næste Aar provet, at »de kunde

---

[1] Den Omstændighed, at en Militærbesætning senere lagdes paa Stedet, har ledet et Par militære Forfattere til den Feiltagelse, at denne var kommet betids til at deltage i Kampen den 27de Marts (se O. Gulowsen, »Fra Dragontiden« S. 228 og J. O. Wahl: »Felttogene 1716 og 1718«). At Bønderne stod denne Dyst alene, er udenfor enhver Tvivl. Det er provet af dem selv for Retten ved Jevnaker Høstthing 1716 og Grans Vaarthing 1717 og fremgaar af Foged Lars Michelsens Rapport fra Krogskoven af 27de Marts 1716 (Gulowsen S. 229), af Slotslovens Skrivelse til Kongen af 28de Marts 1716 (Kildeskriftsfondets Manuskript No. 103) samt af de Hammerske Nedtegnelser (Gjessings Jubellærere, II, 2, S. 79). »I den Tid«, meddeler bl. a. de sidste, »var der paa hele Hadeland ikke én Soldat at finde«.

ikke tænke, at Fienden var saa nær for Haanden, saasom de ikke den Dag utrolig havde ham ivente«.

III.

Kampen paa Harestuskoven.

Fredag Morgen — den 27de Marts — var Hadelændingerne just »udi Arbeide med at forskanse sig«, da Oberst Löwens Korps ved 9-Tiden »uformodentlig og hastig kom anmarsjerende«[1]. »Omendskjøndt de ikke tilfulde havde forskanset sig, antastede de Fienden med, hvis Vaaben og Verge de havde, og gav paa Fienden løs flere Salver.« Da et Par Timer var gaaet, — og rimeligvis alle de svenske Ryttere var naaede frem, — blev den største Del af Bønderne »forfærdet ved den Overmagt og store Antal af Fienden at regne imod dem«, idet de kun var 60 vaabenføre Mænd imod de 600 Karoliner. I sin Forskrækkelse vilde de tage Flugten fra Posteringen.

»Da Gregers Granevolden«, berettes der videre, »det fornam, talte han Almuen til og bad dem indstændig alle at staa mandelig og være deres Konge tro og sagde derhos: Vi er Gud pligtig en Død! Lader os fægte, saa længe vi kan! Og da de hørte, at Gregers saa talte, sagde de: Efterdi Du er slig, skal vi staa bi, saa længe Gud under os Livet! Og Gregers, som havde sin Kaarde ude blottet, svang den og sagde til en Del, som var bange: Det er lige saa godt, jeg dræber Eder, som Svensken skal dræbe

[1] Beretningen følger her nøiagtig den Fremstilling af Begivenhederne, som blev afgiven og beediget ved Thingsvidne paa Grans Vaarthing den 31te Marts 1717. De mange Citater i dette Afsnit er tagne fra Vidnernes Prov.

os! Ogsaa Brede Hvalaby og Kristen Gjefsen opmuntrede Bønderne, og »med skarpeste Canonering og Skud« holdt de saaledes Fienden Stangen den hele Dag. Fire af Hadelændingerne fandt her Døden for Fædrelandet. Deres Navne var: Hans Askim af Gran, Thorsten Oren, Ola Raastad og Per Kjørven af Lunner. Derhos blev 2 saarede og endelig 2 tagne tilfange.

I det hele gav Hadelændingerne løs »9 à 10 Salver« paa de svenske Dragoner, af hvilke der ifølge samtidige Optegnelser[1] faldt 10 og saaredes 30. Bønderne selv angav senere paa Hadelands Thing at »kunne gjøre Regnskab for« 7 faldne og 18 saarede Svensker. Löwen lod sine Saarede føre ind til Kristiania sammen med de 2 fangne Hadelændinger.

Oppe i et Berg stod under Kampen Gudbrand Hanaknæ, »en forfærdelig Bjørneskytte« inde fra Harestuskoven. Om ham meddeler Jevnaker Ministerialbog — ved hans Begravelse i 1755 — et Træk i følgende kuriøse Form: »Hand blev andgreben af en Svenske med sin Flint for at skyde ham. Men som det klikkede for den Svenske, idet han vilde skyde Gudbrand, optoeg denne sit Gevær med disse Ord: 'Klikkede det for dig, skal det ey klikke for mig', og skiød derpaa den Svenske strax gandske død.« Denne faldne Fiende blev senere af Bønderne begraven paa Stedet, og lige til de seneste Tider har der ved Landeveien været forevist en stor Sten, under hvilken han fandt sin Grav.

Efterat de 60 Hadelændinger havde holdt sin Postering imod den store Overmagt fra om Morgenen Kl. 9 indtil Kl. 5 à 6 om Aftenen, maatte de sluttelig vige

[1] Dagbogsoptegnelser af Foged i Nedre Romerike Johan Heinrich Munch (i det danske Rigsarkiv), indtaget for en stor Del i Gulowsens »Fra Dragontiden«.

Marken. Löwen lod nemlig en Kommando stige af Hestene, og denne gik op i Fjeldsiderne og omgik de Norskes Stilling. Bønderne blev saaledes omringet, og »formedelst Overmagten tog de Flugten op i Bergklipperne udi Sne og Uføre, hvor ingen Vei var, for at salvere deres Liv hen udi en dyb Dal«. Om den ovennævnte Per Kjørven beretter Sagnet, at han var for gammel til at følge sine Sambygdinger op igjennem Aasen, da Svenskerne stormede paa. Han krøb da sammen under en Granbuske. Her fandt Svenskerne Gamlingen og dræbte ham med Bajonetstød.

De 2 Hadelændinger, som Löwen tog tilfange, blev førte bagbundne ind til det svenske Hovedkvarter i Kristiania. Den ene af disse Fanger, Jens Dælinmarken, forklarede herom paa Grans Vaarthing i 1717 følgende: »Da han var saaledes af Fienden bragt til Kristiania, blev han forestillet Kongen af Sverige, som da laa til Logement hos Polecharpus[1], og blev han af en General (som de sagde var Mörner[1]) tilspurgt, hvem som var Anfører paa Harestuskoven, og om Fogden, Skriveren eller Lensmanden var der og anbefalede til saadan Modværn. Vidnet (Jens) da svarede, at der var en Mand udi Lensmandens Sted og 2de andre, som foranstaltede det, hvorpaa Generalen spurgte ham: 'Hvad heder de Mænd?' Han svarede: 'De heder Gregers Persen Granevolden, Brede Hualaby og Kristen Gjefsen'. Derpaa Generalen optog et Stykke Papir, som paa Bordet laa, og tegnede deres Navne.« General Mörner og de øvrige Officerer paastod — ifølge Foged Munchs Optegnelser —, at de 2 fangne Bønder skulde straffes »haardelig«; men

---

[1] Saavel Kong Karl som General Karl Gustav Mörner boede i Garver Polykarpus Reimanns Gaard paa Hjørnet af Rødfyldgaden og Karl XII's Gade.

Kong Karl »befalede, at de skulde lade dem med Fred fare til deres Hjem igjen, og gav hver en Ducat for deres beviste Tapperhed, hvilken Kongen meget lovede, ønskende at have slige Bønder overalt i Sverige«.

Om Gregers Granavolden kan sluttelig oplyses, at han kort efter den her skildrede Begivenhed blev beskikket til Lensmand i Gran. I 1717 androg han om kongelig Bevilling paa sit arvede Gjæstgiveri Granavolden, — som hans Farfader havde opført paa »Hestevangen eller Almenningspladsen for Grans Kirke«, — »for at ikke enten Presten, Almuen eller andre skulde ved nogen Slags optænkelig Middel være god for at fravende hans Enke eller Børn deres Ret«. I Andragendet paaberaabte han sig »den Tjeneste, han udi disse besværlige Krigstider efter sin allerunderdanigste Pligt havde gjort«. Nytaarsaften 1717 erholdt han af Kong Fredrik den 4de den ansøgte Bevilling for sig og Arvinger. I 1723 kjøbte han af Kronen alle Grans Kirker med tilhørende Gods. Gregers døde som en formuende Mand i 1742 — 62 Aar gammel —, og hans Efterslægt har levet paa Granavolden ind i 1800-Tallet.

IV.

Svenskernes Tog over Hadeland.

Fredag Aften, efterat Kampen var tilende, avancerede Löwens Korps kun en halv Mils Vei ned i Lunner Sogn paa Hadeland. To af sine Faldne førte de med sig. Om Natten slog de Leir paa Gaardene Haakenstad, Solberg, Østby og Hovland, der blev plyndret omtrent for alt, som kunde være Gjenstand for Plyndring. Hvad der fandtes af Kostbarheder og Brugsgjenstande blev røvet og Gaardsredskaber ødelagte. Gaardenes Kreaturer, Sauer, Gjeder, Svin og Høns maatte lade sit Liv. Staburene

blev tomt for alt sit Indhold af Kjød, Flesk, Ost, Smør, Salt og Øl, ligesom alle Beholdninger af Korn og Hø blev udkastet og forbrugt. Paa Østby foredes saaledes »100 Hester af de grønne Dragoner«. Paa alle Gaarde opførte Svenskerne store Baal for at holde sig varme, og Gaardenes Døre, Svalgange og Tagtækning reves ud og kastedes paa Ilden tilligemed Grinder og Skigarder.

Paa Østre Hovland hos Amund Hovland »blef ald hands utersket Rug utbaarit, som Fienden bygede sig Hyter af«. I hans Maltkarm lagde Svenskerne de to Faldne, som de havde ført med sig fra Harestuskoven, og »begrov dem ved hans Hus«. Valget af denne Begravelsesplads kan forklares ved den Omstændighed, at der paa Hovland i gammel Tid havde staaet en Kirke, hvoraf der endnu saa sent som i 1743 stod Levninger tilbage. Og paa den her omhandlede Tid kaldtes endnu den Plads, hvorpaa Gaardens Huse laa, dagligdags for »Kirkegaarden«. De faldne Svensker mentes saaledes at komme i »indviet Jord«.

Det er berettet, at Oberst Löwen havde god Lyst til at hjemsøge Grans Prestegaard, hvor ogsaa Granavolden ligger, for at lade den røde Hane gale over det Sted, hvorfra Bygdefolkets Reisning var udgaaet. Men en saadan Rute blev dog for vidtløftig. Og Lørdag Morgen — den 28de Marts — gik da Karolinernes Tog fra Leiren ved Haakenstad om Lunner Kirke, Ballangrud og Vassjo ned i Jevnaker Hovedsogn. De Gaarde, som laa nær denne Marsjlinje, blev hjemsøgte og plyndrede af de svenske Dragoner, som foruden Madvare særlig bemægtigede sig Heste. Beboerne var mest løbne tilskogs, saaat Gaardene stod aflaasede og tomme for Mennesker. Dørene blev derfor af Svenskerne brudte op eller Vinduerne slaaede ind. Paa Melaas i Lunner havde man netop »efter Order og Paabud tillavet Soldaterkost«,

som nu blev gefundenes Fressen for Fienden. Vel saa uheldig var Bonden paa den ene Lunner-Gaard, som »havde tillavet Madvare til sin Stifsøns Bryllup« og nu fik ubudne Gjæster paa Bryllupskosten. Fra Thorsten Flasla blev røvet bl. a. en Hest, som senere efter Slaget ved Norderhov kom i de Norskes Besiddelse og saaledes af Eieren blev igjenløst for 1 Rdlr. 1 ℔ af »de blaa Dragoner ved Oberst Øttkens Regiment«.

Da Svenskerne om Formiddagen Kl. 10 naaede Jevnaker Hovedkirke, slog de Leir i Prestegaarden og paa de to Gaarde Vang ved Randsfjorden og forblev her lige til Solnedgang. Fra Prestegaarden blev der om Eftermiddagen skikket Bud til Hr. Ramus i Norderhov angaaende Svenskernes Rute. Thorger Vang, — hvis Efterkommere eier Gaarden Øvre Vang den Dag idag, — samt Enken Lisbeth Vang forklarede senere for Retten, at de Svenske »fra dem berøfuede og udbar ald hvis utersket Korn, som de hafde, saa vel som ald hvis Høe, de hafde, og bar ud til deris Hester, item ald hvis Suulvare, de eiede af Fledsk, Smør, Ost og Brøe, Miel, Salt og ald deris Korn som og deris Sæde Korn, item opbrendte ald deris Skiegierder og Grinder, sønderbrød deris Døerer og borttog rént, hvad de var ejendes«. Ligeledes provede senere Jevnakers Sogneprest, Hr. Peder Madsen Lyche, at Fienden hos ham »brød op Kielder, Skriner, Kister og andre Huser og der bemegtiget sig alt, hvad som forefandtes af Korn, Malt, Mad, Øl, item 1 Hest og 1 solvbeslagen Stoch samt en Deel Prestens og andre Klæder, desligeste Ornamenterne til Kirchen, som laa i Prestegaarden, af Kalch og Disk, gjort af Sølf«.

Det sees saaledes, at her blev gjort saa temmelig »rént Bord«. Plyndringen rammede særlig Jevnaker Prestegaard saa meget haardere, som denne kort forud havde været hjemsøgt af 2 Ildebrande med ganske kort Mellem-

rum[1]. Ligeoverfor disse Löwenske Maroderinger paa Hadeland har det sin Interesse at mindes Kong Karl den 12tes Proklamation eller Instrux til sine Tropper, da han nogle Uger forud gik over den norske Grænse. »Ingen Officerare eller Gemen«, — heder det, — »skall fördrista sig, hwarken på Marche eller i Qwarteer, röfwa eller marodera någon af Landzens inwånare det ringesta ifrån, det ware sig af penningar eller waror.« Hvad der tiltrængtes, skulde kontant betales, selv Foderet til Hestene. Og for Overtrædelse af disse Bud fastsatte Kongen Livsstraf, »hwilket .... på stället och utan wjdare Orders hämptande skall warckställas«. Erindres det saa derhos, at Löwens Korps overfor Ringerikes Befolkning i det hele optraadte ganske pent, tør man vel antage, at naar Svenskernes Tog over Hadeland — ligefra Haakenstad til Moe — artede sig som et Plyndringstog, da maa heri sees en »Tak for sidst« for den varme Modtagelse, som de af Hadelændingerne havde faaet paa Harestuskoven[2].

»Da Soel gik under«, — det vil efter Stedet og

---

[1] Sognepresten, »Hr. Per«, skal efter Bygdetraditionen have været en slet Mand. Da Ilden for 2den Gang rasede paa Prestegaarden, vilde Hr. Per aldeles ikke redde sig ud; men en gammel Husmand, — heder det, — tog ham da og bar ham ud, sigende: »I Helvede skal I brænde, men ikke her.« Hr. Per døde ikke længe efter Svenskernes Besøg.

[2] Bønder af Lunner og Jevnaker Sogne indgav fra Haakenstad den 10de August 1716 Andragende til Slotsloven om, at de paa Grund af den ved Fienden lidte Skade maatte blive befriet for 1715-Aars Tiendekorn samt for paalagte Tyngsler og Skatter. Efter Slotslovens Resolution af 14de s. M. blev der den 27de November næstefter paa Jevnaker Høstthing optaget Thingsvidne angaaende den lidte Skade for — tilligemed Andragendet — at oversendes Kongen. Dette Thingsvidne er Kilden til flere Oplysninger i nærværende Afsnit.

Aarstiden sige noget efter Kl. 6 om Eftermiddagen, — brød Karolinerne op fra sine Leirsteder ved Jevnaker Kirke og drog igjennem den vakre Egn ved Randsfjordens Sydende og ad Ringerike til. Da de første Dragoner naaede til Hadelands sydligste Gaard Moe, steg de sidste tilhest paa Vang. Eieren af Moe, — hvis Efterslægt besidder Gaarden den Dag idag, — var efter Sagnet gaaet tilsæters, mens Konen med Børnene og Sølvtøiet laa i Skjul i en Dal ude i Mosmoen. Paa Gaarden var tilbage alene en Lægdekjærring, som maatte følge med Svenskerne udover Ringerike for at vise Veien. Alle Gaardens Madvarer blev taget af Fienden. Kun en for en Barselkone tillavet Rømmegrød, som stod fremme paa Bordet, var urørt, da Gaardsfolket kom tilbage, — som det mentes, fordi Fienden havde antaget den for at være forgiftet.

Efter at have passeret Mosmoen red de svenske Dragoner sydover Ringerike ad den nu forlængst nedlagte Vei forbi Aslaksrud, Lo-Gaardene, Haugs Kirke, Gjæstgivergaarden Sætrang og Kullerud, og naaede Kl. 10—11 om Lørdags Aften frem til Norderhov Kirke, hvor der sloges Leir. Löwen med de fornemste Officerer og en stor Del Menige tog ind i Prestegaarden, medens de øvrige leirede sig omkring Kirkegaarden og paa Nabogaardene Tanberg og Hønen. Og overalt gjorde Dragonerne op store Baal — »Feyer og Nyinger«.

»Da Oberst Löwen«, — meddeler Ringerikes Sorenskriver, Palludan, i 1744, — »vilde udstille sin Piketvagt, som bestod af 25 Mand, kommanderet af Kaptein Allemander, henefter imod Gaarden Sten, blev den efter Prestekonen Madame Rami Tilskyndelse henvist paa et andet Sted udi en Afkrog, paa det den ikke skulde møde vore Folk, som var i Vente at skulle komme over Holsfjorden forbi bemeldte Gaarden

Sten«[1]. Foruden denne Piket blev der alene »udsat 2 Skiltvagter et lidet Stykke søndenfor Kirken«[1]. I sine samtidige Optegnelser beretter Munch, at »Oberst Löwen med sine Tropper blev af Presten meget vel trakteret«, og Humlen i dette Traktement har ifølge Bygdetraditionen været Brændevinet. Svenskerne — fortsætter Munch — »skikkede sig til Hvile og Rolighed og glædede sig ved, hvorledes de Dagen efter skulde komme bag paa vores Armé«.

V.

Træfningen ved Norderhov.

Fredag Morgen var der, som ovenfor berettet, fra Hakedals Jernværk sendt Melding til General Lützow

---

[1] Se Christian Palludans »Beskrivelse over Ringerike og Hallingdal« af 1744, der findes i Original i det kongl. Bibliotek i Kjøbenhavn og i Afskrift som Kildeskriftsfondets Manuskript No. 179 (Pag. 124). Palludan var Sorenskriver paa Ringerike fra 1726, altsaa kun 10 Aar efter Norderhov-Affæren, og boede nær Norderhov paa en af Vaker-Gaardene, den Dag idag kaldt »Skrivergaarden Vaker«. Palludans Beretning stemmer helt med den samtidige Skildring fra Ringerikes Foged, Iver Wiel (Topograph. Journal, H. 30, S. 147). Denne beretter — uden udtrykkelig at nævne Anna Ramus — saaledes: »De (Svenske) forespurgte strax, hvor Veien gik til Kristiania. Men dem blev anvist en gal Vei til Tyrifjorden i Vester, — da Veien til Kristiania gaar i Øster, — hvor den svenske Kaptein Allemander med 25 Mand blev kommanderet med Piketvagten.« Ifølge Palludans Beretning, støttet af Wiel, har det saaledes været efter Anna Ramus's Initiativ, at Svenskernes Piket blev bortgjemt i en Afkrog, — hvad der muliggjorde deres komplette Overrumpling senere paa Natten. Og just disse ældre ringerikske Embedsmænds Nedtegnelser er af den historiske Kritik blevne tillagt fortrinlig Vægt (Dr. L. Daae, »Hist. Skildringer« II, S. 100).

om Svenskernes Forbimarsj. Denne Expresse naadde ikke det norske Hovedkvarter i Lier før noget over Kl. 12 Lørdag Middag. Kort efter kom der Meldinger ogsaa fra 2—3 andre Hold. Ved dette Budskab brød Slotsloven strax op fra Bragernæs og forlagde sin midlertidige Residens til Skien. General Lützow forstod ogsaa den truende Fare, og Ordre blev udstedt til Oberst Øttken »med de endnu havende tjenstdygtige Dragonkompagnier snarest muligt at afgaa til Ringerike for at afskjære det svenske Kavaleri«. En Avantgarde paa omtrent 3 Kompagnier, bl. a. under Kaptein Knud Gyldenstjerne Sehested, brød op allerede ved 2-Tiden, drog op gjennem Lierdalen, videre over Holsfjorden og naaede Kl. 9 om Aftenen til Gaarden Sten i Hole paa Ringerike, — en 3—4 Kilometer søndenfor Norderhov Kirke. Øttken afmarsjerede et Par Timer senere med Hovedstyrken paa 4 Kompagnier og naaede samme Aften frem til Sundvolden sydligst ved Stensfjorden. Da Avantgarden paa Sten ud paa Aftenen fik Efterretning om Fiendens Ankomst til Norderhov, opstod der nogen Tvivl hos de Befalhavende, om man strax skulde gaa løs paa den overlegne Fiende eller oppebie Øttkens Ankomst med Hovedstyrken. Imidlertid »resolverede Officiererne samtlige i Herrens Navn strax at attaquere Fienden«, og ved 1- til 2-Tiden om Natten brød man da op fra Sten.

Den svenske Piketvagt saa de Norske intet til, og »udi ald muelig Stilhed« kunde de saaledes nærme sig Norderhov Kirke. Her blev den ene udsatte svenske Vagtmand nedsablet og den anden nedskudt. Derpaa blev Prestegaardens Porte løftede af Hængslerne, og de norske Dragoner »trængede sig i fuld Galop ind igjennem Porten«[1] og overfaldt med stor Hidsighed de Svenske i

[1] Palludans Beretning.

deres Nattehvile. Her opstod nu en stor Forvirring med »Skyden, Raaben, jammerlige Hylen og store Skrig«. Af den norske Fortrop paa 18 Mand blev de 17 saarede. En hel Del af de Svenske blev fangne, andre næsten uden Modstand nedsablede, atter andre gjorde vel Modstand, men blev slagne og trak sig — endel tilhest og andre paa Hosesokkerne — op til Gaarden Tanberg. Oberst Löwen blev tagen tilfange strax henne ved Kirken og faldt saaledes for 2den Gang i norsk-dansk Fangenskab. Ialt blev henved 120 Svensker tagne tilfange, — hvoraf mange var saarede, — medens der paa Prestegaarden laa 40 Døde og henved 20 Saarede. Mange af Fienden blev spredte omkring og saaledes afskaarne fra sine Landsmænd. Saaledes blev Piketvagten under Allemander, der — som oven nævnt — var udstillet i Retning af Tyristranden, saa forfærdet ved at høre den megen Skydning fra Prestegaarden, at den flygtede ud over Holebygden og satte over Tyrifjorden til Vikesund, hvor den ud paa Morgenen blev indhentet af endel Bønder fra Hole[1] og taget tilfange. En anden Flok paa 19 saadanne Forjagede blev om Morgenen fanget af de Norske fra Sten.

De Norske mistede i det hele kun 5 Mand. Efter Kampen vendte de med sine Fanger tilbage til Sten. Imidlertid var nu Øttken med Hovedstyrken ankommen, og ud paa Morgensiden førte han sine Folk til Norderhov, hvor Størstedelen af de undkomne Svensker imedens havde samlet sig paa Tanberg. Herfra udsendte de en Dragon for at undersøge, hvor de Norske nu var. Han traf paa Madame Ramus, der paa hans truende Spørgsmaal om, hvor »Juten« var, svarede »i Alteration«: »De tropper, de tropper op bag Kirken« (Wiel). Hvorvidt

[1] Chr. Palludans Beretning.

hun har været sig bevidst, at hun i sin Forvirring røbede de Norskes Anmarsj under Øttken, faar staa derhen. Dragonen gav ialfald Hesten af Sporerne og vendte strax med sit Budskab tilbage til sine Landsmænd paa Tanberg, som nu tog Flugten opover til Hadeland — den samme Vei, de var komne Aftenen forud. Strax efter kom da Øttken med sine Folk til Norderhov, men fandt nu her ingen Fiende. Han forfulgte de flygtende Svensker opover til Hadeland, men kunde ikke naa dem.

VI.

Tilbagetoget.

De nordover flygtende Svensker var omkring 200 i Tallet og anførtes af Major Anders Tungelfelt — en 35-aarig Karolin, der i sin Tid havde været med ved Narva, Klissow, Pultava og Kalabaliken i Bender[1]. Baade han og de øvrige Officerer paa Tilbagetoget »voro efter et skarpt fäcktande illa blesserade«. Og ligesom Anførerne saaledes var den hele Flok i en slet Forfatning. Efter den drastiske Skildring af Hr. Hans Rosing, — som var Sogneprest til Norderhov fra 1727 —, var de flygtende Svensker »alle saa til-reede, blesserede og Klæderne sønderhugne paa, at de hængte og slængte paa Hestene frem og tilbage, item Hestene knap kunde bære dem«. Saalænge de endnu var inden Ringerikes Omraade, var der ingen synderlig Orden paa Tilbagetoget. Men da de om Søndags Morgen kom op paa Hadeland, sloges der Leir i Jevnaker Prestegaard, og Tungelfelt fik da mere Orden paa sine Folk. Prestegaarden undergik nu for 2den Gang Plyndring, og Presten, Herr Peder Lyche, udtalte senere, at »særlig da de kom tilbage fra Ringerike,

---

[1] Tungelfelt endte sin Bane som Landshøvding i Jönköping.

var Fienden aller haardest«. Den Søndag forrettede Presten Gudstjenesten i Lunner Annexkirke, og paa Hjemreisen derfra om Eftermiddagen mødte han Svenskerne paa deres Marsj op til Lunner. De spændte da Hesten fra Prestens Slæde og tog den med sig. Paa Gaarden Haakenstad i Lunner gjorde de en kort Rast, og Bonden her, Ole Haakenstad, berettede senere[1], at »der var hartad 200 Mand ilde blesserede og blandt andre En, hvis Øre hængte ned paa hans Krop, og daanede i hans Stue«. De Svensker, som gik enkeltvis eller faa i Følge, blev eftersatte af Hadelændingerne og dræbte — som en Tradition melder — »med Ljaaer og Møggreb«. Saaledes blev en Flok af Flygtninger ihjelslagne paa Gaarden Grua i Lunner. Hakedølerne derimod havde ikke faaet Blod paa Tand, og da de om Mandagen (den 30te Marts) fangede 3 svenske Ryttere, nøiede de sig med at sende dem i Fangenskab paa Kongsvinger Fæstning. Hovedpartiet under Tungelfelt marsjerede imidlertid Nat og Dag over Hakedalen og Grorud og naaede den svenske Leir i Kristiania »udi en ynkelig Tilstand saavel paa Mandskabet som paa Hestene og ilde conditioneret«.

VII.

Gregers Granavolden — Anna Ramus.

At den Löwenske Expedition sloges tilbage ved Norderhov, var af den allerstørste Betydning for den norske Hær. »Dette Coup«, skriver den høistkommanderende General, Lützow, kort efter, »var af stor Importance. Thi havde Fienden sat sig fast dér, saa havde — — — — vi umuligt kunnet soutinere Bragnæs, og

---

[1] Se en samtidig Relation i »Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie«, III, S. 182.

vilde de saaledes afskaaret os fra det hele Vestland — — — — Vi vilde ingen Retræt og endnu mindre fast Fod for den fra Danmark ventede Hjælp havt«[1].

Kaster man Blikket over Tildragelserne for at søge Aarsagen til det heldige Udfald, stanser man i første Række ved Gregers Granavoldens Bedrift. Saa meget er ialfald sikkert, at uden hans Kamp paa Harestuskoven var der intet »Norderhov-Slag« blevet af. Hvis ikke Hadelændingerne i et helt Døgn havde opholdt Löwens Expedition, vilde denne have naaet Norderhov allerede Fredag Aften. Men isaafald vilde Budskabet om Expeditionen, som først Lørdag Middag naaede det norske Hovedkvarter, være kommet for sent. Lørdag Morgen vilde Löwen da havt aaben for sig Veien til Lier og vilde ogsaa kunnet aabne Passagen over Krogskoven for sine Landsmænd.

Derimod har, som bekjendt, Anna Kolbjørnsdatters Rolle i det natlige Drama paa Norderhov været meget omtvistet. I de ældste Beretninger om Norderhov-Affæren er hendes Navn omtrent ikke nævnt. Men i den 2den Halvdel af Aarhundredet fremtraadte hun i Traditionen som den, hvem Seiren væsentlig skyldtes, og »blev med ét ophøiet til en af den dansk-norske Histories store Heltinder«. Et Aarhundrede senere har den historiske Kritik atter »borttaget de Overdrivelser, der havde givet Anna en unaturlig og ubegrundet Plads i Historien«[2]. Samtidig har Kritiken dog medgivet, at hun »om Aftenen og Natten i de Timer, som gik forud for Slaget, har lagt en Omtanke og en Kjækhed for Dagen, der var Kolbjørnsønnernes Søster værdig«[2].

---

[1] Gulowsen, »Fra Dragontiden«, S. 231.

[2] Angaaende Kritiken henvises til Professor Dr. L. Daaes interessante Afhandling »Jonas Ramus og Anna Kolbjørnsdatter« i hans »Historiske Skildringer« II, S. 103

Hvad den historiske Kritik har havt at anmærke imod Traditionen om Annas Optræden, — at der er gjort en Dyd af Nødvendigheden ved hendes Beværtning af Fienden, ved Antændelsen af Baal o. s. v., — vil styrkes ved de Oplysninger, som oven er meddelt om Svenskernes Færd paa Hadeland. Overalt gik jo Gaardenes Grinder, Gjærder, ja endog Tagtækning, paa Fiendens Baal. Og alle Mad- og Drikkevarer blev hans Bytte. Prestefruen i Jevnaker, Madame Magnild Lyche, udtalte kort efter, at hun »maatte forsiune Fienden med, hvis Føde de paaæskede«, og hun omtalte sin »Beængstelse« ved Leiligheden, ligesom man har seet omtalt Madame Ramus's »Alteration«. Blandt Traktementet i Jevnakers Prestegaard nævnes af Drikkevarer vistnok kun Øl, medens Norderhov Prestegaard ogsaa havde en vel forsynet Brændevinskjælder. Men selv om dette opføres til Kredit for Mad. Ramus, vil det vel mere være at godskrive hendes huslige Forsynlighed og ikke at kreditere hende paa Konto af Tapperhed og Fædrelandssind.

Paa den anden Side vil den Ros, som af Kritiken er ydet Anna Ramus for »Omtanke og Kjækhed« ved Leiligheden, end yderligere forhøies ved det Lys, som ovenfor — fra Chr. Palludans Skrift — er kastet over

---

Et sidste Indlæg mod den historiske Kritik er i 1904 leveret af en indfødt Ringeriking, Hr. E. M. F., i en livfuld Artikelrække: »Anna Kolbjørnsdatter og Ringerikstraditionen« i »Morgenbladet«s No. 12, 14, 27 og 34 for 1904.

Allerede tidlig synes her nogen Mythedannelse at have spundet sig om den historiske Kjærne. Saaledes skriver i 1744 Hr. Henric Chr. B. Wirring, som fra 1733 var Kapellan ved Norderhov: »Dette Slag fortælles ellers paa adskillige Maader, som vilde blive for vidtløftige at skrive« (Kildeskriftsfondets Manuskript No. 181, Pag. 236).

hendes Indgriben paa et af de kritiske Punkter i Tildragelsernes Kjæde. Ved hendes Initiativ blev Fiendens Piketvagt forlagt i en Afkrog og saaledes sat ud af Funktion. Alene herved muliggjordes den fuldstændige Overrumpling af Fienden, som betingede Nordmændenes Seier. Saavel efter Palludans som Wiels Beretning er just dette Pointet i Norderhov-Dramaet, og at denne Opfatning deltes ogsaa af Fienden selv, sees af en Udtalelse fra Kaptein ved Livdragonerne Gustav Adolf Meijerhjelm, som var med ved Norderhov og blev haardt saaret i Kampen. I et Brev, 4—5 Dage senere, skriver han: »Fienden öfverföll oss om natten kl. 1. Visste ingen af, förrän han var på förvakten, efter patrullen var af honom bortsnappad. Fick altså vi intet ro till att ställa upp oss, utan blef riktig konfusion«[1]. Da den svenske Piket hverken før eller under Slaget gav noget Livstegn fra sig, maatte de Svenske ganske naturlig antage, at den var bleven »bortsnappet« af de Norske under disses Fremmarsj, — medens den i Virkeligheden var uskadeliggjort blot ved at gjemmes bort og først den næste Dag blev tagen tilfange ved Vikesund.

Ogsaa fra Anna Ramus selv haves 2 bekjendte Udtalelser, som begge tør sigte til denne hendes Indgriben i Begivenhederne ved at narre Löwen til at forlægge sin Piket i en Afkrog. Den ene Ytring faldt overfor den norderhovske Prestedatter Gjertrue Christiana Rosing (født 1714, død 1799 som Madame Wirring paa Presteenkesædet Gunstad i Jevnaker) og gik ud paa: »at Löwen var saa pen og godlidende Mand, at det endog gjorde hende ondt at narre ham«. Den 2den findes i hendes Brev af 1729 til Pleiesønnen, Professor J. F.

[1] Se J. A. Lagermark, »Karl XII:s Krig i Norge 1716«, Upsala, 1883, S. 31.

Ramus i Kjobenhavn: »Jeg gjorde Fienden saa sikker og tryg, at han ventet sig ingen Fare, indtil vores kom, som jeg vel forud vidste skulde komme.« Efter dette maa det erkjendes, at Anna Ramus har havt sin selvstændige Andel i Seiren ved Norderhov, og at hun saaledes har vel fortjent den Bautasten, som for faa Aar siden reistes hende paa Kirkevangen ved Norderhov.

En eiendommelig Modsætning har raadet mellem Anna Ramus's og Gregers Granavoldens Liv i Eftermælet. Gregers's Bedrift, — lysende og mandig Selvstændighed og afgjørende for Begivenhedernes Gang, — blev paa Grund af tilfældige Omstændigheder klart og bestemt dokumenteret ved Samtidiges Vidnesbyrd. Den vandt ogsaa den svenske Heltekonges høie Ros. Men hans Daad naaede ikke ind i den historiske Literatur og synes da snart at være bleven glemt. Og dog synes Gregers's Navn — mere end Annas — at have fortjent en Plads i vor fædrelandshistoriske Barnelærdom. Længe nok har Glemselen hvilet derover, og fra disse Blade reises det Spørgsmaal til Overveielse, særlig fra Hadelands Mænd, om ikke Gregers Granavoldens Minde skulde fortjene sin Bautasten. Den burde staa ved »Lægersletten« paa Harestuskoven, hvor han gik foran i Kampen, eller kanske rettere paa Grans Kirkevang — »Granavolden« —, hvor hans Røst lød manende til »Fyrighed og Troskab mod Fæderne-Landet«. Paa denne Bautasten skulde indgraves de Ord fra Farens Stund, som lyser efter ham til Efterslægten: »Vi er Gud skyldig en Død! Lader os kjæmpe, saa længe vi kan!«

STUDIER I CHRISTIANIA BYS FOLKEMÆNGDE I DET SYTTENDE AARHUNDREDE.

AF

ROAR TANK.

---

1. **Indledning.** Da Christiania Bys Ministerialbøger er bevarede helt fra 1648, er der tidlig opgjort en Beregning af Christianias Folkemængde i anden Halvdel af det syttende Aarhundrede. Den er af J. E. Sars[1] anslaaet til 3000 eller 3500. Denne Beregning blev af L. Daae[2] anseet for at være for lav, da Fødslernes Antal dengang stod i sterkt Misforhold til Antallet af Døde, saa der stadig har foregaaet en Indvandring. Denne Indvandring kan ikke nøiagtig beregnes; men det fremgaar klart af baade Kirkebøgerne, af Skattemandtallene og af Laugsprotokollerne, at denne har været ganske betragtelig baade fra Landet i Norge og særlig fra Baahuslen og Skaane.

---

[1] *J. E. Sars,* Norge under Foreningen med Danmark, (særskilt Aftryk af Nordisk Universitets-Tidsskrift for 1858, 1860, 1863 og 1864), Kristiania 1858—1865, S. 99.

[2] *L. Daae,* Det gamle Christiania, Første Udgave, Christiania 1871, S. 45.

Den Folkemængde, som Christiania har havt i 1654, er senere af A. Collett[1] ansat til omtrent 4000.

Da der imidlertid i Rigsarkivet foreligger et stort Stof til Benyttelse ved en nærmere Undersøgelse af Christianias Folkemængde i den anden Halvdel af det syttende Aarhundrede, turde det have sin Interesse at foretage en Prøvelse af dette Stof og saa om muligt deraf at fremdrage Oplysninger ikke alene om Folkemængdens Størrelse, men ogsaa om dens Bevægelse; maaske dette Studium endog kunde kaste et Lysstreif ogsaa over andre Befolkningsforhold. De Kilder, som i denne Undersøgelse kan blive benyttet, er af indbyrdes forskjellig Art og har derfor efter sin Forudsætning høist ulige Værdi og kan kun med største Forsigtighed benyttes til at udfylde hinanden.

Den paalideligste af alle Kilderne er Kirkebogen. Men som nævnt er det kun for Fødslers og Dødsfalds Vedkommende tilstrækkeligt at bygge paa denne alene. Den er vistnok i alle sine Angivelser saa paalidelig, som den kan være, og der skal i et følgende Afsnit blive redegjort for de Oplysninger, den giver. Langt vanskeligere bliver Opgaven, naar den store Masse af Skatteregnskaber skal bedømmes. De falder i flere Grupper. Paalideligst skulde Kopskattemandtallene være; dernæst maa Mandtallene over Krigshjælp- og Familielandehjælpskatterne komme i Betragtning. For de Aar, hvori disse Mandtal ikke findes, kan Grundskat- og Proviantskatmandtallene gjøre Fordring paa at blive prøvet. Mindre selvstændig Betydning har Folkeskatmandtallene; men de yder Materiale til Kritik af de øvrige. Den femte og mindste Gruppe dannes af de saakaldte Konsumptionsregnskaber, som ogsaa har en stor Interesse for Bedømmelsen af de økonomiske Forhold.

---

[1] *A. Collett,* Gamle Christianiabilleder, Christiania 1893, S. 98.

2. Kirkebogen. Dennes Tal er følgende:

	Døbte.	Deraf uegte.	Brude-vielser.	Begravede[1].	
1648:	135	14	43	112	
1649:	127	—	35 [33]	121	
1650:	131	19	24	172	
1651:	101	—	31	111	
1652:	116	—	37	101	
1653:	102	13	31	117	
1654:	97	—	24	1523	[indført 680]
1655:	84	12	88	49	
1656:	129	22	45	85	
1657:	116	12	35	85	
1658:	81	7	32	64	
1659:	109	10	25	124	
1660:	88	12	31	81	
1661:	129	16	42	57	
1662:	99	9	28	73	
1663:	103	9	48	64	
1664:	104	11	23	52	
1665:	112	8	36	91	
1666:	127	9	29	104	[indført 66]
1667:	104	7	25	81	[indført 50]
1668:	97	10	30	101	[uopgjort]
1669:	109	12	50	167	[indført 53][2]
1670:	142	9	49	127	[indført 44]
1671:	137	14	38	119	[indført 59]
1672:	138	12	35	112	[indført 68]

---

[1] Naar der i Parentes et tilføiet er andet Tal indført, menes, at saa mange er angivet med Navne; naar uopgjort er tilføiet, menes, at Presten ikke har tilføiet nogen Sum.

[2] Summeringen er foregaaet saaledes:

Hellig Trefoldigheds Kirkegaard	40
Vaterlands Kirkegaard	127
	188 (!)

	Døbte.	Deraf uegte.	Brude-vielser.	Begravede.
1673:	126	14	33	88 [indført 49][1]
1674:	136	14	32	112 [indført 55][2]
1675:	124	20	23	130 [indført 63][3]
1676:	104	14	16	199 [indført 102][4]
1677:	82	10	32	80 [uopgjort][5]
1678:	137	21	42	81 [indført 48]
1679:	109	17	58	121 [indført 65][6]
1680:	121	10	61	103 [indført 80]
1681:	125	7	47	115 [indført 119][7]
1682:	138	15	40	123 [indført 131][8]
1683:	146	18	23	100[9]
1684:	107	8	32	81 [uopgjort]
1685:	108	14	32	146
1686:	103	6	33	101 [uopgjort]
1687:	104	9	45	100 [uopgjort]
1688:	108	5	20	76 [uopgjort]
1689:	129	7	20	140 [uopgjort]
1690:	107	11	23	131
1691:	112	10	40	141

[1] Tilføielse »Er saa 38 flere fødte end døde.«
[2] Tilføielse: »Er saa 24 flere fødte end døde.«
[3] Tilføielse: »Er saa 7 (!) flere døde end fødte.«
[4] Tilføielse: »Er saa 93 (!) flere døde end fødte.«
[5] Desuden en «til Ager« og en, som overførtes til en anden By.
[6] Tilføielse: »Er 20 (!) flere død end født.«
[7] Af disse indførte 119 er flere »til Ager,« men kun »nedsatte i Cantoret i Kirken«. Tilføielse: »Ere saa 10 flere fødte end som døde.«
[8] Flere »til Ager.« Tilføielse: »Ere saa 15 flere fødte end som døde.« Fra 1682 kaldes den ene af Kirkegaardene »Byens Kirkegaard.«
[9] Tilføielse: »Ere saa 46 flere fødte end som døde.«

	Døbte.	Deraf uegte.	Brude-vielser.	Begravede.
1692:	106	—	29	—[1]
1693:	105	—	20	118
1694:	106	—	38	129
1695:	107	—	45	177
1696:	136	—	58	200
1697:	103	—	42	140[2]
1698:	96	—	32	142
1699:	89	—	44	174
1700:	116	—	51	91

Ved at sammenligne Fødslernes Antal de forskjellige Aar sees, at de laveste Tal findes i 1655, 1658, 1660, 1677 og 1699. I det første af disse Aar er Aarsagen at søge i den Pest, som rasede i 1654. Aarene 1658, 1660 og 1677 var Krigsaar; men det er vanskeligere at afgjøre, hvad der har foraarsaget Nedgangen i 1690-Aarene. Hvis Fødslernes Antal sammenstilles efter Tiaarene, fremkommer følgende Tal:

---

[1] I 1692 er Vaterlands Kirkegaard helt udeladt, vistnok ved en bevidst Feil af Presten; derved opnaaes nemlig, at de to Rækker i 1693 kan begynde ved Siden af hinanden. Paa Hellig Trefoldigheds Kirkegaard begravedes i 1692: 39 Personer.

[2] I dette Aar indviedes den nye Kirkegaard ved Vor Frelsers Kirke. Bagerst i Kirkebogen læses følgende Tilføielse: »A° 1697 d. 7 November, som var Søndagen for alle Helgens Dag, blev Christianiæ Kirke indviet af Biskopen Dr. Hans Rosing, overværende Hans Høie Ex. Hr. Christian Gülden[lewe] og hans høibaarne Gemal Freuchen Charlotta Amalia, og en meget folkerig og stor Forsamling af Geistlige og Verdslige, og blev samme Kirke efter Kongl. Ma. C. 5 allernaadigste Villie og Befalning kaldet Vor Frelseris Kirke. Christianiæ d. 29. Martij A° 1698.«

Treaaret	1648—1650:	393
Tiaaret	1651—1660:	1023
—	1661—1670:	1126
—	1671—1680:	1214
—	1681—1690:	1175
—	1691—1700:	1076

Efter denne Række at dømme skulde saaledes Christiania Folkemængde være steget fra 1650 til i Begyndelsen af 1680-Aarene for dernæst at synke henimod Aarhundredets Slutning. Her er det dog nødvendigt at gjøre et Forbehold; fra 1692 til 1700 er der ikke anført nogen Daab af Børn, som er fødte udenfor Egteskab. Saavidt det kan sees, er disse dog ikke opført noget andet Sted, saa den hele Forskjel blot behøver at være, at Presten ingen Tilføielse har gjort i disse Aar, hvad der ogsaa er Tilfældet enkelte andre Aar. At slutte noget af disse smaa Tal med Hensyn til økonomiske eller sedelige Forhold vilde være forhastet. Først ved at regne ud Summen af alle Fødsler i de Aar, hvori der er sikre Tal for de uegte Fødsler, og dernæst disse sidste faar det udregnede Forholdstal nogen historisk Interesse. Af 4602 Fødsler er de 477 uegte, eller lidt over ti Procent. Krigsaarene og Indkvartering i Byen af Tropper synes ikke at have spillet nogen Rolle ved Antallet af Fødsler udenfor Egteskab. Faderens Civilstand er ikke altid let at forstaa af Kirkebogen; ved at vælge to Aar, hvori det sikkert kan sees, hvilken Stand Fædrene var af, det ene efter Krigsaar, det andet efter Fredsaar, fremkommer slet ikke noget ugunstigt Resultat for Krigsaaret. I 1680 — Byen havde i 1679 store Indkvarteringer af hjemvendende Tropper — var ved fire af ti uegte Fødsler Faderen Militær; i 1686 var det Tilfældet ved tre af seks, i 1690 ved fire af elleve, med andre Ord omtrent

det samme, hvad enten der var fast Fredsgarnison eller Krigstilstand. Fra denne Kirkebog er det umuligt at opgjøre nogen Oversigt over Forholdstallet mellem Guttefødsler og Pigefødsler, da Registrene ikke altid oplyser, om den døbte er Gut eller Pige. Naar den Geistlige nogle Aar har været saa omhyggelig at gjøre dette, bliver Tallene alligevel for smaa, om de end synes at vise i Retning af, at Guttefødslerne var de talrigste. I 1684 har Presten været saa nøiagtig, at han har nedtegnet Navnene eller Kjønnet paa 46 Piger, 60 Gutter og kun undladt at nævne Kjønnet ved en Daab; i 1687 er Forholdet: 46 Piger, 50 Gutter og 8, hvis Navn og Kjøn ikke er opgivet.

Brudevielsernes Tal stiger og synker saa ujevnt, at de maa benyttes med Forsigtighed som historisk Bevis for gode og daarlige Tider. Interessant er det dog at se den store Stigning efter Pestaaret 1654, ganske som Fødslernes Antal stiger fra 1655 til 1656. Denne Stigning er saa betydelig, at den maa bevise ikke bare, at de, som har ventet med Egteskab, har indgaaet dette ved Pestens Ophør, da Vielser var forbudt under denne[1], men ogsaa, at der i 1655 maa være foregaaet en sterk Indvandring til Byen. Under Krigen synker i 1676 Vielserne ned til sit laveste Tal[2]. Den store Bybrand i 1686[3] har ingen Indflydelse havt paa disse Forhold.

Fortegnelsen over Dødsfaldene volder færre Vanskeligheder, end det ser ud efter Uoverensstemmelserne mellem de indførte Begravelser, Prestens egne Sum-

---

[1] *A. Collett,* nævnte Skrift, S. 105.

[2] Meget synes at tyde paa, at dette Aar var det haardeste under Krigen. Smlgn. ogsaa ovenfor S. 313.

[3] *A. Collett,* nævnte Skrift, S. 36 og 38.

meringer og de Beregninger, som allerede dengang blev gjort over Fødslers og Dødsfalds Forhold. For en Statistiker er vistnok disse Rækker ikke tilfredsstillende. Anderledes stiller det sig ved den historiske Bedømmelse. I det store og hele er her Prestens Summeringer at fæste Lid til, naar det ikke er en almindelig Regnefeil, som kan paavises. I Kirkebogen blev nemlig ikke altid alle Begravelser indført med Navne; det gjælder først og fremst Pestaaret 1654. En anden Omstændighed er, at der blandt Begravelserne forekommer nogle »til Ager«. Hvor de er noteret, er de i denne Række ikke medregnet; men da de ikke kan sees overalt, bringer de dog Forvirring. Af Interesse er de lave Tal i de ti Aar, som fulgte efter Pesten. Talrækken bestyrker ogsaa den Antagelse, at 1676 har været et vanskeligt Aar, og at 1690-Aarene ikke synes at have bragt nogen Forøgelse i Folketal eller Velstand. At sammenstille Fødselsrækken og Dødsfaldsrækken giver af to Grunde intet helt nøiagtigt Resultat: først fordi Fødselsrækken er paalideligere end den sidste Række, dernæst fordi Dødsfaldene i en By i den Tid opviser særegne Forhold med den meget større Barnedødelighed[1], saa de ikke uden videre kan sammenlignes som i vor Tid. Man kan trygt gaa ud fra, at i den Tid døde mere end Halvdelen af de fødte før den voksne Alder. Blandt den voksne mandlige Befolkning ryddede Krigene raskt op; naar Kvindekjønnet alligevel ikke var

---

[1] Christiania Kirkebog giver ingen Oplysning om de forskjellige Aldres Dødelighed. Et helt paalideligt Resultat kan heller ikke opnaaes fra de øvrige Kirkebøger fra det syttende Aarhundrede. Man faar dog et lidet Indblik i disse Forhold ved at gjennemgaa Skiens Kirkebog for et Tiaar. Jeg har valgt 1661—1670 som et Tidsrum, som skulde være nogenlunde skikket til dette Øiemed.

i Overvegt i Alderen over 61 Aar[1], kan Grunden være at søge i den hyppig dødelige Udgang af Barselsygdommene[2], som ofte staar anført som Dødsaarsag i Kirkebøgerne.

Det er tilsidst om Christiania Kirkebog at merke, at Akershus Garnison hørte til Aker og ikke til Byen.

Aar.	Født	Dødfødte	Døde under 1 Aar	Døde 1—10	Døde 11—20	Døde 21—30	Døde 31—40	Døde 41—50	Døde 51—60	Døde 61—70	Døde 71—80	Døde over 81	Sum døde
1661	71	3	18	17	4	5	5	5	3	8	2	2	72
1662	102	1	22	8	2	5	6	6	4	3	1	1	59
1663	64	1	24	6	2	4	3	8	4	3	5	2	62
1664	94	4	23	9	1	3	2	2	4	2	1	3	54
1665	72	1	16	16	3	8	10	5	10	5	3	4	81
1666	70	1	18	10	5	8	2	4	8	1	1	3	61
1667	71	1	21	9	5	7	7	8	8	8	2	2	78
1668	55	1	20	45	12	14	12	14	20	17	6	5	166
1669	76	2	18	21	3	5	5	4	6	8	3	1	76
1670	90	1	24	5	3	4	2	5	4	6	-	2	56
Sum	765	16	204	146	40	63	54	61	71	61	24	25	765
% af døde		2,091	26,667	19,084	5,229	8,235	7,059	7,974	9,281	7,975	3,137	3,268	100

Foruden de 765 Dødsfald, hvor Alder er tilføiet, findes i disse 10 Aar 23 Dødsfald, hvor ikke Alder er tilføiet. Ved et Tilfælde er i dette Tiaar Antallet af Fødsler det samme som Antallet af Dødsfald med Alder. Det høie Tal af Dødsfald i 1668 maa skyldes en af de lokale Farsotter, som ikke var sjeldne. Barnedødeligheden kan have været større i de norske Byer end i Danmark. Smlgn. Dr. *G. Bang,* Kirkebogsstudier, S. 102 og S. 116.

[1] I samme Tidsrum er i Skien døde over 61 Aar: 55 Kvinder og 55 Mænd.

[2] Skiens Kirkehog i samme Tidsrum viser i Alderen 21—40 Aar følgende Tal i Dødsfaldene: Kvinder: 62, Mænd: 55.

3. Kopskatmandtallene. Disse Mandtals Angivelser fremgaar af nedenstaaende Tabeller. Af Mandtallenes Benævnelser fremgaar kun sjelden, om en Mand er ugift eller Enkemand. Derimod kan det antages, at det omtrent uden Undtagelse er anført, om en Kvinde er ugift eller Enke. Kun i ét Tilfælde er en Kvindes Erhverv anført, nemlig for en Jordemoder. En anden har havt 6 Skoledisciper i Kost og Logi. Svigerinder og Søstre er her opført blandt enslige Kvinder, skjønt de ikke førte egen Husholdning. Tjener betød i den Tid Kontorist eller Skriverdreng; i den Rubrik er ogsaa Krambodsvende taget med.

Kopskatten for 1683.

	Kl. I	Kl. II	Kl. III	Kl. IV	Sum
Mænd	7	25	129	339	500
Hustruer	6	20	111	316	453
Enker	1	2	24	31	48
Fædre, Mødre	—	3	4	4	11
Børn	14	81	250	176	521
Pleiebørn	—	12	29	3	44
Enslige Kvinder	—	2	6	6	14
Præceptorer	3[1]	—	1	—	4
Haandskrivere	3	—	—	—	3
Tjenere	7	8	8	1	24
Kusker	4	1	—	—	5
Tjenestefolk	31	104	315	212	662
Svende	—	7	34	10	51
Læredrenge	—	—	6	—	6
»For Guds Skyld i Huset«	—	3	—	3	6
Discipler	—	—	7	9	16
Sum	76	268	914	1110	2368

[1] Biskop Rosing havde to Studenter, som underviste hans Børn.

Kopskatten for 1684.

	Kl. I	Kl. II	Kl. III	Kl. IV	Sum
Mænd	6	29	114	284	433
Hustruer	6	20	98	264	388
Enker	1	1	8	12	22
Fædre og Mødre	—	2	2	4	8
Børn	7	16	55	62	140
Pleiebørn	—	7	10	1	18
Enslige Kvinder	—	—	6	1	7
Præceptorer	1	—	2	—	3
Haandskrivere	2	—	—	—	2
Tjenere	5	11	8	—	24
Kusker	3	—	—	—	3
Tjenestefolk	30	82	246	193	551
Svende	—	6	21	13	40
Læredrenge	—	1	1	—	2
Discipler	—	2	1	—	3
Sum	61	177	572	834	1644

Ved en flygtig Sammenligning synes disse to Mandtal at frembyde saa store Uoverensstemmelser, at de derved skulde udelukke enhver Brug ved Beregningen af Folketallet. Der er imidlertid flere Omstændigheder at tage i Betragtning. For det første hviler de to Forordninger[1] ikke paa samme Grundlag, saa det først er muligt at sammenligne de to Tabeller, naar de forskjellige For-

[1] Af 16. December 1682 og af 25. Oktober 1684; om den første se i nærværende Bind S. 296. Den anden er ikke trykt i »Forordningerne i Kvart« (Forordninger F. 1683 T. 1699), men nævnt der S. 105.

udsætninger er tagne i Betragtning. I første Klasse er de lige. I anden Klasse skal i 1683 alle Børn medregnes, i 1684 kun Børn over fjorten Aar. I tredje Klasse skulde alle Børn efter Ordene i begge Forordninger tages med; men det synes dog at være praktiseret i 1684, som om kun voksne Børn regnedes med da, hvilket ogsaa synes at være Meningen, naar anden Klasse kun medtager Børn over fjorten Aar. Af langt større Betydning bliver dog Forholdet ved fjerde Klasse. Her medregnes i 1683 kun Børn over ti Aar. I 1684 nævnes atter, at kun Børn over fjorten Aar medregnes. I den sidste Forordning er følgende Ord udeladt i Opregningen af dem, som i 1683 skal skatte i fjerde Klasse: »Item Haandverksfolkene paa Landet, saa og Bergfolkene og alle slags Daglønnere i Kjøbstæderne«. I 1684 skal desuden »Strandsiddere og Pebersvende, som ikke ere bosatte«, betale en lavere Skat end de andre. Ligesaa vegtig er den Bestemmelse i 1684, at »de, som haver udi deres Familie mere end tre Børn, giver ei noget af de øvrige«. Med Undtagelse af for fjerde Klasse er Kopskatten i 1684 henved dobbelt saa høi som i 1683. Det maa have bidraget meget til at sætte Borgerne ned fra anden til tredje og fra tredje til fjerde Klasse, noget som kan følges i Mandtallene. En saavidt velstaaende Borger som Herman Leopoldus findes i 1683 i anden, i 1684 i tredje Klasse. Erik Anker, som alt dengang maa have været blandt de rigere Kjøbmænd, er begge Gange i tredje Klasse.

Som Resultat af Sammenligningen maa følgende fremgaa. Antal af Børn kan kun beregnes efter de tre første Klasser af Mandtallet af 1683. Da i 1684 det meste af Forstædernes Befolkning ikke er medregnet, og da de forhøiede Skatter har sat Borgerne ned i Klasse eller maaske endog drevet endel til at flytte fra Byen til

Landet[1], svarer de fire Klasser i 1684 nærmest til de tre første i 1684. Der synes da ingen Grund at være til ikke at benytte dem til Grundlag for en videre Beregning af Folketallet, om der end senere maa tages visse Forbehold.

Vi vender os først til Beregningen af Barneantallet. Paa Tabellen af 1683 er opført i de tre første Klasser tilsammen 386 Børn og Pleiebørn paa 164 Familier. Her er dog intet Hensyn taget til Enkemændene, som forøvrigt var meget færre end Enkerne; det er imidlertid, som nævnt, ikke muligt at skille dem fra de ugifte mere end i to—tre Tilfælde. Paa den anden Side er, selv om den udregnede Dødsprocent for Børn under 10 Aar er for høi, alligevel efter al Sandsynlighed Barnetallet for lidet efter denne Tabel. Gjennemsnitlig skulde der da kun være mellem to og tre Børn i hver Familie (2,3536). Hvis man anslaar Skattemandtallets Familier med Børn

[1] Naar Bønderne og Daglønnerne i Norge helt blev fritaget for denne Kopskat, medens der i Danmark fandtes en 5te Klasse, kan dette sættes i Forbindelse med Statholderens Optræden i disse Aar. Den 4de Mai 1683 indberettede den svenske Gesandt Coyet i Kjøbenhavn: »Konungen i Danmark begärt af Herr Gyllenlöw, att han sig till Norrige förfogade och defensionswerket derstädes förde och att bemälte Herr Gyllenlöw sig länge hade excuserat, med den elaka impressionen man för detta Konungen om hans conduite och trohet hade welat göra, men att han omsider detta werket sig påtagit hade under conditioner: . , . . . 3⁰ att all accis och consumtion i Norrige afskaffades, dermed att winna gemene mans hjerta . . . Till dessa wilkor hafwer Konungen samtyckt . . . . .« Gyldenløve reiste den 8de Juni. Men da Krigsfaren drev over, synes kun Forandringen i Kopskatten at være blevet Frugten af hans Betingelser. Det nævnte Træk stemmer saa godt med Gyldenløves hele Opfatning, at der ingen Grund er til at tvile paa dets Rigtighed. Danske Saml. II, 5, S. 112.

til omkring 500, skulde det mindste Antal Børn være omtrent 1170, eller med et rundt Tal 1200 eller henved 650 mere end det i Mandtallet anførte Tal. Allerede ved dette Tal er vi da naaet over de tre Tusinde, som er nævnt som et antaget Indbyggertal for Christiania i denne Tid.

De følgende Grupper: enslige Kvinder, Præceptorer, Haandskrivere, Tjenere og Kusker foranlediger ingen Bemerkning og maa vistnok ansees som korrekte. Anderledes med Gruppen »Tjenestefolk«. Alene den store Forskjel mellem Angivelsen i 1683 og i 1684 — 662 og 551 — viser, at der her maa være Rum for Fortolkning af Forordningen og Anledning til at slippe at opgive alle. Selv om der har været nogen Nedgang i Tallet paa Tjenestefolk, kanske netop paa Grund af Skatten, saa har der sikkert været mange Tjenestefolk, som ikke blev opgivet; mange er maaske ogsaa sendt til Landeiendomme eller gaaet over til Dagløнnere. Sikkert tør man gaa ud fra, at Antallet alt i 1683 var høiere end angivet. Endnu mere gjælder dette Ræsonnement Svendene, som skulde være sunket fra 51 til 40. Disse kunde let flytte fra Mesteren og betalte saa for sig selv og kunde haabe at slippe unda. Der er Eksempler paa, at et Par Svende betalte selvstændig Skat. Om en enkelt Svend er i 1684 opgivet, at han »ligger paa sin Reise«. Om en Skomagersvend fortælles samme Aar, at han er »tilholdende paa et Kammer hos Chr. Stub og Hustru«. I det store og hele synes dog baade Svende og Lærlinger at have undgaaet disse Skatter. Det er ikke for dristigt at ville hævde, at en stor Del af baade Daglønnere og Haandverkere har undgaaet Skatten. Folkemængden kan i 1683—1684 trygt sættes til over 4000 for Byen med Forstæderne foruden Fæstningsterritoriet.

De følgende Mandtal for Kopskatterne kan sammenfattes i to Oversigtstabeller. Den nærmere Undersøgelse af de enkelte Angivelser giver ingen paalideligere Oplysninger her end i de to forrige Skattemandtal.

I. 1686—1691.

	Kl. I Familier.	Kl. II Familier.	Kl. III Familier.	Kl. IV Familier.	Strand-siddere.	Tilsam. Familier.
1686	10	27	144	235	17	433
1688[1]	11	27	49	336		423
1689	12	25	112	217	26	392
1690	14	25	133	232	22	426
1691	14	24	138	224	17	417

II a) 1692:

Klasse	I :	2	Familier.	Klasse	VI :	31	Familier.
—	II :	2	—	—	VII :	119	—
—	III :	9	—	—	VIII :	158	—
—	IV :	6	—	—	IX :	34	
—	V :	19	—	Tilsammen	:	380	—

[1] Ved Bedømmelsen af Mandtallet for 1688 er følgende at tage i Betragtning. Mandtallet var dateret den 28. Marts 1688. Den 28. April 1688 bevilgede Kongen Skattefrihed for de brandlidte Borgere for 1688 og 1689; Rentekammerskrivelsen var af den 5. Mai 1688. Tallene er her efter den i Antegnelserne eksisterende Tabel. I denne i 1694 opgjorte Tabel er der maaske indkommet en Skrivfeil, da anden Klasse i det bevarede Mandtal har 149 Navne, ikke 49, som her nævnt; da heller ikke de øvrige Tal i Mandtallet helt stemmer med Tabellen i Antegnelserne, er det dog langt sandsynligere, at denne Forskjel i Familiernes Tal snarest beror paa, at i Antegnelserne de er trukket fra, som har ved den senere Resolution faaet Fritagelse eller Lettelse i Skatten. Antegnelsernes Tal er saa omhyggelig udregnede, at man som oftest kan stole paa dem.

II b) 1699:

Klasse I	: 20	Familier.	Klasse VI	: 127[1]	Familier.
— II	: 8	—	— VII	: 160[2]	—
— III	: 36	—	Fattige	: 48[3]	—
— IV	: 66	—	Tilsammen	: 533	—
— V	: 116	—			

Mandtallene for 1686 og 1688 er begge for ufuldstændige til, at man alene af disse skulde kunne slutte sig til Nedgangen. Her kommer imidlertid Antegnelserne til Hjælp. I et Svar paa Rentekammerets Revision svarede Byens Magistrat, at 1686 havde været et meget daarligt Aar for det »ordinære« Borgerskab med Dyrtid og ringe Seilads. Rentekammeret udtalte om Kopskatten, at dennes Synken maatte komme af, »at de fleste Familier maa være forflyttet, takseret og sat fra de høiere til de nedre Klasser, som giver ringere, hvilke formenes burde staa for høiere«. I Magistratens Svar lægges Skylden paa Sagbrugsreduktionen, »eftersom de, der miste deres Brug, alene blev derved yderlig svækket og nogle ganske ruineret deraf med deres Næring«. Dette fandt Rentekammeret var Grund nok, men tilføiede, at Kongens Vilje var, at Skovene ikke skulde forhugges.

Den Forordning, som det her sigtes til, maa være den store »Skov-Ordenance i Norge« af den 12. Mai 1683[4] og den fornyede Indskjærpelse af den 5. December 1685,[5] som søgte skarpe Forholdsregler mod de »Skov-Hadere, som i Henseende til den Fordel, de i deres Tid

---

[1] »Ringe og gemeene Borgere«.

[2] »Dagløonnere«.

[3] Forhenværende Haandverkere og Enker, enkelte andre forarmede, deriblandt en Prokurator.

[4] Kgl. Forordninger før Lovens Publication, S. 937.

[5] Forordninger F. 1683 T. 1699, S. 149.

deraf kunde trække, ingen Konsideration have for Efterkommerne, men hugge for Fode saadan ubillig stor Mængde af Bjælker, at mange Skove deroppe engang ere udhugne«. Det ser ud, som om der nu kom virkelig Alvor i Arbeidet for Skovenes Bevarelse. Gang paa Gang var der udgaaet Forordninger, nedsat Kommissioner og indhentet Betænkninger om Trælasthandelen[1]. Det var gaaet som saa ofte paa den Tid, Bestemmelserne blev ikke efterlevet. Endnu engang maatte en Forordning til, den 23. Januar 1686.[2] Et Par Aar efter kan Virkningerne af den enevældige Regjerings Politik med Hensyn til Bevarelsen af Norges Skove spores i alle Toldregnskaberne for alle Østlandets Byer. Regjeringen maa have grebet ind med Kraft og Myndighed. I den Tid, da Forordningen kun blev holdt, hvor Regjeringen havde Evne til at tvinge til Overholdelse, taler dette Vidnesbyrd om, at Regjeringen i disse Aar med Iver tog sig af den Sag, som længe havde interesseret den. For Byerne vilde det dog i de første Aar sige, at Folkemængden tog af; Udvandring og Ar-

[1] De tidligere Forordninger havde som nærmeste Opgave at regulere Trælasthandelen til Byerne (f. E. Frdn. af 2. Oktober 1665, Wessel Bergs Reskriptsamling, I, S. 39, Norske Register, XI, S. 567) i Tilslutning til Privilegierne af 1662. I 1673 faar Gyldenløve Befaling til at udtale sig om et Forslag til Trælasthandelen (Norske Tegnelser for 1673, S. 96; 28. Juni). Den store kongelige Skovkommission, som dog ikke udrettede meget, var nedsat den 26. Mai 1670 og fremkom med sit Forslag den 9. Juli samme Aar. Den bestod af Ove Juel, Anders Madsen (Tønsberg), Jørgen Philipsen (Christiania), Lauritz Christensen (Bragernes), Niels Meng (Fredrikshald), Peder Jensen (Skien) og Christopher Erichsen (Fredriksstad) og holdt sine Møder i Christiania, hvortil den indkaldte Generaltoldforvalteren (Daniel Knoph) og Skovinspektøren (Fredrik Bøysen). Wessel Bergs Reskriptsamling, I, S. 57; Norske Register, XII, S. 59—64.

[2] Forordn. 1683—1699, S. 155.

beidsløshed var i Øieblikket Følgen af denne Politik, som Eftertiden dog bare har ønsket havde været endnu kraftigere og konsekventere. Fremgangen fra 1689 til 1690 er kun tilsyneladende; i Virkeligheden var der Tilbagegang, da de brandlidte Borgere (efter samtidige Beretninger var en Tredjedel af Byen brændt i 1686) atter skulde skatte i 1690.

De to sidste Kopskatmandtal hviler paa en anden Klasseinddeling; af dem var vistnok det sidste — den i 1699 — det nøiagtigste. Dog kan det første, naar alle de »Fattige« trækkes fra, sammenlignes med de tidligere. Desuden maa en Række Officersfamilier ogsaa fraregnes; og først naar Daglønnerne udgaar, kan det sammenlignes med Kopskatten i 1684. Nogen merkbar Fremgang er der vist ikke endnu i Slutningen af 1690-Aarene, selv om det Kopskatmandtal, som blev udarbeidet om Vinteren 1699—1700, og som indeholder rige Oplysninger om vor Hovedstads økonomiske Forhold ved Aarhundredeskiftet, viser, at der da var fremstaaet et rigt Patriciat med Titler og Embeder[1]. Christiania havde nu en Karakter, som var ikke lidet forskjellig fra den, som hvilede over Byen ved Aarhundredets Midte og senere indtil 1670-Aarene. De sidste tyve Aar af det syttende Aarhundrede havde vist-

---

[1] De tyve i første Klasse var: Generalfeltmarskalk(lieutenant) Guldenlew (Chr. G., Kong Christian V's Søn) med en Hofstat paa 19 Personer, Statholderinden Sl. Just Høegs, Generalmajor Tritschler, Bispen Hans Munch, Madame Weggers, Sl. Etatsraads, Brigadier Hausmann, Oberstl. Cicignon, Oberstlt. Molch's Frue, Kommerceraad Giord Andersen, Assistentsraad Hans Must, Major Waldons Frue, Madame Tollers, Madame Næves, Assessor Morten Bontzen, Madame Maria Rebekka von Priested (Assessor Lorentz Rolls fraskilte Hustru), Sekretærerne Treschow, Hasse og Herman Leopoldus d. y., Assessor Lars Jacobsen, Overkommissær Mercher.

nok formindsket Indbyggerantallet; til Gjengjæld var der flere velstaaende Familier. Formuer i Rentepenge fandtes omtrent ikke dengang. Selv den unge Gyldenløve opgav, at han ingen Rentepengeskat havde at betale; denne Skat rammede væsentlig de umyndige Børns Formuer. Formuerne laa i Skov, i Jord og i Skibe.

4. **Krigsskatterne** danner en egen Gruppe af Skatter; disses Mandtal maa betragtes som førsterangs historisk Materiale ved Siden af de to foregaaende Grupper. Dette Materiale er vistnok ikke saa udførligt som de to foregaaende Gruppers; men da Krigsskatterne søgte at ramme saa mange som muligt, idet de var langt høiere Skatter end Kopskatten, kan de kræve hel Tiltro som paalidelige Vidnesbyrd om Folkemængden.

I. Familielandehjælpens Skattemandtal

for	1675	nævner	550	Familier[1]	med	1953	Personer
»	1676	—	425	—	»	1589	—
»	1677	—	379	—	»	1304	—
»	1678	—	371	—	»	1293	—
»	1679	—	384	—	»	1316	—

II. Krigsstyrens Mandtal nævner

(»Krigshjelpen«) for	1677:	369	Navne
»	1683:	496	—

Disse Tal gjælder for Christiania og Forstæder. Desuden er Hølen regnet med; men da der bare boede

[1] *J. E. Sars,* anførte Skrift, anførte Sted nævner 554 Familier; efter fornyet Gjennemgaaelse maa i nærværende Studie 550 fastholdes.

10—11 Familier, kan man se bort derfra. Bragernes havde eget Mandtal. Krigsstyrens Mandtal for 1678 og 1679 er tabt, hvis de idethele har eksisteret.

Ved at sammenligne Kopskattens Angivelse med Krigshjelpen, faar man for 1683 det Resultat, at begge angiver de skatydende Borgere til omtrent 500. Ved endvidere at sammenstille Krigsstyren og Familielandehjælpen i 1677, viser det sig, at deres Angivelser kun viser en Forskjel paa 10 Navne. Disse Omstændigheder synes da at styrke Mandtallenes Troværdighed. Disse Krigsskattemandtal skulde vise, at Byens økonomiske Evne og med den Folkemængden sank under Krigen med Sverige for i Krigens sidste Aar eller ved Freden atter at stige. Endnu i 1683—1684 har Folkemængden ikke naaet den Høide, som den havde før Krigen. Det maa dog ikke glemmes, at alle personlige, direkte Skatter i den Tid indbragte mindre, naar de blev ældre, saa Regjeringen stadig maatte finde nye Former for Skattepaalæg og Skatters Indkrævning. Saa sterk Nedgang, som Skatterne viser, har der sikkert ikke været. Men intet modbeviser det, som disse Mandtal viser, at der har været Tilbagegang under Krigen i Antal af skatydende Familier.

5. Grundskat. Af denne Gruppe er for Tidsrummet 1660—1699 kun bevaret et Mandtal, som kaldes »Christiania Mandtal paa Kongl. May.tz Grund med Nærings- og Brugskat for Ao 1680«. Ved at sammenligne dette med Gaardemandtallet af 1661[1] fremkommer følgende Tal.

[1] Trykt af *A. Collett* i Personalhistorisk Tidsskrift, Anden Række, 4. Bind, S. 177.

	Søndre	Vestre	Nordre	Østre
Takstsummer i Rigsdaler i 1661	47 780	42 030	16 205	26 270
Takstsummer i Rigsdaler i 1680	49 900	43 515	18 625	33 425
Gaarde og Tomter i 1661	68	110	70	83
Antal Takstsummer 1680	77	105	65	98
Antal Skattesummer 1680	77	105	70	99
Huse, Vaaninger og Tomter i 1680	84	105	66	102

I Forstæderne Tomter og Gaarde i 1661: 232 med samlet Takstsum 1619 Rigsdaler.

Antal Takstsummer i Forstæderne i 1680: 35
— Skattesummer —»— 1680: 36
med samlet Takstsum 1530 Rigsdaler.

Selv om man ikke tør gaa ud fra, at Taksterne var helt ensartede i 1661 og i 1680, ser det dog ud til at have staaet noget bedre til efter Freden i 1679 end efter 1660. Hvad Bebyggelsen angaar, viser Takstsummernes Antal ogsaa, at man kan antage en liden Forøgelse. Forstædernes Ligning maa hvile paa forskjelligt Grundlag; dog er Takstsummen her mindre i 1680 end i 1661. Naar samtidig Bebyggelsen er øget i Byen, tyder det paa, at Befolkningen har tyet inden Voldene. I de øvrige Skattemandtal fra 1680'erne eier Forstæderne regelmæssig kun omkring 110, men det kan intet afgjørende Bevis være for, at Forstæderne er blevet mindre i de 20 Aar.

Resultatet af Sammenligningen bliver atter, at Byen nærmest har havt samme Folkemængde. Har der end været Fremgang i de femten Fredsaar, saa har Feide-

aarene 1675—1679 atter sat Byen tilbage, om end ikke helt til did, hvor Byen befandt sig efter Pesten i 1654 og de ulykkelige Aar 1657—1660.

De almindelige Byskatter, som nærmest maa regnes hid, har følgende Tal:

	Byen.	Forstæderne.	Son og Hvidsten.
1682	349	109	10
1683	360	119	11
1684	354	177[1]	11
1686	251[2]	146[3]	14

Det eneste nye, som disse Mandtal viser, er, at Forstædernes Befolkning ansloges forskjellig, at snart færre, snart flere Strøg regnedes med.

6. **Folkeskatterne.** De fire bevarede Folkeskatmandtal[4] kan ikke tillægges nogen selvstændig Betydning ved Bedømmelsen af Folketallet. De kan dog tjene til Kritik af Kopskatmandtallet.

---

[1] Tidligere var bare Vaterland og Pipervigen regnet med; dette Aar har: Vaterland og Grænsen 126, Pipervigen 21, Gammelbyen 10, Grønland 3, Ved Sagene 17.

[2] Branden havde raset i Vestre og Nordre Kvarter, hvis Skatteborgere var sunket fra 101 til 35 og fra 77 til 45.

[3] Vaterland og Grænsen 121, Pipervigen 17, Gammelbyen 8.

[4] Kongl. Forordninger 1670—1683, S. 564 (8 Nov. 1680), S. 737 (24 Jan. 1682).

1681:[1]	Familier med Tjenestefolk	241,	Folk 536
1682:[2]	—»—	266,	— 614
1683:	—»—	322,	— 686
1684:	—»—	320,	— 698

Da de to første efter sine egne Oplysninger er mangelfulde, og da der desuden ingen Kopskat fandtes for de Aar, kan her kun de to sidste komme i Betragtning. Ved en nøiagtig Sammenligning fremkommer følgende Tabel:

	Haand-skriver	Tjener	Kusk	Tjeneste-folk	Svend	Lære-dreng	Præcep-tor	Gartner	Garver
Kopskatten 1683	3	24	5	662	51	6	4	—	—
Folkeskatten 1683	2	16	1	609	44	12	1	—	1
Kopskatten 1684	2	24	3	551	40	2	3	—	—
Folkeskatten 1684	1	19	2	615	52	8	—	1	—

Sum for Kopskatten	1683: 755,	Folkeskatten:	686
—»—	1684: 625,	—	698

Da Benævnelserne for Tjenestefolkenes Stillinger ikke altid var de samme i Kopskatmandtallene og i Folkeskatmandtallene, maa det tildels bero paa et Skjøn, hvor man vil anbringe Folkeskatternes Tjenestefolk. Her er saaledes en »Karl« regnet til »Tjenestefolk«, medens Kjældersvend, Krambodsvend, Kjøbdreng og Hofmand er regnet under »Tjener«, som de efter Datidens Sprogbrug

[1] Elleve Borgere lod ganske ligetil være at melde sine Tjenestefolk.

[2] Det samme var dette Aar Tilfældet med fem. Man kan gaa ud fra, at der har været langt flere end disse navngivne Borgere, som har søgt at unddrage sig Skatten.

hører sammen med; »Gesel« er her sat under »Svend«, medens det er vanskeligere at anbringe Garver og Gartner, som kunde regnes blandt Tjenestefolk.

Sammenligningen viser for 1683, at Kopskatten for det Aar maa have været forholdsvis nøiagtig, og det bestyrker den Tiltro, som ovenfor er skjænket dette. Anderledes virker Sammenligningen for 1684. Den Ujevnhed, som i dette Aar findes i de to Mandtal, kan vistnok for en Del bero paa den ovenfor omtalte Forskjel i Ligningen af Kopskatterne. Dette Hensyn kan dog kun gjælde Læredrengene, Tjenestefolkene og maaske Svendene. At Kuskerne, Tjenerne, Præceptorerne og Skriverne er forskjellige, kan dog kun bero paa slet Ligning baade i 1683 og i 1684.

Det eneste, disse Folkeskatmandtal kan vise, er derfor, at Ligningen dengang i det hele var slet. De er ikke brugbare i denne Forbindelse som selvstændigt Materiale. Man tager ikke Feil, naar man sætter Indbyggerantallet endog noksaa høit over det i 1683 fundne Tal.

7. **Konsumtionen.** Blandt de mange Skatter, Regjeringen i den første Menneskealder efter Enevældets Indførelse udfandt, er der en af Konsumtionsskatterne, som tør være den merkeligste. Ved Kammerkollegiets Missive af den 9de April 1681 blev der nemlig paalagt en Afgift paa Beholdningen »af det, som fandtes i Indvaanernes Huse foruden Sulvare, efter enhvers hosfølgende Angivelsesseddeler«. Den Fortegnelse, som findes i Forbindelse med denne Skat over Madvarer i Christiania, giver Indtryk af, at der var en ikke liden Velstand. Hvor forskjellig Datidens Opfatning af Skattegrundlag var fra Nutidens, fremgaar, naar det sees, at netop de luksuriøse Levnetsmidler var skattefri: Aquavit, Bønner, Boghvede, Byggryn, Rostockerøl, Wismarøl, Momme, Lybskøl, Mjød;

Skatten hvilede væsentlig paa, hvad der ansaaes som nødvendige Næringsmidler. En Skat som denne »Beholdningsskat« kunde ikke blive nogen fast Skat af den gode Grund, at Borgerne da ingen Beholdninger vilde have, og det kunde blive meget farligt i de Tider. Den giver imidlertid et interessant Indblik i Christianias Husholdninger i 1681 og fortæller, at der dengang var 341 Familier, som var saa velstaaende, at de blev rammet af denne Skat. At der to Aar senere kun skulde have været omtrent 160 Familier, som levede uden Forraad af Madvarer, det vilde være utænkeligt. Hvis det halve Antal af Byens Familier blev rammet af denne Skat, vilde den have naaet meget langt. Det er ikke for dristigt at antage over 700 Husholdninger paa denne Tid i Christiania. Dette ene Mandtal over Beholdningsskatten er derfor et vigtigt Argument for Rigtigheden af den Beregning, som ovenfor er gjort, at Folkemængden i 1680-Aarene oversteg de fire Tusinde. Endnu sterkere bliver dette Regnskabs Beviskraft, naar det ganske utvilsomt fremgaar af Skattens Mandtal, at Skatten kun har rammet dem, som boede inden Voldene; som en Byskat, knyttet til Byens Tolderi, har den vanskelig kunnet ramme Forstæderne.

8. **Slutning.** Tilsidst skal Maalet være at sammenfatte de Resultater, som denne Undersøgelse paa de forskjellige Trin har givet. Det sandsynlige er, at Byen har gaaet noget frem til Midten af 1650-Aarene, derpaa sterkt tilbage til 1660; i denne Tid var der dog Indvandring fra Skaane og Baahuslen. I Fredsperioden mellem Kjøbenhavnerfreden og den skaanske Krigs Udbrud har der været jevn, men langsom Fremgang. Under Krigen var der atter Nedgang; særlig er 1676 og 1677 Nedgangens Aar. Efter Krigen øgedes, efter Sammenlignin-

gen mellem Skatteregnskaberne at dømme, Folkemængden til Midten af 1680-Aarene. I de sidste femten Aar har der været Stilstand eller endog Tilbagegang, som paavist under Omtalen af Kopskatterne.

Der staar nu kun tilbage at gjøre en Prøve paa, om dette stemmer med Udførselhandelen og med Byens Handelsflaades Drægtighed. Udførselen af Deler var:

1669:	1 027 916	1684:	1 456 901
1670:	921 758	1685:	1 228 618
1671:	mangler	1686:	1 168 935
1672:	350 546	1687:	1 318 322
1673:	560 108	1688:	1 358 362
1674:	898 900	1689:	658 678
1675:	mangler	1690:	982 996
1676:	1 230 868	1691:	849 823
1677:	999 293	1692:	1 146 468
1678:	1 008 704	1693:	943 306
1679:	1 032 564	1694:	737 344
1680:	1 528 753	1695:	970 418
1681:	1 168 342	1696:	844 858
1682:	1 407 469	1697:	536 889
1683:	1 263 043	1698:	834 806

Disse Udførselslister gjør ikke Indtryk af at være helt paalidelige. Fra 1671 til 1673 og fra 1674—1676 var Trælasttienden bortforpagtet. Først fra 1680 findes ordentlig førte og specificerede Registre over Trælastudførselen, saa de fra den Tid er helt at stole paa. Det er paafaldende, at Krigen intet Afbræk gjorde i Udførselen. Naar ovenfor 1690-Aarene er karakteriseret nærmest som en stillestaaende Periode i Byens Historie, saa bestyrkes dette endmere ved Fortegnelsen over de udførte Deler.

Fortegnelsen over Byens Handelsflaade foruden de smaa Skuder[1], ser saaledes ud efter de sparsomme og mangelfulde Oplysninger i Toldregnskaberne:

I 1680	—	1	Skib	med	169	Læster.
1681	—	1	Skib	—	169	Læster.
1683	—	2	Skibe	—	237	Læster.
1685	—	4	Skibe	—	365	Læster.
1687	—	3	Skibe	—	297	Læster.
1688	—	3	Skibe	—	297	Læster.
1689	—	3	Skibe	—	493	Læster.
1693	—	15	Skibe	—	2404	Læster.
1694	—	15	Skibe	—	2720	Læster.
1695	—	18	Skibe	—	3109	Læster.[2]
1696	—	23	Skibe	—	3973	Læster.
1697	—	18	Skibe	—	2996	Læster.
1698	—	17	Skibe	—	2884	Læster.

I Modsætning til ved Trælastudførselen synes her at være et sterkt og pludseligt Opsving i 1690-Aarene. Denne pludselige Forandring mellem 1689 og 1693 bevirker imidlertid, at man maa undersøge Redernes Navne og om muligt søge efter særlige Grunde. De sidste ti Aar af Aarhundredet synes nemlig som tidligere paapegt ellers ikke at have været nogen let Tid for Byerne. Ved en nærmere Undersøgelse viser der sig imidlertid umiskjendelige Tegn til, at Byens Borgere i denne Tid har

---

[1] Toldregnskabernes egen Adskillelse mellem Skibe og Skuder er her fulgt, og bare de førstes Læster er regnet sammen, da Skuderne væsentlig gik i indenlandsk Fart eller paa Danmark

[2] Bare tre af disse var under 100 Læster. Smlgn. for dette Aar *A. Collett*, nævnte Skrift S. 138, hvor ogsaa de mindre Skuder er regnet med.

søgt at nationalisere Landets Skibsfart. Ikke bare kjøber Erik Anker et stort Skib fra Holland. Borgerne i Christiania slaar sig sammen og kjøber og bygger i Fællesskab det ene Skib efter det andet, som de længe havde gjort det i Bergen. Endnu mere gjorde det, at Brigadier Hausmann nu var Reder til tre store Skibe. Det var dog kun en snever Kreds af store Redere, Embedsmænd og Kjøbmænd, som mest var af fremmed Herkomst. Foruden de allerede nævnte var de største: Assessor Anders Simonsøn, Giord Anderssøn, Peder Leuchs Arvinger, James Collett[1] (i 1694), Otte Krefting, Kirsten Sl. Jacob Kreftings og Sekretær Treschow. Det var baade de nyskabte Formuer som Ankers, Colletts, Treschows og Giord Anderssøns, som arbeidede sammen, og Formuerne i anden eller tredje Generation som Hausmanns, som var sig selv nok. Ganske utvilsomt er det altsaa, at Christianias Skibsflaade øgedes sterkt mod Aarhundredets Slutning. Men det er meget tvilsomt, om dette har havt nogen Betydning for Byens Vækst eller almindelige Velstand. Det forsigtigste er at anse denne Foreteelse som en Følge af enkelte rige og foretagsomme Mænds Arbeide. Flere af dem kan godt have havt sine Skibe eller Skibsparter anbragt andensteds før. En Sammenligning med Tønsberg bringer nogen Klarhed i dette Forhold. Der indehavdes de fleste Skibe af Sønderjyden Assessor og Kommissar Anders Madsen og senere af hans Enke og Børn. Pludselig et Aar synker Tønsbergs Handelsflaade i uforholdsmæssig Grad; en Sammenligning med de andre Byer viser, at i det Aar overføres de samme Skibe til andre Byer[2].

---

[1] James Collett var endnu i 1699 engelsk Undersaat (Antegnelserne til Kopskatten 1699).

[2] I 1696—97 overførtes de Skibe, som i de foregaaende Aar blev opført under Tønsberg som tilhørende Karen Sl. Anders Madsens, til Amtmand Tonsberg i Bragernes samt til General-

Brigadier Hausmanns Optræden som Reder kan ogsaa tildels føres tilbage til denne Spredning af Anders Madsens store Formue og Skibsrederi[1], som kom til at danne Grundlaget for flere Slegters Formuer ligefra Skien til Christiania ned gjennem det følgende Aarhundrede. En Opfatning, som tør gjøre Fordring paa at høres, er det, at i Vestfold Anders Madsens storslaaede Virke alle gode Sider tiltrods har hemmet Tønsbergs Udvikling; for Tønsberg var den sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede en mørk Tid med lidet Liv og Røre. En Sammenligning med Tønsbergs Storkjøbmand fører til det Resultat, at i den Tid de store Formuer paa enkelte Hænder ikke fremmede en jevn Velstand eller en øget Folkemængde. — Der findes Foreteelser, som tyder paa en enkelt Kreds's Forsøg paa Monopolisering af Handel og Skibsfart.

Med dette korte Blik over et lidt videre Felt, hvortil Bedømmelsen af Kilderne til Christianias økonomiske Historie har ført Fremstillingen, afsluttes denne korte Studie, hvori det har været søgt at gjøre et Tversnit i vor Hovedstads indre Historie i dens første Hundredaar.

---

major Tritschler og Brigadier Hausmann. Tønsbergs Skibsflaade (store Skibe) synker fra 1101½ Læster i 1695 og 1166 Læster i 1696 til 783 Læster i 1697. Skibsfarten og Byerne er dog lidet paavirket af disse Flytninger af Rederierne.

[1] Generalmajor Caspar Herman Hausmann, Statholder Gyldenløves Halvbroder, var gift med Karen Toller, Anders Madsens Datterdatter.

DE GAMLE VARDER.

AF

I. GULOWSEN.

Mobilisering ved Hjælp af Varder (Veter) anordnede inden de forskjellige Bygder efter et bestemt System omtales fra de ældste og lige ind paa vore Tider som et praktisk Middel til at samle Folket under Vaaben. *Vitar* (Veter, nordenfj. Viter, Vaatter) nævnes i Haakon den Godes Saga. Efter Kampen ved Agvaldsnæs mellem Haakon og Erikssønnerne satte Kongen det i Loven, at alle Bygder ved Sjøsiden over hele Riget og saa langt op i Landet, som Laxen gik høiest op i Elvene, skulde ordnes og inddeles i Skibreder fylkevis, og bestemte, hvor mange Skibe der skulde være i hvert Fylke, og hvor store de af hvert saadant skulde udrustes, naar hele Almuen skulde ud i Leding. Til saadan Udrustning var hele Almuen pligtig, naar udenlandsk Hær kom i Landet. Det skulde ogsaa følge dette Udbud, at man skulde gjøre V e t e r paa de høie Fjelde saa nær, at man kunde se den ene fra den anden. Der sagdes, at paa 7 Nætter for Hærbudet fra den sydligste Vete til det nordligste Thinglag i Haalogaland. — Den ældre Gulathingslovs Bestemmelser »Um vita vörðu« optoges i Kristian IV.s norske Lovs Kap. IV i Udfare- eller Landværnsbalken, hvor det hedder: »Er der feide formodendis paa riget, da skal vædvarder

oc vardehusze færdig gjøris[1]. Ombudsmand skal lade bonderne tilsige vædvarder færdig at gjøre paa steder, de aff gammel tid verit haffuer. De bønder, som bor i den fjerding næst hosz vædvarder, skulle varder oc vardehusze[2] bygge met tag paa oc fire dørre paa huert husz . . . . . Ombudsmand skal steffne thing oc tilsige bønderne at holde vagt. Tre frelse oc fuldmyndige, indenlands føde mend, der øyenen, ørren oc fødder ere helbrede paa, skal holde vagt oc vere paa varden, naar de tilsiges . . . . . Middagstider skal mand paa varden gange oc sidde der til anden middag oc icke afgange, uden den ene ganger den andens erinde. Soffue de mend, paa varden vagt holde, skulle oc brende vædvarden sønden eller nordenforre, da haffue de forbrut deris boeslod . . . . .

Konningens ombudsmand skal tilskicke skjellige mend, som hver dag skal randsage vagten oc bestille, at altingest dermed gaar ret til . . . . .«

Uagtet denne Balk allerede ved sin Udgivelse var antikveret, saa har dog dens Bestemmelser anvendte efter Tidsforholdene havt sin særlige Betydning som nødvendig Forsvarsforanstaltning under Oprettelsen og Udviklingen af den norske nationale Hær og sammes Organisationer ned igjennem Tiderne.

I Chefen for Akershusiske Infanteriregiment, Generalmajor Georg Reichweins Kopibog for 1646—1657[3] anfører denne i en Forestilling til Statholderen Gregers Krabbe

[1] Magnus Lagabøters Lovs: »Da skal man skaffe Vite-Vagt (vita vörðr)« er i Kr. IV.s Lov overalt gjengivet med det urigtige Vedvarder, hvilken Misforstaaelse har bragt Urede i hele Kapitlet og givet disse Signaler et urigtigt Navn. Se Anm. i Keyser og Munchs Udgave af Norges gamle Love indtil 1387. I, S. 102.

[2] M. L. Vardhus d. e. Vagthus.

[3] Meddelelser fra det norske Rigsarkiv. II.

Aaret 1652 blandt andet følgende om de fornødne Mobiliseringsforanstaltninger:

»Weed Wardene eller Baaler will ochsaa repareris och i thjde forsjunis, at dermed efter Wdfar Balchens 4 Capittel, eller hvorleedis det efter jtzige thiders tillstand och leiligheed, kunde goed befindis, och commanderis, maatte forholdis.

Huilchet sandelig i disse lande iche en ringe thing haffuer at betyde, och heelt wellbethenckt aff frembfahrne ehr aff Arrilds thid forordnet.«

Varderne havde ikke været reparerede siden den sidste Krig og vare paa Grund deraf meget forfaldne.

I samme Kopibog — 1653 — findes detaljerede Bestemmelser for, hvor Almuen af Akershus Lehn skulde samles, naar Varderne havde varslet Mobilisering — efter følgende Supposition: »1) Omb fienden kom offuer Magnorbroe och Eidzschaugen; 2) offuer 12miilschaugen[1] (som dogh for dend lange weig jgjennem thycke schaugen och offuer morasser iche lettelig formoedes); 3) offuer Wengsfjeldet[2] — och ilden komb derfra. 4) Schulle mannd ved soekanten bliffue attaqueret och ilden derfra thentis udj Wedwarderne eller ochsaa budstikken bleff opschoren. 5) Schulle mannd tillige ved soekanten och fra Suerig bliffue attacqueret. —«

Mødestederne vare for førstnævnte Alternativs Vedkommende de forskjellige Overfartssteder ved Glommen til Blakjer Sund for Bønder fra Solor, Vinger, Odalen, Elverum, Hedemarken, Gudbrandsdalen, Valders, Øvre og Nedre Romerike. De nordenfor Elverum liggende Bygder henvistes til Kobberværket (Røros). Heggen og Frøland

[1] Paa Grændsen mod Wermeland og Dalarne.

[2] Wengsfjeld ø. eller n. ø. for Aremark Kirke. Veien har gaaet derover til Ødemark, Ørje Bro og Sverige. (Sml. til d. n. Folks Sprog og Hist. II, S. 252).

Skibreder skulde samles ved Haneborg i Urskog. Hadelands, Sigdals, Modums og Ringerikes Bønder skulde marschere den beneste Vei over Fjeldet til Nannestad og samles i Næs paa Romerike. Toten ligeledes til Næs og samles ved Kjølstad. Land, Biri og Vardal til Eidsvold. Follo til Lersund. Hallingdal og Bragernæs og hvad der ellers kom under Vaaben, til Nitsund under Gjelleraasen. Akers Herred skulde forblive ved Slottet, hvortil Ruten for Vardesignalerne fra Eidskogen var:

1) Malmebjerg i Eidskogen.
2) Trogstadbjerg i Vinger.
3) Varbjerg i Odalen ved Ossund.
4) Eiebjerg i Næs.
5) Hexebjerg i Gjerdrum.
6) Gjelleraasen.

Ved Gyldenløvefeidens Udbrud 1675 indskjærpedes igjen Bestemmelserne om Vagthold ved Varderne efter Lovens Paabud. Kristian V.s norske Lov optog de gamle Forordninger, men i modificeret Form. Kongens Ombudsmænd skulde lade Bønderne tilsige at gjøre Varderne istand paa de Steder, hvor de fra gammel Tid havde været, og de, der boede i Sogne, som laa Varderne nærmest, skulde bygge disse og Vardehuse med Tag og 4 Døre. De, der tilsagdes og forsømte at gjøre det, skulde bøde 2 Lod Sølv foruden at udføre den dem paahvilende Del af Arbeidet. — Med Hensyn til Vagt etc. skulde enhver forholde sig i Overensstemmelse med, hvad der i Krigstid maatte blive forordnet.

Under den store nordiske Krig vare Varderne i fuld Aktivitet. Saaledes sees f. Ex. i Henhold til Retsdokumenter fra den mod Oberst Kruse efter Hølandsaffæren 1716 førte Proces, at de dette Aar vare tændte i Rakkestad og omliggende Bygder, ligesom de ifølge en Indberetning af 1767, hvorom nedenfor, i Aaret 1718 vare

tændte i hele det Nordenfjeldske ved de Svenskes Indfald mod Stene Skandse i Værdalen.

»Den 11te September lod General Budde om Aftenen, da det var blevet vel mørkt, anstikke alle Vætterne omkring Steene Skandse, og gik det saa fort samme Nat over det hele Land, at man udi Trondhjem Kl. 10 saa mange Vætter udi lys Lue, saa hastigt løb saadant Tegn om . . . .«[1]

Under $^{3}/_{2}$ 1759 indsendte daværende Stiftamtmand i Akershus Stift Caspar Herman v. Storm en Forestilling gaaende ud paa Ophævelse af endel gamle Bestemmelser om, at Bønderne paa deres Gaarde, Strandsiddere og Husmænd skulde være forsynede med lange Bøsser, Kaarder, halve Piker eller Spyd etc., ligesom om Vedvarders Vedligeholdelse; Bestemmelser, som da ikke længere syntes at kunne have nogen Betydning og alene maatte være at anse som en Overblivsel fra de ældre Tider, da hverken staaende Milits, Fæstninger eller Besætninger vare indrettede[2]. Det paalaa nemlig Amtmanden baade at holde Vaabenthing og foranstalte Vedvarderne færdiggjorte. — Herpaa faldt under $^{22}/_{10}$ 1762 en Resolution[3], der gik ud paa, at halve Piker og Spyd skulde være afskaffede, hvorimod alle de, som ikke maatte staa i Rullerne som Dragon, Soldat eller Landværn, skulde — enhver Hel- eller Halvgaards Mand — holde en lang Bøsse, et halvt ℔ godt Krud og 30 til 40 Kugler samt 6 gode Flintestene, en Kaarde med Gehæng og en Øx, de paa

---

[1] Et Øienvidnes Beskrivelse over den svenske Armés Tog under Generallt. Armfeldts Commando, som indfaldt ved Steene Skandse udi Trondhjems Stift 12te September 1718 (Ny Minerva. Apr., Mai, Juni 1806, S. 38).

[2] Vicestatholderskabets, Stiftamtmændenes og Amtmændenes Breve 1717—1767 (Det norske Rigsarkiv).

[3] Norske Tegnelser (Det danske Rigsarkiv).

Fjerdings eller øde Gaarde alt foran nævnt undtagen Kaarde og Gehæng, men Tjenestedrenge for fuld Løn, der vare indrullerede Reserver til Supplering af Afgaaede, alene en god Øx. — For Vedvardernes Vedkommende, saa kunde de vel i Fredstider undværes; men under paakommende Feide maatte der gjøres Foranstaltning til, at de igjen kunde opreises paa de Steder, hvor de før havde været vedligeholdte. — Disse Bestemmelser vare fattede efter Indhentning af Erklæring fra den kommanderende General Gustaf Grüner[1]. — Et Par Aar efter — 1766 — udgik der Befaling fra Krigsdirektoriet til endel af de østligste søndenfjeldske Regimenter og hele det nordenfjeldske Kommandodistrikt om at indsende detaljerede Oplysninger vedrørende de gamle Varder, hvor de laa, om Beliggenheden fremdeles var den fordelagtigste, om den Tilstand, hvori saavel Varden som Vagthuset befandt sig etc. Paa denne Tid arbeidedes der paa en Omorganisation af saavel den danske som den norske Hær. Jeg har tænkt mig, at disse Undersøgelser har staaet i Forbindelse hermed. — Regimenternes Udtalelser gik, som nedenfor ved Vardefortegnelsen vil sees, i Almindelighed ud paa, at de fleste Varder vare anbragte paa de fordelagtigste Steder og der, hvor de havde været fra de ældste Tider af, men at særdeles mange nu vare forfaldne og nedraadnede, hvilket gjaldt saavel Varderne som Vagthusene. 2det Trondhjemske Infanteriregiment oplyser, at de i sammes Distrikt forefundne vare oprettede i 1709 tilligemed et lidet Vagthus, omtrent 3 Alen i Kvadrat, hvori holdtes en Vagt i Krigstider, som kaldtes Vettevagt[2]. — I 1718 blev Varderne brugte og antændte; men efter den Tid vare Husene nedraadnede, saaat kun nogle

---

[1] 1759—1763.

[2] Kfr. den ældre Gulathingslovs »vita vörðr«.

Rudera af de nedfaldne Trær vare at finde som Kjendemærke paa, at der havde været oprettet saadanne sammesteds. Nordenfjeldske Dragonregiment anfører, at de i Regimentsdistriktet værende 33 Varder blev afbrændte i 1718 og igjen opbyggede 1719 af vedkommende Sogne, men at de nu vare aldeles forfaldne og med de smaa hosstaaende Vagthuse nedraadnede, uden at man siden havde gjort nogen Foranstaltning til deres Istandsættelse. Efter Eskadronschefernes Oplysninger skulde de fra ældgammel Tid af være anlagte paa saa bekvemme Steder, at deri ingen Forandring kunde gjøres. Omtrent lignende Rapport indsendtes fra Skiløberkorpset, der dengang bestod af 3 Grændsekompagnier nordenfjelds, Snaasen, Meraker og Holtaalen, og 3 søndenfjelds, Hof, Elverum og Aamot.

Om der herefter blev taget Forholdsregler ligeoverfor Varderne, vides ikke. Systemet omtales imidlertid i flere af de henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede udkomne Bygdebeskrivelser, f. Ex. i Gjellebøls Hølands Beskrivelse (1771) og Hiorthøys Gudbrandsdalens (1785) som paabudt Forsvarsforanstaltning. Af alt synes at fremgaa, at de fleste Sogne, hvor ikke Naturforholdene gjorde dette unødvendigt, havde sine Varder, ligesom at disse fulgte Dalførene og ikke fortsattes over Høifjeldene. — De foranstaltedes opførte af stort Tømmer og lange Bjelker, stillet enten op mod hverandre eller mod et stort Træ.

For nærværende er vel alle gamle Varder og Vagthuse borte fra de kjendte Varaase og Varhauge, der rundt omkring i Bygderne med Sagn og Traditioner minder om skarpe Tider i Norges Krigshistorie, Tider, som i det store og hele kan sees tilbage til med national Stolthed og i mangt og meget tages Exempel fra, naar vi samles i Arbeidet for Reisningen af vort Forsvar.

Opgave
over Varder 1767 i Henhold til Rapporter:

fra 2det Akershusiske Infanteriregiment (2. A. I. R.).
1ste Smaalenske — (1. S. I. R.).
1ste og 2det Oplandske — (1. & 2. O. I. R.).
1ste og 3die Søndenfjeldske Dragonregiment (1. & 3. S. D. R.).
1ste, 2det og 3die Trondhjemske Infanteriregiment (1., 2. & 3. T. I. R.).
Nordenfjeldske Dragonregiment (N. D. R.).
Skiløberkorpset.

Søndenfjelds sees ikke andre Regimenter at være afæskede Erklæringer, — for det nordenfjeldskes Vedkommende er det hele Kommandodistriktet.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
	Søndenfjelds.	
Id	Ved Sannesund .	»Der burde oprettes en Varde i Enningdalen« (1. S. I. R.).
Berg . . .	Alsrød	Alsrødfjeldet lidt n. f. Sponviken.
Aremark . .	Skotsberg . . .	Vareaasfjeldet.
Rakkestad .	. . . .	Paa Linneklep. — Her skal i disse Dage bygges et Vagttaarn mod Skogbrand (Aftenposten 1907 N. 343).
— .	Lund	Lundsvarden.
Borge . . .	Borge Kirke . .	Lidt n. f. samme.
Onsø . . .	Borge	Rygh nævner (Smaal. 313), at Navnet Borge er at forklare af en fhv. Bygdeborg. »Levninger af Muren skal endnu findes«.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Onsø . . .	Nøklegaard.	
— . . .	Ytterstad.	
— . . .	Aasarud	Efter Rygh forsvundet Navn (Smaal. 323). 1. S. I. R. oplyser, at Vagtstuen behøvede Reparation — ellers var Varden god og befandtes paa »Aaserødbjerget« i Kristiansø Annex.
Raade . . .	Slangsvold . . .	Vetaasen. Der er ogsaa i Regimentets Rapport anført en Varde ved Gaarden Borge, der antagelig er den samme som Slangsvoldvarden, idet disse to Gaarde ligge saa nær hinanden.
Rygge . .	Støtvik	Denne Varde anvendtes Natten til 18. Okt. 1760 til Lysning for de to Smaal. Bataljoner, som da embarkerede ved Larkollen for at transporteres til Kjøbenhavn (1. S. I. R.).
Vaaler . .	Vaaler Kirke . .	Noget v. f. samme.
Svindal . .	Spjøter.	
Skibtvedt .	Berg	Varaasen.
Eidsberg . .	Berger	Rygh nævner Varde ved Gd. Opsal.
Trøgstad . .	Langset	Varden paa Tolvløkkehougen ø. f. Hovedkirken (2. A. I. R.).
Baastad . .	Skrattalsrud.	
— . .	Aas.	
Vestby . .	Roastad	I Nærheden af Soon.
— . .	Kindsli	? Kind.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Aas . . .	Herum.	
Ski . . .	. . . .	2. A. I. R. anfører en Varde »¼ Mil fra Ski Kirke«.
Frogn . . .	Seierstein.	
Næsodden .	Løs	[1]
Høland . .	Præstegaarden . .	»I Hølands Prg. paa Prætebolets Grund er bygget en Varde, som holdes vedlige; men Vagthuset er forraadnet« (2. A. I. R.). Gjellebøl anfører i sin »Hølands Beskrivelse« — 1771 — en Varde paa Aasen »Føgeleien — ½ M. fra Løkens Kirke, der deler Hølands og Fets Sogn. Varden saa høit beliggende, at man kan se 7 Kirker fra samme«.
Enebak . .	Rakkestad . . .	Rakkestadvarden i Gd. R.s Skog. Paa Sognepræsten Hr. Rødders Eiendele (1. S. D. R.).
Fet . . .	Løken.	
Urskog . .	Killingmo.	
Blakjer . .	Mørk.	
Sørum . .	Vilberg	Vilbergfjeldet. Varsler i hele Eskadronsdistriktet og en vidløftig Distance udenfor (1. S. D. R.).
Skjedsmo .	. . . .	Paa Gjelleraasen.
Nannestad .	. . . .	Vardeaasen i Almenningen.

[1] Gaardens Navn i gammel Form *Ljóðhúsar*, om et Sted, hvor Folk jevnlig samles.

Professor Daae hår i sine Norske Bygdesagn, 2den Samling, S. 59 nævnt en Varde paa Næsodden i Nærheden af det saakaldte Kirkefloug, tvert over for Ildjernet, hvorfra den nærmeste Varde var Haaøens.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Gjerdrum .	Rud	Rudsfjeldet (2. A. I. R.).
— .	Hexeberg . . .	Kfr. Georg Reichweins Kopibog 1653 (Meddelelser fra det n. Rigsark. II, S. 223).
Næs . . .	Eie	Denne Varde omtales ligesom den forrige i G. R.s Kopibog som en af dem, som bragte Underretning om Angreb fra Sverig fra Kongsvingerkanten.
— . . .	Stahoug	Der omtales ogsaa af 1. A. I. R. en Varde ved Finholdt, der muligens er den samme som den ved Stahoug.
Eidsvold . .	. . . .	Misbjerget. Denne Varde varsler ei alene i Eidsvold, men i alle nærmest omliggende Kompagnier (2. O. I. R.).
Bærum . .	Kolsaas	Kjølaasens Varde.
Røken . .	. . . .	Varaasen.
Tranby . . (Lier)	Sørsdal	Essendrop meddeler i sin Liers Beskrivelse (1761), S. 29, at paa »Kroftkollen i Tranby Annex under Gd. Sørsdal, der er anseelig høi, og hvorfra man har en vidløftig Udsigt, er Sognets Vedvarde opreist. Den bestaar af en temmelig Mængde store og lange Træer eller Stokker, som er opreist mod hinanden i en Rundel. Efter gammel Skik stikkes den i Brand, naar Fienden er i Landet, derved at bekjendtgjøre for Indvaanerne ilhast hans Nærværelse. I Fredstider holdes

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
		den vedlige; men i Krigstider holdes der ordentlig Vagt ved den, forat den ikke af Uvedkommende urigtig skal blive antændt«.
Modum.	?	
Sigdal . .	. . . .	Graagalten, et høit Bjerg. »Varden i god Stand og bekvemt opreist saaledes, at ikke alene Hovedsognet og Eggedals Annex, men ogsaa de omliggende Sogne kan se den brænde. Ved samme er et Vagthus, som ligeledes er i god Stand« (2. O. I. R.)[1].
Houg . . . (Ringerike)	Glisæteren . . .	Lidt i v. for den nordvestre Del af Øiang Sjø.
Jevnaker . .	Kinge	»Kingehougen«. »Herfra sees til Ringerike og til Gran« (2. O. I. R.).
Gran . . .	Grans Kirke . .	Sølvsbjergets Varde. 1/4 M. v. f. Kirken.
— . . .	—»— . .	Raanaasens Varde. 1 M. n. f. Kirken.
— . . .	—»— . .	Brandbubjergets Varde. 1 1/4 M. n. f. Kirken. — »Herfra i Retning mod Valders til Struksnæsvarden i S. Land« (2. O. I. R.).
Eidskogen .	Malmer	Malmebjerg. Georg Reichweins Kopibog (Medd. f. d. n. Rigsark. II, S. 223): Fortheignelse paa Wahrene fra Eidzschaugen till Gjelder Aas. »Paa Mal-

[1] I de øvrige Sogne af Kompagnidistriktet: Flaa (Hallingdal), Krødsherred og Sogndalen findes ingen opreiste Vedvarder (2. O. I. R.). Sydligste Varde i Hallingdal paa Gjetsundkjølen, 2 M. s. f. Næs Hovedk. (2. O. I. R.), kfr. Næs H.dal.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
		mebjerg staar en Wahre, som mand dogh iche kand see udj Winger, mens omb en bleff satt paa Gjermundshuus berg, kunde mand see fra dend ene til dend anden« [1].
Vinger . .	Langeland . . .	»Paa et Bjerg mellem Dragongaarden Sæter og Soldatergaarden Langeland, nær ved Kongsvinger Fæstning« (2. A. I. R.). Den samme Varde, som i Reichw. Kopib. kaldes Varden ved Trogstad, hvorfra kan sees til Vardebjerget ved Ossund i Odalen: »Bakliaasvarden«.
— . .	Skandsgaarden . .	Skandsgaardshougen.
S. Odalen .	Bakli	1. S. D. R. meddeler, at denne Varde paa »Bagliaasen« »for mange Aar siden har brændt formedelst Skogvarme«. Efter Reichw.s Kopib. kan herfra sees til Eiebjerg i Næs Sogn. (Varbjerg ved Ossund. — G. Reichweins Kopib.).
Grue . . .	Næs.	
Aasnes . .	Kjølengaarden . .	Kjølabjerget. Vardehøgden.
Stange . .	Vaale	Vaalkampen.
Løiten . .	Roko	Rokobjerget.
Næs . . .	. . . .	Helgeøen.
Furnæs . .	Høsbjør	Høstbjørkampen.

[1] Signalrækkefølgen mellem Grændsen ved Eidskogen og Akershus Slot var efter Georg Reichweins Kopibog følgende Varder: Malmebjerg, Trogstadbjerg (Langeland) — Vinger, Varbjerg ved Ossund — S. Odalen (Bakli), Eiebjerg — Næs, Hexebjerg — Gjerdrum, — Gjelleraasen.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Ringsaker . (Brøttum)	Trætengen . . .	[1]
Faaberg . .	Balberg	Balbergkampen. Sees i S. af Trætengens Vedvarde i Ringsaker i V. paa Lundekampen i Gausdal (1. O. I. R.).
Gausdal . .	Lunde.	
Øier . . .	Raabøl	Raabølkampen. I S. Balbergkampen, i N. Stalsbjørkampen.
Tretten . .	Stalsbjør	Stalsbjørkampen. I S. Raabølskampen, i N. Bakkehougen.
Ringebo . . (Fodvang)	Bakke	Bakkehougen. I S. Stalsbjørkampen, i N. Brækhougen.
— . .	Elstad	Brækhougen. I S. Bakkehougen, i N. Vardehougen ved Steig.
Søndre Fron	Steig	Vardhougen. I S. Brækhougen, i N. Kjørstadvarden.
—	Kjørstad	I S. Steigsvarden, i N. Rustebygdens Varde.
Nordre Fron	Rustebygden . .	I S. Kjørstadvarden, i N. Øldalens Varde.
Kvikne . .	Øldalen	I S. Rustebygdens Varde, i N. Koloens Varde.
Kvam . . .	Koloen	I S. Øldalens Varde, i N. Solheimsvarden, i V. Hedalens Varde.

[1] Rygh nævner i sine »Norske Gaardnavne« en Gaard »Vardeberg« i Nærheden af Nærensjøen i den nordlige Del af Bygden, om hvilken der anføres, at den har sit Navn efter en isoleret Høide af samme Navn, som i ældre Tider maa have baaret en Varselsvarde.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Kvam . . .	Hedalen.	
Sel	Solheim	Nær ved Selsværkets gamle Grube (1. O. I. R.). I S. Koloens Varde, i N. Selsrustvarden. I V. Lalombygdens Varde.
—	Selsrusten . . .	Varden ovenfor Selsrusten viser i S. til Solheimsvarden, i N. til Varden ved Talleraasbroen.
Vaage . . .	Lalombygden . .	Viser fra Vaage til Lom og Skiaaker.
Lom . . .	Einarsvold . . .	»Paa Kollen ved Lensmandsgaarden Enersvold« (1. O. I. R.).
Skiaaker . .	Skrinde	Om denne og den forrige Varde siges der, at de vise over hele Bygden.
Dovre . . .	Talleraas . . .	Ovenfor Talleraasbroen. I S. til Selsrustvarden, i N. til Bottemsvarden.
Lesje[1] . .	Bottemgaardene .	I S. til Talleraasvarden, i N. til Skarpholvarden.
Lesjeskogen .	Enstad	Den nordligste Varde i Lesjø, i S. til Bottemvarden, i N. til Romsdalens nærmeste Varde i Fladmarks Annex. 1. O. I. R.s Chef, Oberst Haxtausen, oplyser, at der er 24 Varder i Distriktet, hvor de Steder, paa hvilke de ere anbragte, »fra ældgammel Tid ere udseede

[1] Hiorthøy nævner i Gudbrandsdalens Beskr. (1785), 1, S. 18: »Valanspidsen, hvor Læssø Vedvarde er opreist, et høit Fjeld mellem Froen og Valders«. Paa Nissens Kart er anført »Valsæteren«.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
		som de bekvemmeste og mest nyttende«. — Beskrivelsen af, hvorfra og hvortil de forskjellige Varder lyse, er efter Oberst Haxtausens Rapporter.
Ø. Toten .	Totensviken . .	Viksvarden høiest paa Skreia. »Varden er i god Stand, men intet Vagthus« (2. O. I. R.).
— .	Virsli nordre . .	$^1/_2$ M. v. f. Hovedkirken (3. S. D. R.).
Vardal . .	Berg	»Da Varden staar lige ved en Gaard, behøves intet Vagthus« (2. O. I. R.).
Biri . . .	Lunde	Paa et høit Bjerg (2. O. I. R.).
S. Land . .	Struksnes . . .	Struksneshougen. 3. M. n. v. f. Grans Hovedkirke (2. O. I. R.).
— . .	Granum	Høiden ved Gd. G., $1^1/_2$ Mil n. o. f. Struksneshougen. I temmelig god Stand, men Vardestuen forraadnet og mangler Tag, Døre og Vinduer (2. O. I. R.).
— . .	Viker	Paa Bjerget ovenfor Gaarden, $^1/_2$ M. v. f. Hovedkirken.
		Kompagnichefen bemærker, at dette Distrikt er saaledes beliggende, at det bekvemmeligt betjenes af de tilgrænsende Kompagnidistrikters Varder, — fra Biri Præstegjæld kan sees over Mjøsen til Hedemarken.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Nordsinnen .	Stue	»Da der kun findes 3 Varder i det Landske Kompagnis Distrikt og disse alene langs Landeveien (Granum, Viker, Stue), burde reises en i Etnedalen og en i Hedalen« (2. O. I. R.).
Reinlid . .	Bratrud.	
Aurdal . .	Gjelde.	
Svennes . .	. . . .	Ryeaasen.
V. Slidre .	Slidre Kirke . .	Olberg, ½ M. v. f. Kirken.
— .	Nordre Kvale . .	Kvithovd, ½ M. ø. f. Kvale.
Vang . . .	. . . .	Hugakollen.
Næs Hallingdal . . .	. . . .	Spisnabben.
—	N. Hovedkirke .	¼ M. ø. f. Kirken paa Bringenatten.
—	—»— .	2 M. s. f. Kirken paa Gjetsundkjølen. Paa samtlige disse tre var Vagtstuerne i passabel Stand (2. O. I. R.). I Gol, Hemsedal og Aal ingen Varder (2. O. I. R.).

Nordenfjelds.

Grong . .	Ganaas.	
— . .	Hein	med Maasens Varde.
Hølandet . .	Hammer	Hammerfjeld.
Ranem . .	Bjørnes.	
— . .	Heglem.	
Skage . .	Skage Kirke . .	Vattafjeld. 1. T. I. R. bemærker, at der burde være en Varde til paa Kvatningsfjeldet, hvilket

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
		Fjeldparti antagelig ogsaa betegner Stedet for anførte Varde, om hvem det hedder, at den staar paa Brudalsfjeld, en Del af samme.
Fosnes . .	Guldvik	Vatnahougen.
N. Flatanger	Utvorden.	
S. Flatanger	Oksbaas.	
—	Halmøen.	
Snaasen . .	Berg.	
Kvam . .	. . . .	Regimentet anfører »1 Varde«.
For . . .	Gustad.	
Egge . . .	Hegge.	
Føling . .	Raamaa.	
Solberg . .	Elnan	Vardeaasen. Sees til Visthøidens V. i Sparbuen og Hjellan V. i Beitstaden (N. D. R.).
— . .	Hjellan.	
Aas . . . (Elden)	Sitter	Sees til Vist V. og Hegge V. i Egge og Aasan (?).
Ogndalen .	Kjøraas.	
— .	Kolaas	Vaattaberg.
Mære . . .	Vist	Sees til Okul, Kvistad og Kjøraas V. samt Elnans V. i Beitstaden (N. D. R.).
Sakshoug .	Kvistad	Kvistadkammen. Sees til Visthougen i Sparbu (N. D. R.).
— .	Hø	Kverkilhougen. Sees til Nordberg V. i Værdalen og Hojem V. i Skogn (N. D. R.).
Hustad . .	Bjerke.	

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Ytterøen . .	Jørstad.	
Stiklestad .	Nordberg . . .	Sees til Oklans og Højem V. i Skogn og Kverkilhougen ved Gd. Hø, Inderøen (N. D. R.).
— .	Oklan	Sees til Stene og Nordberg V. (N. D. R.).
Vuku . . .	Stene (Skandse) .	Er et høit Sted og lyser langt hen (Skiløberkorpset). Sees til Elnes og Oklans V. Ved det svenske fiendtlige Indfald 1718 vare alle Varder i Dragonregimentets Distrikt opreiste og afbrændtes som Signal, og antændtes da først Stene og Oklans Varder (N. D. R.s Rapp. 23/1 1767).
— . . .	Elnes	Sees til Stene V. (N. D. R.).
Levanger .	Hojem	Hojemhougen. Sees til Oklans og Nordberg V. i Værdalen og Burans i Levanger (N. D. R.).
— .	Buran	Sees til Hojem og Jøraas V.
Ekne . . .	Jøraas.	
Aasen . . .	Hokling	Sonstadaas.
— . . .	Vordal.	
— . . .	Gulberg	Yderst paa Pynten af Næsset, ø. f. et Bjerg kaldet Kløven tæt ved Gd. Hanen (N. D. R.).
Frosten . .	Haugan.	
Skatval . .	Forbord	Lyser langt hen (Sk.korpset). Herfra kan man se lige til Beitstaden paa en Kant, til Strinden og over hele Trondhjems By til Byaasen. Sees ogsaa til Stræte V. i Laanke i Stjørdalen (N. D. R.).

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Skatval . .	Vikan.	
Værnes . .	Bjordal.	
Laanke . .	Stræte	Sees til Strandens, Forbords og Einangs V. (N. D. R.).
Hegre [1] . .	Korphammeren.	
— . .	Einang	Ved Einang var Befæstninger i det 17. Aarh. Sees kun til Stræte.
Meraker . .	Røsaas.	
Leksviken .	Borgaas (?) . . .	Sees til Saksvik V. i Strinden (N. D. R.).
Stranden . .	Øverland . . .	Do.
Stadsbygden.	. . . .	Vaattahougen (3. T. I. R.). Paa Rektangelkartet er anført Varheia.
Malvik . .	Saksvik	Sees til Byaasens V., Gulberg V. (yderst paa Pynten af Næsset i Aasen, ø. f. et Bjerg kaldet Kløven, tæt ved Gd. Hanem), Forbord V. i Skatval samt Strandens og Leksvikens V. paa den anden Side af Fjorden (N. D. R.).
Leinstranden	Solberg	Byaasens V. el. Kastet. Sees til Forbord V. i Skatval, Saksvik V. i Strinden, Hougen i Tilder og Holems V. i Melhus (N. D. R.). 3. T. R. bemærker, at herfra kan sees foruden over den hele Bygd til Varderne i de nærmest tilgrændsende Bygder.

[1] I Hegre er af Rgt. nævnt en Varde ved Enli. Muligens Almli, der udtales Ælnlia, øverst i det Dalføre, der dannes af Forra. Enli findes hverken i Ryghs »Norske Gaardnavne« eller paa Rektangelkartet.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Tilder . . .	Sjøli	Sjølaas, Sjølen. Sees til Holems V. i Melhus. Schøning nævner i sin Reise gj. Norge 1773—75, S. 19 Vatsfjeldet mellem Klæbo el. Tilder og Melhus.
— . . .	Hougen	Sees til Halsets og Byaasens V. (N. D. R.).
Klæbo . .	Halset	Sees til Hougens V.
Selbo . . .	Renaa	3. T. R. bemærker, at denne Varde vilde været anbragt langt bekvemmere paa Stegebjerget, thi derfra kunde Ilden sees saavel i Klæbo som i Selbo Sogn. Stegen — Stegan — er Navn paa et Bjergpas paa Veien fra Klæbu til Selbusjøen. Gaardsnavnet existerer ikke længere. Gaarden maa være gaaet ind enten under Eidstu eller Grenstad (Rygh, S. T. A., S. 374).
— . . .	Sandvik	Vottafjeld (Rekt.kartet).
— . . .	Flønes.	
— . . .	Øraas	Vottafjeld (Rekt.kartet).
Buviken . .	Bøgset	Sees til Holems V. i Melhns, Hangeraas i Bynesset og Herstad V. i Børsen.
Bynesset . .	Hangeraas . . .	Sees til Holems V. i Melhus og Bøgset V. i Budalen.
Børsen . .	Herstad	Sees til Bøgset V. i Buviken og Metterli V. (? Vottelien) i Børseskogn (N. D. R.).
Børseskogn .	Skagset	Vottelien. Børsvottan. — 3. T. I. R. oplyser, at denne Varde »Skogseth Vaattan« blev afbrændt 1718 og var siden den Tid ingen ny opreist.

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Hølandet. .	Langaas	Sees til Holems V. i Melhus (N. D. R.).
Orkedalen .	. . . .	En Varde paa Vaattahougen, forraadnet og sammenfaldet — paa det allerbekvemmeste Sted, hvorfra kan sees 8 andre (3. T. I. R.).
Meldalen. .	Garberg	Paa Rekt.kartet er »Vettaasen« afsat noget længere mod V. ved Gaardene Holte, Løkken og Øien (1/2 M. fra Groset V. i Rindalen).
— . .	—	Einarshammeren i Meldalsskogen.
— . .	Klovsten . . .	Lige for M.s Præstegaard, 3/4 M. fra forangaaende (2. T. I. R.).
— . .	Jerpestad . . .	Kaldet Vaattahougen, grændsende mod Rennebu, 1 M. fra foregaaende (2. T. I. R.).
Rennebu . .	Gunnes	
Opdal. . .	Mjøen	Aalmenbjerget. Herfra sees den 51/2 Mil borte liggende Dragsetvarde i Soknedalen (3. T. I. R.).
Sunddalen (Romfog) .	Gjøra.	V. ligger paa det bekvemmeste Sted, omendskjønt den ikke kan give saa stort Skin, naar Hensyn tages til de andre særdeles høje Fjeld, da alle Gaarde ligge langs med Elven i den dybe Dal helt igjennem (2. T. I. R.).
— .	Viken	
Thingvold .	Rottaas	Bent over Thingvoldsfjorden, 1/2 M. fra Eidet n. v. (2. T. I. R.).

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Thingvold .	Skarsøren . . .	Vulvikfjeldet.
Halse . . .	Saksnes.	
Hevne . .	Hevnsjel.	
Melhus . .	Holem	»Hollumshoug«, en høit opliggende V., hvorfra kan sees: Sjølaas V. i Tilder, Solbergaas-(Byaas-)varden i Leinstranden, Bølandsaas V. i Flaa, Hangeraas og Bøgsetaas V. i Bynesset og Buviken, som man 1718 tydeligt kunde se i Brand fra dette Sted (N. D. R.).
Flaa . . .	Boland	Bolland. Vaattaaas.
Horg . . .	Horg	antagelig samme V. paa Horjenaasen.
— . . .	Samdal	
Støren . .	Soknæs	Vaattaaasen (Lekaasen). Rekt.k.
Singsaas . .	Morset.	
— . .	Hindsværk.	
Holtaalen .	Eggen.	
Aalen . . .	Skordal	Ved Engenskandserne (17. Aarh.).
Røraas . .	Dohlen	Rambjerget.
— . .	Roragen og Kojan	Riskletten.
(Brekkebygden) . .	Vaulen	Vaakhammeren.
(Feragenbygden) . .	. . . .	Fjeldet Vorten.
Soknedalen .	Krukum	Blandt forsvundne Navne.
	Dragset (samme Varde) . . .	Krogen, Krogumb. Skal være Navn paa en Sæter under Gd. Løkken, som maaske tidligere kan have været eget Brug og isaafald kunde være denne

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
		Gaard (Rygh, S. T. A., S. 257). Varden nævnes ogsaa beliggende i Nærh. af Gd. Dragset. — Sees fra V. paa Aalmenbj. i Opdal ved Gd. Mjøen, $5^1/_2$ M.s. Afstand (3. T. I. R.).
Budalen . .	Volden	Vollan.
Rindalen . .	Groset	Brandaasen. $^1/_2$ M. fra Garberg V. i Meldalen.
— . .	Elshoug	Vetaasen. $^3/_4$ M. fra Groset V.
Mo . . .	Aune	Dusaasen. 1 M. fra Elshoug V.
Ranes . . .	Honstad	Honstadlien. $1^1/_2$ M. fra Aune V.
Fredø . . .	Aspøen	Aspøfjeldet.
Bolsø . . .	. . . .	Fjeldet Horjen paa Fastlandet.
Vedø . . .	Nesje	Paa et Bjerg ved Sjøen.
— . . .	Mettet	Udenfor Mettet, omtr. $^1/_2$ M. derfra — og kaldet Mørkhougen (2. T. I. R.).
Nesset . .	Eidsvaagen	Ovenfor Gjæstgivergaarden, kaldet Kleppevarden, $^1/_2$ M. fra Eidet s. v. (2. T. I. R.).
Vestnes . .	. . . .	Aasbakken.
— . .	. . . .	Lundshammeren.
Gryten . .	Næs	Næsaxelen.
— . .	Klungnes	Klungneskollen. Begge disse Varder kan sees i tvende Kirkesogne (2. T. I. R.).
Leka . . .	Romskaala.	
— . . .	Dolma.	

Sogn.	Beliggende ved Gaard, Plads, Kirke etc.	Bemærkninger.
Foldereid .	Sjølstad.	
Kolvereid .	Edshoug.	
Nærøen . .	Sten	Anføres ogsaa ved Ramstad (Hrafnista).
Vikten . .	Ryem.	
Osen . . .	. . . .	Fjeldet Bjørn (?).
Bjørnør . .	. . . .	Vottan. Volliheia (Rekt.k.).
Stoksund .	Stimmen	eller Tørvik.
Jossund . .	Rommen.	
Nes . . .	Hellem.	
Brønø . . .	. . . .	Haldsfjeld.

Anm. Den S. 515 nævnte Varde ved Aasarud var ikke i Onsø, men er den af 1. S. I. R. anførte i Kristiansø, det nuværende Ullerø, Annex til Skjeberg, paa Vettakollen sammesteds.

RAAD MOD BORGERSKAB.

KRISTIANIA-INTERIØR FRA MIDTEN AF DET 17DE AARHUNDREDE[1].

AF

OSCAR ALB. JOHNSEN.

I første halvdel af 1600-aarene og særlig omkring aarhundredets midte vil man kunne iagttage en vis uro og gjæring blandt det norske folk, en omend uklar, saa dog tydelig fremtrædende misnøie med de bestaaende forhold. Hannibal Sehested søgte under sin statholdertid at give det udseende af, at denne misnøie var af politisk karakter, rettet mod foreningen med Danmark og i hemmelighed tilsigtende en forening med Sverige[2]. De rygter herom, som udbredte sig til Danmark, og derfra i overdrevne former til udlandet[3], skyldes vistnok væsentlig Sehesteds fremstilling af sagen. Man har imidlertid antaget, at Sehesteds fremstilling er sterkt paavirket af hans planer med hensyn til Norges fremtidige styre og stilling i unionen med Danmark, at den med andre ord fra hans side har havt et særlig politisk øiemed, nemlig at paavirke stemningen i Danmark til fordel for hans ønsker, og at den derfor ikke kan betragtes som helt paalidelig[4]. Utvilsomt er denne antagelse ogsaa i overensstemmelse med det virkelige forhold. Den norske misnøie ved denne tid havde ikke

---

[1] Artikelen er skrevet vaaren 1906; indholdet har senere været meddelt som foredrag i Kristiania Handelsstands Forening.

[2] Cfr. Hannibal Sehesteds kopibog 1645, Saml. til det norske folks sprog og hist. V, s. 224, 227, 275 f., 296, 317, 373; jfr. II, s. 547.

[3] Nordisk tidsskr. II, s. 441, jfr. (norsk) Hist. tidsskr. I, s. 1, 27 f.

[4] Cfr. Yngv. Nielsens afhandling i Hist. tidsskr. I, s. 28.

nogen politisk, og heller ikke, som man har villet hævde[1], nogen national karakter[2]. Den var — efter min opfatning — væsentlig af økonomisk og lokal natur og vil derfor ikke ret kunne forstaaes og forklares uden gjennem et i enkelthederne gaaende lokalhistorisk studium. De følgende meddelelser, som kaster lys over indre forhold i Kristiania ved midten af det 17de aarhundrede, kan saaledes ogsaa betragtes som et lidet bidrag hertil.

Kristiania var, som bekjendt, endnu ved midten af det 17de aarhundrede en liden by, omtrent som Mandal eller Porsgrund nu[3]. Af de faa gader havde de fleste allerede ved anlægget faaet bestemte navne; men disse brugtes sjelden, ja, kjendtes ofte slet ikke af befolkningen, idet gaardene regelmæssig betegnedes med eierens navn[4]. Indenfor den temmelig snevre bygrænse boede de virkelige borgere; udenfor den, i forstæderne, Piperviken, Vaterland, Grønland o. s. v., boede arbeidere og andet »løst folk«, som beskyldtes for at drive ulovlig handel og føre

---

[1] Øverland, Illustr. Norges historie IV, s. 886—87.

[2] Derimod kan det vel siges, at det havde en national side, jfr. Yngv. Nielsen, Bergen (1877), s. 371.

[3] J. E. Sars beregner paa grundlag af ministerialbøgerne fra 1648 folkemængden ved aarhundredets midte til 3000—3500 (Norge under foren. med Danm., Nord. Univ.-tidsskr. 1863, s. 99); Daae bemerker hertil, at denne beregning, der hviler udelukkende paa fødslernes antal, er altfor lav, idet misforholdet mellem fødte og døde tyder paa en betydelig indflytning (L. Daae, Det gamle Christiania, 2. udg. s. 51). — I en erklæring fra Kristiania borgermester til stath. angaaende vagtholdet, dateret 3. jan. 1643 (Indk. sag. i statholderark.), heder det, at borgerskabets mandtal beløber sig til 440 mand, »onde og gode, rige og fattige«. Heri er forstadsbefolkningen ikke medregnet.

[4] Se herom nærmere hos Daae, G. Chr., 2. udg., s. 26 og A. Collett, Gamle Christianiabilleder, s. 41 f.

»uskikkeligt hus«. I 1646 udvirkede Kristiania borgere en kongelig forordning om, at de nævnte forstæders huse skulde nedrives og beboerne tvinges til at bosætte sig i byen[1]; men gjennem en supplikation af 5te mai 1647, undertegnet af 45 »skatteborgere« i Vaterland[2], lykkedes det forstædernes befolkning at faa raadet til at intervenere, og befalingen kom ikke til udførelse.

Det egentlige borgerskab var dog heller ikke ganske ensartet. Kristiania var ingenlunde den samme demokratiske by som Oslo i det 16de aarhundrede. Op over borgernes masse ragede allerede et bypatriciat af familier, der ofte var af fremmed og ret obscur oprindelse, men som havde svunget sig i veiret ved foretagsomhed og dygtighed. Niels Toller[3] († 1642) var, som bekjendt, længe dette bypatriciats første mand. Ligesom Anders Madsen i Tønsberg[4] var han en Haderslever. Dette patriciat var forretningsdygtigt og fremadstræbende. Kristianias fremtid knyttede sig for en væsentlig del til det og til de familier, som efterhaanden arbeidede sig op til det; men det var faatalligt. Da der i 1647 blev udskrevet en skat paa odels- og pantegods med halvparten af den aarlige, visse indkomst og eierne i anledning heraf indleverede sine jordebøger, viste det sig, at der kun var 33 borgere, som eiede jordegods; men af dem var der kun 10, som eiede saa meget, at de deraf skattede 13 rdl. eller derover; 8 af de 10 skattede over 20 rdl., 5 af

---

[1] Jfr. L. Daae G. Chr., s. 35.

[2] Supplikationen findes blandt statholderskabets »Indk. sager« for 1647, Rigsarkivet.

[3] Om Niels Toller (Tolder) se Brünnich, Kongsberg sølvbergv., s. 92, Saml. t. d. norske folks sprog og hist., passim (registret) og L. Daae, G. Chr., s. 52.

[4] Adskillige nye oplysninger om Anders Madsen og hans virksomhed findes i Lorens Bergs Andebu.

de 8 over 30 og 4 af de 5 over 40 rdl.; 3 af de 4 skattede 60 rdl. eller noget derover. Den samlede skat udgjorde omtrent 460 rdl.[1]. Disse tal er ikke saa lidet betegnende for formuestilstanden i byen; thi endnu gjælder for borgerne den gyldne regel fra Konungsskuggsjá, at de penge, som anbringes i godt jordegods, i regelen giver de sikreste renter, og at den, der besidder en betydelig formue, helst bør anvende en større del deraf paa denne maade[2]. At formuen ikke netop har været saa jevnt fordelt mellem byens borgere, ser vi ogsaa af en supplikation, som borgerskabet indgav i 1643. I denne heder det, maaske ikke uden nogen overdrivelse, at der i Kristiania »ikke er 30 vederheftige borgere, som uden gjæld forstaa at drive sin ringe handel«[3]. Et mindretal af de »vederheftige« dannede saa igjen patriciatet, de rige, der drev den store handel og skabte sig formuer, som de stedse søgte at forøge ved at monopolisere saa meget som muligt af virksomheden i byen paa sine hænder[4]. I forbindelse med domkapitlets medlemmer havde de tilegnet sig enebesiddelsen af en større del af det jordegods, som i 1629 var overdraget Kristiania til fælles bymark[5]. Intet under derfor, om det jevne borgerskab var misfornøiet, og om dets naturlige mistillid til bypatriciatet overførtes til borgermestere og raad, hvis medlemmer netop blev taget blandt de rige og velstaaende familiers kreds.

Uheldigvis existerede der netop ved den tid, hvorom

---

[1] Lensregnsk. mandtal 1644—51, cfr. Langes saml., Rigsark.

[2] Kongespeilet, ed. Munch, s. 9, jfr. Taranger, Udsigt over den norske rets hist. II, s. 95—96.

[3] L. Daae, G. Chr., s. 51 f., jfr. Langes saml., Rigsark.

[4] Ibidem.

[5] Norske rigs-registr. VI, s. 147. Forholdet paataltes allerede i 1638, jfr. L. Daae, G. Chr., s. 37.

der her handles, en række ydre og indre misforhold, der ganske vist for en stor del skyldtes omstændigheder, hvorover raadet ikke var herre, men som ikke destomindre var vel skikkede til at vække og øge det misnøie med raadets styre, som det menige borgerskab allerede paa forhaand maatte være tilbøielig til at nære. Det snes aar, som var forløbet siden anlægget, havde ganske vist bragt adskillig fremgang saavel for Kristiania som for de øvrige norske byer; men det var en fremgang med mange afbrydelser, med mange kampe, med en utallighed af besværlige og irriterende hindringer. Aldrig før syntes dog vanskelighederne at have taarnet sig saaledes op for de fremadstræbende borgere som i tiden henimod det 17de aarhundredes midte. Der var gamle og nye ulemper, ydre og indre. Endnu var der ikke kommet noget rigtig sving i trælasthandelen; størstedelen af omsætningen foregik nu som tidligere paa fremmede, særlig hollandske skibe[1]. Fogder, sorenskrivere, prester og bønder drev tømmerhandel, en konkurrence, hvorover borgerne bittert klagede[2]. Fremmede kræmmere drog over land og strand med sine varer, nedsatte sig paa ladestederne, i forstæderne eller drev smughandel i selve byen uden at svare borgerlig tynge[3]. Alt dette var gamle misforhold, hvorover der fra tid tid anden var ført klage siden umindelige tider; men nu trængtes borgerskabet i sin næring og

[1] Jfr. A. Colletts artikel i Aftenposten for 1905 no. 27, 41 og 68. En varig forandring til det bedre indtraadte neppe før i det 18. aarh. Jfr. for Fredriksstads vedkommende R. Tank i Hist. tidsskr. 4 r. V, s. 311 ff.

[2] Se Kristiania borgerskabs besvær for borgermestere og raad 20. decbr. 1643, undertegnet af 15 borgere, anbefalet af magistraten til statholderen den 29. decbr. s. a., ældre stath. ark. — kjøbst., jfr. Langes saml., Rigsark.

[3] Ibidem.

bjæring ogsaa af andre, nyere vanskeligheder. Saaledes søgte Fredriksstads borgere netop i denne tid med stor ihærdighed og med meget held at trænge Kristiania tilside i den indbringende handel paa Oplandene. Allerede i 1628 havde de ved en herredagsdom faaet ret til at handle paa Solør og Østerdalen, og nu søgte de at udstrække denne sin ret ogsaa til Mjøsen, Hedemarken og Gudbrandsdalen[1]. Bønderne i flere af disse egne foretrak at drage til Fredriksstad med sine varer, vistnok fordi de her fik dem bedre betalt[2], hvad borgerne dersteds da heller ikke undlod at slaa om sig med.

Samtidig med at Kristiania borgerskab saaledes udsattes for en, som de mente, ganske uberettiget konkurrence i de oplandske distrikter, blev dets handelsomraade indskrænket ogsaa paa en anden kant. I 1641 var nemlig byen Kristiansand blevet anlagt og havde faaet eneret til al handel i tre miles omkreds. Ogsaa dette gik ud over Kristianiensernes handel; men alle besværinger herover fra Kristianias side viste sig unyttige. Kongen var ubevægelig.

Borgerskabets klager over al denne modgang er meget indtrængende. De peger paa, at skatteevnen minker, idet restancerne for hvert aar bliver flere og større. »Formuen er mere aftagen end nogen vil tro«, heder det i supplikationen af 20. decbr. 1643, og videre med adskillig overdrivelse: »Byen gaar aar efter aar sin undergang imøde, hvis ikke hjælpen kommer.«

Men »hjælpen« kom ikke. Tvertimod. Netop nu kom krigen med indkvartering af soldater og nye rigs-

---

[1] Jfr. L. Daae, G. Chr., s. 47.

[2] Der førtes samtidig mellem Fredriksstad og Kristiania en livlig strid om handelen paa Oplandene, særlig gjennem supplikationer og forestillinger til regjeringen. Disse findes bevaret blandt statholderskabets »Indk. sager« i Rigsarkivet.

raadsbevilgede og stænderbevilgede skattepaalæg. Borgerskabets stemning, der allerede tidligere var dyster, blev under alle disse byrder endnu mørkere. Paa samme tid som det vistnok mente, at raadet ikke kraftig nok hævdede byens interesser udadtil, paa samme tid var det i høi grad misfornøiet med dets styre af byens indre anliggender. Thi heller ikke her, blandt de jevne borgere selv, var alt, som det burde være. Der dreves ogsaa blandt dem megen »uskikkelighed«, megen ulovlig handel. Enhver saa paa sin egen fordel uden at betænke det fælles vel, og mange var det, som for egen fordels skyld overtraadte byens privilegier eller hjalp andre dertil. Naar bønderne kom fra landet med sine varer, droges de af kjendinger og slegtninger ind i baggaarde og i private huse, hvor der saa handledes og kjøbsloges mod loven, medens »den gemene mand intet kunde bekomme for sine penge« [1]. Fra gammel tid af havde det været tilladt fremmede kjøbmænd, der kom til byen med varer, at staa ude med disse i 14 dage i tiden fra korsmesse om vaaren til korsmesse om høsten. Dog skulde varerne ikke sælges til andre end byens borgere, og kun i større partier (»halve eller hele stykker«). Herfor skulde kjøbmændene svare en afgift til byen og, naar deres tid var ude, strax begive sig bort med varerne. Men isteden for at følge disse forskrifter pleiede de fremmede at forstikke sig »i sjøboder, kamre, vinkler eller vraaer«, hvorfra de saa — ofte hele sommeren igjennem — udstykkede sit gods i smaat (»udi alen, lod eller quintin«). Andre begav sig, naar deres tid var ude, for en kort stund ud til ladestederne, særlig Bragernes og Moss, og derpaa

---

[1] Indberetning fra byfoged Lorentz Boyesen om forskjellige misbrug og ulovligheder, som drives af Kria. borgere, 7. jan. 1648.

ind til byen igjen. Denne uskik var i 1630- og 1640-aarene i sterkt tiltagende. Allerede i 1636 blev der saaledes af 8 borgere indleveret en klage derover til raadet tilligemed et andragende om, at øvrigheden vilde »ramme nogen middel, ved hvilken saadant kunde afskaffes«, og at byens kæmner maatte tilholdes at have indseende med dette uvæsen[1]. Som svar herpaa lovede raadet vel at tage sig af sagen, men kastede forøvrigt hele skylden over paa borgerskabet selv, som overlod de fremmede husrum og holdt deres ulovlige handel hemmelig[2].

Dette kunde høres meget berettiget ud; men naar man betænker, at borgerskabet ingen myndighed besad og følgelig ingen adgang havde til at øve kontrol med sine medlemmer, kan det dog ikke negtes, at ansvaret for de paaklagede ulovligheder væsentlig maatte falde paa øvrigheden. Og at dennes kontrol har været meget slap, bliver indlysende, naar man betragter sagefaldslisterne. Efter disse at dømme skulde man tro, at ulovlig og falsk handel var sjeldne foreteelser i Kristiania; thi bøderne derfor er faa, smaa og dertil i aftagende! I regnskabsaaret 1633—34 bødede 3 personer tilsammen 19 rdl. og 1 ort; i 1634—35 bødede 2 personer tilsammen 8 rdl., og i aaret 1635—36 blev der ikke udredet nogen bøder for ulovlig handel[3]. Klagen i 1636 og raadets trusel om strengere forholdsregler synes heller ikke at

---

[1] Supplikationen er dateret 10. august 1636 og undertegnet af følgende borgere: Hans Samuelsen, Gorris Fredriksen, Peder Jørgensen, Laurits Olsen den yngre, Albret Albretsen, Dirik Jansen Roll, Christoffer Diriksen og Christen Olufsen. Kopi blandt statholderskabets »Indk. sager« for 1648, Rigsark.

[2] Resolutionen er dateret den 30. august 1636 og undertegnet af borgermesteren Laurits Ruus og Niels Toller, kopi blandt stath.sk. »Indk. sager« 1648, Rigsark.

[3] Kristiania bys sigts- og sagefaldsregnsk., jfr. Langes saml.

have indført nogen forandring til det bedre. Tvertimod tiltog i den følgende tid den ulovlige handel i en, som det synes, foruroligende grad. I 1646 indleverede derfor en del af byens borgere atter en meget indtrængende klage. »Fast en stor del af menigheden«, heder det bl. a. i denne skrivelse, »sig opholder og ernærer med uloug-lig kjøbmandskab«, dels ved at huse fremmede kjøbmænd, dels ved selv at drive handel mod privilegierne inden og udenfor byen. Det begjæres paany, at borgermester og raad vil indføre en forandring i dette. »Hvis ikke«, fortsættes der, »nødes vi retmæssigen paa sine tilbørlige steder at andrage vores anliggende, at Eders Velvisheder efter forundte louge og friheder os ved lige holder«[1].

Dette lyder som et ultimatum fra den lovlydige del af borgerskabet: Naar raadet ikke vil eller kan opretholde lov og ret inden byen, saa vil borgerne selv underrette kongen derom.

Raadet maatte ogsaa denne gang indrømme, at klagerne var vel begrundede; men det søgte paany at fritage sig for ansvaret ved at henvise til, at borgerne selv var skyld i »uskikkeligheden«. Det opfordrede enhver til at angive al ulovlig handel for raadet og satte tab af borgerskab for hver den, som enten selv drev ulovlig handel eller hjalp andre dertil.

Det var imidlertid til liden nytte, at raadet truede med strenge straffe, saalænge det ikke traf nogen foranstaltninger til at gjøre alvor af sine trusler. Derfor blev

---

[1] Supplikationen, dat. 18. aug. 1646, er undertegnet af: C. Diriksen. Johan Hartmann, David Friedelieb, Marcus Nielsen, Boye Sanicksen, Laurits Efvertsen de Friis, Laurits Lauritsen, Staffen Andersen, Laurits Jensen. Efter kopi i stathold.skabets »Indk. sager« for 1648, Rigsark.

[2] Raadets resolution af 24. aug. 1646, undertegnet af borgermestrene Hans Eggertsen og Arent Hansen.

ogsaa denne sidste henvendelse resultatløs. Til gjengjæld blev opinionen mod det herskende uvæsen nu sterkere og almindeligere blandt borgerne, og den tanke modnedes hurtig, at naar raadet ikke magtede at opretholde orden og lovlydighed i byen, saa maatte borgerskabet selv træde til. Denne tanke havde raadet, uden at ville eller forstaa det, i høi grad bidraget til at vække ved at skyde skylden for ulovlighederne over paa borgerskabet.

Inden dette synes man begjærlig at have grebet enhver leilighed til at drøfte byens anliggender; misnøien med raadets slappe kontrol fandt skarpe udtryk, naarsomhelst borgerne kom sammen. Og snart dannede der sig, særlig blandt kjøbmændene i byen, et parti, som ønskede at overføre kontrollen med byens indre anliggender fra borgermestere og raad og den af raadet indsatte kæmner til borgerskabet selv og en af dette valgt tillidsmand.

I spidsen for de misfornøiede traadte en af byens borgere ved navn Kristoffer Diriksen[1]. Vi har tidligere truffet denne mands navn i klagerne til borgermestere og raad af 1636 og 1646. Ved den sidste leilighed tør vi tro, at det er ham, som har taget initiativet, da han undertegner i spidsen for de øvrige borgere. I klagen af 1636 staar hans navn som det næstsidste, lige efter Dirik Jansen Roll. Man kunde saaledes fristes til at gjætte paa, at han har været en søn af denne og i saa tilfælde en broder af den senere kjøbmand og raadmand i Kristiania, Jakob Diriksen Roll[2]. Da det imidlertid ikke ellers nogetstedsfra kan erfares, at gamle Dirik Roll[3] har havt nogen søn ved navn Kristoffer, fal-

---

[1] Selv skriver han i almindelighed Christopher Dirichsen.
[2] Cfr. Personalhist. tidsskr. 2. r. IV, s. 201.
[3] Han var kjøbmand og gaardeier i Kristiania, findes ogsaa omtalt i H. K. Steffens, Linderud og slegterne Mogensen og Mathiesen.

der denne gjætning bort, og vi maa antage, at han har tilhørt familien Tack og er identisk med den Kristoffer Diriksen eller Didriksen, der under krigen 1643—1645 skal have været kaptein paa et krigsskib, og som senere blev raadmand og handelsmand i Fredriksstad[1]. Hans fader var Kristianias første borgermester, tidligere raadmand i Oslo, Dirik (Didrik) Sandersen († ca. 1630). En broder af ham ved navn Trugels, der synes at have været en meget lovende studiosus[2], var død i Rostock 1638. Til minde om ham er det rimeligvis, at Kristoffer Diriksen — under 15. jan. 1648 — giver sin søn ved daaben navnet Truels[3]. En anden broder var kjøbmand i Fredriksstad, senere skibsrheder, kjøbmand, gaardeier og raadmand i Kristiania, Jan Diriksen Tack († 1665)[4]. Med hensyn til formuesforhold har Kristoffer Diriksen ganske vist ikke hørt til de rige; men han har tydeligvis været en efter tidens og byens forhold velstaaende mand. Herom vidner især den omstændighed, at han var i besiddelse af jordegods, hvoraf han i 1647 skattede 13

---

[1] Cfr. Saml. t. d. norske folks sprog og hist. III, s. 228 og 501, jfr. Bernt Moe, Tidsskr. for den norske personalhist. 1. r. 1.—9. hefte, s. 331.

[2] I anledning af hans død udgav rektoren ved Rostocks universitet et latinsk program, hvor han omtales som »præstantissimus & humanissimus juvenis« og kaldes »S. S. Theol. & Matheseos studiosus«. Det oplyses, at han kort før sin død har udgivet en dissertation »De motu Universi.« Se L. Daae, Matrikler over nordiske studerende ved fremmede universiteter, s. 125 f.

[3] Cfr. Ministerialbogen for nævnte aar.

[4] Om slegten Tack (Tach) og dens forskjellige medlemmer se forøvrigt Budstikken III, s. 508, Alf Collett, Gaardemandtal over Christiania 1661, Personalhist. tidsskr. 2. r. IV, s. 107 og 200, samt H. K. Steffens, Linderud og slegterne Mogensen og Mathiesen (1899).

rdl.[1]. Kort efter hører vi, at han har gjort udlæg for borgerskabet af indtil 162½ rdl. af egne midler[2]. Han maa paa den tid, da han optraadte som fører for de misfornøiede Kristiania-borgere, have været en mand i sine bedste aar; en energisk mand; et godt hoved; sterkt interesseret for byens almene vel; en mand, der i høi grad synes at have vundet sine medborgeres tillid, og af hvem de har ventet sig meget.

Efter alt hvad der senere blev oplyst, maa man tro, at det netop var denne mand, som havde forfattet den skarpe, næsten truende klage til raadet af 18. august, ligesom det under alle omstændigheder var ham, som gik i spidsen for den. Hans næste skridt var at organisere de misfornøiede til et parti med det bestemte formaal at indskrænke raadets myndighed ved at lægge vigtige dele af det indre styre i borgerskabets haand. Indsendelsen af de omtalte andragender var vel et af de forberedende skridt til partiets dannelse; men først St. Thomæ aften — 20. december — 1647 blev det formelig stiftet, og samme dag begyndte aktionen.

Den nævnte dag var valgt med bestemt hensigt; thi paa den holdtes det aarlige bymøde, da privilegierne blev oplæst og øvrigheden ellers meddelte borgerne, hvad den fandt heldig eller nødvendig at lade publicere. Umiddelbart før dette møde samledes Kristoffer Diriksen og hans tilhængere, over 30 mand, i huset hos en af deltagerne, maaske hos Kristoffer Diriksen selv. I borgerskabets forsvarsskrift af 16. okt. 1648 heder det, at mødet hold-

---

[1] Dets størrelse opgives til 4 skpd. 7½ lpd. malt, 8 huder, 1 sold korn og ½ skpd. salt. Langes saml., Rigsark.

[2] Borgerskabets forsvarsskrift, dat. 16. okt. 1648, stath.sk.s »Indk. sager«, Rigsark.

tes »udi vores medborger, en ærlig mand, det vi ei andet vide, hans hus«. Her besluttede de at andrage borgermestre og raad om tilladelse for borgerskabet til inden sin midte at udkaare »en stads gjemmerer eller, som efter laugsret manerligen kunde vere kaldit, oldermand«, hvis opgave skulde være at paase, at der ikke handledes imod privilegierne, og som forøvrigt ved idelig inspektion skulde søge at ramme byens bedste. Denne »kæmner eller oldermand« vilde borgerskabet selv lønne med 200 rdl. aarlig. Andragendet ledsagedes af sterke klager over den gamle kæmners forsømmelighed i at paatale begaaede ulovligheder tilligemed en haarreisende skildring af den maade, hvorpaa deslige sager fremmedes, naar de en sjelden gang forfulgtes for retten[1]; det er undertegnet af 20 af de paa mødet tilstedeværende borgere[2].

[1] ». . . . . den gemene paaskadendes til nødis undertiden den ene den anden, snart ligesom bønder oc uden byes mend paa bøiden ere vant til, med budstikker at samblis, naar noget skal forrettis, oc naar derefter, uden forrettit sag saaledes adskillelse skeer, saa kommer enten sent eller aldrig nogen samquem til sagsens endelige forhør og udførsel igjen. Oc om saa kunde hendis, at en saadan sag skulle engang forrettis, saa skal den ganske almue, som saaledes monne fremkomme, staa og forsamble sig i rette, imod it eneste menniske, som hendis at beklagis og fremeskis, oc ingen ved, hvo der skal eller bør først fange an eller tale i sagen, mens brydes ud, saa af den ene, oc da af en anden, undertiden svarer di alle, saa sligt ofte med forundring oc fast spot oc skimptlig staar, sampt maa seis oc anhøris end til med maa lide oc optage af vederparten spotlige glosser oc latterlige ord, foruden hvis trodsaktighed undertiden af en eniste alene eller oc it lidet samhelligt parti efter des maade falder oc med underløber. Oc lader sig anse fast at vil drille saa mange, som fremkommer, oc end vel tilhaabe den ganske menighed.«

[2] Supplik. fra Kria. borgerskab til borgermestere og raad, dat. 20. decb. 1647, stath.sk s »Indk. sag.«, Rigsark.

Hvad der forlangtes, var imidlertid ingenlunde bare et kæmnerskifte, men oprettelsen af et helt nyt embede. Den gamle kæmner havde været raadets bestillingsmand; han ansattes af dette og svarede for dette. Han havde først og fremst med regnskabsførselen at gjore, mén skulde dog ved siden af som raadets mand sammen med byfogden, der talte paa kongens vegne, øve polititilsyn i byen. Den nye »kæmner« skulde derimod være **borgerskabets tillidsmand**, vælges af dette, lønnes direkte af dette og svare alene for dette. Den myndighed, der maatte blive tillagt ham, vilde være taget ud af raadets hænder og lagt over i borgerskabets. Dette andragende, saa uskyldigt det end kunde synes, var saaledes i virkeligheden et djervt angreb paa den bestaaende ordning, som lagde byens styre i ovrighedens haand, et forsog paa at hidføre en ny ordning, hvorefter magten skulde deles mellem raadet og borgerskabet. Med en energisk og dygtig tillidsmand i spidsen, udstyret med nogen, om end fra først af meget begrænset øvrighedsmagt, vilde et paagaaende borgerskab kunne gjore sig haab om at naa vidt i denne retning.

At borgerskabet eller rettere det parti inden dette, som arbeidede for sagen, og særlig føreren Kristoffer Diriksen, har været sig vel bevidst, at det tagne skridt kun var indledningen til en kamp med øvrigheden, en kamp, hvorunder det for borgerne først og fremst gjaldt om at holde sammen om sin fører, derom foreligger der bestemte vidnesbyrd. Samtidig med udstedelsen af det omtalte andragende til raadet forpligtede nemlig samtlige tilstedeværende sig til at »gaa oc staa med den byens giemmerer eller oldermand, som efter vores begjær oc erfordrende udkaarendis vorder oc hannem udi hans bestilling, som han paa menigheds vegne sig retteligen paatager og forestaar, være horsom, opvartig og lydig etc.. .

. . hannem med al ærbødighed oc respekt begegne samt med raad oc daad sikkerligen fordedige oc bistaa, naar oc hvad tid saadant af os udkrævendis vorder.« Herom forfattedes en skriftlig erklæring, eller som den kaldes et »forenings løfte til god skikkelighed«, hvor der tillige fastsattes bøder for at handle imod overenskomsten. Den, som uden lovligt forfald undlod at mode paa kæmnerens kaldelse, skulde bøde 1 rdl. for hver gang. Hvis nogen befandtes aabenbart eller hemmelig at handle imod den indgaaede aftale, skulde han strax bøde 10 rdl. til de fattige og, om han havde forbrudt sig mod byens love og privilegier, alligevel føres i rette og tage sin dom. Slutningen af denne skriftlige erklæring lyder saaledes:

»Oc dersom vores gode byens øvrighed eller høiere øvrighed herudinden denne vores compact vilde noget have at sige eller vilde formene, da at staa fast, enhver for sig oc alle for alle som en mand«[1].

Denne »compact« blev underskrevet af alle de tilstedeværende — 34 mand[2]. Senere blev der taget en

---

[1] Kopi blandt stath.sk.s »Indk. sager« for 1648 med følgende underskrifter: Jockim Goldsmidt, Torsten Arnesen, Laurits Gundersen, Tomas Andersen, Oluf Bendtsen, Søfren Lauritsen, Oluf Olufsen, Morten Jensen, Niels Salsgaard, Blasius Røhrer, Jens Johansen, Christoffer Christoffersen, Markus Nielsen, Mickel Buggi, Hendrik Niemand, Helle Christoffersen, David Friedelieb, Søfren Eskildsen, Rolluf Jensen, Laurits Rasmussen, Peder Mus, Staffen Andersen, Gorris Fredriksen, Laurits Holck, A. Diricksen, Laurits Lauritsen, Jens Thuesen, Laurits Jensen, Boye Sanickesen, Oluf Nielsen, Efven Olufssen, Gevald Bordsen, Rasmus Thommessen, Oluf Jensen.

[2] Paa det i Statholderarkivet opbevarede exemplar af kompakten er der nedenunder tilføiet følgende: »Findes noch thrende til denne ligeliudende og underskrefne, den ene hos Torstein Arnesen, den anden hos Gurris Fredrichsen, den tredie hos David Friedelieb. Ellers ere mange gifne borgerskabet copier«.

række kopier deraf og uddelt blandt underskriverne. Og skulde det hele fremdeles holdes hemmelig, først og fremst for borgermestere og raad. For at have et antageligt paaskud til det afholdte møde besluttede man ogsaa at supplicere om tilladelse til at lade nogle officerer[1], der skulde indkvarteres i byen, underholde i herberger istedenfor at optage dem i sine egne huse[2]. Et saadant skriftligt andragende var vistnok overflødigt, da byfogden allerede havde givet borgerskabet frit valg og en mundtlig aftale med raadet iethverfald maatte have været fuldstændig tilstrækkelig. Men det har vel været anseet skikket til at aflede en mulig opdukkende mistanke hos raadet om, at supplikationen om en kæmner eller oldermand kunde have dybere rødder.

Med disse to supplikationer begav borgerne sig derpaa til det ordinære aarlige møde paa raadstuen samme dag. Her blev de begge oplæst »udi den ganske menigheds forsamling oc hosverelse«. Raadet, som vel ikke strax har forstaaet, hvad det gjaldt, og som maaske har frygtet for, at borgerskabet skulde gjøre alvor af sin tidligere trusel: at klage til den høiere øvrighed, samtykkede mundtlig i begge begjæringer. Derefter gik menigheden ud paa »den yderste raadstue« og udkaarede efter en kortvarig forhandling Kristoffer Diriksen til at beklæde den nye stilling som borgerskabets kæmner eller oldermand. De undskyldninger, som han forsøgte at fremkomme med, var vistnok ikke alvorlig ment og blev hel-

---

[1] Efter ordre fra statholderen til general-krigskommissariatet den 26. nov. 1647 og statholderens skrivelse til borgermestere og raad 15. decb. s. aar.

[2] Supplikationen, der er dateret den 20. decb. 1647, er undertegnet af en del af de paa det omtalte møde tilstedeværende borgere.

ler ikke paaagtede. Alle sagde, at det skulde »forblive ved det, som kaldet var«, og derpaa gik menigheden atter ind for borgermestere og raad og begjærede deres samtykke i valget. Borgermester Hans Eggertsen svarede strax, at det var vel rammet. »Han (ɔ: Kristoffer Diriksen) kan tage os megen besværing fra«, tillagde han. Derefter gav alle raadmænd sit samtykke til det stedfundne valg og lykkeønskede borgerskabet; men da dette nu bad om at faa »noget skriftlig«, undslog de sig og sagde, at saadant senere kunde blive givet. Da den almindelige fremgangsmaade var, at borgermesteren nedskrev raadets resolution paa selve andragendet og derpaa tilbageleverede dette til borgerne, tyder dette svar paa, at raadet ikke i virkeligheden har været saa vel fornøiet, som det saa ud til. Det har foreløbigt gjort gode miner, men har ikke villet binde sig ved nogen skriftlig indrømmelse. Tiltrods herfor var de forbundne vistnok vel fornøiede med resultatet af dette første skridt; men dermed var deres rolle ikke udspillet. Tvertimod, dermed var kampen i virkeligheden først begyndt.

Kristoffer Diriksen tiltraadte straks sin nye stilling, idet han overtog ledelsen af officerernes herbergering og sørgede for, at de alle blev indkvarterede i et og samme herberge. Pengene lagde han ud af sin egen pung. Inden 18. jan. havde han saaledes udbetalt 42 rdl.[1] og inden vaaren, som før nævnt, 162½ rdl., hvilke endnu ved midten af oktober maaned s. a. ikke var blevet ham godtgjorte[2]. En anklage mod skrædderne for ulovlig handel, som var indgivet allerede den 14. decb. 1647, blev nu taget op med fornyet styrke. Strax over jul

[1] Borgerskabets supplikation til raadet af 18. jan. 1648; stath.sk.s »Indk. sager«, Rigsark.

[2] Borgerskabets forsvarsskrift, 16. okt. 1648, ibidem.

udtoges saaledes stevning mod Jens Eskildsen, Jens Nielsen, Jens Lauritsen, Tomes Olufsen, Povel Torgiersen, Peder Jakobsen »og muligens flere skræddere«, som beskyldtes for ved siden af sit haandverk at drive med kjøb og salg, »dem, der intet haandverk hafver lært, til nærings betagelse«[1]. Under 18. jan. indleverede borgerskabet et udførligt og skarpt indlæg mod de anklagede, undertegnet af 34 borgere og rimeligvis forfattet af Kristoffer Diriksen. Imidlertid har denne vel fundet, at hans myndighed var for ringe, og at han havde behov for visse dokumenter og faktiske oplysninger vedkommende byens forhold, som alene raadet sad inde med. Thi samme dag, indlægget mod skrædderne blev expederet, forfattede han en ny henstilling til raadet, som han kaldte »supplication om kiemberers fornødentlige til efterretning«, og som han fik 30 af sine tilhængere til at underskrive. I denne supplikation anmodes borgerskabets borgermestere og raad om at overlevere til Kristoffer Diriksen:

1. Rigtige kopier af byens privilegier.

---

[1] Efter hvad der i dette indlæg meddeles, dannede skrædderne i Kristiania et afsluttet laug, som med rigorøs strenghed paasaa, at ingen udenfor lauget, selv om vedkommende var fuldlært, trængte sig ind i deres virksomhed. Endel af dem drev ved siden af sit haandverk kjøb og salg ikke alene med klæder, men ogsaa med andre varer, hvilket karakteriseres som »ulouglig oc dennem unødig oc ikke vedbørlig«, da de har sit runde ophold af sit haandverk. Det sidste er ubestrideligt, »efterdi mange tider vel kan forslides luet af en klædning, førend anden bliver færdig«, og bevises desuden til overflod deraf, at der ogsaa findes skræddere, som intet kjøbmandskab driver; disse navngives saaledes: Mads skrædder, Giert Wudinmand (!), Tomes Larsen, Oluf Jørgensen, Hans Klausen, Anders skrædder, Laurits skrædder, Hans Jokumsen og Kor Jekinek. Borgerne mener, at selve den frihed, som skrædderne nyder, formener dem at trænge sig ind i andres næring.

2. Mandtal over borgerskabet og byens øvrige indvaanere.
3. Regnskab over byens aarlige visse indtægter og udgifter (»udførligen til hvem oc til hvad tid oc termin de monne være forfalden, oc hvorfra de sig reist«) tilligemed opgaver over byens gjæld, til hvem og paa hvad tid den skal og bør erlægges — »paa det at herudinden engang rigtighed følge oc paa fode føres kunde«.
4. Specification paa byens inventarium (for inspektionens skyld).

Desuden begjærede borgerskabet i samme andragende

1. At taxation og udligning af h.s m.s og byens skatter for fremtiden maatte tillægges en kommission, bestaaende af 1 mand af raadet samt byens kæmner og 6 mænd af borgerskabet, — dog saaledes, føies der forsigtig til, at borgermestere og raad skulde »som vores dommere« have afgjørelsen i tilfælde af tvistigheder.
2. At det maatte overdrages byens kæmner med 1 mand af raadet og 6 af borgerskabet at indsætte qvarteer- og rodemestre, hvorefter mulige mangler skulde paatales af kæmneren og indstevnes for raadmændene »som dommere«.

Hvad der her krævedes, var i det væsentligste kun, hvad der var nødvendigt, forat den nye »kæmner« skulde kunne blive noget væsentlig andet og mere, end hvad den gamle havde været. Men paa den anden side: Indrømmedes disse punkter uafkortet, saa vilde en vigtig eller endog den vigtigste del af byens styre være gaaet over fra raadet til borgerskabet og dets selvvalgte tillidsmænd, og der vilde for fremtiden være aabnet en breche for stadig større indgreb i raadets myndighed.

Andragendet var saaledes i høi grad dristigt, hvilket ogsaa borgerskabet selv synes at have havt en følelse af. Af de 34, som underskrev anklageakten mod skrædderne, er der saaledes kun 30, som har underskrevet supplikationen. Om borgeren Jakob Klausen heder det, at han, trods opfordring, negtede at underskrive denne.

Borgerskabets optræden og krav synes, som rimeligt kan være, at have gjort borgermestere og raad mistænksomme. Noget svar blev ikke givet, ikke engang et benegtende. Det er derfor rimeligt, at raadet har villet holde de supplicerende i uvished, og imidlertid har det vel benyttet tiden til at anstille undersøgelser angaaende oprindelsen til denne, som det vistnok maatte forekomme raaderne, farlige bevægelse blandt byens borgere. Herunder er det lykkedes dem at faa besked om, hvad der var foregaaet den 20. december det foregaaende aar, og tillige at erhverve et exemplar af den skriftlige »compact«. Dermed var slaget tabt for Kristoffer Diriksen og hans parti; thi nu havde raadet beviser i hænde, og det nølede ikke med at benytte dem. Det skyndte sig med at afgive en embedsmæssig underretning til statholder Hannibal Sehested om, at 34 af byens borgere med Kristoffer Diriksen i spidsen havde stiftet en »compact« til opsætsighed mod øvrigheden og opvækkelse af oprør inden menigheden og indførelse af »utilbørligt nyt« i byens styre[1].

Efter modtagelsen af denne anklage, der er udstedt paa eftersommeren, vistnok i begyndelsen af september maaned 1648, har statholderen Hann. Sehested rimeligvis opfordret Kristoffer Diriksen og de angjældende borgere til at forklare sig om det passerede. Den 24. sept. s. a.

---

[1] Raadets anklageskrift kjendes ikke; de her meddelte oplysninger om dets indhold er hentede fra Kristoffer Diriksens og borgerskabets forsvarsskrifter. Se nedenfor.

indgav nemlig Kristoffer Diriksen til statholderen et forsvarsskrift, i hvilket han bestemt benegter, at han eller andre der i menigheden har begyndt eller udført noget »utilbørligt nyt« eller endog blot tænkt derpaa. Han hævder, at borgermestere og raad har givet en partisk fremstilling af det passerede og lagt alt ud til det værste. Derom vil statholderen selv kunne overbevise sig, naar dokumenterne lægges frem. Noget medhold fik Kristoffer Diriksen dog ikke af statholderen; tvertimod har denne med egen haand paategnet skrivelsen følgende skarpe og for Hann. Sehested ganske karakteristiske bemerkninger:

»Intentionen og aarsagerne maa have været, hvordan de nu bedst og bevislig kan udtydis, mens deraf følger ikke,. at en ganske menighed saaledes hemmelig maa sammenrotte og samle sig at oprette skriftlige compacter udimod øvrigheden, som noget derudi kunde have at sige, og forbinde sig sammen til at gaa og staa med hverandre fast som en mand og sætte bøder paa den, der ikke holdt sig efter samme compact; thi hvad som helst nogen borger udi sær eller alle udi gemeen kunde have sig over noget at beklage, og deres næste øvrighed dennem ikke derudi skaffet ret, det burde de hos mig til remediering at andrage, som derudi skulde skaffet enhver ret.« [1]

Dette svar synes at have indjaget borgerne en meget stor skræk. I et udførligt og temmelig slet skrevet forsvarsskrift søger de at forklare og bortforklare, hvad der er hændt. De hævder, at mødet ikke er hemmeligt, at anledningen dertil tvertimod var givet af statholderen selv ved meldingen om rytterofficerernes indkvartering. Rent tilfældig var man herunder kommet til at samtale om frihedernes forfald og al den ulovlige handel, der dreves

[1] Paategnelsen er dateret Akershus den 24. sept. og egenhændig underskrevet af Hannibal Sehested. Stath.sk. »Indk. sager« for 1648, Rigsark.

baade af fremmede sutlere og kræmmere og af borgerne selv, og om, at ingen lod sig det være angelegent at paatale dette uvæsen, skjønt der var udfærdiget mange supplikationer til borgermestere og raad derom. Man var derfor enedes om, at der burde ansøges om en stadskæmner, som paa menighedens vegne skulde paatale alle uregelmæssigheder, og hvem borgerne selv burde vælge og lønne. I samklang hermed var man endelig ogsaa enedes om for fremtiden at afholde sig fra alle ulovligheder. Hvis nogen brød denne forpligtelse og derpaa ved supplikationer søgte at vinde øvrigheden for sig, da skulde man staa fast sammen om at oplyse denne om den virkelige sammenhæng (!). Noget andet var ikke ment med den skriftlige forpligtelse, og nogen »compact« vil deltagerne i mødet overhovedet ikke vedkjende sig at have indgaaet, og endnu mindre nogen tanke om at fremkalde opsætsighed mod øvrigheden eller oprør i menigheden; »thi vi, det en hver ret kristen eftertænkende, sidde dertil, des Gud være ærit, alt for fast med hustru og børn under øvrighedens magt, saadant nogen lunde at anfange«. Skjønt borgerskabet imidlertid nu formerker, at borgermestere og raad »haver indsigende« med deres enighed, saa andrager de dog om, at det maa forblive ved, hvad der bevilgedes af deres velvisheder paa St. Thomæ aften f. a.; thi hvis borgerskabet ikke maa have en stadskæmner til at paatale de ulovligheder og misbrug, som begaaes, da — »er det ei muligt vores næring at holde«. Tilslut andrages om, at byens friheder nu ligesom udi gamle Oslo maa blive oplæste hver St. Tomas' aften, og at der samtidig maa blive givet borgerskabet veiledning om, hvorledes de skal forstaaes og overholdes

Dette aktstykke er undertegnet af 29 borgere, som alle havde været med om at underskrive den skriftlige »compact«.

Hvad Hannibal Sehested videre har foretaget i denne sag, haves der ingen bestemte efterretninger om. Men der findes blandt »Indkomne sager« i statholderarkivet et koncept, der er skrevet med Sehesteds haand og angaar borgermesteres og raads sag mod borgerskabet. Det indeholder bl. a. et udkast til en besvarelse af borgerskabets klager, om hvilke det udtales, at de skal bevisliggjøres og bringes for retten. Om borgerskabets »indlæg og contract« heder det i dette koncept: »Christoffer Diriksen bekjender dem at have skreven S. Thomas.« — Dermed er det godtgjort, hvad vi allerede tidligere har forudsat, nemlig at det er Kristoffer Diriksen selv, som har været den drivende kraft i denne »sammenrottelse«. Det er ham, som har formet andragendet om en kæmner, og det er ham, som har forfattet det skriftlige foreningsløfte til god skikkelighed. Endelig tør vi gaa ud fra, at det ogsaa er ham, som har skrevet andragendet af 18. jan. 1648 med dets nye større krav til borgermestere og raad. Da Hann. Sehested, som vi har seet, i høi grad misbilligede, hvad der var skeet, er der grund til at tro, at han paa en eller anden maade har ladet lederen, Kristoffer Diriksen, føle dette, paa samme tid som han har søgt at afhjælpe borgerskabets berettigede klager. Det var Hann. Sehesteds sedvanlige taktik at vise sig mild og overbærende mod en feilende eller vrangvillig menighed, men streng og skaanselløs mod dens leder[1]. Sikkert er det, at det nye »kæmner«-embede afskaffedes, og at Kristoffer Diriksens navn fra nu af forsvinder fra Kristiania. Senere dukker han, som før antydet, op i Fredriksstad, hvor han ernærede sig som handelsmand og opnaaede at blive raadmand[2].

---

[1] Cfr. Yngv. Nielsens afhandl. (Norsk) Hist. tidsskr. I, s. 30 ff., jfr. Thyra Sehested, Hannibal Sehested I, s. 128 ff.

[2] Jfr. henvisningerne side 542, note 1.

Noget videre har Hann. Sehested neppe foretaget i denne sag, og naar man nogle aar senere finder, at den er blevet indberettet til kongen, skyldes dette sandsynligvis ikke ham, men snarere de kongelige kommissærer, som i februar 1651 opsendtes til Norge for at undersøge Sehesteds forhold[1]. Selve tvisten mellem raadet og borgerskabet blev heller ikke strax bilagt, og om den end holdtes nede, saa længe Sehested var statholder, saa blussede den saa meget sterkere op igjen, saa snart han var borte. Allerede om sommeren 1651 indgik saaledes borgerskabet til kongen med et længere andragende, der ogsaa indeholdt klager over borgermestere og raad. Fredrik III befalede derfor den nye statholder Gregers Krabbe[2] at tage begge parter i forhør og søge at forlige dem. Han skulde herunder foreholde raadet at vise »god beskedenhed« med borgerskabet og dette at vise respekt og lydighed mod sin øvrighed[3].

Den 2. marts 1658, holdtes derpaa et stort forligsmøde paa raadstuen, hvor statholderen fungerede baade som forligelseskommissær og dommer mellem parterne. Punkt for punkt blev alle borgerskabets klager gjennemgaaet saavelsom raadets svar derpaa. Vi gjengiver i det følgende et kort extrakt af de forskjellige poster:

Borgerskabet begjærer:

1. At det strengelig maa tilholdes byens kæmner[4] at gjøre regnskab for al byens indtægt og udgift fra krigens begyndelse indtil datum, — »eftersom vor byes øvrighed ideligen lader os forstaa, at byen udi en stor

---

[1] Jfr. Th. Sehested, Hann. Seh. I, s. 163.

[2] Cfr. Fridericia, Adelsvældens sidste dage, s. 155.

[3] Norske rigs-registr. X, s. 245.

[4] Dette er byens gamle kæmner, raadets bestillingsmand, jfr. side 545.

gjæld endnu skal være, hvilket vi gjerne maatte vide, hvori det bestaar, ... hvilket vi fattige borgere dog ingenlunde til des haver maattet erholde og nyde, endog ideligen deraf betynges«.

Paa dette punkt sætter borgerskabet i det væsentligste sin vilje igjennem. Borgermestere og raad gaar ind paa, at regnskaberne strax skal blive undersøgte, og en kommission, bestaaende af visse medlemmer af raadet og borgerskabet, beordres af statholderen til at gaa i gang dermed.

2. At byens øvrighed maa skatte med andre.

I saa henseende bliver det ved det gamle. Borgermestere og raad er fritaget for de ordinære skatter, men ikke for extraordinære ydelser, som indkvartering og kontribution.

3. At den jord, som de fornemme og rige i byen har tilegnet sig af den fælles bymark, atter maa blive udlagt til fælleseiendom for alle borgere.

Borgermestere og raad svarede hertil, at saadan tilegnelse ikke er skeet uden kongens specielle tilladelse. Man enedes dog om, at enhver, som besad »eiendom eller gaarde« i byen, skulde faa udlagt »en god kaalhave«, hvis størrelse skulde rette sig efter eiendommens værdi. Disse haver skulde i fremtiden følge gaardene og ikke kunne frasælges disse. Alt det øvrige jordegods (»alle de andre store løkker«) skulde lægges til almindingen.

4. At det maa tilstaaes borgerskabet at kaare en oldermand og ham underordnede betjente til at holde opsyn med handelen og afgive judicium om udenlandske varer, naar nogen tvistighed kunde forefalde.

Raadet svarer hertil, at en overkjøbmand nok kunde være ønskelig, og at en saadan vel kunde tilforordnes uden klagemaal for den høie øvrighed — »om handelen var saa stor og vidtløftig her som paa andre

steder, og saadanne forstandige mænd dertil at bruge var at finde«. Derefter bemerkedes skarpt med henpegen paa begivenhederne af 1647 og 1648: »Formodendes dog ingen af saadan mangel haver mistet sin ret; men det haver uden tvil henseende til noget andet, om fornøden gjøres, besynderlig efterdi titulen giver dertil anledning.«

Noget kompromis kunde her, hvor meningerne stod saa skarpt mod hinanden, vanskelig finde sted. Statholderen maatte saaledes afgjøre tvisten, og hans afgjørelse gik, som man kunde vente, borgerskabets ønsker imod: »Borgerskabet lader sig med en kæmner nøie, som aarlig haver regnskab for byens indtægt og udgift at gjøre; han haver og med byfogden, som taler paa kongens vegne, byens nødtørft i agt at have, baade med bøder og sagefald at paatale og indfordre.«

5. At det maa forbydes borgermestere og raad at lønne skolemester Thomas Piper af byens indkomst. Denne person, der er ansat som lærer i tysk og dansk, gjør nemlig ikke byen og »det gemene« nogen særdeles nytte, idet han ogsaa lader sig betale af forældrene.

Raadet svarer hertil, at saafremt øvrigheden tilligemed bispen eragter, at en saadan mand ikke trænges, saa kan han afsættes, — »om en ret skikket og forstandig menighed dermed kan synes enten at have ære eller godt deraf«. Dette tvisteemne var imidlertid under mødet den 2. marts 1652 ikke længere aktuelt, idet Thomas Piper var død allerede i august maaned det forrige aar[1]. Borgerskabet erklærede derfor, at det intet nu derimod havde at sige.

(6—7. Supplikationer angaaende tolden og Selius Mar-

---

[1] Han blev begravet den 31. aug. 1651 i Trefoldigheds kirke (Rigsark. 6te hoved-afd. A. I. Kirkebøger 117, Kristiania 1).

celius; vedkommer ikke tvisten mellem borgerskabet og raadet).

8. At der maa blive ansat »en svoren byskriver eller secretarium«, som kan betjene menigheden for billig belønning og eftersom forefaldendes vorder.

Dette var et sterkt indirekte angreb paa borgermester Arent Hanssen, som paa den tid tillige fungerede som by- og lagtingsskriver. Andragendet førte til, at statholderen overdrog disse bestillinger til en anden med den motivering, at der vel ikke kunde eftervises Arent Hanssen noget »usømmeligt« ved hans embedsførsel, men at det dog var »usedvanligt«, at en og samme mand beklædte saa mange bestillinger.

9. At der maa tilstedes kommissærerne adgang til paa borgerskabets vegne at klage direkte til kongen og begjære hans naadige assistens, hvis der gjøres dem noget forfang paa deres privilegier.

Hertil svarer borgermestere og raad:

»Denne deres begjæring befindes stridig og tvert imod kongelig reces, saa og andre kongelige forordninger. Naar det forrige deres verk tillægges eller derimod confereres ikke at ville have nogen anden øvrighed end kongen alene, og de desmidler at leve libertiner og uden enten byens øvrigheds menighed eller kgl. majst.s statholders magt og regjering, selv alene at gjøre, hvad dennem løster, kommer og ilde overens med forrige deres oprettede compact og forbund til øvrighedens største præjudits og offention, som i sin tid, om det endelig ydermere skal til lyset, vel skal forklare sig selv.«

Statholderen resolverede:

»Derom nogen dem udi deres privilegier gjør nogen forfang, da haver de sligt efter recessen paa sine tilbørlige steder at tilkjendegive. Dersom sligt ikke da blev remederet, saavidt skee kunde, da staar det dem frit for

deres nødtørft for kgl. majst. at andrage, som jeg ikke tror dem nogen tid er vægret.« Han formanede derpaa, i overensstemmelse med den kongelige forordning, begge parter til at leve sømmelig og fredelig med hverandre og vise hinanden paa den ene side respekt og lydighed, paa den anden »god beskaffenhed«. For at enhver mislyd parterne mellem kunde forsvinde, lovede han derpaa borgerne at indgaa til kongen med et andragende om, at den forseelse, de havde begaaet ved at oprette den meget omtalte kompakt, kunde blive dem tilgivet.

Dermed betragtedes tvistighederne mellem raadet og borgerskabet som udjevnet. Dettes sag med kongen stod imidlertid endnu hen. En afgjørelse heraf fandt først sted ved kongebrev af 10. oktober 1652. Borgerne fik hermed sin forseelse og al den straf og tiltale, som de derfor havde fortjent, forladt og eftergivet, paa betingelse af, at de for fremtiden forholdt sig rolige som lydige og tro undersaatter[1]. Dermed var denne episode i Kristiania bys historie endelig afsluttet.

---

[1] Norske rigs-registr. X, s. 497.

LANDSKYLDEN PAA MUNKELIVSGODSET 1463—1624.

AV

DR. JUST BING.

I.

I jordebøkerne for Norges rike 1624 ff. (i Riksarkivet) findes ved Nordfjord, Søndfjord, Nordhordland og Hardanger anført hvor meget i hver gaard er Munkelivsgods. Det er — som den tid var brukelig — anført efter landskylden (løb smør, tønde korn etc.). Jeg har faat utlaant disse jordebøker og avskrevet angivelserne for Munkeliv og sammenlignet dem med det landskyldsregnskap for Munkeliv fra 1463, som er trykt i Dipl. Norv. XII nr. 232. Her lar ikke bare gaardenes navne sig identificere, men ogsaa deres landskyld kan sammenlignes; for Munkelivs regnskap av 1463 indeholder beregninger efter den nyere tids landskyld, mens jordeboken av 1427 og samlerhaandskriftet fra 1490 — begge utgit av P. A. Munch og siden trykt i Dipl. Norv. XII — er baseret paa den middelalderske landskyld.

Identifikationen har naturligvis sjelden været fuldkommen. Bare i Nordfjord er alle gaardene fra regnskapet av 1463 gjenfundet; i Søndfjord staar igjen 8, i Hardanger 11 og i Nordhordland 13, som jeg ikke har kun-

net identificere. Av det Munkelivsgods, som anføres i rikets jordebøker av 1624, er der i Nordfjord 10, i Søndfjord 46, i Hardanger 8, i Nordhordland 66, som jeg ikke finder i regnskapet fra 1463. De identificeredes antal er for Nordfjord 15, Søndfjord 17, Hardanger 16, Nordhordland 72.

Jeg sætter det op i en oversigtstabel:

Fogderi.	Antal av identificerede gaarde.	Antal av ikke identificerede gaarde.	
		1463	1624
Nordfjord	15	0	10
Søndfjord	17	8	46
Hardanger	16	11	8
Nordhordland.....	72	13	66

Mellem de ikke identificerede gaarde er regnet de tilfælde, hvor der i regnskapet av 1463 ikke er anført nogen landskyld. Over de identificerede gaarde har jeg optat liste og ordnet dem i tre rubriker, eftersom landskylden viser opgang, stilstand (herunder er ubetydelige avvikelser optat) eller nedgang. Disse lister anføres her. Skylden er reduceret til mark smør; ved reduktionen er forordningen av 3. okt. 1685 lagt til grund, og 1 løb smør og 1 td. korn eller malt regnet = 2 rdl.

Opgang.	Mark 1463	Mark 1624	Stilstand (og væsentlig stilstand).	Mark 1463	Mark 1624	Nedgang.	Mark 1463	Mark 1624
Nordfjord.								
Ytter Lunde (Lund) . . .	36	48	Suaruestad (aff Sworf-wastadhum) . . .	18	18	Kiercheidt (aff Kirkioeide)	180	108
Frøcsetter (Frøwisæter) .						Hilde (aff Hildenne) . . .	504	432
Thisthammer (Tiisthamar)	144	420	Aufflimb (aff Afleinar)	12	12	Wallager (Vala aaker) . .	360	240
Molderett (Meliosna) . .			Hegdal (Hagdall) . .	108	102	Rache (Rake)	108	72
Maarsaae (Massaas) . . .	18	48				Eide (aff Eidhom)	432	288
Inder Skarstenn / Ytter Skarstenn (aff Skarff-steinom)	576	630						
Søndfjord.								
Hoige (raro Wiig) (Wiik) .	18	48	Quam (Qwam) . . .	72	72	Espesetter (Æspesæter) . .	144	72
Myrmell (aff Myrmæle) . .	12	108	Haige (Houge?) (aff Hagha)	72	72	Arresetter (Ordhasæter) . .	216	2 sketting smør 1 hud
Undersetter (Vnnasæter) .	18	168				Staffuanger och lille Staffuanger (aff Stafwom) . .	216	168
Emind (?) (Emmissæter). .	12	168				Weffering (aff Wæfringom)	216	180
Rutle (Rwtlawatn) . . .	36	108				Fursetter (aff Furosæter) .	144	132
Møchelbust (Myklabolstadh)	72	108				Møchelbust (aff Myklabolstadh)	144	120
Achste (?) (aff Axar) . . .	48	72[1]				Eide (aff Eidhom)	144	108

[1] skrevet 3 pd., ikke som vanlig 1 løb .

Hardanger.

Melstued (Mædhaltweit) . .	36	67½	Hougs (Hawss) . . .	108	108	Mid Aass (Midhaass) . . .	72	45
			Naa i Wiig (?Øffrewiik)	18	18	Tued (øde) (Thweit) . . .	36	18
			Reistued (Ræidhulfs-			Thoufllaa (Thiodaflaa) . .	36	31½
			tweit)	72	76½	Engel Aas (?Œywlfsaas) .	24	18[1]
			Røen (Rwdh)	24	22½	Wiig (Wiik med Soladall) .	576	432
						Hellestued (Hellistweit) . .	216	81
						Traa (Trodh)	144	108
						Bakke (aff Bakka)	288	216
						Suousand (aff Swafwa sande)	432	261
						Selsuig (Sælwiik) . . .		
						Drage (Dragh)	72	54

Nordhordland.

Thuerberg (Tværbærg) . .	12	36	Onnes (Onanæss) . .	144	144	Huuse (aff Hwss i Fædhiom)	216	108
Warass (Vædheraass) . .	24	120	Qualeim (Hwaleim) .	324	324	Nødthued (Nottweit) . . .	252	216
Rossnes (Rossanæss) . . .	36	144	Ystebøe (Yzstabø) . .	288	288	Neder Thued (Thwæit) . .	216	180
Kaal Aass (Kolaass) . . .	72	198	Mellingh (aff Midh-			Helland (aff Hælghalande) .	132	360
Holmaas (?) (Holmanæss) .	18	144	linge)	288	288	Øfre Wognes (Waaghanæss)	252	216
Hugaas (Haukaass) . . .	36	144	Insteboe (Inzstabø) .	288	288	Gierde (Gærde)	216	162
Ullffuatten (Vlfwawatn) . .	36	162	Plett (aff Plættenom) .	144	144	Ytre Fosse (aff Fossom) .	288	252
Kaalestad (aff Kolastadhom)	36	180	Øvre Mickelsvold (Mi-			Allfuer (Alwidhra)	288	216
Nesbøe (Næss)	72	132	chialswaller øfre) . .	216	216	Fyllingh (aff Fylinge) . . .	288	234

[1] 1 løb salt.

Opgang.	Mark 1463	Mark 1624	Stilstand (og væsentlig stilstand).	Mark 1463	Mark 1624	Nedgang.	Mark 1463	Mark 1624
			Nordhordland (forts.).					
Skor (Skawffwar)	36	90	Nedre Mickelsvold (Michialswall nædhre + Smørdal)	216	216	Øvre Raknes (mknæss) . .	216	144
Nødtued (Nottweit + Roomareim)	72	90	Ness (Næss)	288	288	Blomb (Blom)	432	324
Lille + Store Urffuedall (Auridhadaal + Miolwikar)[1]	24	126	Thottland (Thotland ytre, Magnuswaller, Thotland indre) . .	288	288	Wogsdall (aff Vaxdale) . Roffschar (aff Ræfskridha)	504	324
Wadzhelle (Wadhzel) . Esemb (Eidhiseidhar) . Berge (Biærger) . . .	324	450	Øffer Thued (Thwæit) .	216	216	Horffuesdall (Hærfangxdall) . . . . Thaquam (Takqvam) . .	288	216
Waare (War)	18	72	Lie (Liidh)	144	144	Mieldemb (Miældeim) . .	288	180
Hougland (aff Haughalande)	144	168	Thønneuig (Thørnawiik)	72	72	Søre Røland (aff Røyrlande)	216	168
Blindemb (aff Blindemire) Biercheland (aff Birkelande) Flacketued (Flokatweit) .	288	576				Unneland (Aannaland) . .	576	432
Myrdall (Mydall)	18	120				Lilland (aff Lidharlande) .	288	180
Søer Aass (Sauraas) . . .	18	120				Espeland (aff Aspelande) .	432	360
Espioll (Æspiol)	72	150				Leerøen (Læderøy) . . .	288	216
Rosseland (Rosaass) (?) . .	24	180				Glesnes (aff Gleesnæse) . .	360	216

Rylland (Ryaland) . . . } Fløysand (Fløkesand) . . }	288	360						
Hersdall (Hæstadall) . . .	108	126						
Thued (Myklatweit) . . .	72	216						
Røesetter (Røyrsætter) . .	36	126						
Neder Thaffteland (aff Thotlande)	72	144						
Riple (Ripel)	72	144						
Lønning (aff Løninge) . .	144	162						
Bielckerøen (Biælkerøy) . .	72	180						
Hannde (Hælnar)	36	118						

Miolwikar er muligens identisk med Moruig i Arne skbr.; da tillægges 144 mk. Det er dog vel neppe sandsynlig.

II.

Det vil ved et hastig blik sees, at Hardanger indtar en særstilling. I Hardanger er der med en enkelt undtagelse stilstand eller nedgang i landskylden. Og i Hardanger er der i 1463 11 gaarde, som ikke har kunnet identificeres, mot bare 8 slike i 1624. Her har Munkelivsgodset ialfald ikke vokset; man kan vel nærmest si, at det i Hardanger befinder sig i en stilstand med nedadgaaende tendens.

Paa de tre andre steder derimot viser landskylden paa gaardene baade nedgang, stilstand og opgang. Opgangsiden er vel saa sterkt repræsenteret som nedgangsiden. Og her er ogsaa godset tydelig vokset ved nye erhvervelser. Mens der i regnskapet av 1463 i Nordfjord ingen gaarde findes, som ikke er identificerede, i Søndfjord bare 8 og i Nordhordland bare 13, er der i 1624 i Nordfjord 10, i Søndfjord 46 og i Nordhordland 66, som ikke kan gjenfindes i regnskapet av 1463.

Vi har altsaa her to forskjellige utviklingsarter for os: i Hardanger ser vi godset i tilbakegang og i Nordfjord, Søndfjord og Nordhordland i fremgang. Det siger sig selv, at vi her maa først betragte fremgangsstadiet. For det første omfatter det tre distrikter, medens tilbakegangsstadiet bare omfatter et. Vi kan naturligvis ikke uten videre slutte, at fremgang er regel og tilbakegang undtagelse. Men vi har ret til at fastslaa, at vi i disse fremgangsdistrikter ikke har bare enkelte heldige tilfælde. Vi ser i dem de normale forhold, hvorunder godset har vokset og trivedes. Selv om vi ikke kan benegte, at tilbakegangstilfældene andensteds kan ha været like saa talrige, maa vi først og fremst studere overgangstilstanden, fordi det falder naturlig at studere en virksomhet der, hvor den lønner sig.

Nu viser tillike disse fremgangsdistrikter baade stigning, stilstand og synkning i de enkelte gaardes skyld, saa iagttagelserne her kan bli mere omfattende. Det sjeldneste tilfælde er overalt stilstanden. Skjønt jeg deri har medtat smaa opgangs- og nedgangstilfælde, utgjør de bare i Nordfjord 3 av 15, i Søndfjord 2 av 17, i Nordhordland 13 av 72 tilfælde — derav ligger de 9 nær hverandre paa begge sider av Radøsundet og Seimsfjorden — det er de i listen fra Qualeim til Øffer Thued (begge incl.) opførte.

Derimot er opgang og nedgang nogenlunde likelig repræsenteret. I Nordfjord er der opgang ved 4 skyldanførsler (med 7 gaarde), nedgang ved 5 anførsler og gaarde. I Søndfjord er der opgang ved 7 gaarde og nedgang ved 7. I Nordhordland opgang ved 29 skyldanførsler (med 34 gaarde), nedgang paa 22 gaarde.

Men ser vi paa opgangs- og nedgangslisterne, vil vi straks bemerke, at der paa nedgangslisten utelukkende findes større gaarde. Et eksempel som Rake i Nordfjord med 108 mk. (1½ løb) er enestaaende. I Søndfjord er de paa nedgangslisten staaende gaarde paa 2 og 3 løb, og paa Nordhordlands nedgangsliste er der ingen gaarde under 3 løb (216). Ser vi paa opgangslisterne, indeholder de nok av og til store tal, men da er det stadig en samling av gaarde, det gjælder[1]. I Nordfjord og Søndfjord er der — utenfor gaardsamlingerne — ingen anførsel paa stigningslisten over 1 løb (72), i Nordhordland ikke over 2 løb (144). Kort og godt kan man da opstille den regel, at landskylden stiger paa de smaa gaarde og synker paa de store.

---

[1] I 1463 er 2 og 3 gaarde sammen om landskylden; i 1624 betaler hver gaard sin skyld for sig. Gaardenes skyld er regnet sammen paa fortegnelsen her.

Ser vi med dette i minde paa stilstandsrubrikerne, finder vi i Nordfjord to smaa og en større (108) gaard, i Søndfjord to paa 72 (opgangsmaximum), i Nordhordland en paa 72, saa 3 paa 144 (opgangsmaximum). Regelen synes at kunne fastholdes: opgang paa smaa, nedgang paa store gaarde. Stilstandslisten indtar en mellemstilling.

III.

Landskyldens opgang og nedgang kan bero paa to ting; enten er det gaardens produktion, som stiger eller synker, eller saa er det bare avgiften, som gjør det. I første tilfælde er bevægelsen proportional med landets opgang eller nedgang — eller rettere: av bevægelsen i gaardenes produktion kan vi se landets opgang eller nedgang, naar vi har tilstrækkelig materiale. I det andet tilfælde derimot se forholdet mellem skattetagere og skatteydere. Det er i leilændingens interesse at faa nedsat avgiften saa meget som mulig, saa landskyldens synken ikke behøver at være et tegn paa nedgang i produktion. Der kan deri tvertimot ligge et vidnesbyrd om leilændingens magtstilling overfor jorddrotten. Dertil kommer naturligvis de akute tilfælde — paa den ene side: avtak ved skred og elvebrud o. l., paa den anden side: frasalg.

Det blir naturligvis umulig i hvert tilfælde at avgjøre, hvad der har bidraget mest til stigning eller synkning. Det kommer til at bero paa en sandsynligheds-beregning. Men naar vi ser, at skylden synker paa de større og vokser paa de smaa gaarde, er det litet rimelig, at det bare har været en av disse faktorer, som har virket med. At landskylden skulde være nedsat paa de store gaarde og samtidig være forhøiet til det 5- og 7-dobbelte for de smaa, eller at smaagaardene skulde vokse voldsomt, samtidig med at storgaardene avtok, er ganske usandsynlig.

Det er vel ogsaa at anta, at forholdet har været forskjellig i den tidligere og senere del av perioden.

Her kan man sammenligne de beregninger over Norges folketal, som professor J. E. Sars har gjort[1]. Paafaldende er for mig, at Hardanger, som er vort nedgangsdistrikt, i skattemandtal fra 1521 og 1563 viser nogen nedgang (309 mot 293)[2]. Naar der saa igjen 1610—12 er opgang (427), kan man forklare nedgangen i vor liste ved, at der i periodens tidlige del virkelig er nedgang i produktionen, men at saa bønderne senerehen ved samhold har formaaet at holde landskylden nede paa det punkt, hvortil den engang var sunket. Vanskeligere stiller forholdet sig der, hvor der er opgang og nedgang i samme distrikt.

En grund til nedsættelse av skylden kan ligge i en speciel omstændighed. I jordebøkerne av 1624 ff. angis gaardenes skyld i forskjellige slags: smør, korn, huder, bukke- og gjeteskind o. s. v., medens der i 1463 ialmindelighet bare anføres smør-skyld. Rimeligvis har skylden i den tid ogsaa foruten smør været betalt i forskjellige slags varer, som i regnskapet er reduceret til smør. Men reduktionen har været avhængig av forholdet mellem prisen paa smør og huder. Og det var vistnok forskjellig i Middelalderen og i 1624. Peder Claussøn nævner, at smør i fordums tid var saa overflødig og litet agtet, at en hud blev regnet for 3 spand ($^3/_4$ løb)[3]; i forordn. 3. okt. 1685 derimot regnes 1 hud = $^1/_2$ løb. Men det forklarer ikke nedsættelsen i det hele. Dersom man ser paa nedgangslisten, møter man kun et tilfælde, hvor den synker under halvparten (Hellestued i Hardanger 216—81), og kun i

[1] N. H. T. 2. R. III, 281 ff.
[2] Ibid. s. 322 og tabellen ved s. 337.
[3] Storms utg. s. 464.

tre tilfælde er skylden nedsat til det halve (et i Hardanger, et i Søndfjord, et i Nordfjord). Derimot er det ganske almindelig, at den gaar ned med $^1/_3$ og $^1/_4$. — Men denne forskjel er meget mindre end forskjellen paa opgangslisterne; der stiger skylden ofte til det 5-dobbelte og undertiden til mere.

Forklaringen ligger ved denne betydelige opgang sikkert i en omfattende nyrydning.

I det 16de aarhundrede gaar der en varmebølge gjennem verden. Baade barneflok og virksomhetstrang blir stor, og det merkes sikkert først og fremst paa smaabrukene. Paa de større gaarde kan akrene vokse umerkelig eller de gamle bøstykker utnyttes og ernære et større antal beboere, og ved hjælp av forskjellige midler kan man nok opnaa, at fogderne »sine øine vel digt besmøre med Teigel-sten-salve«, som det heter hos Petter Dass, saa de ikke ser den gradvise vekst. Men paa smaabrukene er denne vekst, som tvinger skylden op til det 5—7-dobbelte, ganske sikkert ikke foregaat gradvis. Her, hvor man ikke kunde gi fogden noget bind for øinene, har vi sikkert i landskyldens stigning et temmelig nøiagtig avbillede av eiendommens produktionsforøkelse. I disse faa tal ligger gjemt endel av Norges gjenfødelse. Denne nyrydning falder vistnok overveiende paa den sidste del av tidsrummet, men vel forskjellig i de forskjellige distrikter.

Det er ganske vist urimelig at anta, at der skal være nedgang paa 3-løbsgaarde, naar der er opgang paa 1-løbsgaarde. Naar der er nedgang paa 25—35 procent paa de større gaarde, svarer det vistnok til nogen nedgang i produktionen i den ældre del av tidsrummet. Men vi kan først og fremst se noget andet deri. Der var mange forandringer ved Munkeliv; fra 1463 til 1480erne blev godset styret av forvaltere, mens klosterets munke og

abbed var overflyttet til Hovedøen. Jeg haaber paa et andet sted at faa leilighet til at paavise, at regnskapet av 1463 er et — rimeligvis det første — regnskap, som er sendt fra Munkelivsgodsets forstander til abbeden paa Hovedøen. Saa kom Reformationstiden med dens forvirring; Munkelivsgodset blev bispegods og siden lensgods under kronen. Alle disse forandringer skulde ikke gjøre jorddrottens myndighet sterk overfor leilændingen. Dertil kommer som nævnt reguleringen efter de forskjellige arter avgift (smør, korn, skind &c.). Overalt her er leiligheter til at tvinge avgiften skridt for skridt tilbake. Sifrene paa nedgangslisten synes derfor først og fremst at vidne om, at de norske leilændinger har formaaet at føre sin krig overfor jorddrotten. De nyeste undersøkelser paa dette omraade viser, at netop i reformationsaarhundredet indtar den norske bonde en anseet og mægtig plads, medens hans magtbetydning gaar tilbake i den følgende tid[1]. Nedgangsspalterne for de større gaardes og for næsten alle gaarde i Hardanger synes at levere et tydelig vidnesbyrd for denne opfatnings berettigelse.

Det kan tillike tænkes, at bønderne paa de større gaarde er kommet sig økonomisk op, saa de er blit istand til at kjøpe til sig dele av den gaard, de bruker under Munkeliv. Dette er naturligvis den nemmeste forklaring paa nedgangen; vanskeligheten ved denne ligger derimot deri, at man ikke har saa let for at regne med frasalg fra godset som en regel, der er likesaa konstant som nedgangen paa de større gaarde sees at være paa listerne ovenfor.

Men i begge tilfælde ser vi i landskyldens nedsættelse et vidnesbyrd om den norske bondestands voksende magt:

---

[1] O. A. Johnsen: De norske Stænder s. 47 ff.

enten økonomisk magt til at erhverve sin jord som selveiendom, eller magt overfor jorddrotten til at drive avgifterne av sin gaard nedover. Og taler nedgangslisterne herom, saa taler opgangslisterne om folkets magt til at rydde nyt land for sig; saa begge sider av disse landskyldslister hver paa sin maate kommer til at staa som vidnesbyrd om, at dette tidsrum er en fremgangstid for det norske folk.

DE GAMLE JÆGERE PAA HARDANGER-VIDDEN.

AF

DR. YNGVAR NIELSEN.

I 1838 var det kommet Stiftamtmand W. F. K. Christie for Øre, at nogle Bønder fra Indre Hardanger *ovenfor Syssendalen i Øifjords Sogn, Graven Præstegjeld, havde stødt paa endel store Dynger eller Hauger af Rensdyrsben og Horn.* Bønderne havde tænkt at faa Benene i Bergen malet til Gjødning og derved gjøre sig dem indbringende. Men dette viste sig paa Grund af den lange Transport upraktisk, og videre Forsøg blev derfor opgivne. For Christie var imidlertid det at høre om saadanne Fund enstydigt med at indlede en Undersøgelse af, hvad det var, som laa bagenom Beretningerne af Virkelighed. Han satte sig i Forbindelse med nogle af Finderne, Bønder fra Mehus og Maurset i Øifjord, og fik ved at tale med dem *fuldkommen Vished om, at Rygtet var sandt, og at der tæt ved de nævnte Bendynger saaes Hustomter, med Rudera af gamle Huse.* Efter dette var det Christies Hensigt selv at foretage en Reise til de Steder, hvor disse Bendynger og Hustufter var fundet, og der foretage en nærmere Undersøgelse af det, som var forhaanden. Men i Sommeren 1839 hindredes han ved Sygdom, og saa henvendte han sig i den paafølgende Sommer, 1840 til Cand.

theol. Wilhelm Koren, som boede i Ullensvang, med Anmodning om at foretage disse Undersøgelser i hans Sted. Kandidat Koren, som delte Christies Interesser, reiste til vedkommende Fundsteder og afgav derom en Beretning, som Christie benyttede til en Meddelelse, han lod trykke i Tidsskriftet Urda, II (Bergen 1842), S. 408 flg. Christie og rimeligvis ogsaa Koren drog straks den Slutning, at man her stod overfor Levninger af en gammel lappisk Bebyggelse. Meddelelsen fik derfor ogsaa denne Titel: *Spor af finske eller lappiske Folks Ophold i Oldtiden paa Høifjeldene i Bergens Stift.* Det heder her:

»Af de Beretninger, som han (ɔ: W. Koren) har meddelt mig, har jeg erholdt Vished om, at der paa flere Steder ved Fjeldvande imellem Øifjord[1] og Hallingdal, og navnligen ved Finsevandet og Laagen, eller Nordmandslaagen, sees store, runde eller langagtige, med Jord belagte, og med Græs samt Moos bevoksede Høie, fra 1½ til 3½ Alens Høide, og fra 25 til 84 Alens Omfang, indeni bestaaende af Rensdyrsben og Horn, der ligger tæt sammenpakket, i mere eller mindre bedærvet Tilstand, og at der tæt ved disse Houge findes Rudera af Fundamenter til Huse fra 7 til 10 Alens Længde og fra 6 til 8 Alens Bredde. Hr. Koren fandt ogsaa i nogle Dale, længere ned paa Fjeldene, Spor af runde eller ovale Tomter, rimeligvis for Telte, med Arnesteder i Midten.«

Allerede efter de i 1840 foreliggende Oplysninger antog Christie at kunne fastslaa som sikkert, at der her forelaa Vidnesbyrd om et finsk eller lappisk Folks Ophold paa disse Høifjelde i en fjern Fortid. Det var hans Hensigt i Urdas næste Hefte

»at meddele en nøiagtig Beretning om de saaledes paa Hardangerfjeldet fundne Benhouge, med Henvisning

[1] Christie skriver overalt: *Eyfjord.*

til lignende i Finmarken, og om Hus- og Telttomterne saavelsom om nogle i eller ved disse fundne, tildels meget mærkelige, Oldsager, hvortil jeg skal føie nogle Folkesagn samt lingvistiske Bemærkninger, og en Liste over norske Stedsnavne, der sandsynligvis er af lappisk Oprindelse, m. m., alt for at bevise, at finske eller lappiske Folk i Oldtiden har levet og havt Tilhold paa Høifjeldene i Bergens Stift.« Denne første, foreløbige Meddelelse var kun bestemt til at henlede Opmærksomheden paa, hvad der var fundet, »paa det at Videnskabsmænd og andre, som enten selv kommer til at befare Høifjeldene i Norge, eller har Bekjendtskab til Jægere eller Fjeldbønder, som oftere har Leilighed dertil, kan henvende deres Opmærksomhed paa, om der ikke paa flere Høifjelde i Bergens Stift eller paa andre Høifjelde i Norge, især ved Fjeldvandene, skulde findes lignende Benhouge og Hus- eller Telttomter.« Hvad han paa den Maade kunde faa af »deslige Minder om lappiske Folks Tilhold paa vore Fjelde«, vilde han med Taknemmelighed benytte og offentliggjøre i den Afhandling, som han vilde udgive.

Denne har imidlertid aldrig seet Dagens Lys. Men de af Koren indsamlede Gjenstande blev indlemmet i Bergens Museum. De er der katalogiserede

»No. 1233—35. En Jernring, en Hvæssesten, spaltede Rensdyrben og tilskaarne Stykker af Rensdyrhorn f: ved en Stenhytte paa Sydsiden af Finsevatn, 4000 Fod over Havet paa Fjeldet mellem Hardanger og Telemarken.«

For Hornenes og Benenes Vedkommende er desuden skrevet paa en egen Seddel:

»Prøver af Rensdyrben og Horn optagne af store halvhule (?) dannede og med Græstorv belagte Houge paa Fjeldet imellem Hardanger og Thelemarken.«

I det hele Fund skal der ikke kunne paavises noget, som kan regnes for at være af særlig lappisk Oprindelse. En 17 cm. lang Brynesten (1234) er ganske af den almindelige Sort, som findes overalt. Den anførte Jernring (1233) er forsynet med en Krog og kan ikke være forfærdiget af et paa Vidderne omstreifende finsk Folk. Dertil kommer Stykker af Ben og Horn (1235). Først er der fire Benstykker, som er mere eller mindre spaltede. Det, som er mindst spaltet, er i den ene Ende bearbeidet med en Kniv, som visselig ikke kan have været af andet end Jern. Et stort Brudstykke af et Horn (nedenfor det Sted, hvor det grener sig ud), bærer ligeledes Mærker af at være bearbeidet med en lignende Kniv. Endelig er der to smale Tagger af et Horn, med Knivmærker. I den ene er der inderst begyndt at bore paa et rundt Hul, uden at dette Arbeide har rukket til at blive fuldendt.

Gjennemgaaende viser Fundet, at Christies Slutninger om, at disse Gjenstande skulde stamme fra en lappisk Urbefolkning, ikke kan medføre Rigtighed. I det, som var fremkommet, var der i Grunden Intet, som kunde siges at røbe en Oprindelse fra denne formodede, ældgamle Rase. Men Teorien holdt sig alligevel og blev optaget af andre. En vægtig Støtte fik Læren om Norges lappiske Urbefolkning ved Professor P. A. Munchs Tilslutning. Men Munch havde aldrig været paa Hardangervidden. Han skrev alene paa Christies Autoritet, med Hjemmel i Wilhelm Korens Undersøgelser. Munch optog Teorien om en lappisk Urbefolkning i Norge. Hans Ord lyder saaledes:[1]

»Over hint store Hav hævede sig altsaa i Urtiden Norges skovløse Fjeldflade, ligesom en uhyre Ø med mange Udtangninger. Paa denne Fjeldflade streifer endnu talrige

[1] Det norske Folks Historie, I, S. 3.

Skarer af Rensdyr omkring; den er deres naturlige Hjem, og deres Antal, der i de senere Aarhundreder ved Jægernes Efterstræbelser er aftaget, maa i den fjernere Fortid have været overordentlig stort. Til Renen har paa den nordiske Halvø Finnernes eller Lappernes hele økonomiske Tilværelse stedse været knyttet, og forsaavidt Norge har havt Beboere før Nordmændene, kan disse Beboere neppe have været andre end nomadiske Finner, der flyttede om paa Høifjeldene ligefra det nuværende Finmarken til Fjeldene i Christiansands Stift, kun nu og da, eftersom Renernes Naturdrift kræver det, søgende ned til Havet, hvorved de første Forbindelsesveie mellem Kysten og Høifjeldene opstod. De her skildrede Forhold hviler ikke alene paa Gisning. Store Hobe af ældgamle Rensdyrben, der endnu forefindes hist og her paa Høifjeldet, vidner om længere Ophold, som større Samlinger af Finnefamilier har havt paa disse Steder.«

P. A. Munch omtaler derefter de Oldsager af Flint, som var fundne paa forskjellige Steder i Norge, ligesom i Danmark og Sverige, om hvilke han ansaa det sikkert, at de maatte være Efterladenskaber efter »et Polarfolk af samme Slags som Lapperne«. Videre udtalte han:

»Under alle Omstændigheder bliver det utvivlsomt, at Norge var sparsomt beboet af et Jæger- og Nomade-Folk af Polarracen, der ei kjendte Metallernes Brug, hvis eneste Husdyr var Renen, og som følgelig kun havde sit Tilhold paa Høifjeldene, medens Dalførerne og de lavere Egne var bevoksede med Urskov, som Agerdyrkerens Økse endnu ikke siden Menneskeslægtens Ophav havde berørt.«

Hvad her var udtalt, blev senere i stor Udstrækning anseet for fuldlødig Sandhed. Og dog skulde de Svagheder, som klæbede ved dette Ræsonnement, let have faldt i Øinene. Munch havde alene holdt sig til Rensdyrenes

Tilværelse paa Høifjeldene og uden Betænkning blandet sammen tamme Dyr og vilde Dyr. Han lod Viddens gamle Beboere baade være Rengjætere og Renjægere, uden at tænke paa Vanskeligheden ved at forbinde disse to Beskjæftigelser. Et primitivt Folk af lappisk eller en dermed beslægtet Race vilde paa Hardangervidden have drevet Jagt og ikke havt anden Levevei. Alligevel fandt Christies og Munchs Meninger foreløbig ingen Modsigelse. Først i 1858 blev der reist Tvivl, idet da N. Nicolaysen i Fortidsforeningens Aarsberetning for 1857, S. 22 flg. offentliggjorde en liden Afhandling Om Levninger af Norges Urfolk. I denne gjorde han opmærksom paa, at hvor man for øvrigt i Norge havde stødt paa Urfolkets Efterladenskaber, der var det »overalt i Nærheden af Søen eller langs Vassdragene«. Nicolaysen bestred Rigtigheden af, hvad der af Christie var nævnt om, at tilsvarende Hauger som de paa Vidden skulde findes i Finmarken. Han henholdt sig derhos til selve de fundne Sagers Beskaffenhed, saadan som han selv i 1857 havde seet dem i Bergens Museum. Saafremt Jernredskaberne og Bensagerne hidrørte fra samme Folk, saa var det dermed afgjort, at disse Levninger ikke paa nogensomhelst Maade kunde hidrøre fra Landets Urbefolkning.

Men selv for det Tilfælde, at Jernsagerne og Brynestenen skulde være senere tilkomnee, antog Nicolaysen, at der var god Grund til at stille det Spørgsmaal:

»beviser da den Omstændighed, at man finder nogle Hobe med Ben, just at de skulde skrive sig fra Urfolket?«

Nicolaysen troede ikke dette og spurgte saa videre:

»Hvad skulde nemlig bevæge disse Mennesker, naar de ikke fortrængtes af andre, men var i udelukkende Besiddelse af et vidloftigt Land til mere her end andre Steder at fjerne sig ifra Kysterne og de fladere Strøg?

Her fandt de jo saa at sige lige for Stuedøren alt hvad de behøvede for at tilfredsstille sine udelukkende materielle Fornødenheder. Ved Kysten havde de ogsaa her Østers; Fisk var der baade i Havet og Elvene, og Hjorten, Elgen og andre saadannne Dyr holdt sig vel dengang ikke mere paa Høifjeldene end de nu gjør; ja endog Renen gik dengang maaske længere ned end nu. Det fortjener ogsaa at lægges Mærke til, at disse Samlinger netop findes ved de Veie, som forbinder Øifjords Sogn med Hallingdal og Telemarken. Man kunde saaledes nok tænke sig, at de var efterladt f. Ex. af Folk af Landets nuværende Stamme paa deres Vandring fra Vest til Øst, og man vilde i saa Fald derved faa en Bestyrkelse paa, hvad der af andre Grunde synes rimeligt, nemlig at flere af Dalene paa denne Side af Fjeldet, navnlig Valdres og Hallingdal, er befolket vestenfra. Man kunde ogsaa tænke sig, at de hidrører fra Jægere, som har holdt til her, da det er meget rimeligt, og for en senere Tid endog paaviseligt, at der har været drevet stor Jagt efter Vilddyr, hvis Skind solgtes til Bergen og udførtes i Mængde.«

Endnu en anden Formodning opstillede Nicolaysen, — at Haugerne muligens kunde skrive sig fra Stavangerbispernes Reiser over Vidden, naar de visiterede i Hallingdal og i den Anledning lagde Veien fra Øifjord over til Aal. De skulde da indeholde Affald fra de Maaltider, som disse havde holdt under Fjeldovergangen. Da Reiserne havde foregaaet regelmæssig gjennem flere Aarhundreder, var det rimeligt, at der kunde danne sig store Hauger.

Nicolaysen sluttede med følgende Bemærkning:

»Hvis saaledes de nævnte Jernsager virkelig hidrører fra det samme Folk som Benene, saa er Spørgsmaalet dermed afgjort. Men selv om dette ikke er Tilfældet,

forekommer det mig meget usandsynligt, at de øvrige Levninger skriver sig fra Urfolket. Desuagtet maa man vistnok være enig med Christie i, at disse Levninger i høi Grad fortjener en nærmere Undersøgelse, end der hidtil er blevet dem tildel. Indtil dette sker, kan man, med Hensyn til, at sikre Spor af Urfolket blot er trufne langs Kysterne og Vassdragene og i ringe Mængde, kun sige, at Landets første Beboere har foretrukket de lavere Strøg for Fjeldene, men at de her, i Modsætning til det sydlige Sverige og Danmark, synes at have havt mindre faste Bosteder og saaledes i høiere Grad end paa de sidste Steder levet som Nomader.«

Om Sommeren 1859 havde Nicolaysen Anledning til selv at foretage den Undersøgelse, hvis Ønskelighed han saaledes havde fremholdt. Om sin Reise har han i Fortidsforeningens Aarsberetning for 1860, S. 5 flg. leveret en udførligere Redegjørelse. Nicolaysen var saa heldig at træffe paa den samme Mand, som havde ledsaget Koren, og fik af ham en Del Oplysninger. Stedet, hvor Koren havde foretaget sine Undersøgelser, var ved Finsevandet, paa Sydsiden af Hardangerjøkelen, et Sted, som ikke maa forveksles med Vandene ved den nuværende Finse Jernbanestation. Lokaliteten beskrives af Nicolaysen i følgende Ord:

»Finsevatnet og Finsedalen ligger omtrent 4000 Fod over Havet, omgives af Helvedesnuterne mod Nord, Istjernnuten mod Syd, og stænges mod Øst af Finsberg. Vandet faar fra Nord Tilløb af en Elv, som kommer fra Nordsiden af Helvedesnuterne. Det er omtrent 5000 Alen langt og indknibes af flere fra begge Sider fremspringende Nes, men er bredest, indtil 1000 Alen, i den østre Ende. Just, hvor denne største Bredde tager ved, skyder to Nes sig ud, et fra hver Side, og nærmer sig mere til hinanden end nogen af de andre; disse Nes kaldes Sundtangene.

Her skulde være et godt Renstrøg; naar Flokken kom fra Finsberg og havde krydset Elven, gik den ud paa det nordre Nes og svømmede over til søndre, hvor Stenhytterne ligger, et kort Stykke op fra Vandet.«

Nicolaysen var gjennem en Undersøgelse af de gamle Kilders Ordlyd kommen til den Slutning, at Stavangerbispernes Vei havde ligget mere sydlig, over Halne, ikke over Finse. Han opgav derfor sin Formodning om, at Haugerne skulde være Efterladenskaber fra deres regelmæssige Visitatsreiser. I det Sted optog han den anden Hypotese, som han tidligere havde fremsat, at Haugerne var Efterladenskaber fra Jægere, som tidligere havde streifet om paa Hardangervidden: »Havde jeg«, siger han, »tilforn den faste Tro, at der heroppe ei vilde træffes Levninger fra Urfolket, saa blev den heller ikke rokket ved hvad jeg nys havde hørt (ɔ: i Samtaler med lokalkjendte Folk), og endnu mindre, da jeg kom til Stedet og tog Hytterne i Øiesyn. For det første maatte der have vist sig en langt større Forvitring og Overgroen, hvis disse Hytter skulde gaa op til hin Tid eller være mindst 2000 Aar gamle. Dernæst er deres Form og Bygningsmaade væsentlig den samme, som i de nuværende Seler (Sæterhytter)«.

Derefter beskriver Nicolaysen de Hytter, han forefandt ved Finsevandet:

»Fra det søndre Nes skraaner Landet opover mod en Jordbanke, og i denne ligger to Hytter nedgravne omtrent 2 Alen eller nær dertil, hvor Taget har begyndt, saaledes at Langvæggene paa lidt nær er skjult. Begge ligger i Syd—Nord med et Mellemrum af $6^1/_2$ Alen, og saaledes at begges Smalsider gaar i Flugt med hinanden. Væggene er omtrent 21″ tykke og opsatte af flade Stene uden Kalk paa den Maade, som endnu kan sees i Selerne, at Langsiderne øverst oppe, hvor Taget skulde støde til,

bøier sig lidt indover og er noget høiere paa Ind- end Udkanten, for at der ikke skulde være noget aabent Rum mellem Taget og Murene. Begge Hytter har indvendig en Bredde af 5 Alen og er henved 9 Alen lange. De egentlige Indgange er i begge paa søndre Smalside, dog ikke rigtig i Midten, men lidt nærmere det østre Hjørne; Døraabningerne har flade Overliggere af større Stene, er 2 Alen høie og 1 Alen 3″ brede. Udenfor disse Indgange og ligeledes udenfor Hytternes nordre Smalsider, hvor der, i det mindste i den ene har været en Udgangsdør, ligger Bendyngerne, som skraaner nedad mod Fladen. Indvendig i Hytterne er der en Skillevæg, som i den østre gaar tværs over Bredden og mod Nord indslutter et Rum af omtr. 3 Alens Dybde, hvorimod denne Væg i den anden Hytte ikke gaar helt over, men i ret Vinkel støder sammen med en fra nordre Smalside udgaaende Væg, hvorved der fremkommer et mindre Rum af omtr. 4 Alens Længde og 3 Alens Dybde, og ved hvis nordvestre Hjørne er anbragt den nysomtalte Udgang mod Nord. Ikke i nogen af Hytterne synes disse indre Vægge at have gaaet helt op til Taget, og har saaledes maaske kun dannet en Forhøining, hvorpaa Folkene havde sit Natteleie. Endelig maa det mærkes, at Aaren (Arnestedet) ligger i Midten af Gulvet, og at den er noget over en Alen i Firkant og omgiven med en Ramme af Sten. I den østre Hytte er over Indgangsdøren endnu meget tilbage af Gavlen mod Syd, ligesom ogsaa Langvæggene paa flere Steder har sin fulde Høide, og det mangler saaledes kun lidt paa, at man ved at lægge et Ljoretag over Murene, kunde tildanne Hytten, som den fra først af har været. Nogle faa Skridt længer mod Syd paa en Skraaflade har ligget en tredie Hytte, hvoraf der nu ikke er andet igjen end Grundstenene. Heraf sees dog, at den har strakt sig fra Nord til Syd, ligesom hine, og været af samme Størrelse,

ligeledes havt Aare midt i Gulvet, en Indgangsdør paa nordre Smalside, altsaa vendende lige imod hines Indgange og i søndre Ende en mindre Afdeling, ligesom i den østre af de først omtalte. Ogsaa ved denne findes Levninger af Dyreben, men i meget mindre Mængde og mere opløste end ved de øvrige Hytter, hvorfor den maaske er ældst. Omkring denne Tomt er der fem *Fastringer*. Saaledes kalder Bønderne de Steder, hvor et fældet Dyr nedlægges mellem store Stene, for at gjemmes sikkert for Rovdyr, indtil det kan tages bort igjen.«

Efter denne Beskrivelse skulde Hytterne have stor Lighed med de nuværende Sæl eller kanske endnu hellere med Lægrene. Om deres Alder vovede Nicolaysen ikke nærmere at udtale sig: »Saa meget er dog vist, at Hytterne ei kan være saa gamle som fra Urfolkets Tid.« I samme Retning fandt han, at de i Hytterne og i de derværende Bendynger fundne Gjenstande maatte pege.

Da Stedet laa fjernt fra Sætrene, og Nicolaysen maatte vende tilbage til dem inden Natten, havde han kun knap Tid til at grave ved Hytterne. Men i omtrent en Time kom der dog adskilligt frem, først, for at følge Nicolaysens Fremstilling:

»et Ben, som var knust eller kløvet for at tage Marven ud, om ved Hjælp af Jernredskab, kunde ikke sees. Det næste var et Stykke Renshorn, som aldeles tydelig var afskaaret eller hugget med et skarpt Jernredskab. Saa kom et Stykke Klæbersten af en Potte eller et Kar, dernæst et Knivskaft af Renshorn, en liden firkantet smedet Jernstang (uden Tvivl den Del af en Kniv, som stikkes ind i Skaftet), en rund Skive af Klæbersten, noget over 3″ i Gjennemsnit, med et Hul i Kanten (tydelig nok Synkesten til Line eller Garn), og endelig 2 smaa »Baaderør« (Klinknagler).« Dette blev medtaget til Uni-

versitetets Samling af Oldsager og findes fremdeles i denne.

Af Klinknaglerne kunde det sluttes, at der havde været Baad i Vandet, og da Klæbersten ikke forekommer i Hallingdal, men først længere ude ved Hardangerfjorden, ansaa Nicolaysen det for givet, at de Folk, som her havde drevet sin Virksomhed, havde været Haringer. Han anførte Exempler paa, at Skyttere havde tilbragt Vinteren paa Vidden, og fandt det derfor ikke umuligt, at ogsaa Beboerne af Finsehytterne havde gjort det samme. Derimod maatte enhver Theori om, at disse havde tilhørt Urfolket opgives.

Nicolaysen havde ved sine Undersøgelser i 1859 kun havt knap Tid. Hvad han havde fundet, var fremkommet ved en ganske kortvarig Gravning, som blot havde medtaget omtrent en Time. Men dette var alligevel typisk, betegnende for det Liv, som i en fjern Fortid havde været levet i eller ved disse Hytter. Det kunde regnes for et paalideligt Materiale til at drage videre Slutninger baade om dette og om de Mennesker, som der havde havt sit Tilhold. Nicolaysen havde kuldkastet Christies og Munchs Theorier. Han havde overført Hardangerviddens gamle Brugere fra en dunkel og uklar Tid til en meget nærmere Periode. Hans Fund maatte stamme fra en norsk Befolkning, som nærmest havde sit Hjem ved Hardangerfjorden.

Hvad der senere er fremkommet, maa siges at bestyrke denne Opfatning.

I en Række af Aar var der ingen, som optog disse Undersøgelser, forinden i 1891 og 1892 B. E. Bendixen tog sig for at fortsætte dem. Meddelelser om de derved fremkomne Resultater findes i Aarsberetningen fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, for 1890, S. 129 fg., for 1891, S. 31—40, og 1892, S. 28—32. Undersøgelserne kunde

denne Gang foregaa i bedre Tid og bragte derfor et noget rigeligere Udbytte. Dette er nu samlet i Bergens Museum. Derunder indgaar ogsaa et Fund, som ikke er gjort af Bendixen selv. Det er fundet af Andre, men blev i 1890 erhvervet af ham under et Besøg i Ose i Ulvik. Det er dette, som i Museets Katalog er benævnt »Bendixens Fund fra 1890«, og som opgives at stamme fra *Finsberg, Sundtangen, Øifjord, Hardanger*, hvor det siges at være gjort *i gamle Tufter paa Fjeldet*. Fundet er katalogiseret som 4727 og bestaar af: 2 Flintstykker, 2 fragmentariske Pilespidser af Skifer, en Hein af Skifer, 1 Naal, 1 Klinknagel, 1 Hakke af Jern, et Stykke Skifer og 1 Bit Kvarts.

Af dette er Flintstykkerne, Skiferstykket og Kvartsbiten uden nogensomhelst Bearbeidelse og af den Sort Gjenstande, som kan forekomme overalt, hvor det skal være, uden derfor nødvendig at have nogen Sammenhæng med finske Folk. Brynestenen er tynd og gjør Indtryk af at være adskillig brugt. Den gamle, forrustede Naal eller Syl, den lille forrustede Hakke og den solide Klinknagle er alle af Jern, og deres yngre norske Oprindelse er ogsaa dermed given.

Men i denne Sammenhæng indtager de to fragmentariske Pilespidser af Skifer en egen Plads. Det ene Stykke er et, som er afbrukket midt paa Pilebladet, af mørk Skifer. Det andet er af en lys, graa Skiferart og er det nedre Styke af Bladet, med to Agnorer eller Haker.

Hvorledes er nu disse Stensager »af arktisk Form« kommet sammen med det øvrige Fund? og har de virkelig Forbindelse med dette?

Det er netop det, som maa forekomme at være mistænkeligt. Hvad derom vides, er kun det, at den, som i 1890 solgte Fundet til Bendixen, opgav, at altsammen stammede fra en af Tufterne ved Finse. Men den deri

liggende Garanti er saare liden. Intet er lettere at tænke sig, end at den oprindelige Finder kan have sammenblandet forskjellige Fund og glemt, at Pilespidserne har været fundne paa et andet Sted. Bendixen har i sine indholdsrige Beretninger ikke vovet at gaa længer end til en Udtalelse om, at de sandsynligvis er fremkommet ved Gravninger i den ene af de ved Finse liggende Tufter. Der kan altsaa fra Forekomsten af disse Stensager ikke drages nogensomhelst Slutning; man ved intet andet, end at der er fundet nogle saadanne paa Vidden. Da Bendixen selv gravede i de gjenværende Ruiner, fandt han aldeles intet, som kunde have Forbindelse, hverken med arktisk eller anden Stenalder.

Hans Fund ved Store Krækjavand fra 1891 bærer i Bergens Museum No. 4837. Det bestaar af et med Kniv afskaaret Stykke af et Rensdyrhorn, — af et eiendommeligt Benstykke, som har været bearbeidet med Kniv, samt af et lidet Vahorn, forarbeidet af Rensdyrben, med tydelige Spor af Jernkniv. Dertil kommer endnu nogle hensmuldrede Stykker af Træ, maaske ogsaa af Næver, foruden nogle Fugleben.

Bendixens senere Fund ved Finsevand 1892 er i Bergens Museum katalogiseret som No. 4928. Derimellem findes to Brudstykker af Brynestene, som synes at have været i Brug, samt en Del Flinte- og Skiferstykker, ganske raa, uden Antydning af Bearbeidelse. Dertil kommer et 35 cm. langt Stykke Rensdyrhorn, som har sin naturlige Form af en Hakke, — tilligemed et andet Hornstykke, som bærer tydelige Spor af at være bearbeidet med Kniv (23 cm. langt). Dette var paa samme Sted, hvor Nicolaysen gravede i 1859, og hvad der fremkom, stemmer ganske overens med dennes Beretning. Ved de fundne Stenstykker er intet at bemærke. De er neppe andet end Stene, som er anvendt til at slaa Ild med. Paa dem vil

der vanskelig kunne bygges nogen nye Fantasier om Stenalder og om et Urfolk af Nomader, som streifede om paa Hardangervidden.

Fra 1892 blev der atter en længere Hvile i Undersøgelserne paa Hardangervidden. Som Bendixens Beretelser forelaa, maatte de siges at være meget overbevisende. De blev imidlertid ikke ubetinget fulgt. I en Afhandling, Fra Hardangerviddens Fortid, trykt i Historisk Tidsskrift, fjerde Række, femte Bind, S. 101 fg., har Pastor O. Olafsen i Ullensvang udtalt sig om Sagen. Han antager som en sandsynlig Mulighed, »at et Nomadefolk, som levede af Rensdyr, og som hørte den finsk-ugriske Folkegren til, har i Aarhundreder og kanske længere havt sit Tilhold paa Vidden. Det er intet i Veien for, at de endnu i Begyndelsen af den historiske Tid har holdt til her. At der findes Redskaber af Jern blandt deres Efterladenskaber, er intet Bevis for, at Folket hørte Jernalderen til. Dels kan det jo tænkes, at de stod i Forbindelse med Nordmændene nede ved Fjorden eller i Dalene, og dels kan det antages, at Jernsagerne skriver sig fra en senere Tid. Det var nemlig Skik og Brug, og det er det endnu til en vis Grad, at Jægerne og Fiskerne benyttede Stenboderne paa Fjeldet, hvor de fandt dem. De betragtedes næsten som et Fælleseie, selv om denne eller hin Mand havde sat dem op. Havde et Nomadefolk bygget de omtalte Stenboder og senere forladt dem og Fjeldet, vilde efter al Sandsynlighed Nordmændene benytte dem senere, naar de færdedes paa Fjeldet. Det er intet i Veien for at antage, at disse tildels gjennem mange hundrede Aar har benyttet de gamle fundne Stenboder, og at de fundne Jernsager er Efterladenskaber fra dem.«

Olafsen havde, da han skrev dette, hverken været ved Krækjavandet eller ved Finse. Han har saaledes alene henholdt sig til de før ham givne Beskrivelser af

Lokaliteterne. Han har neppe heller seet de af Koren, Nicolaysen og Bendixen gjorte Fund. Formodningen om en oprindelig Nomadebefolkning syntes heller ikke overbevisende. Da jeg ansaa Spørgsmaalet for at have en ikke ringe Interesse, ønskede jeg ogsaa selv at lære Forholdene at kjende ved Selvsyn og bestemte mig derfor til at drage op, ialfald til Krækjavandet i Løbet af Somme-

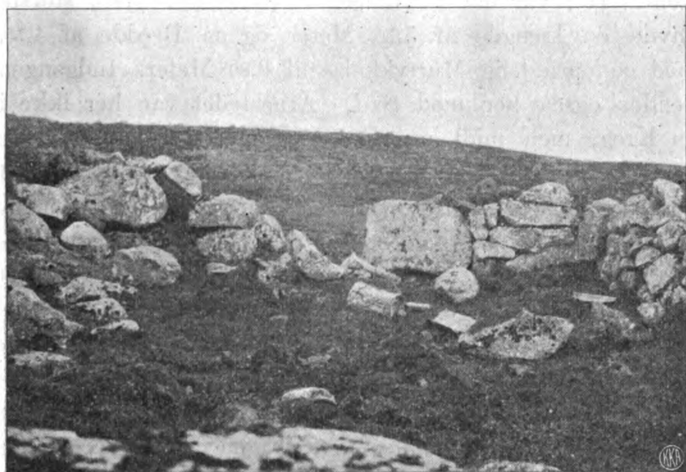
Ruiner af det nyere Hus (Boplads No. 1), seet indvendig, med Peisen.
Efter Amatørfotografi af Doktor Johan Brun.

ren 1908. Jeg ledsagedes af Præparant ved det ethnografiske Museum, J. Henriksen, som Hjælper ved de nødvendige Gravninger i de derværende Hytteruiner.

Jeg ankom 24. Juli — eller rettere en Stund over Midnat 25. Juli — til Krækjahytten, som var bestemt til mit Standkvarter under de forestaaende Undersøgelser. Efter at have hvilet ud, roede jeg næste Morgen med Turiststationens Bestyrer, Ole L. Aker, over Krækjavandet, paa hvis anden Bred det var mig opgivet at jeg vilde

finde de gamle Bopladser, hvor Bendixen i 1891 havde foretaget sine Gravninger. Det viste sig, at dette medførte Rigtighed. Her var to saadanne, med ikke langt Mellemrum, begge nær Stranden.

Boplads No. 1, som først blev undersøgt, ligger ret imod Turiststationen. Her fandtes et Hus, opført af retkløvede Heller, indvendig med en Længde af 3,20 Meter

Ruiner af det ældre Hus
(Boplads No. 2).
Efter Amatørfotografi af Doktor Johan Brun.

og med en Bredde af 1,80 Meter. Murene havde nu en Høide af omtrent 1,20 Meter og var i Bunden indtil 1 Meter brede, medens de opover skraanede af og øverst kun havde en Bredde af 0,50 Meter. Indgangen var paa den fra Vandet bortvendte Sydside, i det sydvestre Hjørne, ganske som det skal være almindeligt paa nyere lignende Bygninger. Foran Døren saaes Levninger af et Stengjærde omkring en bredere Forgaard. Peisen var anbragt i det andet Hjørne mod Syd. Ved Gravning fandtes Næver

over hele Gulvet, og dette maa være Levninger efter det nedstyrtede Tag. Endelig maa anføres, at der paa Vestsiden var gravet en Række Huller, hvori var nedsat Heller. Maaske disse har været benyttet til Opbevaring af Kjød.

Boplads No. 2 ligger paa en videre og bredere Plads, hvor der rundt om Hytten kan have været samlet mange Folk. Her var der Levninger af to Huse. Det største havde en Længde af 5,70 Meter øg en Bredde af 4,75, med en oprindelig Murtykkelse af 0,80 Meter. Indgangen vender ogsaa her mod Syd. Arnestedet var her ikke i en Krog, men midt paa Gulvet, hvor der endnu kunde paavises Spor af Kul. Omkring Murene var der oplagt Jord, og paa den østlige Side var der for at holde denne oppe bygget en særegen Vold. Paa Nordsiden, hvor Bakken falder brattere af mod Krækjavandet, var der kastet Ben udover. Den Jord, som var lagt op om Murene, maa have havt til Hensigt at gjøre Bygningen mere varm og dermed tjenlig til Beboelse ogsaa om Vinteren. Ruinerne som Helhed var stærkt medtagne og gav Indtryk af at være meget gamle. Af Tagnæveren saaes ikke Spor.

Ved Siden var der Levninger af en anden mindre Bygning, med Længde 3,40 og Bredde 1,50 Meter, samt Murtykkelse af 0,80 Meter. Ogsaa her var Indgangen paa Sydsiden. Men i et mindre Rum, som var bygget op til dette Hus, var den mod Nord; nogen Aabning mellem dette mindre og det større Rum var ikke at finde. Udenfor denne Bygning saaes nogle stensatte Huller i Jorden, lignende dem, som var fundne paa Boplads No. 1. Der var Spor at se af Bendixens Gravninger. Men det viste sig snart, at de Fund, som her kunde gjøres, ikke dermed var udtømt. De fordums Beboere af begge Steder har efterladt mange Levninger fra sin Virksomhed.

Saa hurtig, det kunde ske, gik jeg igang med at undersøge i og omkring Ruinerne, først ved Boplads No. 1. Her laa der talrige Rensdyrhorn, som alle var afsagede i en ret og skarp Linie og som Regel godt bevarede. Mellem dem laa ogsaa en liden Benplade, som oprindelig maa have været firkantet, med et Hul i hvert Hjørne. Af disse var kun et levnet, med Antydning af et andet. Inde i denne Ruin blev der mellem Stenene omkring Peisen fundet en Pilespids af Jern. Ved Boplads No. 2 blev der mellem de Ben, som laa paa nordre Skraaning, fundet en ganske liden Brynesten. Ved denne Ruin kom der ogsaa frem et Stykke Ben, som var bearbeidet med Kniv.

Senere har Ole Akers Søn Lars Aker i Ruinerne fundet en Del Kramper, Stifter og Søm, som hans Fader har indsendt til mig. Dermed har han fortsat i 1909 og bragt for Dagen en Del forarbeidede Benstykker, en Del Baadnagler samt to Knivblade af Jern. Endelig har Lars Aker i Nordenden af Krækjavandet fundet et Lanse- eller Spydblad af Jern, 36 cm. langt, forholdsvis vel bevaret. Det laa nedstukket i Jorden. Spydbladet kan alene være af norsk Oprindelse, ligesom det giver os et tydeligt Vink til at forstaa Arten af den Virksomhed, som her har været dreven.

Naar man uden forudfattede Meninger gransker de nu foreliggende Fund, maa alle Teorier om en Befolkning af en fremmed Rase bortvises. Det er først at mærke, at Ruinerne viser den samme Bygningsmaade, som har været almindelig rundt om paa vort Lands Høifjeldsvidder. De er som de Lægere, hvori Fiskere og Jægere har holdt til, og de primitive Støler, som endnu paa mange Steder er i Brug. De er opført paa en Tid, da Viddens klimatiske Forhold væsentlig maa have været de samme

som nu. Thi hvis den havde været dækket af Skov, vilde ingen have faldt paa at bygge af Sten.

Det er et Jernalders-Folk, som har levet i disse Huse, og det er Jernredskaberne, som giver Fundene deres Karakter. Saaledes som disse nu foreligger, gaar det ikke an at skilne mellem ældre Benredskaber og en derpaa følgende Periode med Jernredskaber. Her har kun boet en og samme Folkerase, og den har arbeidet med Jern; at den med Jern har bearbeidet Ben, kan ikke deri gjøre nogen Forandring. Endvidere har Hytternes Beboere været Jægere.

Al Tale om et Nomadefolk maa her afvises. Der findes ikke en eneste Antydning af, at Beboerne har havt Tamren. Et nomadiserende Folk vilde have flyttet om med Telte, og af dem vilde der nu ikke have været levnet Spor. Dette med finsk-ugriske Nomader paa vore Høifjelde vil kun være en Drøm, en Fantasi uden holdbart Grundlag. Selv de fundne Stykker af Flint og Kvarts er intet Bevis for saadannes Tilværelse. For det første er det rimeligst at forudsætte, at de har været benyttet til at slaa Ild. Og selv om de ved en nærmere Undersøgelse af de levnede Affaldsdynger skulde vise sig at være forhaanden i større Mængder, kan dog det finde sin Forklaring ad andre Veie end gjennem finsk-ugriske Teorier.

Alt, som hidtil har kunnet iagttages og fastslaaes, tyder paa, at det har været en Befolkning af Jægere, som har færdets paa Hardangervidden, og at denne har levet her gjennem Aarhundreder. Det store Hus paa Boplads No. 2, med Are midt paa Gulvet, er det ældste. Baade Ruinernes Tilstand og de stærkt forraadnede, hensmuldrede Ben, som der findes i Grunden, viser dette. Ved Boplads No. 1 har de derimod ikke lidt synderlig. Huset med dets Peis er ogsaa der forholdsvis vel bevaret og Murene meget høiere end i det store Hus paa No. 2.

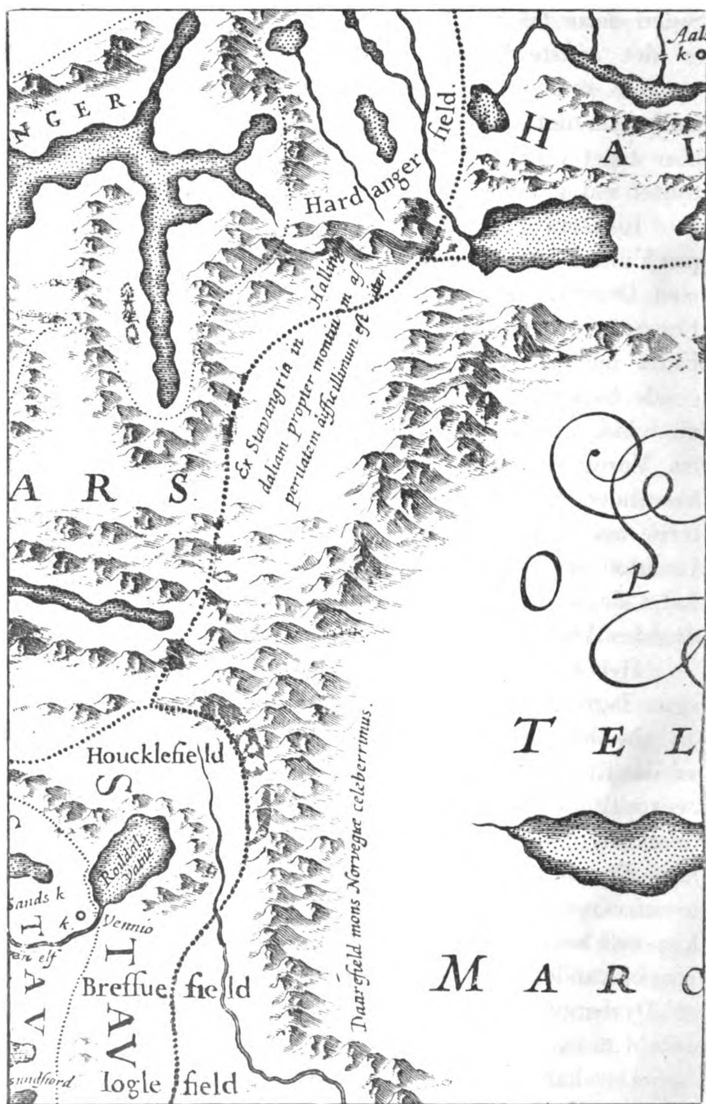
Siden dette faldt i Ruiner, er der hengaaet lang Tid. Det er det ældste Vidnesbyrd om Bosættelse ved Krækjavandet, som nu kjendes. Muligens er det opgivet som Bolig, da det andet og mindre Hus paa Boplads No. 2 blev taget i Brug. Men dette har da vistnok været benyttet ind i det 17de Aarhundrede.

Ligesom Nicolaysen og Bendixen hørte ogsaa jeg paa Vidden Sagn om den Fangstmetode, som blev anvendt med Dyrene. De stemte med, hvad der var fortalt mine Forgjængere, og var lokaliseret til Svøe (ɔ: Svaberg), Eidet mellem Store Krækjavand og Ørteren, et nærliggende betydeligt Vand. Her sees gamle Varder, og Sagnet vil vide, at der mellem dem havde været fæstet Liner, fra Varde til Varde. Disse Liner fortsattes ud paa Krækjavandet, hvor de laa opflodt ovenpaa Vandfladen. Skytterne laa og passede paa Renerne. Disse stansede op for Linerne og blev skræmt ud paa Vandet. Her kom de ind i de flydende Liner og blev yderligere skræmt. Siden dræbtes Dyrene med Pileskud.

Hertil kan jeg endnu føie lidt som Udtryk af mine egne Iagttagelser.

Mellem Krækjavandet og Dragøina oppe i Svonuten er der Rudera af en ganske liden Stenhytte, hvor der kan sees vidt ud over Omegnen. Der har aabenbart Skytterne havt sin Udsigtspost, fra hvilken de kunde signalisere, naar Dyrene kom. I Forbindelse dermed traf jeg ogsaa to smaa, sammenstyrtede kvadratiske Stenboder, ved Krækjastubben, den lille Elv, som rinder fra Dragøina ned i Krækjavandet. Oppe ved Dragøina, ovenfor Osen er der en Dyregrav med Rengjærde. Graven er mindst 1,60 m. dyb, 1,75 m. lang og over 65 m. bred.

Der har aabenbart her været et helt System for Renjagten. Varderne, Linerne, Udkigshytten, de smaa Stenboder og Dyregravene, alt passer godt isammen. Hvad

Det S. 596 omtalte Kartbrudstykke.

Dyregravene angaar, er der paa saadanne ingen Mangel. Jeg observerede en paa samme Side af Krækjavandet som de to Bopladser. Ligeledes blev det mig opgivet, at der findes lignende mellem Ustafjorden og Slødfjorden (Stødlefjorden).

Som tidligere omtalt, har Nicolaysen gaaet ud fra, at Hytternes Beboere har været fra Hardanger. Jeg slutter mig til ham. Mellem mine Fund var der ogsaa Vahorn, som anvendes ved Fiske. Saavidt jeg har kunnet erfare, er disse ikke kjendt i Hallingdal, men derimod vel i Hardanger. Ogsaa de peger i samme Retning. Haringernes Brug af Fjeldets Herligheder har følgelig i ældre Tid strukket sig længere i Øst og gaaet lige hen imod Hallingdal. Jagten har fortsat med de gamle Redskaber (Bue, Pil, Spyd) langt ned i Tiden. Først ved 1650 kom Ildvaabnene i mere almindelig Brug, og da aflagdes de gamle Fangstmetoder.

En nærmere Undersøgelse af Vidden med dens Ruiner, Redskabsfund og gamle Fangstmidler er fremdeles paakrævet. I Sommeren 1909 er en saadan indledet for Bergens Museum ved Kaptein Hj. Negaard, og den skal fortsættes. Navnlig vil man da have Opmærksomheden rettet paa Affaldsdyngerne. Den første officielle Beretning maa imødesees med Interesse.

Levningerne fra den gamle Jagtperiode forekommer helt ned til Møsvandet, hvor der paa Slagsvold er fundet Jernredskaber af samme Sort som oppe ved Hallingdal. Disse tilhører nu Grosserer Gustav Skamarken i Kristiania. Fundstedet er senere ved Møsvandets Opdæmning sat under Vand. Nicolaysen har ogsaa meddelt enkelte Oplysninger, som maa opfordre til at give Undersøgelsen af Vidden den størst mulige Udstrækning.

Det foran nævnte Spørgsmaal om Hardangers gamle Grænse mod Hallingdal har i vore Dage sin praktiske Interesse. Et Bidrag til dets Løsning kan maaske findes paa det Kart over Stavanger Stift, som er udarbeidet af Laur. Scavenius, Stiftets Biskop 1605—1626. Jeg hidsætter derfor (S. 594) en Kopi af den Del deraf, som omfatter Vidden og det Strøg, som blev befaret af Biskoperne paa deres Visitatsreiser til Hallingdal. Kartet giver ved sine Paaskrifter Vink til at forstaa, hvorledes den gamle Biskopsvei gik. Hardangers Østgrænse er her sat meget langt ind paa det Territorium, som nu regnes for at tilhøre Hallingdal. Det siger sig dog selv, at et saa mangelfuldt Kart ikke kan erkjendes for noget afgjørende Bevis.

Efterat foranstaaende allerede var sat, er der fra Kaptein Hj. Negaard i to Artikler, trykt i *Bergens Tidende* for 14. og 15. Oktober 1909, No. 284 og 285, meddelt en Del Oplysninger om hans paabegyndte Undersøgelser. Forfatteren oplyser, at hvad der i 1909 er udført, i det væsentlige kun er en foreløbig Befaring af Terrænet mellem Ustefjorden og Nordmandslaagen. Artiklerne ledsages af en instruktiv Kartskisse med Angivelse af den fulgte Rute.

Kaptein Negaard synes tilbøielig til at gjenoptage den tidligere Teori om, at Viddens Bopladser stammer fra Stenalderen: »Bopladsernes Alder er endda vanskeligere at bestemme paa Grund af de hidtil ufuldstændige Gravninger. Fundene er som sagt blandet; men de fundne Flintestykker peger hen paa Stenaldersfolk, og i samme Retning peger ogsaa de Flintestykker og den Pilespids af Skifer, som Bendixen i 1890 kjøbte i Ose i Ulvik, og som opgives at være fundne paa Bopladsen ved Finsevand«.

En nærmere Udredning af dette vil faa sin store Interesse. Men jeg maa kun fastholde, at hvad der hidtil er fundet, ikke kan pege mod en Teori, hvorefter de fra Christies Tid kjendte Bopladser ved Finsevand og Krækjavand skulde stamme fra Stenalderen. Bygningsmaaden ved disse viser dem som tilhørende forholdsvis nye Tidsrum og vort Lands nuværende Befolkning, Hallinger eller Haringer. Redskaber af Jern eller Ben forekommer i saa stor Mængde og er saa overveiende mellem de fundne Gjenstande, at det ikke kan være tvivlsomt, at vedkommende Boplads tilhører en forholdsvis ny historisk Tid. De Stykker Flint eller Kvarts, som jeg har seet, har intet Kjendemærke paa, at de skulde stamme fra Stenalderen. Hvad Bendixens Pilespidser angaar, da har jeg allerede omtalt dem. Saafremt han havde fundet dem i en af de nu bevarede Bopladser, vilde de have afgivet et uvurderligt Bevismateriale. Men som de nu foreligger, kan ingen opgive med Sikkerhed, hvorfra de stammer.

Men de nye Undersøgelser vil ligefuldt kunne have sin store Interesse. De vil kunne faa meget Værd. Vidden har jo været befaret allerede af Stenalderens omflakkende Jægere og Fiskere. Der vil saaledes kunne findes Levninger af dem og deres Færden i Høifjeldet. Ogsaa de kan have havt faste Samlingspladser, hvor de hyppigst har holdt til, og disse Samlingspladser kan have ligget paa samme Sted som der, hvor deres Efterfølgere byggede sine Stenhuse, de som endnu sees.

Stenalderens Kultur kan have gaaet forud for det, som vi nu kan se ovenover det dækkende Muld. Jeg vil derfor til Slutning kun udtale det Haab, at de nye Undersøgelser, som nu skal optages fra Bergens Museum, vil blive saa fuldstændige som overhovedet muligt, og at der i Ordets egentlige Forstand maa gaaes tilbunds. Skal der være Haab om at finde Spor af Stenaldersfolkets Opholds-

steder paa Vidden, da ligger det kanske nærmest at søge saadanne under de senere Slægters. Stenalderens Levninger er ikke indblandet i de nu forefundne Kulturlevninger. Men de kan ligge under dem og der findes bevarede. Et muligt Underlag vil i saa Fald kunne bringes frem ved omhyggelige, nye Gravninger, og det vil da være helt nye Fund.

REGISTER.

REGISTER.

Gd. = Gaard; S. = Sogn.

Rettelser:

Side 88, L. 11 f. o. Fjorbunden, læs Fjordbunden.
» 362, L. 15 f. n. Olzrud, læs Otzrud.
« 369, L. 12 f n. 94, læs 170.
» 418, L. 8 f. n. Vaagen, læs Vaagan.
» 419, L. 12 f. o. Sandsnes, læs Sandnes,
» 419, L. 15, 16 f. n. Lunes, læs Leines.
» 420, L. 17 f. n. Vaagen, læs Vaagan.
» 423, L. 17, 18 f. n. Vaagen, læs Vaagan.
» 425, L. 3 f. n. Sandeherred, læs Slagen.
» 495, L. 8 f. n. Weggers, læs Wiggers.
» 495, L. 5 f. n. Waldons, læs Waldous.

Den norske historiske Forening 1907.

Aarsberetning for 1907.

Den norske historiske Forening har i 1907 udgivet:

Historisk Tidsskrift, 4de Række, 4de Binds 3die og 4de Hefte (Side 283—440 + Titel, Indhold, Register og Aarsberetning). 5te Binds 2det og 3die Hefte (Side 81—256).

Aug. Chr. Manthey's Dagbøger for Aarene 1856—1874, 5te Hefte (Side 321—400).

Aarsleveringen udgjør ialt 27 Ark.

Ifølge Foreningens Regnskab for 1907 udgjør:

1. **Indtægterne:**

Kontingent	Kr.	2 655,20
Renter af Holsts og Vogts Legater	»	172,51
Salg af ældre Skrifter	»	163,79
Bidrag ved Fru Calla Wiel Nilsen	»	1 000,00
Bidrag ved Bestyrelsen	»	300,00
Grøndahl & Søn tilgode	»	258,86
	Kr.	4 550,36

2. **Udgifterne:**

Trykning	Kr.	1 706,45
Honorar	»	584,00
Kommissionsgebyr	»	82,30
Transport	Kr.	2 372,75

Transport	Kr.	2 372,75
Rabat for Salg af ældre Skrifter	»	54,60
Portoudgifter	»	64,03
Expeditør og Kasserer	»	600,00
Revision	»	40,00
Korrektur og Register	»	224,00
Annoncer	»	18,09
Kontingent til Dansk historisk Forening indbetalt	»	149,40
Saldo fra 1906	»	1 027,49
	Kr.	4 550,36

Underskuddet udgjør saaledes *Kr. 258,86* pr. 31/12 1907.

Livsvarige Medlemmers Fond udgjorde ved Udgangen af 1907 *Kr. 689,08* mod *Kr. 664,87* pr. 31/12 1906.

Foreningen har ogsaa iaar at bringe sit Æresmedlem, Fru Calla Wiel Nilsen, sin Tak, fordi hun har tilladt at anvende en Del af de Midler, hun har stillet til Raadighed, som Hjælp til at udgive et særskilt Bind af »Historisk Tidsskrift« med udelukkende lokalhistorisk og topografisk Indhold. Det har vist sig, at Foreningen ad den Vei kan udrette mere til Fremme af saadan Forskning end ved Belønning af tilfældig indkomne Skrifter. Der er vistnok indleveret endog meget omfangsrige Arbeider; men disse har i den senere Tid desværre været uden nogetsomhelst videnskabeligt Værd og fortjener ikke at belønnes med nogen Pris.

Desuden har Bestyrelsen i 1907 kunnet anvende et Beløb, som er stillet til Disposition af en for Videnskaben

varmt interesseret Privatmand. Derved er det blevet muligt at publicere bl. a. enkelte nye Bidrag til det 19de Aarh.'s Historie, særlig »Skrivelser fra Hans Chr. Petersen som Præses for den norske Regjering i Aarene 1858—61«. Bestyrelsen bringer herved Fru Generalkonsul Butenschon sin Tak for den Liberalitet, hvormed hun har stillet Manuskriptet til Disposition tilligemed et Billede af hendes Morfar Statsraad Petersen.

Af Regnskabet vil fremgaa, at Underskuddet, som ved Udgangen af 1906 udgjorde ca. Kr. 1 025,00, ved Udgangen af 1907 kun var Kr. 258,86. Da Medlemsantallet er i fortsat Fremgang, vil Regnskabet for 1908 efter al Sandsynlighed vise ialfald noget Overskud.

I Henhold til hvad der blev bebudet paa forrige Generalforsamling, har Bestyrelsen i Løbet af 1908 ladet afholde 2 Møder med Foredrag og Anledning til paafølgende Diskussion. Til disse Møder, hvortil Medlemmer med Familie har havt fri Adgang, og som synes at have vundet megen Tilslutning, har Professorerne A. Bugge, E. Hertzberg og A. Helland godhedsfuldt leveret Bidrag.

Den i Generalforsamlingen 13de Novbr. 1906 nedsatte Komité er fremdeles i Virksomhed. Det bliver imidlertid først ved kommende Generalforsamling (for 1908), at der kan gjøres nærmere Rede for Resultatet af dens Forhandlinger. Foreløbig kan det dog meddeles, at der er den bedste Udsigt til, at den paa forrige Generalforsamling omtalte Plan om at faa udarbeidet et lokalhistorisk Verk for Brunla Len (Larviks Grevskab, Larviks Fogderi) skal blive til Virkelighed.

Efter Oplysninger fra Tidsskriftets Expedition har »Historisk Forening« for Tiden 693 aarlig betalende Medlemmer, 9 livsvarige og 1 Æresmedlem, ialt 703 Medlemmer mod 612 ved Begyndelsen af 1907. Heraf betaler 41

svenske og 78 danske Medlemmer ½ Kontingent. Af den ved Overenskomsten med svensk og dansk Hist. Foren. aabnede Adgang til paa lignende Vilkaar at indtræde i disse Foreninger har 80 norske Medlemmer benyttet sig for den danske og 44 for den svenske H. F.'s Vedkommende. Bestyrelsen haaber, at den øgede Tilslutning, Foreningen i den senere Tid har mødt, vil vedvare.

Kristiania, November 1908.

Yngvar Nielsen. E. Hertzberg. A. Kjær.
A. Bugge. L. Daae.

Den aarlige Generalforsamling afholdtes 21de November 1908 paa Universitetets Auditorium No. 6. Tilstede var ialt 10 Medlemmer. De udtrædende Medlemmer af Direktionen, d'Hrr. L. Daae, Yngvar Nielsen og Ebbe Hertzberg, blev samtlige gjenvalgt. Derhos havde H. Koht 2 og A. Taranger 1 Stemme.

Efter Generalforsamlingen afholdtes Direktionsmøde, i hvilket Yngvar Nielsen blev gjenvalgt til Formand.

Den norske historiske Forening 1908.

Aarsberetning for 1908.

Den norske historiske Forening har i 1908 udgivet:

Historisk Tidsskrift, 4de Række, 5te Binds 4de og 5te Hefte. 4de Række, 6te Binds 1ste Hefte.

Aug. Chr. Manthey's Dagbøger for Aarene 1856—1874, 1ste Binds 6te Hefte.

S. Bugge: Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Irland, 3die Hefte.

Aarsleveringen udgjør tilsammen 26 Ark.

Ifølge Foreningens Regnskab for 1908 udgjorde:

1. **Indtægterne:**

Bidrag			Kr.	1 300,00
Renter af Indskud i Kristiania Bank- og Kreditkasse	Kr.	71,83		
Renter af Holst's Legat . . .	»	66,65		
— » Vogt's — . . .	»	106,64		
			»	245,12
Kontingent til norsk historisk Forening	Kr.	2 275,20		
— - dansk do. Do.	»	100,00		
			»	2 375,20
Salg af ældre Skrifter			»	82,93
			Kr.	4 003,25

2. Udgifterne:

Portoudgifter	Kr.	80,45
Korrektur	»	87,00
Annoncer	»	48,66
Revision	»	40,00
Honorar	»	785,25
Trykning	»	1 610,40
Kjøb af ældre Hefter	»	1,15
Kommissionsgebyr	»	65,30
Provision for Salg af ældre Skrifter	»	27,64
Kasserer- og Expeditionsgebyr	»	593,80
Saldo fra 1907	»	258,86
Balance	»	404,74
	Kr.	4 003,25

Beholdningen udgjør saaledes Kr. 404,74 pr. 31/12 1908.

Livsvarige Medlemmers Fond udgjorde pr. 31/12 1908 *Kr. 838,39* mod *Kr. 689,08* ved Udgangen af 1907.

Ligesom i foregaaende Aar maa der bringes Foreningens Æresmedlem, Fru Calla Wiel Nilsen, en varm Tak for den Gave af Kr. 1000,00, som hun gjennem en Periode af 5 Aar har stillet til Raadighed til Fremme af lokalhistorisk Forskning. Det er ved denne Liberalitet blevet muligt at udgive en Række af værdifulde Afhandlinger, som ellers vanskelig kunde have seet Dagens Lys. Sammen med sin afdøde Mand, Høiesteretsadvokat Ingar Nilsen, har Fruen saaledes i det hele stillet Kr. 6000,00 til Foreningens Raadighed.

Foreningen har ligeledes i det forløbne Aar i Bidrag til Støtte af dens Virksomhed, fra et af sine Medlemmer modtaget Kr. 300,00, hvorfor der ligeledes bringes den anonyme Giver Foreningens varme Tak.

Af Bestyrelsens Medlemmer udtræder denne Gang efter Tur A. Bugge og A. Kjær.

Den lokalhistoriske Komité har fortsat sit Arbeide med at forberede et historisk-topografisk Verk over det gamle Brunla Len eller den sydlige Del af Vestfold.

Efter Oplysning af Kassereren var Foreningens Medlemstal den 12te November 1908: et Æresmedlem, 9 livsvarige Medlemmer, 574 aarlig betalende norske Medlemmer samt 41 Medlemmer af den svenske og 78 Medlemmer af den danske historiske Forening, som betaler $^1/_2$ Kontingent. Medlemmernes Antal er altsaa uforandret det samme som i sidste Aarsberetning opgivet.

Kristiania, December 1909.

Yngvar Nielsen. **E. Hertzberg.** **A. Kjær.**

Den aarlige Generalforsamling afholdtes 15de December 1909 paa Universitetets Auditorium No. 6. Tilstede var ialt 11 Medlemmer. De udtrædende Medlemmer af Direktionen, A. Bugge og A. Kjær, gjenvalgtes enstemmig.

Efter Generalforsamlingen afholdtes Direktionsmøde, i hvilket Yngvar Nielsen blev gjenvalgt til Formand.

